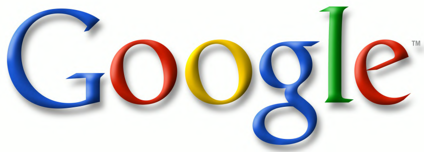
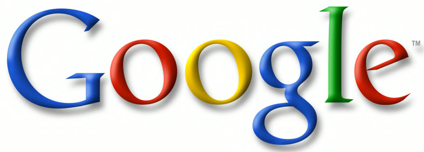

SIGILLVM ACADEMIAE HARVARDIANAE IN NOV ANG
VE RI TAS
CHRISTO ET ECCLESIAE

DET KGL. NORSKE FREDERIKS UNIVERSITET

DE NORSKE COMMUNERS RETSFORFATNING FØR 1837

AF

T. H. ASCHEHOUG

UNIVERSITETS-PROGRAM FOR 1STE SEMESTER 1896

CHRISTIANIA 1897

I KOMMISSION HOS H. ASCHEHOUG & CO.

CENTRALTRYKKERIET

DET KGL. NORSKE FREDERIKS UNIVERSITET

DE

NORSKE COMMUNERS

RETSFORFATNING

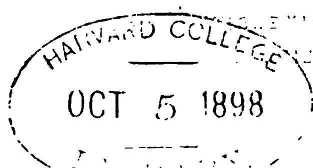
FØR 1837

AF

T. H. ASCHEHOUG

UNIVERSITETS-PROGRAM FOR 1STE SEMESTER 1896

CHRISTIANIA 1897
I KOMMISSION HOS H. ASCHEHOUG & CO.
CENTRALTRYKK

HARVARD COLLEGE
OCT 5 1898

DE NORSKE
COMMUNERS RETSFORFATNING
FØR 1837

AF T. H. ASCHEHOUG

DE NORSKE COMMUNERS RETSFORFATNING FØR 1837

AF T. H. ASCHEHOUG

FØRSTE AFSNIT

DE FORSKJELLIGE SLAGS COMMUNER

§ 1. Norges Communer erholdt ved de tvende Love af 14. Januar 1837, den ene given for Kjøbstæderne, den anden for Bygderne, en Retsforfatning, der var væsentlig forskjellig fra den tidligere. Denne har, især for den ældste Tid, været omhandlet af R. Keyser, P. A. Munch, F. Brandt og E. Sars. For Kjøbstædernes Vedkommende har J. Chr. Berg givet en kortfattet Oversigt over Emnet.[1] Men i sin Heelhed har de norske Communers Retsforfatning før 1837 aldrig været gjort til Gjenstand for særskilt Fremstilling. Til en saadan har man i den senere Tid faaet mange nye Hjælpemidler, navnlig i det norske Diplomatarium og Norske Rigsregistranter. Vore Kilder lide imidlertid af store Mangler. Adskillige af de ældste og vigtigste ere tabte. For Tidsrummet 1536—1660 haves vistnok Samlinger af de gjennem Kongens Cancelli udfærdigede Bud og Breve, men disse Samlinger ere langt fra fuldstændige, og af de til Cancelliet indkomne Forestillinger er en endnu større Deel forsvundet. Fortidens Love og Styrelsesforskrifter var ofte saa ubehjælpeligt affattede, at man har

[1] I Note til en Afhandling om den Nordlandske Handel, Samlinger til Norske Folks Sprog og Historie V, 601—616.

ondt ved at udfinde deres Mening. Ei heller kan man stole paa, at deres Forskrifter ere blevne iagttagne. Ofte glemte Kongerne selv sine egne og sine Forgjængeres Bud. Controllen med deres Medhjælpere var slap. Kongerne klagede selv ideligt over, at deres Forskrifter ikke bleve efterlevede, see f. Ex. de aabne Breve fra Frederik II af 19. Juni 1582 og fra Christian IV af 21. April 1623.[1] Ordsproget sagde, at Herrebud stode i tre Dage. Communalforfatningen saa, naar det kom til Stykket, ganske anderledes ud i Livet end i Lovene.

Kildernes Mangelagtighed kommer nødvendigen til at afspeile sig i enhver nøgtern Fremstilling af det Emne, der gjennem dem skal belyses. Den Urede, under hvilken Fortidens Samfundsforhold i Virkeligheden have lidt, kan nu ikke afhjælpes og bør ikke overdækkes. Man faar lade sig nøie med at paavise den.

Endnu vente vistnok adskillige Communalforfatningen vedkommende Retskilder paa Offentliggjørelse. Af Forhandlingerne paa de norske Herredage, de saakaldte Dombøger, er Trykningen først nylig begyndt. Naar den engang er færdig, ville de formodentlig vise sig at indeholde adskillige Bidrag til Communeforfatningens Historie. Men heri ligger ingen Grund til længere at udsætte med en sammenhængende Undersøgelse af dette Emne i dets Heelhed. Det ophobede og ubearbeidede Materiale lokker til Forsøget derpaa.

At anstille en saadan er Tanken med nærværende Afhandling. De Hovedspørgsmaal, som her søges udredede, ere da først, hvilke Slags Communer der gaves efter den ældre Retsforfatning, og hvorledes de opkom. Dernæst hvilke Anliggender der vare at betragte som communale. Endelig af hvem og hvorledes disse Anliggender styredes.

Foreløbigen vil det imidlertid være nødvendigt at give en kort Udvikling af Begrebet Commune samt af Communalforvaltningens Forhold til Statsstyrelsen.

§ 2. Det er ikke alle offentlige Anliggender, som ordnes umiddelbart af den lovgivende Magt og styres umiddelbart af Regjeringen eller dens underordnede Tjenestemænd samt for den hele Stats Regning. Mange offentlige Foranstaltninger vedkomme udelukkende eller fortrinsviis den enkelte Landsdeel, hvor de iværksættes. Det bliver

[1] Paus, Forordninger, Side 390 og 638.

da billigt, at denne Landsdeel bærer de dermed forbundne Udgifter eller i alt Fald nogen Deel deraf forlods. Enhver Landsdeel, hvormed dette er Tilfældet, bliver næsten nødvendigen et eget Retssubject. Den faaer da sine særskilte Formuesforpligtelser, og Forholdet vil, naar Foranstaltningerne ere af længere Varighed eller gjentage sig regelmæssigt eller nogenlunde hyppigt, næsten altid lede til, at den maa anskaffe sig visse Gjenstande, navnlig faste Eiendomme eller enkelte Slags Løsøre. Den kommer som oftest til at maatte holde Casse. Den kan modtage Gaver. Den faaer særskilt Formue og kan erhverve Formuesfordringer.

Enhver Landsdeel, som saaledes er bleven særskilt Retssubject, er en Commune.[1]

Dette gjælder endog, om Landsdelens Befolkning ingen Raadighed har over sine egne Anliggender, idet disse helt og holdent styres af Tjenestemænd, som ansættes og lønnes af Staten, og hvis herhen hørende Beslutninger kunne omgjøres af Regjeringen. Selv da gives der Communer, men de mangle Selvstyrelse. Ogsaa under denne Forudsætning er Communen et fra Staten forskjelligt Retssubject med særskilt Formue. Den kan ligeoverfor Staten have ikke blot Forpligtelser, men ogsaa Formuesrettigheder. Kun ere disse ubeskyttede mod Indgreb fra Statens Side. De Beslutninger, der fattes om Communens Anliggender af de dertil competente Statstjenestemænd, ere bindende for den. Der gives ingen anden, der kan optræde som Communens Repræsentant og hævde dens Interesser eller engang dens Rettigheder. Først hvis det Retsbrud, hvori de Statstjenestemænd eller offentlige Autoriteter ved sine Beslutninger i Communens Anliggender, maatte have gjort sig skyldige, tillige indeholde en Krænkelse af nogen Privatmands Ret, kan han bringe Sagen ind for Domstolene og faa Beslutningens Gyldighed underkjendt for sit Vedkommende.

Et Slags Selvstyrelse faaer en Commune, naar Afgjørelsen af dens Anliggender betroes Tjenestemænd, der vel udnævnes af Regjeringen, men tages blandt Communens Indvaanere, og hvis Beslutninger ikke kunne omgjøres af Regjeringen eller overhovedet ad administrativ Vei, men forblive gyldige, medmindre de ere retsstridige og af den Grund tilsidesættes af Domstolene. Efter dette Princip har Styrelsen

---

[1] Jvfr. Laband i Archiv für das öffentliche Recht, II, 160.

af de engelske Communer været ordnet igjennem mange Aarhundreder. Deres Anliggender have nemlig lige til den nyeste Tid været styrede af Fredsdommere, udnævnte af Kronen. Disse Tjenestemænd oppebære hverken Løn eller Sportler. De ere Embedsmænd, men deres Stillinger ere Æresembeder. Da de skulle bo inden Communen, maa de tages blandt dennes bedste Mænd. De danne saaledes en kraftig Repræsentation baade for Communens Interesser og for de inden dennes høiere Classer raadende Anskuelser. Eftersom det engelske Samfund er demokratiseret, er imidlertid dette Princip mere og mere forladt. Hvor Communens Anliggender ikke afgjøres paa Møder af samtlige dens stemmeberettigede Indvaanere *(vestries)*, overføres de mere og mere til nye Autoriteter, hvis Medlemmer vælges af disse.

Først gjennem dette System faar Communerne sand Selvstyrelse. Dennes Grundtanke er, at den paa bedste Maade sikrer en Afgjørelse af enhver Communes Anliggender, som svarer paa een Gang til dens eiendommelige Behov og dens økonomiske Evne. At drøfte Tankens Berettigelse og undersøge, hvorlangt den bør at gjennemføres, hører ikke hid.

De offentlige Interesser, som varetages særskilt for hver enkelt Landsdeels Regning, og over hvilke der indrømmes den mere eller mindre fri Raadighed, kunne gjøres fælles for større eller mindre Landsdele. Dette leder til en dobbelt eller endog en fleerdobbelt Inddeling af Landet i Communer af forskjellig Orden. Visse Anliggender gjøres fælles for mindre Landsdele. Disse Communer af første Orden ville for det hele Land altid være i stort Tal. Andre Anliggender gjøres fælles for større Landsdele, som da blive Communer af høiere Orden, af hvilke enhver indbefatter flere Communer af første Orden. Efter vor nuværende Communalforfatning ere Herrederne og Byerne Communer af første Orden, Amterne Communer af høiere Orden. Undertiden blive førstnævnte Slags kaldte lavere Communer. Benævnelsen er noget vildledende. I Regelen staa nemlig Communer af første Orden ikke i Underordningsforhold til den Commune af høiere Orden, i hvilken de ere beliggende. Begge styre sine egne Anliggender med samme Myndighed. Den høiere Communes Bestyrelse kan i Regelen ikke give Forskrifter, som binde nogen Commune af første Orden i Udøvelsen af dens Myndighed, ei heller omgjøre dens Beslutninger.

Communerne ere kun Led af Statssamfundet, følgelig altid underordnede Statsmagterne og de af dem givne Love. Under en fuldt udviklet Samfundsorden ere Communerne aldrig autonome. Hvor fuldstændig Selvstyrelse der end er dem indrømmet, strækker denne sig aldrig længere, end Lovgivningen har bestemt. Ud over denne Grændse kan Communestyrelsen ikke udvide sin Myndighed. Kjernen i denne vil altid være Raadigheden over Communens Formue. Denne Raadighed kan være overdragen Communebestyrelsen heelt og holdent. Anderledes forholder det sig med den Communens Medlemmer eller Indvaanere tilkommende Handlefrihed. Vil Communebestyrelsen indskrænke eller regulere denne, hvis den altsaa i nogen Retning vil foreskrive sine Medlemmer, hvad de skulle gjøre eller lade, maa den dertil have særskilt Hjemmel i Lovgivningen. Communebestyrelserne have følgelig heller ingen anden Beskatningsmyndighed end den Lovgivningen har tillagt dem.

Hvorledes Communebestyrelserne bruge den dem indrømmede eller overdragne Myndighed, er sjeldent ganske ligegyldigt for det hele Samfund og kan undertiden være af stor Vigtighed for dette. Staten har derfor Opfordring til at forbeholde sig, at visse Beslutninger, de communale Autoriteter fatte, først blive gyldige ved at erholde Approbation af Regjeringen eller noget af dens Organer, eller Staten kan foreskrive, at Beslutningerne skulle kunne paaankes til Øvrigheden eller til Regjeringen af enhver, som finder sine Interesser brøstholdne ved dem. At enhver, som anseer ikke blot sin Interesse, men sin lovlige Ret krænket ved nogen af en communal Autoritet fattet Beslutning, kan søge Hjælp hos de almindelige Domstole, er her i Norge, ligesaavel som i England, sikker Sag. I mange andre Lande maa han lade sig nøie med Recurs til en administrativ Autoritet eller til en Forvaltningsdomstol.

Grændsen mellem de Anliggender, der ere underlagte Communalforfatningen, og dem, hvis Styrelse Staten har forbeholdt sig heelt eller for den væsentligste Deel, er sat meget forskjelligt i de forskjellige Stater og til de forskjellige Tider. Det sidste beroer paa Samfundets Udviklingstrin. Jo ufuldstændigere organiseret og jo svagere den centrale Statsstyrelse er, desto nødvendigere er det for den at indskrænke sin Virksomhed og lade Styrelsen af de fleste indre Anliggender blive hos Communerne eller i alt Fald meest muligt tage disse til Hjælp deri. Især gjælder dette, saalænge den offentlige

Økonomi er Natural- ikke Pengehuusholdning, det vil sige saalænge de tvungne Bidrag, der udskrives til Iværksættelse af offentlige Foranstaltninger, ikke bestaa i Penge, men i Arbeide eller i Ydelser af Naturgjenstande. Saadanne Ydelser fordeles nemlig lettest og bedst, naar Fordelingen skeer inden mindre Landsdele, under Medvirkning af disses Indvaanere eller efter de locale Autoriteters Skjøn.

Men om end Statsstyrelsen saaledes kan være nødt til at levne Communerne den væsentlige Raadighed over Samfundets indre Anliggender, vil den dog paa dette Udviklingstrin gjerne stræbe efter at faa stadig Indflydelse paa disses Afgjørelse, nemlig ved at skaffe sine Fuldmægtiger, Statens Embedsmænd Plads i eller endog Ledelsen af Communalstyrelsen.

Efter disse Forklaringer indsees let, at Communalforfatningen staaer i uopløselig Sammenhæng med Statsforfatningen og den egentlige Statsforvaltning. Communalforfatningens Historie maa derfor nødvendigen tage sine Udgangspuncter i disses.

§ 3. De Smaasamfund, ved hvis Underkastelse under en fælles Konge Norges Rige dannedes, beholdt forøvrigt sin Retsforfatning og Raadigheden over sine indre Anliggender. Disse afgjordes paa Thingene, Herredets paa Herredsthinget, Fylkets paa Fylkesthinget eller for de Fylker, som havde fælles Lov, paa deres fælles Thing, Lagthinget. Paa Thingene afgjordes ikke blot Retstvistigheder, men alle Thingkredsen vedkommende Sager, og med fuld Frihed, kun maatte den intet vedtage, som stred mod den fælles Lov, under hvilket Thingkredsen lød, eller mod Kongedømmets Ret. Alene herved var deres Autonomi begrændset. Endog de mindste Kredse, Herrederne, vare altsaa noget mere end Communer i moderne Forstand. Tilsidst bleve de intet andet. Hvorledes dette gik til, er i mange Stykker dunkelt. Men Udviklingens Hovedtræk lade sig skimte med tilstrækkelig Tydelighed.

Stat og Commune vare altsaa endnu ikke begrebsmæssigen sondrede fra hinanden. Samfundets Udvikling ledede til en saadan Sondring. Allerede paa Grund heraf bliver det uundgaaeligt i en historisk Fremstilling af Communalforfatningen at medtage adskilligt, som nu er blevet den fremmed. Skal Fremstillingen vinde Liv og Anskuelighed, maa den desuden dvæle i alt Fald ved visse af de denne Udvikling beherskende Kræfter.

Kongen havde oprindeligt liden Andeel i Styrelsen af Landets indre Anliggender. Kongedømmet var den eneste for hele Riget fælles Institution. Kongen havde at forsvare Landet mod ydre Fiender og holde Undersaatterne ved Lov og Ret. Men han havde ingen fast Residents, Riget ingen Hovedstad, ingen organiseret Centralstyrelse, der altid var at finde paa bestemt Sted, altid i Virksomhed og saaledes kunde føre regelmæssigt Tilsyn med de forskjellige Landsdeles Tilstand og Styrelse. Kongedømmets Indtægter vare bestemte til Underhold for Kongen og hans Hird, ikke til Iværksættelse af offentlige Foranstaltninger. Der gaves ingen Statskasse. Landsstyrelsen var saa decentraliseret som muligt.[1] Den ved Rigets Forening under en Fælleskonge lagte Plan, at han skulde have et regelmæssig organiseret Embedsværk, som bredede sig ud over det hele Land med en Jarl i hvert Fylke og under ham mindst fire Herser, faldt snart bort. I Spidsen for Styrelsen af hver enkelt Landsdeel stod Lendermænd, som tilhørte de gamle Høvdingeætter, og hvem Kongen paa Grund heraf maatte optage i sin Hird, tildele Jordegods i veizla, samt tage til Raadgivere i Rigsstyrelsen. Deres Magt hvilede mere paa deres Rigdom og fornemme Byrd samt paa deres dermed følgende Anseelse i deres Hjemmebygder end paa deres Stilling til Kongen. Kongen havde da i de forskjellige Landsdele ingen andre af ham selv helt afhængige Ombud end de saakaldte Aarmænd. Disse vare nærmest Kongens privatretlige Fuldmægtiger, hvis egentlige Forretning var at styre Kongens Gaarde og øvrige Jordegods og inddrive hans Indtægter. Til disse hørte imidlertid ogsaa Kongens Sagøre, de ham tilfaldende Bøder og alt til ham forbrudt Gods. Paa Grund heraf havde Aarmændene en vigtig Andel i Retspleien navnlig derved, at de udøvede Kongens Paataleret. Ligesaa førte de Tilsyn med Ledingsvæsenet. Ikke desto mindre var deres Stilling lidet anseet. Kongen tog dem undertiden blandt sine frigivne Trælle.

Denne Tilstand forsvandt efterhaanden, som Kongemagten styrkedes. Kongerne begyndte at overdrage Styrelsen i hver Landsdeel

[1] Keysers efterladte Skrifter, II, 107—145 og 203—217; Sars, Udsigt over den Norske Historie, I, 197—223; II, 1—32, 67—121, 166—175 og 369—400; Aschehoug, Norges Statsforfatning indtil 1814, 47—53, 264—280 og 511—523; E. Hertzberg, Lén og Veitzla i Norges Sagatid, i Festskriftet for K. Maurer Germanistische Studien, Side 283—331, Samme Forfatter i Glossarium til Norges gamle Love, Bind V, under Ordene ármadr, lendrmadr og syslumadr, hvor de disse Tjenestemænd vedkommende Lovsteder ere anførte og fornøden Literaturanvisning meddelt.

til en Sysselmand,[1] som han i Almindelighed valgte blandt sine Hirdmænd. Sysselmændenes Stilling skjelnede sig ogsaa i ydre Henseende fra Lendermændenes. Gulathingslovens Cap. 3 paalagde alle Lendermænd at indfinde sig ved Lagthinget, men bestemte tillige, at en af Lendermændene i hvert Fylke og i de største endog tvende under Thinget skulde holde sig hjemme for at værne om Retssikkerheden. Denne Bestemmelse viser, at der, da Loven blev given, maa have været flere Lendermænd i hvert af Gulathingslagenes Fylker. Antallet har muligens været forholdsvis mindre i de øvrige Landsdele og er i den senere Tid sandsynligvis formindsket.[2] Det nævnte Lovsted viser vel tillige, at den enhver Lendermand tilkommende Myndighed ogsaa ellers har strakt sig ud over det hele Fylke, og at altsaa dette ikke har været deelt mellem dem. Derimod har hver Sysselmand havt sit bestemte Embedsdistrikt til Syssel, alene han var Kongens Ombudsmand. Han oppebar Kongens Indtægter, baade Skatter, Landskyld og Sagøre. Han udøvede Kongens Paatalemyndighed. Til sin Medhjælp havde han Ret til at ansætte Lensmænd, nemlig to i hvert Fylke, men var et Fylke deelt i flere Sysler, kunde enhver af Sysselmændene ansætte een Lensmand, see Erik Magnussøns Retterbod af 1280, Cap. 4. Grunden til denne Indskrænkning i Lensmændenes Antal var, at hver af dem nød sin Gaard fri for de gamle Skatter, see Skatteforordningen af 30 December 1679, som siger, at det kun var Lensmanden i Hovedpræstegjældet, ikke i noget Annex, som nød saadan Frihed. Præstegjældet har altsaa dengang været Lensmandsdistrikt, jvfr. den almindelige Skatteforordning af 13 Dec. 1746, VI, Post 4, § 4 No. 6, som siger, at der kun skal være een Lensmand for hvert Hovedsogn, Thinglag eller Skibrede. Disse Lensmænd skulde Sysselmanden tage blandt de forstandigste og retviseste i Distriktet fødte Bønder, Retterbod 1293 Cap. 7. De kaldtes derfor Bondelensmænd. Kongens Aarmænd forsvandt. I Magnus Lagabøters Landslov nævnes de kun et Par Gange, som det synes, blot ved en Incurie. I 1308 afskaffedes Lendermandsværdigheden. Hermed var Ledelsen af den locale Styrelse heelt omdannet, idet den var lagt i Hænderne paa Personer, der vare kongelige Embedsmænd og intet

[1] I Lehmanns Abhandlungen findes i en særskilt Afhandling: Der Usprung des norwegischen Sysselamtes, jvfr. K. Maurer i Kritische Vierteljahrschrift, N. F. XII, Side 208—212 og Hertzbergs ovenfor nævnte Afhandling Side 307—312.
[2] G. Storm, Historisk Tidsskrift 2den Række, Bind IV, 129—188.

andet. Sysselmændene kaldtes derfor allerede i det 14de Aarhundrede undertiden Kongens Fogder,[1] hvilket senere blev Benævnelsen paa Lensherrernes nærmeste Fuldmægtiger.

Heri foregik der igjen en stor Forandring, eftersom det blev Skik og Brug at give Sysselmændene Ret til at oppebære de i Syslet faldende kongelige Indtægter eller de vigtigste af dem for egen Regning enten mod at erlægge en vis aarlig Afgift eller uden Erlæggelse af nogen saadan, „kvit og frit".[2] Syslerne bleve da fra denne Side betragtet kaldte Len, og Sysselmændene stedse hyppigere og tilsidst altid kaldte kongelige Lensmænd. De fik derved en stærk privat Interesse i, at de kongelige Indtægter af Lenet, der var tilfaldt dem, skulde flyde rigeligt, og en tilsvarende Fristelse til at forøge dem paa ulovlig Maade. Allerede herved blev deres Stilling meget forskjellig fra den blotte Embedsmands, selvfølgelig især hvis de havde Lenet til Pant for Tilgodehavende hos Kongen, og Forleningen saaledes ikke kunde fratages dem, førend de havde faaet dette betalt. Baade Magnus Lagabøters Love, Retterbøderne og Christian IVs Norske Lov kalde dem dog altid Kongens Ombudsmænd. For at adskille dem fra Bondelensmændene kaldtes de i Cancelliets Forretningssprog kongelige Lensmænd. I den historiske Literatur kaldes de gjerne Lensherrer.

Allerede her skal nævnes, at der gaves to Slags Len, Hovedlenene og de mindre Len. Lensherren var forpligtet til at bo i sit Len, medmindre han havde noget kongeligt Embede, som bandt ham andetsteds, jvfr. K. B. 5 August 1589. Som Brevet viser, overholdtes denne Regel ikke dengang. Dette blev ei heller senere Tilfældet, i alle Fald ikke i de mindre Len. En kgl. Instruction af 29 Juli 1632, § 2, paalagde Lensherrerne i disse oftere at besøge deres Len og undersøge sine Fogders og Tjeneres Forhold. Hovedlensherrerne forudsættes i samme Instruction at bo i Lenet, og K. B. 31 Juli 1647 forbød alle Lensherrer, de mindre saa vel som de større, at reise ud af deres Len uden kongeligt Forlov.

Mange Lensherrer bortforpagtede paa egen Haand sine Len til andre, som vilde give dem større Afgift deraf. Dette var, som Diplomer

[1] Bevissteder i Fritzners Ordbog under Ordet *foguti*.

[2] At Sysselmændene beholdt en Deel af Indtægten for egen Regning, forekommer allerede fra det 11te Aarhundrede, se Hertzberg, Len og Veitzla, Side 308—309 navnlig Noten, jvfr. Taranger, Side 56—57, Noten.

af 17 September 1506 og 15 December 1512[1] vise, en gammel Uskik. Den blev strengeligt forbudt ved K. B. af 1 Aug. 1589, 17 August 1590, 11 Juni 1593, jvfr. K. B. 3 Mai 1594.

Til Medhjælp ved Styrelsen havde Lensherren een eller flere Fogder, der hver havde sit bestemte District. Ordet Foged, (Vogt, advocatus) betyder egentlig Fuldmægtig. Under Fogderne stode igjen Bondelensmændene. Denne Ordning gaar temmelig langt tilbage i Tiden.[2] Fogderne ansattes af Lensherren, men vare ikke hans private Fuldmægtiger. De aflagde nemlig Ed til Kongen, see Lensbrev for Poul Huitfeldt af 1572,[3] havde Fogedgaarde og lønnedes af Lenets Indtægter, see Lensbrev for Axel Gyldenstjerne af 12 April 1597.[4] Lensherren maatte derfor ikke ansætte flere Fogder, end ved Lenets Inddeling i Fogderier bestemt. Denne Inddeling var temmelig fast.

Lensmændene kaldtes nu undertiden Fogedlensmænd, see K. B. 20 Juni 1612, Fogedtjenere eller Fogedsvende, see den hemmelige Instruction for Lensherrerne af 29 Juli 1632, men i Almindelighed som før Bondelensmænd eller simpelthen Lensmænd. I den nævnte Instruction § 1 siges de ofte at være ufornøieligere og haardere mod Bønderne, end Fogderne vare.

§ 4. Vi skulle nu gaa over til at omhandle, hvilke Slags Communer der gaves af første Orden. Deres Udvikling knytter sig deels til Forskjellen mellem By og Land deels til Forskjellen mellem verdslige og kirkelige Anliggender.[5]

Paa Landet var Herredet i Almindelighed den verdslige Commune af første Orden. I Throndhjem var det dog Fylket. Mange af disse Communer havde Underafdelinger, som kaldtes Tredinger, Fjerdinger eller Ottinger, undertiden ogsaa Repper. Sommesteds

[1] I Dipl. Nor. Bind IX.

[2] I Aar 1424 var Ridderen Hr. Thymme Jonsson og i 1432 Ridderen Hr. Jøns Svarte Skaaning Høvedsmænd, det vil sige Sysselmænd paa Akershus. Samme Aar var Herloug-Pedersen deres „Undersysselmand“, eller som han ogsaa kaldes deres „Foged“ i Skienssyssel, og Saudulf Thordsen Herloug Pedersens Lensmand i Mo i Thelemarken, N. Dipl. I, No. 692, 738 og 740.

[3] I Norske Rigsregistranter, II, 28.

[4] Sammesteds III, 401.

[5] Munch, Historisk geographisk Beskrivelse over Norge; Keyser, Efterladte Skrifter II, 155—183; Brandt, Norsk Retshistorie, II, 161—189; A. Taranger Historisk Tidsskrift, anden Række, VI 337—402 samt de der citerede Skrifter af Hertzberg og Maurer.

ere disse Underafdelingers Grændser endnu kjendte. Underafdelingernes Forhold til Herredet og Fylket er uklart og omtvistet, men for vort Emne uden synderlig Betydning.

Den gamle Herredsinddeling undergik mange Forandringer. Den første af disse foranledigedes ved Ordningen af Rigets Krigsvæsen. Alle Kystlandskaber inddeltes i Skibreder, af hvilke ethvert skulde skaffe, udruste og bemande et Ledingsskib. Inddelingen var ganske forskjellig fra Herredsinddelingen og nærmest militær. Men da Kongen havde Ret til i Fredstid at kræve en Skat, svarende til den halve Ledingsbyrde, fik Skibredeinddelingen tillige fiscal Betydning. Den blev desuden i en stor Deel af Landet en judiciel Inddeling, idet hvert Skibrede kom til at danne en egen Retskreds (Thinglag). I hvert Skibrede skulde der nemlig aarlig holdes Vaabenthing for at undersøge, hvorvidt hver Mand havde de lovbestemte Vaaben, samt Mandtalsthing, til Optælling af de Ledingepligtige. Paa dette har da efter al Rimelighed Kongens Aarmænd opkrævet Ledingsskatten. Til Bekvemmelighed for Almuen blev tillige Retstrætter behandlede paa Skibredethingene. Disse bleve saaledes, hvad man senere kaldte Sage- og Skattething, og kom i en stor Deel af Landet til at træde i Herredsthingenes Sted. I Viken og paa Oplandene var dette ikke Tilfældet. Men ogsaa her deeltes mange Herreder i mindre Retskredse, som kaldtes Thinglag. Benævnelsen Herred forsvandt saaledes i den legale Sprogbrug. Som Retskredse nævner Chr. IVs Norske Lov, Thingfarebolken Cap. 2 „hvert Thinglag eller Skibrede“, hvilke den i Cap. 7 og 9 sammenfatter under Benævnelsen Bygdething. Heri følges den af Chr. Vs Norske Lov.

Hvor Skibredet var blevet Thinglag, vedligeholdtes denne Inddeling, ogsaa efter at det gamle Ledingsvæsen var forsvundet. Et Vidnesbyrd herom afgiver Thingtavlen i Chr. Vs Norske Lov, hvor Retskredsene i Kystegnene mellem Søndre Throndhjem og Budskerud Amter fremdeles ere kaldte Skibreder.[1]

§ 5. Den kirkelige Inddeling i Landet sluttede sig fra først af til den gamle Inddeling for Retspleien og den verdslige Styrelse.[2]

[1] Om Thingtavlens Istandbringelse og de i den Anledning indhentede Oplysninger see N. Prebensen og H. Smith Forarbeider til Chr. Vs N. L., Indledningen, Side XXI og XXV.

[2] R. Keyser, Efterladte Skrifter II 183—202, samme Forfatter, Den Norske Kirkes Historie under Katholicismen, I, 172—175 samt den nysnævnte Afhandling af Taranger.

Hvert Fylke og senere hvert Herred fik sin egen Kirke og sin egen Præst. Herredet blev saaledes Præstegjæld. Der byggedes desuden Hjælpe- eller Annexkirker, enten af Menigheden selv, eller undertiden af enkelte Personer, som da blev Kirkens Patroner. Kirkerne maa antages i Regelen at være byggede og det fornødne Jordegods til dem og deres Præsters Underholdning tillagte dem af Menighederne. Det var til Menighedens Gavn, Kirken var opført og Præsteembedet oprettet. Kirkebygningen og dens Jord kunde ikke tages fra Menigheden. Det sagdes derfor og i en vis Forstand med Rette, at Menigheden eiede sin Kirke. Men denne og dens Formue maatte kun anvendes efter sin Bestemmelse. Og Menigheden var forpligtet til at holde Kirkebygningen vedlige, hvilket den af Biskoppen ansatte Kirkeværge skulde paasee. Kirken var altsaa en Stiftelse, et eget Retssubject, som eiede Kirkebygningen med Inventarium, Præstegaarden og det øvrige Gods, den havde erhvervet ved Gave eller Kjøb. Ved sine Rettigheder og Forpligtelser var Menigheden bleven en kirkelig Commune, Præstegjældet, som, hvis det havde flere Kirker, bestod af ligesaamange Afdelinger, Sogne.

Ny og større Betydning fik den kirkelige Commune i det 18de Aarhundrede derved, at det locale Skole- og Fattigvæsen henlagdes under den kirkelige, ikke under den verdslige Commune, hvilket var en nødvendig Følge af, at Sognepræsterne under de daværende Forhold i Landsbygderne vare de eneste, som kunde stilles i Spidsen for den communale Styrelse af disse Institutioner. For Skolevæsenets Vedkommende skeede dette ved Fr. 5 Mai 1741, som i § 1 sagde, at ethvert Præstegjæld skulde have sit Skolevæsen for sig samt sin egen Skolecasse, og i § 2 jvfr. § 8 anordnede en Skolecommission for hvert Præstegjæld. Hvorledes man i saa Henseende skal forstaa Anordningen af 2 December 1741, der gjorde det første Forsøg paa at organisere Fattigvæsenet i Landdistrikterne, nemlig i Agershuus Stift, er ikke ganske klart. Efter Ordene i Cap. II, § 6 maatte man tro, at ethvert Sogn skulde have sit eget Fattigvæsen, men i fornødent Fald have Bistand af de øvrige Sogne i Fogderiet. Men Rs. 18 Oct. 1743 ledede til, at ogsaa Fattigvæsenet i dette Stift blev ordnet præstegjældsviis. At Præstegjældene i Throndhjems Stift skulde være Fattigvæsenscommuner, sagdes ligefrem i Rs. 13 Aug. 1790, C, §§ 2 og 4. Fattiganordningen for Christiansands Stift af 5 Mai 1786, Cap. III, § 5, Cap. V, § 4 og Cap. VI § 8 udtrykte sig,

som om Sognet skulde være Fattigvæsenscommune, Anordningen for Bergens Stift af 29 August 1755, Cap. VI, § 4, endog som om Fattigvæsenet kunde organiseres enten for hvert Præstegjæld, for hvert Sogn eller endog for hvert Skibrede. Men dette er blot Beviis paa, at Lovgivningen har famlet om i Skjødesløshed eller Ubehjælpsomhed. Den har her udentvivl overalt ved Ordet Sogn ment Præstegjæld. Den har ogsaa ved andre Anledninger brugt Ordet i saadan Betydning, f. Ex. i Lovbogens 3—18—10, jvfr. Departements-Skrivelse af 14 Juli 1838. At Sogn i Fattiganordningerne betegnede Præstegjæld, viser sig klart, naar det nævnte Rescript for Throndhjem af 13 Aug. 1790, § 3, sammenholdes med §§ 2 og 4. Et Skibrede kunde indbefatte Dele af flere Præstegjæld. Følgelig kunde ingen Fattigcommission sammensættes paa den i Anordningen af 1755 foreskrevne Maade.

§ 6. Den verdslige og den kirkelige Inddeling forandredes selvfølgelig i Tidernes Løb og gik ofte hver sin Vei, saaledes at de efterhaanden kom til at afvige fra hinanden ikke blot i de Landsdele, hvor den verdslige Inddeling knyttede sig til Skibrederne, men ogsaa hvor den hovedsageligt hvilede paa den gamle Herredsinddeling og saaledes faldt sammen med Præstegjældsinddelingen, jvfr. Fr. 19 Aug. 1735, § 8, der udtrykte sig, som om dette var Tilfældet overalt. Men selv i de Landsdele, hvor Thinglagsinddelingen i det hele taget sluttede sig til Præstegjældsinddelingen, fandtes der ikke faa Afvigelser. Et eller flere Annexer udgjorde sommesteds særskilte Thinglag. Nogle Steder vare enkelte Gaarde af et Præstegjæld henlagte under et andet Thinglag end de øvrige.

Uoverensstemmelsen mellem den verdslige og den kirkelige Inddeling voldte adskillige praktiske Ulemper, allerede før Communerne i 1837 fik Selvstyrelse. Den i 1814 nedsatte Lovcommission vilde i sine første Udkast til Lov om Formandskaber paa Landet, knytte disse til Thinglagsinddelingen.[1] Regjeringen valgte derimod som Princip at rette den verdslige Inddeling efter den kirkelige, noget, der allerede kom til Syne i Rsl. af 5 Aug. 1819 og 13 April 1822 om Thinglagsinddelingen i Nordmøre og Søndmøre Fogderier. Særdeles

[1] Storthingsforhandlinger for 1821, Tillægsheftet, Side 154; Storthings Efterretninger for 1814—1833, II, Side 538. Den verdslige Inddeling ansaaes nok i retlig Henseende som den væsentligste. Da Baahuslen i 1658 afstodes til Sverige, beholdt Norge Enningdalen, der var en Deel af Ide Len, skjønt Annex til Naverstad i Baahuslen.

magtpaaliggende blev det at fjerne Uoverensstemmelserne for at kunne ordne de lavere Communers Selvstyrelse paa hensigtsmæssig Maade. Ved Skrivelse af 20 Nov. 1826 indhentede Justitsdepartementet Oplysninger om de da bestaaende Uoverensstemmelser mellem Præstegjældenes og Thinglagenes Grændser. Formandskabsloven for Landet af 14 Januar 1837, § 1, opstiller som almindelig Regel, at ethvert Præstegjæld paa Landet skal være særskilt Commune ogsaa i verdslige Anliggender. Herfra gjorde denne Lov kun Undtagelser for de tre Tilfælde, for det første, at et Præstegjæld bestod deels af By, dels af Land, i hvilket Fald Landdistrictet skulde udgjøre en egen Commune, for det andet, at et Præstegjæld udgjorde Dele af forskjellige Amter, i hvilket Tilfælde hver Deel skulde være særskilt Commune, for det tredie, hvor en Deel af et Præstegjæld henhørte til et andet i samme Amt beliggende Thinglag, i hvilket Fald denne Deel, hvis den ønskede det, kunde forlange at udskilles som særskilt Commune.

Senere er Thinglagsindelingen gjennem en Mangfoldighed af særskilte Bestemmelser rettet efter Præstegjældsinddelingen. For at lette Adgangen hertil forpligtede Rsl. 22 Januar 1838 alle senere ansatte Fogder og Sorenskrivere til uden Godtgjørelse at finde sig i enhver i tjenligt Øiemed paakaldt Forandring i deres Embedsdistricters Grændser.[1]

Formandskabsloven af 1837 kaldte Landcommunerne Formandskabsdistricter. Denne tungvindte og usmagelige Benævnelse blev ved Loven om Matriculens Revision 6 Juni 1863, § 2, efter Forslag, fremsat af nærværende Afhandlings Forfatter i den kgl. Commission, som udarbeidede Loven, forandret til Herred.

Ifølge Folketællingstabellerne gaves der den 29 November 1835 16 Præstegjæld, som bestod baade af Bygd og Kjøbstad eller Ladested, samt 306 Præstegjæld, bestaaende udelukkende af Bygd. Det samlede Antal Herredscommuner var altsaa 322. Nogen Forandring undergik dog dette Tal inden 1837.

§ 7. Den anden Classe Communer af første Orden ere Kjøbstæderne.

De ældste norske Kjøbstæder dannedes ved selve Samfærselen

---

[1] Jvfr. Departementstidenden for 1838, Side 113—118.

uden egentlig Medvirkning af Lovgivningen.[1] Ethvert Sted, hvor et større Antal Handelsmænd nedsatte sig, eller som bebyggedes bymæssigt, blev Kjøbstad, i alt Fald naar Indvaanerne selv udskilte sig fra Herredet. Heri indtraadte der dog tidligt en Forandring. Retterbøderne af 8 Marts 1364 (eller 1374) og 19 Aug. 1384 udtale, at det skulde bero paa Sædvane, hvorvidt et Sted var at ansee som Kjøbstad. Det blev ogsaa allerede tidligt Regel, at enhver Kjøbstad skulde have sit ved faste Grændser bestemte Territorium, der kaldtes deres Takmark. Hermed var det da givet, at Kjøbstadens Territorium ikke udvidedes blot ved yderligere Bebyggelse, og følgeligt at ingen Kjøbstad for Eftertiden kunde opstaa af sig selv. Regelen var, som sidstnævnte Retterbod viser, gjældende ogsaa for de allermindste Kjøbstæder. Flere af disse forsvandt dog uden Lovgivningens Mellemkomst, og uvist naar. Hamars Indbyggere forlod Stedet, efter at Bispestolen i 1537 var nedlagt. Allerede i 1540 fandtes ingen, der søgte Domkirken som Sognekirke.[2] Sarpsborg ødelagdes i Syvaarskrigen. Borgerskabet i sidstnævnte Kjøbstad flyttedes ved K. B. 16 Aug. 1567 til den ved Kongebrevet oprettede nye Kjøbstad, Fredrikstad. Af de gamle Kjøbstæder inden Norges nuværende Grændser var da kun tilbage de 6: Throndhjem, Bergen, Stavanger, Skien, Tønsberg og Oslo. Under Christian IV flyttedes Oslo Borgerskab i 1624 til Christiania. Samme Aar anlagdes Bergstaden Kongsberg, senere Christiansand 1642. Kjøbstadsrettigheder tilstodes følgende Ladesteder: Fredrikshald 1665, Kragerø 1666, Laurvig med Sandefjord 1671, Bragernæs og Strømsø 1715 (forenede i 1811 til en Kjøbstad Drammen), Moss 1720, Arendal 1723, Øster Risør 1725, Christiansund og Molde 1742, Holmestrand 1744, Porsgrund 1807. Af nye Kjøbstæder oprettedes Hammerfest og Vardø i 1787, Tromsø i 1794, Bodø 1816, Grimstad 1816, Aalesund 1824, Lillehammer 1827, Vadsø 1833, Levanger 1836. Ved Formandskabslovens Istandbringelse havde altsaa Riget 28 Kjøbstæder.

For adskillige af de nyere Kjøbstæders Vedkommende var det usikkert, hvor langt deres Territorier strakte sig. Dette hidrørte fra forskjellige Aarsager. Nogle af de nye Kjøbstæder havde aldrig faaet

[1] R. Keyser, Efterladte Skrifter, II, 174—186; Munch, Historisk geogr. Beskrivelse over Norge i Middelalderen, Side 27 flg.; N. Nicolaysen, Om de norske Kjøbstæder i Middelalderen, Historisk Tidsskrift, 3die Række, I, 435 og 385 fl.
[2] N. Dipl. XIII, No. 656.

bestemte Grændser. Man antog nok da, at deres Territorier strakte sig saa langt som den sammenhængende bymæssige Bebyggelse,[1] og at Kjøbstaden saaledes kunde udvide sig paa den tilgrændsende Bygds Bekostning. Andre Kjøbstæder havde foruden et egentligt Handelsterritorium med bestemte Grændser en Bymark, som var tillagt Kjøbstaden til Jordbrug for dens Indvaanere, men paa hvilken der ei maatte drives Handel. Nogle Kjøbstæder havde særskilte Forstæder, som ikke hørte under Kjøbstadens Jurisdiction eller Magistrat, men som undertiden stode under dens Politi, og hvis Indvaanere undertiden havde en vis Handelsret og derfor, hvad angik Skattepligt til Statscassen efter Fr. 1 Oct. 1802 og Skattekundgjørelsen af 29 Juni 1816 i. f., vare satte lige med Kjøbstadens Indvaanere. Hvorvidt disse vare Medlemmer af Kjøbstadcommunen, beroede, som senere skal vises, paa, hvorvidt de havde Borgerskab til Kjøbstaden. Af disse Uregelmæssigheder vare nogle afhjulpne, allerede før Formandskabslovene udkom. For nogen Deel fjernedes vistnok Uvisheden om Bygrændsen ved Indførelsen af den nye Matriculeringslov 17 Dec. 1836, thi de til en Kjøbstad grændsende Grunde forbleve efter denne Lov Dele af Landsbygden, selv om den bymæssige Bebyggelse strakte sig ud over dem. Desuden blev en Deel Forstæder ved specielle Love indlemmede i Kjøbstæderne. Men at alle Kjøbstæder skulde have faste Grændser, blev egentlig først almindelig Regel ved en senere Lov, nemlig Bygningsloven af 6 September 1845, § 47, der for alle Kjøbstæder, som ikke havde bestemte Grændser, bemyndigede Kongen til at fastsætte saadanne. Hermed er enhver Kjøbstad i Egenskab af Commune bleven skarpt afgrændset ligeoverfor de tilstødende Herreder. I andre Henseender kan der vistnok undertiden opstaa Tvivl angaaende Udstrækningen af Begrebet Kjøbstad.[2] Men disse Spørgsmaal ligge udenfor nærværende Afhandlings Ramme.

§ 8. Det eiendommeligste ved Kjøbstædernes retlige Stilling var, at de stode under en egen Lov for alle de Slags Retsforhold, som opkom enten af det livligere Handelssamkvem, der fandt Sted inden deres Grændser, eller af den bymæssige Bebyggelse. Allerede paa

1 F. Stang, Norges grundlovsbestemte Ret, Side 185.
2 See f. Ex. Høiesteretsdom af 28 Februar 1862, i Retstidenden for samme Aar Side 352 ff. om, hvorvidt Bygninger paa Christiansands Bymark høre under Brandforsikringens Kjøbstads- eller Landafdeling.

den Tid, da den ældste Bylov, den saakaldte Bjarkøret, der sandsynligvis er given for Nidaros, modtog den Affatning, i hvilken den er os opbevaret, ansaaes Byernes Indvaanere *(bœjarmen)* som et eget Samfund, der havde sit eget, almindelige Thing *(moti)*, Bjarkøretten Cap. 14 og 24, sit eget Vaabenthing, Cap. 137, sine egne Udredsler og sine egne Indtægter, Cap. 13—17, 19, 20, 26 og flere. Den gamle Bjarkøret afløstes af Magnus Lagabøters Bylov, som først gaves for Bergen 1276 og senere, uvist naar og hvorledes, blev gjældende i de øvrige Byer. Enhver Kjøbstad havde altsaa sine egne Anliggender og sin egen Styrelse, var egen Retskreds og egen Commune. Den stod udenfor Herredsinddelingen. Derimod har enhver Kjøbstad oprindeligt sandsynligvis staaet under Lagthinget i det Lagdømme, hvori den var beliggende. Senere fik enkelte Byer egen Lagmand og altsaa eget Lagthing, men denne Ordning var ikke af lang Varighed.[1]

Efter Professor G. Storms Undersøgelser omtales særskilte Bylagmænd allerede 1266 for Oslo, 1296 for Bergen, 1298 for Nidaros; men ved Midten af 14de Aarhundrede eller lidt senere blev Bergen lagt under Gulathing, Nidaros under Frostathing Lagmænd. Oslo Lagmænd blev omkring Aar 1300 tillige Lagmænd for Oslo Herred, Hadafylke og Raumarike. Nogen særskilt Lagmand har Tønsberg aldrig havt.

Derimod havde de norske Kjøbstæder oprindelig ingen Forrettighed fremfor Bygderne til at drive Handel eller anden Næringsvei. Først ved Retterbod af 16 Oct. 1299 blev der til Fordeel for Kjøbstæderne gjort en Indskrænkning i Handelsfriheden paa Landet. Retterboden forbød nemlig at fare om i Bygderne med Bissekræmmeri og foreskrev som almindelig Regel, at de, der havde noget at afhænde, skulde føre det til Kjøbstæderne. Herfra gjordes der kun Undtagelse for, hvad Bønderne sig imellem kunde have at sælge. Dette var Begyndelsen til en Række Bestemmelser, der gjorde Kjøbstæderne til priviligerede Handelsterritorier. Hvad angaaer Udførselen af Landets Producter, har den vistnok staaet selve Producenterne aaben. Men sælge dem her i Landet umiddelbart til Udlændinger maatte de ikke. Det første Spor til en saadan Indskrænkning i Udførselshandelen findes i Retterboden af 16 Sept. 1282, § 3, jvfr. Retterboden af 9 Aug. 1331, som forbød Udlændingerne at kjøbe levende Kvæg

[1] Forholdet er dunkelt og Gjenstand for Meningsforskjel, see Brandt, Norsk Retshistorie II, Side 178—181 og de der citerede Forf.

i Herrederne. Grundsætningen opretholdtes for Landets vigtigste gamle Udførselsartikler, Fisk og Fedevarer. Endog for Trælastens Vedkommende begyndte man at ville gjøre den gjældende, see Retterboden for Bergen af 29 Mai 1306 (N. gl Love III, No. 53), som forbød Udlændinger at kjøbe Spærrer, Bord eller Rafter af Bønderne.

Udviklingen forstyrredes vistnok ved de Rettigheder, Hanseaterne erhvervede her i Riget, men kom atter i Gjænge, efterat disses Vælde var knækket, omtrent i Midten af 16de Aarhundrede.[1] Udførselen af Trælast forblev derimod i lang Tid fri. Dette maa vel siges at være antydet i Oslo Privilegier af 7 Januar 1508.[2] Først de almindelige Privilegier for de norske Kjøbstæder af 30 Juli 1662, § 2, forbeholdt disses Borgere Eneret ogsaa til Trælastudførselen.[3] De nærmere Undersøgelser af denne Deel af Handelsretten udsættes helst til senere Paragrapher, hvor Ladestedernes Opkomst og Retsforfatning skal omhandles.

Ogsaa til Haandværksdrift fik Kjøbstæderne en vis Fortrinsret. Recessen af 1539 Art. 20, Chr. IV's Norske Lov, Kjøbebolken Cap. 23, og nysnævnte almindelige Kjøbstadsprivilegier § 1 bestemte, at kun de simple Haandværksfolk, Skrædere, Skomagere og Landstømmermænd, som Almuen nødvendigen behøvede, maatte opholde sig paa Landet. De andre skulde flytte ind til Kjøbstæderne. Heri laa vel egentlig, at Landshaandværkerne kun skulde arbeide til Bøndernes Behov, ikke til at sælge i Kjøbstæderne.

Ved en Forordning af 4 Dec. 1490,[4] blev det forbudt Bønder at

---

1 Oversigt herover hos Yngvar Nielsen, Bergen fra de ældste Tider indtil Nutiden. Chr. 1877. Forbeholdt Kjøbstædernes Borgere var al egentlig Handel, ikke alene Kramhandelen, men ogsaa Omreise i Landdistricterne for at opkjøbe deres Producter (Udfærd). Dette var i Bergen to forskjellige Næringsveie, som ikke maatte drives af samme Person, see K. B. 1 December 1579. I Throndhjem kunde enhver Handelsborger drive Opkjøberhandel, men blot visse Aarstider, K. B. 23 Februar 1608.

2 N. Dipl. III, No. 1040: Skulle og ingen (tydske) Kjøbmænd efter denne Dag have Magt nogen Kjøbenskab at bruge indenfor Guldholmen være sig enten Bord, Spærrer og Lægter, men haandtere Kjøbenskab i Oslo By. I Pauss Forordninger Side 279 gjengives Bestemmelsen feilagtigt med undtagen Bord, Spærrer og Lægter.

3 L. J. Vogt, Udskibningsrettens Historie, Bilag 1 til Odelsthingsproposition i Storth. Forh. 1882, ogsaa udgivet som Særaftryk, samme Forfatter, Norges Udførsel af Trælast i ældre Tider, Historisk Tidsskrift 2den Række Bind V, navnlig Side 96—100.

4 Norsk Dipl. II, No. 963.

drive Skibsfart paa Udlandet. Dette Forbud omfattede ikke Adel og Geistlighed, men det kom ogsaa Kjøbstædernes Borgere tilgode.

Kjøbstædernes særegne retlige Stilling bestemtes deels ved almindelige for dem alle gjældende, deels ved særlige for en enkelt Kjøbstad givne Forskrifter, hvilke fra Midten af det 14de Aarhundrede som oftest kaldtes Privilegier. Dette Udtryk forekommer første Gang i Privilegierne for Oslo af 25 April 1346. Efter Enevældets Indførelse udstedtes foruden de før nævnte almindelige Privilegier samtidigt særskilt Privilegium for hver enkelt dengang bestaaende Kjøbstad med Undtagelse af Kongsberg, der var Bergstad og saaledes ikke regnedes blandt de egentlige Kjøbstæder. Disse tilligemed Chr. Vs N. L. Tredie Bog, Capitlerne 3 til 6, danne Grundlaget for Bylovgivningen indtil 1814.

Denne Udvikling medførte, at Magnus Lagabøters Bylov forsvandt af de positive Retskilders Række. Da Christian IV istandbragte sin Norske Lov, der nærmest var en Oversættelse af Magnus Lagabøters Landslov med Tilføielse af de senere Lovbud, som endnu vare i Kraft, udgav han ingen ny Lovbog for de norske Byer til at træde i Stedet for samme Konges Bylov. I Chr. IVs Lovbog optoges Bestemmelser, som blot gjaldt for Kjøbstæderne. Af saadanne findes et Par i VII, 29. Kongen bestemte udtrykkeligt, at den nye Lov skulde gjælde i alle Sager, som kom under Domstolenes Paakjendelse, ligesaavel i Kjøbstæderne som paa Landet. Heraf fulgte, at alle Bestemmelser i Magnus Lagabøters Bylov, som afveg fra den nye Lov eller Privilegium, traadte ud af Kraft, men egentlig ikke, at ogsaa de Bestemmelser i den ældre Lov, hvis Indhold var foreneligt med de nyere Love, skulde dele samme Skjæbne. Hvorledes det forholdt sig hermed, er ikke sikkert. Der findes Spor til, at saadanne Forskrifter fremdeles ansaaes gjældende. Vagtholdet i Bergen var vistnok i lange Tider ordnet paa Grundlag af Magnus Lagabøters Bylov VI, Cap. 3,[1] men omordnedes dog ved senere Bestemmelser, saaledes i forrige Aarhundrede ved Rescripterne af 25 November 1704, 13 Juni 1766 og 2 August 1775. Et hidhørende Spørgsmaal af en vis historisk Interesse er det, hvorvidt Bylovens VI, Cap. 5, fremdeles stod ved Magt. Her var det bestemt, at enhver Eier af Kjøbstadgaard, som vilde sælge denne, først skulde byde den til Kongen eller

[1] Yngvar Nielsen, Bergen, Side 424.

Nabo, med hvem han havde fælles Gaardsindgang. Det er muligt, at denne Forskrift har havt sit Grundlag i, at Kongen oprindelig havde været og i lang Tid forblev Eier af Kjøbstædernes Grund. Ved en Forordning for Bergen af 7 Marts 1558 ophævedes denne Forpligtelse, dog forbeholdtes Kongens Forkjøbsret til Gaarde, han maatte behøve, jvfr. K. B. 21 December 1631 og 28 October 1636. Et Andragende, Kjøbstædernes Deputerede indgav ved Arvehyldningen 1661, indeholdt i No. 12 en Begjæring, som vistnok tyder paa en forvirret Erindring om hint Bud i Byloven. Det foranledigede Bestemmelsen i de almindelige Kjøbstadsprivilegier af 30 Juli 1662, § 5. Paragraphen paabyder, at „de som have øde Pladse i nogen By, skal være tiltænkte dem at opbygge eller afhænde til dem, som dem inden 6 Aar kjøbe ville, saafremt de ikke skal være forfalden Kongen og Byen til lige Deling, dog hermed ikke meent de Byer, som muligen af Ildebrand ere beskadigede, hvilke Pladse til Kongens Befalingsmænd eller næste Nabo for billig Betaling først skal tilbydes". Paragraphen tillægger ikke Kongen Forkjøbsret til Kjøbstadshuse, kun til ubebyggede Tomter og efter sidste Passus ikke engang til alle saadanne, men blot til afbrændte Tomter, Eierne ikke selv vilde bebygge, jvfr. Christiania Privilegier af 4 Oct. 1624, § 3.[1] Alt hvad der herom efter de nu foreliggende Oplysninger kan siges, er, at baade Kongens Eiendomsret til Byernes Grund og hans Forkjøbsret til de paa samme opførte Huse nu forlængst ere forsvundne af den almindelige Retsbevidsthed. Hvorledes dette er gaaet for sig, vil maaske aldrig kunne udredes.

Af M. L. Bylov gives der nu kun henved et Snees Exemplarer i Oldsproget og endnu færre Oversættelser.[2] Den er saaledes sandsynligviis, efter at Christian IVs Lov udkom, gaaet ganske i Glemmebogen. Forsaavidt dens Bestemmelser i noget Tilfælde fremdeles maaske ere fulgte, hvilket ikke med Sikkerhed tør siges, maa dens Gyldighed være kommen til at hvile mere paa Sædvanen end paa den skrevne Lov. Jvfr. Chr. IVs N. L. II, Cap. 2 femte Punctum, som siger, at hvor Lagthing holdes i Kjøbstæderne, skal det holdes med Lagrettesmændene, som af Arilds Tid haver været sædvanligt.

[1] Jvfr. L. J. Vogt i Historisk Tidskrift, 2den Række V, 276, og Meddelelser fra Rigsarkivet I, Side 36 samt N. Nicolaysen i Historisk Tidskrift, 3die Række, I, 338—344.

[2] G. Storm i Christiania Videnskabsselskabs Forhandlinger for 1879, No. 14 Side 7 og 47—48.

Usikkerheden i Kjøbstædernes Retsforfatning føltes som et saa stort Onde, at der flere Gange tænktes paa Istandbringelsen af en ny Fælleslov for alle Kjøbstæder. Christian IV havde endog ladet udarbeide et Udkast til en saadan Stadsret, see navnlig K. B. af 9 Dec. 1636 og 3 Febr. 1639, jvfr. 12 Juni 1639, § 91. Under Hyldningen 1648 begjærede Christiania Borgere en Bylov, „hvorefter alt, som ikke til Landsloven kan henføres, kunde handles og forrettes“. Ved Brev af 25 August 1648 bevilgede Kongen da, at dennem lige saadan Stadsret og Lov som andensteds udi vore Kjøbstæder enten udi Danmark eller Norge brugeligt er, maa forundes. Paa lignende fornyet Begjæring i 1662 svarede Kongen i de almindelige Privilegier af 30 Juli 1662 ved at tillade, at de norske Byer for at have noget at rette sig efter, brugte den danske Stadsret, indtil Kongen anderledes forordnede.[1]

Disse Privilegier udvidede vistnok Kjøbstædernes Rettigheder ganske betydeligt, men bragte ingenlunde Orden i Byernes Retstilstand. Nogen Hjælp gav Chr. Vs Lovbog, 3die Bog, Cap. 3—9, skjønt ikke i det Omfang, som foresloges i den Norske Commissions Project,[2] og endnu mindre i den Grad, som behøvedes. Følgen heraf blev, at Kjøbstædernes Retsforfatning kom til under hele Enevældet at foregaa hovedsageligt gjennem en Række af specielle Love, som oftest i Rescriptsform. Dette gjælder saavel om Kjøbstædernes Forrettigheder som om deres Organisation og Styrelse.

§ 9. Sine Forrettigheder til at drive visse, de saakaldte borgerlige Næringsveie, havde Kjøbstæderne i 1837 endnu i Behold. De vare ogsaa dengang priviligerede Territorier. Heri er der senere foregaaet en gjennemgribende Omvæltning, idet Haandværksloven af 15 Juli 1839, Lovene om Handelen paa Landet af 28 Sept. 1857 og 26 Mai 1866 samt endelig Loven om Udskibningsret af 15 Juni 1882 have hævet Kjøbstædernes Forrettigheder til at drive dem. Den retlige Forskjel mellem disse og Herrederne er atter bleven af samme Art som den oprindelige, nemlig at der for Kjøbstæderne gjælde særlige Love, som paa Grund af disse Territoriers tætte

[1] I Wessel Bergs Rescripter antages, at Privilegierne herved har sigtet til Christopher af Baierns Stadsret af 1444. De have neppe tænkt paa nogen bestemt Lov, men paa hele den danske Kjøbstadslovgivning og kun villet gjøre denne til subsidiær Retskilde.

[2] N. Prebensen og H. Smith, Forarbeiderne til Christian Vs Norske Lov, Side 242—256.

Beboelse give egne Regler for visse heraf udspringende eiendommelige Forhold eller ordne visse Institutioner anderledes end i Herrederne. Hovedforskjellen mellem de for Kjøbstæderne og de for Landet gjældende Retsregler ligger nu som indtil Slutningen af det 13de Aarhundrede i, at der paalægges hines Indvaanere langt større Indskrænkninger i deres Handlefrihed. Men dette er skeet i deres egen Interesse. Det eneste Privilegium de endnu nyde, er, at de have en i Forhold til sin Folkemængde meget stærkere Andeel i Storthingets Sammensætning.

§ 10. Af de Kjøbstæderne tillagte Privilegier kom en Deel ikke alle Indvaanere tilgode, men kun deres Borgere.

I Afgjørelsen af Kjøbstadens Anliggender paa det før omtalte Bymøde eller Bything havde kun Byens huusfaste Mænd, men ogsaa alle disse, Ret til at tage Deel. Til dem regnedes enhver, som eiede eller havde leiet et heelt Huus, en Halvdeel eller en Fjerdedeel deraf for mindst et halvt Aar, og havde Huusfæller, M. L. Bylov, VII, Cap. 16. Mange af Landets verdslige Stormænd eiede i ældre Tider Gaarde i Byerne og antages derfor baade at have øvet den største Indflydelse paa deres Styrelse og havt den største Andel i deres Handel. Nogen Borgerstand gaves der altsaa ikke.[1] Den gamle Grundsætning var, at enhver myndig Person raadede for sine Kjøb (Bylovens VII—4). Under Lovens Taushed fulgte hermed Frihed til at drive Handel og Haandværk, i Bergen dog blot paa det for ethvert Slags Bedrift anviste Strøg. Omtrent samtidigt med, at Byerne begyndte at faa Eneret til at drive visse Slags Handel, opkom Begrebet Kjøbstadsborgerskab som Betingelse for at øve saadan Virksomhed. En Retterbod for Bergen, som sandsynligviis er at henføre til 29 Mai 1306,[2] satte Borgerskab som Betingelse for at drive Krambodhandel eller Haandværk. Retterboden for Tønsberg af 10 Mai 1318 forbød andre end Borgere *(burar)* at skjære Klæde tilsalgs, det vil sige at udsælge det i Smaat, hvilket følgelig ogsaa i denne By var blevet en borgerlig Næring. Den Regel, at Handel og Haandværk vare borgerlige Næringer og altsaa kun maatte drives

[1] Munch, Norske Folks Historie, IV, Bind 1, Side 664 og Bind 2 Side 245, jvfr. III, 399—402; L. J. Vogt i Historisk Tidskrift, 2den Række, V, 284—286.
[2] Norges gamle Love Bind III, Side 211, sammenholdt med Supplementet i Bind IV, Side 360, jvfr. Kongebrev af 28 Juli 1318 i Norsk Diplomatarium II, No. 133.

af dem, som havde taget Borgerskab, danner Forudsætning i hele den følgende Retsudvikling, see Christopher af Baierns Stadsret af 1443, Cap. 37, jvfr. dog Cap. 46. Almindelig Hjemmel fik den imidlertid først ved Chr. Vs Norske Lov 3—3—1.

Privilegierne for Oslo af 25 April 1346 og 22 Januar 1358 forbyde nogen at gjøre sig til Borger af Staden uden Samtykke af Raadmænd og Gjældker. Borgerskab meddeltes ved et af Byens Øvrighed udfærdiget Borgerskabsbrev. Borgernes Navne indførtes i Stadsbogen.

Begge Privilegier saavelsom den nævnte Retterbod af 1306 forudsatte, at ogsaa Udlændinger kunde blive Borgere. De maatte imidlertid ligesaavel som Indlændinger sværge Staden Troskabseed. Efter Christian II.s Priv. for Oslo af 7 Januar 1508 og Fredrik I.s Priv. for Bergen af 14 October 1528, § 12, maatte ingen Udlænding gives Borgerskab, medmindre han var gift med norsk Qvinde. Denne Betingelse bortfaldt ved Fr. 4 Marts 1558.[1] Ved K. B. 14 April 1572 blev denne Forordning igjen noget ændret. Det forbødes nemlig at meddele nogen Udlænding Borgerskab i Bergen, medmindre han aflagde Magistraten Eed paa at ville blive boende der sin Livstid og i alle Maader skikke sig som tro Undersaat. Det ved K. N. 19 Mai 1605 confirmerede Skraa for Skrædderne i Bergen bestemte i § 2, at ingen Udlænding maatte erholde Skrædderborgerskab der. Men i de øvrige Kjøbsteder var Adgangen til Borgerskab fri for Udlændinger, see K. B. for Throndhjem af 5 October 1608, hvor det siges, at der sammesteds boede mange Udlændinger, og at dette ikke kunde være Byen til Skade, men meget mere til Gavn og Forbedring. Skraaet for Oslo Skræddere af 27 Februar 1607 indeholdt ingen Bestemmelse, som udelukkede Udlændinger.

Allerede Forordningen af 4 Marts 1558 opstillede ustraffelig Vandel som Betingelse for at erholde Borgerskab, jvfr. K. B. 30 December 1635, hvorefter en Voldsmand ikke kunde erholde Borgerskab, førend han havde afsonet sin Forseelse.

M. L. Bylov VII, 22 tillod ingen at reise i Kjøbfærd, medmindre han eiede 3 Mark veiede Penge. Dette var for at tvinge fattigere Folk til at tage Tjeneste. Af en anden Grund forsøgte den senere Lovgivning at udelukke ubemidlede Personer fra at erholde Borgerskab. I 1601 forlangte Oslo Borgere, at der ved Borgerskabs Meddelelse

[1] Paus, Forordninger, Side 328.

skulde tages Hensyn til, hvorvidt den, der forlangte det, havde tilstrækkelig Formue. Dette bifaldtes af Statholderen, som fandt det rimeligt, at ingen fik Borgerskab, medmindre han kunde „opholde Kongens og Byens Tynge“. Han samtykte desuden i, at enhver, som fik Borgerskab, skulde give Byen et Læderspand til Brug ved Ildsvaade.[1] Ved K. B. af 24 Februar 1736 forbødes det at antage nogen Handelsborger i Bergen, medmindre han eiede 50 Rdlr. i Penge og 50 Rdlr. i Varer. Sandsynligviis har dette Forbud snart ophørt at være nogen Hindring mod, at Borgerbrev meddeltes Enhver, som kunde betale det sædvanlige Gebyhr.

En Borger, som boede i Byen, men eiede Gaard paa Landet, skulde betale Landskat til Kongen af denne, M. L. Landslov III, 7, Chr. IV, N. L. II, 7. Til Byen synes han ikke at have været pligtig at skatte uden af sin Handel og Næring (samt sine i Byen beliggende faste Eiendomme), K. B. 30 Juli 1589. Ligedan var han pligtig til at gjøre Skyds af sin Gaard lige med Bønderne i Herredet, K. B. 30 og 31 Juli 1593.

Christopher af Baierns Stadsret, der i alt Fald i det 17de Aarhundrede vel er at regne blandt de norske Retskilder, siger i Cap. 57, at den, som farer ud af Byen med Hustru, Børn eller Gods og ikke kommer igjen inden Aar og Dag, skulde miste sit Borgerskab. Denne Sætning hævdedes undertiden med stor Strenghed. Det ansaaes endog forbudt, at en Borger, som ikke kunde have Opholdsted i Byen, fordi hans Kone var sindssvag, uden særskilt kongelig Tilladelse flyttede sin Familiebopæl ud paa Landet, K. B. 26. Juli 1656. Men i mange andre Tilfælde lod man Regelen sove. Den ligger til Grund for Chr. V.s N. L. 3—3—2, der siger, at de skulde holdes for Borgere og nyde borgerlig Ret og Frihed, som have aflagt den befalede Borgereed og gjøre og give al borgerlig og Byens Tynge og selv holde Huus og Ildsted i Byen, og ingen anden. Hertil sluttede sig den paafølgende Artikel, som udtrykkelig forbød nogen Borger at flytte af Byen, førend han paa Raadhuset lovlig havde opsagt sit Borgerskab, jvfr. K. B. 10 November 1653. Lovgivningen forsøgte længe at hævde denne Regel, hvilket maaskee lykkedes for Laugshaandværkernes Vedkommende, men forøvrigt ikke. Forsøgene strandede navnlig paa de naturlige Betingelser for Udførselen af Trælast.

[1] Meddelelser fra det norske Rigsarkiv, I, 307.

Denne Handelsgren lod sig ikke binde til Kjøbstadsborgerskab, i alt Fald ikke saalænge Skoveierne kunde sælge og levere sin Last hvorsomhelst til udenlandske Skibe. Det maatte da ogsaa tillades Borgerne at gjøre dette paa beleilige Steder, som ofte laa saa fjernt fra den Kjøbstad, hvor de havde Borgerskab, at man nødedes til at see gjennem Fingre med, at de flyttede sin faste Bolig til Udskibsningsstederne. Chr. V.s N. L. 3—3—2 lod sig forstaa saaledes, at den Udflyttende ikke tabte sit Borgerskab, naar han kun beholdt Huus og Ildsted i Kjøbstaden. Men selv forstaaet paa denne lempeligere Maade kunde Artikelen ikke opretholdes. Hertil bidrog det, at Magistraten for Meddelelsen af Borgerbreve erholdt et Gebyhr, hvis Størrelse oprindelig afhang af Magistràtens Forgodtbefindende, Fr. 4 Marts 1558, eller var bestemt ved Sædvane og forskjelligt for de forskjellige Steder, men senere fastsattes ved Lov, see Fr. 31 Januar 1738, § 5. Magistraterne brugte da, som Stavanger Privilegier af 2 Sept. 1735, § 1 og Rs. 15 Sept. 1771, § 8, vise, at meddele Udenbyesboende Borgerskab mod et Revers, hvori disse forpligtede sig til at indflytte til Byen, hvilken Forpligtelse ikke paasaaes opfyldt. Denne Fremgangsmaade forbødes i Rescriptet, der byder Magistraterne at holde sig Lovbogens 3—3—2 strengt efterrettelig. Heller ikke dette Paalæg hjalp, hvilket ei kunde ventes, al den Stund den senere Lovgivning selv ideligen forudsatte, at Borgere kunde tage Bopæl udenfor Kjøbstaden.

Samtidigt uddannede sig den Regel, at Borgerskab ikke var nødvendigt for alle Slags Virksomheder, som dreves inden Kjøbstaden, men kun for visse, fornemmelig Handel, Haandværk, Skippernæring, Værtshuushold og senere, i alt Fald i nogle Byer, enkelte Slags Fabrikdrift.

At Borgere vedbleve at være Medlemmer af den Kjøbstad, til hvilken de havde Borgerskab, og beholdt sine Rettigheder og Forpligtelser som saadanne, selv om de flyttede bort, var en Opfatning, der fastholdtes i lang Tid og gjennemførtes temmelig strengt. Det mest fremtrædende Vidnesbyrd herom ligger kanske i den Maade, hvorpaa Fattiganordningernes Regler om Fattigskatten anvendtes. Efter Rs. 2 Nov. 1742, §§ 2 og 3, Anord. 29 Aug. 1755, Cap. II, § 5 og 5 Mai 1786, Cap. III, §§ 2 og 6 skulde Kjøbstadborgere, som boede paa Landet, svare Fattigskat til dettes Fattigvæsen. Men ifølge hvad Retstidendens Redaction har forklaret ved Referatet af den nedenfor

omtalte Høiesteretsdom af 12 Marts 1836, ansaaes de dog i Praxis forpligtede til ogsaa at betale Fattigskat til Kjøbstaden. Dette fulgte jo ogsaa ligefrem af det i Lovb. 3—3—2 opstillede Princip. Skjønt udflyttede sagdes de i retlig Forstand at være „Indvaanere“ af Kjøbstaden. Saaledes endnu i Loven af 24 Aug. 1833, § 2. Men dette var et uheldigt Udtryk for det virkelige Forhold. De udflyttede Borgere vare ikke Indvaanere af Kjøbstaden, men vel Medlemmer af Kjøbstadscommunen. Det eneste Baand, som fastholdtes, var, at de udflyttede Borgere maatte betale Skat til Kjøbstaden lige med de der bosiddende. Alt dette skal blive nærmere udviklet nedenfor, hvor Ladestedernes Opkomst omhandles. Tillodes det først Borgere at flytte baade Bolig og Forretning ud af Kjøbstaden, kunde der selvfølgelig ingen Hindring være mod, at Borgere, som vedbleve at drive Forretning i Kjøbstaden, toge Bolig i dens Nabolag, men udenfor dens Grændser.

§ 11. En Kjøbstad blev herved noget mere end et priviligeret Territorium. Den fik tillige i visse Henseender Characteren af en Corporation. Egentligt var det jo blot Kjøbstadens Borgere, som dannede Corporationen. Kjøbstaden og dens Borgerskab vilde kun have faldt sammen, hvis alle dens Indvaanere havde maattet tage Borgerskab. Men saa langt kunde man ikke gaa. Borgerne var imidlertid Kjøbstadens uden al Sammenligning betydeligste Bestanddeel. De ledede dens Næringsliv og repræsenterede den retligt. Herved trængtes Begrebet om Kjøbstaden som Territorium tilbage i Skyggen, og heri ligger Forklaringsgrunden til, at nogle Kjøbstæders Grændser, som før omtalt, kunde være og gjennem længere Tider forblive uvisse. Men den falske Betegnelse af Forholdet, at Borgerne vare Indvaanere af Kjøbstaden, selv om de boede andetsteds, bidrog sikkerligen til, at dette efterhaanden forandredes. Allerede ved Fr. 21 Juni 1793 bestemtes det, at Borgere, som boede udenfor Kjøbstadens Jurisdiction, for Eftertiden skulde høre under den almindelige Skifteret paa det Sted, hvor de havde sin Bolig. Og ved Høiesteretsdom af 12 Marts 1836[1] antoges det, at Fattigskat var en „personel“ Byrde, og paa Grundlag heraf ved Høiesteretsdom af 25 April 1837,[2] at de udflyttede Borgere vare fri for at betale Fattigskat til den Kjøbstad,

[1] Jfr. Aschehoug, Norges nuværende Statsforfatning, anden Udgave I, 406—410.
[2] Retstidenden 1836, Side 243 og 1837, Side 381—385.

hvor de havde Borgerskab. Sidstnævnte Dom var vistnok grundet i en feilagtig Opfatning af Institutionens Historie og afveg i den Grad fra den raadende Retsanskuelse, at Loven om Fattigvæsen i Kjøbstæderne af 20 Sept. 1845, § 43 i Hovedsagen vendte tilbage til den før praktisk gjældende Regel; Paragraphen bestemte nemlig, at Kjøbstadborgere med Undtagelse af Skippere ikke skulde blive fri for Fattigskat til vedkommende Kjøbstad eller Ladested, medmindre de opsagde sit Borgerskab. Den gamle Opfatning, at en Kjøbstad, eller nøiagtigere talt dens Borgerskab, paa en vis Maade havde Characteer af Corporation, hvis Medlemmer vare sammenbundne ved et Fælleskab i Privilegier og Forpligtelser, havde altsaa endnu stærke Rødder i den almindelige Retsbevidsthed paa den Tid, da Formandskabslovene bleve givne. Senere er den, som bekjendt, ganske forsvunden.

§ 12. Foruden de egentlige Kjøbstæder gaves der et andet Slags Handelspladse, der i 1837 vare Communer eller paa Veie til at blive det. Det var de saakaldte Ladesteder. Deres Udvikling er af meget stor Interesse for vort Lands Næringsliv og afgiver et slaaende Bevis paa, hvor kraftigt Forholdenes indre Magt har gjort sig gjældende paa dettes Omraade. En heel Række af Rigets betydeligere Byer er voxet op som Ladesteder og det tiltrods for det stærkeste Tryk fra Lovgivningens Side. Til denne Udviklings Historie have Norske Rigsregistranter ydet mange nye og værdifulde Oplysninger.

Som allerede omtalt var Trælastudførselen oprindeligt fri. Den kunde drives ikke alene af Byborgere, men ogsaa af Adelsmænd og andre Skov- og Sagbrugseiere samt ikke alene fra Kjøbstæderne, men tillige fra hvilkensomhelst Havn, der laa i fjernere Afstand fra en Kjøbstad end tre Miil. Eneretten til Trælasthandel inden denne Circumferentse var forbeholdt Oslo Borgere allerede ved Privilegiet af 1508 og hævdedes stadigt ikke alene for denne Kjøbstads (Priv. 29 Juli 1632), men ogsaa for andre Kjøbstæders Vedkommende, see Priv. for Christiansand af 29 October 1641 og K. B. 6 Mai 1642, samt 30 Juli 1646 for Stavanger K. B. 25 Juni 1608. Denne Kjøbstadens Circumferentse antoges dog for Tønsbergs Vedkommende ikke at strække sig udover Grændserne for Tønsberg Len, K. B. 25 September 1623. Denne By maatte endog taale Opkomsten af Ladesteder, der saasom Aasgaardstrand og Holmestrand laa baade inden 3 Miles Afstand og inden Lenet. Ei heller Skien kunde hævde sin

Circumferentse. Som K. B. 26 August 1648 viser, vare Bønderne i Gjerpen, Solum, Eidanger og Bamle berettigede til at sælge Trælast til fremmede Skibe og kjøbe Fornødenhedsvarer til Huusbehov af dem.

De Havne, gjennem hvilke der foregik stadig Trælastudførsel, begyndte man at kalde Ladesteder, og det endnu medens Udførselen var tilladt ogsaa fra andre Havne, see f. Ex. K. B. 11 April 1580, K. B. om Trælasttold af 30 Juli 1593 og Forordning om Tømmertold af 29 Mai 1602. Sidstnævnte Frihed maatte dog naturligen indskrænkes fra den Tid af, da Tolden ikke længere oppebares af Fogderne og Bondelensmændene, men ved dertil særlig ansatte og lønnede Toldere og deres Medhjælpere. Disse Tjenestemænd kaldtes fra først af ofte Havnefogder, see nysnævnte K. B. af 11 April 1580, hvilket Ord senere forandrede Betydning, see Instrux for Toldforvalteren af 13 September 1655. Det varede alligevel længe, inden den frie Udførsel indskrænkedes. Det aabne Brev af 30 Aug. 1602 forudsætter, at Udførselen kunde foregaa ikke blot gjennem Ladestederne, men ogsaa gjennem andre Havne. Endnu i Christian IVs N. L. af 1604, Kjøbebolken Cap. 10 er der intet Spor til, at der gaves Ladesteder med større Handelsfrihed end andre Havne. Men lidt senere maa dette være forandret, thi i et Brev af 8 Aug. 1607 dadler Kongen, at Lensherren i Vernø Kloster „har optaget nogle usædvanlige og forbudne Havne og Ladesteder, hvorved Kongens Told og Rettighed kan aftage og svækkes og den forbudte Udførsel af Egetræ foregaa“. Brevet paalægger derfor Lensherren strax at afskaffe disse Ladesteder. Ved Skattebrevet af 20 Juli 1621 bestemtes, at i alle Kjøbstæder og alle andre Steder, hvor der drives Handel og skal føres Toldopsyn, skulde ansættes lønnede Toldere, og ved K. B. 19 Febr. 1632, at ingen Foged længere maatte være Tolder. Jævnfør K. B. af 26 Febr. 1620 om Ladesteder paa Agdesiden og Kongebreve af 1 Aug. 1622 om Ladestederne i Tønsberg Len, samt af 5 Mai 1625 om Ladesteder i Oslo Fjord. K. B. 23 Marts 1630, 29 Aug. 1634 og 25 Aug. 1648 vise, at der i eller nær Grændsen af Tønsberg Len foruden Sandefjord, Aasgaardstrand, Holmestrand (samt Kobbervig og Strømsø) vare flere Ladesteder, som senere ere nedlagte, nemlig Melsomvig, Notholmen og Grimholmsund.[1]

[1] Jvfr. Kraft, Topografisk statistisk Beskrivelse over Norge, første Udgave, Bind II, Side 744.

Ved K. B. 22 April 1656 bleve tvende (ikke navngivne) Ladesteder i Bergenhuus nedlagte. Synderlig fast Orden af Ladestederne var der saaledes neppe paa denne Tid.

Ladestedernes Opkomst hænger følgelig sammen med deres Handelsret og kan kun forklares gjennem denne. Udviklingen er i sine Hovedtræk nogenlunde sikker, men i flere Enkeltheder yderst dunkel og forvirret. Hvad der skal undersøges, er deels, med hvilke Gjenstande Handel paa Ladestederne var tilladt, deels hvilke Personer der havde Adgang til at drive saadan Handel. Disse Undersøgelser bør helst holdes ude fra hinanden. Fuldstændig lader dette sig dog ikke gjøre.

Handelsretten paa Ladestederne undergik i Tidens Løb flere Forandringer. Med Hensyn til deres Gjenstand, kan der skjelnes mellem tre Tidsrum, nemlig det før Christian IVs Norske Lov, altsaa før 1604, Tiden mellem denne Lov og de almindelige Kjøbstadsprivilegier af 30 Juli 1662, og endelig det følgende Tidsrum.

§ 13. Ladestedernes Handelsret bestod oprindelig nærmest i Udførselen af Trælast. Derimod skulde Udførselen af Fiske- og Fedevarer være bunden til Kjøbstæderne. I Virkeligheden led nok den sidste Regel for Ladestedernes Vedkommende i lang Tid en ganske vigtig Undtagelse.

Kunde man her holde sig til det moderne Begreb om Kjøb og Salg, maatte man antage, at enhver Udlænding saavel som Indlænding, der i Havnene skaffede sig Trælast til Udførsel, skulde betale den med rede Penge. Men et saadant Baand paa Omsætningen maatte i de gamle pengeløse Tider føles som noget unaturligt og trykkende. Baade for Udlændingen, som kom hid i den Hensigt at kjøbe Trælast, og for Bønderne, som solgte ham den, var det bekvemmest, at han indførte de Varer, Bønderne tiltrængte, og brugte disse som Byttemiddel. I mange Tilfælde maa Adgangen hertil have været nødvendig Betingelse for, at Handel overhovedet kunde komme istand. Omtrent samtidigt med, at Trælastexporten begyndte, tillod Truid Ulfstands og Claus Bildes Reces af 1539, Art. 22, at enhver kjøbte i Havnene til eget Behov, men ikke til Forprang eller Udsalg, dog, heder det, at det ikke tilstedes Udlændinger noget Kjøbmandskab at bruge mod Loven og Kjøbstædernes Privilegier. Bestemmelsen gjentoges i Recessen af 1578, Art. 13, hvor det heder, at det efter denne

Dag skulde staa Enhver frit for, saavidt det ikke var imod Kjøbstædernes Privilegier, at handle med Fremmede, som kom udi Havne.

Disse Bestemmelser have rimeligviis været forstaaede saaledes, at det var tilladt Bønderne af Udlændingerne at tiltuske sig de Varer, de tiltrængte for sine Huusholdninger, og som Vederlag at give dem ikke blot Trælast, men hvilkesomhelst andre Gjenstande, de selv havde produceret. K. B. af 9 Juli 1603 omtaler nemlig, at Hollænderne og andre Udlændinger, som kom til Ladestederne for at kjøbe Trælast „og andet", pleiede betinge sig, at Betalingen skulde erlægges blot for en Trediedeel med rede Penge, men for to Trediedele med Varer, samt at de til den Ende bragte med sig Lærred, Sardug, Klæde og andre simple Varer. Dette afveg i tvende Henseender fra Datidens Handelssystem. Afvigelserne bestode for det første i, at Udlændingerne til Udskibning skulde kunne tilforhandle sig andet end Trælast, følgelig ogsaa Fedevarer, dernæst, at de skulde kunne indføre udenlandske Handelsvarer andetsteds end i Kjøbstæderne. Hermed saaes igjennem Fingre endog i den Grad, at Kongen ved Brev af 8 Aug. 1607 befalede, at der i Moss og Drammen, som dengang kun vare Ladesteder, skulde ansættes Vragere for at vrage Øl og andre Kjøbmandsvarer, der indførtes did af Udlændinger eller Indlændinger.

Lovgivningen søgte vel i visse Maader at sætte Stoppere herfor. Kongebrevet af 9 Juli 1603 forbød Udlændingerne at tiltuske sig Bondens Producter for de nævnte Slags Varer, og paabød udtrykkelig, at de skulde betale Bønderne med rede Penge „for deres Træværk og hvad andet de havde at aflade". Herved synes Adgangen til at kjøbe andet af Bønderne end Trælast at være levnet Udlændingerne.

§ 14. Denne Adgang blev lukket for Udlændingerne ved Chr. IVs N. L. Kjøbebolken Cap. 10. Dette Lovbud, der aabenbart har sin Rod i de anførte Paragrapher i Recesserne af 1539 og 1579, sagde, at enhver Bonde maatte kjøbe i Havnene, hvad han havde Behov for til egen Nytte, men ikke til Forprang at sælge igjen. Fogderne skulde tilsee, at ingen Kjøb brugtes i Havnene eller paa Landet, videre end som Loven og Byernes Privilegier tilstedte, besynderlig skulde de agte paa, „at Udlandske ikke udføre noget Kjøbmandskab mod Loven og Privilegierne, som er Huder, Fetalje og andre ulovlige Vare, Kjøbstæderne til Skade og Fordærvelse". Som Kongebrevene

af 16 August og 18 Sept. 1656 vise, forstodes Bestemmelsen saa strengt, at den forbød Salg af Fedevarer til de paa Ladestederne henliggende fremmede Fartøi endog blot til disses egen Proviantering. Ved en Forordning af 20 Dec. 1656 blev dette tilladt, men kun for de i Ladestederne bosatte Kjøbstadborgere.

Det nævnte Capitel i Kjøbebolken hævdede altsaa for en væsentlig Deel det gamle System. Men ikke fuldt ud. Sagen synes efter Kjøbebolkens Regel at have staaet saaledes, at da det var Bønderne tilladt at kjøbe til Huusbehov i Havnene, maatte det ogsaa være de Udlændinger, som kom did for at kjøbe Trælast, tilladt at indføre saadanne Varer. Men de maatte ikke udføre Fedevarer og andre Levnetsmidler, ei heller andre Varer, hvis Udførsel kun var tilladt gjennem Kjøbstæderne. Som sikre Exemper paa saadanne Varer kan man nævne Loss- og Maarskind. Udlændingerne maatte kun kjøbe Trælast for Contant.

Forbudet synes i alt Fald i Førstningen at have indskrænket Hollændernes Fart paa Ladestederne. Det vakte derfor Misnøie hos Bønderne, som klagede over, at Borgerne nu, da Hollænderne ikke længere maatte drive sin vante Handel, lagde sig fore i Ladestederne hele Vinteren over og opkjøbte de bedste Danmarks Bord og andre Landsens Producter for en Hob ringe Varer og Kramgods, som var Bønderne lidet eller intet tjenligt, og ikke tilførte dem Sølv eller rede Penge, som Hollænderne havde pleiet gjøre, og hvormed de kunde betale sine Skatter. Efter denne Forklaring skulde de indenlandske Borgere altsaa have fortsat den Tuskhandel, der var bleven Hollænderne forbudt. Ved K. B. 14 Juli 1604 paalagdes det vel Borgerne at betale Bønderne med rede Penge. Men det tillodes dem ogsaa at tuske med gode nøiagtige Varer, og Forbudet mod Udlændingers Tuskhandel toges ikke tilbage. K. B. 23 Februar 1608, som tillod Udlændinger at løbe ind i de almindelige Ladesteder nordenfjelds for at tilforhandle sig Trælast, siger udtrykkelig, at denne skal kjøbes for rede Penge. Dette Forbud mod Tuskhandel med Udlændinger i Ladestederne blev imidlertid, som man let kan tænke sig, ofte overtraadt. I K. B. 25 Marts 1614 klages der over, at mange Udlændinger i Bergenhuus og Throndhjems Len under Skin af, at de for rede Penge vilde kjøbe Trælast, tilforhandlede sig Huder, Skind, Talg, Fisk eller andre Kjøbmandsvarer og betalte med Øl, Viin, Brændeviin, Klæde, Lærred og adskillige andre Varer. Dette forbydes. Lignende Forbud udgik i K. B. af 29 April 1614 til Stavanger Len, jvfr. K. B.

16 Mai 1622 og 22 Januar 1623 for Throndhjems Len. Ved Fr. 6 Juni 1635 blev der udfærdiget et almindeligt, for det hele Land gjældende Forbud mod, at Hollændere og andre Udlændinger drev Tuskhandel med Undersaatterne, Borgere eller Bønder. De skulde altid betale med rede Penge.

Paa den anden Side opretholdtes den Grundsætning i Chr. IVs Lov, Kjøbebolken Cap. 10, at Bønderne i Ladestederne kunde kjøbe Varer til eget Huusbehov af dem, som kom did for at kjøbe Trælast. Men de maatte sælge sin Trælast og kjøbe sine Huusholdningsartikler for rede Penge. At saadan Handel kun var tilladt med de Fartøier, der kom did for at kjøbe Trælast, er ikke udtrykkelig sagt, men har formodentlig været tænkt som Regel, thi Capitlets ottende Led siger, at ingen maa bryde sin Bunke udi Havne til nogen Kjøb eller Salg uden for saamegen Kost, som han behøver der den Stund, han lader sit Skib. Og lade med andet end Trælast kunde han ikke. Men da det ikke blev udtrykkelig udtalt, at Friheden kun var et Tillæg til Trælasthandelen, har i Tidens Løb en mildere Opfatning maaskee gjort sig gjældende.

Den her omhandlede Handelsfrihed for Ladestederne forvoldte Tvistigheder mellem Kjøbstadborgerne og Bønderne. Saaledes i 1613 mellem Borgerne i Tønsberg og Bønderne i Arendals Skibrede. Denne Tvist endtes ved et Forlig af 29 Aug 1613, confirmeret af Kongen ved de før nævnte Breve af 29 Aug. 1634 og 25 Aug. 1648. Efter Post 8 i dette Forlig skulde det være Bønderne frit for i Melsomvigs Havne af Danske og Indlændiske at kjøbe Korn, Meel, Malt og andre Varer til eget Huusbehov. At de skulde kunne kjøbe dem ogsaa af de did kommende Hollændere, omtales ikke. Grunden hertil var formodentlig, at Melsomvig, der kun ligger en Miils Vei fra Tønsberg, ikke ansaaes som frit Ladested, samt at Tønsberg Borgerskab, som Forligets Post 4 viser, havde Forkjøbsret til den der udskibede Trælast og lagde an paa at holde Hollænderne borte derfra. Afgjørelsen rokkede saaledes ikke den almindelige Regel. Dette viser sig i K. B. 4 Aug. 1616, som omtaler, at der var Trætte mellem Borgerne i Oslo og Bønderne i Eker og Lier, idet hine vilde formene disse at bruge Kjøbmandskab med Hollændere og andre fremmede, som indkom til Bragernæs. Kongen fandt, at Oslo Privilegier ikke hjemlede Paastanden, og udtalte, at Bønderne i de nævnte Herreder havde Ret til at kjøbe af de fremmede til eget Huusbehov, men ikke for

igjen at udsælge Varerne. Han tilføiede dog nu en udenfor Kjøbebolkens Cap. 10 liggende Begrændsning, nemlig at denne Indkjøbsfrihed blot skulde gjælde i de fire første Dage, efterat det fremmede Skib var ankommet. Dette er, saavidt vides, det første Spor til de i senere Tider saakaldte Liggedage, hvilket Ord forresten, som snart skal sees, brugtes i forskjellige Betydninger.

Denne Tidindskrænkning i Handelsretten paa Ladestederne blev ikke strax almindelig Regel for det hele Land. Ved K. B. 13 Febr. 1632, jvfr. Kgl. Resolution 28 Juni 1632, § 3, befaledes det Lensherren paa Bergenhuus at paasee, at Bønderne ikke hindredes i den dem ved Kjøbebolken Cap. 10 hjemlede Frihed til i Havnene at gjøre Indkjøb til Huusbehov, og ved Fr. 15 Marts 1633 blev Handelsfriheden end yderligere sikret. Forordningen siger, at de Skibe, som paa Havnene i Norge med Korn og anden Nødtørft seile, kun have visse Liggedage, efter hvis Forløb de tilholdes at afseile, uanseet, at Bønderne paa mange Steder ei de Middel have, at de imidlertid deres Behov af dem kunne indkjøbe, hvorover en Deel Privatpersoner sig Resten af deres Last tilforhandler og den siden med Bøndernes store Besværing paa det dyreste udsælger. Paa Grund heraf bestemmer da Kongen, at det Korn, Malt, Meel og Salt, som paa Norge føres, maa blive beliggende og sælges af Skibene, saalænge norske Undersaatter begjære at kjøbe deraf, dog maa de, der indføre det, ikke opskibe det, medmindre Kornet begynder at fordærves eller Vinteren indtræder. Selv i saa Tilfælde maa Udlændingen ikke sælge, saalænge norske Kjøbstadsmænd ville sælge for samme Kjøb, derimod staar det ham frit for at sælge til bedre Kjøb. Denne Forordning optoges i Chr. IVs Reces af 1643, Bog 3, Cap. 38 og blev saaledes en af de faste Regler for Ladestedernes Handelsret. Den var efter sine Ord anvendelig paa alle fremmede Fartøier, hvad enten de kom for at kjøbe Trælast eller ei. Endnu i et K. B. af 26 August 1648 siges det, at Bønderne efter Loven vare berettigede til at kjøbe, hvad de behøvede til sine Huse af de Udlændinger, til hvem de solgte sin Trælast.

Under Dyrtider løsnedes Baandene. K. B. 29 April 1625 omtaler, at der dengang herskede stor Mangel paa Sædekorn og allehaande Fødemidler i de Havne, hvor der ikke var anlagt Kjøbstæder, og at dette gav Anledning til, at nogle faa Personer drev stor Forprang. Kongen tillod af den Grund, at der paa alle disse Havne til Norge fra Danmark frit og uhindret maatte indføres, oplægges, forhandles

og tuskes til Bønder alle Slags Sædekorn og Ædelsesvare i Smaat og i Stort. Dog maatte ingen opkjøbe disse Varer til Salg førend 8 Dage, efterat de vare fortoldede, om de ellers skulde fortoldes. Man undlod i lang Tid efter Dyrtidens Ophør at tilbagekalde denne Frihed, see K. B. 23 Nov. 1637. Det skeede først ved K. B. 14 Oct. 1641.

I denne Del af Undersøgelsen staaer endnu kun tilbage at omhandle, hvorledes det gik med Udførselen af Fedevarer fra Ladestederne. Tractaten med Holland af 22 Marts 1647, §§ 11 og 12, indeholdt en Bestemmelse, som i noget forandret Redaction gjentoges i Toldordinantserne af 30 Januar 1648, § 4, og 19 Aug. 1650, § 3. Især naar man sammenholder Toldordinantsernes Bestemmelser med Tractaten, bliver det utvivlsomt, at de have villet tillade hollandske og andre maalte Fartøier, som udførte Trælast fra Ladestederne (die Holzhafen) og erlagde den bestemte Trælasttold, 4/5 Rdl. pr. Læst af Fartøiets udmaalte Læstedrægtighed, tillige at udføre Beg, Tjære, Huder, Talg og andre Varer, hvis Udførsel overhovedet var tilladt, og det uden at erlægge Udførselstold deraf. De maatte følgelig ogsaa være berettigede til i Ladestederne at kjøbe saadanne Varer. Men Bestemmelsen udelodes allerede i Toldordinantsen af 6. October 1655, hvis § 6 siger, at alle Slags Fede- og andre Varer (Trælasten undtagen), efter denne Dag, ifølge Byernes urgamle Privilegier skulle føres til Kjøbstæderne, hver i sit Len, „Siden skal Borgerne (som alene er tilladt saadanne Varer dem af Bonden at tilforhandle) samme Varer efter Toldordinantsen fortolde, førend de dem til fremmede maa sælge“, jvfr. K. B. 26 Februar 1656. Bestemmelsen gjentoges i Toldordinantsen af 8 April 1662, § 6.

Før Ladestedshandelens Begrændsninger med Hensyn til dens Gjenstand i det derpaa følgende Tidsrum omhandles, vil det være hensigtsmæssigt at undersøge, hvilke Personer det var tilladt at drive Handel paa Ladestederne.

§ 15. Udtrykkelig Forskrift om, hvem der kunde udføre Trælast fra Havnene, fik man først i 1662. Indtil den Tid kunde alle Eiere af Skove og Sagbrug sælge hvemsomhelst sin Trælast til Udførsel. Adelsmænd, Præster og Fogder have, som bekjendt, opkjøbt Trælast til Udførsel, og formodentlig have ogsaa Bønder været anseet berettigede dertil. Bønderne paa Eker og Lier brugte at leie Skove i Snarum, Modum og Sigdal samt paa Ringerige og af Tømmeret

hugge Bjælker, som de solgte paa Bragernæs. Saadan Bjælkehandel have Bønderne i hine Bygder sandsynligvis drevet gjennem lange Tider. Allerede Peder Clausen, der skrev 1613, omtaler dem som de rigeste Bønder i Landet.[1] Endnu i det nys omtalte K. B. 26 August 1648 udtaltes det, at Bønderne i Gjerpen, Solum, Eidanger og Bamle efter Loven vare berettigede til at sælge sin Trælast til Danske og Udlændinger og igjen kjøbe af dem, hvad de tiltrængte til sine Huse. Og heri vilde Kongen ingen Forordning gjøre til Fordeel for Borgerne i Skien, „som ikke beflittede sig paa Skibsfarten og ingen Middel besad sig til at forsyne Landet."

Fri for hvemsomhelst var dog ikke Trælasthandelen. Chr. IV.s N. L. Kjøbebolken Cap. 23 forbød de paa Landet bosatte Haandværksfolk at „befatte sig med nogen Kjøbmandskab eller Dæler at lade skjære, Tømmerlast eller andet, men nære sig af deres Embede."

Kjøbstadborgere maatte selvfølgelig have Ret til at opkjøbe og sælge Trælast til de paa Ladestederne liggende fremmede Skibe eller udføre den i egne Skibe. Saalænge det ikke var forbudt andre paa Ladestederne at borttuske Trælast for Varer, maatte dette ogsaa være Kjøbstadborgerne tilladt. Derimod havde de efter Lovgivningen ingen Ret til paa Ladestedet igjen at udsælge de udenlandske Varer, de havde tilbyttet sig eller iøvrigt erhvervet. En saadan Ret have de imidlertid ihærdigen søgt at tiltage sig. De gjorde dette paa dobbelt Maade. Deels drev de i en Kjøbstad boende Borgere samtidigt Handel i denne og i Ladestederne, Oslo Borgere saaledes i Moss eller Bragernæs, Tønsberg Borgere i Moss, Holmestrand eller Strømsø. Deels nedsatte Personer, som havde taget Borgerskab i en Kjøbstad, men ikke havde Bopæl der, sig i et Ladested og drev stadig Handel i dette. Begge Fremgangsmaader stødte, i alt Fald i visse Egne, paa Modstand hos de rundt om Ladestedet boende Bønder. Mod førstnævnte Fremgangsmaade kunde de i Kjøbstaden boende Borgere selvfølgelig intet have at indvende. Med stor Uvillie saa de derimod paa den sidstnævnte. Som det tidligste kjendte Exempel herpaa kan nævnes Peder Lauritsens Sag. Han havde været Tolder i Bragernæs, var bleven afsat fra dette Embede, men vedblev med paastaaet Hjemmel i, at han var Borger til Tønsberg, at drive stor Handel i Bragernæs,

[1] Meddelelser fra Rigsarkivet, I, Side 72, jvfr. Samlede Skrifter af Peder Clausen, udgivne af G. Storm, Side 292; Yngvar Nielsen, Jens Bjelke, Side 258; J. Vibe, Budskeruds Amt, Side 316.

baade med Landets Producter, og med hvad der sammesteds indførtes fra Udlandet. Hertil blev han erklæret uberettiget ved en Herredagsdom af 9 Aug. 1578,[1] som paalagde ham at flytte ind til Tønsberg, jvfr. Recessen af samme Aar, Art. 13. At have Kjøbstadborgerne til Concurrenter i Trælasthandelen maatte falde de Bønder, der boede i Ladestedernes Nærhed og drev Handel der, ukjært. De søgte derfor saameget som muligt at holde Kjøbstadborgerne ude af Ladestederne. K. B. 1. Aug. 1622 (Norske Rigsregistranter, V. 270) forbød Tønsberg Borgere at have Huse eller Søboder i Ladestederne og drive Handel der, K. B. 21 Januar 1625 forbød dem ligeledes at ligge længere paa Havnene, Bønderne til Forprang, end de af Arilds Tid have gjort. Ogsaa andet Steds var der lignende Tvistigheder mellem Borgerne og Bønderne. K. B. 19 Juni 1586[2] omtaler, at adskillige Kjøbmænd drev Handel paa Bragernæs endog i aabne Boder, uanseet, at de ikke havde deres Skib liggende der. Efter Klage herover fra Bønderne paa Eker og Lier forbød Kongen dette og bestemte, at ingen hverken Indlændinger eller Udlændinger maatte holde der nogen Kram eller bruge Handel med Kjøb og Salg, længere end de havde deres Skibe der udi Havnen, og ikke noget Gods at skulle opføre paa Landet eller holde fal, efterat Skibene var afseilede. Dette Brev vilde Bønderne tolke saaledes, at Borgerne i Oslo kun, medens de havde sine Skibe liggende i Drammens Havn, maatte opkjøbe Trælast sammesteds og udsælge den til fremmede Skippere. Herover klagede Borgerne i Oslo. En saadan Indskrænkning i deres Handelsret vilde, sagde de, være imod deres Privilegier og desuden til Besvær for den menige Mand i Byen (Bragernæs) samt for Ekers og Liers Almue, som besøgte dem mest om Korn, Meel, Malt, Humle, Salt og anden Kjøbmandsvare og ikke havde andet at betale med end Dæler og Trælast, hvilke Borgerne ikke strax kunde have Skibe tilstede til at udføre. I Brev af 25 Marts 1587 gav Kongen Borgerne Medhold heri og bestemte, at de kunde søge og bruge deres Handel og Vandel med Dæler og Trælast og udi andre Maader, saavidt deres Byes Privilegier tillode, og som de havde gjort til der af Arilds Tid. Anden Hjemmel end Sædvanen havde den her omhandlede Handel neppe havt. Tilladt blev den kun de Borgere, som boede i Oslo.

---

[1] Dombog for Herredagen 1578, Side 343.

[2] Jfr. Dombog fra 1585, Side 200—201 samt K. B. 20 September 1596.

Derimod forbødes det omtrent samtidigt, nemlig ved K. B. af 17 Juni 1587, Personer, som vel havde Borgerskab i en By, men boede paa Landet, at drive Handel der. Brevet er meget oplysende for Handelsrettens Udvikling. Det siger, at der i Lister Len var en Foged og flere Bønder, som berømte sig af at have taget Borgerskab i Stavanger, men som boede paa Landet (formodentlig hovedsageligt i Ladestederne) og brugte stor ulovlig Handel og Vandel med Kjøb og Salg med Skib at bygge og Seilads at bruge, Stavangers Borgere til Fortrængsel. Naar Borgerskabet i Stavanger forlangte, at de skulde svare Skat og Tynge til Byen, sagde de, at de blot vare Bønder. Naar Fogderne vilde have Skat af dem som saadanne, paaskjød de sin borgerlige Frihed. Kongen udtalte da, at hver Stand skulde blive ved sin Næring. De, som boede paa Landet, som havde taget Borgerskab i en Kjøbstad, skulde flytte did, nedsætte sig der, være borgerlig Pligt og Ret undergiven og bruge saadan Handel og Vandel, som var Borgerne tilladt. Derimod skulde det være dem, som bleve boende paa Landsbyerne forbudt, at bruge nogen borgerlig Handel med Kjøb og Salg, med Skibsbygning eller i andre Maader. De skulde nære sig som andre Bønder. Hermed begyndte Kampen mellem de i Kjøbstaden bosiddende og de til Ladestederne udflyttede Borgere. Den fortsattes gjennem et heelt Aarhundrede.

§ 15. Uagtet Christian IV undertiden udtalte reent frihandlerske Grundsætninger[1] tog han i denne Kamp ved visse Leiligheder ivrigt Parti for Kjøbstæderne. I Privilegierne for Christiania af 4 Oct. 1624 § 12 sagde han, at der for Bragernæs, Moss og andre Havne brugtes megen Handel og Vandel Kjøbstæderne til Skade under det Skin, at de, som dreve den, vare Borgere. Han befalede derfor, at Ingen herefter skulde have fast Bolig der, men kun i den Kjøbstad, hvor de havde svoret sin Borgereed. Dog skulde det ikke være dem forment at drive Handel paa samme Havne og selv efter Leilighed reise did saa og holde deres Folk og have deres Søboder og Brug

[1] See K. B. af 24 Marts 1614 om Haandværksskraaernes Ophævelse, samt K. B. om Forbedringer i Norske Lov, 12 Juni 1639, § 75, hvor Kongen siger: „Er bedst, at enhver bliver frit for at søge sin Næring, som han bedst kan, og som hidtil skeet er, efterdi Norges Leilighed ikke er, at alle Bønderne kan hver for deres Nødtørft søge Kjøbstæderne, thi den gemene Mands Nød og Trang er høiere at agte end andres Udsuen og Fordeel“.

der. Privilegiets Bestemmelser indeholdt ingen Skjærpelse, men snarere en Formildelse af visse Bestemmelser i den ældre Ret. Det tillod nemlig de i Kjøbstaden bosiddende Borgere at drive Forretning i Ladestederne hele Aaret rundt samt at have Huse (Kramboder) og Søboder der. Paabudet om Indflytning blev imidlertid ikke efterlevet. Det gjentoges i Privilegierne for Christiania af 29 Juli 1632 og K. B. 5 Juli 1635 med Tilføiende af, at Indflytningen skulde skee inden et Fjerdingaar, samt af, at de Handlende paa Moss og Bragernæs, som havde Borgerskab i Tønsberg, skulde flytte did. Ved K. B. 17 Oct. 1636 bleve dog de i Ladestederne den Gang bosatte Borgere fritagne for Indflytningspligten, mod at de, enhver efter sin Formue og Handel, skulde gjøre tilbørlig borgerlig Tynge og Rettighed baade med Skat og Rettigheden til Kongen, saa og med Udlæg til Kjøbstadens Fornødenhed, naar det dem af Borgermester og Raad med Billighed paalagdes. Døde eller udflyttede nogen af disse i Ladestederne bosatte Borgere, kunde en ny antages i hans Sted, men deres samlede Antal maatte ikke forøges.[1] Christiansands Privilegier af 30 April 1643 § 6, (i Paus's Forordninger) vare endnu strengere end Privilegierne for Christiania. Hine forbød nemlig ikke blot enhver Borger, men ogsaa enhver Borgers Tjener at have Bopæl i Havnene paa Agdesiden. Kongen vilde altsaa hindre Christiansands Borgere fra at drive stadig Forretning paa Ladestederne ved Fuldmægtiger. De skulde alle flytte ind til Christiansand eller de andre Kjøbstæder, hvor de havde sit Borgerskab. Men heller ikke dette Paalæg synes at være blevet gjennemført; det gjentoges nemlig i K. B. 16 August 1651 og 22 Januar 1653. I det almindelige Skattebrev af 2 Juni 1647 heder det, at mange langs Søkanten ude i Fiskeleierne sig opholde og under Navn af Strandsiddere give en halv eller heel Rigsdaler i Skat, uagtet de bruge stor Kjøbmandshandel. Det bestemtes da i Skattebrevet, at de skulde tage Borgerskab, skatte og tolde som andre Borgere. Bestemmelsen gjentoges i senere almindelige Skattebreve til og med det af 20 Dec. 1655,

[1] Jvfr. K. B. 31 Dec. 1639. Cantsler Jens Bjelke havde paa sin Sædegaard Veden en Fuldmægtig, der forestod Cantslerens Sagbrug i Tistedalen og desuden drev Sagbrug for egen Regning. Denne Fuldmægtig havde Borgerskab til Fredrikstad. Borgermester og Raad tog Dom over ham, at han skulde flytte ind til Fredrikstad og sig der som andre Borgere ernære. Efter Ansøgning fra Cantsleren fritog Kongen ham fra Indflytningspligten, mod at han efter sin Formue udgjorde al borgerlig Tynge i Byen.

men uden Paalæg om, at disse Handelsmænd, som saaledes toge Borgerskab, skulde flytte ind i Kjøbstæderne. Kun i de samtidige Skattebreve for Nordland forekommer et saadant Paalæg. Men i denne Landsdeel fandtes intet Ladested. Der er imidlertid Spor til, at de almindelige Skattebreve have været forstaaede, som om de opstillede en almindelig Indflytningspligt for de i Ladestederne boende Handelsmænd, der ved Skattebrevenes Forskrift bleve tvungne til at tage Kjøbstadborgerskab. Tønsberg Privilegier af 3 Nov. 1653, § 2, jvfr. K. B. 10 Nov. 1653 sige nemlig, at ingen Strandsidder mod Norges Lov og de kongelige Skattebreves Indhold „maa opholde sig i Havnene for at drive Handel", men skulle begive sig til Kjøbstaden og skatte der. Paragraphen forbød desuden alle i Tønsberg residerende Borgere at drive nogen Handling af Kjøb og Salg paa Ladestederne. Forbudet gik dog efter sin Tanke neppe ud paa andet end at have faste Udsalgsteder der. Omtrent samtidigt havde man, som K. B. 27 November 1652 viser, paa Bane at tvinge de paa Halden boende Handelsmænd, som havde Borgerskab til Fredrikstad eller Christiania, til at flytte did. Men ved denne Leilighed lod man sig nøie med at stille dem under Lensherrens i Stedet for under Magistratens Anklagemyndighed, see K. B. 1 Juni 1653. Den strengere Forstaaelse af Skattebrevene er altsaa ikke bleven gjort anvendelig mod dem. Man har kun stillet dem udenfor Magistratens Jurisdiction. Og ved det før omtalte Kongebrev af 20 Dec. 1656 tillagdes de Kjøbstadborgere, som boede paa Bragernæs, Strømsø, Moss og Halden, en vis Ret til at sælge Fedevarer der, dog kun forsaavidt de vilde tage Tomter og opføre gode Kjøbstadsbygninger i den By, hvor de havde sit Borgerskab.

§ 17. De sidste Aar af Adelsvældets og de første Aar af Enevældets Tid medførte de farligste Angreb paa Ladestederne. I en Instruction af 9 Januar 1653 paalagde Kongen Jørgen Bjelke at samraade med Hovedlensherrerne om at formindske Ladestedernes Antal til Fordeel for Kjøbstæderne. I Brev af 19 Dec. 1656 klagede Kongen over Underslæb af Toldindtægterne paa de smaa Ladesteder, hvor der ingen Tolder holdtes. Han befalede derfor Lensherrerne at afgive Erklæring om, hvilke af dem der uden altfor stor Besværing kunde nedlægges. I det ved Hyldningen i 1661 indgivne Andragende fra Kjøbstædernes Deputerede, Post 1, erkjendtes vel, at

Landets Leilighed ikke tillod at afskaffe alle Ladesteder. Men det forlangtes, at det skulde forbydes alle og enhver undtagen Kjøbstadsborgere at drive Handel paa disse samt være Borgerne forbudt at residere og bo andetsteds end i Kjøbstæderne.[1]

Af disse Forlangender blev det førstnævnte i det væsentlige indvilget, nemlig ved de almindelige Kjøbstadsprivilegier af 30 Juli 1662, § 2, som bestemte, at Trælasthandelen skulde forblive hos Borgerskabet alene. Privilegierne for Christiania af samme Dato forbød Bønderne paa Eker og i Lier at drive deres føromtalte Trælasthandel med Fremmede, hvilket Forbud gjentoges i Anordn. 30 Aug. 1662 (i Wessel Bergs Rescriptsamling). Kongen var opmærksom paa, at Borgerskabets Eneret til Trælastudførselen medførte Fare for, at Bønderne fik for lidet for sin Trælast. Herover havde der ogsaa før mangen Gang været klaget. Anordningen bestemte derfor, at der skulde sættes Taxter saavel paa Tømmer, som paa de Varer, Bønderne behøvede at kjøbe af Borgerne, alt efter Markedets Gang, jvfr. Rs. 20 Sept. 1662. Dette har ikke hjulpet. Borgerne synes at have betalt Tømmeret for lavt og desuden at have forlangt, at Bønderne selv skulde føre dette til Udskibningstedet. En Forordning om Trælasttienden af 20 April 1665 tillod derfor igjen Bønderne at sælge sin Trælast til Udlændingerne, hvis Borgerne ikke vilde betale den med fuld Værdi eller ikke modtage den paa de sædvanlige Annammelsessteder i Vasdraget. Denne Forordning blev vel offentliggjort ved Trykken, men neppe synderlig paaagtet. Maaskee er den anseet bortfaldt ved en et halvt Aar senere udgiven Anordning af 2 October 1665 om Trælasthandelen søndenfjelds. Denne Anordning, der ikke er trykt, men hvoraf Wessel Berg har givet et kort Uddrag, paalægger Præsidenten i hver Kjøbstad for dennes District at udnævne „Overhandlere“, der skulde sætte Taxt paa alle Slags Trælast, som sælges til Udlændinger, men den siger tillige, at Trælasthandelen, efter Landslovens og Privilegiernes Tilhold skal blive hos Byerne og de af Kongen privilegerede Steders Indvaanere. Den gjentager saaledes ikke den Tilladelse, Forordningen om Trælasttienden betingelsesviis gav Bønderne til at sælge Trælast til Udlændinger. Derimod bestemte den, at Borgerne paa egen Bekostning og eget Eventyr skulde fremfløde den store Trælast til Udskibningsstederne.

[1] Meddelelser fra Rigsarkivet, I, 32.

§ 18. Det andet ovenfor nævnte af Borgerskabet ved Hyldningen i 1661 fremsatte Forlangende gik egentlig ud paa at gjøre den i Christiania Privilegier af 4 Oct. 1624, § 12, opstillede Forskrift til almindelig Regel for det hele Land. Var dette skeet, maatte alle paa Ladestederne bosatte Handelsmænd ikke alene have taget Borgerskab i en Kjøbstad, men ogsaa være flyttede ind til denne. Stadige Forretninger i Ladestedet vilde de vel kunne have drevet, men blot ved Fuldmægtig. En saadan Ordning maatte have kuet Ladestederne fuldstændigt. Den Handelsomsætning, som naturligen søgte til Ladestederne, vilde ikke, og mindst i hiin Tid, kunne have været dreven paa tilbørlig Maade, naar den skulde foregaa for Fraværendes Regning. For de Bygder, som afsatte sine Producter igjennem Ladestederne og hentede sine Fornødenheder fra dem, var det magtpaaliggende, at Ladestedernes Handelsmænd vare uafhængige af Kjøbstædernes, men at ogsaa de i disse bosiddende Kjøbmænd kunde drive Forretninger paa Ladestederne. Herved skabtes en Concurrence. For Ladestedernes Befolkning var det ønskeligt, at den i sin Midte havde selvstændige og formuende Handelsmænd, som vare indforlivede i Stedets Interesser. Først herved kunde Ladestederne komme til Velstand og blive egne Communer.

Herom maa Regjeringen i 1661—62 have havt et Slags Begreb. Kongen undlod nemlig i de almindelige Kjøbstadsprivilegier at paalægge de i Ladestederne boende Borgere at flytte ind til deres Kjøbstad. Tvertimod forudsattte disse Privilegiers § 8, at Borgere kunde bo udenfor Kjøbstæderne. Paragraphen bestemte nemlig, at disse Borgeres Skifter skulde forrettes af Magistraten. I Paragraphens sidste Led siges det, at de Borgere, som bevilges uden Byerne at bo, ogsaa i levende Live skulde svare og tiltales for Borgermester og Raad i disse. Herefter synes Adgangen for udenbyes boende til at erholde Borgerskab at have været anseet som Gjenstand for Bevilgning. Da enhver, der tog Borgerskabsbrev, maatte betale sædvanemæssig bestemt Gebyhr til Magistraten (Fr. 31 Januar 1738 § 5), er det ikke sandsynligt, at denne negtede dem, der kunde betale Gebyhret, det forlangte Borgerskab. Forudsætningen i Privilegiernes § 8 kan jo muligens have været grundet i K. B. 17 Oct. 1636, der ifølge Christiania Privilegier af 30 Juli 1662 maatte forblive i Kraft, og der i Rs. 30 Aug. 1662 udtrykkelig paaberaabtes som gjældende. Heraf fulgte, at i alt Fald et vist Antal Borgere havde Ret

til at tage Bopæl paa Bragernæs og Moss. Denne Begrændsning synes imidlertid snart at være gaaet i Glemmebogen, see Fredrikstad Priv. af 17 Aug. 1671, § 2. Priv. for Tønsberg af 30 Juli 1662 forbød kun at beseile andre Havne, forsaavidt de laa Kjøbstaden nærmere end tre Miil, og gjorde selv fra denne Bestemmelse en Undtagelse for Laurvigs Vedkommende. Kun de inden denne Afstand boende Strandsiddere paalagdes at tage Borgerskab i Tønsberg og flytte did. End ikke til Fordeel for Christiansand paabødes denne Gang nogen almindelig Indflytningspligt. Arendal, Østerrisør og Mandal opretholdtes som Ladesteder. Om Flekkefjord sagdes det vistnok i Christiansands Privilegier af 30 Juli 1662, at det skulde afskaffes som Ladested. Men dette Bud blev ikke iværksat eller fornyet i Frederik IIIs Tid.

§ 19. Derimod gjorde hans Efterfølger Christian V gjentagne Forsøg herpaa. Ved Privilegierne for Christiansand af 15 Juni 1686 § 3, paalagde han ikke blot Borgere, men alle Indvaanere i de ovennævnte fire Ladesteder at erlægge dobbelt Skat og Consumtion, saafremt de ikke inden Nytaar indflyttede til denne Kjøbstad, jvfr. Anord. 20 November samme Aar.[1]

Strax efter udkom denne Konges norske Lovbog, hvis 3—3—2 og 3, som ovenfor i § 11 forklaret, aabenbart havde til Hensigt at gjøre Bopæl i Kjøbstad til Betingelse for Bibeholdelsen af Borgerskab. Disse Artikler fandtes ordlydende i den norske Commissions Udkast til Loven, uagtet dette i 3—7—8 forbeholder Trælasthandelen ikke blot for Kjøbstæderne, men ogsaa for Ladestederne. Commissionen, som kjendte norske Forhold, synes altsaa ikke af Hensyn til disse at have havt nogen Betænkelighed ved at paalægge Kjøbstadborgere et ubetinget Bostavnsbaand. Ved aabent Brev af 14 Januar 1688 (i Wessel-Bergs Rescriptsamling) gik Kongen videre, idet han paabød, at alle Indbyggere i Østerrisør, Arendal, Mandal og Flekkefjord skulde indflytte til Christiansand inden 1 Mai, eller deres Huse confiskeres. Ved Rs. af 7 April 1688 paalagde han ogsaa Statholderen at seqvestrere nogle Huse i Arendal, Eierne for et Syns Skyld havde solgt til Embedsmænd. Og efter en noget senere Beretning bleve virkelig 3 Borgere i Risør, 14 i Arendal, 12 i Mandal, 17 fra

[1] I Rothes Samling af Norske Rescripter, Side 558—564.

forskjellige Steder i Lister Len, 10 i Nedenæs Len dømte til at flytte ind til Christiansand, hvilket i alt Fald ledede til, at de byggede Huse der.[1] Tiltrods for alt dette vedblev de i Ladestederne bosatte Borgere at bo der. Anordningen af 14 Januar 1688 blev vel i lang Tid staaende uophævet. For Arendals og Østerrisørs Vedkommende hævedes den først ved Rs. 7 Mai 1723 og for Mandals samt Flekkefjords Vedkommende først ved Christiansands Privilegier af 31 Januar 1738, § 2, som indskrænkede sig til at paalægge disse Ladesteders Handlende at tage Borgerskab i Christiansand. Heraf fremgaaer noksom, at Anordningen af 14 Januar 1688 ikke var iværksat. For de øvrige Ladesteders Vedkommende gjordes der, saavidt vides, senere intet Forsøg paa at tvinge Borgerne til Indflytning.

§ 20. Samtidigt med, at Ladestederne saaledes havde faaet en Handelstand med anerkjendt Ret til fast Bolig der, stilledes de i et vist Afhængighedsforhold til Kjøbstæderne. Tidligere traf det, at de Handelsmænd, som nedsatte sig paa et Ladested, havde Borgerskab i forskjellige Kjøbstæder. Nu blev det Regel, at de Handelsmænd, som vilde nedsætte sig i et bestemt Ladested, skulde have Borgerskab i en bestemt Kjøbstad. Ladestedet sagdes da at høre under denne. Udtrykket forekommer allerede i K. B. 18 September og 20 Dec. 1656, hvor der tales om de fire under Christiania og Fredrikstad liggende Ladesteder. Ved K. B. 27 Mai 1657 bestemtes det, at alle Handlende ikke alene i Bragernæs, men ogsaa paa Strømsø og Tangen, af hvilke flere før havde Borgerskab i Tønsberg, skulde tage Borgerskab i Christiania.

Sin fulde Betydning fik dette Forhold ved den i K. B. 17 Oct. 1636 opstillede Sætning, at de i Ladestedet boende Borgere i alle Maader lige med de i Kjøbstaden boende skulde efter sin Handel og Formue gjøre borgerlig Tynge. Sætningen medførte, at de maatte bidrage ikke alene til de Udgifter, Kjøbstaden havde for sine egne communale Øiemed, men ogsaa til den Kjøbstaden paahvilende Skat til Statscassen, hvilken Skat nu ved de aarlige Skattebreve paalagdes efter Repartitionssystemet, altsaa med et bestemt Beløb for hver Kjøbstad. Dette System fulgtes, lige indtil Byskatten ved Fr. 8 Nov. 1680

[1] Topographisk Journal, Tiende Hefte, Side 99—100, jvfr. Morgenbladet for 1891 No. 443.

ophævedes og afløstes af den saakaldte Kjøbstadsconsumtion. Denne Skattepligt paahvilede kun de i Ladestedet bosatte Borgere, ikke dets øvrige Indvaanere.

Consumtionen var en Afgift paa forskjellige Slags Fødevarer, som fra andre Steder indførtes til Forbrug i Byen. Ved Forordningen af 8 Nov. 1680, § 3, paalagdes det de der nævnte større Ladesteders Indvaanere at erlægge Consumtionsafgift, men dette forandredes allerede ved Fr. 24 Januar 1682, § 8, som fritog Ladestederne for Consumtionen mod, at de der boende Borgere eller Strandsiddere, som brugte borgerlig Næring, erlagde en fast aarlig Afgift.

Saavel Skatten til Kjøbstadcommunen som Byskatten til Statscassen skulde udlignes paa Kjøbstadens Indvaanere og de i et underliggende Ladested boende Borgere af een og samme Autoritet, nemlig de i Fr. 7 April 1619, Chr. IVs Reces 2—3—3 og Chr. Vs N. L. 3—6 omhandlede Taxeerborgere. Vistnok udtrykte sidstnævnte Capitels Art. 1 sig, som om Taxeerborgerne kun skulde ligne de i Kjøbstaden boende Borgere, men det Tillæg, Artikelen herved havde givet sine Kilder, var knyttet til den Forudsætning i Lovbogens 3—3—2 og 3, at alle Borgere skulde bo i Kjøbstaden og ikke maatte flytte ud. Men som allerede omtalt, opretholdtes ikke denne Forudsætning. Det saaledes opkomne Forhold havde imidlertid sine Ulemper. Da Taxeerborgerne hørte hjemme i Kjøbstaden, maatte det være vanskeligt for dem at danne sig rigtigt Begreb om de paa Ladestedet bosiddende Borgeres Indtægt og Formue. Herpaa søgtes der i mange Tilfælde raadet Bod, nemlig ved at paalægge Ladestedet at yde enten en Brøkdeel af Kjøbstadens Udgifter eller en fastbestemt aarlig Afgift til dens Casse. I sidste Tilfælde beholdt gjerne Ladestedet Forpligtelsen til at yde Bidraget ogsaa, hvis det omdannedes til Kjøbstad. Paa førstnævnte Maade ordnedes Forholdet mellem Christiania og dets Ladesteder, Drøbak, Soon, Hølen og Hvidsteen. Paa sidstnævnte Maade ordnedes det mellem Christiansand og dets underliggende gamle Ladesteder, Arendal, Østerrisør, Mandal og Flekkefjord, ligeledes mellem Kragerø og Skien. Derimod lignedes de i Porsgrund, Brevig og Stathelle boende Borgere altid i Skien, jvfr. Rs. 4 Dec. 1807. Disse Ladesteder laa nemlig saa nær, at deres Handelsmænds økonomiske Omstændigheder vare vel bekjendte i Kjøbstaden. At gaa nærmere ind paa Enkelt-

hederne i disse Forholds Historie vilde blive vidtløftigt og her være overflødigt. Afgiftspligtens indre Berettigelse søgtes i den senere Tid i, at Kjøbstæderne maatte bære Udgifterne ved Garnisonernes Indqvartering. Afgiftspligten ophævedes derfor først, efter at disse Udgifter ved Loven af 6 April 1839, § 2, vare overførte paa Statscassen, see Lovene af 24 Mai 1839, 8 og 20 Aug. 1842.[1] Den Forestilling, ifølge hvilken et Ladested regelmæssig skulde høre under en Kjøbstad, holdt sig endnu en Tidlang efter 1814. Loven af 30 Juni 1824, som gav Aalesund Ladestedsrettigheder, foreskrev i § 4, at de, der vilde drive Kjøbmandshandel sammesteds, skulde skaffe sig Handelsborgerskab i Molde og, saalænge indtil Aalesund erholdt Kjøbstadsprivilegier, deeltage med Molde Byes Indbyggere i alle reelle Skatter og Byrder, forsaavidt disse hvilede paa Handelsnæringen. I Henseende til personelle Byrder og Communeudgifter samt andre Udredsler skulde derimod disse Handlende fremdeles høre til det Sted, hvor de boede. Disse Udtryk ere meget uklare, men at søge udfinde, hvad Forfatterne mente med dem, lønner neppe Umagen. Loven af 17 Aug. 1821, som gav Lillesand og Tvedestrand Ladestedsrettigheder, traf ingen saadan Bestemmelse, men de Love af 26 Mai 1830 og 13 April 1836, som tillagde disse Ladesteder Handelsret lige med Kjøbstæderne, bestemte, at de, der vilde benytte denne Ret i Tvedestrand, skulde tage Borgerskab i Østerrisør, eller hvis de vilde nedsætte sig i Lillesand, Borgerskab i Grimstad. De maatte tillige tage en lovbestemt Anpart i disse Kjæbstæders Afgift til Christiansand. Anden Skattepligt i de nævnte Kjøbstæder paalagdes dem derimod ikke.

§ 21. Hovedbestemmelsen i Ladestedernes Handelsret under Enevældet findes i Toldordinantserne fra 1672 til 1768. De sagde, at det paa Ladestederne kun var tilladt at losse, lade og fortolde Kornvarer, som kom fra Danmark, og Trævarer, som derhen eller til fremmede Steder udskibedes, men forøvrigt ingen andre Varer uden dem, som gik til og fra Kjøbstæderne i Norge. Denne Handelsret tilkom alene de Personer, der havde taget Handelsborgerskab i den Kjøbstad, hvorunder Ladestedet laa. Men ved en Deel særlige

[1] Storth. Forh. 1842, VII, Side 30—80 om Skien og dets Ladesteder, Side 82—86 samt 219—223 om Ladestederne under Christiania, Side 380—401.

Bestemmelser blev der tillagt enkelte Ladesteder en videregaaende Handelsret, og dette skeede efterhaanden i saadan Udstrækning, at de i Ladestederne bosatte Borgere tilsidst i Regelen ansaaes at være berettigede til dersteds at drive samme Slags Handel som i den Kjøbstad, til hvilken de havde Borgerskab. En vis Hjemmel hertil søgtes i Toldforordningen af 1 Februar 1797, § 9, der syntes at forudsætte, at Udlosning af alle Slags Varer kunde finde Sted overalt, hvor der var et Toldsted, ligesaavel i Ladested som i Kjøbstad.[1]

Liggedage i Ladested, i hvilke dets ikke handelsberettigede Indvaanere kunde opkjøbe Kornvarer til eget Behov, eller i hvilke Bønderne havde samme Frihed, omtales hverken i de almindelige Kjøbstadsprivilegier af 1662 eller i Toldordinantsen af samme Aar. Man har maaskee antaget, at den ovenfor i § 11 omtalte og i Chr. IVs Reces indtagne Fr. af 15 Marts 1633 fremdeles stod ved Magt. Hvorom alting er, traf Toldordinantsen af 1 Mai 1672, § 21, Bestemmelse om Liggedage. Den begyndte med at gjentage det almindelige Forbud mod at indføre eller udføre Varer uden alene i Kjøbstæderne. Den tillod dog ikke alene i Kjøbstæderne, men ogsaa paa alle Ladesteder, hvor der fandtes Toldbod, Skippere, som havde indført Kornvarer, at sælge disse til enhver (Indlænding), „dog kun efterat Skipperen havde holdt 8 Liggedage for Borgerne, som skulde være nærmest til at kjøbe, naar de derfor ligesaa meget som andre ville give og enten med contante Penge eller med Varer for billig Værd ville fornøie“. Denne Regel blev Udgangspunct for den efterfølgende Tids brogede Forskrifter om Liggedagene saavel i Kjøbstæderne som i Ladestederne. Der gaves forskjellige Slags Liggedage, foreskrevne til Fordeel enten for Bønderne, eller for Stedets Indvaanere eller for dets Handelsmænd.[2]

§ 22. Forøvrigt stode Ladestederne under Lovgivningen for Landdistricterne. De udgjorde i Regelen ikke særegne Retskredse, men hørte ind under det Thinglag, i hvilket de vare beliggende. Deres Grunde vare Dele af Thinglagets matriculerede Eiendomme. Deres Huse vare ikke undergivne Brandforsikringstvang efter Brand-

[1] Nærmere Undersøgelse af Ladestedernes Handelsret efter 1672 findes i Schweigaard, den norske Handelsret, Side 52—57.

[2] J. Chr. Berg har i Budstikken for 1824, Side 344—360, givet en udførlig Fremstilling af Liggedagslovgivningen.

anordningen af 18 August 1767, jvfr. dens § 20 samt Rs. 6 Juni 1788. Ei heller var Brand-Forordningen af samme Dato, som paabød Indretning af et communalt Brandvæsen, gjældende for Ladestederne, see sidstnævnte Rescript, jvfr. dog Canc. Pr. 13 Marts 1790 for Brevig.

Endog med Hensyn til Haandværksdriften kan det som almindelig Regel siges, at Ladestederne stode under Lovgivningen for Landdistricterne. Denne medførte, at der i Ladestederne ikke maatte nedsætte sig andre Haandværkere end saadanne, som havde Frihed til at drive sin Næring paa Landsbygderne. For dem var det unødvendigt at tage Borgerskab. De nysnævnte Love for Aalesund, Tvedestrand og Lillesand vise ogsaa, at det kun var for Handelsmænd i disse Ladesteder, det var nødvendigt at tage Kjøbstadborgerskab. Undertiden forudsatte dog Lovgivningen, at der i Ladestederne gaves Haandværkere, som havde Borgerskab. Den almindelige Skatteforordning af 13 December 1746, VI, Post 3 siger, at alle Huusmænd, som bruge Haandværker, enten de bo paa Landet, i Havnene eller paa Ladestederne, desligeste Strandsiddere, som bruge nogen Næring med Øltapperi eller i andre Maader, „og dog ikke til nogen Kjøbstad ere Borgere," skulde betale Huusmandsskat, 2 Rdl. aarlig, jvfr. Rescript i Rentekammer Circ. af 22 Juni 1782, som eftergav denne Skat for alle slige Haandværksfolk, der i enhver Bygd ansaaes nødvendige for Almuen. Heri ligger en Forudsætning om, at der i Virkeligheden gaves Haandværkere i Ladestederne, som havde Kjøbstadborgerskab, og denne Forudsætning kommer igjen til Syne i Haandværksloven af 15 Juli 1839, § 80. I den ældre Lovgivning findes der virkelig enkelte Bestemmelser for enkelte Ladesteder, der kunne tydes saa, at ogsaa deres Haandværkere maatte have Kjøbstadborgerskab, see Rs. 17 Aug. 1671 for Moss, og Christiansands Privilegier 31 Januar 1738, § 2, samt Rs. 30 Dec. 1783 og 30 Juni 1797.

At Skipperne maatte have Kjøbstadborgerskab, selv om de boede i noget af Ladestederne, var intet Brud paa den Regel, at disse løde under Landdistricternes Lovgivning, thi ogsaa de i disse boende Skippere maatte have saadant Borgerskab.

Værtshuushold i Ladestederne var Gjenstand for kongelig Bevilgning, K. B. 8 August 1607.

§ 23. Hvilke Havne der skulde have Ladestedsrettigheder, var i lang Tid ubestemt, beroende blot paa gammel Skik og Brug. Tilløb

til at faa en fast Regel herom blev omsider gjort ved Toldordinantsen af 1 Mai 1672, der ligesom alle senere Toldordinantser til og med den af 26 Nov. 1768 opregner de Havne, der skulde have Ladestedsrettigheder. Det synes, som om dette egentlig beroede paa, hvorvidt der fandtes Toldbod paa Stedet. Men det maa dog vistnok ogsaa have været Tilfældet, at flere nærliggende Steder kunde have havt fælles Toldbod og alligevel været regnede som særskilte Ladesteder. K. B. 18 October 1621 omtaler, at der vare tre Ladesteder i Svinesund, det vil sige ved Idefjorden. Senere Kongebreve, navnlig Toldordinantsen af 21 Marts 1691, vise, at disse tre Ladesteder vare Svinesund, Sponvigen og Halden, som da var bleven Kjøbstad under Navn af Fredrikshald. Disse tre Pladse have sikkerlig altid havt fælles Toldbod, først i Svinesund, siden paa Halden. Hvor svævende Begrebet Ladested endnu var, viser sig bedst af Toldordinantsernes Opregninger. Her meddeles kun de i Toldordinantserne af 1672, 1691 og 1768 indtagne. Den førstnævnte skjelner ikke mellem Kjøbstæder og Ladesteder og nævner: Svinesund,[1] Fredrikstad, Ellerkilen (ɔ: Ellingaardskilen), Krogstad, Moss, Sogn (Soon), Sand, (ligeover for Drøbak), Christiania, Drammen, Holmestrand, Tønsberg, Sandefjord, Laurvig, Skien og Langesund, Kragerø, Arendal, Østerrisør, Christiansand, Mandal, (og Kleven) Flekkefjord, Stavanger, Ryfylke,[2] Bergen, Sundhord, Romsdal, Nordmøre og Throndhjem. Toldordinantserne for 1691 til 1768 have tvende særskilte Fortegnelser, den ene over Kjøbstæder, den anden over Ladesteder. Som saadanne nævnes

i 1691

Svinesund og Sponvigen, Moss, Soon og Krogstad,[3] Sand og Drøbak,[4] Slæben (alene for Kalk), Kobbervig og Strømsø, Holmestrand, Sandefjord, Porsgrund, Brevig og Lange-

i 1768

Svinesund og Sponvigen, Soon og Krogstad, Sand, Drøbak, Hvidsteen, Holmsbo og Sætre, Slæben (alene for Kalk), Kobbervig,[5] Aasgaardstrand, Leerbryggen, Myre-

---

1 Fredrikshald er forbigaaet, uagtet Byen allerede ved Priv. 19 April 1665 havde faaet Kjøbstadsrettighed.
2 Paa Nærstrand, see Kraft. Top. Skat. Beskrivelse over Norge, IV—231—232.
3 Krafts Top. Stat. Beskrivelse over Norge 1ste Udgave I, 149—150.
4 Sammesteds 239.
5 Sammesteds II, 667.

sund, Kragerø og Aabyelven,[1] Østerrisør, Arendal, Lillesand, Mandal og Kleven, Spidsberg eller Banken, Sogndal, Flekkefjord og Kvinesdal, Sundhord,[2] Romsdalen og Nordmøre.[3]

bugten, Løvøsund og Frebergsvig,[4] Sandefjord, Porsgrund, Brevig, og Langesund, Østerrisør og Lillesand,[5] Mandal og Kleven, Spidsberg eller Banken,[6] Sogndal, Flekkefjord og Kvinesdal.

Endog i 1768 har Toldordinantsen medtaget en Deel Udhavne, som senere ikke har været anseede som Ladesteder. Dette gjælder om Svinesund, Sponvigen, Krogstad, Sætre, Slæben (Sandvigen), Leerbryggen, Myrebugten, Løvøsund, Frebergsvig og Kvinesdal. Endnu i 1802 var man neppe saa ganske paa det Rene med, hvad der constituerede Begrebet Ladested, see Forordn. om Skat af faste Eiendomme i Norge, 1 Oct. 1802, III, § 18, sammenholdt med Rentekammer Promemoria af 30 April 1803. Noget sikrere blev Sagen ved de almindelige Skattelove. Allerede den første af disse, nemlig den af 1 Juli 1816 fastsatte, at Kjøbstadsskat til Statscassen skulde svares ikke blot af Kjøbstæderne, men ogsaa af Ladestederne, opregnede disse og bestemte Skattens Beløb for enhver af dem. Det samme skeede ved de senere almindelige Skattelove, ogsaa den sidste af 26 Aug. 1833. Ganske nøiagtige vare dog heller ikke disse Opregninger. De medtoge nemlig ikke Hvidsteen, formodentlig fordi det havde forliden Formue og Indtægt til at være særskilt Skattedistrict. Men det var Ladested, thi det svarede som saadant Afgift til Christiania Bycasse, see navnlig Rs. 30 Oct. 1739 og 9 Juni 1775[7] samt Lov 8 Aug. 1842 om Ophævelse af denne Afgift. Ogsaa Holmsbo Ladested er forbigaaet i Skattelovenes Opregninger. Derimod nævntes Osebakken ved Porsgrund som Ladested. Men dette synes at have været en Misforstaaelse.[8] Langestrand, der først i 1821 blev indlemmet i Laurvig, betegnedes i Kgl. Resl. 13 Marts 1819

[1] Sammesteds III, 88.
[2] Sammesteds IV, 697—698.
[3] Sammesteds V, 4 og 31.
[4] Sammesteds II, 601.
[5] Tvedestrand er, som det synes med Urette, forbigaaet, jvfr. Kraft, III, 251.
[6] Kraft, III, 414, hvor det kaldes Spidsbo.
[7] Storth. Forh. 1842, VIII, 219—223.
[8] Schweigaard, Handelsret, Side 55.

urettelig som Ladested. Medregnes ikke Osebakken, var der i 1837 følgende 17 Ladesteder: Drøbak, Hvidsteen, Soon, Hølen, Holmsbo, Aasgaardstrand, Sandefjord,[1] Brevig, Stathelle, Langesund, Tvedestrand, Lillesand, Mandal, Farsund, Flekkefjord, Sogndal, Egersund.

§ 24. Intet Ladested var før 1837 blot i saadan Egenskab særskilt Commune. Ethvert Ladested var bygget paa Grund, som tilhørte en i Landets Matricul indført og skyldsat Eiendom. Det var altsaa en Deel af Herredscommunen. Af dets Grund betaltes der Matriculskat til Staten, forsaavidt en saadan var paalagt, saavelsom til Dækkelse af Thinglagets, Præstegjældets og Amtets Udgifter, forsaavidt disse udrededes efter Matriculen.[2] En modsat Regel gjordes vistnok gjældende ved H. R. D. af 4 Mai 1867, men denne Dom støttedes væsentligt paa Lovbud, yngre end 1837.[3]

Men de fleste Ladesteder fik efterhaanden saamange Huse og Indvaanere, at de kom i føleligt Behov af offentlige Indretninger og Foranstaltninger, som ikke trængtes i Bygden. Adskillige Ladesteder erholdt egne Kirker, egne Skoler, eget Fattigvæsen, enkelte endog egne Hospitaler. K. B. 4 April 1621 tillod Oslo Borgerskab at bygge Kirke paa Bragernæs, jvfr. om Kirkers Opførelse i Langesund K. B. 21 August 1647, paa Molde 24 August 1655. Kirker og Hospitaler skjænkedes undertiden Ladestedet af en enkelt Privatmand, see for Drøbak Rss. 18 Juli 1781, 19 October 1799 og 17 Januar 1806.[4] Men de skulde bestyres og vedligeholdes, og Ladestedet erhvervede da undertiden ved særlige Kongebud Hjemmel til at paalægge sine Borgere eller Indvaanere at udføre saadan Forretning som Ombudspligt og paa dem at udligne de dertil fornødne Udgifter, jvfr. Rescripterne af 2 Januar 1791 og 7 Juni 1799 om Skolevæsenet i Farsund og i Mandal. Adskillige Ladesteder indrettede frivilligen et offentligt Brandvæsen, deels i Lighed med Kjøbstædernes, deels paa anden

---

[1] Sandefjord kaldtes i Lovgivningen Ladested, see Rs. 10 Januar 1798, Bekjendtgjørelse af 29 Juni 1816. Det blev dog den almindelige Mening, at Stedet i Virkeligheden var Kjøbstad, see Wessel Bergs Noter til det nævnte Rescript og Storthings Forh. 1845, V, No. 67, jvfr. Lov af 23 Juni 1845, som tillagde det Navn af Kjøbstad.

[2] Storth. Forh. 1845, V, O. No. 67.

[3] Retstidenden for 1867, Side, 458.

[4] Jvfr. Kraft, Topografisk Stat. Beskr. I, Side 237—239.

Maade, see Rss. 24 December 1779 og 6 Juni 1788 samt Canc. Prom. 13 Marts 1790 og Rs. 8 November 1793, endvidere Canc. Prom. af 26 Mai 1807 for Mandal og af 8 August 1812 for Farsund. Ladesteder, hvem det paalagdes at udrede Afgift til andre Communer, bleve derved selv ustridigen Communer, saafremt Afgiften udrededes ikke blot af de i Ladestedet bosatte Borgere, men af alle dets Indvaaanere efter særskilt Ligning. Hvorvidt dette var Tilfældet, er et Spørgsmaal, som neppe staar til at udrede, og som derfor her maa forbigaaes. End klarere fremtræder et Ladesteds Egenskab af særegen Commune, naar der paalagdes det Afgift til nogen af Statens Casser. Dette var Tilfældet efter Rs. 11 September 1776,[1] som paalagde Mandal at erlægge 48 Rdl. i Indqvarteringsskat. Et lignende Beløb paalagdes Flekkefjord, Egersund og de nærliggende mindre Ladesteder undereet jvfr. Rs. 18 Januar 1793.

I 1816, da ikke blot Landdistricterne, men ogsaa Kjøb- og Ladestederne skulde lægges i directe Skat, deels til Indsamling af Grundfond for Norges Bank, deels til første Termin af Rigsbanksedlernes Indløsning, saavelsom til Statscassen, hvilke Skatter af Lovgivningen reparteredes med bestemte Summer paa hver enkelt Landsdeel, anvendte Storthinget for Ladestedernes Vedkommende to forskjellige Fremgangsmaader.

Den almindelige Kjøbstadsskat fastsattes nemlig særskilt for hvert Ladested, see Anhanget til den almindelige Skattelov 1 Juli 1816. Tvende Undtagelser gjordes dog herfra, idet Bidraget for Østerrisørs Kjøbstad og Tvedestrands Ladeplads fastsattes under eet, ligeledes Bidraget for Arendals Kjøbstad samt Grimstads og Lillesands Ladesteder. Grunden hertil sees af Forhandlingerne om Lovens § 18 a at have været, at disse Ladesteder ikke vare ansatte til Bygningsafgift eller Ildstedsskat efter Fr. 1 October 1802.[2] Skatten skulde saavel i disse Ladesteder, som i dem, hvis Bidrag var fastsat af Storthinget, paalignes ikke blot Ladestedernes Borgere, men ogsaa deres øvrige Indvaanere. Ligningerne for et Ladested, hvis Bidrag var

[1] Rescriptet er trykt i sin Heelhed i Rosenstand Goiskes militære Rescripter III, 653.

[2] Storthingsforhandlingerne for Juni Maaned 1816, Side 187 og 200—201, hvor det tilføies, at disse Ladesteders Bygninger heller ikke havde havt Bankheftelser, samt at Regelen ogsaa skulde gjælde andre Ladesteder, som kunde være af samme Beskaffenhed, men vare Comiteen ubekjendte.

fastsat undereet med den Kjøbstad, hvortil den hørte, skulde foretages af en fælles Ligningscommission, om hvis Organisation henvistes til Skatteloven, § 18 a. Dette forandredes ved Skatteloven af 12 Sept. 1818. Denne Skattelov paalagde nemlig enhver af de i Skattebeslutningen nævnte Ladesteder særskilt Skat.

Det tvungne Bankindskud og Skatten til Rigsbanksedlernes Indløsning bleve ved Kundgjørelsen af 29 Juni 1816 i alle Tilfælde bestemte undereet for hver Kjøbstad med underlydende Ladesteder, og Skatten udlignedes her efter Loven af 14 Juni 1816 af den for Kjøbstaden anordnede Ligningscommission. Ogsaa i Loven af 12 Sept. 1818 om Skat til Rigsbanksedlernes Indløsning skatlagdes Ladestederne undereet med den Kjøbstad, de tilhørte, see Bekjendtgjørelse at 22 October 1818, men Loven overdrog i § 7 Udligningen til en Fællescommission, anordnet paa samme Maade som den fælles Ligningscommission for Kjøbstadsskatten efter nysomtalte Lov af 1 Juli 1816, § 18 a. Denne Ordning af Forholdet ledede til Tvistigheder og Tidsspilde. Ved den paafølgende under 20 August 1821 udkomne Lov om Skatten til Rigsbanksedlernes Indløsning fordeelte Storthinget Skatten mellem enhver Kjøbstad og hvert af de under den lydende Ladesteder. Ethvert af de i Skattebeslutningen nævnte Ladesteder var saaledes blevet særskilt Skattedistrict og herved kommet et langt Skridt fremad til communal Selvstændighed. I samme Retning førte Loven om Veivæsenet af 28 Juli 1824, § 56, som bestemte, at alle dens Forskrifter om Veivæsenet i Kjøbstæderne skulde gjælde ogsaa for Ladestederne, „forsaavidt de der vare anvendelige." Thi heraf fulgte, at et Ladested maatte kunne faa sit eget Veivæsen.

Oversigt over Ladestedernes Communeafgifter i 1828 er udarbeidet af en i 1833 nedsat kongelig Commission.[1] I Tabellen over disse Udgifter ere særskilte Rubriker for Politi, Jordemødre, Feiervæsen, Brandvæsen, Kirker og offentlige Bygninger, Ladestedernes Bidrag til Kjøbstæderne, samt endelig for alle andre Udgifter. Tabellen indeholder tillige Opgaver for Aaret 1832 over Ladestedernes Udgifter til Fattige og til Skolevæsenet. Ladestedernes communale Virksomhed har altsaa været noksaa mangesidig, men yderst sparsommelig. Tabellen omfattede kun 12 Ladesteder, nemlig ikke Sandefjord, som Com-

[1] Om Communeudgifterne og Communebestyrelsen, Commissionsbetænkning, Chr. 1835, Side 5.

missionen opførte blandt Kjøbstæderne, ei heller Holmsbo, Hvidsteen eller Sogndal, men den medtog Osebakken. Lægger man sammen deres Fattig- og Skoleudgifter i 1832 og deres øvrige Udgifter i 1828, bliver det hele Beløb kun 9985 Spd. 28, altsaa mindre end, hvad et eneste af disse Ladesteder, nemlig Mandal nu har at udrede i Communaludgift. Mandals samlede Communaludgift udgjorde nemlig i 1891 noget over 61,000 Kroner.[1] Hvor liden Opmærksomhed Statsmagterne hidtil havde skjænket Ladestedernes communale Liv, fremgaaer af den Omstændighed, at de glemte ved Istandbringelsen af Loven af 24 August 1833 at omtale, hvorvidt dens Bestemmelser om Byskattens Udligning i Kjøbstæderne ogsaa skulde gjælde for Ladestederne.

I det af Lovcommissionen først udarbeidede Udkast til Lov om Formandskaber i Kjøb- og Ladestederne var det foreslaaet, at ethvert Ladested skulde have eget Formandskab og altsaa være egen Commune. Herved gik man aabenbarligen for vidt, idet Bestemmelsen ikke passede for de allermindste Ladesteder, og det overhovedet neppe var ganske klart, hvilke Havne der havde Ladestedsrettigheder. Den ubetingede Gjennemførelse af Regelen opgaves af Lovcommissionen i 1827.[2] I Overensstemmelse med dens da indleverede Udkast opstillede Loven om Formandskaber for Landet af 13 Januar 1837, § 15, som Hovedregel, at ethvert Ladested skulde have Formænd og Repræsentanter fælles med det Herred, hvori det laa, og altsaa være indbefattet under Herredscommunen. Men ethvert Ladested skulde, naar Fleerheden af Herredets stemmeberettigede Indvaanere besluttede det, danne egen Commune, i hvilket Tilfælde Communelovgivningen for Kjøbstæderne blev gjældende for Ladestedet. Heraf have de allerfleste Ladesteder senere benyttet sig. Nu er det kun Ladestederne Hvidsteen og Holmsbo, som tilhøre Herredscommunerne. Ogsaa om Ladestederne gjælder det i 1832, at mange af dem ikke havde bestemte Grændser. Denne Mangel blev først afhjulpen ved den almindelige Bygningslov af 20 Sept. 1845, § 47.

---

[1] Commissionen siger paa det anførte Sted, at den fra Amterne har begjæret Opgave over Ladestedernes Communeudgifter i 1834 tillige med Oplysning om, hvorledes de dertil fornødne Midler tilveiebringes og Regnskaberne derfor aflægges. Hvorvidt saadanne Opgaver vare indkomne, og hvor de nu ere at finde, vides ikke.

[2] Storthingsefterretninger 1814—1833, II, 535 og 821.

§ 25. Det var Fylkerne, som oprindeligt udgjorde, hvad man efter den nuværende Statsrets Terminologi maatte kalde de høiere Landcommuner. Indtil Midten af det 12te Aarhundrede var der foruden Finmarken 25, senere 26 Fylker, idet Grenafylke da udskiltes fra Vestfold.[1]

De høiere Landcommuners senere Historie hænger sammen med den Forandring, deres Styrelse undergik, og som er omhandlet ovenfor i § 3.

Riget kom da til at blive inddeelt i Sysler, idet hver Sysselmand fik Styrelsen af en bestemt begrændset Landsdeel, og Ordet Syssel fik saaledes den dobbelte Betydning af hans Embede og hans Embedsdistrict. Den gamle Inddeling af Fylker faldt dog ikke herved heelt bort. Retterboden af 1280, Cap. 4, forudsætter, at Fylkeinddelingen endnu bestod overalt i Riget, men viser tillige, at Sysselinddelingen kunde afvige fra denne, navnlig deri, at et Fylke kunde være deelt i flere Sysler. Sysselinddelingen var desuden løsere, idet Sysselomraadet oftere udvidedes eller indsnevredes til flere eller færre Skibreder eller Herreder, naar en ny Sysselmand ansattes. Grunden hertil var, at Syslets Størrelse i saadanne Tilfælde rettedes efter Sysselmændenes Personlighed og fik Indflydelse paa hans Indtægt, navnlig hvis Syslet gaves ham i Forlening paa Afgift eller kvit og frit, hvilket sidste blev sædvanligt for de mindre Lens Vedkommende, der brugtes som Lønninger for Tjenestemænd i Kongens Cancelli eller hans Skibshøvedsmænd. Til Hovedlenene henregnedes i Tiden før Calmarunionen og under denne kun de, hvis Indehavere tillige vare Kongens Skatmestre *(féhirdir)*, og til hvem altsaa de øvrige Lensherrer skulde indbetale de i deres Len faldende kongelige Indtægter eller deres Afgifter. Efter 1536 blev Grændsen ubestemtere. Hovedlenenes Antal forøgedes efterhaanden. Af de mindre Len gaves der to Slags, nemlig deels mindre, men sammenhængende Landsdele saasom eet eller et Par Skibreder, deels de saakaldte Gebietslen, hvert bestaaende af spredt Jordegods, der i sin Tid havde tilhørt een og samme Eier, men var inddraget under Kronen. Undertiden var Forleningen af blandet Natur, idet een og samme Mand i Forening med et Gebietslen havde faaet et andet Len. Ved

---

[1] G. Storm i Historisk Tidskrift, Første Række IV, 478—484.

K. B. 10 December 1585 er føiet et Register over alle daværende norske Len.

Tilsidst fik saavel Lens- som Fogderiinddelingen en ganske fast Skikkelse. Oplysning herom findes i en paa Herredagen 17 Mai 1634 forfattet Designation, hvilken ligger til Grund for og er meddeelt ved Kongebrev af 16 October 1634. I Designationen opføres de mindre Len blandt Fogderierne, hvilket maa hidrøre fra, at ogsaa ethvert mindre Len havde sin Foged. I K. B. 24 Februar 1636 kaldes de mindre Len Fogderier, som ere paa Afgift, Forholdet Forlening og Indehaveren Lensmand.

Hovedlenene vare den Gang foruden Baahuus,

1 Agershuus Len med 11 Fogderier, nemlig Aker, Follo, Heggen og Frøland, Moss, Bragernæs, Buskerud og Hallingdal, Hadeland og Valders, Gudbrandsdalen, Hedemarken og Østerdalen, Øvre Romerige og Solør, Nedre Romerige.

2 Brunla Len, med følgende 10 Fogderier, Brunla Fogderi, Tønsberg Len, Ekers Len, Nonneklosters Len, Biskopgodset, Marie Kirkes Provsti og Rakkestad Len, Verneklosters Len, Onsø Len, Tune, Aabygge og Veme Skibrede, Ide og Marker Len.

3 Bratsberg Len med 2 Fogderier: Thelemarken, Bamle.

4 Agdesidens Len med 4 Fogderier, nemlig Nedenæs Len, Robyggelaget, Mandals Len, Listers Len.

5 Stavanger Len med 3 Fogderier: Jæderen og Dalerne, Ryfylke Fogderi, Utsteins Kloster.

6 Bergenhuus Len med 13 Fogderier: Søndhordlen, Nordhordlen,[1] Sogns Fogderi, Lyster med en Deel Sogne, Søndfjord Len, Nordfjord, Søndmøre Len, Halsnø Kloster og Hardanger, Lysekloster, Munkelivs Gods, Allehelgens Gods, Apostelsgods, Gidske Len.

7 Throndhjems Len med 12 Fogderier: Romsdalen, Nordmøre Len, Fosen Len, Namdal, Indherred og Sparbo, Stjørdalen, Ørke- og Guldal, Strinden, Jemteland, Herdalen, Reins Kloster, Bakkekloster.

Hertil kommer følgende i Designationen ikke medtagne Hovedlen.

8 Nordlandenes Len med 7 Fogderier: Helgeland, Salten, Lofoten, Vesteraalen, Andenæs, Senjen, Tromsø.

---

[1] Nordhordlen nævnes ikke i Designationen, men dette er formodentlig kun en Skjødesløshed ved dens Indførelse i Registraturen, thi K. B. 25 April 1633 og K. B. 24 Febr. 1636, § 6 vise, at det da var særskilt Fogderi.

9 Vardøhuus Len med 1 eller maaske 2 Fogderier: Vestfinmarken, Østfinmarken.[1]

De samme Hovedlen nævnes i de tvende sidste før Enevældets Indførelse udkomne almindelige Skattebreve, nemlig det af 1 September 1659 og 24 Marts 1660.

Visse Hovedlensherrer havde Opsyn med Kirkerne og Præsteskabet. Ordningen vaklede noget i dette Stykke, men blev tilsidst, at det kun var Lensherrerne paa de Steder, hvor Biskopperne boede, som havde saadan Myndighed. Herved fremkom Stiftsinddelingen, der, som vi senere skulle paavise, manglede saa godt som al Betydning for Styrelsen af reent verdslige Anliggender.

Regjeringen begyndte allerede før Enevældets Indførelse at forstaa, at den nu omhandlede Inddeling af Riget var uhensigtsmæssig. I den nys omtalte Instruction af 9 Januar 1653, § 1, paalagde Kongen Jørgen Bjelke at overlægge med Hovedlensherrerne om, at Lenene i Norge hvert for sig kunde faa deres underliggende Gods samlet og til eet Stykke, dog saaledes at ethvert Len det mindst mulige paa dets Indkomst afgik. Det var altsaa Afskaffelsen af de saakaldte Gebietslen, man tænkte paa. Noget Resultat kom der imidlertid ikke ud af disse Overveielser, i alle Fald ikke før efter 1660.

§ 26. Som den saakaldte Provisionalordinance af 1660 viser, ledede Enevældets Indførelse til den Tanke, at Lensherrernes Stilling maatte omdannes og dermed en gjennemgribende Forandring foretages i Styrelsen af de større Landsdele. Dette gik lettest og hurtigst for sig i Danmark, hvor i alt Fald de fleste Len allerede før Enevældets Indførelse vare bortsatte paa Regnskab, medens 10 af de norske Hovedlen i 1660 vare bortsatte paa Afgift. Ved Ordre af 19 Februar 1662 paalagde Kongen Skatkammeret for Fremtiden i Expeditionerne i Stedet for Len og Lensmænd at sætte Amter og Befalingsmænd og andre deslige Ord, som kunde passe sig med den kongelige Arveregjerings Tilstand. Et Rescript til Skatkammeret af 28 April 1662 viser, at dette Collegium under 24de samme Maaned havde gjort en Forestilling til Kongen om Skatternes Ligning og Oppebørsel samt om Amtmændene saavel i Norge som i Danmark. Rescriptet bestemte fast Løn (500 Rdl. om Aaret) for Amtmændene

[1] Kraft VI, 613.

i Danmark, og heder det om Norge: „Eftersom det med Amterne i Norge haves anden Beskaffenhed end den i Danmark, skal de beregnes efter Indkomsterne efter hosføiede Taxt af os underskrevne, og hver Befalingsmand at tillægges en vis Pension (Løn) efter den Anordning, vi derom gjørendes vorder". Det paalagdes endvidere Amtmændene at løse Bestalling.[1] Det var Hovedlenene, som saaledes omdannedes til Amter, og altsaa disses Lensherrer, som bleve Amtmænd. I Chr. V's N. L. kaldes de i Almindelighed Kongens Befalingsmænd. De mindre Len bleve indlemmede i Amterne.

Af de mange smaa Len i den sydøstlige Deel af Riget, nemlig Ide og Marker, Skeberg, Tune, Aabygge, Veme, Verne-kloster, Rakkestad og Mossedal, dannedes der eet Amt, som kaldtes Frederikstads eller Smaalenenes Amt.[2] Ved Rs. 8 Februar 1671 (hos Wessel-Berg) bestemtes det, at der skulde være 4 Stift- eller Hovedamter med 8 underliggende Amter, nemlig:

Agershuus Hovedamt, hvorunder Fredrikstad med Smaalenenes og Tønsberg med Brunla Amter.

Christiansands eller Agdesidens Hovedamt, hvorunder Bratsberg og Stavanger Amter.

Bergenshuus Hovedamt med Halsnø Kloster og Hardanger samt Nordlandene.

Throndhjems Hovedamt, hvorunder Romsdalen og Vardøhuus.

Denne Inddeling blev snart forandret. I 1673, eller maaskee først i 1693 blev Tønsberg og Brunla Amt deelt, da Overøvrigheds-myndighed blev tillagt i det første Greven af Tønsberg (Jarlsberg), i det sidste Greven af Laurvig,[3] hvorfor det forrige Tønsberg Len senere blev kaldt Jarlsberg Grevskab, det forrige Brunla Len Laurvigs Grevskab. Nærmere Oplysning om Amtsinddelingen i Tidsrummet 1685 og de nærmeste Aar derefter give Expeditionerne af den almindelige Instruction for Amtmændene, som er dateret den 7 Februar 1685, men som efterhaanden og med enkelte Afvigelser udfærdigedes til de forskjellige Amtmænd.[4]

---

1 Disse Kongebreve findes i Revisor Halvor Andersens haandskrevne Samling, der nu tilhører Universitetsbibliotheket.

2 Jvfr. Kjær, Smaalenenes Amt, Side 140—141, hvorved er at bemærke, at Rakkestad og Mossedals Len allerede ved Rs. af 1 Mai 1662, som findes i den Andersenske Samling, henlagdes under Smaalenenes første Amtmand Erik Banner.

3 Kraft Top. stat. Beskr. II, 760—762 og 884.

Danske Geheimearkivs Aarsberetninger, II, 253—260.

Foruden de fire Amter, som vare lagte umiddelbart under Stiftamtmændene i Agershuus, Christiansand, Bergenhuus og Throndhjem, samt begge Grevskaberne vare der dengang følgende Amter: 1) Smaalenene, 2) Gudbrandsdalen og Hedemarken, 3) Ringerige, Hallingdal, Eger og Buskerud, 4) Bratsberg, 5) Lister og Mandal, 6) Stavanger, 7) Romsdal, 8) Nordlandene, 9) Vardøhuus. Sidstnævnte Amt, der ved Rs. 8 Juli 1682 havde været henlagt under Bergens Magistrat, fik i 1684 eller 1685 igjen egen Amtmand, for hvem Instrux skal være udfærdiget under 9 April 1687.[1] Der var altsaa dengang 15 Amter, de to Grevskaber medregnede.

Stiftamtmanden i Christiansand havde den Gang umiddelbar Styrelse af Nedenæs Amt, som da tillige indbefattede Bamle Fogderi.

Som væsentlige Forandringer i denne Inddeling ere følgende at nævne.

a Gudbrandsdalen og Hedemarken indlemmedes atter, uvist naar, i Agershuus Amt. Dette Amt indbefattede da ikke alene de nuværende Agershuus, Hedemarken og Christians Amter, men ogsaa Heggen og Frølands Fogderi (ↄ: Thrygstad, Askim og Eidsberg Herreder) samt Røken, Hurum, Lier, Sandsvær og Numedal.[2] Af dette udskiltes i 1757[3] de nuværende Christians og Hedemarkens Amter, saaledes at der af dem tilsammen dannedes et nyt Amt, der kaldtes Oplandenes. Dette blev i 1781 (utrykt Rentekammerskrivelse af 28 April samme Aar) deelt i de to nævnte Amter.

b Ved Rs. 14 Juli 1760 bleve Røken, Hurum, Lier, Numedal og Sandsver lagte fra Agershuus til Budskeruds Amt.

c Ved Rs. 9 Januar 1768 bleve Heggen og Frølands Skibreder overførte til Smaalenenes Amt.

d I 1763 blev Bergenhuus Amt deelt i Søndre og Nordre Amter.

e Ved Rs. 24 Sept. 1804 deeltes ligeledes Throndhjems Amt.

1 Samlinger til Norske Folks Sprog og Historie, III, 285, og Registeret til Wessel Bergs Rescripter, Side 109.

2 Kraft Top. Stat. Beskr., II, 452 og 553.

3 Utrykt Rentekammerskrivelse af 26 Februar 1757. Den findes i et efter Finantsdepartementets Foranstaltning i sin Tid af nuværende Expeditionssecretær J. C. Krogh istandbragt Udvalg af utrykte Rentekammerskrivelser, hvilken Samling nu opbevares paa Universitetsbiblioteket. I Registeret til denne Samling nævnes ogsaa de i Texten senere anførte Rss. af 14 Juli 1760 og 9 Januar 1768.

f Ved Fr. 5 Sept. 1787 blev det daværende Senjens og Tromsø Fogderi forenet med Vardøhuus til eet Amt, der kaldtes Finmarkens.

g Ved Rsl. af 19 October 1821, jvfr. Lov om Adelen af 1 August 1821, § 1, blev Jarlsbergs og Laurvigs Grevskaber forenede til eet Amt.

I 1837 var der saaledes 17 Amter i Riget. De ethvert af dem tilhørende Herreder med deri beliggende Ladesteder, dannede en Commune af høiere Orden, Amtscommunen. Udenfor denne stod derimod de inden Amtet beliggende Kjøbstæder.

§ 27. Da der paa Landet gaves flere forskjellige Slags Communer, opstaaer det Spørgsmaal, hvilke Anliggender der henhørte under hvert af dem. Svaret beror paa, hvorvidt de med disses Forvaltning forbundne Omkostninger ifølge Lovgivningen skulde bæres af det ene eller det andet Slags Communer.

Efterhaanden som Samfundet udvikledes og Statsstyrelsen følte sig kaldet til at tage sig af flere af dets Interesser, maatte den træffe Foranstaltninger hertil, som kostede Penge. Den kviede sig for at udrede disse af Statens eller, som den kaldtes, Kongens Casse. Kredsen af de Statsøiemed, for hvilke denne skulde anvendes, holdtes saa snæver som muligt. Lovgivningen valgte da at lægge Byrden paa Communerne, ikke blot hvor Anliggendet var af særlig Interesse for disse, men ogsaa i mange Tilfælde, hvor Almeeninteressen var den overveiende.

Vi skulle nu kaste et hastigt Overblik over denne Side af vort Emne.[1]

Præstegjældscommunen havde at udrede Udgifterne ved de reent kirkelige Anliggender, f. Ex. Vedligeholdelsen af Præstegaardenes Huse, ligeledes Skyds og Nattehold for Præsterne, samt Kirkebygningerne og Gudstjenesten, forsaavidt Kirken tilhørte Præstegjældsmenigheden.[2] Tilhørte den Sognet, paahvilede Forpligtelsen selvfølgeligt dette. Fremdeles havde Præstegjældet at udrede Udgifterne ved Almueskolevæsenet og det almindelige Fattigvæsen, medmindre

1 Opregninger af de Udgifter, som i 1834 paahvilede de forskjellige Slags Communer, findes i den før omtalte Commissionsbetænkning om Communeudgifterne og Communebestyrelsen, samt i Tvethes Statistik, Cap. 13.

2 Motzfeldt, Kirkeret, Side 332 og 356.

Præstegjældet var deelt i flere Fattigdistricter, i Regelen saaledes at hvert Sogn havde sit eget Fattigvæsen.[1]

De øvrige Udgifter, Landscommunerne ifølge Lovgivningen havde at udrede, saasom Udgifterne vedkommende Retspleien, Arrestlokaler og Fængsler, Sundhedsvæsenet, Veivæsenet, osv., bares i Regelen af Thinglaget, forsaavidt Lovgivningen ikke for visse af dem havde foreskrevet, at de skulde udlignes paa en Commune af høiere Orden.

Men dette var Tilfældet i stor Udstrækning. Kun undtagelsesviis fordeeltes de fogderiviis. Saa forholdtes det nok med Udligningen af den Skat, Bønderne paatoge sig at erlægge mod at blive fri for Udskrivning af Matroser, see K. Breve af 4 October 1635, som paabøde, at denne Skat, skjønt paalagt med en halv Rigsdaler for hver fuld eller halv Gaard, skulde udlignes af 12 Lagrettesmænd for hvert Fogderi, saaledes at den Rige hjalp den Fattige. Grunden hertil har vel været, at det Antal Matroser, ethvert Len havde at stille, var blevet fordeelt mellem Fogderierne. Ogsaa den ved Krigsordinantsen af 10 Juli 1641. jvfr. K. B. 19 Sept. 1641 paabudne Udskrivning af Soldater synes at være foregaaet fogderiviis,[2] hvilket maaskee foranledigedes ved Fr. 24 Oct. 1634, § 29, som paabød, at Lensherren eller hans Fuldmægtig (Fogden) skulde være tilstede ved Udskrivning i Feidetid, jvfr. Recessen af 1643, Bog 3. Cap. 37.

I Enevældets første Tid synes man ogsaa at have været tilbøielig til at lægge de Udgifter, som vare for tunge til at bæres af de mindre Communer, paa Fogderiet. Saaledes vække Udtrykkene i Instruxen for Amtmændene af 7 Februar 1685, § 18, snarest den Forestilling, at Veivæsenet skulde være et Fællesanliggende for hvert Fogderi. Ifølge Fr. 8 Mai 1733, § 8 og 5 Februar 1744 skulde Skudpengene for fældte Rovdyr fordeles paa Fogderiet. Anordningen af 2 Dec. 1741, II, § 7, bestemte, at naar et Sogn (ↄ: Præstegjæld) var for uformuende til at underholde sine egne Fattige, skulde disse fordeles paa Fogderiets større Sogne. Men i Tidens Løb blev det almindeligt, at de Slags Udgifter, som kunde falde uforholdsmæssigt betyngende for Thinglaget eller Præstegjældet, skulde udredes af Amtet. Dette

---

[1] Motiveret Udkast til almindelig Lov om Fattigvæsenet. Drammen 1844, Side 31.

[2] I Chr. Berg, Historisk Underretning om Landeværnet, Side 12—13 og det i Samlinger til Norske Folks Sprog og Historie V, 493—494 indtagne Brev fra Lensherren paa Bergenhuus af 26 Juni 1644.

Princip gjordes ved Anordn. 5 Mai 1786, III, § 5, anvendeligt netop paa Fattigudgifter, som bleve for store for en enkelt Bygd. De skulde udlignes paa hele Amtet.

Der gaves imidlertid visse Slags Udgifter, som fordeeltes enten paa Præstegjældet (eller mindre Dele deraf) eller paa Fogderiet eller Amtet. Ifølge Rs. 24 Marts 1779 havde saaledes Stiftamtmanden i Throndhjem at afgjøre, hvorvidt Udgifter ved fattige veneriske Syges Cuur skulde udredes af Præstegjældet, Fogderiet eller Amtet. Endnu saa seent som i Fr. om Veivæsenet i Bergens Stift, 16 November 1792, § 15 bleve Udgifterne for Opførelse af nye større Broer paabundne Amterne, af middels Broer Fogderiet, af mindre Broer Præstegjældet eller Sognet og af ganske smaa Broer Veiroden. Bestemmelsen forandredes ved Lov om Veivæsenet 28 Juli 1824, som for Hovedveienes Vedkommende gjorde Thinglaget til Veicommune af høiere Orden, men tillod Kongen at fordele Udgiften ved store Veianlæg paa hele Rigets Matriculskyld.

Det typiske Exempel paa Udgifter, som paalagdes Communerne blot for at spare Statscassen, var de saakaldte Delinquentudgifter, det vil sige Omkostningerne ved offentlig Paatale af de grovere Forbrydelser. Medens de ifølge Rs. 3 Nov. 1683 (jvfr. Lovbogens 1—22—2[1]) skulde udredes af Kongens Casse, ordnedes Sagen ved Rs. 13 Januar 1736, Fr. 19 Mai 1741, Fr. 13 Januar 1747 og Pl. 8 Januar 1796 saaledes, at de skulde bæres af den Commune, hvori Paatalen havde fundet Sted, nemlig af vedkommende Kjøbstad eller paa Landet af Amtscommunen, dog saaledes, at Udgiften, hvis den i nogen Sag oversteg 200 Rk. D. c. (640 Kr.), skulde fordeles paa det hele Stift. Først en Lov af 17 December 1836 overførte disse Udgifter paa Statscassen.

Det System at overføre de byrdefuldere af visse Slags Udgifter paa Amterne blev befulgt i stor Udstrækning. Udgifterne ved Forligelsescommissionerne, Maanedsthingene, den aarlige Skydsgodtgjørelse til Lensmændene for deres mindre Reiser i Justits- og Politisager, Omkostningerne i beneficerede Sager, de fleste Udgifter vedkommende det offentlige Sundhedsvæsen, skulde alle udredes paa denne Maade, uden i noget Tilfælde at overføres paa det hele Stift. I Praxis begyndte man endog mod Loven at overføre Skudpræmierne for Rovdyr paa Amtet. De Udgifter, som faldt paa Fogderiet, vare

[1] Schweigaard, Proces, § 157.

Ubetydeligheder. Som Regel maa det saaledes siges, at Amtet var den eneste Commune paa Landet af høiere Orden. Udtrykket Amtscommune var allerede i Brug før Formandskabsloven af 1837,[1] men dengang vistnok af temmelig ny Oprindelse.

Forsaavidt det var nødvendigt eller hensigtsmæssigt at dele et Præstegjeld eller Thinglag i Underafdelinger, som hver maatte overtage visse Slags offentlige Udgifter eller Naturalydelser, har man i Almindelighed neppe fulgt de gamle Inddelinger i Fjerdinger, Ottinger eller Repper. Det forstaar sig let, at man ikke kunde binde sig til denne Inddeling, naar man skulde dele en Bygd i Skoledistricter, Veiroder, Skydslag og deslige eller bestemme, hvilken Kreds af Gaarde der skulde svare Sundtold til et Færgested. I disse og lignende Tilfælde maatte Hensynet til, hvad der under de stedlige Forhold var hensigtsmæssigt, gjøre sig gjældende med overveiende Styrke.

[1] Retstidenden 1837, Side 166.

ANDET AFSNIT.

LANDCOMMUNERNES STYRELSE FØR 1660.

§ 1. Ethvert Thing havde efter vor ældste Ret fuldt Herredømme over Thingkredsens Anliggender og kunde inddrage under disse, hvadsomholst den fandt forgodt. Hvad en Thingalmue enedes om, blev forbindende for den. Kun maatte den ikke vedtage noget, som stred mod Kongedømmets Ret eller iøvrigt mod nogen Lov, som var gjældende for det hele Rige. Følgerigtigen maatte den heller ikke beslutte noget, som stred mod, hvad der var vedtaget for den større Thingforening, til hvilken Kredsen hørte. Men om denne Følgesætning har været erkjendt, er mere, end vi nu med Sikkerhed kunne afgjøre.

I den ældste Tid har der, endog længe efter at Landet havde faaet et fælles Kongedømme, været en vis Tilbøielighed til at strække denne Selvbestemmelsesret temmelig vidt. Medens Frostathingslovens VII, 27 ligefrem udtalte og Gulathingslovens Cap. 313 forudsatte, at Kongen havde en vis Ret til at forbyde Udførsel, har sidstnævnte Lovsted fundet fornødent at erklære det strafbart, om noget Fylke forbød Udførsel af Korn eller andre Fødemidler. I Magnus Lagabøters Landslov VIII, 25 gjenfindes Bestemmelsen, men med det Tillæg, at det kunde skee med Kongens Samtykke. Den er altsaa endnu, da denne Lov gaves, tillagt nogen Betydning. Endog Christian IVs norske Lov, VII, 25 erklærede det utilladeligt, om nogen gjorde Forbud i Fylkene paa Korn eller Fetalje at sælge, uden han havde Kongens Befaling derpaa. Saaledes som Bestemmelsen lød i de ældre Love, var den rettet mod Almuen paa Fylkesthing. Dette var derimod ikke Tilfældet med Bestemmelsen i Christian IVs Lov. Thi Bøderne skulde i Overtrædelsestilfælde efter Gulathingsloven erlægges af alle

Fylkesmænd og tilfalde alle *„løgunautar“*, Indbyggere af Lagdømmet, altsaa dettes Casse. Efter M. L. VIII, 25 skulde de ogsaa udredes af alle Fylkesmænd, og tilfalde halvt hiin Casse, halvt Kongen. Efter Christian IVs Lov skulde Bøderne udredes af den, som havde gjort Forbudet, og tilfalde halvt Kongen, halvt Lagretten. Men i alt Fald paa denne Konges Tid kunde intet saadant Forbud istandbringes uden Lensherrens Medvirkning. Bestemmelsen stod her aabenbart som en Anakronisme.

Et Exempel paa, hvor stærke Indgreb det tillodes Almuen paa Thinge at gjøre i reent privatsretlige Forhold, frembyder M. L.s Landslov VII, 14, der bemyndiger den til at træffe visse andre Foranstaltninger i Dyrtider. Enhver, som trængte til Sædekorn, men ikke fik kjøbt saadant hjemme i Bygden, kunde ved at henvende sig til Kongens Ombudsmænd faa sammenkaldt Thing for at erholde opnævnt skjønsomme Mænd til at ransage i Bygden efter overflødigt Korn, hvilket da Besidderen med Fradrag af, hvad han selv behøvede til Sædekorn og Føde for sit Huus, var tvungen til at sælge for gangbar Priis. Ligeledes kunde det i saadan stor Trængselstid forbydes at malte Korn. Fra dette Forbud kunde dog Kongen dispensere. Hvorvidt deslige Foranstaltninger skulde træffes, maa tydeligviis have beroet paa, om Thingalmuen har fundet dem fornødne. At Forskriften har givet Anledning til Misbrug, viser Haakon Vs Retterbod af 1293, Art. 12, som indskjærpede, at ingen andre maatte opnævnes til Undersøgelsen end saadanne, som intet Korn toge for sig selv og fordeelte Byrden jævnt paa alle, der havde Korn tilovers. Betalingen skulde fastsættes efter virkelig gjængs Priis og erlægges, før Kornet toges. Bestemmelsen udelodes af Chr. IVs N. L.

Udviklingen ledede, som allerede før antydet, til, at den communale Virksomheds Omraade indskrænkedes. Dette hænger sammen med, at Herredømmet over Communernes Anliggender gik mere og mere over fra Communens Medlemmer til Kongen og hans Ombudsmænd.

§ 2. Oprindeligt dannede enhver Commune en Thingkreds og afgjorde sine Anliggender paa Thinge. Om Lagthingenes Indretning give vore gamle Love nogenlunde tilstrækkelige Oplysninger. Derimod er dette ikke Tilfældet med Herreds- og Fylkesthingene.[1]

[1] Keyser, Efterladte Skrifter, II, 158—163; E. Hertzberg, Grundtrækkene i den ældste norske Proces, Side 111—186; Brandt, Norsk Retshistorie II, 161—165.

Herredsthinget bestod af Herredets Bønder. Pligtig til at møde var enhver Bonde, der havde voxen Mand til at arbeide for sig. Gulath. L. Cap. 131, Magnus Lagabøters Landslov VII, Cap. 56. Bestemmelsen er gjentagen endnu i Christian IVs N. L. VI, Cap. 54. De mindre Bønder, saakaldte Eenvirker, vare kun pligtige til at møde ved særlige Slags Thing, af hvilke her bør nævnes de før omtalte Mandtalsthing og Vaabenthing, hvor Skatten udlignedes og Vaabensyn holdtes.

Som bekjendt udførtes Forretningerne paa Lagthinget af et Udvalg, Lagretten, det senere saakaldte Lagrette. At det samme har været Tilfældet paa Herredsthinget, er ikke sagt i nogen af de gamle Lovbøger, og er derfor blevet negtet.[1] At saa har været Tilfældet, fremgaaer for den senere Tid klart af yngre Retskilder, navnlig de tvende Kongebreve af 3 Februar 1579 og 16 August 1590, den norske Adels Privilegier af 21 Juli 1591, Art. 4, jvfr. Fr. 27 Juni 1592,[2] samt Christian IVs N. Lov, Cap. 4 og 9. Disse Lovsteder vise, at den vigtigste Deel af Herredsthingets Myndighed, nemlig at paadømme Retssager, har været udøvet af Lagrettesmænd, og i førstnævne Kongebrev siges dette at have været sædvanligt fra Arilds Tid. Dette stadfæstes ved en Overflod af Diplomer. Men om det nu end antages, at et Udvalg af de bedste Bønder har været opnævnt til at føre de egentlige Forhandlinger, ogsaa paa Herreds- og Fylkesthingene, er det i ethvert Fald sandsynligt, at Benævnelsen Lagrette oprindeligt ikke har været brugt om dette Udvalg. Allerede saa tidligt som i første Trediedeel af det 14de Aarhundrede begyndte imidlertid de Mænd, som hjemme i Bygderne, altsaa udenfor Lagthinget, paadømte Retssager, eller fastsatte Markskjel eller udfærdigede Bevidnelser om private Retshandler, at kalde sig Lagrettesmænd, undertiden Lagrettesmænd i deres Hjembygd, og det i saadant Antal, at der ikke kan tænkes paa de i denne hjemmehørende Nævndermænd, som havde havt Plads i Lagthingets Lagrette.[3]

---

1 Hertzberg, den ældste norske Proces, Side 114.

2 Paus, Forordninger, Side 424 og 436.

3 See f. Ex. N. Dipl. XIII, No. 9, som er udstedt 1333 af 12 Lagrettesmænd i Eker og Lier, jvfr. N. Dipl., I, No. 488, II, No. 416 og de øvrige i Fritzners Ordbog under Ordet Lögréttemadr anførte Diplomer. Til disse kan føies N. Dipl. III, No. 324, 357, 382, 505, 507, 515, 526, 534; IV, No. 305, 491; V, No. 132; VII, No. 177; IX No. 123; X,No. 61; XIII, No. 26 og 30. Alle disse Diplomer ere fra det 14de Aarhundrede, det ældste fra Aaret 1331.

Herredets Lagrettesmænd opnævntes af Kongens Ombudsmænd, Magnus Lagabøters Landslov IV, 5, 17 og 20, see ogsaa Diplomer af 21 April 1411 og 24 Marts 1418.[1] Opnævnelsen er altsaa skeet i ældre Tid af Lendermand eller Aarmand, senere af Kongens Sysselmand eller hans Lensmand,[2] endnu senere af Lensherre, Foged eller Bondelensmand. Ogsaa Lagmanden har foretaget saadan, naar Mændene skulde dømme sammen mod ham.[3] Foregik Opnævnelsen paa Thinge, maatte den skee med Thingalmuens Samtykke. At ogsaa disse Lagrettesmænd, naar de vare opnævnte, maatte aflægge Eed, sees af de mange Diplomer, hvor de kaldes svorne Lagrettesmænd. Lovbogen skulde oplæses for dem een Gang hvert Aar ved St. Botolfs Dag, Retterbod No. 60 i Norges gamle Love.

De opnævntes upaatvivlelig ikke for et enkelt Thing, men for bestandigt. De kaldte sig nemlig i den senere Tid stadigt svorne Lagrettesmænd, ogsaa naar de udstedte Vidnesbyrd om private Retshandler, som forefaldt udenfor Thinget. Selv om det kun var en eneste Lagrettesmand, der udfærdigede Vidnesbyrdet, har han heri betegnet sig som saadan, see f. Ex. Dipl. 21 Juni 1392.[4] Endnu mere bevisende er det, at en Lagrettesmand undertiden har kaldt sig saaledes ogsaa, hvor han er optraadt som Part i en privat Retshandel, f. Ex. har solgt en Gaard, see f. Ex. Dipl. af 30 Dec. 1438 og 3 Juni 1471. I et Diplom af 2 Mai 1440 kalder Sælgeren sig Lagrettesmand, medens Salget bevidnes af en anden Lagrettesmand.[5] Stillingen maa altsaa have været et Slags Æresembede, der altid fulgte Personen, ligesom Tilfældet indtil 1823 var med de svenske Nämdemän. Herved kan det forklares, at Recessen af 1568 og 28 Mai 1574, § 22 samt Christian IVs Norske Lovs I—3 satte Straf for den Lagrettesmand, som ikke forvarede sit Segl. Forbudet i det foregaaende Capitel mod, at Ombudsmanden uden lovlig Aarsag afsætter nogen Lagrettesmand, angaaer efter Capitelets Overskrift kun dem, som havde været opnævnte til Lagthinget. Men Sætningen tør vel have været gyldig ogsaa med Hensyn til andre Lagrettesmænd.

1 N. Dipl. II, No. 617, og III No. 635.
2 N. L. V, Glossarium, under Ordet réttari, jvfr. Hertzberg, Den ældste norske Proces, Side 110—111.
3 N. Dipl. V, No. 132.
4 N. Dipl. III, No. 507.
5 N. Dipl. II, No. 881; III, No. 748; XII, No. 203.

Lagmanden skulde, som nys sagt, een Gang om Aaret oplæse Loven for disse Lagrettesmænd. Herom indeholder Forhandlingerne paa Herredagen 1585 en Oplysning af megen Interesse. Bønderne i Aal i Hallingdal klagede over, at naar nogen af dem udnævntes til at sværge deres Lagretteseed, saa blev Loven ikke læst for dem, uagtet de ofte tilnævntes til at dømme i Retssager, og da nødedes til at dømme efter deres egen Forstand eller bøde derfor. De begjærede nu, at maatte høre Loven læses for dem een Gang om Aaret, helst ved St. Hansdags Tid. Lensherren, Ove Juel, svarede, at det var deres egen Skyld, at de ikke fik høre Loven, da de ikke vilde møde paa rette Lagthing eller søge Lagmanden paa de Steder, hvor det er sædvanligt, at Loven læses.[1]

I visse vigtigere Domssager maatte der være 12 Lagrettesmænd. Men der kunde i et Herred findes flere end 12. I Hedrum var der saaledes i 1446 13 Lagrettesmænd, som deeltoge i Paadømmelsen af en Sag om Kirkeveien, og hvem der skulde holde den vedlige.[2] Det tør være, at der udnævntes flere end nødvendigt. Forordningen af 15 Marts 1633, § 4,[3] sagde nemlig: „Lagrettesmænd skulle være nogle visse Mænd i hvert Skibrede, og ikke flere tilsættes, end Sagerne vel forrette kunde". Bestemmelsen gjentoges i Chr. IVs Reces af 1643, 3—20.

I en trykt Forordning af 18 Juli 1638 siger Kongen at have erfaret, at der forordnedes baade forlidet duelige og formange Lagrettesmænd i hvert Thinglag. Han paalagde derfor Lagmændene ikke at modtage Lagretteseed af nogen, medmindre han havde godt Rygte og hørte til de bedste mellem Almuen. Derhos bestemte Kongen at der ikke skulde forordnes flere end 12 Lagrettesmænd i hvert „Lagthing". Hermed mente han tydeligviis Thinglag. Denne Forordning blev ikke gjentagen i Recessen af 1643.

Det synes, som om et Antal af sex har været det sædvanlige ved Udførelsen af administrative Hverv. Ifølge Skattebrevet af 2 Juni 1647 var det sædvanligt, at den ene af de gamle under Navnet Landehjælp indbefattede Skatter, som faldt paa Landalmuen, udlignedes af

---

1 Dombog for 1585, udgiven af Thomle, Side 195.
2 N. Dipl. III, No. 770.
3 Paus, Forordninger, Side 757.

Skriveren og sex Mænd.[1] Chr. IVs Kirkeordinants tillod Sognepræsten med 6 de fornemste Sognemænds Samtykke at kalde Degn.[2] Naar Kongen havde paabudt Udskrivning af Baadsmænd (Matroser) til Flaaden, skulde Udskrivningen i hvert Sogn (Præstegjæld) besørges af 4, 8 elller flere Bønder, K. B. 1 November 1629. Baade Lignings og Udskrivningsmændene vare udentvivl Lagrettesmænd.[3] Anderledes forholdt det sig med de Sognemænd, der kaldte Degn. Var der i Sognet nogen Adelsmand, toges han sikkerlig med blandt dem.

§ 3. I Sager, der afgjordes paa Thinge, forhandledes Sagen i Lagrettet, men et Samtykke af Thingalmuen maatte æskes eller forudsattes afgivet, naar ingen Indsigelse fremkom. Paa Lagthinget var dette i Brug endnu saa seent som i Aaret 1511.[4] At den samme Fremgangsmaade har fundet Sted paa Herredsthingene, kan ikke betvivles. Oplysning om Fremgangsmaaden er at finde i en Dom af 24 Marts 1318, i en Arvegangstrætte. Sagen foretoges i Stævnestuen paa Gaarden Moen i Lom. Dommen afsagdes paa rette Vaabenstævne (Vaabenthing) sammesteds. Den udstedtes af 6 Personer, der sige sig at være Lagrettesmænd i Lom og opnævnte af Kongens Ombudsmand.[4] Hvor Parterne ikke ere blevne enige om, hvilke af Thinglagets Lagrettesmænd der skulde dømme i Sagen, er det vistnok altid ham, der har foretaget Opnævnelsen. Sandsynligviis er man gaaet frem paa samme Maade, hvor nogle blandt Lagrettesmænd skulde udtages til Afgjørelse af et administrativt Anliggende. Da Forordningen af 29 Juli 1632, § 17, gjentagen i Recessen af 1643, III, § 15, paabød, at der baade i By og paa Land skulde ansættes „Fuldmægtiger", gode og vederhæftige Mænd til at forrette Folks Sager, antegne og forfatte, hvad Byskriveren eller Sorenskriveren ei var forpligtet til, hviken Forordning var det første Skridt til Oprettelsen af en Sagførerstand, foreskrev den dog, at disse Sagførere paa Landet skulde vælges af Fogden, Sorenskriveren og de 6 „ældste" Lagrettesmænd.

At Thingalmuens Samtykke æskedes ogsaa i administrative Sager, fremgaaer af Beretningerne om de Overeenskomster, Erkebiskoppen

---

1 Jvfr. Aschehoug, Bidrag til Odels- og Leilændingsskattens Historie i Ugeblad for Lovkyndighed, Statistik og Statsøkonomi I, 22.
2 Paus, Forordninger, Side 503.
3 Yngvar Nielsen, Jens Bjelke, Side 248—252.
4 N. Dipl. III, No. 635.

i Aarene 1430—1433 sluttede med Almuerne i Throndhjems Stifts Præstegjælde om Erlæggelsen af det saakaldte Mikkelskorn.[1] Erkebiskoppen har her selv personlig eller ved Fuldmægtig forhandlet med de bedste Bønder, og hvad de saaledes ere komne overeens om, er forelagt den hele Almue. Om Overeenskomsten udfærdigedes der ved enhver af disse Leiligheder et Document deels af geistlige, deels af verdslige Personer, hvilke sidste i de fleste Tilfælde kaldte sig svorne Lagrettesmænd. Paa lignende Maade afsluttedes de ved K. B. af 2 Marts 1636 confirmerede Contracter mellem Bønderne i Ytterøen, Inderøen, Frosten, Lexvigen, Skogns og Verdalens Præstegjælde samt Lensherren i Throndhjem, hvorved hver Gaard forpligtedes til for fastsat Betaling aarlig at levere en vis Mængde Ved til Ytterøens Kobberværk. Jvfr. de kongelige Confirmationer i K. B. 15 Februar 1635 paa Overeenskomster med Bønderne i Ørke- og Guldalen om Betaling for Kjørsler til Kvikne Kobberværk, K. B. 30 August 1636 paa Overeenskomster med Almuen om Hoveri til Reinskloster og af 31 August 1648 om Hoveri til Sem Hovedgaard paa Eker.

§ 4. Det almindelige Herredsthing afholdtes efter Magnus Lagabøters Landslov I, Cap. 1 og 7 samt tilsvarende Steder i Chr. IVs N. L. ordentligviis tvende Gange om Aaret, Vaar og Høst. Ifølge Fr. 24 October 1634 skulde der holdes ordinært Herredsthing hver eller hveranden Maaned eller Nordenfjelds og i Fjeldbygderne hvert Fjerdingaar. Men denne Regel blev neppe efterlevet.

Desuden kunde Enhver, som trængte Thing, sammenkalde et saadant. Bestemmelsen fandtes allerede i Gulathingsloven, Cap. 131 og optoges ikke alene i M. L. L. VII, Cap. 56, men endog i Chr. IVs N. L. VI, Cap. 54, og det i Udtryk, som vise, at den, der vilde have Thing, ikke behøvede at henvende sig til nogen offentlig Tjenestemand for at faa Budstikke derom opskaaret og omsendt, men kunde gjøre dette paa egen Haand. Det var sandsynligviis dog kun i Rettergangssager, den frie Adgang har staaet hvemsomhelst aaben. Ifølge M. L. L. VII, 14, maatte nemlig den, der i Dyrtid vilde have afholdt Thing for at tiltvinge sig Indkjøb af Korn, henvende sig til

[1] N. Dipl. V, No. 598—602, 607, 610, 613, 616—619, 623 og 624, 626 og 627, 630—634.

Kongens Ombudsmand for at faa Thing sammenkaldt. I det første Stykke af Erkebiskop Aslak Bolts Jordebog udtales der en vis Misbilligelse over, at Thrøndelagens Bønder paa egen Haand havde afholdt Ørething, altsaa fælles Thing for de throndhjemske Fylker, angaaende Erkebiskopens Krav paa, at Bønderne skulde erlægge det før omtalte Mikkelskorn. I ethvert Fald har i den senere Tid Kongerne og Lensherrerne, allerede før Christian IVs Lovbog udkom, begyndt at lægge Hindringer i Veien for Anvendelsen af den gamle Regel i Landslovens VII, 56. Dette viser sig allerede af tvende udaterede Kongebreve af 1449.[1] Ved Herredagen 1597 begjærede Almuen, at den maatte holde Thing paa egen Haand, som Landslovens Landsleiebolk tillod, men den paa samme Herredag udgivne Retterbod for Jæmteland af 3 Juni 1597,[2] negtede den Retten hertil. K. B. 24 Januar 1624 omtaler, at Almuen i Baahuus havde holdt Sammenkomster til ulovlige Tider og Steder, forbyder dette og siger, at Enhver skal stævne Sager, som ved Retten ordeles skulle, til Hjemthing, Lagthing eller Herredag, andre Uforrettelser skulde først paaklages til Lensherren. Afhjælpes de ikke der, heder det, maa Enhver for sig uden nogen Samling at holde, klage for Kongen selv, som Enhver vil hjælpe til Rette efter Norges Lov. Forordningen af 31 August 1648[3] siger, at en Deel af Almuen paa somme Steder ofte understaaer sig til af egen Myndighed at holde Thing og Stævne, naar dem lyster. Dette erklæres i Forordningen at være mod Loven og forbydes. Hvis nogen maatte understaa sig til at opskjære Budstikke eller holde saadan Forsamling uden Fogdens og Skriverens Befaling og Nærværelse, skulde han straffes med Jords Fortabelse. Ved Fr. 1 Januar 1649 forbødes det under Trudsel med Strafarbeide Undersaatterne at sammenrotte sig og skrive eller lade skrive og forsegle nogen Supplication paa menige Almues Vegne. Hvo, som havde noget at klage, han skulde klage sin Nød for sig alene. Men dette Forbud mod, at Almuen besluttede at indsende fælles Klager, blev, som snart skal vises, ikke opretholdt.

Thinget skulde holdes paa det sædvanlige Sted *(héradsstefnubœr)*.[4] Fogderne og Bønderne toge sig fore at henlægge Thingstederne til

---

1 Norske Rigsregistranter I, 115 og 116.
2 I Brandts Afskrift af Herredagenes Forhandlinger.
3 Paus, Forordninger, Side 850—851 Norske Rigsregg. IX, 150.
4 See dette Ord i Fritzners Ordbog.

Præstegaardene, hvilket paaførte Præsterne Omkostning og Besvær. Efter Klage fra dem blev dette forbudt i K. B. 18 Juli 1573 samt i Recesserne af 1568[1] og 28 Mai 1578, § 3. Her bemyndigedes Lensherrerne til at fastsætte Thingstederne.

Hvad der nu er forklaret, maa antages at have gjældt, hvad enten Thinget afholdtes for et Herred eller for et Skibrede.

Det kan altsaa ikke egentlig siges, at Herredscommunen manglede Organer for en Selvstyrelse. Herredets faste Lagrettesmænd skulde jo have taget denne i sine Hænder. Det svageste Punct i Organisationen var, at de i sin Midte ingen Formand havde til at lede sig. Dette maatte svække deres Stilling ligeoverfor de kongelige Tjenestemænd, Lensherrerne, deres Fogder og Lensmænd. Desuden vare Herrederne, Thinglagene og Skibrederne for smaa til at kunne hævde nogen Selvstændighed. For Opretholdelsen af den communale Selvstyrelse er en stærk Organisation af Communerne af høiere Orden den vigtigste.

§ 5. Sandsynligviis have Fylkesthingene været ordnede omtrent paa samme Maade. I Thrøndelagen, hvor Fylkerne vare smaa, havde Bønderne den samme Pligt til at møde paa Fylkesthingene som andetsteds paa Herredsthingene. Derimod er det aldeles uantageligt, at en lignende Pligt skulde have paahvilet Bønderne i de store vestenfjeldske og søndenfjeldske Fylker. Man kunde fristes til den Gisning, at disse Herreder have sendt Nevndermænd til Fylkesthinget, ligesom Fylkerne til Lagthingene. En saadan Gisning har imidlertid ingen Støtte hverken i Love eller Sagaer.

Fylkesthingene omtales ikke meget hverken i hine eller i disse. Dette gjælder især for Tiden efter Magnus Lagabøters Lov. Efter de ældre Love kunde enhver Sag skydes fra Herredsthinget til Fylkesthinget og fra dette til Lagthinget.[2] Derimod anviste L. I, 12 dem, som ikke havde faaet sin Ret ved Herredsthinget, kun de to Veie at skyde Sagen enten til Lagmanden eller til Lagthinget, altsaa ikke længere til Fylkesthinget. Herved maa dette antages at have tabt en

[1] Paus, Forordninger, Side 532.

[2] Hertzberg, Den ældste norske Proces, Side 183—186, jvfr. Glossariet i Norges gamle Love V, Ordet *þingskott*.

stor Deel af sin Betydning ogsaa for Afgjørelsen af communale Anliggender. Forsaavidt Bønderne beholdt nogen Andeel heri, synes det at have været paa Thinge, afholdte enten for Fylkets enkelte Herreder eller Sogne, deres Samtykke er blevet indhentet. Saaledes gik man tilværks ved Istandbringelsen af de før nævnte Overeenskomster om Mikkelskornet og om Ved til Ytterøens Kobberbergværk. Grunden hertil er iøinefaldende. Det maatte være lettere at faa en utvivlsomt bindende Beslutning istand paa Thing for en mindre Kreds, hvis Bønder alle vare forpligtede til at møde, end for en større Kreds, som kun mødte ved Nevndermænd. Thi efter hine Tiders Retsanskuelse var dette en Grund til at drage Beslutningens forbindende Kraft for de Fraværende i Tvivl, see Fortalen til Erik Rosenkrands i Recess af 1565.[1] Og i hvert Fald have Lensherrerne vistnok i Regelen fundet Almuen medgjørligere paa et Herredsthing end paa et Fylkesthing. Af samme Grund lykkedes Erkebiskoppens Forhandlinger med Bønderne om Mikkelskornet bedre i de mindre Thingkredse end paa Ørethinget.

Ganske forsvandt dog ikke Fylkesthinget af M. L. Landslov. Ifølge dens I, 2 bleve vistnok de Mænd, der skulde sendes til Lagthinget, i enkelte Landsdele opnævnte paa Skibrede- elller Herredsthing, men for de fleste Landsdele er deres Antal bestemt undereet for hvert Fylke, og heraf maa man snarest slutte, at de opnævntes paa Fylkesthing. Men naar Fylkesthinget forøvrigt var ufornødent, har denne Fremgangsmaade været meget ubekvem. Den er derfor sandsynligviis snart gaaet af Brug. Christian IVs N. L. I Cap. 2 bestemte, at Kongens Ombudsmand eller hans Foged skulde opnævne til Lagthinget saamange Nevndermænd af hvert Thinglag eller Skibrede i hans Len, som Behov gjordes. De skulde ifølge Cap. 1 opnævnes hjemme i hvert Skibrede paa Midfaste Thing. Her er altsaa ikke længere Tale om Fylkesthing. Saadanne nævnes imidlertid i Lovens I, 4, som Steder, paa hvilke der efter lovlig Stevning kunde optages Beviis.[2] M. L. L. III, 6 tænker sig, at den Ledingspligtige kan kræve Udjævning af Leding i andet Fylke end det, hvor han boer.

1 Paus, Forordninger, Side 344.

2 Jvfr. N. Dipl. II, No. 1125. Den her meddelte Bevidnelse udstedtes i Aaret 1538 af 12 Lagrettesmænd paa et almindeligt Fylkesthing for Søndmøre. Diplomet kan følgelig nævnes som Vidnesbyrd om, at dor dengang har været opnævnt Lagrette ogsaa paa Fylkesthing.

Ved et Par Leiligheder, der skulle omtales nedenfor, optraadte Almuen paa Fylkesthinget med Bestemthed mod Styrelsen og endog mod Kongen.[1]

I Romsdals Len synes Fylkesthing at have været holdte regelmæssig endnu i 1632, da Jens Bjelke og Pros Knutsøn som kongelige Commissærer bereiste Landet for at høre Almuernes Klager. Commissærerne bestemte paa Kongens Behag, at de skulde afskaffes.[2]

§ 6. Om Lagthingenes Organisation indeholdt baade Magnus Lagabøters og Christian IVs Lovbøger forholdsviis udførlige Forskrifter. Deriblandt om Lagrettesmændenes Antal og Opnævnelse. Lagthinget mødte hvert Aar til lovbestemt Tid og Sted. Den første af de nævnte Lovbøger fastsatte i I, 4, Lagrettesmændenes Antal til 36 og paabød, at der skulde tages nogle af hvert Fylke samt saadanne, som var vel skikkede til Hvervet. Christian IVs Lov indskrænkede Lagrettesmændenes Antal til 24 og bestemte, at der skulde tages nogle fra hvert Thinglag og de forstandigste, som dertil tjene. De udtoges af Lagmanden blandt de af Lensherren eller hans Foged opnævnte Mænd. Lagmanden var Lagthingets Leder, men foruden ham skulde ogsaa Kongens Sysselmand, senere Lensherren og hans Fogder samt Biskoppens Ombudsmand være tilstede. Efter Reformationen ligeledes Provsterne, see Recessen af 1539, Art. 19.

Lagthinget skulde have sit eget Segl. Herom sagdes i den almindelige Retterbod af 1280, Art. 8, at det skulde forvares under tre Laase, Lagmandens, Sysselmandens og Sognepræstens og ikke maatte bruges til andet end de Sager, der afgjordes paa Lagthinget, undtagen naar skjønsomme Mænd fandt, at uomgjængelig Nødvendighed krævede øieblikkelig Læsning og Besegling af et Brev. Af Forhandlingerne paa Herredagen i Throndhjem 1578 sees, at denne Undtagelse var bleven misbrugt, i det Almuen klagede over, at Seglet havde været anvendt „mod alle Mænds Samtykke“. Det besluttedes paa Herredagen, at Seglet skulde vedblive at forvares i Frostens Kirke i det dertil gjorte Skrin, under Forsegling af fire forskjellige

1 N. Dipl. II, No. 1108 og IV, No. 997. Ogsaa i enkelte andre Diplomer omtales Fylkesthing, see N. Dipl. V, No. 954, X, No. 167 og XI, No. 191, jvfr. Kongebrev af 12 Marts 1636, Norske Rigsregistranter Bind VII, Side 195.

2 Yngvar Nielsen, Jens Bjelke, Side 226, jvfr. L. Daae, Krigen Nordenfjelds 1564, hvor det oplyses, at Erik Munk i 1564 sammenkaldte Fylkesthing i denne Landsdeel.

Mænds Indsegl, som menige Mænd dertil vilde betro, og at dette „Landsens Signet“ ikke skulde bruges uden „udi de Sager, det bør at bruges udi, og med de bedste omliggende Mænds Raad, og naar det er brugt, skal det igjen indlægges og paa ny besegles“.[1] Disse holdningsløse Bestemmelser maa jo forudsætte, at der gaves Tilfælde, hvori noget kunde udfærdiges under Lagthingets Segl og følgelig med Gyldighed som Lagthingets Beslutning, uagtet det ikke var vedtaget af dette. Denne Forudsætning er opgiven i Christian IVs norske Lov I Cap. 3. Dette Lovsted forudsætter, at ikke alle Lagsogn havde Segl. Men hvor dette var Tilfældet, skulde Lagsognets Segl forvares under tvende Laase af Lagmanden og en Bondelensmand, hvem menige Lagrettesmænd dertil vilde betro. Seglet skulde ikke bruges til at forsegle andet „end det som paa Lagthinget i Almindelighed skeer og menige Almue vedkommer, hvilke Breve skulle paa Lagthinget oplæses og siden med Seglet forsegles“. Ved Udtrykket „og menige Almue vedkommer“, synes Loven snarere at have tænkt paa administrative, altsaa communale Beslutninger end paa Domme.

Lagthingene holdtes i ældre Tider under aaben Himmel. I det syttende Aarhundrede og sandsynligviis længe før holdtes de inden Døre. K. B. 3 September 1613 og K. B. 26 Februar 1620 omtale, at der den Gang hele Landet over fandtes Thingstuer, og foreskrive, at saadanne skulle opføres for Agdesidens Lagthing ved Farsund og i Oddernæs ved Torrisdalselvens Udløb, altsaa paa det Sted, hvor Christiansand senere blev anlagt.

Synderlig Betydning for Landdistricternes Communalstyrelse have dog Lagthingene neppe havt. Lagsognene vare for store og deres Grændser faldt ikke sammen med Syslernes. Lagrettesmændenes Opnævnelsesmaade gjorde dem for afhængige af Lensherrerne og Lagmændene.

§ 7. Eftersom Riget udviklede sig til en virkelig Statseenhed og Kongemagten vandt Styrke, indskrænkedes selvfølgelig hver enkelt Landsdeels Raadighed over dens egne Anliggender. Naar det først var anerkjendt, at ingen almindelig Lov kunde blive til uden Kongens Samtykke, maatte deraf følge, at locale Vedtægter ikke kunde istandbringes uden Samtykke af ham eller hans Ombudsmand. Og efterat

[1] Dombog for 1578, Side 240.

Kongens Myndighed var strakt saa langt, at han med sit Raad kunde give almindelige Lovregler, uden at disse tiltrængte nogen Vedtagelse fra Folkets Side, maatte han ogsaa af egen Magt kunne ordne enkelte Landsdeles Anliggender gjennem staaende og for alle forbindende Forskrifter.[1]

Der findes endog Spor til, at Kongens Befalingsmænd før Enevældet have ordnet sine Lens særlige Anliggender gjennem staaende Forskrifter. I den Betænkning, Christian den IV i 1596 indhentede fra Norges Cantsler Hans Pedersøn Basse,[2] om de norske Loves Tilstand, siges, at efterat Christian II var bleven afsat og Norges Rige derover siden nogen Tid var blevet ligesom kongeløst, havde hver Høvding, som var myndig og mægtig, tiltaget sig Magt til at gjøre Retterbøder, somme Tider Bisperne og somme Tider de, der vare beskikkede til Statholdere. For meget maa der ikke lægges ind i denne Beretning, men nogen Grund har den havt. Det vides saaledes, at Lensherren paa Bergenhuus, Christopher Hvidtfeldt i Aarene 1544—1551 udgav fem saadanne Retterbøder eller Forordninger for sit Len.[3] Men det har i alt Fald undertiden hændt, at de istandbragtes paa Lagthinget eller med Samtykke af Almuen. Dette var Tilfældet med den sidste af Christopher Hvidtfeldts Forordninger, nemlig den af 17 Juni 1551 om Styrelsen af Umyndiges Midler. Den paabød, at Kongens Foged med Almuen i hvert Skibrede skulde udnævne 6 Mand til Overformyndere, som skulde møde for de Umyndige paa Skifter, modtage og føre Fortegnelse over de dem tilfaldne Midler, udnævne Værger og føre Tilsyn med dem. Men disse gavnlige Forskrifter ere neppe bleven iværksatte og ere i alt Fald snart gaaede af Brug. Af Christopher Hvidtfeldts fire ældre Forordninger udgiver ingen sig for at være samtykt af Almuen. De indeholde væsentlig kun Indskjærpelser af ældre Lovbud, og meget lidet nyt. Erik Rosenkrands's Reces af 22 Juni 1565[4] og den der omtalte ældre Anordning af 1561 ere samtykte af Forsamlinger, der nærmest synes at have været et Slags Stændermøder

1 Keyser, Efterladte Skrifter, II, 230—234; Aschehoug, Norges Statsforfatning indtil 1814, Side 70—74, 308, 312—314, 465—471 og 483—487.
2 Slange, Christian IVs Historie I, 116.
3 De fire første ere trykte i Krag og Stephani, Christian IIIs Historie, II, 378—384, den sidste i Paus, Forordninger, Side 310—311.
4 Paus, Forordninger, Side 343—350.

for Lenet. Dette stemte med Samfundets Udviklingsgang. Forsaavidt der overhovedet fandtes noget Organ for Samfundsvillien, maatte dette søges hos Stænderne, ikke paa Thingene.

Under den stærkere Ordning, Landsstyrelsen fik i Slutningen af det 16de Aarhundrede, tog Kongen og Lensherrerne Sagerne mere i sin egen Haand. Nye Forskrifter for enkelt Landsdeel gav Kongen idelig af egen Magtfuldkommenhed. Fandtes det nødvendigt at forberede dem, forhandledes derom mellem Kongen og Lensherren. Tog den sidste Initiativet, henvendte han sig i Regelen til Kongen, ikke til Almuen. I enkelte Tilfælde spurgtes denne tilraads, men naar dens Mening var hørt, blev i Regelen ikke dens Samtykke indhentet, saafremt der handledes om et offentligretligt Anliggende. Saaledes gik man tilværks ved Ordningen af Skydsen for Præsteskabet i Bergens Stift, see K. B. 12 Marts 1636. Anderledes, hvis Anliggendet var af privatretlig Natur, saasom angaaende Hoveri eller Kjørsler til Bergværkerne. I saa Fald ansaaes det nødvendigt at indhente Samtykke fra Almuen. Exempler herpaa ere anførte ovenfor, i § 3.

Overhovedet greb den Forestilling mere og mere om sig, at intet kunde gjælde som Lov, medmindre det var stadfæstet af Kongen. Paa de efter hans Befaling afholdte norske Herredage udgaves mange ganske vigtige Forskrifter. De fleste af disse vare fremkaldte ved Almuens Klager og Begjæringer. De udgaves altid „paa Kongens Behag“, det vil sige, forsaavidt han ikke negtede at stadfæste dem. Kongen meddelte mange af dem udtrykkelig Stadfæstelse. Men undertiden undlod han det, og efter hvad Fortalen til Christian IVs Lovbog oplyser, gaves der Exempler paa, at Dommerne i saa Fald negtede at anvende dem.

Dette maatte selvfølgelig lettere træffe med Anordninger, nogen Lensherre havde udgivet paa egen Haand, uden Samtykke af Almuen. Det sees derfor, at der er indhentet kongelig Confirmation paa saadanne, stundom endog meget lang Tid, efter at de gaves. Exempelviis kan nævnes den Anordning, Ludvig Munk i Forening med Biskop og Domcapitel i Throndhjem gjorde i 1594 angaaende Fisketiendens Deling mellem Sognepræsterne paa det Sted, hvor Fangsten foregik, og paa det Sted, hvor Fiskeren hørte hjemme. Denne Anordning, der forresten ikke indeholdt andet end den gamle Lovregel, confirmeredes ved K. B. 4 Juli 1641. I 1627 forbød Lensherren i Nordland Brugen af Liner i Skreifisket. I 1643 blev

dette Forbud gjentaget paa Stegens Lagthing, altsaa formodentlig med Indhentelse af Thingalmuens Samtykke. Det ledsagedes af Forbud mod Natte- og Helligdagsfiske. Stadfæstet blev det ved K. B. 15 Januar 1644.[1] Under 8 Januar 1630 udstedte Lensherren paa Bergenhuus en Forordning, som indskjærpede et gammelt Paabud om, at al Fisk, som fangedes inden 4 Miils Afstand fra Bergen, skulde føres did usaltet for at sælges der, samt om at ingen i fjernere Afstand maatte drive Salteri uden at have Borgerskab. Ligeledes udstedte han under 14 Januar samme Aar en anden Forordning, indeholdende deels en Indskjærpelse af ældre Forbud mod at bruge ulovlige Tønder, deels et Paabud om, at Rygbenet ved Saltningen af Torsk skulde udskjæres. Begge Forordninger udfærdigedes paa Kongens Behag og confirmeredes ved Kongebreve af 10 Marts 1630. I et K. B. af 21 December 1649 omtales, at Almuen i Nordfjord og Søndmøre havde klaget over, at der fandt stor Uskikkelighed Sted med Fiskeriet, uagtet tidligere Lensherrer havde gjort gode Anordninger derom, hvilke deels ikke vare overholdte, deels ikke længere passede. Kongen befalede derfor Lagmanden og en Borgermester i Bergen i Forening med 12 af de ældste og forstandigste Mænd at høre Almuens Klager om Linefiskeri, Krogvad, Gangvad og andre Fiskeriet vedkommende Gjenstande og derefter paa Kongens Ratification gjøre en vis og god Skik om alle Slags Fiskeri. Nogen saadan Ordning vides dog ei at være istandbragt ved denne Leilighed.

§ 8. Som allerede viist havde dog Thingene i det her omhandlede Tidsrum ikke tabt al Betydning som Organ for Bondealmuens Villie. Den havde ofte nok skjellig Grund til at klage over aabenbare Forurettelser eller dog over sin Tilstand, og med saadanne Klager fremkom den da deels til sin Lensherre, deels til en Herredag, deels til selve Kongen.[2] Det var for at modtage, undersøge og afhjælpe saadanne Klager, enten gjennem Dom eller Styrelsesforskrift, Kongen anordnede disse Herredage. Almuen mødte da frem ved Udsendinger, undertiden med skriftlige Andragender. Til at faa saadanne affattede kunde den kræve Hjælp af sin Sorenskriver, jvfr. K. B. 14

[1] Dette Kongebrev findes ikke i Norske Rigsregistranter. Den i Texten meddeelte Oplysning er hentet fra Storthingsforhandlingerne for 1857, IV, O. No. 2, Side 13—14.

[2] Vidnesbyrd herom meddeles i Overflod af Yngvar Nielsen i hans Skrift Jens Bjelke til Østeraat.

Marts 1633. Herredagsbrevene af 24 October 1636, 20 Juni 1639 og 6 December 1645 bestemme herom, at Almuens Klager, ifølge hvad der allerede før var befalet, skulde skrives af Sorenskriveren, eller hvis han ei var tilstede, eller hvis Klagen angik ham selv, af en anden troværdig Mand. Klagen skulde underskrives eller besegles af 12 af de bedste Lagrettesmænd i Fogderiet, hvis Almuen sammesteds var enig i Klagemaalet. Dette er en Efterklang af det gamle Fylkesthing. Var Fogderialmuen uenig, skulde Klagen underskrives af Præstegjældets Lagrettesmænd. Saadanne Klager skulde ikke som før fremsendes „ved nogle letfærdige Companer af hvert Gjæld, som intet andet derved søge end deres egen Fordeel og stor Pengeudgift for den fattige Almue, men alene ved een af Lensmændene og tvende af de vildigste Lagrettesmænd i hvert Fogderi eller Gjæld, som for deres Fortæring og Umage af Almuen skulle tilfredsstilles“. Enhver saadan Klage skulde i Overensstemmelse med den derom udgangne Forordning (29 Juli 1632, § 1) først fremsendes til Lensherren, medmindre den angik ham selv, Disse Bestemmelser gjentoges i de Breve af 22 September 1651 og 12 Februar 1656, ved hvilke senere Herredage berammedes. Tiltrods for den før omtalte Fr. af 1 Januar 1649 blev altsaa Almuens Klageret fremdeles anerkjendt. Ved Fr. 29 Juli 1632, § 17, gjentagen i Chr. IVs Reces af 1643, 3—15, anordnedes en Sagførerstand, og ved K. B. 9 Juli 1646 bemyndigedes Statholderen til at sætte en skikkelig og ærlig Mand i Oslo til at skrive Klager for Almuen i de Sager, hvori Sorenskriveren negtede sin Bistand, jvfr. K. B. 12 Juli 1646.

Vidnesbyrd om, at Almuens Klager vare besluttede paa Thinge haves fra Aaret 1648 for Liers Thinglag, fra Aaret 1661 for Søndfjords Fogderi.[1]

Det var ogsaa til Thinge, i Regelen Herreds- eller Skibredethingene, Kongen lod forhandle med Landalmuen, naar han af en eller anden Grund fandt det ønskeligt eller raadeligt at indhente dens Samtykke til nogen offentlig Foranstaltning. Saaledes paalagde K. B. 19 October 1629 Lensherren at forhandle med Almuen og Sorenskriveren i Mandals Len om hans Løn og Reisegodtgjørelse. Ifølge K. B. 31 Januar 1631 skulde der forhandles med Almuen i alle Len, hvor Udskrivning pleiede at finde Sted af Matroser til Kongens

[1] Samlinger til Norske Folks Sprog og Historie V, 485—506.

Flaade, om den vilde betale en vis Skat mod at blive fri for saadan Udskrivning baade i Freds- og Feidetid. Paa de Steder, hvor Almuen ikke vilde antage dette Forslag, skulde sædvanlig Udskrivning finde Sted. Almuerne synes at være gaaet ind paa Tanken, jvfr. tre Kongebreve af 4 October 1635 samt K. B. 20 October 1636 og 23 Februar 1637. Udskrivningen gjenindførtes imidlertid senere. Ogsaa de ifølge K. B. 9 September 1638 drevne Forhandlinger med Bondestanden om extraordinær Bevilgning til Forsvarsvæsenet synes at være førte paa Thingene.[1] Ligeledes overtoge Almuerne efter Forhandlinger, førte med dem enten fogderi- eller thinglagsviis, at erlægge de i Fundatsen af 23 September 1651 nævnte Bidrag til St. Jørgens Hospital.

§ 9. De faa Leiligheder, ved hvilke Almuen efter de os levnede Underretninger har søgt i lovlige Former at gjøre sin Ret og sin Villie gjældende ligeover for Øvrighed og Konge, ere forekomne paa Fylkes- eller Lagthing. Paa Halsaa Fylkesthing for Midsyssel udstedte Almuen 1484 en Erklæring, hvori den opfordrede Kirkernes Ombudsmænd til at skaffe disse det dem givne Jordegods tilbage, hvorhos den udtalte sin Villighed til at yde Tiende efter Christenretten, saafremt Præsterne vilde opfylde sin Embedspligt mod Menigheden.[2] Da Stig Bagge paa almindeligt Fylkesthing i Sogndal (Dalerne) 1532 oplæste et Brev, hvorved Kongen udskrev en ny Skat, udgik Almuen i Beraad, og da den igjen indkom paa Thinget, erklærede den med samdrægtig Mund og oprakte Værger, at den det Aar havde udgivet mange Skatter og nu ikke vilde give Skat inden førstkommende St. Hansdag. Denne Erklæring fastholdt den trods Lensherrens truende Advarsler.[3] Den Gjenstand, hvorom der var størst og langvarigst Tvist mellem Kongen og den norske Almue, var Fordelingen af Tienden. Efter den under Katholicismen herskende Lovgivning skulde Tienden deles i fire Dele, af hvilke den ene skulde tilfalde de Fattige, Gulath. Lov Cap. 8, Frostath. L. II, 18, Borgarthings Christenret Cap. 11, Eidsivathings Christenret Cap. 32. Om denne Fjerdedeel sige de to sidste Love, at Bønderne selv skulde skifte den mellem de Fattige. Tienden, navnlig Korn-

[1] Aschehoug, Norges og Danmarks Statsforfatning indtil 1814, Side 449. Jvfr. Side 539.
[2] N. Dipl. IV, No. 997.
[3] N. Dipl. II, No. 1108.

tienden maa under hine Tiders Forhold i vort Land have været en særdeles trykkende Afgift, og Bønderne have formodentlig selv beholdt de Fattiges Fjerdedeel. Den kaldtes derfor Bondelodden. I Christian IIIs Kirkeordinants af 1537 bestemtes det, at Tienden skulde deles i tre Dele, mellem Kongen, Kirken og Præsten. Herved forsvandt Bondelodden, men dette vakte stor Uvillie hos Almuen over det hele Rige. Lensherren paa Agershuus indberetter i en Skrivelse til Kongen af 9 Marts 1551,[1] at han paa Lagthinget i Tønsberg havde forhandlet med Almuen fra de omkringliggende Len om at give Tiende efter Ordinantsen. Men Almuen stod haardt paa at beholde Bondelodden, idet den paaberaabte sig Kongens og hans Søns, Prinds Frederiks, ved dennes Hyldning under begges Segl afgivne Løfte om at holde dem ved Norges Lov og Ret og deres gamle Privilegier. Senere havde Lensherren indstævnet fire Fuldmægtiger for Almuen af ethvert Kirkesogn i alle ham underlagte Len til Oslo Lagthing, hvor ogsaa alle kongelige Befalingsmænd i de søndenfjeldske Len vare tilstede. Disse raadede Lensherren til at lade det udstaa med denne Tiendesag, indtil han havde tilskrevet Kongen derom, og udtalte, at dersom Kongen vilde forordne, at samme Tiende skulde føres til Kirken og der af to Fuldmægtiger for Almuen skiftes, og Fjerdeparten som sædvanligt anvendes til Hospitalet, til Huusarme og fattige Folks Underholdning, saa gik det lettere at drive med Lempe. Kongen bifaldt dette Forslag ved Breve af 4 Juli og 16 October 1551 og 10 August 1553, men Geistligheden synes fremdeles at have villet anvende Ordinantsens Fordelingsregel. Paa Herredagen 1578 afgjordes Sagen forskjelligt for de forskjellige Stifter. I Throndhjem skulde Bønderne beholde Fjerdedelen. I Stavanger Stift ligeledes, dog skulde en Deel deraf anvendes til Underholdning for fattige Elever i Stavanger Skole. Denne Bestemmelse havde sin Rod i Provincialstatutet af 20 December 1436, som for hele den norske Kirkes Vedkommende bestemte, at Halvdelen af Bondelodden skulde anvendes til Understøttelse for fattige Studerende.[2] I Oslo og Hamar Stifter skulde derimod Tienden erlægges efter Ordinantsen, medmindre Kongen anderledes vilde

[1] N. Dipl. XIII, No. 700.
[2] N. Dipl, V, No. 660, Side 472.

bevilge.[1] Chr. IVs Kirkeordinants indeholder ingen udtrykkelig Regel om Tiendens Fordeling, men forudsætter, at den deles mellem Kongen, Kirken og Præsten, idet den intetsteds omtaler Bondelodden, eller at den skal gives til de Fattige.[2]

Ogsaa Kongens Bestræbelse for at tilveiebringe et Landforsvar under Syvaarskrigen stødte paa Modstand hos Bondealmuen. Den maatte dog altid bøie sig. Af de Forhandlinger, Lensherren paa Bergenhuus førte herom i 1564 med Almuerne, er der givet en ganske livlig Skildring. Han havde først opskrevet Thingbud til Almuen i Nordhordland, som indfandt sig den 23 Marts i Bergen paa St. Hansvolden, men vægrede sig for at møde Lensherren til Forhandling i Domkirken. Han maatte da gaa ud til dem, forklarede Grunden til, at de vare indkaldte, nemlig de Svenskes Erobring af Throndhjem, og lod Lagmanden oplæse af Loven, hvorlunde Bønder og Almue vare pligtige at værge Riget mod dets Fiender. Han forlangte da, at de skulde gjøre ud hver femte Mand. Men hertil svarede Bønderne eendrægteligen Nei. Lensherren gik da op paa Slottet, kaldte til sig alle Lensmændene og forklarede dem, hvilken Skade og Fordærvelse det vilde efterfølge, hvis Bønderne ikke vilde indgaa paa hans Begjæring. Lensmændene fore da tilbage til Bønderne og gave dem tilkjende, hvor vred Lensherren var over deres Ulydighed, og sagde derhos, at de alle vilde blive fredløse Mænd og kunde miste deres Gods. Da bleve Bønderne bange og samtykte i at udgjøre hver femte Mand, endog de klagede storligen over deres Armod, vare udskattede og manglede Folkehjælp til sit Gaardsbrug. Den 28 Marts mødte Bønderne fra Søndhordland i Bergen. Lensherren underhandlede ikke strax personligt med dem; men Lensmændene og nogle Lagrettesmænd gik Bud mellem ham og Bønderne. Tilsidst gik Almuen op til Slottet, hvor Lensherren forkyndte dem sin Villie. Almuen indgik da paa det samme som Nordhordlands Bønder. Lensherren lovede alle Skyttere Krud og Lod, men selv skulde de forsørge sig med Skib, Jægter, Mad og Vaaben. Den 17 April mødte Bønderne ved Lungegaarden til Mønstring, Nordhordlændingerne

---

1 Dombog for 1578, Side 135, 233 og 287 samt K. B. 25 August 1578, 26 Marts 1584, 4 Mai 1589 og 24 Dec. 1599, alle i Rigsregistranterne. Jvfr. Brandts Tingsret, § 30.

2 Paus, Forordninger, Side 495; Aschehoug, Studier over Norges Folkemængde og Jordbrug, Tillægshefte til Statsøkonomisk Tidsskrift 1890, Side 22—23.

vel rustede, dog uden Harnisk. Søndhordlændingerne vare ikke saa vel rustede.[1] Jvfr. K. B. 13 October 1565, 9 og 16 Juni, samt 18 August 1566, 21 April og 24 Mai 1567, 7 August 1568 og 10 December 1569.

§ 10. Det var een Ting, de kongelige Sysselmænd eller Lensherrer ikke maatte gjøre paa egen Haand. Det var dem aldrig tilladt at paalægge Almuen nogen Afgift eller Tyngsel eller engang at foretage nogen Omfordeling af en saadan uden enten med Almuens Samtykke eller efter indhentet Bifald af Kongen. Forbud herimod opstilledes allerede i Haakon Vs Retterbod af 1297, Art. 11, hvori han for det første fritager for alle Pligtgjæstebud til Sysselmænd og Lensmænd og for alle de andre Tolde og Afgifter, disse nu en Tid lang havde paalagt dem, og for det andet paa det strengeste forbyder Sysselmændene og Lensmændene at understaa sig at tynge Bønderne mere, saafremt de ikke vilde miste sit Embede og paadrage sig Kongens Unaade. Forbudet gjentoges i Herredagsrecessen af 1539, Art. 8. Det siges her, at Kongens Ombudsmand og Fogden undertiden uden hans Befaling havde paalagt Almuen adskillig Hjælp og Beskatning. Dette maa, siges der, ikke skee efter denne Dag, og skal ingen være pligtig at udgive saadan Hjælp, uden at Kongens Brev derom læses og bevises. Forbudet overtraadtes hyppigt, idet Embedsmændene idelig søgte at tilvende sig nye Indtægter ved alskens Betyngelser af Almuen. Kongen fandt det endog i et Brev af 16 Juli 1553 til Norges Riges Cantsler passende at lade et Forbud indflyde mod, at han betyngede Undersaatterne i sit Len. Især var det dog Fogderne og Bondelensmændene, som gjorde sig skyldige heri. Herom foreligger der en Mængde Vidnesbyrd, see navnlig Instructionen for Lensherrerne af 29 Juli 1632. Men dette er en anden Side af Forholdet. Forbudene omfattede ogsaa ulovhjemlede Paalæg i offentlige Øiemed.

§ 11. Naar man undersøger, hvilke Opgaver vor gamle Lovgivning stillede Communerne, finder man strax, at Ledingsvæsenet maa have været den i alt Fald i økonomisk Henseende mest fremtrædende.[2] Pligten til at bygge, vedligeholde, udruste og bemande et

[1] Absalon Pedersens Capitelsbog i Norske Magasin I, 250—260.
[2] Brandt, Den norske Krigsforfatning i Middelalderen, Norsk militært Tidsskrift, Bind 34, Side 1—24.

Ledingskib paahvilede heelt og holdent Skibredet. Dette var Tilfældet endog i Throndhjem. Uagtet Fylket der var af ringe Udstrækning, var det dog ikke fælles om at holde det hele Antal Skibe, det skulde stille, hvorimod hvert Skibrede, som i Frostath. Loven VII, 2, kaldes *skipssysla,* havde sit særskilte Ledingsskib. Vedligeholdelsen og Fornyelsen af et saadant Skib med alt dets Tilbehør maa have krævet stadig Omhu og Omkostning. Saalænge Institutionen var i Live, maatte den holde Skibredecommunen vaagen og i Virksomhed. Som bekjendt blev imidlertid Ledingsvæsenet, allerede før Calmarunionen[1] uskikket for sin Virksomhed og kom derfor i Forfald. Under Calmarunionen synes man i Virkeligheden at være ophørt med at bygge og udruste Ledingskibe. Ifølge et udateret Kongebrev af 1549,[2] havde Bønderne i Aremark klaget til Kongen over, at Lensherren afkrævede dem den under Navnet Føring forekommende Afgift. Kongen svarede, at de efter Norges Lov vare forpligtede til hvert tredie Aar at udgjøre Langskib og Udfærdsleding, hvilket var dem til meget større Tynge og Besværing. Han forudsætter altsaa her, at de ikke længere udredede saadan Tynge. Senere søgte han dog at kalde Ledingsvæsenet til Live. I Breve af 18 Januar 1557[3] til alle Hovedlensherrer i Norge siger Kongen, at efterdi det, som han har forfaret, ifølge Norges Lov er Undersaatternes Pligt af hvert Skibrede at holde Kongen og Riget et Skib til Tjeneste, hvilket Skibs Rustning paa nogle Aar er aflagt og ikke har været brugt, paalægges det dem nu at udrede et godt Roerskib, som kan bruges i Søen under Seil og med Aarene roes inden Skjærene, og udruste det paa orlogsviis med Mandskab, Skyts, Ammunition og andet Tilbehør. Dog indskrænkede Kongen betydeligt baade Skibenes og Mandskabets Tal, idet han kun krævede af de nordenfjeldske Len 17 Skibe med 1050 Mand og af de søndenfjeldske 10 Skibe med 640 Mand. I et andet samme Dag dateret Brev siges det, at da Almuen paa lang Tid ikke har udgjort saadanne Skibe, er det Forraad, som har tilhørt dem, forødet og forkommet. Kongen paalagde Lensherrerne at anstille Efterforskning derefter og drage de Skyldige eller deres Arvinger til Ansvar efter Loven.

---

1 Munch, Norges Historie, anden Hovedafdeling I, 812 og 828.
2 N. Rigsregistranter I, 116.
3 N. Rigsreg. I, 209—211, jvfr. Aschehoug, Norges og Danmarks Statsforfatning Side 528.

Bondealmuen negtede ikke Forpligtelsen, men gjorde forskjellige Modforslag. I Bergenhuus Len forlangte den at erholde tilbage sin gamle Frihed til at skyde Dyr (Hjort og Hind, see K. B. 1 Marts 1558, § 16). Saavel i dette Len som andetsteds bad den om at faa kjøbt saadanne Skibe af Kongen. K. B. 11 April, 14 Juni og 16 September 1557, 1 og 4 Marts, 15 Juni og 11 September 1558, 23 September 1659 og de to Breve af 1 Januar 1560 give nærmere Oplysninger om disse Underhandlinger, som ledede enten til, at Kongen kjøbte de af Almuen anskaffede Skibe, eller til, at han eftergav Fordringen herpaa mod at erholde en Afgift. Under Syvaarskrigen formaaede Kongen atter Almuen i forskjellige Landsdele til at skaffe Krigsfartøier med Kanoner. De kaldtes derfor i Almindelighed Skjøttebaade, see K, B. af 12 og 13 October 1565. Efter Krigen stilledes atter denne Forpligtelse indtil videre i Bero, og i K. B. 28 August 1574 paaberaabtes dette igjen som Støtte for, at Almuen i Borgesyssel skulde udrede Føring. Kongen udtalte i Statholderinstruxen af 27 Februar 1574 § 19, at de Langskibe, Almuen ifølge Loven skulde stille, vare unyttige, om nogen Ufred skulde paakomme. Han vilde derfor have Udrustningspligten omdannet og paalagde Statholderen med nogle af de Fornemste i Riget samt Lagmændene at forfare den Leilighed med Almuen og gjøre en Skik paa, hvormange Skibreder der skulde lægges sammen om at bygge en Galei og holde den ved Magt med Skjøt, Folk og Fetalje. Herom skulde han tilskrive Kongen. Nogen saadan „Skik“ vides ikke at være kommen istand.

Uagtet Erfaring saaledes havde viist, hvor upraktisk det gamle Ledingsvæsen var blevet, optog dog Christian IV i sin Norske Lov uden væsentlig Forandring de Bestemmelser, Magnus Lagabøters Landslov indeholdt derom. I Aarene 1618—1619 forsøgte han virkelig ogsaa at gjenoplive de forskjellige Landsdeles Pligt til at stille Krigsskibe, see navnlig K. B. 1 Mai 1618. Denne Bestræbelse fortsattes af hans Efterfølger. Rigsregistranterne indeholde en lang Række af Kongebreve herom, af hvilke især et af 9 Januar 1653 viser, at dette var Kongens virkelige Mening, ikke blot et Middel til at afpresse Almuen Skat til Fritagelse for Pligten. Paa denne Maade tilveiebragtes virkelig ogsaa en Deel Skjøtte- eller Skjærbaade. Disse svarede dog ingenlunde til Fortidens Langskibe, men til de senere saakaldte Kanonbaade. Og ved deres Tilveiebringelse bleve Lovbogens Forskrifter ganske fravegne. Udgifterne dækkedes for Landdistricternes

Vedkommende ved en Skat, som opkrævedes af Fogderne, og for hvilken Lensherren aflagde Regnskab. Communerne havde nu intet mere at gjøre med Foranstaltningen end at betale.

§ 12. Som næste Gjenstand for Communens Omsorg maa nævnes dens kirkelige Interesser.

I denne Retning erholdt Communen mærkværdigviis ved Reformationen betydelig forøget Raadighed over sine Anliggender. Vistnok havde Menigheden efter den før 1277 gjældende Ret en vægtig Stemme ved Besættelsen af de almindelige Præsteembeder,[1] men ved det i nævnte Aar afsluttede Forlig mellem Kongen og Erkebiskoppen, Art. 3, fik Biskoppen Ret til at beskikke Præster uafhængig af alle Lægmænds Samtykke eller Præsentation. Christian IIIs Kirkeordinants[2] bestemte derimod, at naar et Sognepræstembede blev ledigt, saa skulde de bedste Mænd i Menigheden paa den menige Almues Vegne med Provsten vælge ny Præst, jvfr. Adelsprivilegierne af 31 Juli 1591, § 15. Bestemmelsen gjentoges i Christian IVs norske Kirkeordinants, hvor det sagdes, at menige Sognemænd dertil skulde keise og kaare 7 af de ældste og mest agtede Mænd i Sognet, hvilke samme 7 Mænd skulde have Fuldmagt til med Herredsprovstens Raad og Samtykke at udvælge Præst.[3] Men denne Regel skyldtes de lutherske Reformatorer og er saaledes ikke voxet op af norsk Jordbund. Af og til paanødte enten Kongen eller Lensherren Menigheden en Præst, den ikke ønskede. Herpaa gaves der vistnok flere Exempler end det, der forekommer i K. B. 30 August 1606.

Efter Retterboden af 1280, § 2, skulde Kirkens Gods, og hvad den eier til sin Vedligeholdelse, med Præstens Vidende forvaltes af forstandige og formuende Bønder i Sognet, og aarligt Regnskab aflægges til Præsten. Heri har man maaskee Roden til den senere Tids Kirkeværgeinstitution, Chr. III, Kirkeordinants Blad 56, Chr. IVs Kirkeordinants (Side 497), Recess 1643, 1—4—14. Menighederne skulde jo vedligeholde sine Kirkebygninger, men denne Byrde lettedes dem derved, at Kirkerne i Katholicismens Tid efterhaanden

[1] Keyser, Den Norske Kirkes Historie I, 177—178.
[2] Krag og Stephani, Christian IIIs Historie I, 566.
[3] Paus, Forordninger, Side 487. Jvfr. Fr. 23 Marts 1617, 12 September 1621 og 27 Marts 1629, samt L. Daae, Geistliges Kaldelse i den Norske Kirke efter Reformationen, Chr.a. 1879.

havde opsamlet mere og mere Jordegods, og saaledes bleve stedse bedre istand til at udrede de med Vedligeholdelsen forbundne Udgifter. Men der kunde jo forekomme Tilfælde, hvor det fandtes nødvendigt eller billigt, at Menigheden ydede Bidrag hertil.[1]

Efter Reformationen var dette en anerkjendt Sag, dog saaledes, at andre Kirker i Stiftet skulde bidrage til Gjenopbygning af Kirker, der ikke havde Formue nok, K. B. 31 Januar 1633.

Ifølge den katholske Kirkes Ret skulde Kirken bekoste Præstegaardenes Bebygning.[2] Men hertil har den sikkerlig faaet Hjælp af Almuen. Dette fremgaaer af Forholdets Ordning efter Reformationen. Ved Kongebrev af 21 August 1550 paalagdes det Almuen i Oslo og Hamar Stifter under Straf at holde Præstegaardenes Huse vedlige. Dette Bud har formodentlig været udfærdiget uden nærmere Undersøgelse og mødt Modstand. I en Skrivelse til Kongen af 9 Marts 1551[3] siger Lensherren paa Agershuus, at der hvor Præsterne ere duelige, staaer Almuen ikke imod hverken med at bygge Præstegaarden op eller i andre Stykker, og i K. B. af 19 Juli 1552[4] blev Sagen for Throndhjems Stift ordnet efter den endnu for hele Riget gjældende Grundsætning. Det siges i dette Kongebrev, at der efter gammel Sædvane havde været gjort en Skikkelse, saa Sognemændene vidste, hvilke Huse de skulde holde vedlige, og hvilke der skulde holdes vedlige af Præsten. Herefter skulde man ogsaa i Fremtiden rette sig. Denne Ordning maa allerede være truffen før Reformationen. Den sloges fast ved Chr. IVs Kirkeordinants.[5]

Præsterne uddannedes i Almindelighed ved Cathedralskolerne. Til Underholdning for fattige Elever ved disse Skoler maatte Bønderne bidrage. Dette skeede, som før omtalt, ved at afgive en Deel af den Bønderne tilkommende Fjerdepart af Tienden. Skolerne mistede denne Indtægt, da Tienden blev deelt i tre Dele og Bondelodden saaledes bortfaldt. Kongen paabød da, at der til Hjælp for fattige Skolelærlinger aarlig skulde erlægges 4 Skilling af hver fuld Gaard, 2 Skilling af hver halv Gaard og 1 Skilling af hver Ødegaard, K. B. 27 Juli 1621, 4 September 1623, 23 August 1624, 17 Januar 1639.

1 See f. Ex. N. Dipl. I, No. 577, jvfr. Erkebiskop Jons Christenret, Cap. 65.
2 Jvfr. N. Dipl. I, No. 396.
3 N. Dipl. XIII, No. 700.
4 N. Dipl. XII, No. 644, samt uddragsviis i Rigsregistranterne.
5 Paus, Forordninger, Side 496—497.

I K. B. 28 Juni 1632 sattes Afgiften for Bergenhuus Len fra 1 til 7 Skilling efter Gaardenes Størrelse. I eet af disse Breve siges Ydelsen at skulle være godvillig og utvungen. K. B. 30 Juli 1630 viser, at den skulde være Gjenstand for Underhandling med Almuen. Andre Breve sige, at den skulde oppebæres af Præsterne, men at disse skulde affatte Liste over Restantserne og sende Lensmændene den til Inddrivelse.

§ 13. Chr. IIIs Kirkeordinants forudsatte, at der i hvert Landspræstegjæld skulde være en Degn, som havde at oplære det unge Bondefolk i Børnelærdommen, men den omtalte ikke, hvorledes hans Løn skulde tilveiebringes. Det gik derfor langsomt med at faa denne Foranstaltning gjennemført i Norge. K. B. 19 Juli 1552 klager over, at der ikke ved nogen Kirke i Throndhjems Stift fandtes Degn, som kunde hjælpe Præsten med at synge, ringe Klokker, holde Kirken reen og gjøre anden Degnetjeneste. Kongen har derfor, sandsynligviis efter Forslag fra Stiftets Øvrighed, „bevilget og samtykt", at der i hvert Præstegjæld til Bolig for en Degn af Kirkens Gods skulde udlægges en Gaard. Vilde Sognefolket komme ham til Hjælp for hans Tjeneste og Umage, skulde det stande dem frit for, men hertil skulde ingen nødes. Lignende Bestemmelse blev given for Oslo og Hamar Stifter ved K. B. 13 Juni 1580. Udførligere Forskrifter om Ansættelsen af Degne gaves i Chr. IVs Kirkeordinants.[1] Det sagdes her, at det kun var de færreste Præstegjæld, hvori der fandtes Degn. For saavidt muligt at bøde herpaa foreskreves, at der af offentligt Gods skulde udlægges en Gaard til Degnebolig, og at der skulde forhandles mellem Sognemændene og Degnen, saa at han fik tilbørlig Underholdning. Saaledes opkom Klokkertolden. Degnen skulde undervise unge Bondefolk i Børnelærdommen, Catechisme, een Gang om Ugen paa Sted og Stund, som af Sognepræsten foreskreves.

Degnen skulde vælges af Sognepræsten med Provstens Raad og 6 af de fornemste Sognemænds Samtykke.

Dette var den første Spire til den offentlige Almueskole.

§ 14. Endvidere gaves der et Slags offentligt Fattigvæsen. For det første den saakaldte Flytning (det vil sige Underholdning) af

[1] Paus, Forordninger, Side 502—503.

Fattige, Magn. L. L. VII, 57 og Chr. IVs N. L. VI, 55. Enhver, som ikke kunde forsørge sig selv og ikke havde Slægtninger, der kunde forsørge ham, skulde flyttes fra Gaard til Gaard i samme Orden, som Budstikken gik, altsaa inden Thinglaget. Denne Orden bestemtes efter M. L. L. VII, 54, Chr. IVs N. L. VI 52, af Bønderne. Tanken synes at have været, at Ingen var pligtig til at have og underholde en Fattig mere end et Døgn. Dette var iøinefaldende uhensigtsmæssigt, og man skulde derfor tro, at der heraf maatte have udviklet sig et Slags Lægdsvæsen, hvorved enhver Fattig blev indlagt paa en enkelt Gaard eller i alt Fald i en Grænd saaledes som paa Island. Men hertil er intet Spor. Man skulde i alt Fald tro, at Herredsstyrelsen bestemte, hvilke Personer der skulde gaa paa Omgang i Bygden som Fattiglemmer. Dette foreskreves i Christopher Hvidtfeldts første Anordning af 1544.[1] Men ingen saadan Forskrift optoges i Christian IVs Lov. Formodentlig have Bønderne modtaget enhver, som ikke kunde straffes for Betleri, M. L. L. IV, 28; Chr. IV. L. III—24.

Saafremt den ovenfor i § 5 omtalte Fjerdedeel af Tienden, Bondelodden, virkelig af Bønderne var bleven fordeelt mellem de Fattige, maatte denne Fordeling have været en communal Foranstaltning. Men det sandsynlige er, at enhver Tiendepligtig har tilbageholdt denne Fjerdedeel og anvendt den efter eget Forgodtbefindende.

Det kan saaledes ikke antages, at Fattigvæsenet har givet hine Tiders Communalstyrelser synderligt at bestille.

§ 15. Anderledes har det neppe forholdt sig med Veivæsenet.[2] Nogen Tale om Anlæg af nye Alfarveie var der ikke, men de, som havde været fra gammel Tid, skulde holdes istand. Hertil ydedes ifølge Frostathingslovens III, 19 et Pligtarbeide, som traadte i Stedet for den gamle Forpligtelse til hvert Aar at frigive en Træl. Men det var kun en eneste i Loven bestemt Dags Arbeide, som kunde kræves. Pligtig til at yde dette var enhver arbeidsfør Mand. Det anvendtes til Istandsættelse af Veien, der hvor Bønderne fandt, at det behøvedes

---

[1] Krag og Stephani, Christian den Tredies Historie, II, 378—79. Anordningen findes indtagen i Cantsleren Hans Pedersen Basses Norske Lovbog og har saaledes sikkerlig været bekjendt for Forfatteren af Chr. IVs Lov. N. Dipl. IV, No. 6, viser, at Naboer sig imellem traf Overenskomster om Underholdning af Fattige for længere Tidsrum.

[2] Brandt, Norsk Retshistorie, I, 216—218.

mest, samt til Brobygning, under Ledelse af de dygtigste Mænd i Herredet. Biskoppens Aarmand tilsagde Arbeiderne.

Senere fik Kongens Ombudsmand Ledelsen af Arbeidet. M. L. L. VII Cap. 43 til 47 indeholdt temmelig udførlige Forskrifter herom. Han skulde tre Gange om Aaret paa Thinge tilsige Herredets Bønder til Veiarbeide. Dette skulde udføres paa de Steder, hvor Bønderne fandt det mest fornødent. Kongens Ombudsmand kunde efter Arbeidets Udførelse lade Veiene befare. Befaringen foretoges af en dertil af Bønderne opnævnt Mand. Fandtes Veien mangelfuld, skulde der bødes. Bøderne skulde erlægges af Jorddrotten, nemlig hvis Feilen var saa stor, at Boden gik op til en halv Mark. For mindre Bøder svarede Leilændingen. Arbeidet og Ansvaret for dets Udførelse faldt altsaa paa Gaardene. Ifølge Slutningsbestemmelsen i Cap. 46 skulde Ansvaret for Vei, som førte over Almenninger, paahvile alle de Herredsmænd, som havde Brugsret i denne.[1] Hvorledes Veiarbeidet skulde fordeles mellem Herredets Bønder, er ikke sagt i Loven. En den 9 Juni 1342 udstedt Erklæring[2] oplyser, at Veivedligeholdelsen paa Voss var udskiftet mellem Herredets Ottinger og udførtes, efter som det behøvedes, af Bønderne „efter Jævnet". Her maa Bygden have været ligeligen fordeelt ved en Foranstaltning, som Bønderne udentvivl selv have truffet. Christian IV' Lov VI. 42 bestemmer derimod, at enhver skal være skyldig at gjøre de Veie istand, han hos boer, over hans egen Mark. Hvor urimelig nu denne Fordelingsregel end er i sig selv, maa den sandsynligviis have været den praktisk gjældende, da Chr. IVs Lov forfattedes. Den tyder paa, at man har ladet sig nøie med det mindst mulige Arbeide paa Veiene. Ledelsen af Veiarbeidet overdroges ved sidstnævnte Lov helt og holdent til Kongens Ombudsmand. Den Bestemmelse i M. L. L. VII, 44, at Arbeidet skulde anvendes paa de Steder i Herredet, hvor det tyktes Bønderne bedst, udelodes nemlig i Chr. IVs Lov III, 42.

---

[1] N. Dipl. I, No. 281, jvfr VI No. 167 jvfr. Munch, det Norske Folks Historie, anden Hovedafdeling, I. 382—387.

[2] Jvf. Overenskomst om Fordelingen mellem Bønderne i Lom af Vedligeholdelsesarbeidet ved Veiene til Fjordene og Sogn samt til Nabobygderne, N. Dipl. V, No. 403. Endvidere Diplom af 12 Marts 1465 (N. Dipl. VIII, No. 465), hvorved to Mænd af Vaage med hele Bygdens Samtykke indsatte to andre Mænd til Fuldmægtiger for dens Almenning, og angave den Udstrækning, i hvilken Bygden var forpligtet til Veiarbeide og Broers Vedligeholdelse. Mærk ogsaa K. B. 24 Nov. 1651, hvorefter Vedligeholdelsen af Veien over Filefjeld skulde paahvile de nærmestboende Bønder.

Om Brobygning indeholdt M. L. L. og Chr. IV N. L. omtrent samme Bestemmelser. Hvor Alfarveien gaaer over Elv, som ikke er flødbar, skulle de Bønder, som eie Jord paa begge Sider af Elven, gjøre Bro, hvis de have Raad dertil, eller holde Flaade med Toug i begge Land, eller Baad eller Ege, M. L. L. VII, 45; Chr. IVs L. VI, 41 andet Led. Over de større Elve skulde der holdes Færge. De, som eie Jord næst indtil Elven, skulle skaffe Færgemand, som skulde have Betaling deels efter en i Loven fastsat Færgetaxt, deels efter Overenskomst med Bygden (Sundtold). Denne skulde desuden bekoste Færgen M. L. L. VII, 47; Chr. IV L. VI, 43.[1]

Denne Konge begyndte i sin senere Regjeringstid at tage sig mere af Veivæsenet.

Han lod anlægge den første nye Vei, nemlig fra Bragernæs til Kongsberg, see K. B. 2 Mai 1624, 15 og 17 October 1627. Oparbeidelsen og Vedligeholdelsen af denne Vei paalagdes uden videre Bønderne efter Statholderens nærmere Bestemmelse, og Forpligtelsen blev, som K. B. 29 October 1651 viser, paalagt Bønderne i Agershuus, Værnø Kloster, Tønsberg og Eker Len, men kunde afgjøres ved Penge.[2]

Efter først ved Brev af 5 Juli 1635 at have paalagt Statholderen at indskjærpe Bønderne i Agershuus Len deres Forpligtelse til at holde Veie og Broer vedlige, fastsatte Kongen ved Frr. 24 Februar 1636 og 1 Juni 1643, at hans Befalingsmænd, hver i sit Len, skulde lade Veie og Broer gjøre istand,[3] og naar dette var skeet, skulde Fogden, Sorenskriveren og Bondelensmanden hver i sit Fogderi og Len være med Bønderne til Skifte og dem foresige og underrette, hvorledes saadant bedst og bekvemmeligst kunde blive udrettet, og skulde saadant skee til Jævnet Bønderne imellem. Fr. 1 Juni 1643 tilføiede,

---

1 Jvfr. N. Dipl. I, No. 130 og 581.

2 Dette var den første Alfarvei i Norge, der befaledes oparbeidet som Kjørevei. Først ved K. B. 14 December 1642 paabødes det, at alle Veie og Broer i Baahuuslen skulde sættes i saadan Stand, at man kunde kjøre over dem med Vogne og Heste. Maaskee have dog stedlige Sædvaner allerede tidligere medført, at Veiene skulde oparbeides som Kjørebaner. Ved en Erklæring af 20 August 1401 (N. Dipl. V, No 409) bevidnes, at den Vei, Præsten havde opryddet nordenfor Eidsberg (Præstegaard) var ligesaa god at befare, baade ride og kjøre, som Veiene ned om Klevene og frem om Eidsberg.

3 Jvfr. Statholderskabets Extractprotocol 1642—1652, udgiven af det norske Rigsarkiv, I, Side 8 og 148.

at Veiene skulde deles af Lensherrerne mellem Gaardene til Vedligeholdelse, saaledes at hver Bonde kunde vide, hvilket Stykke han deraf senere skulde holde vedlige. Disse Forskrifter gjentoges ved Fr. 24 Dec. 1648, § 21. Denne ganske mærkelige Lov udhæver, hvor vigtige gode Veie ere for Samfærselen, og siger, at man paa saadanne med een Slæde, Vogn eller Kjærre om Sommeren kan føre meget mere end ellers paa tre eller fire Slæder eller Heste til Kløvs. Det var altsaa Tanken, at de gamle Veie nu skulde oparbeides til Kjøreveie. Lensherrerne bemyndigedes til at udskrive hos Bønderne ikke alene Arbeide, men til første Gangs Oparbeidelse ogsaa Penge. Hermed var Veivæsenets Bestyrelse taget heelt ud af Bøndernes Hænder.

Fra ældgammel Tid vare Bønderne pligtige til uden Betaling at skydse Kongen, Biskoppen og dem, der reiste i offentlige Anliggender, see navnlig Retterboden af 1297, § 8. Senere tiltog Adelen sig saadan Friskyds for sine egne Personer og Tjenere, ogsaa paa Reiser i private Anliggender. Dette var en overmaade trykkende Byrde for Almuen. Baade den nysnævnte Retterbod og en ældre, af 1293, § 9 bestemte, at den skulde fordeles jævnt paa de Skydspligtige. Men hvorvidt, hvorledes og af hvem Fordelingen er skeet, vides ikke.[1]

Lovgivningen levnede saaledes Landcommunernes Thing lidet at bestille med de lovbestemte Institutioner. Der var vistnok intet til Hinder for, at Almuen paa sine Thing under Medvirkning af Kongens Befalingsmand eller hans Fuldmægtig, Fogden, af egen Drift kunde have truffet Foranstaltninger til Fremme af Bygdens Interesser. Hvad Almuen paa slig Maade vedtog, ansaaes bindende for den. Men til nogen saadan fælles Virksomhed har den i Almindelighed savnet baade Indsigt og Foretagsomhed.

§ 16. I samme Grad som Communerne ere virksomme til Fremme af deres økonomiske Anliggender, og deres Virksomhed drives i Form af Pengehuusholdning, bliver det nødvendigt for enhver af dem at

[1] Birkeland, Det norske Postvæsen i dets Oprindelse, i Smaaskrifter, tilegnede A. F. Krieger, Side 189—208.

holde egen Casse. Hvorvidt Communerne have havt Casser, hvorledes disse Midler ere tilveiebragte, opbevarede og anvendte, er derfor et af de væsentligste Spørgsmaal i Communalforfatningen.

At der gaves saadanne Casser,[1] er ikke ligefrem sagt i vore ældste Love, men er en utvivlsom Forudsætning for flere af deres Bestemmelser, navnlig om Ledingsvæsenet. Da de til Ledingsskibene fornødne Gjenstande i alt Fald meget hyppigt maatte anskaffes ved Indkjøb, kunde det ikke undgaaes, at hvert Skibrede havde sin egen Casse. Den maa da vel have staaet under Bestyrelse af Lendermanden og Aarmanden. G. L. Cap. 301. Efter Frostathingslovens VII, 2 synes hele Skibredets Almue at have staaet for Foranstaltningerne, dog saaledes, at de, der vilde fuldføre en engang paabegyndt Foranstaltning til Opfyldelse af Ledingspligten, have raadet derfor, medens de uvillige maatte betale Bøder. At ethvert Thinglag havde Casse, maa ogsaa have været Forudsætningen i de Lovsteder, som foreskrive, at visse Slags Bøder heelt eller deelviis skulle tilfalde et Thinglags Bønder.[2] Endvidere i den gamle Eidsivathings Christenret, Cap. 34, som foreskriver, at Biskop, som reiste for at indvie en ny Kirke, skulde have en vis Godtgjørelse af *bondafè*.

Mere indgaaende Bestemmelser findes i Magnus Lagabøters Landslov, hvis III, 1 viser, at ethvert Lagdømme havde sin egen Casse. Den stod under Forvaring af Lagmanden, een af Kongens haandgangne Mænd og en forstandig Bonde. Dens Indtægter bestode deels i de den tillagte Bøder for Brud paa Lagthingsordenen, M. L L. I, 5, deels ifølge III, 1 i Ydelser, som Kongen med de bedste Mænds Raad befalede udlignede paa de ledingspligtige. Cassens Midler anvendtes for det første til Løn for dens Bestyrere. Lagmanden skulde have 10 Mark aarlig, hver af de øvrige 5 Mark. Dernæst til visse Udgifter vedkommende Ledingsvæsenet, nemlig til Nybygning og Udbedring af Ledingsskibene, M. L. L. III, 2 samt til Løn for disses Høvedsmænd og Lodse, see sammesteds Cap. 8. Skibsbygningsarbeidet skulde iværksættes af Kongens Sysselmand efter Overenskomst med Cassens Bestyrere. Denne Lovs Tanke synes at have været, at Ledingsskibene skulde bygges og vedligeholdes for det hele Lagdømmes Regning, dog saaledes, at Pligtarbeidet først og fremst faldt paa Fjerdedeelsfylkets (Skibredets) Beboere, men i

[1] Keyser, Efterladte Skrifter II, 216,
[2] Brandt, Norsk Retshistorie II, 26—27.

fornødent Fald kunde udstrækkes videre. Regnskabet over Cassens Indtægter og Udgifter skulde aflægges paa Lagthinget. I Virkeligheden forholdt man sig anderledes. K. B. 14 October 1365 og 20 April 1382 vise, at Ledingsskibet fremdeles anskaffedes for det enkelte Skibredes Regning.[1] Det eneste os opbevarede af det her omhandlede Slags Regnskaber, hvilket er fra Aaret 1386,[2] angaaer Udbedring af et Ledingsskib for Nordfjord, hvilket Arbeide var overdraget en, formodentlig af Sysselmanden antagen Mand. Han aflagde Regnskab paa et i Nordfjord afholdt (Halvfylkes) Thing for tvende Mænd fra hvert Skibrede, der vare opnævnte af Sysselmanden. At ogsaa de mindre Thingkredse paa Landet skulde have egne Casser, er ikke sagt i Magnus Lagabøters Lov. Nogen Indtægt af Bøder kunde de ikke længere erholde, da alle offentlige Straffebøder, med den nysnævnte Undtagelse for Brud paa Lagthingsordenen, i den nye Landslov vare tillagte Kongen. Hvorvidt Herrederne eller Skibrederne have havt egne Casser, bliver tvivlsomt ved Haakon Vs Forordning af 17 Juni 1308. Den viser, at der dengang erlagdes en Vaabentold, altsaa en staaende almindelig Afgift til Anskaffelse af Vaaben, samt at Sysselmændene og deres Lensmænd, formodentlig paa Grund heraf, undlode at inddrive Bøderne hos dem, som forsømte selv at anskaffe sig de lovbefalede Vaaben.[3] Forordningen paabød, at Bøderne skulde inddrives, og at Vaabentolden i de næste fem Aar skulde oppebæres af to forstandige Bønder, men senere igjen af Sysselmanden. Havde der dengang for hvert Herred eller Skibrede været en almindelig Casse med selvstændig Bestyrelse, maatte Oppebørselen efter al Rimelighed have været tillagt denne.

Christian IVs Lovbog gjentog M. L.s Landslovs Landeværnsbolk uden væsentlige Forandringer, saaledes i sin II, 1, 2 og 8 de tilsvarende Bestemmelser i den ældre Lov, alene med den Forandring, at Kongens Ombudsmand indsattes i Lagdømmets Cassebestyrelse i Stedet for den haandgangne Mand, samt at han blev Formand i denne

[1] N. Dipl. I, No. 470 og II, No. 385.
[2] N. Dipl. III, No. 465.
[3] Munch, Det norske Folks Historie, IV, 2den Afdeling Side 489, antager, at *Vapnatoll* kun var et andet Udtryk for *Vapnaviti*, jvfr. Hertzberg i Glossariet, hvor det antages, at Tolden er traadt i Stedet for Forpligtelsen til selv at skaffe Vaaben. Af K. B. 9 Juli 1564, 20 August 1574 og 5 Mai 1579 sees, at Ordet Vaabenvide dengang brugtes om Vaabentolden. Den ophævedes ved sidstnævnte Brev.

Bestyrelse i Stedet for Lagmanden. Men, som før omtalt, forfaldt det gamle Ledingsvæsen, saaledes at hine Bestemmelser ikke kunne tjene som Beviis for, at der da gaves nogen Casse for Lagdømmet. De sige heller ikke som M. L.s Landslov, at Udgifterne skulle tages af *bondafé,* men at de skulle betales af Bønderne. At Lagdømmets Casse dengang i Virkeligheden var forsvunden, synes ogsaa at fremgaa ved en Sammenligning mellem Magnus Lagabøters og Christian IVs Lovbøger I, Cap. 2. Thi sidstnævnte Lov bestemmer her, at de til Lagthinget opnævnte Mænd skulde have af Bønderne hver i sit Thinglag eller Skibrede 4 Skilling for hver Miils Reise, og denne Godtgjørelse skulde de selv opkræve hos Bønderne. „Og hvilken Bonde, som ikke betaler nævnte Mænd sine tillagte Penge, bøde en Mark Sølv". Der var saaledes ei heller nogen Thinglags eller Skibredecasse, hos hvilken Nævndermændene kunde faa sine Reisegodtgjørelser udbetalte.

Den i M. L. L. III, 4 og Chr. IVs N. L. II, 4 omhandlede Pligt til paa vanlig Sted at holde Varde med Vagthuus og Vagtmandskab paahvilede kun nærmeste Fjerding af Herredet.

§ 17. Det var ikke alene disse Lagrettesmænd, som maatte oppebære sin Godtgjørelse paa slig Maade.

Paa et vist Udviklingstrin af vor Samfundshuusholdning var det nemlig et stærkt fremtrædende Træk, at offentlige Tjenestemænd ikke fik det dem tilkommende Vederlag udbetalt af en offentlig Casse, men selv maatte indcassere det hos de Afgiftspligtige. Dette var Tilfældet ikke blot, forsaavidt de lønnedes med Sportler for hver enkelt Forretning, hvilke maatte betales af Reqvirenten, men for mange Tjenestemænds Vedkommende ogsaa forsaavidt de havde fast Løn, som skulde udredes af deres Embedsdistricter. Hvis disse havde dannet Communer med særegne Casser, maatte det naturligen været paalagt disse at udbetale Tjenestemændenes Løn. Men saaledes ordnedes ikke Tingen. Det paalagdes de Afgiftspligtige umiddelbart til Tjenestemændene at erlægge et vist Beløb, i Regelen for et Aar ad Gangen. Afgiften paahvilede i Almindelighed Gaardene og rettedes efter disses Størrelse.[1] Den kaldtes gjerne Told. Lagmanden fik

---

[1] Aschehoug, Bidrag til Leilændings- og Odelsskattens Historie i Ugeblad for Lovkyndighed, I, 28 -29 Noten.

Lagmandstold, Sorenskriveren Sorenskrivertold, Bondelensmanden Lensmandstold, Degnen Klokkertold, Skydsskafferen Skydsskaffertold, Færgemanden Sundtold.

Dette System synes at have været fremmed for vor ældste Ret, og blev aldrig heelt gjennemført. Hverken Sysselmændene eller i Regelen deres Efterfølgere, Lensherrerne, lønnedes med Told. Ei heller Lensherrernes Fogder. Sysselmændene havde vistnok allerede tidligt begyndt paa egen Haand at opkræve Told, udentvivl til egen Fordeel, see K. B. 12 Mai 1292.[1] Men dette blev dem forbudt ved Retterboden af 1297, Art. 11. Senere tale Lovene og Kongebrevene ikke om Told til Lensherrer eller deres Fogder. Hine lønnedes af Lenets Indtægter, disse med Embedsgaarde, deels med Sportler, deels med fast Løn, som toges af Lenets Indtægter. Men alle andre Tjenestemænd forsøgte at skaffe sig Told, hvilket undertiden lykkedes dem, undertiden ikke. Særlig oplysende for Udviklingen er Lagmændenes Told. At disse Embedsmænd oprindeligt lønnedes af Kongen, er udtrykkelig sagt i Frostathingslovens Indledning, Cap. 16. I Fr. 17 Juni 1308 omtales det, at hver Lagmand havde 15 Mark aarligt af Kongens Casse. Desuden havde Kongen lagt visse Kronen tilhørende Gaarde til enhver Lagstol, det saakaldte Lagstolsgods, af hvilket Lagmanden oppebar de jorddrotlige Rettigheder. Dette var Tilfældet allerede i Haakon Vs Tid, see den af ham udgivne udaterede Retterbod No. 60, jvfr. K. B. 3 August 1595, 29 Marts 1599, 28 August 1600 og 24 April 1601. Ved M. L. L. III, 1. havde Lagmanden desuden faaet 10 Mark aarligt af Lagdømmets Casse, hvilken Løn ved den nævnte Forordning forhøiedes til 15 Mark. Da nu Lagdømmernes Casser forsvandt, var det rimeligt, at Lagmændene maatte faa Erstatning, og det saameget mere som de myntede Penge uafladeligt forringedes, først i Skrot og Korn, siden, efter Amerikas Opdagelse, i Kjøbekraft. Haakon V paalagde ved nysnævnte Retterbod,[2] Gulathingslagets Bønder at give sin Lagmand ½ Øre veiet Sølv i aarlig Told af hver Gaard. Senere er det i alt Fald i mange Lagdømmer blevet anerkjendt, at Lagmanden skulde have Told. I et Brev af 20 Mai 1513 klage 12 Lagrettesmænd i Listers Len blandt andet over, at Lagmanden havde afkrævet Almuen høiere Told end fra gammel Tid

---

1 N. Dipl. I, No. 80.
2 Norges gamle Love, III, 143.

sædvanligt, og bede, at Lensherren vil indhente Kongens Afgjørelse, efter hvilken de love at rette sig.[1] Brev 13 Marts 1530 indeholder lignende Klage fra Almuen over Lagmanden i Jæmteland.[2] Maaskee har saadan Told endnu i 1580 ikke været tillagt alle Lagmænd, see K. B. 5 Mai 1579 og 24 Marts 1580. Tilsidst blev den almindelig, see Fr. 15 Marts 1633, § 17, gjentagen i Chr. IVs Reces af 1643, III, 27 sidste Punctum, hvor det heder, at Lagmændene „skulde lade sig nøie med deres Lagmandstold og anden billig Rettighed og saadan Tynge mod Loven ei forhøie, om end deres Formænd dennem noget have opbragt", jvfr. Chr. Vs N. L. 1, 5, 25 der lod (Alders Tids) Sædvane være ubetinget afgjørende. Nogen Forandring er hermed sikkerlig ikke tilsigtet. Jfr. nærværende Afhandlings Side 108.

Dette Lønningssystem var i alle Henseender ufuldkomment. Det var besværligt for Tjenestemanden og, især hvis denne var udrustet med stor Myndighed, farligt for Almuen. Han fik nemlig da en Leilighed til vilkaarligen at forhøie Tolden. Den anden Side af Systemet, nemlig at lønne med Sportler i Stedet for med fast Gage af offentlig Casse, ledede til, at Tjenestemændene toge for høie Sportler, jvfr. K. B. 21 Juli 1587 om Lagmændenes Brevpenge, eller Sportler for Forretninger, de egentlig skulde have udført uden Betaling. Et Exempel herpaa, der i særlig Grad vedkommer vort Emne, var, at Lagmændene fandt paa at kræve en efter Tidsomstændighederne ganske betydelig Betaling for at modtage Eed af Lagrettesmændene. Ifølge det før omtalte Brev af 20 Mai 1513 tog Lagmanden i Lister herfor 1 Mark af hver Lagrettesmand. Uagtet Christian Vs Lov ikke hjemlede Lagmændene nogen saadan Sportel, vedbleve de at tage den, og fik heri tilsidst Medhold af Lovgivningen, see Rss. 9 Dec. 1707, 20 Februar 1767 og Sportel Regl. 11 Juni 1788, Afd. IV, § 22.

Da Sorenskriverembederne oprettedes, bestemtes det samtidigt, at der skulde tillægges disse Embedsmænd billig Underholdning af Almuen for deres Umage, see den norske Adels Privilegier af 21 Juli 1591, Art. 4. At dette skulde skee efter Underhandling med Almuen, sagdes ikke. Hvorledes Sorenskrivertolden fra først af blev bestemt, vides ikke. Derimod sees det af Rs. 30 September 1699, jvfr. Rs. 22 April 1746, at Sorenskriverne i det der omhandlede District vilkaarligen have forhøiet

---

[1] N. Dipl. V, No. 1013.
[2] N. Dipl. XIV, No. 680.

den, og, som det synes, tilsidst faaet Medhold deri af Kongen. Disse Bestemmelser ere vistnok yngre end det i nærværende Afsnit omhandlede Tidsrum, men sikkerlig ikke uden Sidestykker i dette.

At Bondelensmændene skulde have Told, siges ikke i de før nævnte Retterbøder om deres Ansættelse. Den før nævnte Retterbod af 1297 Art. 11 negter dem Ret til Tvangsgjæstning og Told. Deres Vederlag bestod i Skattefrihed af deres Gaard. Senere fik de mangesteds Told, i de sjeldneste Tilfælde ved Kongebud, men ellers ved Overenskomster med Almuen eller ved Anmasselse.[1]

Matriculeringsprotocollerne for 1665 vise, at Amtmændene i enkelte Amter oppebare Amtmandstold. Sandsynligviis maa den være erlagt allerede til Lensherrerne i disse Amter. Hvorledes den er opkommen og afskaffet, vides ikke.

At der i saa stor Udstrækning lønnedes med Tolde, Sportler, faste Eiendomme eller Skattefriheder, vidner altsammen om, at det offentlige Cassevæsen befandt sig i den mest primitive Tilstand. I endnu skarpere Lys viser denne sig ved andre Kjendsgjerninger. Ifølge K. B. 10 October 1620 havde det i Throndhjems Len været Skik, at Mandskabet paa Skjøttebaadene selv opkrævede hos Almuen den Pengeløn, det skulde have af denne. Kongen paabød „at denne Omløben skulde være ganske afskaffet“. De Udsendinger for Bondealmuen, som mødte frem ved Hyldningerne, maatte selv opkræve de Underholdningspenge, Gaardmændene havde tilsagt dem. Det var kun ifølge særskilt Bevilgning, nogen fik Fogdens Hjælp til at inddfordre dem.[2]

Grunden til, at Oppebørselsvæsenet var saa slet, laa nærmest i, at Regnskabsvæsenet var høist ufuldkomment. Det kunde vare mange Aar, inden Lensherrerne gjorde fuld Rede og Rigtighed for sig. K. B. 23 April 1658 viser, at Byfogden i Christiania den Gang restede med sine Regnskaber fra 13 November 1644. Kongen havde altsaa vanskeligt ved at erholde sine Indtægter. Dette maatte gjøre ham tilbøielig til at overføre Udgifterne paa Communerne eller umiddelbart paa de Afgiftspligtige.

[1] I 1878 var Lensmandstold ganske ukjendt i Finmarken og i 5 andre Amter. I 8 Amter havde alle Lensmænd Told eller Godtgjørelse for Thinghold. I de øvrige Amter havde nogle, men ikke alle Lensmænd saadan Indtægt, see Storthingsforhandlingerne for 1877, Bind II b, den Storthingsproposition No. 49 medfølgende Commissionsbetænkning, Side 36—39.

[2] Yngvar Nielsen, Jens Bjelke, Side 221.

At de regnskabspligtige Tjenestemænd havde vanskeligt for at aflægge Regnskab og gjøre Indbetalinger i rette Tid, er let forklarligt, hvis det forholdt sig saa, at de svarede for alle Restantser. Dette synes at have været Tilfælde. Det er i alt Fald sikkert nok, at en Lensherre, længe efter at han var fratraadt sit Len, selv maatte lade inddrive, hvad der stod til Rest paa hans Regnskab. Var den skattepligtige uformuende, maatte dette bevises med rigtigt Thingsvidne, K. B. 29 August 1648.

Disse Forhold ligge saa langt udenfor nærværende Afhandlings Ramme, at de her blot skulle nævnes.

TREDIE AFSNIT.

KJØBSTÆDERNES STYRELSE FØR 1660.

§ 1. Ogsaa for Kjøbstæderne gjaldt oprindeligt den Grundsætning, at enhver af dem var Herre over sine indre Anliggender. I Bylovens VI, 2 heder det, at alle Bestemmelser, Bymændene paa Møde og lovlig Maade vedtage om Kjøb og Salg eller andet deslige, som er Byen tjenligt, skulle holdes dem imellem, medmindre det strider mod Lovene. Enhver, som bryder en saadan Bestemmelse, skal bøde en halv Mark Sølv, medmindre Kongen tykkes sandere. Kongen har følgelig kunnet forandre eller ophæve Vedtægten. Den Grundsætning, der i Landsloven kun kom til Syne som Forudsætning, er altsaa i Byloven udtalt ligefrem. Flere senere Bestemmelser slutte sig hertil. En Retterbod af 13 Juli 1320, der gjentager Forbudet i Retterboden af 1295, Cap. 2, mod at Indlændinger eller Udlændinger stifte Samlag eller digte sig Love til Uro for Byen, erklærer udtrykkelig, at den herved ikke sigter til de Beslutninger, som Sysselmanden, Lagmanden, 12 Raadmænd og Bymændene maatte vedtage Byen til Nytte, saasom Lovbogen bestemmer. Ligesaa siges det i Privilegierne for Oslo af 25 April 1346, at alle de Sætninger skulle holdes, som Lagmænd, Raadmænd og Gjældker sætte, samtykke og lyse paa Møde, og alle der lovlig vedtage. Priv. af 1358 gjentager Bestemmelsen dog med Udeladelse af det Tillæg, at Vedtægten skal have faaet almindeligt Samtykke. Enkelte saadanne Byvedtægter fra Tiden før Calmarunionen ere os opbevarede. Dette gjælder om de i Norges gamle Love trykte saakaldte Retterbøder af 9 Februar 1302 for Bergen og af 24 Januar 1377 for Nidaros. De ere ikke kongelige Forordninger, men Communalvedtægter.

Forholdet antog dog efterhaanden en væsentlig forandret Skikkelse, idet Myndigheden ikke alene til at give saadanne for en enkelt By stadigt gjældende Regler, men endog til at afgjøre deres daglige Anliggender gled mere og mere ud af dens Indvaaneres og over i kongelige Embedsmænds Hænder.

§ 2. Bycommunens særlige Anliggender afgjordes paa Bymødet eller Bythinget.[1] Dette var ogsaa Regelen efter Magn. L. Bylov. Ordinære Bymøder holdtes tre Gange om Aaret, see I, 5, VI, 1 og 13. Desuden kunde enhver kræve Bymøde sammenkaldt, naar han behøvede det til Retshjælp. Pligtig til at indfinde sig vare alle huusfaste Mænd, og herved forstodes efter B. L. VII, 16 alle, som eiede eller paa mindst et halvt Aar havde leiet en heel, halv eller fjerdedeels Gaard, og som havde udleiet til andre med sig. Til Vaabenthinget var enhver voxen Mand skyldig at møde frem, B. L. III, 13.

Enhver By havde efter denne Lov desuden sit Raad. Byens Styrelse ledTedes af Gjældkeren, senere tillige af Lagmanden og Kongens Sysselmand.

§ 3. Gjældkeren var den, som nærmest forestod Byens Styrelse. Saa var Tilfældet allerede efter den gamle Bjarkøret, der ikke kjender andre Myndigheder i Byen end ham og Bymødet, jvfr. Retterbod 1282, Indledningen. Ogsaa efter Magnus Lagabøters Bylov forestod han Styrelsen i alle dens Grene. Han sammenkaldte Bymøderne og ledede disses Forhandlinger, medmindre Lagmanden eller Sysselmanden var tilstede. Han havde at drage Omsorg for Retssikkerheden og Retspleien. Han eller Sysselmanden opnævnte paa Aarets sidste ordentlige Bything Nævndermænd til Lagthing og aflagde Eed paa, at han uden andre Hensyn havde opnævnt de Mænd, som syntes ham bedst skikkede til at dømme efter deres Samvittighed, M. L. B. I, 1. Inden en Uge efter Lagthingets Slutning skulde han afholde Bything og lyse, hvilke Afgjørelser, Lagthinget havde truffet. Gjældkeren var offentlig Anklager i Byen, M. L. B. IV, 10, 12 og 20, samt indtalte de Kongen og Byen tilfaldende Bøder, samme Lovs I, 6, VIII, 5 og 6. Aftinge Bøder, det vil sige, træffe Overenskomst om, hvor store Bøder der skulde erlægges for en Forseelse, og hvilke Gjenstande

[1] Keyser, Efterladte Skrifter, II, 176—181; Brandt, Norsk Retshistorie, II, 177—180; Yngvar Nielsen, Bergen, Side 149—159.

der skulde tages i Betaling, maatte han dog kun i Lagmandens og tvende Raadmænds Nærværelse, Retterboden af 29 Mai 1306, § 8. Sidstnævnte Paragraph, der lægger an paa at opregne Gjældkerens Forretninger, siger, at han idelig skal gaa om og høre og ransage, om der foregaaer Lovbrud inden Byen og dens Takmark. Han skulde holde Drabsmænd, Tyve og andre Misdædere i Forvaring, IV, 8, VIII, 2, Retterbod 5 Marts 1304 og Retterbod 29 Mai 1306, § 9, fuldbyrde Straffedomme, IV, 8 og VIII, 3 samt bistaa ved Execution af Namsdomme.[1]

Han stod endvidere ifølge Lovens Bolk VI i Spidsen for, hvad der med et moderne Udtryk kan kaldes Byens Ordenspoliti, saaledes skulde han ifølge Cap. 1 sørge for, at Gaderne holdtes ryddige, ifølge Cap. 3 anordne Vagtholdet, ifølge Cap. 4 deeltage i Reguleringen af Gader og Almenninger, ifølge Cap. 10 have Tilsyn med Bygning af Huse, Brygger, Ildsteder og Badstuer, ifølge Cap. 13 med Istandsættelsen af Gader og Brygger, ifølge Cap. 15 og 17 med Havnepolitiet. Ifølge Kjøbebolken, VII, 22 skulde han ransage efter Løsgjængere, som drev Handel, ifølge samme Bolks Cap. 28 føre Tilsyn med Maal og Vægt.

Han holdt Vaabenthing, III, 13 og sørgede sammen med Skibsstyreren for Ledingsskibets Opsætning, sammesteds Cap. 15.

Han ikke alene indtalte Sagøret, men maa efter Bylovens VI, 17 ogsaa antages at have oppebaaret disse Bøder. Ifølge Bylovens III, 10 indtalte han Ledingskosten til Mandskabet paa Byens Skibe. Og ifølge Retterboden af 29 Mai 1306 § 8, jvfr. Retterbod for Tønsberg af 19 Juli 1312 synes han at have oppebaaret alle Byens Indtægter.

Til sin Hjælp havde Gjældkeren Ombudsmænd og Svende, de eneste som i Kjøbstaden maatte bære Vaaben, see Retterbøderne af 1295 § 5 og 5 Marts 1304.

Gjældkeren betragtedes ikke blot som Byens, men allerede i det fjortende Aarhundrede som Kongens Embedsmand. Han skulde derfor ifølge den nævnte Retterbod af 1306 sværge Kongen og Staden Troskabseed.

Gjældkeren begyndte endog før Calmarunionens Tid at kaldes Byfoged. Allerede Retterboden af 21 Mai 1343 kalder ham saa. Retterboden af 24 Januar 1377 bruger begge Benævnelser i Flæng.

---

[1] Brandt, Norsk Retshistorie, II, 384—387.

Hverken den gamle Bjarkøret eller M. L. Bylov bestemme, af hvem Gjældkeren skal ansættes. Oprindeligt har Myndigheden hertil sikkerlig tilkommet Raadet. Senere fastsattes det for Bergen, at han skulde udnævnes af Lagmanden og Raadmændene, Retterbod 29 Mai 1306, § 8, jvfr. Retterboden af 21 Mai 1343, for Oslo derimod, at han skulde udnævnes af Raadmændene med Sysselmandens Samtykke. See Priv. 25 April 1346. Til Gjældker maatte ingen tages, medmindre han eiede Jord eller Gaard i Byen og var væderheftig eller stillede Caution for det Ansvar, i hvilket han kunde komme, Retterbod 21 Mai 1343. Som Løn fik han en Trediedeel af det Byen tilfaldende Sagøre, M. L. Bylovs sidste Afsnit. Desforuden synes Byfogden senere at have faaet fast Løn, i alt Fald i Oslo, see Lensbrevene af 9 Juli 1577 og 14 Juli 1581 samt K. B. 30 Juli 1634.

§ 4. Fra Magnus Lagabøters Tid til Calmarunionen har Raadet havt den væsentligste Deel i Styrelsen af Byens Anliggender.

Antallet af Raadsmænd *(rádsmenn, formenn)* synes i Almindelighed at have været 12, see M. L. Bylov I, 3, jvfr. 2, samt Retterbod 19 Juli 1320. I Smaabyerne har det muligens været mindre. I Bergen forøgedes det senere til 24. I Frederik den Is Privilegier for Bergen af 1528 siges det fra gammel Tid af at have været saa stort. Raadmændene bleve i ældre Tid formodentlig af Gjældkeren opnævnte paa Bymøde og Opnævnelsen stadfæstet paa dette. Nærmere Lovbestemmelse herom findes først i Retterbøderne for Bergen af 9 Marts 1295 § 7 og 19 Juli 1320. Raadmændene skulde hver 12 Maaneder udnævnes efter den første Retterbod „af Gjældkeren og Lagmanden med gode Mænds Raad", efter den sidste „af Sysselmanden og Lagmanden med Samtykke af de bedste Huusbønder i Byen". Meningen har sikkerlig i begge Love været, at det skulde skee paa Bymøde. Efter Lovenes Udtryksmaade maa det antages, at de Raadmænd, hvis Embedsførsel ikke havde vakt Misnøie, bleve opnævnte paa nyt eller staaende i sin Stilling. Ingen Raadmand maatte, saalænge han stod i Embedet, forlade Byen uden Samtykke, efter den førstnævnte Retterbod af Gjældkeren, efter den sidstnævnte af Sysselmanden og Lagmanden. De ved denne Retterbod foretagne Forandringer tyde paa, at Gjældkerens Stilling havde tabt i Anseelse ligeoverfor Sysselmandens og Lagmandens. Raadmændene skulde efter Retterboden af 1295, § 7 ved første Udnævnelse aflægge Eed

paa, at de af al Magt skulde hævde Loven og Stadens Ret og styrke og følge Kongens Ombudsmænd til al Retfærdighed. For Bergen var der i September 1598 gjennem Vedtægt givet et „Raadmandskraa“ angaaende Udførelsen af endel Forretninger og dets Medlemmers indbyrdes Forhold.[1] Raadmændene vare fri for andre borgerlige Ombud samt for Leding. Lagmanden og Raadmændene erholdt som Løn en vis Acciseafgift af den i Byen udskjænkede Viin, see Retterbøderne af 11 Juni 1302 (No. 54) og af 3 September 1329.

Raadmændene have paa Bythinget sandsynligviis været det forhandlende Udvalg, saaledes at Domsmænd i Rettergangssager have været tagne blandt dem, M. L. Bylov VII, 6 jvfr. Dom af 7 Marts 1414.[2] De vare selvskrevne Nævndermænd til Lagthinget, M. L. Bylov I, 2. I administrative Sager, som foretoges paa Bythinget, have de sammen med Gjældkeren samt Lagmanden og Sysselmanden, hvis disse vare tilstede, taget de Beslutninger, de fandt forgodt, og derpaa forelagt disse for Thingalmuen til Stadfæstelse.

Raadmændene havde imidlertid ogsaa Forretninger udenfor Thingene. Byloven paalægger dem i Forening med Gjældkeren at føre Tilsyn med Gader, Almenninger, Brygger, Bygninger, Ovne, Badstuer og Bagerovne, see VI, 4, 9 og 13. Efter Retterboden af 11 Juni 1302 (No. 54) havde de sammen med Lagmanden at sætte Taxter paa Viin og andre udenlandske Drikkevarer, efter Retterboden af 3 September 1329 at give Bevilgning til Viinudskjænkning. Efter Retterboden af 21 Mai 1343 skulde nogle af dem i Fællesskab have Stadens Casse i Forvaring og deeltage med Gjældkeren i Bødernes Aftingning. Ifølge Oslo Privilegier af 1346 skulde de modtage Regnskab af Gjældkeren for Sagsfaldet og sætte Taxter paa Viin og efter Retterboden af 1377 tillige paa Øl. Dette er selvfølgelig blot spredte Udtryk for den Tanke, at de skulde deeltage med Gjældkeren i Styrelsen af alle Byens vigtigere Anliggender og controllere ham i Udførelsen af hans Forretninger.

Gjældkeren eller Byfogden var neppe i saadan Egenskab Medlem af Raadet, ikke engang dets Skriver. Det i Raadet forefaldende Skriveri udførtes, som nedenfor (i § 7) skal paavises, af Lagmanden.

[1] Yngvar Nielsen: Raadmændene i de norske Kjøbstæder i Middelalderen, Christiania Videnskabsselskabs Forhandlinger, 1879 No. 13.

[2] N. Dipl. III, No. 619.

§ 5. Lagmandens Opgave var fra først af kun at afgive Erklæring om, hvad der i foreliggende Tilfælde efter Loven var Ret, samt at lede Forhandlingerne paa Lagthinget. Allerede herved fik han Deel ikke blot i Afgjørelsen af de der forekommende Retssager, men ogsaa i dets øvrige Forretninger. M. L. Bylov tillagde ham desuden en betydelig Andeel i Byens Styrelse. Han var ifølge B. L. III, 1 een af de tre Mænd, som forvaltede Byens der omhandlede Casse, og som forvarede Ledingsskibets Inventarium, III, 15, samt Normalvægtlodder og Normalmaal, VII, 29. Lagmanden var Formand i Byens Raad, ikke blot naar dette dømte, B. L. VI, 6, men ogsaa naar det udførte sine øvrige Forretninger, saasom ved Reguleringen af Byens Gader og Brygger, B. L. VI, 4, og ved Meddelelsen af Borgerskab, Retterboden af 29 Mai 1306. Lagmanden kunde saaledes sammenkalde Raadmændene til Møde, Retterboden 1295, § 7, og nævnes i Privilegierne af 1346 og 1358 som Førstemand blandt dem, der havde Myndighed til at istandbringe Vedtægter for Byen. Men Forudsætningen maa her have været, at Byen havde egen Lagmand, eller at Lagdømmets Lagmand var der tilstede.

Kongens Sysselmand nævnes især i M. L. Bylovs første Bolk hyppigen ved Siden af Gjældkeren, men har tydeligviis været dennes Overordnede. Thi selv ansattes han af Kongen, og han deeltog ifølge Privilegierne af 1346 i at ansætte Gjældker. Jvfr. ogsaa Retterboden af 19 Juli 1312. Efter Bylovens I, 1 havde han ikke Raadighed over Byens Casse engang til Bygning og Udrustning af Ledingsskib. Han var altsaa ikke endnu bleven Lagmandens og Byraadets Foresatte.

§ 6. Saadan som ovenfor skildret var Byernes Styrelse indtil Calmarunionen. Nogen Tid derefter begyndte den at undergaa væsentlige Forandringer, sikkerlig under Paavirkning af den danske Kjøbstadsret. Det var imidlertid langt fra, at denne optoges i Norge heelt eller engang i alle sine Grundtræk.[1]

Den første af disse Forandringer bestod i, at der i Spidsen for Raadmændene stilledes Borgermestre.[2] Naar og hvorledes dette skeede, vides ikke med Sikkerhed. I nogle søndenfjeldske Byer nævnes

---

1 En meget anskuelig Fremstilling af den danske Kjøbstadsret findes hos Allen, De tre nordiske Rigers Historie, Fjerde Bind, første Afdeling, Side 87—136.

2 J. C. Berg: Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie, V, 599.

Borgermester allerede før Midten af det 15de Aarhundrede, nemlig 1439 i Oslo[1] og 1444 i Tønsberg.[2] Bergen fik først Borgermestre i 1536,[3] Throndhjem har maaskee i 1531, og i alt Fald sikkert i 1548[4] havt Borgermestre. Regelmæssigt synes der i hver By samtidig at have været tvende Borgermestre, endog i saa smaa Byer som Sarpsborg, Tønsberg og Fredrikstad.[5]

Borgermesterembedet kan ikke antages at være indført ved kongelig Foranstaltning, men er udentvivl en ad sædvansmæssig Vei indkommen Efterligning af udenlandske, navnlig svenske og danske Forbilleder, jvfr. Christopher af Baierns Stadsret af 1444, Cap. 40 og 43, hvor der dog kun er Tale om een Borgermester i hver By. I Sverige var der hvert Aar to tjenstgjørende Borgermestre.

Borgermestrene valgtes af Raadet, K. B. 21 October 1570. Vistnok har Bergens Raad ved denne Leilighed udbedet sig Kongens Stadfæstelse paa Valget, men Begjæringen synes at have sin Grund i, at den Valgte var Udlænding. Kongen fandt Betænkeligheder herved, saameget mere som ogsaa den valgtes Hustru var født i fremmed Land. Han negtede derfor at stadfæste Valget og befalede Raadet at udvælge en dansk eller norsk Mand og Lensherren strax at tage den saaledes valgte i Eed. Kongen forlangte sig altsaa ikke det nye Valg forelagt til Stadfæstelse.

§ 7. Paa den anden Side forsvandt Lagmanden af Raadet.

Lagmanden ophørte nemlig at tage Deel i Byens Styrelse og blev igjen udelukkende Dommer i Lagthinget. Naar og hvorledes dette skeede, kan ikke med Bestemthed siges. Som deeltagende med Raadet i administrative Anliggender nævnes Lagmanden ikke alene i Privilegierne for Bergen af 4 December 1444 og Christian Is Stadfæstelse af 1450 paa Throndhjems og Bergens Privilegier, men endnu saa seent som i Raadmandskraaet for Bergen af 1598. Derimod har Lagmanden ikke været med at istandbringe Oslo Byvedtægt af 1595.[6] Ved en saakaldt Contract mellem Lagmanden og

1 N. Dipl. I, No. 771, og VIII, No. 351.
2 N. Dipl. I, No. 788, VIII, No. 321, IX, No. 336, X, No. 188 og XI, No. 196.
3 Norske Magazin, I, 128. Det maa da altsaa være en Feil, at kong Hans's Privilegium af 1483 erklærer sig at være meddelt „vore kjære Undersaatter, Borgermester, Raadmænd og ganske Almue udi Bergen boendes.“
4 N. Dipl. XI, No. 674.
5 N. Dipl. X, No. 686; Nicolaysen, Norske Stiftelser, I, 53 og 55—56.
6 Meddelelser fra det norske Rigsarkiv I, 297—300.

Raadet i Stavanger, confirmeret paa Herredagen 2 August 1599, bestemtes, „at Lagmanden efter denne Dag skal tage vare paa sin Lovbog og at dømme udi hvis Sager, som for ham blive indstevnet, og Borgermester og Raad at tage vare paa Byens Bestilling, og den ene ikke blande sig i den andens Forretning". Det fastsattes endvidere, at Borgermester og Raad skulde antage sig en Byskriver, som skulde udføre det Skriveri for Byen, som Lagmanden før havde havt, og saaledes som nu var sædvanligt i andre Kjøbstæder. Man fandt Lagmandens Dommermyndighed uforeenlig med hans administrative Functioner, og det siges, at hans Deeltagelse i Byens Anliggender havde forvoldt „megen Tvist, Irring og Vidtløftighed". Der gaves desuden, som man af andre Kilder seer, en særegen Grund til at begrændse Lagmændenes Embedsforretninger. I K. B. 29 Marts 1599 siges, at Lønningerne for Lagmændene Søndenfjelds vare blevne utilstrækkelige, saaledes at det, naar en Lagmand afgik, viste sig besværligt at faa nogen til godvilligen at paatage sig Embedet. Kongen befalede derfor, at der til Lagmanden i Oslo skulde udlægges Krongods, som gav aarlig Rente af 120 Rd., til de øvrige Lagmænd Søndenfjelds Krongods til aarlig Rente af 80 Rd., jvfr. K. B. 24 April 1601, som ændrede Foranstaltningen lidt, men udstrakte den til alle Rigets Lagmænd. Sandsynligviis ere Fordringerne til Retspleien stegne saameget, at Lagmændene optoges fuldt ud med denne. Christian IVs N. L. III, 1 lod dem vistnok beholde deres Forretninger vedkommende Ledingsvæsenet, men dette var en Anakronisme. Og ved Forordningen af 6 August 1607 blev det forbudt Lagmændene at sidde til Doms med Byens Øvrighed i indenbyes Sager og bestemt, at Raadets (Raadsturettens) Domme skulde staa under Appel til Lagmanden paa Lagthinget. Fra denne Tid af høres, saavidt vides, intet om, at Lagmændene have befattet sig med Byernes Styrelse. Af og til hændte det, at der ved særeget Bud paalagdes dem forbigaaende administrative Forretninger vedkommende Landdistricterne, saaledes bestemte K. B. 29 Juli 1632, at Lagmanden, Sorenskriveren og de fornemste skulde sætte Bygseltaxt paa alle Kronens Gaarde. Lagmændene stilledes i Spidsen for den ved Rs. 23 Januar 1665 paabudne Matrikulering af alle Landets Jordeiendomme.[1]

---

[1] T. H. Aschehoug, Statistiske Studier over Folkemængde og Jordbrug i det 17de og 18de Aarhundrede, Side 28, Tillægshefte til Statsøkonomisk Tidsskrift 1890.

§ 8. Borgermester og Raad kaldtes i det 17de Aarhundrede sædvanlig Byens Øvrighed. Men Kongens Ombudsmand, Lensherren, var nu bleven Raadets Foresatte. Enhver Kjøbstad var nemlig underlagt en Hovedlensherre, see Christian IVs N. L. VII, 29.[1] Han forestod Oppebørselen af de der faldende kongelige Indtægter og besørgede Udskrivningen af de Søfolk, Byen ifølge en for hver Gang af Kongen udfærdiget Befaling skulde stille til Bemanding af Orlogsflaaden. Han havde overhovedet at paasee, at Borgermesteren og Raadet opfyldte sine Pligter. Lensherren sagdes derfor at have Byen i Befaling. Et K. B., nemlig det af 19 Aug. 1593, kalder Magistraten Byens Underøvrighed, men denne Benævnelse blev ei almindelig. Der var nemlig altid en stor Forskjel mellem den Stilling, Borgermester og Raad indtoge i Kjøbstædernes Styrelse, og den Fogderne indtoge i Styrelsen af Landdistricterne. Kongen meddelte aldrig sine Befalinger umiddelbart til Fogderne, men altid gjennem Lensherren. Derimod brugte han at henvende sig umiddelbart til Borgermester og Raad. Byfogden var derimod Lensherrens Fuldmægtig. Lensherren skulde have Halvdelen ligesaavel af de Bøder, Byfogden, som af dem, hans egne Fogder maatte forvirke, Instr. 29 Juli 1632, sidste Afsnit. Byfogderne ansattes saaledes nu sikkerlig af Lensherrerne. Efter Forleningsbrevene paa Agershuus af 9 Juli 1577 og 14 Juli 1581 skulde Byfogden i Oslo efter gammel Skik beholde en vis fast Løn af Lenets Indtægter, hvilket neppe vilde have været Tilfældet, saafremt ikke Lensherren havde raadet for Embedets Besættelse. Om Lensherrens Forhold til Byens Regnskabsvæsen skal handles nedenfor.

Boede Hovedlensherren i eller ved Byen, var den henlagt under ham; saaledes henlaa Throndhjems By altid under Lensherren i Throndhjems Len, Bergens By under Lensherren paa Bergenhuus, Oslo under Lensherren paa Agershuus. En By, hvor ingen Hovedlensherre boede, henlagdes snart under een, snart under en anden af de nærmest boende Hovedlensherrer, saaledes laa Stavanger

[1] Her bestemmes, at hver Hovedlensherre skulde sende Borgermester og Raad i hver Kjøbstad, som udi hans Len beliggende er, en Normaltønde, hvorefter enhver kunde rette sine Tønder. Desuden skulde Lagmanden have Normalmaalekar og Vægter af alle Slags, som skulde ligge i Kongens Gaard under Forvaring af Hovedlensherren og Lagmanden.

By undertiden under Lensherren paa Bergenhuus, til andre Tider under Lensherren i Nedenæs Len, Fredriksstad stundom under Lensherren paa Bratsberg, men som oftest under Lensherren paa Agershuus. See K. B. 20 og 23 Mai 1582, 12 Januar 1584 og 15 August 1618.

Naar og hvorledes Lensherren blev Kjøbstadens høieste Øvrighed, er ikke ganske klart. Ifølge K. B. 10 Juni 1557 have Oslo Borgermester, Raadmænd og menige Borgerskab i en Klage til Kongen udtalt, at de efter Byens Privilegier altid havde havt sin Tilflugt til Lensherren. Dersom der paa nogen Maade blev gjort dem Uret, skulde han paa Kongens Vegne hjælpe dem tilrette. Men Lensherrerne havde nu en Tidlang ikke synderlig haandhævet dem. Kongen bestemte da, at de vel først skulde klage til Lensherren, men vederfores dem ikke Ret af ham, maatte de efter Sædvane indskyde sig for Norges Cantsler, Lagmændene og Raadet i Oslo. Men til at denne Bestemmelse er bragt i Anvendelse, er der senere neppe noget Spor. Den, som vilde klage over Lensherren, maatte vende sig til Kongen eller den Herredag, han lod afholde, og hvor Myndigheden udøvedes af de did opsendte danske Rigsraader.

§ 9. I en Forordning af 7 April 1619 opstillede Christian IV en heel Række nye Bestemmelser om Styrelsen af Byerne i begge Riger. Kongen siger i denne Forordnings Indledning at have fornummet, at de Personer, som i en Kjøbstad betjene Øvrigheds Bestilling, tilegne sig alene den ganske Næring, som sammesteds falder, og ved adskillige Praktiker holde den gemene Mand derfra og Almuen fast efter sit eget Tykke regjere og under sig holde. Dette hindrer Kjøbstædernes Opkomst, og at raade Bod herpaa er Forordningens Hensigt. Den indeholdt meget, som er vort Emne uvedkommende, og som deels har viist sig livskraftigt, f. Ex. Anordningen af et Overformynderi i Kjøbstæderne, deels har viist sig forfeilet og er bortfaldt af sig selv. Dette er Tilfældet med Befalingen om, at der skulde udnævnes Overkjøbmænd, et Slags Forligelsescommisærer i Handelssager. Uagtet gjentagen i Recessen af 1643, 2—3—5, synes den aldrig at have faaet nogen Betydning.

Hvad angaaer Byens Øvrighed, foreskrev Forordningen, at der i hver By skulde være een, to eller flere Borgermestre samt 4, 6 eller flere Raadmænd, eftersom dens Leilighed udkrævede og tidligere

havde været sædvanligt. Her gjordes altsaa ingen Forandring i den ældre Ret. Formodentlig har Udviklingen medført, at Raadet har stræbt at indskrænke Antallet af sine Medlemmer, thi desto færre have der været til at dele dets Indtægter og de øvrige Fordele, det vidste at skaffe sig.

Derimod omordnedes Borgermestrenes Stilling. Alle Raadmænd skulde for Fremtiden efter Tour rykke op til Borgermestre, saaledes at den, som et Aar havde været øverste Borgermester, næste Aar skulde være nederste Raadmand og anden Borgermester rykke op til at være øverste Borgermester, medens øverste Raadmand traadte i hans Sted. Tiltaltes noget af Raadets Medlemmer for en Sag, som gjaldt hans Ære eller gode Navn og Rygte, skulde han udtræde af Raadet, indtil hans Sag var bleven endelig paakjendt. Hans Plads skulde da midlertidig besættes med en anden. Raadmændene udnævntes for Livstid, men hvis nogen af dem viste sig udygtig eller uværdig, skulde Lensherren indberette Sagen til Kongen, som da kunde afsætte Angjældende „uden vidtløftig Proces“. Naar noget Medlem af Raadet forløvedes, afsattes eller ved Døden afgik, skulde den ledige Plads besættes af Kongen, om han selv personlig var tilstede. I modsat Fald skulde Lensherren enten selv alene, paa de Steder, hvor saadant tidligere havde været sædvanligt, eller med Borgermester og Raad indtage en anden dygtig Borger i Raadet, „indtil Kongen anderledes tilsigendes vorder“. Raadmandsstillingen var et Ombud, hvilket Enhver i Regelen var pligtig til at overtage, naar det saaledes blev ham paalagt.

Herved havde altsaa Borgerskabet tabt ethvert Spor af Indflydelse paa selve Raadets Sammensætning. Den gamle Regel i Retterboden af 19 Juli 1320, at Raadmændene skulde opnævnes af Sysselmanden og Lagmanden med Samtykke af de bedste Huusbønder i Byen, var jo, saavidt vides, ikke inden 1619 bleven ophævet ved ny Lov, men Indhentelsen af saadant Samtykke var sandsynligviis i Virkeligheden ophørt. Som Forordningen af 1619 siger, var det vistnok i nogle Byer Praxis, at Lensherren ved Besættelsen af en ledig Plads i Raadet overlagde med dette derom. Men noget Spor til, at Borgerne i den nærmest forudgaaende Tidsalder have været hørte, findes der ikke.

Den Bestemmelse i Forordningen af 7 April 1619, at Raadmændene tourviis skulde skiftes til at være Borgermestre, synes at

være bleven efterlevet i Throndhjem indtil K. B. 18 Februar 1635. Her fastsattes, at der skulde være to Borgermestre i denne By, at disse skulde ansættes af Lensherren og forblive i sin Stilling, saalænge de forestode den flittigt og trofast, eller indtil Kongen anderledes bestemte. Ikke destomindre blev den anførte Bestemmelse i Forordningen af 1619 gjentagen i Chr. IVs Reces. af 1643, 2—3—1. Men det siges, at den i Almindelighed ikke blev bragt i Anvendelse i de norske Kjøbstæder, i alt Fald ikke i Christiania,[1] ei heller i Bergen[2] eller i Throndhjem, K. B. 19 Marts 1650 (No. 9). Borgermestrene have sandsynligviis været ansatte paa den i nysnævnte Kongebrev af 18 Februar 1635 for Throndhjem bestemte Maade. Mærkeligt nok findes der i Rigsregistranterne intet Exempel paa, at Kongen har foreskrevet Lensherren, hvem han skulde ansætte som Borgermester eller Raadmand i en ledig Plads. Derimod haves Exempel paa, at Kongen har afsat en Byfoged i Bergen og udpeget, hvem der skulde ansættes i hans Sted, see K. B. 27 August 1634, samt at Kongen paa samme Maade har grebet ind i Besættelsen af Byskriverstillingen, K. B. 24 December 1636, 17 Juli 1638 og 19 Juli 1639.

§ 10. Borgermester og Raad beholdt formodentlig overalt deres gamle Indtægt, Accisen af Viin og fremmed Øl, K. B. 27 April 1626. De vare derhos, som K. B. 7 Juli 1641 viser, i alt Fald i Throndhjem, for sine Personer fri for Skat. Dette var ifølge Fr. 7 April 1619 Tilfældet i flere andre Byer, men ikke i alle. For Prindsessestyr vare de intetsteds fritagne, K. B. 29 Nov. 1588. I de smaa Kjøbstæder har deres Indtægt været ringe. I Tønsberg og Skien klagede de over, at de intet Vederlag havde for sin Umage, og ved K. B. 9 Nov. 1653 bestemtes det derfor, at den Byen tilkommende Trediedeel af Sagefaldet skulde deles mellem Borgermesteren og Raadet samt Byfogden i de Sager, han paatalte. Borgermester og Raad i Skien erholdt ved K. B. 30 August 1648 Ret til at oprette en Veierbod og beholde Veiepengene. Men de offentlige Bestillinger vare i de smaa Byer saa daarlige, at de betragtedes som Byrder, for hvilke man søgte sig fritagen ved kongelig Bevilgning, see f. Ex. K. B. 12 April 1608, der fritog en navngiven Borger i Stavanger for at overtage Raadmands, Byfogeds, Kæmner eller anden lignende Bestilling.

[1] Femtiaarsberetning for Christiania Commune 1837—1886, Side 15, Noten.
[2] Edvardsen, Bergens Beskrivelse, i Norske Magazin II, 537—538.

De større Stæders Borgermestre og Raad have indtaget en anseeligere Stilling og forstaaet ad lovlig Vei at skaffe sig bedre Indtægter. I Bergen og Throndhjem fik de ved K. B. af 30 Januar og 25 November 1656 til Deling mellem sig en Fjerdedeel af ved Toldovertrædelser forbrudte Beløb. I Christiania havde Borgermesteren og Apothekeren Eneret til at holde Viinkjælder og udsælge Viin i Smaat, K. B. 29 Juli 1632 og 23 December 1639. Desuden forhøiede K. B. 1 Nov. 1640 Borgermesters og Raads Accise i Lighed med den, Kjøbenhavns Magistrat oppebar. Ved K. B. 18 September 1656 fik de en Afgift af alt til Christiania og underliggende Ladesteder indført Tøndegods samt Ret til at have Veierbod for alle der indførte eller udførte Varer. I Throndhjem fik Borgermester og Raadmand ved K. B. 21 Juli 1633 Eneret til at holde Viinkjelder, med Rhinskviin, Spanskviin og Brændeviin. Da Tydskølaccisen var bortforpagtet i Bergen, fik Borgermesteren og Raadet af Forpagtningsafgiften til Deling 500 Rdl. om Aaret, hvoraf en Borgermester tog dobbelt Lod mod en Raadmand, K. B. 4 April 1621. Enhver Raadmand sammesteds erholdt ved K. B. 6 Aug. 1658 100 Rdl. aarlig Løn af Lastetolden.

Naar nogen forlangte Borgerskab i en Kjøbstad, har dennes Borgermester og Raad paa de fleste Steder, ifølge gammel Sædvane, afkrævet ham et Gebyhr, som da egentlig skulde komme til Indtægt for Bycassen. Saaledes var Tilfældet i Bergen, indtil det ved K. B. 13 Dec. 1595 blev bestemt, at Gebyhret, de erholdte Borgerpenge, skulde tilfalde Borgermester og Raad. Ved en Overenskomst af 21 April 1600 med Borgerskabet frafaldt de imidlertid denne Ret, mod at Kjøbstaden skulde betale dem en aarlig Godtgjørelse af 200 Rdl.[1] Ved det nysnævnte K. B. af 7 Juli 1641 bleve Borgerpengene i Throndhjem tillagte Borgermester og Raad.

§ 11. Enhver By havde sin egen Formue *(bœjarmanna fé)*. Som Indtægter for Byen omtales:

a En Trediedeel af det i Byen faldende Sagøre, M. L. Bylov I, 4 og Lovens sidste Afsnit, hvorefter Bøderne i Fredløshedssager heelt tilfaldt Kongen og Bøderne for visse mindre Forseelser Gjældkeren alene, jvfr. Retterbøderne af 19 Juli og 23 November

[1] Paus, Forordninger, Side 449—450.

1312 samt Oslo Privilegier af 23 April 1346 og Chr. IIIs Privilegium for Bergen af 1541, § 9. Senere blev Byens Part af Sagefaldet ved specielle Bestemmelser for en Deel tillagt dens Tjenestemænd, see f. Ex. K. B. af 25 Mai 1639 for Bergen, hvorefter den Byen tilkommende Trediedeel af Sagefaldet igjen skulde deles i tre Dele, af hvilke Byfogden fik en Lod, Borgermesteren og Raadet en Lod og Byen den tredie, jvfr. for Tønsberg det før nævnte K. B. af 10 Nov. 1653.

Byfogden maatte nu ikke aftinge Bøder uden med Lensherrens Samtykke, K. B. 29 Juli 1617.

b Byskatten *(bœjargjald, staðargjald)* en gammel Afgift, der omtales allerede i den gamle Bjarkøret, Cap. 136. Saavel efter dette Lovsted som efter M. L.s Bylov III, 8 var den en Skat paa Næring. Den erlagdes med en veiet Ørtug af enhver, som drev Handel i Boder eller paa Gaderne eller Haandværk. Læredrenge betalte første Aar halvt saameget. Denne Skat kunde ikke forhøies af Magistraten.

c Afgifter, som udlignedes paa Gaardene til Vagthold, M. L. Bylov VI, 3, samt til Bygning og Udrustning af Byens Ledingsskib *(skipafé)*, samme Lovs III, 1, samt formodentlig til alle Udgifter nærmest vedkommende de faste Eiendomme.

I Tidens Løb bleve disse tvende Skatter Kjøbstadens vigtigste Indtægter. Hvem der var pligtig til at erlægge den sidstnævnte af dem, var Gjenstand for megen Tvist. M. L. L. III, 1 og 6 paabød, at alle Mænd i Byen skulde gjøre Leding, men Kongens haandgangne Mænd og Geistligheden paastode at være frie for denne Byrde og den dermed forbundne Skattepligt. Denne Fordring negtedes ved Retterbøderne af 1280, Art. 5, og 9 Marts 1295, Art. 1, som i Overensstemmelse med Bylovens VI, 13 sagde, at de skulde yde Kjøbstaden al saadan Ret som andre Huusbønder. Paa Grundlag af Retterbøderne af 29 Mai 1303, 15 Mai 1311 og 19 Juli 1320 have de drevet det til at blive erkjendte skattefrie af de Gaarde i Kjøbstæderne, de selv beboede. De forsøgte imidlertid stadigt at udvide sin Skattefrihed til alle sine Gaarde, men heri stødte de paa Modstand hos Borgerskabet, som gjentagende erhvervede Kongens Befalinger til, at Adelspersoner, Præster og Fogder, som eiede Bygaarde, skulde udrede Skatter og Tyngsler af dem, forsaavidt de ikke vare deres rette Residentser, see K. B. 17 Mai 1577 og 4 Mai 1589. Fogder, som eiede Bygaarde, fik

dog Frihed for borgerlige Bestillinger, K. B. 22 Mai 1632. Et andet K. B. af 23 Mai 1634 viser, at de fornemste Borgere i Throndhjem paa Grund af de Byens Bestillinger, der paahvilede dem, negtede at bidrage til Udgifterne ved Byens Vagt. Heri fik de imidlertid ikke Medhold af Kongen.

De her omhandlede tvende Skatter undergik sandsynligviis Forandringer allerede før Christian den IVs Tid, men herom haves der ingen Efterretning. Denne Konge ordnede ved Fr. 7 April 1619 den personelle Skat til Byen. Hvert Aars første Søgnedag i Februar skal der, siger Forordningen, gjøres en Taxt paa alt i Byen, Øvrighed og Borgere, ingen undtagne, hvorefter al Udgift til geistlig og verdslig Brug, og hvadsomhelst Navn det nævnes kan, skal paa enhver beregnes. Forordningen indeholdt tillige Bestemmelser om Skattefrihed. For den Skat, som nu udgives, heder det, og for Vagthold i Fredstid, derimod ikke i Feidetid, skulde Overformynderne være fritagne, ligeledes Borgermester og Raad, hvor de hidtil derfor frie havde været. Men anden Byes Udgift og Tynge skulde de efter deres Formue og Taxten hjælpe at drage, paa det de fattige Borgere ikke skulde belades.

Efter Forordningen rammedes alle Byens Indvaanere med den anførte Undtagelse af samme Skattepligt til Bycassen, selv om de ikke havde Borgerskab eller dreve borgerlig Næring. Dette skal ikke have været stemmende med den ældre Ret og har fremkaldt Klager, thi ved Fr. 18 November 1622 § 1 blev det forbudt at afkræve Kjøbstadsindvaanere, der stode i Kongens Tjeneste og ikke dreve borgerlig Næring, nogen borgerlig og Byens Tynge. Men fra denne Regel gjordes der tvende Undtagelser. De skulde lige med andre Borgere udrede Udgift til Lønning af sine Sjælesørgere og deslige. Dernæst skulde de og det holde vedlige, hvoraf de selv have Nytte, som er at holde deres Gader rene, brolægge for deres Gaarde og holde Vandtag ved Magt. Herved synes forudsat, at de eiede Gaarde.

Den omhandlede Bestemmelse i Fr. 1619 og 1622 gjentages i Recessen af 1643, 2—3—3 og 2—3—14.

d Efter M. L. Bylov III, 1 beholdt Byen i Fredstid den halve Leding, der skulde have været udredet til Kongen, dog mod en fast Afgift til ham. Denne var for Bergen bestemt til 40 M.ℬ, hvilken Bestemmelse blev staaende langt ned i Tiden uden Forandring, see K. B. 7 April 1562.

e Afgift af Borgerskabsbreve. Den synes i lang Tid at have beroet paa local Vedtægt. Ved Fr. 4 Marts 1558[1] fastsattes den for Bergen til 1 Gylden. Som allerede før sagt, blev den i visse Byer tillagt Borgermester og Raad.

f Ifølge Fr. 6 August 1607 skulde enhver Borger, der flyttede fra Bergen til et fremmed Land, svare en Afgift af 10 pCt. af hele sin Formue, og heraf skulde en Femtedeel tilfalde Byen. Denne Afgiftspligt er af ældre Oprindelse, see K. B. 23 og 24 Juli 1560. Recessen af 1643, 2—3—12, bestemte paa den ene Side, at enhver Fremmed, som nedsatte sig i Byen, i første Aar, efterat han havde faaet Borgerskab, skulde være fri for al borgerlig og Byens Tynge, paa den anden Side, at de, der havde nedsat sig her i Riget og igjen vilde flytte ud med deres Formue, skulde afgive en Sjettepart af alt, hvad de eiede, til Kongen. Visse Slags fremmede Industridrivende skulde dog være fritagne for Byens Skatter og Tynge i 6 Aar samt desuden fritagne for Sjettepengene.

g K. B. 10 Mai 1652 viser, at Borgerskabet i Bergen var bemyndiget til at oppebære i Told af enhver indenlandsk eller udenlandsk Skipper eller Kjøbmand en halv Rigsort for hver Læst, det indførende Skib var drægtigt. Denne Told skulde anvendes til Bygning af Kirker, Raadhuus, Vægtertaarne og andre nødvendige Bygninger.

§ 12. Som allerede sagt, var det Gjældkeren eller Byfogden, der indtalte og modtog Byens Indtægter. Disse opbevaredes i Stadens Kiste, under Forvaring af de Raadmænd, som dertil vare satte, see Retterbod 21 Mai 1343 og Oslo Priv. af 1346, hvilke begge sige, at der hver Maaned skulde aflægges Regnskab for Sagefaldet til Sysselmanden og Raadet. Det til Ledingsskibenes Bygning og Udrustning udlignede Beløb skulde derimod efter M. L. Bylov III, 1 staa under Forvaring af Lagmanden, en af Kongens haandgangne Mænd og en forstandig Bymand. Nogen til Landsloven III, 1 svarende Bestemmelse om Løn for disse og om Regnskabsaflæggelse paa Lagthinget findes ikke i Byloven. Senere gik Oppebørselen af Indtægter, som udelukkende tilkom Byen, over til en ny Classe Tjenestemænd,

[1] Paus, Forordninger, Side 328—329.

nemlig Kæmnerne. Allerede en Byvedtægt for Stavanger af 1594, § 8 viser, at Byen da havde en Kæmner. Vedtægten for Bergen af 21 April 1600[1] omtaler en Kæmner i denne By. Af nogle i 1601 førte Forhandlinger mellem Raadet i Oslo og Byens 24 Mand, sees, at der her ogsaa dengang var en Kæmner, som forestod Byens offentlige Arbeider og vistnok da oppebar dens Indtægter.[2] Ifølge Forordningen af 7 April, gjentagen i Chr. IVs Reces af 1643, 2—3—2, skulde der hvert Aar 2den Januar blandt de fornemste Borgere af Borgermester og Raad udnævnes en eller flere Kæmnere. At de skulde oppebære Byens Indtægter, sagdes ikke udtrykkeligt, men var utvivlsomt Meningen. Derimod vedblev Byfogden at oppebære Sagefaldet. Kæmneren skulde hvert Aar 2 Januar modtage Beholdningen af forrige Aars Kæmnere, som inden 14 Dage derefter skulde aflægge Regnskab i Overvær af Lensherren, tvende af ham forordnede Raadmænd og nogle Borgere, hvilke skulde, som det ellers heder „bemangle", det vil sige revidere Regnskabet. Dette skulde saa decideres af Lensherren. At nogle Borgere deeltoge i Regnskabsrevisionen, var ældre Skik, men som man let kan tænke sig, ere Forskrifterne om Regnskabsaflæggelse og Revision neppe blevne ordentlig overholdte.[3]

§ 13. Hvor der har været Spørgsmaal om Fordeling af en offentlig Byrde eller Afgift „efter Jævnet", navnlig ifølge M. L. B. III, 6 og VI, 3, er den udentvivl foretagen af dertil særskilt opnævnte Mænd. Heri har man Grundlaget for den ved Fr. 7 April 1619 ordnede Institution, de saakaldte Taxeerborgere. Hvert Aars 3 Januar skulde Byens Borgerskab udvælge to, fire eller flere Borgere, der sammen med forrige Aars Kæmnere første Søgnedag i Februar skulde gjøre den ovenfor (Side 115) omtalte Taxt paa Byens Indvaanere, hvorefter Byens Udgift skulde udlignes paa dem. Taxeerborgerne selv skulde blive staaende ved den for dem forrige Aar satte Taxt, med mindre deres Formuer vare forøgede ved Arv eller i andre Maader, i hvilket Tilfælde Lensherren skulde udnævne to andre Borgere til at taxere dem. Inden fjorten Dage derefter skulde Lensherren med een af Borgermestrene og to af ham selv opnævnte Raadmænd prøve Taxeer-

[1] Paus, Forordninger, Side 449—450.
[2] Meddelelser fra det norske Rigsarkiv, I, 301—304.
[3] Meddelelser fra det norske Rigsarkiv, I, 310—311.

borgernes Ansættelser og derunder høre ikke blot dem, der maatte paastaa sig selv at være for høit ansatte, men ogsaa dem, der paastode, at andre vare for lavt ansatte. Denne Overligningscommission skulde desuden gjennemgaa den hele Forretning, og hvis det befandtes, at Taxeerborgerne havde gjort sig skyldige i Partiskhed til Fordeel for nogen, drage dem til Ansvar for Utroskab. Bestemmelsen gjentages i Chr. IVs Reces af 1643, 2—3—3.

Løkkerne rundt om Christiania skulde efter K. B. 12 Juli 1638 sættes i Afgift af Borgermesteren, Raadet og 8 af de bedste Borgere.

§ 14. Skjønt Kjøbstædernes Herredømme over sine communale Anliggender saaledes formindskedes, er der Spor til, at deres communale Liv ikke var fuldt saa fattigt som Herredernes. Hines Samfundsforhold artede sig i saa Henseende dog altid noget bedre.

De havde en Styrelse med fremtrædende communalt Præg. Om end Myndigheden til at udkaare Borgermestre og Raadmænd gik heelt over til Lensherren, maatte han dog tage dem mellem Kjøbstadens Borgerstand. De bleve derfor altid Repræsentanter for dennes Anskuelser og Interesser. Og disse have havt baade sit Gjæringsstof og sit Særpræg. Endog i de mindre Kjøbstæder har der gjerne været bosat en Deel Udlændinger, saaledes f. Ex. i Skien, see K. B. 17 Marts 1545. De medbragte nye Culturelementer. Inden sin Midte maa i alt Fald de vigtigere Kjøbstæders Borgerskab regelmæssig have talt flere, hvis Forbindelse med Udenverdenen, Kjendskab til denne og Evne til at drage Fordeel deraf var større end Bøndernes. Hines indbyrdes Samkvem og Følelsen af deres Standsinteresser maa have været livligere. Om de ikke have havt Magt nok til at fremtvinge, have de dog havt større Anledning til at fremhæve, hvad de ansaa tjenligt for sine Interesser. Nogen Haand i Hanke have de ordentligviis i een eller anden Form havt med Kjøbstadens Lignings- og Regnskabsvæsen. Herom indeholder Forordningen af 7 April 1619 talende Vidnesbyrd. Over Kjøbstadens daglige Styrelse have Borgermester og Raad aabenbart forføiet med stor Frihed. Betegnende er det i saa Henseende, at de have „anordnet, lønnet og afskaffet" Byens smaa Bestillinger og Tjenere, det vil sige baade bestemt, hvilke saadanne Bestillinger der skulde haves, og hvilke Personer der skulde beklæde dem. Forordningen af 7 April 1619, jvfr. Recessen af 1643, 2—3—7, tillægger, at Taxeerborgerne skulde

deeltage med Borgermester og Raad heri, samt at Lensherren med alting heri skulde have Indseende. Endvidere Raadets Ret og Pligt til at sætte Taxter paa alle Slags Fornødenhedsvare og Haandværksarbeide, hvorom mere nedenfor. Formodentlig har Forholdet været, at saavel de Bestemmelser, Borgermester og Raad traf om Byens Bestillinger, som de Taxter, de satte, vare gyldige uden nogen Stadfæstelse af Lensherren, men kunde omgjøres af ham. Sandsynligviis har Lensherren, især hvis han ikke boede paa Stedet, eller ingen paaklagede Beslutningerne, befattet sig lidet med disse Anliggender.

Hertil kom, at Byernes sociale og økonomiske Eiendommeligheder paakrævede mere communal Virksomhed. Naar kun Loven havde sin Gjænge saavidt, at der blev en vis Retssikkerhed for Person og Gods, kunde enhver Indvaaner af Landsbygderne nogenlunde skjøtte sig selv. I Byerne kom Menneskene hverandre stadigt saa nær ind paa Livet, at deres Samkvem maatte ordnes ved Forskrifter, der paa Landet vilde have været ganske upaakaldte eller unaturlige.

§ 15. Det næste Spørgsmaal er, hvorvidt Borgerskabet umiddelbart og i sin Heelhed har deeltaget i Afgjørelsen af Byens Anliggender, navnlig gjennem Istandbringelsen af de i M. L. Bylov VI, 2 omhandlede Byvedtægter. Fuldstændigt gik dette ikke af Brug før Eneværdet. Bythingene skrumpede i dette Tidsrum aldrig sammen til blotte Retsmøder. De ordinære Thing, der efter M. L. Bylov I, 1 og VI, 1 jo ogsaa kunde afholdes til andre Tider, have været benyttede til Forhandlinger mellem Kjøbstædernes Øvrighed og Borgerskab, naar Uenighed var opstaaet mellem dem, eller hvis den ikke bilagdes i Mindelighed, til Beslutning om, at Borgerskabet skulde indgive Klage til Lensherren eller Kongen, jvfr. K. B. 7 Dec. 1555 og 25 Januar 1574. Paa det Bything, der afholdtes St. Thomas Dag (21 December) for at opnævne Nævndermænd til Lagthinget og sætte Julefred, var det ifølge en Lagmands Optegnelse for Aaret 1650[1] Skik og Brug, at Kjøbstadens Borgerskab var tilstede for at høre dens Privilegier oplæste og „videre forfare, hvad Byens Øvrighed haver med dennem at bestille“. Instruxen for Axel Gyldenstjerne som Statholder i Norge paalægger ham at have godt Tilsyn med

[1] L. Daae, Det gamle Christiania, 2den Udgave, Side 75, jfr. Meddelelser fra det norske Rigsarkiv, I, 307.

Kjøbstæderne, saa at der mellem Borgermester, Raadmænd og Menigheden holdes god Enighed og Samdrægtighed, samt at Menigheden af Borgermester og Raadmænd haandhæves og holdes ved deres Privilegier, Lov og Ret. Det siger sig selv, at Bymøderne i alt Fald i Formen have været benyttede til Istandbringelsen af Byvedtægter.

Naar man nu skal undersøge, hvorvidt Kjøbstædernes Øvrighed og Borgerskab have benyttet den dem efter Loven endnu tilkommende Adgang til at ordne sine Anliggender gjennem Vedtægter, maa først gjøres opmærksom paa, at visse Anliggender ifølge den yngre Lovgivning, der formodentlig er støttet paa, hvad der efterhaanden var blevet Sædvane, afgjordes paa en forskjellig om end beslægtet Maade. Dette var Tilfældet med Laugshaandværkernes Skraaer. I visse Byer var der for enkelte Haandværk, tiltrods for Lovgivningens Forbud, af Haandværksmestrene paa egen Haand dannet Laug og vedtaget Skraaer (Laugsartikler). Dette synes at have været Tilfældet med Skrædderne, Bagerne og Bryggerne i Bergen. Ifølge K. B. 31 October havde de første dog fundet det raadeligst at søge Confirmation paa sit Skraa hos Kongen. Kongen sendte Sagen til Borgermester og Raad og meddelte under 19 Mai 1605 Confirmation paa det saaledes istandbragte Skraa. Bagerne havde et Skraa, som var forfattet 10 Mai 1597 af Lensherren, Lagmanden, Borgermester og Raad samt Bagermestrene. Herpaa erholdt de Confirmation ved K. B. af 6 August 1607. At Bryggerne havde et Skraa, erfares af K. B. 22 April 1608, hvorved der gaves en Mand Bevilgning til, uanseet dette Skraa, at drive Bryggeri i Bergen. I Oslo havde Skrædderne med Samtykke af Lensherren samt Borgermester og Raad givet sig et Skraa, som confirmeredes ved K. B. 27 Febr. 1607.

Intet af disse Skraaer er, saavidt kan sees, vedtaget paa almindeligt Bymøde. I Stedet for det hele Borgerskab har Øvrigheden kun medtaget Mestrene i det Haandværk, for hvilket Skraaet istandbragtes.

Ved K. B. 24 Marts 1614 ophævedes alle Skraaer og Laugsretter, som Haandværkerne eller andre i Bergen havde. Kongen udtalte heri, at de havde været høist besværlige for Forbrugerne. Han foreskrev da, at Enhver, som vilde, skulde indtil videre kunne nedsætte sig i Byen, søge sin Næring og bruge sit Haandværk, naar han aflagde Borgereed og udgav borgerlig Tynge lige med andre. Kongebrevet antydede imidlertid, at dette kun var et Forsøg, og ved Forordningen af 10 Dec. 1621, § 1, blev det ikke alene tilladt, men endog

paabudt Mestrene i hvert Haandværk at vedtage visse Vilkaar om Haandværkets Drift, hvilke Bestemmelser skulde være forbindende ogsaa for Svendene og Drengene. Men disse Skraaer skulde istandbringes med Borgermesters og Raads Betænkning. I alt Fald i enkelte Tilfælde ere de blevne undergivne Kongens Confirmation. Bagerne i Bergen erhvervede nemlig 7 December 1626 Confirmation paa sit Skraa. Af K. B. 12 Mai 1636 erfares, at de havde søgt om Forbedring og Stadfæstelse deraf, hvilken Ansøgning Kongen sendte Lensherren paa Bergenhuus til Betænkning, og med Foranledning heraf vedtog han, Borgermestre og Raadmænd efter at have ransaget Forordningen og Bagernes Begjæring under 3 September 1641 paa Kongens Behag et nyt Skraa. Det begrændsede i § 4 Bagernes Antal til 20, men bestemte, at Antallet efter Tidernes Leilighed kunde forøges eller formindskes. Bagerne erhvervede kongelig Confirmation herpaa, men først ved K. B. 21 August 1648. Jvfr. K. B. 2 October 1635, som confirmerer et af Skomagerne i Bergen istandbragt Skraa.

Efter Byloven maatte de offentlige Taxter paa Fornødenhedsvarer og Haandværksarbeide sættes paa Bymøde eller, som man senere kaldte det, paa almindelig Raadstue. Fr. 10 December 1621 § 10, gjentagen i Recessen af 1643, 2—3—10, foreskrev imidlertid, at de skulde sættes af tvende Mænd, som Borgermester og Raad dertil af sin Midte hver Paaske forordnede. En Byvedtægt for Stavanger af 1644, § 24, fastsatte dog Brødpriserne i bestemt Forhold til Rugpriserne.

Hjemsøgtes en Kjøbstad af en Ildebrand, der gjorde en Omregulering af Tomterne ønskelig, maatte en saadan oprindelig have været vedtagen paa Bymøde. M. L. Bylov tænker egentlig ikke paa Tilfældet, men ifølge dens VI, 4 og 10 maatte en saadan Foranstaltning have været truffen af Byfoged og Raad med Kongens Samtykke. Senere var det altid Kongen, som afgav Beslutninger herom efter Betænkning fra de locale Myndigheder eller dertil udnævnte Commissioner, see for Bergen, K. B. 28 Marts og 7 November 1562, 2 April 1582, 15 Juni 1583, 27 Februar 1590 og 21 Marts 1642, for Throndhjem K. B. 9 Februar 1599, for Skien 7 September 1652.

Under 1 Dec. 1579 stadfæstede Kongen en „Skik og Ordning“ for Bergen, der indeholdt flere vigtige Bestemmelser om Handel og Haandværk. Den tillod enhver Handelsmand at nære sig enten ved Krambodhandel eller ved „Udfærd“, det vil sige Opkjøbshandel paa

Landet, men forbød, at nogen samtidig drev begge Slags Handel og paabød, at ingen, som drev Udfærd, maatte være længere fra Bergen end Aar og Dag. Om denne Skik og Ordning siges det, at den var gjort af Borgermester og Raad. Sandsynligviis er den dog vedtagen af Borgerskabet.

§ 17. Vi skulle nu nærmere omhandle de os opbevarede Byvedtægter for Tidsrummet mellem Calmarunionen og Enevældet.

Den første af dem er en Vedtægt for Bergen af 8 Januar 1573, som indeholder en Række ganske vigtige Bestemmelser om Politiet og Næringsveiene, saaledes i § 15 Forbud mod, at Haandværkere ved Siden af sit Haandværk dreve Handel.[1] Strax efter gav man sig sammesteds endog til at bestemme de gangbare Mynters Værdiforhold. Ogsaa denne Vedtægt stadfæstedes ved K. B. 25 Januar 1574.[2] I 1594 gav Stavanger sig en Vedtægt i 14 Capitler, der for en væsentlig Deel er bygget paa førstnævnte Vedtægt for Bergen, men ogsaa indeholder adskillige selvstændige Forskrifter.[3] I 1644 istandbragte samme By en ny og meget udførligere Vedtægt i 29 Capitler, og allerede i 1651 tilføiedes i Capitel 30 en Række yderligere Bestemmelser.[4] I Oslo have Borgermester og Raad med Statholderens gode Raad og Samtykke samt med 24 af de ældste og fornemste af Borgerne og Lagrettesmændene paa Menighedens Vegne den 6 Mai 1595 vedtaget en Forordning og Skik, som i 12 Capitler indeholder Forskrifter om Kirkeofring, Politi og Næringsveie. Denne Vedtægt blev efter Raadets Anmodning medbeseglet af Statholderen, Norges Kantsler og et Par andre Lensherrer. Vedtægten siger sig at være samtykt af hele Menigheden, „saamange her nærværendes tilstede var". Allerede nogle Aar efter opstod der Misnøie og Tvist mellem Raadet og Borgerskabet. I 1601 rettede Borgermestre og Raad en Række derved foranledigede Spørgsmaal til Byens 24 Mænd. Disse synes at have været et staaende Udvalg, der supplerede sig selv, thi det siges, hvilke nye Mænd der vare „tiltagne" i de afgangnes Sted. Hvad der fornemmelig klagedes over, var, at Vedtægtens

---

1 Paus, Forordninger, Side 361—368.
2 Jvfr. Notitserne hos Paus, Side 368.
3 Denne Vedtægt er endnu ikke trykt, men findes i Universitetsbibliothekets Manuscriptsamling, og omtales i Norges gamle Love, IV, 735—736.
4 Trykt i Meddelelser fra det norske Rigsarkiv I, 287—297.

Bestemmelser ikke bleve overholdte, og dette var, efter hvad de 24 Mænd ytrede, Borgermesters og Raads Skyld, idet de ikke lode Overtræderne straffe. Skylden synes dog egentlig at have maattet paaligge Byfogden. Det var nemlig hans Sag at paatale Overtrædelserne, noget, Mændene ifølge deres egen Erklæring have vidst. Samme Aar indgave de 24 Mænd en Klage til Statholderen over alskens Misbrug eller Ulemper, de ønskede rettede. Herpaa afgav Statholderen et i de fleste Stykker imødekommende Svar. Nogen ny Vedtægt kan dog ikke antages at have været istandbragt ved denne Leilighed. Thi efter en Paategning paa Vedtægten af 1595 blev denne Vedtægt den 5 August 1609, da der holdtes almindelig Borger-Raadstue, i Borgermestres og Raads Nærværelse for Almuen oplæst, hvorhos det efter Statholderens „strenge Befaling“ blev kundgjort, at Menigheden skulde holde sig disse Artikler efterrettelige.[1]

Nogen almindelig Vedtægt vides ikke at være istandbragt for Throndhjem. Derimod vare enkelte Stiftelser og Indretninger for denne By vedtagne paa den for Byvedtægterne foreskrevne Maade, altsaa af Borgermestre og Raad med Oplæsning paa Raadstuen for og Samtykke af det menige Borgerskab. Efter udtrykkeligt Udsagn i Fundatsen for et Qvinde- og Pigehuus i Throndhjem af 29 Juni 1638 er denne bleven til paa saadan Maade. Det samme gjælder udentvivl om den samme Dag istandbragte Fundats for Drengebørnehuset. Begge confirmeredes ved Kongebrev af 3 Februar 1639. Under 30 August 1658 ansatte Borgermester og Raad i Throndhjem med mange af bedste Borgerskabs Betænkning og Overveielse samt paa Lensherrens gode Behag en Mægler, for hvem de udfærdigede et Reglement, der i flere Stykker bandt Handelen til visse Former. Det confirmeredes ved K. B. 22 September 1660.

Ogsaa paa andre Maader glimter det frem, at Bevidstheden om Borgerskabets Andeel i Herredømmet over Kjøbstadens Anliggender endnu ikke var heelt forsvundet. Hvor en Kjøbstad skulde stifte en varig formuesretlig Forpligtelse, toge Borgermestre og Raad i alt Fald ved enkelte Tilfælde Borgerskabet med. Som Exempler kan nævnes den før omtalte Overenskomst af 21 April 1600 om Borgerpengene

[1] Denne Vedtægt og de sig dertil sluttende Forhandlinger, der indeholde den vigtigste Oplysning, som er os levnet om hine Tiders communale Liv, er trykt i Meddelelser fra det norske Rigsarkiv, I, 297—311.

i Bergen, endvidere Fæstebrev af 8 Oct. 1639, confirmeret ved K. B. 18 Mai 1640, paa en Grund, tilhørende Throndhjem By, samt Contract af 15 Mai 1652, confirmeret ved K. B. 7 November samme Aar, mellem Borgermestre, Raad og Borgerskab i Christiansand paa den ene Side og Sognepræsten der paa den anden Side om hans Embedsindtægt.

Fremgangsmaaden røber unegteligt nogen Uvished om, hvorvidt enhvers retlige Myndighed strakte sig. For at skaffe Retshandelen ubestridelig Gyldighed indhentedes paa den ene Side Samtykke fra Borgerskabet, paa den anden Side Confirmation fra Kongen. Der var da ingen, som med Føie kunde anfegte den. Særdeles betegnende for denne Usikkerhed i Retsopfatningen og Tilbøieligheden til at omgjærde sine Foranstaltninger med mægtige Mænds moralske Støtte er det, at Oslo Raad og Borgerskab bad fremmede Lensherrer om at sætte sine Segl paa den i forrige Paragraph omtalte Byvedtægt af 6 Mai 1595.

Kongerne saa forøvrigt neppe gjerne, at Borgerskabet blandedes meget op i Kjøbstadens Anliggender. I et K. B. af 29 Februar 1636 siger Christian IV, at det er angivet for ham, at Procuratorerne i Bergen ikke alene førte Folks private Sager, men ogsaa antoge sig Byens og Borgerskabets Anliggender, „hvilket giver Anledning til adskillig Modvillighed imod vor Befalingsmand og Byens Øvrighed; hvorover Byens Øvrighed haver taget for en Sædvane, at, naar de dennem noget befale, eller og de paa Byens Vegne have noget at forrette paa deres Embeds Vegne, da bespørge de sig først hos Borgerskabet.“ Kongen paalægger de da i Bergen tilstedeværende Lensherrer og Lagmænd, at de den Leilighed forfare og siden Anordning derom gjøre.

§ 18. Enkelte Gange har Kongen ladet forhandle med Borgermester og Raad eller tillige med det menige Borgerskab om paatænkte offentlige Foranstaltninger vedkommende Kjøbstaden, for at faa dets Samtykke eller høre dets Mening, navnlig hvor det gjaldt at formaa det til at overtage Byrder, Kongen ikke uden videre vilde paalægge det, eller at ombytte en Forpligtelse med en anden. Saaledes kom Kongen overens med Bergens By om, at den skulde afstaa ham sit Orlogsskib mod at være fri for videre Omkostning og Besværing derpaa, K. B. 18 Mai 1558. Med Oslo og Tønsberg sluttede han lignende Overenskomster, K. B. 23 Sept. 1559. Efter at Oslo var

brændt, paalagdes det ved K. B. af 2 Juni 1567 Lensherren at overlægge med Borgerskabet, hvorvidt Byen burde flyttes andetsteds hen. I 1631 begyndte Kongen at forhandle med Borgerne om at erlægge en saakaldt Baadsmandsskat mod at blive fri for Udskrivning af Matroser til den kongelige Flaade, K. B. 31 Januar 1631. Forhandlingerne synes at have varet længe, thi en saadan Skat paabødes først ved K. B. 4 Oct. 1635. Da de til Norge opsendte tydske Ryttere paatænktes aftakkede, lod Kongen ifølge Brev af 2 Juni 1647 forhandle med Kjøbstæderne om indtil videre at modtage og underholde dem. Ved K. B. af 23 April 1657 paalagdes det Statholderen at forhandle med nogle af de søndenfjeldske Kjøbstæder om at udsende bevæbnede „Fregatter" for at holde Kystfarvandet frit. I K. B. 16 Nov. 1657 bifaldtes et Forslag fra Lensherren i Throndhjem om, at han skulde formaa Borgerne til at underholde de derværende Bergenhusiske Krigsfolk mod at være fri for Skat. Den i K. B. 9 Sept. 1638 omtalte Begjæring til Kjøbstæderne om paa et Aars Tid eller to at holde et vist Antal Soldater skulde efter Brevet været Gjenstand for Forhandlinger med Borgerskabet, men foretoges nok paa et fælles Stændermøde, som afholdtes i Christiania 1639.[1]

§ 19. Det forstaaer sig, at en Kjøbstad maatte udrede Udgifterne ved de for dens Styrelse og af dens Øvrighed trufne Foranstaltninger. Fra den Tid af, da det blev Brug at holde Overlægningerne om Kjøbstadens Anliggender inden Døre, maatte den skaffe sig Raadhuus. M. L. Bylov VI, 3 og Retterboden af 5 Marts 1304 forudsatte, at der i enhver Kjøbstad skulde være et Fængsel *(myrkstova)*. Derhos tale Bylovens VI og VII 13 om et Ransagelseshuus (Varetægtsfængsel). Saadanne Localer har da Byen maattet skaffe sig. Hvis nogen maatte afgive sin Grund til Brug for Kjøbstaden, navnlig ved Reguleringer efter større Ildsvaader, skulde han have Erstatning af Byen, see navnlig K. B. 29 Februar 1636, § 1, der ikke alene ligesom mange ældre Kongebreve hævder Grundsætningen, men ogsaa viser, at Erstatningskravet ansaaes bortfaldt, saafremt den exproprierede Grundeier ved Reguleringen vandt Fordele, som opveiede Tabet („hvilke intet burde at have for andre Commoditeter i Stedet").

---

[1] Aschehoug, Statsforfatning i Norge og Danmark indtil 1814, Side 449.

Den Anskuelse, at Kjøbstaden havde at bære Byrden ved de dersteds til dens Nytte trufne offentlige Foranstaltninger, straktes en Tid saa langt, at den Kjøbstad, hvor der holdtes Herredag, maatte udrede de dermed forbundne Udgifter, derunder indbefattet Fortæring for de opsendte Rigsraader. Oslo Borgerskab fandt denne Bebyrdelse ubillig og udvirkede tvende Kongebreve af 4 April 1583 og 25 August 1586, ved hvilke det paalagdes Fredrikstad, Tønsberg og Skien at yde Bidrag hertil. Ved K. B. 28 April 1507, § 1, bestemtes det, at Udgiften skulde bæres af Lenets Indtægter, det vil sige af Kongens Casse.

§ 20. Som mangfoldige af de i Norske Rigsregistranter meddelte Kongebreve vise, paalagdes det hyppigen Kjøbstæderne, enten hver for sig ved egne Kræfter eller flere i Fællesskab, at stille Orlogsskibe til Kongens Raadighed. Forpligtelsen hertil affødtes udelukkende ved en for hver særskilt Leilighed given kongelig Befaling, og var altsaa en heelt anden, end den, der hvilede paa Forskrifterne i Bylovens Landeværnsbolk. Disse gik nemlig ud paa, at Kjøbstaden altid skulde have sit Langskib færdigt, saaledes at Kongen naarsomhelst kunde indkalde det til Tjeneste. Saalænge som Landeværnsbolkens Forskrifter efterlevedes, maatte de paakræve en stadig Virksomhed af Byens Styrelse. Lod Kongen Pligten til at stille Langskib sove, var derimod Byens Styrelse fri for enhver Befatning med Søforsvaret, saa længe Kongen ikke havde forlangt Orlogsskib stillet. Den maatte holde Byens Varde istand, og Borgerne maatte efter Tilsigelse af Sysselmanden eller Byfogden sætte Vagt ved denne, M. L. Bylov Cap. 4. Byerne maatte stille Matroser til Flaaden. Deres vaabendygtige Mandskab toges desuden en Tid lang i Beslag for Landforsvaret, ikke blot af selve den By, hvor det hørte hjemme, men ogsaa for andre Landsdele. Saaledes maatte som bekjendt Bergen i Syvaarskrigen udruste 3 Fænniker Krigsfolk, der deeltoge i Throndhjems Gjenerobring fra Svenskerne, jvfr. K. B. 4 Mai 1566.[1] Ifølge Krigsordinantsen af 1628 skulde Kjøbstæderne holde 14 Compagnier. Derimod synes ikke Kjøbstæderne at have stillet Mandskab til den ved Krigsordinantsen af 1641 organiserede Landmilits.[2] Det tør vel

[1] Absalon Pedersens Capitelsbog i Norske Magazin I, 249—250.
[2] J. Chr. Berg, Hist. Efter. om Landeværnet, Side 9 og 246—247.

derfor siges, at deres Communalstyrelse fra den Tid intet havde med Landforsvaret at bestille.

I det sextende og syttende Aarhundrede paaførtes der visse Kjøbstæder en ny Byrde, nemlig Indqvartering af Garnisonstropperne. Det første Spor hertil findes allerede i K. B. 15 August 1564 om, at Borgerne i Bergen skulde føde den 50 Mand stærke Garnison paa Bergenhuus, men fast Skik fik Tingen først ved K. B. 30 Juli 1634, der befalede Christiania Borgere at skaffe Soldaterne paa Agershuus frit Kvarteer og Service. Herfra gjorde K. B. 5 Juli 1635 dog Undtagelse for de Soldater, der ernærede sig ved Haandværksarbeide. K. B. 30 November 1659 tyder paa, at Indqvarteringen da var bleven staaende Byrde. Om Indqvarteringen i Bergen see K. B. 13 October 1652, 24 September og 17 November 1653 samt 31 Januar 1657.

§ 21. Ogsaa i Kjøbstæderne vare Kirkerne selvstændige Stiftelser, der forudsattes at bestaa ved egne Midler og deraf at kunne holde sine Kirkebygninger vedlige, lønne sine Præster og øvrige Tjenere og udrede sine andre Udgifter. Men Kirken blev ved Reformationen underlagt den verdslige Øvrighed og kom derved under Tilsyn af Borgermester og Raad.[1] Recessen af 1643, 1—4—4, siger, at Borgermester og Raad ere deres egne Kirkers Forsvar, dog under Lensherrens Direction og Indseende. Ordinantsen af 1537 tillagde dem Ret til at vælge Sognepræst. Der skulde for hver Kirke ansættes Værger, som skulde bestyre dens Midler, sørge for at vedligeholde Kjøbstadens Kirkebygning og skaffe Boliger for dens Præst. De skulde aflægge aarligt Regnskab for Kirkens Indtægter og Udgifter, hvilket skulde skee offentligt i Overvær af Borgermester og Raad. Disse have altsaa ført Controllen med Kirkens Øconomi. Hvem der skulde ansætte Kirkeværgerne, blev hverken i Kirkeordinantsen af 1537 eller den norske Kirkeordinants af 1607 udtrykkelig bestemt. Tanken var formodentlig, at de skulde ansættes af Lensherren. Dette blev ligefrem foreskrevet i Chr. IVs Reces af 1643, 1—4—14.[2] Borgermester og Raad havde desuden andre Functioner vedkommende Kirken. De skulde bestemme Betalingen for Gravstederne og (tillige med Kirkeværgerne) Stolestadeleien samt sørge for at skaffe

[1] Kirkeordinants af 1537, i Krag og Stephani, Chr. IIIs Historie, I, Side 596.
[2] Gjentagen i Chr. Vs N. L. 2—21—11, jvfr. Motzfeldt, Kirkeret, Side 156, Note 2.

Enker efter Byens Præster fri Bolig og Livsophold.[1] Som det før omtalte Kongebrev af 7 November 1652 viser, findes der Exempel paa, at Borgermester, Raad og menige Borgere have sluttet Overenskomst med Byens Sognepræst om hans Embedsindtægt. K. B. 4 Juni 1608 tillod Bergens Borgerskab paa egen Bekostning at bygge en ny Kirke. De communale Myndigheder have saaledes havt adskillig Befatning med de kirkelige Anliggender. Det ansaaes som given Sag, at Kjøbstaden havde at vedligeholde og gjenopbygge sin Sognekirke, K. B. 15 Juni 1568 og 19 April 1572. Hertil fik den undertiden tilstaaet Hjælp af andre formuende Kirker i Lenet, K. B. 11 Januar 1643. Den maatte ogsaa i fornødent Fald sørge for Boliger og Underhold for Kirkens Tjenere, K. B. 16 Mai 1572.

Til Kirkens Anliggender henregnedes ogsaa den latinske Skole, der ifølge begge de gamle Kirkeordinantser skulde haves i enhver Kjøbstad. Tanken var, at Kirkens Midler skulde strække til at dække Udgifterne derved. Det var saaledes paalagt Kirkeværgerne at vedligeholde Skolens Bygninger og Lærernes Boliger. Det forudsattes altsaa, at Kjøbstaden ikke skulde have nogen Udgift af denne Skole. I Kirkeordinantsen af 1537 lovede Kongen i fornødent Fald at tillægge den nogen Rente.[2] I den norske Kirkeordinants af 1607 siger Kongen,[3] at disse Skoler da forhaabentlig vare saa rundeligt med Indkomst forsynede, at de deraf kunde hjælpe sig. Dette var dog ei Tilfældet overalt. Saaledes maatte Borgermestre, Raad og Borgerskab i Fredrikstad ved Beslutning af 13 November 1617 ifølge Henvendelse fra Lensherren bevilge Byens Skolemester en fast Løn af 50 Rd. aarlig.[4] K. B. 6 December 1630 viser, at Lønningerne for Lærerne i Agershuus Stifts Kjøbstæder vare saa ringe, at man ikke kunde faa dygtige Folk til saadanne Stillinger. Den ældre Kirkeordinants anbefalede Menighederne i fornødent Fald at understøtte Latinskolernes fattige Elever til at fortsætte deres Studier ved Universitetet, men denne Anbefaling var vistnok rettet til den private Godgjørenhed.

Begge Ordinantser omtale, at der foruden den latinske Skole i hver Kjøbstad fandtes Almueskoler („Skriveskoler for Drenge og Piger, der ikke due til at lære Latin"). Om disse Skoler siges, at

[1] Chr. IVs Kirkeordinants; Paus, Forordninger, Side 500—502.
[2] Krag og Stephani, I, 579 og 581.
[3] Paus, Forordninger, Side 531—532.
[4] N. Nicolaysen, Norske Stiftelser, I, 43—44.

Øvrigheden skal forsørge dem, dog at Forstanderne føre Tilsyn med, at de give passende Religionsunderviisning. Det var uvægerlig Pligt for Kjøbstaden at bekoste saadanne Skoler, K. B. 10 April 1631. Derimod synes man i Principet at have anseet det som fri Sag for Borgerskabet, om det vilde bevilge noget til den latinske Skole. Det skulde vel anmodes herom, men ikke nødes, see K. B. 27 Juli 1621 og det nysnævnte Brev af 10 April 1631.

For de Fattiges Underholdning sørgede i den catholske Tid Kirken. Ogsaa i Kjøbstæderne gaves der dengang Tiende, og af denne faldt en Fjerdedeel til de Fattige. Efter Reformationen ophørte Tiendeydelsen i Kjøbstæderne, i alt Fald var dette Tilfældet, da Christian IV gav sin Kirkeordinants.[1] Tanken var, at Kjøbstædernes Fattige skulde underholdes deels i de under Catholicismen eller senere stiftede Hospitaler, deels af en Fattigcasse, hvis Indtægter bestode af Bøder og milde Gaver, og som stod under Tilsyn af Lensherren, Provsten, Præsten, Borgermesters og Raadmænd. Uddelingen foretoges af Diaconer, der efter Chr. IVs Kirkeordinants beskikkedes af Borgermestre og Raad med Sognepræsten.[2]

Det kan dog ikke have været de nu nævnte Anliggender, som have lagt væsentligt Beslag paa Borgermesters og Raads Tid og Opmærksomhed. Dette maa have været Tilfældet, deels med deres judicielle Forretninger, deels med Omsorgen for de Gjenstande, der omhandledes i M. L. Bylov, Bolk VI, samt i Recessen af 1643, Bog 2, Cap 3. De skulde med Byfogdens Bistand sørge for den offentlige Orden og Sikkerhed i Kjøbstaden samt ordne Vagtholdet. Gaden holdtes foran hvert Huus istand af dets Eier, K. B. 22 Juli 1604. Men Borgermester og Raad skulde føre Tilsyn med Gadernes og Bryggernes Tilstand, Bygnings- og Brandvæsenet, jvfr. Fr. 10 December 1621 § 11, som ganske klart betegner Øvrighedens Stilling til Byfogden. Raadets Medlemmer skulde, siges det, have Indseende med, at Gaderne lagdes og holdtes rene, og hvor Mangel er, give Byfogden det tilkjende. Ogsaa Kjøbstaden havde Pligt til at skaffe Kongens Tjenere fri Skyds, K. B. 31 Januar 1633. Øvrigheden havde, som før sagt, at sætte Udsalgstaxter paa Levnetsmidler. Dette skulde efter Fr.

---

1 Paus, Forordninger, Side 501.

2 Krag og Stephani, I, 586; Paus, Forordninger, Side 539. I første Bind af Norske Stiftelser Side 1—116 findes en Samling af Fundatser for og Gavebreve til milde Stiftelser i Tidsrummet 1545—1660.

10 December 1621, 36, skee nogle Gange om Aaret, „eftersom Varernes første Indkjøb faldt“. Borgermestre og Raad fik desuden ved denne Forordning en ny og ganske vigtig Opgave. De skulde nemlig drage Omsorg for Byens Forsyning, „tænke paa Middel og Raad, hvorledes Menighedens Nødtørft af saadant i Tide er at forskaffe.“ De skulde deeltage i Haandværkets Ordning og føre Tilsyn med Overformynderne. De skulde anordne fornødne Vertshuse, Recessen af 1643, 2—3—18. Udbrød der Pest, skulde de træffe de i Recessens 2—4 foreskrevne Foranstaltninger.

Hertil svarende Forskrifter gaves der ikke for Landet. Bycommunernes lovbestemte Opgaver vare altsaa langt mere omfattende end Landcommunernes.

FJERDE AFSNIT.

KJØBSTADCOMMUNERNES STYRELSE 1660—1814.

§ 1. Enevældets Indførelse, Kongeloven og Christian Vs norske Lov formindskede Communernes Selvstyrelse end yderligere, end allerede før skeet. Kongeloven af 14 November 1665, § 4, sagde, at Kongen skulde have den høieste Magt og Myndighed til at isætte og afsætte alle Betjente, høie og lave, være sig af hvad Navn og Titel de have kunde, efter sin egen frie Villie og Tykke, saa at alle Embeder og Bestillinger, i hvad Myndighed de end havde, skulde af Kongens Enevoldsmagt saasom af en Kilde have deres Oprindelse. Som Følge heraf blev Borgermestre og Raadmænd nu kongelige Embedsmænd. Den Ret, Menigheden paa Landet, Borgermestre og Raad i Kjøbstæderne før havde til at kalde Præster, ansaaes maaskee ikke strax bortfaldt ved selve Enevældets Indførelse (Rs. 18 Nov. 1660), men forsvandt i alt Fald snart derefter.[1] Christian Vs N. L. 2—3—2 forbeholdt vistnok Menigheden Adgang til ved Supplication at gjøre Indvendinger mod en ny ansat Præst paa Grund af hans Levnet eller manglende Begavelse, men selv denne lille Levning af Menighedens Kaldsret antoges i Praxis at være hævet ved Fr. 1 August 1707 om Examina og Vocation til Præsteembeder. Endog den Stemme, Menigheden ifølge Chr. IVs Kirkeordinants havde i Valget af Degn, faldt bort ved N. L. 2—15—17.

Dette var ikke den eneste Forandring, Enevældet medførte i Communalforvaltningen. Under den nye Statsskik gjorde fra Førstningen af den Grundsætning sig stærkt gjældende, at enhver Nydannelse i Styrelsen af en Commune skulde have Hjemmel i en

[1] L. Daae, Om Besættelsen af geistlige Embeder efter Reformationen.

Beslutning af Kongen selv. Senere overdrog han, efter hvad nedenfor skal paavises, Myndigheden til at afgjøre mindre væsentlige communale Anliggender til det Regjeringscollegium, under hvilket Sagen ifølge sin Art henhørte. Medens Styrelsen af alle indre Anliggender oprindeligt havde været stærkt decentraliseret, blev den nu omsider centraliseret saa meget som muligt. Denne Omdannelse var vistnok ikke alene begyndt, men ogsaa bragt langt paa Vei i tidligere Tider. Fuldendt blev den dog først ved Enevældet.

Dette skal nu nærmere paavises. Hver enkelt Landsdeel havde sin Øvrighed, men denne besad i Almindelighed ingen selvstændig Myndighed til endelig at afgjøre Communens Anliggender. Dens Kald var kun at iværksætte Lovene og andre kongelige Befalinger, vaage over, at de overholdtes af de underordnede Tjenestemænd og Undersaatterne, samt bringe i Forslag de nye Foranstaltninger, der kunde være til Nytte for Stat og Commune. Denne Anskuelse kommer tilsyne i de i Enevældets første Tider udfærdigede Instructioner for Øvrighederne. Instruxen for Stiftamtmændene af 24 September 1691, §§ 6—8[1] tillader dem kun at gjøre Forslag til almennyttige Foranstaltninger i Kjøbstæderne. Instruxen for Magistraten i Christiansand af 14 Januar 1688, § 4, paalægger den at overveie, hvad der kan foretages til Byens Tarv og Opkomst, Indretningen af god borgerlig Politi og Orden samt gjøre Forslag derom, som skulde forsendes gjennem Statholderen til kongelig Resolution. Den almindelige Politianordning af 22 October 1701, Post I, § 12, paalægger Stiftamtmændene, naar der forefaldt noget vigtigt eller tvivlraadigt, som ikke i Anordningen var specificeret, at indhente kongelig Resolution derom.

I nogen Grad lempedes der dog i senere Tider paa dette System. Centralstyrelsen levnede de locale Embedsmyndigheder efterhaanden lidt mere Frihed i Styrelsen af Communens Anliggender. Dette var især Tilfældet i Byerne og var simpelthen en Nødvendighed, idet Byernes Væxt gjorde det umuligt for Centralstyrelsen at udøve al selvstændig Myndighed i deres Anliggender. Men desuden udvidedes i Tidens Løb Communernes Selvstyrelse endogsaa under Enevældet. Den var ikke lidet større i Enevældets sidste end i dets første Tid.

[1] I danske Geheimearkivs Aarsberetninger II, 318—321.

Denne Udvikling fandt Sted baade paa Land og i By. Størst Interesse har det at iagttage den i Byerne. Derfor gives nærværende Afsnit Plads foran det følgende.

§ 2. Først skal da her kastes et Blik paa de Forandringer, der i Tidsrummet fra 1660 til 1837 gjordes i Organisationen af de locale Myndigheder, hvem Styrelsen af Kjøbstædernes communale Anliggender var overdraget.

Medens enhver Kjøbstad før ordentligviis hørte under Hovedlensherren i det Len, hvor den var beliggende, laa den under Enevældet ikke under Amtmanden, men umiddelbart under Stiftamtmanden, see N. L. 3—1—3 og 5, 3—4—3 og 4. Det blev derfor omsider sædvanligt at kalde Stiftamtmanden Overøvrighed i Kjøbstæderne.

Forandringen maa være indtraadt før 1671. Vel opstiller Fr. af 4 September 1671, § 6, den Regel, at de norske Byfogders Regnskaber skulle indsendes til Amtmanden, men samme Forordnings § 8 bestemmer, at Borgermester og Raad skulle godtgjøre for Stiftamtmanden, at de have indsendt sine Regnskaber og modtaget Quittering.

Stiftamtmændenes Overtilsyn med Kjøbstædernes Styrelse har dog i Begyndelsen af dette Tidsrum været svagt. Det var nemlig fremdeles i alt Fald i nogen Grad Skik og Brug, at Magistraten brevvexlede umiddelbart med Statholderen i Norge, der havde Overtilsyn med Styrelsen i det hele Rige, eller endog med Regjeringscollegierne i Kjøbenhavn, see Magistratsinstruxen for Christiansand af 24 Januar 1688, §§ 4 og 5. Dette siges at have havt Støtte i de den danske Borgerstand under 24 Juni 1661 givne Privilegier, i hvis § 3 Kongen lovede, at naar nogen kongelig Befaling til Kjøbstæderne skulde udgaa, vilde han dem immediate til Borgermester og Raad og ikke til sin Ombudsmand, som tilforn havde været brugeligt, expedere.[1] I Norge havde dog denne umiddelbare Brevvexling nok ogsaa før været sædvanlig, idet den maa have været hensigtsmæssigst under de besværlige Samfærselsvilkaar, som fandt Sted, før der indrettedes offentligt Postvæsen. Men den var en Uformelighed og stod i Strid med Tanken i Lovbogens 1—24—1. I Løbet af det 18de Aarhundrede blev det derfor Regel, at Magistraten ikke med sine Andragender maatte forbigaa Stiftamtmanden, hvilket indskjærpedes den ganske eftertrykkeligt allerede ved et Rescript af 24 August 1736.

[1] See Wessel Bergs Rescriptsamling, Noten til Rs. 7 Marts 1693.

Magistraten antoges imidlertid neppe at staa ganske i samme Underordningsforhold til Stiftamtmanden som Fogderne paa Landet til Amtmanden. Disse vare oprindeligt intet andet end Lensherrernes Fuldmægtiger. Dette havde aldrig været Tilfældet med Magistraterne. En Foged, som henvendte sig med et Andragende til sin Amtmand om et ham personligt uvedkommende Embedsanliggende, havde neppe nogen Ret til at forlange, at det skulde forelægges Kongen. Dette havde derimod Magistraten, Instr. 14 Januar 1688, § 4, og 14 September 1798, § 12. Hvorvidt Magistraterne skulde kaldes Underøvrigheder, var derfor ikke saa sikkert, see de tvende Rescripter af 29 August 1807.

Fra den Regel, at Stiftamtmanden var Øvrighed for Kjøbstæderne, havde man dog gjort enkelte Undtagelser. Kjøbstæderne i Finmarken stode under Amtmanden, see Anordn. af 17 Juli 1789, §§ 10, 11 og 26, samt 20 Juni 1794, §§ 5, 6 og 19, jævnfør Canc. Skr. 23 Marts 1799. Kongsberg Bergstad stod hverken under Amtmanden eller Stiftamtmanden, men under den Autoritet, under hvem Bergvæsenets Anliggender vare henlagte, og som til forskjellige Tider kaldtes Bergdirection, Berghauptmand eller Overberghauptmand, Fr. 31 Juli 1739, § 1. Ved Res. 29 Juni 1814 henlagdes Overøvrighedsforretningerne i Bergstaden til Amtmanden i Budskeruds Amt.

Snart derefter, nemlig ved Rsl. 16 Marts 1815 henlagdes samtlige Kjøbstæder under Amtmanden i det Amt, hvor de vare beliggende.

Borgermestre og Raadmænd bleve, som allerede sagt, ved Enevældet eller strax derefter kongelige Embedsmænd. Naar et Raadmandsembede blev ledigt, skulde de øvrige Medlemmer af Raadet conferere med Stiftamtmanden og foreslaa en dygtig Borger til Ansættelse i den ledige Plads, Instr. 14 Januar 1688. § 9. Borgermester og Raadmænd indbefattedes nu under den fælles Benævnelse Byens Magistrat, saaledes allerede i Privilegierne for Kragerø af 16 Januar 1660 og i Rs. 24 Marts 1666. Magistratens første Medlem fik i de fire Stiftsstæder og en Tidlang ogsaa i Fredrikshald Titel af Præsident. Hermed begyndtes allerede i 1665.[1] Denne Titel bibeholdtes i Stiftsstæderne, indtil det ved Rsl. 24 Juni 1828 bestemtes, at Præsidenterne for Eftertiden skulde kaldes Borgermestre.

---

[1] Yngvar Nielsen, Bergen, Side 422, og Samlinger til norske Folks Sprog og Historie, V, 613, Noten.

Antallet af Magistratens Medlemmer nedsattes. Det første Skridt hertil toges ved Rs. 24 Marts 1666.[1] Det siges her, at Magistratens Mangfoldighed i de norske Kjøbstæder havde viist sig at være til Besvær og Uleilighed. Særligen nævnes, at den havde været til de øvrige Borgeres store Tyngsel og mærkelige Præjudits. Herved sigtes sandsynligviis til tvende Ting, deels den allerede i Fr. 7 April 1619 paatalte Omstændighed, at Magistratspersonerne gjennem allehaande Kneb toge Næringen fra de øvrige Borgere, deels at de nøde Skattefrihed. Rescriptet betog dem denne Frihed og bestemte deres Antal til:

	Præsident	Borgermester	Raadmænd
i Fredrikshald	1		3
- Fredrikstad		1	3
- Christiania og Bragernæs	1	1	6
- Tønsberg og Laurvig		1	4
- Skien og Kragerø		1	4
- Christiansand	1	1	6
- Stavanger		1	4
- Bergen	1	2	6
- Throndhjem	1	1	6

Dette Antal blev senere næsten aldrig forøget, see som Undtagelse Rs. 23 Marts 1691, der viser, at Bergen dengang havde 3 Borgermestre. Derimod blev Antallet stadigen formindsket. Dette forberedtes gjennem Christian Vs N. L. 3—4—1, der vel gjentog Bestemmelsen i Recessen af 1643, 2—3—1, forsaavidt den sagde, at der i hver Kjøbstad skulde være saamange Borgermestre og Raadmænd, som Byens Leilighed udkrævede, men tilføiede, at hvor ingen Borgermester og Raad var, skulde Byfogden overtage deres Embede. Med Benyttelse af denne Udvei ophævedes de særskilte Borgermester- og Raadmandsembeder efterhaanden i alle andre Kjøbstæder end de fire gamle Stiftsstæder. I 1837 var det blot Christiania og Bergen, som havde et Magistratscollegium, hvilket i enhver af disse Kjøbstæder bestod af een Borgermester og to Raadmænd. Throndhjem og Christiansand havde vel i 1837 særskilt Magistrat ved Siden af Byfogden, men Magistraten bestod i disse Stæder kun af een eneste Person.

---

[1] Trykt i sin Helhed i sidstnævnte Samlinger, V, 612

I nogle af de nyeste Kjøbstæder, Vardø, Vadsø og Bodø, besørgedes Magistratsforretningerne af Fogden i det Fogderi, hvor Kjøbstaden var beliggende.

§ 4. Lovbogens Bestemmelser om Magistratens Forretninger findes deels i 3—4—5 til 13, der fastsatte Grundtrækkene i dens administrative Virksomhed, deels i en Mængde spredte Artikler, saasom 1—6—8, 1—9—2 og 7, 3—1—5, 3—5—1, 3—19—1 og 32, 3—20—1 m. fl. Særlige Instruxer udfærdigedes under 14 Januar 1688 for Magistraten i Christiansand og under 14 September 1798 for Magistraten i Christiania.[1] Ifølge Canc. Circ. af 1 October 1798 var det paa Bane at istandbringe en fælles Instrux for Magistraten i alle Kjøbstæder, bygget paa samme Grundsætninger som sidstnævnte Instrux, men denne Plan kom ikke til Udførelse.

§ 5. Magistraten var efter Lovbogen ikke blot administrativ Autoritet, men dannede i de Kjøbstæder, hvor dens Forretninger ikke vare henlagte under Byfogden, tillige en Domstol, den saakaldte Raadstueret. Da Fr. 10 Februar 1636, § 1—3, bestemte, at ingen skulde ansættes som Dommer eller i nogen Bestilling, som havde den ringeste Befatning med Justitien, medmindre han havde juridisk Examen, blev denne en Nødvendighed for alle Medlemmer af Magistraten, saalænge den havde Myndighed til at paatale offentlige Lovovertrædelser, samt ligeledes i Byer, som havde Raadsturet. Denne Domstol ophævedes først for nogle enkelte Kjøbstæder ved særlige Rescripter,[2] og tilsidst fuldstændigt ved Fr. 11 August 1797. Magistraten eller enkelte af dens Medlemmer beholdt dog endnu i lang Tid visse dømmende Forretninger, nemlig som Medlemmer af Brandretterne, Gjældscommissionerne i Throndhjem og Bergen samt af Skifteretterne. Dette Forhold er først forandret efter 1873. Men heri søgte man ikke Grund til at kræve juridisk Examen af Raadmænd, see Rs. 23 April 1802 § 1, No. 3, hvilket forudsætter, at der gaves Raadmænd, som ikke vare „lovkyndige". Universitetsfundatsen af 28 Juli 1824 § 30 lod sig ogsaa nøie med at nævne Borgermesterembederne blandt dem, til hvilke der udfordredes juridisk Examen.

[1] Den første er trykt i Wessel Bergs Rescriptsamling, den anden blandt de kongelige Forordninger.
[2] Samlinger til Norske Folks Sprog og Historie, V, 610.

Men i det store taget kan det siges, at Communens Bestyrere i det her omhandlede Tidsrum maatte være ikke alene kongelige Embedsmænd, men ogsaa Jurister.

§ 6. Byfogden blev nu Dommer, idet Privilegierne af 30 Juli 1662, § 9, som Regel for alle Kjøbstæder indførte den allerede lidt tidligere i Christiania efter dansk Mønster trufne Ordning, at alle smaa Sager først skulde paadømmes af Byfogden, altsaa paa Bythinget. Lovbogen 1—2—4 og 1—3—1 gjorde dette til almindelig Domstol i første Instants for alle ikke undtagne Sager. Endvidere havde Byfogden ligesom før at fuldbyrde alle Domme, forsaavidt offentlig Tvangsmyndighed paakaldtes hertil. Men efter at der nu maatte skjelnes mellem Statsstyrelse og Communestyrelse, vare disse Functioner at henregne til den første Classe.

Hvorvidt det var Magistraten eller Byfogden, som skulde oppebære Skatterne til Statscassen, er et Spørgsmaal, som strengt taget ikke hører hjemme i nærværende Afhandling. Men det havde saa megen reel Betydning ogsaa for Magistratens Stilling som Communestyrer, at der vel er tilstrækkelig Føie til at tage det med.

Ifølge hvad der allerede før er forklaret, havde Byfogden oprindeligt at oppebære alle i Kjøbstaden faldende kongelige Indtægter. I Skatkammerinstruxen af 20 Juli 1670, §§ 22—24,[1] paalægges det Byfogden at indlevere sit Regnskab til Magistraten, jvfr. Rs. 27 Januar 1677, som viser, at Byfogden oppebar Sjette- og Tiendepengene. Ifølge Rentekammerinstruxen af 16 April 1680,[2] § 3, skulde Byfogden fremdeles oppebære og aflægge Regnskab for Kongens uvisse Indtægter, forsaavidt disse ikke, saasom Tolden og Consumtionsafgiften, opkrævedes af særskilte Embedsmænd. Derimod maatte Magistraten oppebære og aflægge Regnskab for Skatterne. Herved tænktes paa den directe Skat, der ved det aarlige Skattebrev paalagdes hver enkelt Kjøbstad med en bestemt Sum. Denne Sum medtoges i det Beløb, der af Taxeerborgerne udlignedes paa Kjøbstadens Indvaanere, see Instrux 14 Januar 1688, § 6. Den var altsaa egentlig en Udgift for Bycassen. Hertil sluttede sig Kammerretsanordningerne af 30 Juli 1684, Cap. II, §§ 2 og 6 samt 18 Marts 1720, Cap. II, §§ 2 og 5 jvfr.

[1] Danske Geheimearkivs Aarsberetninger, II, Side 199—200.
[2] Meddelelser fra Rentekammerarkivet, 1873—1876, Side 12—13.

Fr. om Skattens Inddrivelse af 12 December 1806. Sigt- og Sagsfaldregnskabet aflagdes saaledes af Byfogden, see Rentekammer Skr. 15 Marts 1704, 16 April 1707, 19 Marts 1718, 5 November og 3 December 1774,[1] ligeledes Regnskabet over den Kongens Casse tilfaldne Arv, Rentek. Skr. 15 Februar 1749, samt Arveafgifterne, Canc. Skr. 27 August 1803. Derimod skulde de directe Skatter, saasom Qvartprocentafgiften efter Fr. 31 Mai 1781, § 4, Bygningsafgiften efter Fr. 1 October 1802, IV, § 21 og Indtægtsskatten efter Fr. 8 Februar 1810, § 10, oppebæres af Magistraten. Dennes Medlemmer vare altsaa Oppebørselsbetjente og maatte efter Rs. 30 Juni 1793 stille Caution. I alt Fald i Enevældets ældre Tid var det dog ikke Magistraten, som umiddelbart modtog Skatterne, hvorimod dette skeede ved Kæmnerne eller andre dertil af Stiftamtmanden og Magistraten paa deres Ansvar beskikkede Ombudsmænd, see Instruxen af 1688, § 6, K. R. O. 18 Marts 1720, Cap. II, § 5.

Ved Loven om Formues- og Indtægtsskat til Rigsbankssedlernes Indløsning af 14 Juni 1816, § 18, bestemtes det, at denne Skat skulde indkræves af Magistraten, og ved Skatteloven af 1 Juli 1816, § 18 d, gjordes Bestemmelsen anvendelig paa den til Statscassen paalagte nye directe Skat, Kjøbstadsskatten, hvorhos Circulæret om Skatteregnskabernes Affattelse af 31 Juli 1816, §§ 2 og 12, paalagde Magistraten ogsaa at oppebære Brændevinsafgiften, jvfr. Circulære af 5 October 1818 og Rsl. 27 December 1819.

Regjeringen fandt det imidlertid uhensigtsmæssigt, at Magistratens Tid og Kræfter skulde optages af Oppebørselsforretninger, og begyndte derfor i 1819 at ansætte Skattefogder, hvem Oppebørselen af alle i Kjøbstaden faldende Statsindtægter overdroges. I Overensstemmelse hermed blev Loven om Skat til Rigsbanksedlernes Indløsning af 6 August 1824, § 32, affattet, idet den i Stedet for, som de tidligere Love, at paalægge Magistraten at oppebære Skatten, rettede Befalingen til „vedkommende Oppebørselsbetjent". Til denne Bestemmelse henviste igjen den endnu gjældende almindelige Skattelov af 26 August 1833, § 7 e, for Kjøbstadsskattens Vedkommende, jvfr. ny Lov om Indtægts- og Formueskat af 29 Juni 1892, § 23. Herved tilkjendegaves altsaa, at Kongen skulde have Frihed til at henlægge Skatteoppebørselen i Kjøbstæderne til andre end Magistraten.

---

[1] Alle utrykte, men indtagne i den ovenfor Side 60 omtalte Samling.

Byfogden var imidlertid fremdeles communal Tjenestemand. Det var nærmest hans Sag at paasee Overholdelsen af de til god Skik og Orden for Kjøbstaden givne Forskrifter. Han var altsaa Kjøbstadens Politimester. Saaledes forholdt det sig altid, ogsaa før dette blev udtrykkelig sagt i Politianordningen af 22 October 1701, Post I, § 10.

§ 7. I Slutningen af det 17de Aarhundrede begyndte man med at oprette særskilte Politimesterembeder i de større norske Byer. Den første Politimester ansattes i Throndhjem, see Rs. 12 Nov. 1686 og Confirmation af 23 Juli 1687. Hans Embede ophævedes ved Rs. 13 Mai 1702, jvfr. Rs. 3 Mai 1708, men oprettedes atter ved Rs. 11 September 1750. Ved Rs. 12 Marts 1692 ansattes en Politimester i Bergen, hvilket Embede altid bibeholdtes i denne By. Christiania fik først Politimester ved Rs. 11 September 1744,[1] Christiansand ved Rs. 8 Mai 1767, som dog bestemte, at Politimesterembedet skulde være forenet med Byfogedembedet, men have særskilt Løn.

Af den gamle Communalstyrelse udsondredes saaledes Politiet som særegen Institution. Den fik sin egen Lovgivning, grundlagt ved den saakaldte almindelige Politianordning af 22 October 1701, som oprindelig kun var givet for Danmark og nærmest for Kjøbenhavn, men ved Rs. 8 August 1735 blev udvidet til alle norske Kjøbstæder undtagen Bergen. Sidstnævnte Sted havde allerede under 24 Januar 1710 faaet sin egen Politianordning, hvilken erholdt væsentlige Tillæg og Ændringer ved Instruxen for Bergens Politimester af 9 December 1746. Christiania erholdt særegen Politianordning af 24 Februar 1745. Ved Rs. 23 September 1763, jvfr. Rs. 8 December 1769, gjordes saavel Politiforordningen som Politimesterinstruxen for Bergen gjældende i Throndhjem. Christiansand fik sin egen Politiforordning ved Instrux 5 Juni 1776.

De specielle Politiforordninger for de fire gamle norske Stiftsstæder slutte sig, saavel hvad Systematik som Indhold angaaer, meget nøie til den almindelige Politianordning af 1701. De ere ligesom denne deelte i to Hovedafdelinger. Den første organiserer Politiets Autoriteter. Den anden bestemmer dets Opgaver.

---

[1] P. Holmsen, Christiania Polities Historie, Side 18—21.

I hver af Stiftsstæderne blev der ikke alene ansat en Politimester, men ogsaa anordnet et Collegium for Politivæsenet, hvilket i Christiania kaldtes Politiretten, i de tre øvrige Stiftsstæder Politicommissionen. Det bestod af Stiftamtmanden som Præses, Fæstningens Commandant, Magistratens Præsident og een af Byens eligerede Mænd samt udenfor Christiania tillige af Indrulleringschefen. Dette Collegium var egentlig Politidomstol, idet det paadømte alle offentlige eller private Politisager. Men det havde tillige visse administrative Functioner. Ifølge Anordn. 1701, Post I, § 3 og Parallelstederne i de specielle Politianordninger skulde de almindelige Instructioner, Politimesteren udfærdigede for sine Underordnede, forelægges Politicommissionen til Approbation. Ifølge Post I, § 12 i Politiforordningerne for de norske Stiftsstæder skulde Politicommissionen, hvis der forefaldt noget, som var tvivlraadigt eller vigtigt og ikke i Politiforordningen specificeret, indhente kongelig Resolution derom. De samme Politianordninger, Post II, Cap. IV, § 3, paalagde Politimesteren at conferere med Politiretten om at indsætte nogen Betler eller Løsgjænger paa Tugthuus eller Arbeidshuus. Politianordningen for Christiania foreskrev, at Politimesteren skulde overlægge med Politiretten om, hvorledes Rendestene, Gader, Veie, Broer og Vandverk skulde forbedres, samt om Oprettelsen af Skydslag, see Post II, Cap. VI, § 3, 5, VII, § 1, og Cap. XII, jvfr. Inst. 5 Juni 1776, B, Cap. VI, § 3 og Cap. X.

I Kjøbstæder, som havde særskilt Magistrat, stod Byfogden, forsaavidt Politimesterforretningerne angik, ifølge Forholdets Historie oprindeligt under Borgermester og Raad. I Overensstemmelse hermed paalagde N. L. 3—4—5 Magistraten at holde god Skik og Politi i Kjøbstaden. Derimod kom de som særskilte Embedsmænd ansatte Politimestre til at indtage en uafhængigere Stilling.

Endog i Politimesterens Forhold til Stiftamtmanden var der nogen Uklarhed. En Forordning af 19 Januar 1692, der var given saavel for Norge som for Danmark, tillod vel dem, som troede sig forurettede af Politimesterens Underordnede og ikke efter Klage til ham fik Fyldestgjørelse, at gaa til Domstolene. Men de, som maatte have at klage over selve Politimesteren, skulde inden 3 Maaneder indgive sin Besværing til Kongen. Dette blev dog forandret ved den almindelige Politiforordning af 22 October 1701, Post I, § 8, og tilsvarende Bestemmelser i de før nævnte specielle Politianordninger,

hvilke allesammen tillode den Forurettede at drage Politimesteren til Ansvar for Politiretten og paalagde ham at rette sig efter dens Dom. Men siges det, hvis han ikke det vil, skal Politiretten give Kongen det tilkjende. Og Politianordningernes Post I, § 1, udtrykte sig desuden, som om Regjeringens Befalinger til Politimestrene tilstilledes dem umiddelbart fra det dansk-norske Cancelli, og paalagde ham kun at efterleve disse. Politianordningerne indeholde ikke mindste Spor til, at Stiftamtmanden paa egen Haand skulde kunne meddele Politimesteren Befalinger eller omgjøre hans Beslutninger. At Stiftamtmanden paa egen Haand skulde kunne gjøre saadant, passede heller ikke godt med den Ordning, at den eneste høiere administrative Myndighed i Politiets Anliggender, som omtales i Politianordningerne, var tillagt Politicommissionen, hvori Stiftamtmanden vel havde Sæde som Formand, men som bestod af flere Medlemmer, der altsaa kunde overstemme ham. Politimestrene forsøgte virkelig undertiden at gjøre sig uafhængige af Stiftamtmanden, og heri vare de paa Vei til at vinde Medhold. Rs. 9 December 1746, § 9, paalagde saavel Magistraten som Politicommissionen, at være ham behjælpelige i hans Embede og haandhæve ham i hans Myndighed, „saa at han ikke af Magistraten i sine Forretninger, dem han selv skulde staa til Ansvar for, bør dependere, ei heller af Politiretten, uden forsaavidt nogen derved maatte finde sig fornærmet og derover for Politiretten vorder klaget, eller han i forekommende Sager forlanger og behøver Politirettens Raadførsel, Betænkende og Resolution". Ansaa nogen sig fornærmet af Politimesteren, skulde ifølge Slutningsbestemmelsen i Rescriptets § 16 dermed forholdes efter Fr. 19 Januar 1692. Denne Regel fastholdtes i Rs. 22 December 1747, § 3, som sagde, at Politicommissionen, hvis den fandt, at Politiet ikke blev tilbørligen administreret, skulde paa en anstændig Maade tilkjendegive Politimesteren dette og overlægge med ham, hvorledes derpaa kunde raades Bod, og i Fald nogen Forsømmelse eller Forseelse fra hans Side maatte befindes, skulde det af Stiftamtmanden indberettes gjennem Cancelliet til kongelig Resolution.

Men disse Bestemmelser bleve kun givne for Bergen og synes at være fremkaldte ved et Misforhold, som dersteds var opstaaet imellem Autoriteterne, og i hvilket Stiftamtmanden formodentlig ikke har været uden Skyld. De bleve igjen snart fravegne.

I Rs. 23 September 1763, § 7, blev det sagt, at Politimesteren saavelsom de ham underordnede Betjente skulde staa dem, der maatte mene sig forurettede af dem, til Ansvar ved Politicommissionen. Enkelte Politimestre bleve i Virkeligheden dømte til Straf og Erstatning for sine Embedshandlinger.[1]

Ligeledes blev det erkjendt som Grundsætning, at Politimesteren i sine administrative Forretninger stod under Stiftamtmanden. Rs. 8 Mai 1767 paalagde Politimesteren i Christiansand at indhente Stiftamtmandens Approbation paa Ansættelsen af Politibetjente. I Rs. 8 December 1769, § 5, blev det sagt, at Politimesteren i alle tvivlsomme Sager skulde vende sig til Stiftamtmanden og udbede sig hans Resolution, hvilken han da med vedbørlig Ærbødighed og Hørighed havde at efterleve. Og ved Rs. 26 April 1777, § 4, blev det endog bestemt, at de Domme, Politimesteren i Bergen kunde afsige i den daværende Politikammerret, ikke maatte exeqveres, førend de vare approberede af Stiftamtmanden.

Ogsaa om Forholdet mellem Politimesteren og den for hele Stiftet ansatte Generalveimester, var der Tvist, see Rs. 1 August 1732, der i denne Retning hævdede Politimesterens Uafhængighed.

§ 8. Derimod blev Politimesteren uafhængig af Magistraten. Det indskjærpedes oftere denne at afholde sig fra Indgreb i hans Embede og at understøtte ham i dette, see navnlig Rs. 9 Dec. 1746, §§ 8 og 9 samt Rs. 17 Januar 1749. Og i Christiania Magistrats Instrux af 14 September 1798, § 12, siges det, at uagtet Politiets Forvaltning og Bestyrelse i Almindelighed ikke paaligger Magistraten, skal denne dog, naar den finder, at noget til disses Forbedring kunde være at anordne, derom indkomme med Forestilling til Stiftamtmanden, som da gjennem Cancelliet andrager samme for Kongen. Hertil sigtedes vel ogsaa ved Rs. 23 April 1802, § 1, som, da det omorganiserede Christiania Politiret, foreskrev, at de extrajudicielle Forretninger vedkommende Politiet, der efter ældre Bestemmelser tilkom Politiretten, skulde overgaa til Magistraten, dog saa at Politimesteren, forsaavidt angik disse Forretninger, skulde have Sæde i denne. Nogen hertil svarende Forskrift indtoges derimod ikke i det Rescript af

---

[1] P. Holmsen, Christiania Polities Historie, Side 77.

9 October 1811, der foretog en lignende Omorganisation af Politiretten i Bergen. At den ved Rescriptet oprettede Politiret skulde være Domstol og intet andet, er klart, men hvem der skulde overtage den gamle Politicommissions extrajudicielle Forretninger, sagdes ikke.

I Byer, som havde særskilt Magistrat og en Byfoged, som udførte Politimesterforretningerne, stod denne upaatvivlelig i samme Forhold til Magistraten.

§ 9. Efterat det nu er omhandlet, hvilke Embedsmænd der styrede Byens Anliggender, skal det da forklares, hvorledes disse vare fordeelte mellem dem.

Pligt og Myndighed til at paatale offentlige Lovovertrædelser tilkom som bekjendt endnu efter Chr. Vs Lovbog, 3—4—6, 5—3—50, 6—6—3, 5, 6, 9, 20 m. fl. jvfr. Instrux 7 Februar 1685, § 6, enhver Øvrighed, og under dette Begreb henførtes i Kjøbstæderne ikke blot Stiftamtmanden, men ogsaa Magistraten, samt ligesaavel Byfogden som Fogden paa Landet, see Lovbogens 1—17—3 og 1—22—46. Allerede før Enevældet og end mere under dette blev det lidt efter lidt Skik, at Magistrat og Foged i vigtigere Sager, saavidt muligt, indhentede Overøvrighedens Stadfæstelse paa, hvad de havde gjort, eller endog deres Samtykke til, hvad de agtede at gjøre, og heraf udviklede sig da den Regel, at de underordnede Øvrigheder ikke paa egen Haand maatte træffe saadanne Afgjørelser. Saaledes gik det med den vigtigste af alle Øvrighedshandlinger, Paatalen af de større Forbrydelser. Fr. 19 August 1735, §§ 1 og 6, samt 19 Mai 1741, § 1, vise uimodsigeligt, at Sager, som angik Liv, Ære, Boeslod eller visse Aars Strafarbeide ikke maatte anlægges af Fogden eller Magistraten uden med Amtmandens eller Stiftamtmandens „Forevidende“, og at Justitsbehandling ved Extraret ei maatte finde Sted uden efter Ordre fra disse høiere Øvrigheder, jvfr. Fr. om Justitsen ved Landmilitsen af 7 Marts 1749, § 5. Herved var altsaa Myndigheden til at paatale Justitsforbrydelser fratagen Magistraten. For Pligten til at paatale offentlige Politiforseelser befriedes Magistraten. Denne Paatalemyndighed gik nemlig i enhver Kjøbstad, som havde egen Politimester, over paa ham, og da han i sine Embedsforretninger ikke stod under Magistraten, maatte det samme blive Tilfældet ogsaa i de Kjøbstæder, hvor Byfogden udførte Politimesterforretningerne.

§ 10. Som Kjøbstadens Øvrighed havde Magistraten for det første at gaa sin Overøvrighed, Stiftamtmanden eller efter 1815 Amtmanden og Regjeringen til Haande ved Udførelsen af Statens Forretninger, see Instruxen af 14 September 1798, § 16, som paalægger Magistraten ikke alene at iværksætte Kongens Bud, men ogsaa med Hurtighed og Beredvillighed at udføre de kongelige Collegiers og Stiftamtmandens Befalinger og Foranstaltninger saaledes, som den for Kongen vil ansvare. Den er altsaa Statsmyndighedens Fuldmægtig og Repræsentant i Kjøbstaden. I saadan Egenskab havde den allerede før Enevældets Tid adskillige Forretninger, f. Ex. Tilsynet med Overformynderværsenet. I Tidsrummet 1660—1837 tillagdes der oftere Magistraten Functioner i det hele Statssamfunds Interesse, f. Ex. at føre Mandtallet over Kjøbstadens constitutionelt Stemmeberettigede samt at bestyre de constitutionelle Valg- og Districtsforsamlinger. Hele denne Side af Magistratens Virksomhed ligger udenfor nærværende Afhandlings Ramme.

Men dernæst havde Magistraten den almindelige Bestyrelse af Kjøbstadens communale Anliggender. Lovbogens 3—4—5 paalægger Magistraten at holde god Skik og Politi efter de Puncter og Stykker, Loven og den paatænkte, men aldrig istandbragte Politiordning for Kjøbstæderne melde. Den skulde altsaa drage Omsorg for Byens Velfærd. Ifølge Instruxen af 14 Januar 1688, § 4, skulde Magistraten i Christiansand hver Thorsdag mødes paa Raadstuen for at conferere med hverandre om, hvad Byens Opkomst og Fremtarv kunde vedkomme, saa og hvorledes en skikkelig Politi der paa Stedet kunde indrettes og vedligeholdes. Og ved Politi mentes efter Datidens Sprogbrug just de varige Anordninger og Foranstaltninger, der kunde tjene til Samfundets økonomiske og moralske Trivsel. Instruxen af 14 September 1798 siger: „Byens og dens Indvaaneres Bedste skal være Hovedgjenstanden for Magistratens Omsorg og Bestræbelser. Det skal være dens Pligt at ophjælpe Vindskibeligheden, understøtte Borgerfliden og som Følge deraf at søge at afskaffe og indskrænke skadelige Monopoler, ved hvilke Arbeidsomhed undertrykkes og Virksomhed kvæles. Den skal vaage omhyggeligen for alt det, der vedkommer Byens Økonomi, den skal værge for Byens Eiendomme og Rettigheder, samt nøie paasee, at der føres god Huusholdning med dens Casses Indtægter, og at der aflægges rigtigt og ordentligt

Regnskab baade for disse og de Udgifter, der udkræves til Byens Nytte og Fornødenheder,“ (§ 2).

At drage en skarp Grændse mellem Magistratens Forretninger som local Statstjener og som Bestyrer af Kjøbstadscommunen er selvfølgelig ikke let. Visse af dens Functioner lade sig ligesaa vel henføre under den ene som under den anden Hovedgruppe. Saadanne Anliggender kunne siges at være af blandet Natur. Hvis de, som nu ofte Tilfældet, ere henlagte under en Bestyrelse, der er sammensat af Statsembedsmænd og communevalgte Ombudsmænd, eller de udøves af saadanne i Samvirksomhed, kan Betegnelsen være meget oplysende. Dette gjælder derimod ikke om Fortidens Bestyrelser, som udelukkende bestode af Embedsmænd eller Medlemmer, tilkaldte af dem.

§ 11. Som særegne Arter af communale Gjøremaal, der vare tillagte Magistraten, bør nævnes:

a At meddele Borgerskabsbreve, N. L. 3—3—1, 3—7—1, Fr. 31 Januar 1738, § 5 og Sportellov 13 September 1830, § 170. Endvidere Grossererattester, Pl. 22 December 1808, Bevilgninger til at drive Høkerhandel, Vertshuusholdeller Marketenteri, Lov 8 Juni 1818. Betingelserne for at erholde Handelsborgerskab skjærpedes i dette Tidsrum, især ved Christiania Privilegier af 26 September 1749, § 13 og sidstnævnte Lov.[1]

b At anordne og afskaffe de smaa Bestillinger i Kjøbstaden og dens Tjenere, N. L. 3—4—9. Bestemmelsen er hentet fra Recessen af 1643, 2—3—7. Et Rescript af 31 Juli 1670 nævnte som Bestillinger, der her havdes for Øie, Overformyndere, Kirkeværger, Overkjøbmænd, Stiftelsesforstandere, Vurderingsmænd paa Skifter og Executioner, Kæmnere, Underfogder, Vagtmestre, Auctionarier, Bedemænd, Veiere, Procuratorer, Organister, Instrumentister (ɔ: Stadsmusikanter), Havnefogder, Stevnevidner, Vragere, Maalere. Men Opregningen angiver sig ikke for fuldstændig. De nævnte Bestillingsmænd vare af to Slags: Saadanne, som udførte offentlige Forretninger, og saadanne, som bleve eneberettigede til at udføre Forretninger for private Personer, saasom Bedemænd, Instrumentister, Auctionarier, Veiere, Vragere og Maalere. Da baade Loven og Rescriptet overdrage til Magistraten at anordne deslige

[1] Schweigaard, Den norske Handelsret Side 10—16.

Bestillinger, maa det have været Meningen, at den kunde give Monopol paa saadanne Næringer. Dette skeede ogsaa i Virkeligheden, hvilket tjener til Forklaring af nysnævnte Bestemmelse i Instruxen af 1798, § 5. Hensigten med hiint Rescript udtales i dets Indledning. Kongen siger her, at han fandt sig besværet ved de hyppige Ansøgninger om en eller anden Bestilling i Kjøbstæderne. For at blive fri herfor er det, han efter Statholderens Forslag overdrager Myndigheden til Magistraten, „som for Kjøbstædernes Gavn og god Politi er skyldig at drage Omhu." Instruxen af 1688 § 8 paalagde vistnok Magistraten i Christiansand at indhente kongelig Approbation paa saadanne Beskikkelser. Men dette kom neppe i Brug. Det samme gjælder formodentlig ogsaa om den Forskrift i Canc. Circulære af 4 August 1804 og Rs. 5 Juli 1805, jvfr. Rsl. 1 April 1815 B og 12 August 1837, § 2, at Besættelse af de Bestillinger, til hvilke Underofficerer vare fortrinsberettigede, skulde henskydes til Kongen, naar Magistraten vilde ansætte en civil Mand.

c N. L. 3—4—8 gjentog Bestemmelsen i Recessen af 1643, 2—3—10, hvorefter Magistraten aarlig skulde udnævne to af sin Midte til at sætte Taxter paa alle Slags Fornødenhedsvarer. Hvorledes det skulde forholdes hermed i Kjøbstæder, hvor der kun var en eneste Magistratsperson, er ikke sagt. Bestemmelsen indskjærpedes ved Fr. 22 October, Post II, Cap. 9, § 6; Fr. 24 Januar 1710, Post 2, Cap. 8, § 3; Rs. 9 Juli 1723; Fr. 12 Februar 1745, Post. 2, Cap. 9, § 3; Rs. 9 December 1746, § 13; Instr. 5 Juni 1776, Cap. 7, § 3. I Christiania og Christiansand skulde Politimesteren være tilstede ved Ansættelse af Taxterne. Af Rs. 24 Juni 1785 sees, at der endnu dengang sattes Taxter paa Høkervarer i Christiania. Senere synes det at være gaaet af Brug at sætte offentlige Taxter paa Varer. De omtales ikke i Instruxen for Christiania Magistrat af 1798. I Bergen vedblev man dog at sætte Taxter paa Bødkerarbeide, see Rs. 1 Marts 1743, 11 Mai 1748, Fr. 12 September 1753, Cap. 4, § 12 samt Lov 1 August 1820.

d N. L. 3—4—8 gjentog Forskriften om, at Magistraten skulde paasee, at der altid havdes tilstrækkeligt Forraad af Livsfornødenheder i Byen. Denne Forskrift indskjærpedes endnu ved Instruxen af 1798, § 22. Ogsaa Politimesteren var det paalagt at

have Omsorg herfor, see den almindelige Politianordning af 22 October 1701, Post II, Cap. 9, § 6, og tilsvarende Bestemmelser i de specielle Politianordninger.

e Ifølge N. L. 3—10—1 skulde Magistraten paa Raadstuen til offentligt Eftersyn have ikke blot som efter Chr. IV N. L. VII, 29, Normaltønde, men Normalmaal- og Vægtredskaber af alle Slags. Opsyn med, at der i Handel og Vandel ikke brugtes ulovlig Vægt og Maal paalaa efter den almindelige Politianordning af 20 Oct. 1701, IX, § 1 og Parallelsteder Politimesteren.

f Magistraten skulde under Stiftamtmanden have Tilsyn med Overformynderiet, N. L. 3—19—32, 3—20—1 og 4; Instr. af 14 Januar 1688, § 14; Instr. 14 September 1798, § 3.

g Endvidere saavel med det almindelige Fattigvæsen (jvfr. næste Paragraph, Bogstav c) som med de milde Stiftelser og Legater, der ere den anbetroede, Instr. 1798, § 4.

h Magistraten skulde ifølge N. L. 2—18—14, jvfr. Rs. 24 November 1764, anordne Skrive- og Regneskoler. Om disse gaves der en heel Deel specielle Bestemmelser.[1] Nogen almindelig Lov om Almueskolevæsenet i Kjøbstæderne udkom ei før i 1848. Jvfr. næste Paragraph Bogstav b.

i Bortseet fra N. L. 2—9—1, ifølge hvilken Magistraten skulde deeltage med Stiftsdirectionen og Sognepræsten i Beskikkelsen af dennes Medhjælpere, havde Magistraten ingen Befatning med Kirkens Anliggender, uden forsaavidt disse medførte Udgifter for Kjøbstaden, eller forsaavidt der skulde sættes Taxt for Betaling af materielle Tjenester, Kirken ydede sine Medlemmer, saasom for Begravelsesplads paa Kirkegaarden, eller for Brug af Kirkeklokkerne. Saadanne Taxter sattes nemlig enten af Stiftamtmanden og Biskoppen i Magistratens og Kirkeværgernes Nærværelse, Fr. 7 November 1682, § 21, eller i den senere Tid ved kongelig Resolution.[2] Dette var Levninger fra Regelen i Recessen af 1643, 1—4—4, ifølge hvilken Magistraten, som før omtalt, var Kirkens Forsvar.

k Ifølge Brandforordningen af 18 August 1767 Cap. I, jvfr. Cap. V, § 1 og 2, samt tilsvarende Bestemmelser i de specielle Brandforordninger for Bergen af 16 Mai 1707 og for Christiania af

[1] Motzfeldt, Kirkeret, Side 249.
[2] Sammesteds Side 144.

24 Februar 1714, skulde Magistraten sørge for Anskaffelsen af de lovbefalede Brandredskaber, samt ifølge sidstnævnte Capitels § 9 mønstre Brandfolkene og ifølge Cap. VI § 2 indfinde sig ved Ildebrande. Blev der Spørgsmaal om at standse saadanne ved at nedrive Huse, skulde Magistraten træffe Bestemmelser herom, Instr. 14 September 1798, § 15, jvfr. Anord. for Bergen, Cap. V, §§ 15 og 16.

Ligeledes paalagde den almindelige Brandforsikringsanordning af 18 August 1767, §§ 2, 8, 10, 12 m. fl. Magistraten visse Forretninger vedkommende Brandforsikringen, Contingentens Oppebørsel og Assurancesummernes Udbetaling.

§ 12. Om flere af de Communen i større eller mindre Grad vedkommende Anliggender gjaldt det, at de ikke heelt og holdent vare overladte Magistraten, men særlige Autoriteter, i hvilke enten hele Magistraten eller noget af dens Medlemmer havde Sæde sammen med andre Personer. Som saadanne Autoriteter ere at mærke:

a Kirkeinspectionen, bestaaende af Magistraten og Sognepræsten, Rss. 3 Juli og 27 November 1739, 8 August 1771 og 14 Juni 1795, § 9, som siger, at Kirkeinspectionen har at vaage over, at Kirkens Midler udlaanes sikkert, samt at Kirken holdes velbørligen istand.

b Skoleinspectionen. Skolerne stode nemlig under Tilsyn ikke blot af Magistraten, men ogsaa af Sognepræsten, N. L. 2—18—14.

c Fattigcommissionen. Da et offentligt Fattigvæsen organiseredes siftsviis ved Anordn. 2 December 1741, jvfr. Rs. 2 November 1742, Anordn. 29 August 1755 og 5 Mai 1786 samt Rss. af 3 April 1789 og 13 August 1790, blev der tillige truffet nye Bestemmelser om Fattigvæsenets Bestyrelse. I Spidsen for denne stilledes for hvert Stift en Stiftsdirection, bestaaende af Stiftamtmanden og Biskoppen, i Nordlands og Finmarkens Amter samt i den til Throndhjems Stift hørende Deel af Romsdals Amt en Amtsdirection bestaaende af Amtmanden og Biskoppen. Enhver saadan Direction havde i hver Kjøbstad under sig en Fattigcommission. Denne var sammensat paa noget forskjellig Viis i de forskjellige Stiftsstæder og i hvert Stifts øvrige

Stæder.[1] Overalt havde en Magistratsperson samt en Sognepræst Sæde i Fattigcommissionen og mangesteds tillige et Par af Kjøbstadens eligerede Mænd eller et Par andre af Magistraten opnævnte Borgere.

d Havnecommissionen, som ifølge Fr. 16 September 1735, § 1, bestod af Magistraten, Lodscapitainen (Overlodsen) og en af Magistraten opnævnt Borger, der havde faret til Søs. Efter Havneloven af 24 Juli 1827, § 1, bestod Commissionen af Magistratens første Medlem, Politimesteren, Overlodsen og Havnedirectøren samt to søkyndige Borgermænd, som af Magistraten og Byens eligerede Mænd ved Stemmeflerhed udnævntes dertil. Under denne Commission henlagdes det stedlige Havnevæsens Anliggender. Som fast Medhjælper fik den en Havnefoged, see den nævnte Forordnings § 2 og den senere Havnelovs §§ 5 og 7. Denne Tjenestemand førte det umiddelbare Tilsyn med Havnelovgivningens Overholdelse.

e Begge de første Love, der gaves om Bygningsvæsenet i Kjøbstæderne, nemlig den af 24 Juli 1827 for Christiania og af 13 September 1830 for Bergen, anordnede en Reguleringscommission, bestaaende af Magistraten, Politimesteren, Branddirectøren, Stadsconductøren og 7 af Byens eligerede Mænd, som havde at regulere Byens offentlige Pladse og Gader. Reguleringsplanerne skulde undergives kongelig Appobation.

§ 13. Hvilke offentlige Indretninger og Formaal der skulde være Gjenstand for Politiets Omsorg, findes angivet i Politiforordningernes Post II ved en Opregning, der er anlagt paa at være saa udtømmende som muligt. Det paalægges Politiet at føre Indseende med, at ingen forbuden Religionsøvelse fandt Sted, med Overholdelsen af Lovene om Helligdage, Ærbarhed og gode Sæder, med Fred og Orden paa Gader og offentlige Steder, med Fremmede og Pasvæsenet, med Løsgjængere og Betlere, med Luxusanordningernes Overholdelse („Skik og Orden“) med Skjænkestederne og Værtshusene, med Torvene og Torvhandelen, med al anden Handel, med Haandværkslaugene, med Istandsættelsen og Renholdelsen af Gader, Fortog, Veie, Rende-

[1] Oversigt over de herhen hørende Bestemmelser findes i Motzfeldts Kirkeret, Side 260—262.

stene, Cloaker, Havnen og Bryggerne, med Vandledninger, Brønde og Pomper, med de offentlige Lygter, Brand- og Bygningsvæsenet, Skorstensfeiningen, Vægterne, med Skydsvæsenet og med den offentlige Beplantning. Opregningen var saa fuldstændig, at Eftertidens Politilovgivning, bortseet fra Sundhedslovene, ikke har fundet ret meget at lægge til.

Politiet skulde efterspore og paatale alle Overtrædelser af de om disse Gjenstande givne Love. Derimod paalægger Politiforordningen ikke Politiet at efterspore Tyverier, Drab og andre Justitsforbrydelser. Heraf har man villet slutte, at saadant var Politiet uvedkommende og fremdeles som før maatte paahvile Byfogden.[1] For at være istand hertil maatte han vedblive at have Svende. Men dette blev ikke Tilfældet. Han havde ikke andre Underordnede end Underfogden, Slutterne og Stævnevidnerne. Politimesteren havde derimod Politibetjente, som færdedes ude, Dag og Nat, for at efterspore Politiovertrædelser. Det var derfor naturligt, at de anvendtes ogsaa til at efterforske og forebygge Justitsforbrydelser. At Politiet allerede tidligt overtog denne Function, sees af Instr. 9 December 1746, §§ 3 og 4, Rs. 10 April 1750, jvfr. Rs. 22 Juni 1774. Paa en vis Maade forudsattes dette allerede i Politianordn. af 1701, Post I, § 7, som paalægger Politiet at anholde dem, der antræffes i at forøve nogen Justitsforbrydelse. Et andet Spørgsmaal var det, hvorvidt Politiet kunde optage egentligt Forhør.[2]

De ved Politiforseelser paadragne Bøder tilfaldt i alle Kjøbstæder, som havde egen Politimester, en egen Casse, som kaldtes Politicassen, Fr. 22 October 1701, Post I, § 5, og som stod under Forvaltning af Politimesteren og den af Byens eligerede Mænd, der havde Sæde i Politiretten. Af disse Bøder erholdt Politimesteren ²/₃, men deraf maatte han selv lønne Politibetjentene. De tilsvarende Paragrapher i de specielle Politianordninger indeholdt noget herfra forskjellige Bestemmelser.

Til Medhjælp ved Bestyrelsen af Veivæsenets Anliggender fik Politimesteren ved Rs. 13 Januar 1792 en af Stiftamtmanden opnævnt, blandt Byens Borgere udtagen Ombudsmand, den saakaldte Veiinspectør.

---

1 P. Holmsen, Christiania Polities Historie, Side 27.
2 Schweigaard, Proces II, § 158.

§ 14. Allerede ved første Øiekast ser man, at Politianordningerne i det store taget angaa den Kreds af Gjenstande, der omhandles i sjette Bolk af Magnus Lagabøters Bylov og de i Kraft af denne istandbragte Byvedtægter. Hvorvidt kunde nu Forskrifter angaaende saadanne Gjenstande ogsaa under Enevældet gives paa anden Maade, end ved Lov eller Regjeringsforanstaltning? Ganske kan ikke dette negtes. De istandbragtes dog ad anden Vei, ikke længere ved Byvedtægter, men af Politiet.

Politimesteren havde egentlig kun at paasee Overholdelsen af de Politiet vedkommende Love og høiere administrative Anordninger, men ikke at give nye Forskrifter. Det laa imidlertid i Sagens Natur, at han inden visse Grændser maatte have Beføielse dertil. Naar Lovgivningen paalagde Politimesteren at forebygge en Ulempe af et vist Slags eller i en eller anden Retning at træffe Foranstaltninger til Opretholdelse af den almindelige Orden, f. Ex. naar Anordningen af 1701, Post II, Cap. II, § 4, paalagde ham at tilholde Kuskene ikke at bespænde Gaderne, saa at Færselen standser, saa er det klart, at Politiet ikke alene ved hver enkelt indtræffende Leilighed i saadant Øiemed kunde give de nødvendige Befalinger, hvilke enhver var pligtig til at efterkomme, men at Politimestrene ogsaa, hvor Omstændighederne tillode det, paa Forhaand kunde give almindelige Regler om, hvorledes alle Vedkommende i fremtidige Tilfælde havde at indrette sig. Lovgivningen indeholder imidlertid Spor til, at Politiet kunde strække sin Anordningsmyndighed noget videre, men i saa Fald skulde Politimesteren overlægge herom med Politicommisionen. Antydning hertil forekommer allerede i den før citerede § 9 af Instrux 9 December 1746, hvor der tales om, at Politimesteren kan behøve Politirettens Raad, Betænkende og Resolution. Tydeligere er Tanken udviklet i Rs. 23 September 1753, § 1, hvor det siges, at Politimester-Placater ikke behøve at forelægges Politicommisionen til Stadfæstelse, naar de kun gaa ud paa at gjøre Erindring og Advarsel om Efterlevelsen af et eller andet Lovbud, men at Politimesteren derimod havde at overlægge med Politicommisionen, naar nogen ny Indretning skulde foretages, som ikke kunde siges at være en Følge af de udstedte kongelige Befalinger. Herved var det altsaa af Lovgiveren anerkjendt, at den almindelige Politilovgivning kunde suppleres ved Politiplacater, og denne Anerkjendelse ledsagedes af et Tillæg indeholdende en Advarsel, som viiste, at Myndigheden muligens kunde

gribe alvorligt ind i Borgernes Handlefrihed. I Rescriptet blev det nemlig efter Forslag fra Generalprocurør Stampe sagt, at Politiet i Throndhjem maatte bringes i rigtig Stand paa den moderateste og lemfældigste Maade og især tage sig vare for at hindre nogen i at ernære sig, paa hvad lovlig Maade de bedst vide og kunne, saalænge det ikke strider mod Lov og Forordninger eller andres Privilegier, som tale derpaa. Dette er et Vidnesbyrd om, at Centralstyrelsen nu var bleven mere betænkelig end før med Indskrænkninger i Næringsfriheden, et Vidnesbyrd af samme Slags, som senere kom frem i den før omtalte Bestemmelse i Instr. 14 September 1798, § 5. At indrømme Politiet en saadan Myndighed var mindre betænkeligt, saalænge Politiplacaterne for at blive forbindende maatte gives med Samtykke af et Collegium som Politicommisionen, der bestod af flere høie administrative Embedsmænd og i sin Midte talte en af Byens eligerede Mænd. Noget anderledes stillede Sagen sig, efter at Politicommisionen var omdannet til blot og bar Domstol, og dens extrajudicielle Forretninger enten, som i Christiania, vare overførte til Magistraten eller, som i Bergen, ladet ganske uomtalte. Denne Myndighed til gjennem Politiplacater at give Forskrifter Politiet vedkommende blev brugt, men i ældre Tider neppe meget stærkt. Res. af 29 December 1774, 5 Juli 1775, 15 Mai 1782 og flere vække den Formodning, at det ikke var let at sikre deres Efterlevelse. Især kunde dette blive vanskeligt, hvor de ikke paa Forhaand vare godkjendte af Politiretten. Men Lovgivningen fastholdt Nødvendigheden af, at der maatte kunne gives saadanne Politiforskrifter. Dette viste sig især i Havnelovgivningen. Den ældste almindelige Lov om Havne- og Ringvæsenet, Fr. 16 September 1735, fritog vistnok Politimesteren for det Tilsyn med Havnen, han ifølge Politianordningerne skulde føre, og lagde Havnepolitiet i Havnefogdens Hænder. Men den lovmyndigede i § 2 Magistraten og Lodscapteinen til at udfærdige en Instruction for ham, hvilken Instruction nødvendigviis kom til at blive et for alle, der benyttede Havnen eller havde tilgrændsende Eiendomme, bindende Reglement. Dette kommer tydeligere tilsyne i Havneloven af 24 Juli 1827, § 14, som udtrykkelig tillægger Havnecommisionen i Forening med Branddirectøren at give særskilte Forskrifter om Brug af Lys og Ild i Havnen, afvigende fra de i Paragraphen opstillede, jvfr. ogsaa §§ 7 e, 9, 11, 13 og 15. I den sidste Deel af det her omhandlede Tidsrum opstod der Tvivl om, hvorvidt det almindelige Politi ved

saadanne Placater kunde indskrænke Borgernes Handlefrihed videre, end selve Loven medførte. Herimod paaberaabte man sig, at Retten til at supplere Politilovgivningen ved Gr. § 17 var forbeholdt Kongen, og at end ikke han kunde gjøre det ved staaende Regler, givne i Form af almindelig Resolution, men kun ved provisorisk Anordning. Det var imidlertid en aabenbar Misforstaaelse, at der heri skulde ligge nogen Hindring mod, at Lovgivningen overdrog andre Adgang til at give Politibestemmelser. Dette var allerede erkjendt ved Havnelovens Istandbringelse. Følgelig kunde heller ikke den lignende Adgang, den ældre Lovgivning tillagde det almindelige Politi, være bortfaldt. Spørgsmaalet herom kom, saavidt vides, ikke under Høiesterets Paakjendelse før 1837, men vel enkelte Gange senere hen. Høiesteret har i Dom. af 20 Juli 1839 og især ved Dom af 7 November 1854[1] besvaret Spørgsmaalet bekræftende, men krævet, at Politiet skulde holde sin Myndighed inden snevre Grændser, see navnlig Domme af 20 December 1867 og 12 Januar 1869.[2] Spørgsmaalet er ved den nyere Lovgivning kommet i saa ganske ny Skikkelse, at det ikke lønner sig her at skjænke det udførligere Behandling.

§ 15. Nogen Ret for Kjøbstadens Borgerskab til gjennem Vedtægter, som grebe ind i Individernes Handlefrihed, at rette paa Uordener kjendte Lovgivningen derimod ikke. Den gamle Sædvane, at Borgerne leilighedsviis kom sammen paa Raadstuen for at drøfte sine Anliggender og Fællesinteresser, ophørte dog neppe nogensinde heelt og holdent. Den fandt Støtte i enkelte Lovbestemmelser. Vigtigst i saa Henseende var det, at N. L. 3—7—1 optog den ældre Regel, at Taxeerborgerne skulde udvælges af Borgerskabet. Stolestadeleien skulde fastsættes med Sognemændenes Samtykke, 2—21—37. Ifølge Fr. 4 September 1671, § 4, gjentagen i N. L. 3—6—7, jvfr. 3—6—1, skulde der hvert Aar paa Thinge udnævnes et vist Antal bedste Borgere, men deres eneste Forretning var at være tilstede, naar Borgermester og Raad aflagde Regnskab for Kjøbstadens Indtægter og Udgifter, samt samtykke og underskrive, at saameget og ei videre var paalagt og oppebaaret. Sandsynligviis paa Grundlag heraf udviklede sig en Institution, som kaldtes Byens eligerede Mænd,

[1] Retstidenden 1839, Side 548—549, 1854, Side 774—784.
[2] Retstidenden 1868, Side 151 og 1869, Side 149—154.

Repræsentanter, Rs. 4 Juni 1791, (Instr. 1798, § 8), deputerede Borgere eller Formænd, under hvilken Benævnelse den omtales i Grundlovens § 55.

Institutionens Historie er dunkel. Kjøbenhavns Privilegier af 24 Juni 1661, § 2, tillagde Hovedstadens Borgerskab at beholde en Repræsentation af 32 af Magistraten og Borgerskabet udvalgte Mænd. Men skjønt ogsaa enkelte af de norske Kjøbstæder allerede før Enevældet, som ovenfor (Side 128) nævnt, havde et saadant Borgerudvalg, omtales det ikke i Privilegierne for de norske Kjøbstæder af 30 Juli 1662. Dette var dog ingen Grund, hvorfor det skulde bortfalde i de Kjøbstæder, hvor det allerede fandtes. Det var saaledes neppe noget nyt, naar Bergens Borgerskab under 14 August 1679 vedtog, at der skulde udnævnes 16 Mænd, hvilke skulde iagttage alt, hvad der paa Byens og Borgerskabets Vegne kunde forefalde om at andrage, supplicere og tilkjendegive, de fornødne Begjæringer derom opsætte og Tid efter anden derom med Magistraten conferere, saa at med samtliges Raad kan arbeides, hvad Byen og Borgerskabet til Gavn kan gelinge. Naar nogen af disse 16 Mænd afgik ved Døden, pleiede de gjenlevende vælge en anden Medborger i hans Sted. Denne Regel stadfæstedes først ved Rs. 31 Juli 1680 og senere ved Priv. 29 April 1702, § 19. De sammenkaldtes ofte af Stadshauptmanden, det vil sige Chefen for Byens Borgervæbning, og fik derfor ved Priv. § 20 Ret til at vælge ham enten af sin egen Midte eller blandt Byens Borgercapitainer. De eligerede Mænds Stilling var i forrige Aarhundrede ikke meget eftertragtet. Ved Rs. 4 August 1747 blev det paalagt enhver trafikerende Borger, som dertil udnævntes, at overtage Hvervet. Deres Antal nedsattes ved Rs. 16 Mai 1772 til 4, men forhøiedes igjen ved Rs. 3 Marts 1786 til 8. Om Valgmaaden gaves Forskrifter deels i de nævnte Rescripter, deels i Rss. 13 September 1775 og 1 Februar 1799. Magistraten skulde blandt de bedste Borgere udnævne 24, af hvilke 6 skulde være Haandværksmestre. Disse 24 Mænd skulde ifølge Rs. 1772 for hver ledig Plads foreslaa 3 Candidater, af hvilke Stiftamtmanden valgte een. Ifølge Rss. af 1786 og 1799 skulde Valgmændene besætte de ledige Pladse, men Valget indsendes til Stiftamtmandens Approbation. Fandt han, at denne burde negtes, skulde han indsende Sagen til det dansk-norske Cancelli.

Et lignende Borgerudvalg gaves i flere Kjøbstæder. Ifølge Christiania Privilegier af 26 September 1749, § 12 havde denne Stad 12

Mænd, som udvalgtes af Magistraten „med de fleste Borgeres Forevidende og efter deres Forestilling". Som Paragraphen viser, var dette ingen ny Indretning, men sandsynligviis medtagen fra Oslo. Bestemmelsen forstodes i Praxis saaledes, at Borgerskabet skulde bringe Mænd i Forslag til Besættelsen af ledige Pladse. For at tilvende sig større Indflydelse paa Besættelsen, begyndte Borgerskabet kun at foreslaa en eneste Person. Denne Fremgangsmaade havde, efter hvad der sagdes i Rs. 13 September 1775, ledet til, at ubekvemme Personer vare bragte i Forslag. Ved Canc. Promemoria af 23 December 1794 bestemtes det derfor, at Borgerskabet for hver Plads skulde foreslaa tre, af hvilke Magistraten havde at vælge een. I Throndhjem var der ogsaa 12 eligerede Mænd, see Rss. 3 Mai 1708, 11 September 1750 og 19 September 1797. Instruxen for Christianssands Magistrat af 14 Januar 1688 omtaler ikke, at der i denne By fandtes eligerede Mænd, men af Priv. 31 Januar 1738, § 1, sees, at Byen dengang havde et saadant Udvalg. Deres Antal var da 12, men nedsattes ved Canc. Prom. af 8 April 1786 til 4. Grunden til Nedsættelsen siges her at være, at Byen ved at have et større Antal eligerede Mænd kom til at mangle bekvemme Personer til sine øvrige Bestillinger. I Stavanger bestod Udvalget ifølge Rss. 2 September 1735, § 6, og 20 Februar 1767 af 6 Mænd, men Borgerskabet ansøgte om at faa Antallet forøget. Herom henviste Kongen dem til Stiftamtmanden, „hvem det som Øvrighed tilkom at udnævne de beqvemmeste dertil". Rs. 26 Januar 1775 omtaler eligerede Mænd for Bragernæs. Rss. 15 November og 31 December 1783, §§ 6, 7 og 13, samt 16 September 1785, §§ 3, 19 og 23, vise, at dengang havdes Repræsentanter i Tønsberg, Østerrisøer og Arendal. Men endnu i 1784 kunde det ikke siges om alle Kjøbstæder i Danmark og Norge, at de havde eligerede Mænd.[1]

§ 16. I Slutningen af det 18de og Begyndelsen af det 19de Aarhundrede gaves der almindelige Bestemmelser for alle Rigets Kjøbstæder saavel om de eligerede Mænds vigtigste Functioner som om deres Valgmaade.[2]

---

[1] Nørregaards Forelæsninger over den danske og norske private Ret, I, 340.

[2] Hurtigkarl, Haandbog i den dansk-norske Lovkyndighed, I, 284; Ørsted, Supplement til Nørregaard, III, 20—26; Ørsted Haandbog, VI, 565—569; Departementstidenden for 1832, Side 17—19.

Det første skeede ved Rs. 2 Marts 1787, som gav de eligerede Mænd betydelig Indflydelse paa Byens Budget. Herom mere nedenfor. Fra dette Tidspunct maa det antages, at alle egentlige Kjøbstæder erholdt saadant Borgerudvalg. For Kongsberg Bergstad indførtes det dog først heelt ved Rss. 5 Mai 1804.

Ved Rs. 2 Mai 1800 gaves der for Agershuus, Christiansand og Throndhjem Stifters Kjøbstæder den Regel, at naar der opstod Vacance iblandt de eligerede Mænd, skulde Magistraten foreslaa tre af de mest oplyste og retskafne Mænd blandt Byens Indvaanere, af hvilke det hele Borgerskab, efterat Navnene vare betimelig bekjendtgjorte, ved skriftlig Stemmegivning skulde vælge een, og skulde Magistraten herved iagttage, at der blandt Repræsentanterne stedse fandtes duelige Mænd af alle Borgerclasser. Herved bortfaldt Stiftamtmandens Approbation af Valget. Denne Forskrift gjentoges og udvidedes til Bergen ved Rs. 26 (30) Juni 1807. Stemmeberettigede ved Valget vare kun de, der havde Borgerskab. Men medens de eligerede Mænd før maatte tages blandt Kjøbstadens Borgere, skulde de nu kunne vælges ogsaa blandt andre Indvaanere. Saaledes blev Bestemmelsen dog nok ikke anvendt. Den valgte antoges at maatte fjernes fra Stillingen, hvis han gjorde sig skyldig i Handlinger, der røbede Uredelighed eller Udygtighed til at være Repræsentant, eller opsagde sit Borgerskab, men ikke fordi han ophørte at drive borgerlig Næring. Nogle mente, at Valget efter Analogien af 3—20—3 kun gjaldt for 4 Aar, jvfr. Canc. Pr. 21 Marts 1789.

§ 17. At Borgerskabet havde en officiel Rspræsentation i det nu omhandlede Udvalg, medførte ikke, at de almindelige Møder af alle Borgere ophørte. I Bergen havde man i det syttende Aarhundrede taget sig fore, Magistraten uafvidende, at omsende Beslutninger til Underskrift, ved hvilke der paalagdes Byen Tyngsler. I den Anledning udkom der et Rescript af 4 Februar 1682,[1] som forbød deslige Foretagender og bestemte, at intet Borgermøde maatte holdes uden i Overvær af Magistraten og Borgerudvalget og med deres Samtykke. Rs. 20 April 1791 sagde, at Vedtægter, som maatte være istandbragte paa anden Maade, ingen Gyldighed havde og alene kunde betragtes som Forslag.

---

[1] Trykt i sin Helhed i Rothe, Christian Vs norske Rescripter I, 358.

Paa den anden Side gjordes det gjældende, at Magistrat og eligerede Mænd i vigtigere Sager skulde samraade med Borgerskabet. Sætningen udtaltes i Christiania Priv. af 26 September 1749 og indskjærpedes ved det nysnævnte Rs. af 20 April 1791. Det siges her, at det skulde være de eligerede Mænds Pligt især i vigtigere Sager at raadslaa med hele Borgerskabet, førend de afgave Betænkninger. Enhver tilstedeværende Borger var pligtig til at afgive Stemme. De, som udebleve fra slige, lovligen indkaldte Raadstusamlinger, skulde ansees at være tilfredse med, hvad der af de tilstedeværende blev besluttet. Rs. 14 Dec. 1798 foreskrev, at disse Bestemmelser skulde anvendes paa alt Kjøbstadens økonomiske Væsen, følgelig ogsaa paa de Borgerskabsmøder, Magistraten sammenkaldte.

I Virkeligheden fandt saadanne Borgerskabsmøder sjeldent Sted og vare lidet besøgte.[1]

Da Ladestederne hverken havde særskilt Magistrat eller eligerede Mænd, var det umuligt for dem at træffe communale Foranstaltninger uden gjennem almindelige Møder af Ladestedets Indvaanere eller skriftlige Overenskomster mellem disse.

§ 18. Hvorlangt enhver af de Autoriteter, hvem Styrelsen af en Bycommunes Anliggender tilkom, kunde strække sin Myndighed ligeoverfor Borgerne, ligeoverfor sine underordnede Tjenestemænd eller ligeoverfor sine Overordnede, er især for Enevældets første Tid et dunkelt Spørgsmaal. Lovgivningen indlod sig ikke paa dets Løsning. I Praxis beroede det paa de forhaandenværende Omstændigheder, paa hvorvidt det var mere eller mindre nødvendigt at handle, paa vedkommende Personers Dygtighed og Anseelse, samt paa hvad der just i denne Commune var blevet Skik og Brug. Den communale Administration fik derfor et vist Præg af Tilfældighed, endog af Uregelmæssighed, som vistnok efterhaanden blev formindsket, men aldrig ganske fjernet. Grundtanken var, som sagt, at ethvert nyt Foretagende eller vigtigt Spørgsmaal skulde forelægges Kongen til Afgjørelse. Men under trængende Omstændigheder kunde endog den locale Øvrighed tillade sig ved foreløbige Foranstaltninger „paa Kongens Behag“ at gribe ind i Undersaatternes Handlefrihed paa meget nærgaaende Viis.

[1] Commissionsbetænkning om Communeudgifterne og Communebestyrelsen, Christiania 1835, Side 179.

Saaledes forbød Magistraten i Christiansand paa Grund af Dyrtid at brænde Brændeviin, saalænge en Tønde Rug kostede over en bestemt Priis. Dette bifaldt Kongen ved Rs. 24 December 1697. Omtrent et Aarhundrede senere udstedte Stiftamtmanden i samme Stift lignende Forbud mod Brændeviinsbrænding i Christiansand, Arendal og Østerrisør, hvilket bifaldtes ved Rescripter af 12 April og 24 Juni 1795 (utrykte i Rentekammerarkivet). Med Hjemmel af, at N. L. 3—4—5 paalagde Magistraten at holde god Skik og Politi i Byen, tilstod den enkelte navngivne Personer Eneret til at drive en vis Næring, hvilket Kongen bifaldt, see som Exempel Rs. 5 September 1692 om Slagternæring paa Fredrikshald. Adskillige af de Monopoler, Christian V og Frederik IV af og til ophævede, see f. Ex. Priv. for Throndhjem af 18 November 1670, § 4, for Christiansand af 29 Januar 1672, § 21, for Throndhjem af 7 Marts 1682, § 20[1] og for Bergen af 29 April 1702, § 17, tør være opkomne paa denne Maade. Af Rs. 19 April 1710 sees, at Vicestatholderen havde truffet en midlertidig Bestemmelse angaaende Arendals Forpligtelse til at deeltage i Christiansands offentlige Udredsler.

Det var fremdeles en almindelig Grundsætning, at den overordnede Autoritet kunde omgjøre den underordnedes Beslutning, endog om denne var Udøvelse af en lovhjemlet Ret til at ansætte Tjenestemænd. Rs. 31 Juli 1670 viser, at i alt Fald Statholderen kunde omgjøre Magistratens Ansættelser af Bestillingsmænd i Byens Tjeneste. Men Enhver, som ansaa sig forurettet eller krænket ved Øvrighedens Beslutning eller ved en Overøvrigheds Omgjørelse af denne, kunde klage til Kongen. Instantsfølgen er meget klart anordnet i Christiansands Priv. af 31 Januar 1738, § 1. Hvis de eligerede Mænd vare misnøiede med Magistratens Afgjørelser, kunde de henvende sig til Stiftamtmanden, og om han ei heller skulde ville eller kunne stille dem tilfreds, da til Statholderen eller hvem til høieste Øvrighed i Landet var beskikket, samt endelig, om fornødent gjordes, til Kongen selv, dog at ingen af Foranførte, hver efter sin Tour, blev forbigaaet. Som Rs. 31 Juli 1670 tilkjendegav, vilde Kongen nødigen „molesteres“ med Smaasager af blot personlig Interesse for Ansøgerne. Men Enevoldskongerne fastholdt længe, at Sager, der virkerlig frembøde retlige eller factiske Tvivl af nogen Betydning, helst burde forelægges

[1] Alle trykte i Rothe, Norske Rescripter.

dem selv. Følgen heraf var, at Overøvrighederne bleve ganske forsigtige i at handle selvstændigt. Magistraterne have vistnok ofte optraadt temmelig hensynsløst mod Borgerne og undertiden endog temmelig selvraadigt ligeover for sine Overordnede. Et mærkeligt Exempel herpaa er det, at Præsidenten og Borgermesteren i Throndhjem havde taget sig fore paa egen Haand at gjenoprette og besætte Politimesterembedet der. Herfor fik de da en alvorlig Tilretteviisning, Rs. 3 Mai 1708. Dersom i saadanne Tilfælde ingen klagede over Magistratens Handling, og denne ikke var aabenbart uundskyldelig, synes Stiftamtmanden eller Statholderen ikke gjerne at have grebet ind, i alt Fald ikke paa anden Maade end ved at gjøre Indberetning til Kongen. Alle Autoriteter fra de laveste til de høieste fik Vink om, at de i tvivlsomme Spørgsmaal helst burde høre sig for hos sine Foresatte. Fattigcommissionerne fik saadant Tilhold i Rs. 18 October 1743, Politimestrene i Instr. 9 December 1746, § 9, sammenholdt med Rs. 23 September 1763, § 1. En Sag, der ofte foranledigede Tvistigheder i Bycommunerne, var Besættelsen af dens Ombud. De, der af Kongen havde erholdt Titel og Rang, gjorde Paastand paa at være frie for disse Ombud. Paastanden var ulovhjemlet, men det ansaaes dog ikke passende, at Mænd med anseelige Titler skulde paalægges simple Ombud. I et til Statholderen og alle Stiftsbefalingsmænd rettet Rs. af 24 August 1736, bestemtes det, at naar der opstod saadan Tvist mellem Magistraten og „characteriserede Personer“, skulde Stiftamtmanden søge at forebygge al Vidtløftighed (ↄ: at faa Sagen afgjort i Mindelighed) og paasee, at Ingen i Touren forbigaaes, „saafremt der ei findes visse Omstændigheder, som ei kan sees forud, hvorom Stiftsbefalingsmanden, hvis han ei understaaer sig til at decidere deri, kan videre forespørge sig hos Statholderen, og han, i alt Fald om det behøves, kan indhente kongelig Resolution“. Rs. 6 Juli 1774 paalagde vel Magistraten i Bergen at indsende alle Opnævnelser af Ombudsmænd til Stiftamtmandens Approbation, men forbød ham at negte saadan undtagen under særegne Omstændigheder, og i saa Fald skulde han strax indsende Sagen til Cancelliet, ledsaget af Magistratens Erklæring.

Der var altsaa fuld Adgang for Magistraten til at klage over Stiftamtmandens Afgjørelser. Men saalænge de ikke vare omgjorte af høiere Autoritet, maatte de lystres. Res. 30 December 1735 og 17 Juli 1739 paalagde Magistraterne at holde sig Stiftamtmandens i

Loven og Forordningerne grundede Resolutioner efterrettelig. Herved mentes, at Stiftamtmandens Fortolkning af Lovbestemmelserne var forbindende for Magistraten, Instr. 14 September 1798, § 16, jvfr. § 26. I Rs. 9 Juni 1775 sagdes, at det ikke kunde være overladt Borgerskabets eget Tykke, om det vilde antage eller forkaste de af Stiftamtmanden føiede Foranstaltninger, især saadanne, som ikke ere stridende mod forhen udgangne kongelige Anordninger, og for hvilke han alene bør staa Kongen til Ansvar.

§ 19. I Rækken af de communale Myndigheder indtog Borgerudvalget ingen selvstændig Plads. Fra først af havde de eligerede Mænd egentlig ingen anden Rolle end paa Borgerskabets Vegne at fremkomme med Klager, Ønsker eller Forslag. Borgerudvalget i Christiansand havde i sin Ansøgning om Confirmation paa Byens Privilegier begjæret at tillægges Votum med Magistraten i „Commerciens og andre Byens extraordinære Sager". Kongen vilde ikke gaa ind herpaa og bestemte i de nye Privilegier af 31 Januar 1738, § 1, at de 12 Mænd, hvis de havde noget at foredrage til Byens Nytte, skulde andrage sligt mundtligt eller skriftligt for Magistraten og dens Assistance, Raad eller Foranstaltning deri afvarte, uden enten med Magistraten derom at votere eller conferere videre, end Magistraten selv maatte finde fornødent til Sagens Oplysning. Vare de misfornøiede med Magistratens Beslutning, kunde de henvende sig til høiere Autoriteter.

I Virkeligheden havde Borgerrepræsentanterne allerede før denne Tid i enkelte Byer faaet nogen Andeel med Magistraten i Afgjørelsen af Byens Anliggender. I Bergen tillagde Priv. 29 April 1702, §§ 14, 20 og 21, samt Confirmation 25 November 1704, §§ 17 og 19, Borgerskabsudvalget Afgjørelsen af enkelte Slags administrative Anliggender eller Ret til at deeltage deri med Magistraten. Rs. 2 Marts 1714 siger endog ganske almindeligt, at de 16 Mænd i Bergen ere anordnede til den Ende, at de skulde foredrage Magistraten Byens Tarv og om samme med Magistraten conjunctim deliberere. Ifølge Rs. 2 September 1735, § 6, deeltoge Stavangers 6 Mænd med Magistraten i Bestyrelsen af Byens Gade- og Veivæsen samt Vedligeholdelsen af dens offentlige Bygninger. Rs. 25 November 1735 tillagde Borgerudvalget i Christiania Andeel i Fastsættelsen af Grundeiendommenes Skattetaxter. Senere blev Borgerudvalgets Myndighed nærmere

bestemt og udvidet. Særlig værd at erindre er den Bestemmelse i Christiania Priv. af 26 September 1749, § 12, at Magistraten ikke af sig selv eller paa egen Haand uden de 12 Mænds Samtykke maatte anordne nogen betydelig eller usædvanlig Bekostning, der kunde blive Byens Indvaanere til Udgift. Ved Revisionen af Byens Regnskaber synes dog en Udgift at have været anseet hjemlet, naar Borgerudvalget ei havde gjort Indsigelser mod den, Canc. Prom. 15 November 1783. Borgerudvalget vandt stedse mere anerkjendt Plads som Repræsentation for Communens økonomiske Interesser. Da en Deel Stykker af Throndhjems Byes Udmark vare bortfæstede paa saadan Maade, at Eiendomsretten til samme holdt paa at gaa tabt, optraadte Byens 12 Mænd for at redde den med en Klage, som foranledigede, at der ved Rs. 19 September 1777 nedsattes en Commission til at paadømme Sagen mellem Fæsterne og Byens 12 Mænd. Disse bleve altsaa i dette Tilfælde anerkjendte som competente Sagsøgere paa Byens Vegne. Men i saadan Egenskab vilde de uden speciel Hjemmel ikke kunne have været antagne. I de mindre Byer, hvor Byfogden var eneste Magistratsperson, have de eligerede Mænd sandsynligviis i større Udstrækning været tagne med paa Raad og til Afgjørelse, end i de større Stæder, som havde et Magistratscollegium, see Rs. for Arendal og Østerrisør af 16 September 1785, §§ 3, 10 og 23.

§ 20. Kjøbstædernes Økonomi var endnu i dette Tidsrum for en stor Deel Naturalhuusholdning. Samvirksomheden var liden. Enhver sørgede helst for sig selv, saalangt han kunde. I Bergen havde endnu i Aarene 1820 mange Borgere Gadelygter udenfor sine egne Huse, men vare da frie for at betale Lygteskat.[1] Gaderne skulde holdes rene og vedlige af Huuseierne, Fr. for Bergen af 16 Mai 1707,[2] Rs. 3 September 1710, Christiania Politianordn. af 12 Februar 1746 Post II, Cap. VI, § 3 og tilsvarende Bestemmelser i Instr. for Christiansand. Det sees af den, at Rendestenene gik midt i Gaden, og at enhver Huuseier skulde holde sin Deel af denne istand, hvilken Deel kaldtes hans Fortog. De Indvaanere, der holdt Heste, maatte efter Tilsigelse stille Heste, Vogne og Kjørekarle til Veivæsenets

[1] Sagen og Foss, Bergens Beskrivelse, Side 509.
[2] I Anhanget til Wessel Bergs Rescripter.

Tjeneste. Andre skulde sende en duelig og arbeidsfør Mand med fornødne Redskaber, alt efter en af Magistraten forfattet Repartition, see Rs. af 13 Januar 1792. Vagthold forrettedes længe af Borgerne paa samme Maade. Byernes Økonomi gik efterhaanden dog i nogen Grad over til Pengehuusholdning. De hermed forbundne Pengeudgifter dækkedes enten ved den almindelige Byskat eller ved særskilte Afgifter. Disse vare af tvende forskjellige Arter, enten directe, saasom de ved Rs. for Bergen 25 November 1704, § 16, paalagte Vagtpenge (Vægterskat), nemlig 1 Rdl. af hver „Indbygger", hvorved vel mentes enhver byskattepligtig Indvaaner, eller indirecte f. Ex. Vandafgiften i Christiania, der erlagdes af enhver, som havde Spring fra Byens Vandledning, see Rs. om Christiania Byes publike Væsen af 25 November 1735,[1] Post II.

Hvilkensomhelst communal Afgift maatte efter hiin Tids Opfatning have Hjemmel i en Lov eller kongelig Resolution. Vistnok haves enkelte Exempler paa, at Borgerne beskattede sig selv i et specielt Øiemed. Saaledes havde Borgerskabet i Bragernæs allerede i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede besluttet, at der ved Thinglysning af hvert Skjøde skulde erlægges ½ % af Kjøbesummen til Anskaffelse af Brandredskaber. Beslutningen fattedes vel med Øvrighedens Samtykke, men desuagtet antoges det længere ud i Aarhundredet, at der ikke kunde afholdes Udpantning for Restance, fordi Vedtægten ei havde faaet kongelig Confirmation. Efter Ansøgning meddeltes denne ved Rs. 26 Januar 1775. Christiansunds Handelsmænd vedtoge til Vedligeholdelse af Gaderne og andre almennyttige Øiemed at betale en Afgift af alle de Varer, de indførte. Kongelig Confirmation negtedes paa denne Vedtægt, og den var altsaa kun at betragte som privat Overenskomst. Men Kjøbmændene vedbleve dog i flere Aar at betale Afgiften.[2] Cassen stod under Bestyrelse af Byens eligerede Mænd.

Enhver Kjøbstad beholdt ogsaa efter Chr. Vs Norske Lov 3—4—6 sin gamle Andeel af Sagefaldet, og det Rs. 25 Februar 1766, som betog de danske Kjøbstæder denne Indtægt, blev aldrig udtrykkelig udvidet til Norge. Ikke destomindre ophørte ogsaa de norske Kjøbstæder at erholde nogen Andeel af de Kongen tilfaldende Bøder.

---

1 Trykt i sin Heelhed i Budstikken V, 135—152.
2 Thue, Topografisk Journal, Hefte 16, Side 22—24.

Hvorledes dette gik til, vides ikke.[1] Men saa fik Kjøbstadscommunen en Erstatning derved, at Lovgivningen begyndte i stedse stigende Udstrækning at tillægge communale Specialcasser, saasom Fattigcassen, Skolecassen, Brandcassen, Havnecassen eller Politicassen de ved visse mindre Forseelser paadragne Bøder.

Enkelte Kjøbstæder saasom Stavanger, Christiansand, Tønsberg, Fredrikstad og Fredrikshald eiede Jordegods og havde Indtægter deraf.

Men Kjøbstadens Hovedindtægt blev nu overalt den i 3—6—1 omhandlede Byskat. Forsaavidt Byens øvrige Indtægter vare utilstrækkelige til at dække dens Udgifter, maatte dette skee ved Paalæg af Byskat.

§ 21. Hvorledes Bycommunernes aarlige Udgifter skulde fastsættes, er ikke omtalt i Lovbogen, men vel i den et Aar yngre Instrux for Magistraten i Christiansand, af 14 Januar 1688, § 6. Samtlige Medlemmer af Magistraten skulde paa Raadstuen overveie og beslutte, hvad af Byens Indtægter til dens nødvendige Udgifter skulde anvendes og ordineres, men derved have i Agt, at Udgifterne ikke skulde overgaa Indtægterne, hvorimod saa meget som muligt af disse skulde opspares til Byens Bedste. Man havde altsaa endnu ikke gjort sig det klart, at Udgifterne i den offentlige Huusholdning blive bestemmende for Indtægterne, idet saadanne maa tilveiebringes for at dække de nødvendige eller ved Lov fastsatte Udgifter.

Det var ingenlunde Instructionens Hensigt at give Magistraten fuld Raadighed over Byens Budget. Den maatte tilveiebringe de Indtægter, der vare fornødne til at dække de ved Lov eller kongelig Resolution paabudne eller billigede Foranstaltninger samt til at afholde de uundgaaelige løbende Udgifter. Men vilde den træffe andre for Byen nyttige Forføininger, der kostede Penge, maatte den lade sig nøie med at fremsætte Forslag derom, hvilket da kunde komme til at gaa lige til Kongen, nemlig hvis ikke Stiftamtmanden eller Statholderen i Tillid til Foranstaltningens Nødvendighed, eller til at ingen vilde klage over den, vovede paa egen Haand at approbere den. For Bergen blev et Reglement for Byens visse Udgifter efter Forslag

---

[1] Brorsons Fortolkning af Lovens Tredie Bog, I, 52; Ørsteds Supplement til Nørregaard, III, 92.

fra Magistraten udfærdiget ved Rs. af 16 Februar 1687.[1] Dette Rescript er imidlertid, saavidt vides, uden Sidestykke for nogen anden norsk Kjøbstad. Efter det anførte Sted af Magistratsinstruxen for Christiansand og Christiania Privilegier af 26 September 1749, § 12, tør det maaske antages, at Magistrat og Stiftamtmand have raadet med noget større Frihed over Byens Udgifter, saalænge de ikke derved gjorde det nødvendigt at forhøie Byskatten. Blev dette Tilfældet, maatte de vente Klager fra de eligerede Mænd. Disse fik saaledes med Nødvendighed en vis Indflydelse paa Udgiftsbudgettet. Et Rescript for Stavanger af 26 Juli 1775, § 4, gik endog saavidt som til udtrykkelig at forbyde for Eftertiden at afholde nogen extraordinær Udgift af Byens Casse uden Samtykke af disse Mænd samt Stiftamtmandens Approbation. Men denne Bestemmelse blev neppe nogensinde tagen til Rettesnor i Rigets øvrige Kjøbstæder.

Paa egen Haand maatte Magistraten selvfølgelig kunne anvise alle Udgifter, Bycassen var pligtig til at udrede. Hvorvidt en Udgift var at henregne til denne Classe, var efter hiin Tids Lovgivning undertiden ikke lidet tvivlsomt. Den omfattede nemlig ikke alene Udgifter, som vare ligefrem paabudne ved Lov, f. Ex. Indqvarterings og visse Delinqventudgifter, men ogsaa saadanne, som Overøvrigheden var forpligtet eller bemyndiget til at træffe. Som sikkert Exempel herpaa kunne nævnes Udgifterne ved Istandsættelsen af en Communen tilhørende Kirke, N. L. 2—21—54 til 56, hvilke Lovsteder medførte, at Magistraten maatte efterkomme Stiftsdirectionens Paalæg derom og altsaa udrede Udgifterne af Byens Casse, forsaavidt Kirkens Indtægt var utilstrækkelig dertil. Ligeledes Udgifterne til Anskaffelse af de i Fr. 18 August Cap. I, § 1 omhandlede Brandredskaber, jvfr. samme Forordnings Cap. IV, §§ 2 og 23, som vise, at Magistraten eller i fornødent Fald Stiftamtmanden kunde bestemme, hvad der skulde foretages til Vandværkets Forbedring, og at Magistraten med hans Approbation kunde bestemme, at Skorstensfeierne skulde have Løn af Byen, hvilken Løn da blev fast Udgift. Hvor langt de høieste Embedsautoriteters Bemyndigelse strak sig, var imidlertid i mange Henseender uklart. Men denne Uklarhed havde dengang ikke saa meget at betyde, da den altid kunde hæves ved at forelægge Sagen for Kongen.

[1] Trykt i sin Heelhed i Rothes Norske Rescripter, II, 598—600. Den hele aarlige Udgift fastsattes til 1379 Rd. 4 Mark.

I de Kjøbstæder, der havde særskilte Politiautoriteter, altsaa Politimester og Politicommision, maatte der blive Spørgsmaal om, hvorledes Udgifter, vedkommende de under Politiet henhørende Gjenstande, f. Ex. Vandværk, Gader, Skydsvæsen m. m., skulde fastsættes. De Foranstaltninger, som i saa Henseende maatte behøves, skulde ifølge Politianordningerne, navnlig den for Christiania af 12 Febr. 1745, Post II, Cap. VI, §§ 3 og 5, Cap. VII, § 3 og Cap. XII, anordnes af Politiretten (i Politicommissionen). Heri synes at ligge, at de af denne i saa Henseende trufne Anordninger maa have været bindende for Magistraten og de eligerede Mænd, saaledes at de ikke kunde modsætte sig Udgifternes Udredelse af Bycassen. Instruxen for Politimestrene i Bergen af 9 December 1746, § 9, og Rs. 17 Januar 1749 have maaskee endog havt til Hensigt at bemyndige Politimesteren til uafhængigt af andre Autoriteter, endog Politicommissionen, i sin Embedsgjerning at træffe Foranstaltninger, som paabyrdede Bycassen Udgifter, men om dette var Tanken, er den i alt Fald igjen bleven opgiven, see Rs. 23 September 1763, § 1. Spørgsmaalet om Politirettens Forhold til Magistraten i det heromhandlede Stykke er ikke let at løse. Stiftamtmanden var jo paa en Gang Præses i Politiretten og Magistratens nærmeste Foresatte. Han maatte altsaa tilsidst kunne faa sin Villie frem mod Magistraten. Man seer ogsaa, at en Resolution af Politiretten i Christiania har været anført som tilstrækkelig Hjemmel for, at den Indtægt, Christiania Commune havde af Løkkeskatten, skulde anvendes til Byens Veivæsen.[1] Men regelmæssig maa vistnok enhver Udgift til Politivæsenet have været Gjenstand for Behandling af Magistraten, jvfr. Politianordn. 22 October 1701, Post II, Cap. VII, § 6; Anordn. for Bergen 24 Januar 1710, Post II, Cap VI, § 5 og VII, § 1, Instr. 5 Juni 1776, Post II, §§ 3 og 6.

§ 22. Control med, at uhjemlede eller unødvendige Udgifter ikke paabyrdedes Byen, førtes paa dobbelt Maade.

For det første blev, som allerede før sagt, Kæmnerens Regnskab ifølge N. L. 3—5—1 revideret af Magistraten og nogle Borgere samt decideret af Stiftamtmanden.

Dernæst aflagde Magistraten aarligt Regnskab for Byens hele Indtægt og Udgift, med hvilket da Kæmnerregnskabet fulgte som

[1] Budstikken, IV, 165.

Bilag. Dette Magistratens Regnskab skulde ifølge N. L. 3—6—7, ledsaget af den før omtalte Attest af Kæmner, Rodemestre og de bedste Borgere, indsendes til Kongens Rentekammer. Nogen Revision af dette Regnskab synes dog Rentekammeret i lang Tid ikke at have anstillet. Saalænge dette var Tilfældet, laa Garantien mod Misbrug alene i Borgerskabets Ret til at klage og Stiftamtmandens Tilsyn. Men saavel dette som Regjeringens Overtilsyn har sandsynligviis været slapt. Rs. 26 Juli 1775 for Stavanger viser, at endog faste Lønninger bleve udredede af Byens Casse uden anden Hjemmel, end at derover ikke blev ført Klage, samt at extraordinære Udgifter havde fundet Sted uden behørig Approbation.

Ved Kgl. Resolution af 15 Marts 1773, bekjendtgjort ved Rentekammer Skrivelse af 13 April og 28 August 1773, jvfr. Fr. 20 October 1773, § 1, blev det omsider foreskrevet, at disse Magistratens Regnskaber skulde underkastes Revision og Decision af Rentekammeret. Dette fremtvang strengere Orden i Kjøbstædernes Økonomi og var altsaa en Foranstaltning af stor Vigtighed.

§ 23. Efter at Byernes Regnskaber saaledes vare undergivne Revision af Rentekammeret, kom Spørgsmaalet om, hvorvidt de stedfundne Udgifter havde lovlig Hjemmel, under Prøvelse af en Autoritet, der stod over de locale Øvrigheder. Under den raadende Uklarhed om, hvilke Udgifter disse paa egen Haand kunde afholde, kom Centralstyrelsen selvfølgelig til at blande sig mere ind i Fastsættelsen af disse Udgifter. Fandt Rentekammeret, at en Udgift savnede utvivlsom Hjemmel, forelagde det Sagen for det dansk-norske Cancelli, hvem det tilkom at behandle alle Sager angaaende Kjøbstadslovgivningen og dens Anvendelse.

Efter den ældre Praxis indhentedes da Kongens Afgjørelse. I den sidste Menneskealder af Norges Forening med Danmark ansaaes det derimod tilstrækkeligt, at Cancelliet billigede Udgiften.[1] Forandringen synes at være foregaaet i den sidste Tid af det Guldbergske Ministerium. Om Jordemoderlønnen i Fredrikstad indhentedes kongelig Resolution, see Rs. 29 August 1781, og som Rs. 31 December 1783 viser, indhentedes dengang kongelig Confirmation

[1] T. H. Aschehoug, De for Danmark og Norge fælles Regjeringscollegier i Tidsrummet fra 1660—1814, i Festskriftet for Krieger, Side 66—77.

paa et Reglement for Benyttelsen af Tønsberg Bymark, men ved Promemoria af 15 November 1783 fastsatte Cancelliet en Deel Smaalønninger i Østerrisør. Senere blev det ganske sædvanligt, at Cancelliet paa egen Haand afgjorde saadanne communale Smaasager, see f. Ex. C. P. 29 Mai 1784, 23 April og 23 Juli 1785, 17 Juni 1786 og 27 Januar 1787, 1 Marts 1788, 17 Januar 1789 m. fl. Denne Praxis fik, som senere skal vises, positiv Hjemmel.

Ved Kgl. Resl. af 10 Juli, bekjendtgjort ved Canc. Prom. af 11 Juli 1801 henlagdes Revisionen af Byernes Regnskaber fra Rentekammeret til Cancelliet.

At Centralstyrelsen saaledes blandedes mere og mere ind i Communalstyrelsen, bidrog maaskee til at forøge de eligerede Mænds Indflydelse paa denne. Thi da Regjeringscollegierne selv manglede Kjendskab til de locale Forhold, maatte den i mange Tilfælde ønske Oplysninger fra andre end Magistrat og Stiftamtmand.

§ 24. Ved Res. 2 Marts 1787 blev der givet systematisk anlagte og temmelig udførlige Regler om Bycommunernes Økonomi, hvilke Regler, uagtet langt fra klare, bragte meget større Orden i denne Styrelse.

Rescriptet klager over, at Revisionen af Kjøbstædernes Regnskaber trods idelige og gjentagne Udsættelser ikke fuldt ud havde naaet sit Øiemed, nemlig at betrygge Indvaanerne mod Forurettelser ved Skatteudligningen, og at Stædernes Indtægter og Eiendomme anvendtes med forsigtig og god Økonomi. I Betragtning af disse Omstændigheder „og med den Tillid, som i Almindelighed bør haves til Repræsentanterne af hver Kjøbstads Borgerskab eller de eligerede Mænd sammesteds, at de som redelige og fornuftige Mænd vaage, saavidt dem vedkommer, for Kjøbstædernes sande Bedste," gav Rescriptet nærmere Forskrifter om Fastsættelsen af Byens Indtægts- og Udgiftsbudget.

Udtalelsen var et ganske mærkværdigt Vidnesbyrd om, at Enevoldsregjeringen begyndte at forstaa, hvor gavnligt det var for Bycommunernes Økonomi, at Borgerskabets Repræsentanter fik Andeel i deres Forvaltning.

Nærmere Bestemmelser afgaves i et Rs. af 20 April 1791, der siger, at de eligerede Mænd tillige med Magistraten ere de, som i Overensstemmelse med Rescriptet af 2 Marts 1787 bør paa Stiftamt-

mandens Approbation i visse Dele administrere og forestaa Kjøbstædernes offentlige Væsen. Deres Beslutninger skulde, hvad enten Magistraten, de eligerede Mænd eller Borgerskabet i Almindelighed deri enten ganske, tildels eller aldeles ikke vare enige, indsendes til Approbation eller Resolution af Stiftamtmanden. Vare de underordnede Autoriteter enige, og Stiftamtmanden bifaldt Beslutningen, saa kunde han uden videre approbere den. Men i ethvert Tilfælde af Uenighed mellem dem, skulde han indsende den til Cancelliets „Afgjørelse". Dette maatte selvfølgelig saameget mere skee, hvis han fandt, at Approbationen burde negtes paa en Beslutning, hvorom de underordnede Autoriteter havde været enige.

Af disse Bestemmelser har man villet udlede, at alle de Beslutninger, vedrørende Byens Økonomi, om hvilke Magistraten, de eligerede Mænd og Borgerskabet vare enige, og som approberedes af Stiftamtmanden, vare gyldige, og at det altsaa var overflødigt at indhente Bifald til dem fra Cancelli eller Konge.[1] Men efter hvad der senere skal oplyses, gaaer denne Slutning forvidt.

Rs. 20 April 1791 indeholder positiv Stadfæstelse paa den før opkomne Praxis, hvorefter Cancelliet havde Myndighed til paa egen Haand at afgjøre saadanne communale Anliggender. Undertiden gik Cancelliet heri nok saa vidt, f. Ex. naar det ved Promemoria af 8 April 1797 erklærede det for Danmark givne Cavalleri-Indqvarteringsreglement gjældende ogsaa for Norge. Ved andre Anledninger tog Cancelliet kongelig Resolution i Smaasager, og det ikke blot, hvis det vilde fravige de underordnede Autoriteters eenstemmige Forslag, see f. Ex. Rs. 24 Marts 1797, men ogsaa hvor et saadant blev stadfæstet, see Res. 4 Juli 1794 og 1 Februar 1799.

§ 25. Rescriptet af 2 Marts 1787 gjorde det nødvendigt for enhver Kjøbstad at istandbringe et aarligt Overslag eller Budget over dens Indtægter og Udgifter. Efter Forslag fra Stiftamtmanden i Agershuus F. Moltke paalagde Cancelliet ved Circulære af 1 Juni 1793 Stiftamtmændene at give samtlige Indvaanere i Kjøbstæderne nøiagtig Underretning om alle de Skatter og Afgifter, af hvad Navn nævnes

---

[1] Commissionsbetænkning og Udkast til Lov om Formandskaber, Christiania 1835, Side 8—9. Spørgsmaalet om, i hvilke Tilfælde de locale Autoriteters Beslutninger behøvede Stadfæstelse af Regjeringen, er, saavidt vides, ikke omhandlet i Datidens juridiske Litteratur, see Ørsted, Haandbog III, 250—251.

kunde, som de aarligen vare pligtige til at udrede, samt om Ligningsprinciperne, og paa hvad Maade de til de offentlige Indretninger bestemte Summer skulde anvendes, Det var, sagde Cancelliet, billigt, at Indvaanerne erholdt nøiere Kundskab end hidtil om deres Udgifters Anvendelse. Dette er en ganske mærkelig Udtalelse fra det høieste Regjeringscollegium i et Enevoldsmonarki, som aldrig offentliggjorde noget Statsbudget eller Statsregnskab. I Henhold til Circulæret offentliggjordes trykte Budgetter for Christiania Bycasse for Aarene 1794 og 1795.[1] Senere ophørte Autoriteterne hermed.

Vi skulle nu omhandle Kjøbstadens Indtægtsbudget og særligen Skatterne.[2] Kjøbstædernes øvrige Indtægter bestode i Afkastning af faste Eiendomme, Renter af Capitaler, Bøder, tilfaldende deres særlige Casser, Stolestadeleie og deslige kirkelige Indtægter. Herom er intet videre at sige.

Paa Grundlag af de ovenfor (Side 115) omtalte Bestemmelser i Recessen af 1643, 2—3—3 og 14 havde der formodentlig i alle eller i ethvert Fald i de fleste Kjøbstæder udviklet sig den Regel, at der til Bycassen skulde erlægges saavel en Skat paa faste Eiendomme som en personel Skat paa Indvaanerne efter deres Formue og Næring. De almindelige Kjøbstadsprivilegier af 30 Juli 1662, § 5, sagde, at den, som noget Huus i Kjøbstæderne eier og ei deri boer, bør billigen betale den Contribution, som paa Gaardene og Husene egentlig er lagt, men den, deri boer og Gaardene leiet haver, contribuerer efter sin Næring. Hermed stemme Privilegierne af samme Dato for Christiania, hvor det siges, at alle, som havde Huse og Gaarde i Byen, skulde lige med andre i Byen boende contribuere til Byens Tjenere, Vandposterne, Gaderne og andre Byens Fornødenheder at underholde, som de selv have Gavn af. Priv. for Fredrikstad af 17 August 1671, § 4, og for Fredrikshald af 21 Februar 1672, § 4, forudsatte begge, at der gaves reelle Skatter til Bycassen, det sidste tillige, at der gaves en Næringsskat. Confirmationen af 19 Februar 1687 paa Reglementet for Bergen siger, at de reglementerede visse Udgifter skulde udredes efter Grundtaxten, men af Beboerne. Den Magistratens Medlemmer i Recessen 2—3—3 forbeholdte Frihed for Skat til Bycassen ophævedes ved det før omtalte Rs. 24 Marts 1666.

[1] Det første af disse er trykt i Budstikken V, 161—168.

[2] Nørregaard, Forelæsninger over den dansk-norske Privatret, I, §§ 330—332; Ørsted, Supplement, III, 28—44; Hurtigkarl, Dansk-norsk Privatret, I, Cap. 11, §§ 8 og 9; Ørsted, Haandbog, III, 263—275.

Ogsaa Chr. V N. L. 3—6—1, 2 og 3 foreskrev eller forudsatte, at der i enhver Kjøbstad til dens Casse skulde svares saavel Grundskat som Næringsskat, følgelig saavel reel som personel Skat. Ligeledes forudsatte senere Forordninger, at Kjøbstæderne havde et blandet Skattesystem. Saaledes sagde Fr. 19 Mai 1741, § 6, at Delinqventudgifterne i Kjøbstæderne skulde udlignes paa Indvaanerne efter deres Huus Grundtaxt samt Næring.

Herved opkom det Spørgsmaal, hvor meget der skulde udlignes paa Grundene og hvor meget paa Næringen. For Danmark afgjordes Spørgsmaalet ved Fr. 5 Mai 1683, som bestemte, at Halvdelen af Byens særlige Udgift skulde udlignes paa hvert af disse Fundamenter. For Norge gaves ingen tilsvarende Bestemmelse og heraf opstod stor Urede.[1]

Denne Urede havde sin Rod i de Grundsætninger, paa hvilke Lovbogens Regler om Byskatterne vare byggede. Tanken var, at kun de Indvaanere af Byen, som dreve borgerlig Næring og altsaa nøde godt af dens Privilegier, skulde deeltage i „Byens Tynge", altsaa i at bære dens Udgifter og udføre dens Ombud. Lovbogens 3—4—10 og 11 opstillede dette som almindelig Regel, for saavidt angik de sidste, de saakaldte personelle Onera. Fritagne vare ifølge 3—4—10 Skippere og andre Søfarende samt visse Haandværkere, endvidere ifølge 3—4—11 privilegerede Personer, hvorunder henregnedes Adelsmænd og characteriserede Personer, det vil sige, dem, der af Kongen vare benaadede med Titel og Rang (Rs. 27 Juni 1734 § 1), Geistlige, de ved Universitetet graduerede, Embedsmænd, endvidere Militære og andre, der stode i Kongens Tjeneste, alt dog kun forsaavidt de ikke dreve borgerlig Næring. Disse Classer vare imidlertid ikke ubetinget fritagne for Skat til Byen. Selv om de ikke dreve borgerlig Næring, maatte de ifølge 3—6—2 betale Grundskat af de Gaarde, de eiede i Kjøbstaden, og ifølge 3—6—3 give Kirkebetjenterne deres Rettighed, „saa og holde det vedlige, som de selv Nytte og Fordeel af have". De Udgifter, der behøvedes til enhver saadan Indretning, maatte altsaa kunne udlignes som særskilt Skat ved Siden af den almindelige Byskat. Denne paalignedes blot dem, som dreve borgerlig Næring. Den var altsaa en personel Skat. Det til hver særskilt

[1] See Betænkning og Udkast til Lov om Kjøbstædernes og Ladestedernes Skattevæsen af den ved Rsl. 23 September 1843 under Amtmand Aalls Forsæde nedsatte Commission, Bergen 1844, Side 27—30.

communal Indretning fornødne Bidrag udlignedes paa alle, som antoges at have Nytte af den, hvad enten de brugte borgerlig Næring eller ikke. Der var intet i Veien for, at saadanne Bidrag udlignedes som personelle Skatter, altsaa efter de Skattepligtiges Ydelsesevne. Saaledes maa N. L. 3—6—3 have tænkt sig Fremgangsmaaden ved Udligningen af Udgifterne til Kirkebetjenternes Løn, og i Henhold hertil var det, at der i Bergen til Dækkelse af hver Kirkes Udgifter er udlignet særskilt personel Skat paa Menighedens Medlemmer.[1]

Den Classe Skattepligtige, om hvem det oftest kan siges, at de have særskilt Fordeel af en eller anden communal Foranstaltning, er Huus- eller Grundeierne. Hvad de skulde yde til Dækkelse af de med en saadan Foranstaltning forbundne Udgifter, maatte da naturligst udlignes, ikke efter Eiernes personlige Skatteevne, men efter Eiendommenes Værdi. Herved kom Størrelsen af det Beløb, der skulde udredes som Skat paa de faste Eiendomme, til at maatte bero paa, hvor stor Sum der tiltrængtes til Dækkelse af disse de faste Eiendomme i særlig Grad vedkommende Udgifter. Dette medførte igjen, at det samlede Beløb af de reelle Skatter ikke kunde sættes i noget uforanderligt Forhold til det samlede Beløb af de personelle Skatter til Bycassen.

Paa den her forklarede Maade synes Lovbogens Bestemmelser om Bycommunernes Skattevæsen at have været forstaaede i flere Kjøbstæder, saasom i Bergen, see Rs. 27 Juni 1734, § 4, Stavanger, see Priv. 2 September 1735, § 6, og Arendal, see Canc. Prom. af 7 Juni 1783. Til de Udgifter, som især vedkom faste Eiendomme og derfor skulde udredes af dem, henregnedes i Bergen Brandvæsenet, Indkvarteringen, Vægterværsenet og deslige, i Stavanger Gadernes Brolægning, Vedligeholdelse og Vanding, hvilke Foranstaltninger dog egentlig tænktes udførte ved Naturalarbeide.

At afgjøre, hvorvidt et vist Slags communale Foranstaltninger ere til saa overveiende Nytte for Huuseierne, at Udgifterne bør dækkes ved fast Eiendomsskat, er i mange Tilfælde en vanskelig Sag. I de fleste Kjøbstæder opgav man derfor at fordele Communeskatten efter dette Princip. Man inddrog flere og flere Slags Udgifter under den almindelige Byskat og begyndte at fordele den med en uforanderlig Brøkdeel paa hvert af de to Skattefundamenter. For Chri-

[1] Jvfr. Retstidenden 1888, Side 305.

stiania blev det ved Rs. 25 November 1735 bestemt, at Halvdelen af Byskatten overensstemmende med Fr. af 5 Mai 1683 for Danmark skulde udlignes paa Grundeiendommene. Selv i Bergen bleve kun tvende mindre Afgifter, nemlig Lygteskatten og Vagtskatten udlignede forlods paa Husene. Hele den øvrige Byskat udlignedes med en Halvdeel paa de faste Eiendomme, den anden Halvdeel paa Formue og Næring. I Throndhjem,[1] Drammen og Fredrikshald udlignedes Byskatten halvt paa de faste Eiendomme, halvt paa Formue og Næring. I Christiansand udgjorde Eiendomsskatten $^2/_5$, i Arendal $^1/_3$ af Byskatten. I Kjøbstæder, som manglede lovbestemt Fordelingsforhold, tilkom det efter en Udtalelse fra Finantsdepartementet i 1842 Taxeerborgerne at bestemme dette, men det maatte selvfølgeligt med bindende Virkning for dem kunne fastsættes af Communens Øvrighed. Exempel paa, at dette skeede, havde man fra Christiansand. For denne By gaves der ingen fast Regel, hvorimod Stiftamtmanden formodentlig efter Forslag af Magistraten og de eligerede Mænd bestemte, hvorledes ethvert Slags Udgifter skulde fordeles. I Tidens Løb overførte man i denne By mere og mere paa de faste Eiendomme, saaledes at disse i 1842 udredede $^4/_5$ af Byskatten, medens den i tidligere Aar undertiden havde været lagt heelt paa dem.[2] Dette antoges nemlig at være den eneste Maade, paa hvilken Byen kunde faa Skat af dem, der ikke dreve borgerlig Næring.

§ 26. Det Beløb, der udlignedes som fast Eiendomsskat, fordeeltes mellem de faste Eiendomme efter forskjellig Maalestok i de forskjellige Byer. Baade Lovbogens 3—6—2 og Fr. 19 Mai 1741, § 6, forudsatte, at der i enhver Kjøbstad havdes en Taxt over dem. Ifølge Placat 19 Marts 1790 maatte intet Skjøde paa nogen Byeiendom thinglyses, før den var opmaalt og sat i Grundtaxt. En Grundtaxt eller Fortegnelse over Kjøbstadens Grundeiendomme med Angivelse af deres Værdi, efter hvilken enhver af dem skulde skatte, var virkelig istandbragt i Christiania ifølge Rs. 25 November 1735. Ogsaa for Bergen paabød Rs. 27 Juni 1734, § 4 at der skulde istandbringes en Grundtaxt,

---

[1] Storth. Forh. 1869, V, No. 14.

[2] Storth. Forh. for 1842, II, 184—185, der er meget oplysende med Hensyn til Forholdets historiske Udvikling i det hele, jvfr. Storth. Forh. 1866, V, No. 41. Oplysninger om det gamle Fordelingsforhold findes gjerne i de kongelige Propositioner til Love om Forandringer i dette Forhold.

men den blev i alt Fald i senere Tider kun i ringe Grad benyttet som Fundament ved Skattefordelingen, idet Eiendomsskatten i denen By hovedsagelig fordeeltes efter Brandtaxten.[1] I Throndhjem og Christiansand gaves der en Grundtaxt.[2] I de allerfleste Byer manglede imidlertid en Grundskattematrikel, og der synes man da at have lignet efter for Leiligheden foretagne Værdiansættelser eller senere efter Husenes Brandtaxt.

I Christiania omfattede Grundtaxten alene de Grunde, som vare eller havde været bebyggede, med de derved liggende Haver inden Byen eller dens Forstæder.[3] Desuden oppebar Bycassen af de ubebyggede Grunde, som tilhørte Bymarken, men laa udenfor det egentlige Byterritorium, en saakaldt Løkkeskat. Om dennes retlige Natur var der Tvist, idet nogle meente, at den var en Grundskat, andre, at den var en Grundafgift, Byen ved Afstaaelsen af Løkkerne havde paalagt Kjøberne. Endvidere erlagde hvert Huus en Brandvagtsskat efter Rs. 6 September 1780. Hverken Løkkeskatten eller Brandvagtsskatten medregnedes til Byskatten.[4]

§ 27. Næringsskatten udlignedes efter N. L. 3—6—1 fremdeles af Taxeerborgere. Pligtige til at betale personel Byskat vare efter den gjældende Opfatning, jvfr. Rs. 9 Januar 1775 og 2 Marts 1787, § 1 b, kun de, der dreve borgerlig Næring. Herunder indbefattedes ikke blot de, der havde Borgerskabsbrev, men ogsaa de, der dreve borgerlig Næring med anden Hjemmel.[5] I senere Tid begyndte man at paastaa, at 3—6—3 gav Adgang til ogsaa at udligne saadan Skat paa hvemsomhelst, der i Byen drev Næring, som kastede Ind-

---

1 See den førnævnte Commissionsindstilling om Communalskattevæsenet i Byerne, Side 30.

2 Commissionsbetænkningen om Communeudgifterne og Communebestyrelsen, Chr. 1835, Side 65.

3 Budstikken, V, 152—154. Grundene vare ansatte:

I selve Byen	à 6 Rd.	pr. □ Alen, tilsammen . .	29,366¼
- Storgaden og Fjerdingen	à 3 Rd.	- - — — . .	6,528½
- I Vaterland, Grændsen, Pipervigen og Hammersborg	à 2 Rd.	- - — — . .	10,110
- Møllergaden, ved Sagene og Blegedammen	à 1½ Rd.	- - — — . .	1,254½
		Ialt	47,259¼

4 Femtiaarsberetning om Christiania Commune 1837—1886, Side 61—62.

5 Jvfr. Ørsted, Haandbog III, 268.

tægt af sig.[1] Pligtige til at betale Skatten vare de, der havde Borgerskab til Kjøbstaden, men boede udenfor samme, enten paa Landet, i et under den hørende Ladested eller paa et privilegeret Kræmmerleie (Udliggerborgere). Lovbogens 3—6—1 til 4 forudsatte, at Skatten skulde udlignes efter de Skattepligtiges „Leilighed", „Næring" og „Formue". I Kjøbstæder, hvor der ikke var givet Taxeerborgerne nærmere Regler om Fremgangsmaaden, maatte den bero paa deres Skjøn. I sine Ligningsforretninger have de neppe i Almindelighed angivet, til hvor stor Indtægt og Formue den Skattepligtige ansattes, men kun fastsat, hvor stor Skat han skulde betale. En saa summarisk Udligningsmaade benyttede enkelte Smaabyer endnu i 1859.[2] Men det forstaaer sig selv, at Stiftamtmanden efter Samraad med Magistraten og de eligerede Mænd maatte kunne give Ligningsregler, som Taxeerborgerne bleve pligtige til at følge. I Christiania negtede de een Gang dette, men fik da ved det før omtalte Rs. 9 Juni 1775 en streng Tilretteviisning.

For denne By fastsatte Rescriptet nye særegne Ligningsregler, efter hvilke de Skattepligtige skulde inddeles i 5 Classer. Af den hele personelle Byskat skulde:

1ste Classe, Trælasthandlerne, udrede $^5/_{24}$,
2den Classe, de almindelige Kjøbmænd og Landkræmmerne $^9/_{24}$,
3die Classe, Haandværkerne, $^4/_{24}$,
4de Classe, Værtshuusmænd og Høkere, $^4/_{24}$,
5te Classe, Ladestedsborgerne, $^2/_{24}$.

Rs. 11 April 1781 og Canc. Prom. 26 Marts 1785 tillode, at Ligningen igjen skeede efter Lovbogen. I Virkeligheden fastholdtes Classificeringssystemet om end med nogle Ændringer.[3]

Om Skattemoderationer, see Rs. 2 Marts 1787, § 4; om Skatterestancer sammes § 5 og Fr. 12 December 1806, §§ 2 og 3.

§ 28. Stiftamtmandens Approbation paa Ligningsforretningen vedblev at være en Nødvendighed, jvfr. for Fattigskatteligningens Vedkommende Canc. Prom. 28 Juli 1812, § 4.

---

1 Storth. Forh. 1833, VII, 291—298.

2 Storth. Forh. 1862—63, V, O. No. 6, Side 39—40. Fr. 19 Mai 1741, § 7, foreskrev, at de Skattepligtige i hver Kjøbstad skulde opføres i et Mandtal og for enhver Person anføres, hvor stort Antal Skatteportioner eller Brøkdele deraf han skulde betale.

3 I 1794 svarede Trælasthandlerne $^5/_{24}$, Kjøbmændene og Høkerne $^{13}/_{24}$, Haandværkerne $^4/_{24}$, Ladestedsborgerne $^2/_{24}$, see Budstikken V, 167.

Lovbogens 3—6—5 tillod ligesom sine Kilder dem, der vare misnøiede med Taxeerborgernes Ligning, at paaklage den til Magistraten enten til Nedsættelse eller til Forhøielse. Fandt Magistraten Klagen grundet, kunde den paalægge Taxeerborgerne at omgjøre Ligningen. Ved Prom. af 2 August 1783 udtalte Cancelliet, at dette maatte forstaaes saaledes, at Taxeerborgerne kunde vægre sig ved at tage Magistratens Afgjørelse til Følge, men at Klageren da, hvis han vilde, kunde forlange Sagen indsendt til endelig Afgjørelse af Stiftamtmanden, i hvilket Tilfælde de eligerede Mænds Erklæring skulde indhentes. Rs. 2 Marts 1787, § 1, bestemte, at Taxeerborgernes Ligningsforretning skulde forsynes med Bevidnelse af de eligerede Mænd om, at ingen Skattepligtig var udeladt, samt med Magistratens Bevidnelse om, at den havde gjennemgaaet Forretningen, og saavidt denne fandtes mangelfuld, besørget Manglerne rettede. Forretningen skulde da undergives Stiftamtmandens Approbation og *in originali* som Bilag ved Regnskaberne fremsendes til Rentekammeret. Disse Bestemmelser i Rs. 1787, § 1, ophævedes igjen ved Rs. 5 August 1791, som for det Tilfælde, at der klagedes over Ligningen, foreskrev, at Magistraten i Fællig med Byens Repræsentanter skulde være bemyndiget til at rette de Feil, som maatte forefindes i Ansættelserne. Men hvis Magistraten og Byens Repræsentanter ikke kunde blive enige om Forandringerne, eller dersom de, der havde klaget over Ansættelserne, vare misfornøiede med Magistratens og de eligerede Mænds Forretning, da skulde Stiftamtmanden efter forudgaaende Undersøgelse endeligt kjende i Sagen. Denne Regel fjernede sig i eet væsentligt Stykke fra den almindelige Forskrift om den communale Instantsfølge, der strax forud var given ved det nysomtalte Rs. af 20 April 1791. Thi medens dette sagde, at Stiftamtmanden, naar der var Uenighed mellem de underordnede communale Autoriteter om andre Anliggender, skulde indsende Sagen til Cancelliets Afgjørelse, sagde Rescriptet af 5 August 1791, at Klager over Skatteligningen altid skulde endeligt paakjendes af Stiftamtmanden. Dette forstodes saaledes, at hans Afgjørelse ikke kunde paaklages til Cancelliet.[1] En saadan kunde ifølge Principet i Instr. 14 September 1798, § 26, ikke indbringes for Domstolene og blev saaledes uangribelig. Forskriften indeholdt, hvis den toges paa Ordet, en mærkværdig Afvigelse fra

[1] Ørsted, Supplement III, 17.

den almindelige Grundsætning, at der over alle administrative Handlinger altid skulde kunne klages i sidste Instants til Regjeringen. Stiftamtmanden fik souveræn Myndighed i alle Ligningsspørgsmaal.

§ 29. Som Bidrag til Lønninger for sine Embedsmænd oppebar Kjøbstaden fremdeles visse indirecte Afgifter, saaledes i Throndhjem ifølge Rs. 13 August 1662 en Afgift af alt Gods, som indførtes, udførtes eller maaltes. Men denne erlagdes nok umiddelbart til Magistraten og stod saaledes udenfor Byens Indtægtsbudget. Det samme var i Begyndelsen af det her omhandlede Tidsrum Tilfældet med den ældgamle Sise, eller som den nu kaldtes Accise, see de fire Rescripter af 25 August 1662. Senere blev den indkrævet af Toldvæsenet og indbetalt i Bycassen. Toldforordningen af 26 November 1768, Cap. 27, § 7 foreskrev, at den skulde anvendes til Magistratens eller Byfogdens Løn eller til Byens almennyttige Indretningers Vedligeholdelse eller overlades til Fattigvæsenet. Ifølge Placat 28 December 1792, bekjendtgjort ved Canc. Circ. af 5 Januar, jvfr. 21 September 1793, skulde Accisen oppebæres af Toldvæsenet for Statscassens Regning og udbetales hver By med et engang for alle bestemt Beløb. Selve Accisen ophævedes ved Toldforordn. 1 Februar 1797, § 17, idet Statscassen antoges at have faaet Erstatning derfor ved den da foretagne Omregulering af Tolden. Men Accisegodtgjørelsen udbetaltes fremdeles de dertil berettigede Kjøbstæder.

§ 30. Kjøbstadens Indtægtsbudget maatte rettes efter dens Udgifter, idet der hvert Aar maatte udlignes saa stor Byskat, at den tilsammen med alle Kjøbstadens øvrige Indtægter blev tilstrækkelig til at afholde dens Udgifter. Der maatte altsaa gjøres et Overslag over disse, et Udgiftsbudget. I Overensstemmelse med, hvad der før havde været Tilfældet, skjelnede Rs. 2 Marts 1787, § 3, mellem de visse (ordinære) og de uvisse (extraordinære) Udgifter. Men det forklarede ikke, hvori Forskjellen bestod. Tanken var dog, at alle Udgifter maatte henregnes til første Classe, naar det var Magistratens Pligt at udrede dem, selv om de vare af foranderligt Beløb, medens kun de Udgifter henregnedes til uvisse, som man kunde afholde eller undlade at afholde, eftersom man fandt hensigtsmæssigt.[1] Dette

[1] I Christiania Budget for 1794 opførtes imidlertid Delinqventudgifterne som uvisse, medens de efter det her forklarede Skjelnemærke aabenbart skulde være henført til de visse.

flyder af den i Rescriptet opstillede Regel om de uvisse Udgifters Afholdelse; nemlig at Magistraten førend den anviste dem, maatte indhente saavel Betænkning fra de eligerede Mænd om, hvad de paa Byens Vegne kunde have at erindre derved, som Stiftamtmandens Samtykke. Men i alt Fald hvor Magistraten og de eligerede Mænd ikke kunde blive enige om en eller anden Udgift, skulde det bero paa Stiftamtmandens Resolution. Fortegnelse over de uvisse Udgifter skulde aarlig indsendes til ham. Paragraphen forudsætter imidlertid, at det kan træffe, at Magistraten anviser Udgifter paa Communens Casser, uden at de forud ere gjennemgaaede af de eligerede Mænd. For dette Tilfælde foreskrives, at Stiftamtmanden har at indhente Magistratens Betænkning og indsende samme tillige med sin egen til Cancelliet. De visse Udgifter, som maatte anvises af Magistraten og altsaa uden videre gives Plads paa Byens Udgiftsbudget, hvilede, som før forklaret, paa meget forskjelligt Retsgrundlag og vare af meget forskjelligt Slags. Her skal først omhandles de, der vare paalagte Communen i dens egen Interesse.

Særligt nævner Rs. 2 Marts 1783, § 3, kun de Byen paahvilende Lønninger. Hvorledes de skulde paalægges Byen med varig, udover Budgetterminen gaaende Virkning, omtales ikke, og herom maa da den tidligere gjældende Regel, see ovenfor (§ 21) være forbleven i Kraft. Ordningens Grundtanke var, at enhver Kjøbstad skulde udrede sine egne Embeds- og Bestillingsmænds Løn, men denne bestod for en stor Deel i Sportler, og kom følgelig forsaavidt ikke til Udgift i Byens Budget. En Fremstilling af, hvorledes og hvorlangt denne Grundtanke var gjennemført, vilde lede ind i en stor Mængde Enkeltheder, der nu have tabt næsten al Betydning.

Hvad angaaer vigtigere Foranstaltninger til Fremme af Byens egne Interesser, gaves der Forskrifter i det før omtalte Rs. 13 Januar 1792, som oprindelig kun er givet for Agershuus Stifts Kjøbstæder, men ved Rs. 20 Januar 1813, dog med visse Ændringer, er udvidet til Kjøbstæderne i Christiansands Stift. Det angik kun Byernes Veivæsen. Til at bestride den dermed forbundne Omkostning skulde ifølge § 4 de Penge anvendes, som enten dertil allerede vare bestemte og blandt Byens Udgifter hørte eller efter nærmere Forestilling i Fremtiden bleve at udrede. Bestemmelsen er betydningsløs, hvis det ikke var Forudsætningen, at en hertil passende Sum kunde opføres paa Byens Budget som vis Udgift. Politimesteren skulde, ifølge

§ 5, føre Regnskabet, hvilket af Byens Repræsentanter skulde gjennemgaaes til Beviis paa, at Intet var foretaget uden det, som disse paa Byens Vegne fandt at have været nyttigt, hvorefter det af Stiftamtmanden skulde attesteres og indsendes til Cancelliet. Ifølge § 6 maatte ingen nye Veie anlægges eller Forandringer gjøres i de daværende, førend Forslaget derom var undersøgt af de eligerede Mænd, og Magistraten derpaa havde erklæret sig, samt Stiftamtmanden ved sin Forestilling havde indhentet Cancelliets Approbation, „saaledes at deraf tydeligen kan sees, at intet er foretaget, uden hvad som er grundet i Nødvendighed, sigtende til Indvaanernes Fordeel og overensstemmende med deres Evne til at udrede". Heri ligger et af de flere Vidnesbyrd, man har om, at de locale Øvrigheder ikke havde fuldt Herredømme over Byens Anliggender, selv om de vare samstemmige. Da Rs. 20 Januar 1813 udvidede Rescriptet af 1792 til Christiansands Stifts Kjøbstæder, tilføiedes det, aabenbart efter Cancelliets Forslag, at de Foranstaltninger, som maatte findes fornødne til Forbedring af Gaderne, ved Anlæg af Rendestene og Fortog, skulde være ganske overladte til vedkommende Øvrigheds egen Omsorg og Foranstaltning. Hermed vilde Cancelliet altsaa ikke have noget at bestille.

Som allerede før omtalt havde Lovgivningen blot for at lette Statscassen paalagt Communerne at udrede adskillige Slags Udgifter, der egentlig burde have faldt denne til Last. Visse af disse Udgifter vare paalagte saavel Land- som Bycommunerne, andre blot de sidste. En fuldstændig Opregning af disse Byrder og en udførlig Fremstilling af, hvorledes de vare paavæltede Communerne, vilde her lede til unødvendig og trættende Vidtløftighed.[1] Som de vigtigste maa nævnes de saakaldte Delinqventudgifter, det vil sige Omkostningerne ved Paatalen af offentlige Forbrydelser, Fr. 19 Mai 1741, § 6.[2] Endvidere Udgifter til Fængsler og Arresthuse, see navnlig Rs. 30 Mai 1738. Den største af alle de Udgifter, Bycommunerne

[1] De fleste ere nævnte i den før omtalte Commissionsbetænkning om Communeudgifterne og Communebestyrelsen, Side 10—18.

[2] En indgaaende Fremstilling af Lovgivningens Bestemmelser om de forskjellige Arter af disse Udgifter og deres Udredelsesmaade i By og paa Land, blev i sin Tid udarbeidet af Justitsdepartementet, særskilt trykt og omsendt til forskjellige Autoriteter ved Circulære af 30 Juni 1828. Et kort Uddrag deraf findes i Storth. Forh. 1836, IV, Odelsth. Forh. Side 112—116.

maatte udrede i Statsøiemed, var imidlertid den med Indqvarteringen forbundne. Enhver Kjøbstad, hvori der var Garnison, maatte skaffe saavel Officierer som Soldater frit Quarteer overensstemmende med Indqvarteringsreglementet. Qvarteer ydedes i tidligere Tider *in natura,* senere fik Overclasserne Qvarteergodtgjørelse, medens Byens Indqvarteringscommission paa Bycassens Bekostning leiede Qvarteer til Soldaterne. Ifølge Rs. 11 September 1776 skulde samtlige Kjøb- og Ladesteder yde et aarligt Bidrag til Garnisonsstædernes Udgifter til Overclassernes Indqvartering, der var den mest byrdefulde.[1]

Disse Bycommunen i Virkeligheden uvedkommende Udgifter tyngede stærkt paa dens Økonomi. I Christiania Bycassebudget for Aaret 1794 vare samtlige Udgifter anslaaede til 12,365 Rdl. D. C. det vil sige 39,568 Kroner.

Af Beløbet dækkedes ved:

Løkkeskatten	724	Rdl.
Brandvagtspengene	501	„
Vandafgiften	436	„
Beholdningen fra forrige Aar	969	„
Ialt	2630	Rdl.

Resten udlignedes som Byskat paa Grunde og Næring med 9735 Rdl.

Af Udgifterne medgik til:

Indqvarteringen	6612	Rdl. eller over 53%
Delinqventomkostninger	300	
Lønninger	2853	
Brolægning	724	
Veivæsenet	200	
Lygtevæsenet	300	
Vandværket	660	
Andre Udgifter	716	

§ 31. Hvad angaaer Kjøbstædernes faste Eiendomme, bestemtes det i Rs. 2 Marts 1787, § 2, at hvert Aarsregnskab skulde ledsages af en Fortegnelse over disse Eiendomme, attesteret af de eligerede Mænd, med Forklaring om, hvor meget der af hver Eiendom svaredes i aarlig Afgift til Byen, samt paa hvor lang Tid enhver især var bortforpagtet, eller hvorledes samme paa anden Maade benyttedes, ligesom og naar nogen ny Forpagtning af een eller flere Jorder eller Eien-

[1] Indqvarteringsvæsenets Historie er nærmere omhandlet i Justitiarius Bergs Skrift om Landeværnet, Side 112—120, hvortil henvises.

domme indtraf. Auctionsforretningerne skulde fremlægges. Disse Forskrifter indførte en høist nødvendig Control med, at Byens Eiendomme ikke fravendtes den, hvilket før, især i Christiania, havde været Tilfældet i stor Udstrækning.[1]

De eligerede Mænd skulde endvidere afgive sin Betænkning om alle Reparationer, som foretoges for Bycassens Regning, Rs. 1787, § 3 b.

Til at sælge nogen Byen tilhørende Eiendomme udfordredes nu Tilladelse af Regjeringen. I den sidste Tid af Foreningen med Danmark meddeltes saadanne Tilladelser af Cancelliet, see f. Ex. Canc. Prom. 12 Marts 1808.

Lignende Bemyndigelse udkrævedes for, at en Bycommune kunde optage Laan, see Res. 3 Juni 1796 og 31 Marts 1797. For det med Hjemmel af førstnævnte Rescript optagne Laan udstedtes Partialobligationer („Actier"), der muligens have lydt paa Ihændehaveren.

§ 32. Da Fattigvæsenet i forrige Aarhundrede omorganiseredes, blev dette for det første underlagt en ny Bestyrelse, Fattigcommissionen, see ovenfor § 12, der stilledes under Stiftsdirectionen som Overøvrighed. Desuden blev til Bestridelsen af dets Udgifter oprettet en særskilt Fattigcasse, see Anordn. 2 December 1741, Cap. V, 29 August 1755, Cap III, 5 Mai 1786, Cap VI, og Rs. 3 April 1789. Denne Fattigcasses Indtægter bestode deels i Renter af Fattigvæsenets Legater og andre Capitaler, deels i Leie- og Forpagtningsafgifter af dets faste Eiendomme, deels i Gaver i Kirkeblokkene og de i Kirken ombaarne Tavler, jvfr. N. L. 2—19—16, eller andre milde Gaver. Fattiganordningerne forsøgte at organisere Indsamlingen af saadanne, idet de paabøde, at der hvert Aar skulde omsendes Bøger med Opfordring til enhver om at tegne sig for frivillige Bidrag til det offentlige Fattigvæsen. Det viste sig strax, at der paa denne Maade ei indkom tilstrækkeligt, og Rs. 2 November 1742 bestemte derfor, at der til Dækkelse af det manglende skulde udlignes tvungne Bidrag, altsaa Fattigskat. Lignende Bestemmelser gaves for de øvrige Stifter ved Rs. 22 Marts 1748 og Anordn. 29 August 1755, Cap. III, § 1,[2] Anordn. 5 Mai 1786, Cap. III, § 2 og Rs. 3 April 1789, §§ 11 og 12. Ligningen forrettedes i Almindelighed af den samme Autoritet, som foretog den

[1] L. Daae, Det gamle Christiania, 2den Udgave, Side 37.
[2] Jvfr. Sagen og Foss, Bergens Beskrivelse, Side 514—527.

almindelige Skatteligning.[1] Men Skattepligten var forskjellig; thi Fattigskatten var som allererede (Side 28) sagt en personel Skat. Den faldt desuden paa alle Kjøbstadens Indvaanere, uden Hensyn til Stand og Stilling, alene med den Undtagelse, at militære Personer vare befriede, naar de ikke dreve nogen Næring eller havde anden Indtægt end deres Lønninger, see Rs. 14 December 1742, § 6, 27 Februar 1761 og Circ. 26 Mai 1810.

Hvad Kjøbstædernes communale Skoler tiltrængte udover deres egne Indtægter, maatte i Almindelighed udredes af Bycassen[2] og kom altsaa til at udlignes som Byskat. I Christiansund og Molde udlignedes dog særskilt Skoletold eller Skoleskat, see de tvende Rss. af 21 Marts 1800. Jvfr. ogsaa Anordn. 2 December 1741, Cap. II, § 11, og Rs. 17 April 1912, § 42, der paalægge Fattigcassen at udrede visse Skolevæsenet vedkommende Udgifter.

Udgifterne til Fattigvæsenet vare i dette Tidsrum ikke store. I Christiania vare de i Aarene 1816—18 i Gjennemsnit 15 175 Spd. (60 700 Kroner). Men heraf udrededes ogsaa Almueskolernes Udgifter, som i Gjennemsnit udgjorde 638 Spd. aarlig. Fattigskatten var i samme Aar gjennemsnitlig 9 882 Spd. (39 728 Kroner).[3]

---

[1] Motzfeldt, Kirkeret, Side 274. See for Christiansands Vedkommende Planen af 14 September 1802, § 7, (trykt i K. Arntzens Lovsamling, Bind VIII, Side 387 ff.). I Christiania udførtes Fattigskatsligningen af Taxeerborgerne i Forening med tre dertil opnævnte Embedsmænd, Rsl. 5 April 1816.

[2] Motzfeldt, Kirkeret, Side 251.

[3] Kraft, Top. Stat. Beskrivelse over Norge, 1ste Udgave, Side 187 og 192—193. I Femtiaarsberetningen for Christiania Commune, Side 66, siges dog, at „Fattigvæsenets væsentligste Indtægter heelt ned i de to første Decennier af indeværende Aarhundrede indkom gjennem Gavebog.“

FEMTE AFSNIT.

LANDCOMMUNERNES STYRELSE 1660—1814.

§ 1. Ved Chr. Vs N. L. borttoges alt Spor af organiseret Selvstyrelse i Landcommunerne. Bondealmuens Pligt til at møde paa Thingene ophævedes ved 1—3—8, undtagen for det Tilfælde, at det var særligen forkyndt og advaret, at Kongens Breve skulde for alle oplæses, eller og om der tilsagdes at betale Skatter eller anden Rettighed. Lagrettesmændene skulde ikke længere tages af de bedste Bønder og opnævnes for Livstid, men kun for eet Aar ad Gangen. Dette Ombud skulde „gaa vel omkring og begynde, der det endte efter Bygdemandtallene, saa at de, der have tjent eet Aar, skulle ikke tjene igjen, førend det er kommen omkring til dennem“, N. L. 1—7—2, der findes allerede i den norske Lovcommissions Udkast 1—3—12. Lagrettesmændene bleve blotte Bisiddere i Retten eller undtagelsesviis Meddomsmænd. De ophørte altsaa at være Bondealmuens Formænd og Organer. I den senere Lovgivning findes der næsten intet Spor til, at de have været betragtede som saadanne. Saavidt vides, er det eneste Exempel, som skulde kunne nævnes herpaa, Rs. 13 Januar 1736, efter hvilket de der omhandlede Delinqventudgifter skulde reparteres paa Sognets Gaarde efter deres Skyld af Fogden, Sorenskriveren og Lagrettesmændene. Nogen Nytte kunde disse ikke gjøre ved dette Slags Forretninger, som jo vare rene Regnestykker, og i Fr. 19 Mai 1741, § 6, der forøvrigt gjentog Forskriften, blev deres Deeltagelse ikke længere forlangt.

§ 2. Landcommunernes almindelige Anliggender styredes saaledes udelukkende af den stedlige Overøvrighed, Amtmanden, med Bistand af Fogden og under Tilsyn af Statholderen efter Lovene og

Regjeringens Anordninger. Tilværelsen af Landcommuner aabenbarede sig paa det nærmeste kun derigjennem, at Udgifterne ved visse offentlige Foranstaltninger udrededes af dem.

Som de almindelige Landcommuners, Herredets, Thinglagets eller Amtscommunens Repræsentant maatte Amtmanden betragtes. Skulde den anlægge Sag mod nogen, maatte Amtmanden optræde som Sagsøger. Skulde den sagsøges, maatte Søgsmaalet rettes mod ham. Jvfr. Høiesteretsdom af 1 Februar 1837.[1]

Men Amtmanden kunde ikke skalte og valte med Herredets eller Amtscommunernes Anliggender efter Forgodtbefindende. Den samme Grundsætning gjaldt her som i Kjøbstæderne, nemlig at Øvrigheden blot havde at iværksætte Lovene og andre kongelige Befalinger. Navnlig maa det bemærkes, at Øvrigheden ligesaalidt paa Landet som i Kjøbstæderne fik nogen almindelig Bemyndigelse til at paalægge Communen Udgifter eller Tyngsler. Instruxen for Amtmændene af 7 Februar 1687, § 17, tillod ikke Amtmanden at træffe nogen ny Foranstaltning engang til Anlæg af nye Veie. Den paalagde ham blot at paasee, at Veie og Broer vedligeholdtes, som fra gammel Tid af havde været brugeligt.

Tiltog nogen Amtmand sig større Myndighed, udsatte han sig for skarp Irettesættelse. Amtmanden i Bratsberg havde i Lighed med sine tvende Forgjængere egenmægtigen paalagt hver Huusmand i Drangedal at yde Lensmanden en Arbeidsdag aarlig eller 16 Sk. i Pengegodtgjørelse derfor. Ved Rs. 10 December 1734 blev det i Overensstemmelse med Statholderens Indstilling bestemt, at denne Amtsresolution ei alene for Drangedal, men for det hele Amt skulde tilsidesættes, og at Statholderen skulde alvorligen reprimandere Amtmanden med Advarsel om, at han sig fra saadanne mod Loven og Forordningerne stridende og Almuen belastende Resolutioner efterdags afholder. End ikke til at forandre Thingstederne ansaaes Amtmanden beføiet. Fandt Amtmanden det nødvendigt at foretage nogen Forandring i de almindelige Indretninger, som havde været fra Alders Tid, burde han frembringe den samtlige Almues Ansøgning derom og i saa Fald med sin Paategning indstille Sagen til Kongelig Resolution, Rs. 1 October 1773. Det fastholdtes overhovedet strengt, at Overøvrigheden eller endog Statholderen, dersom det fandtes nød-

[1] Retstidenden for 1837, Side 165—180.

vendigt at træffe nogen Foranstaltning, hvis Udgifter skulde udredes af Communen, maatte have særlig Bemyndigelse af Kongen, udenfor paatrængende Nødstilfælde, f. Ex. da Statholderen i Midten af forrige Aarhundrede oprettede Sygehuse i Agershuus Stift for at standse Udbredelsen af veneriske Sygdomme. Herom haves et utrykt Rescript af 21 Juni 1755, jvfr. Rs. 7 December 1792, § 2. Dette gjaldt endog om saadanne Smaasager som Oprettelsen af Sundsteder, naar der skulde tillægges Færgemanden Sundtold af de tilgrændsende Bygder.[1] Ei heller maatte Thingholdspengene eller Lensmandstolden omreguleres uden kongelig Anordning, Sportelreglement 11 Juni 1788, Afdeling III, § 14.

Stiftsdirektionen, der var Overøvrighed i Kirkens økonomiske Anliggender, havde ikke større Myndighed. Den kunde saaledes ikke paalægge Menigheden at udsmykke sin Kirke, hvor den ikke havde Formue dertil, 2—21—57.

§ 3. Da Bondealmuen ikke længere havde noget Organ, svarende til de eligerede Mænd i Kjøbstæderne, blev den i Almindelighed holdt udenfor Overveielserne af Communens Anliggender. Imidlertid haves der dog Exempler paa Lovbud, som foreskreve, at den skulde tages paa Raad. Fra Begyndelsen var dette især Tilfældet i de kirkelige Anliggender. Kirkeværgerne og Medhjælperne vare dog i alt Fald paa en vis Maade Repræsentanter for den kirkelige Commune, Menigheden. Skulde en større Istandsættelse foretages af en Kirkebygning, saa maatte Contracten om Arbeidets Udførelse sluttes i Provstens, Præstens og de bedste Sognemænds Nærværelse, see Anordn. 9 Mai 1668, § 9,[2] N. L. 2—21—59 og Rs. 3 Mai 1704. Dette Rescript paalægger Almuen at yde Bidrag til Istandsættelsen enten i Naturalydelser eller i Penge, efter Ligning, som skulde foretages i de bedste Sognemænds Nærværelse. Fandt Lensmanden og de Lignede Ligningen feilagtig, kunde de paaklage den til Fogden, eller i fornødent Fald til Stiftamtmanden, jvfr. Rs. 20 Februar 1784. Præsternes Skyds og Nattehold paa Reiser til Annexkirkerne var for en stor Deel

---

[1] Vidnesbyrdene herom findes i de mange Rescripter, der nævnes i Registeret til Wessel Bergs Samling under Artikelen Reisende, Skyds samt Sund- eller Færgesteder.

[2] Hos Wessel Berg.

reguleret gjennem Forhandlinger mellem Øvrigheden, Præsten og Almuen.[1] Dersom enten denne eller Præsten fandt sig brøstholdne ved den stedfindende Ordning, skulde Klagen afgjøres af Stiftsdirectionen efter forud indhentede Erklæringer fra Præsten og Almuen paa Thinge, Canc. Prom. 24 Marts 1792.

Hvorvidt Menighedens Pligt strakte sig til at vedligeholde Bygningerne paa Præstegaardene, kunde utvivlsomt ordnes ved Overenskomst mellem den og de kirkelige Autoriteter.[2]

§ 4. Ogsaa om visse verdslige Communalanliggender skulde der forhandles med Almuen. Ifølge Fr. 20 August 1784, II, § 7[e], skulde Amtmanden paa Thinge indhente Almuens Bestemmelse om, hvorvidt den vilde yde Regimentstransportskydsen in natura eller i Stedet derfor udrede en Pengegodtgjørelse. Ved Rs. 7 December 1792, § 3, paalagdes det Amtmanden i Agershuus Amt at overlægge med Almuen om, hvorledes Sygehuse skulde anskaffes. Rs. 18 October 1737 bemyndigede Amtmanden i Nordlandene til at bestemme Tiden for Haakjæringfiskeriets Begyndelse, men først efter Examination og nøie Undersøgelse til Thinge, saaledes at han havde „samtlige Almuens“ Andragende for sig og i ethvert Steds Thingprotocol kunde lade navneviis indføre, hvad Enhver af Almuen derom foredrager. Herom haves senere utrykte Rescripter af 2 November 1771 og 4 April 1772.[3] Ifølge Instrux for Generalveimesteren Søndenfjelds af 15 April 1791, § 2, skulde han, naar der var Spørgsmaal om Anlæg af nye Landeveie, conferere derom ikke blot med Amtmanden, men ogsaa med Almuen for at fornemme, hvad den maatte have at indvende. Til Anlægget var Cancelliets Approbation nødvendig. Anlæg af nye Bygdeveie maatte ikke skee uden Samtykke af den Almue, paa hvis Bekostning de skulde anlægges og vedligeholdes.

Meget afvigende herfra er Forordningen om Veiarbeidet i Bergens Stift af 16 November 1792, § 22, som synes at tillægge Generalveimesteren og Stedets Øvrighed Myndighed til at beslutte Anlæg af de nye Veie, de fandt fornødne. Her er hverken Tale om Raadførsel med Almuen eller Approbation af Cancelliet. Sammenholdes

---

1 Motzfeldt, Kirkeret, Side 357—358.
2 Sammesteds Side 330—332.
3 Jvfr. Aschehoug, Norges nuværende Statsforfatning, anden Udgave, II, 125, Note 2.

Bestemmelsen med §§ 5 og 21, er det dog sandsynligt, at den ikke har tænkt paa andet end Omlægning af gamle Veie.

Af og til hændte det vel, at Amtmanden udenfor de lovbestemte Tilfælde foreslog Almuen paa Thinge at vedtage en communal Foranstaltning. Rs. 17 Marts 1774 viser saaledes, at Amtmanden i Christians Amt havde søgt Almuens Samtykke til at indrette en Postbefordring i Amtet og erholdt saadant Samtykke af alle Bygder undtagen Thoten, samt at Kongen da befalede, at ogsaa denne Bygds Almue skulde contribuere. Selv om en af Øvrigheden foreslaaet Foranstaltning bifaldtes af Almuen, bortfaldt i Regelen ikke Nødvendigheden af at indhente Regjeringens Approbation. Saadan meddeltes i den senere Tid stundom af Cancelliet. Thi dette Collegium antoges dengang at have øverste Styrelse ogsaa af Landcommunernes Anliggender, see Canc. Pr. 24 Marts 1792, 9 Marts 1793, Canc. Prom. af 14 Juli, jvfr. 29 September 1807 (om Postbefordring i Bratsberg Amt) og Canc. Prom. 4 Februar 1811 (om Indqvarteringsgodtgjørelse for militære Veiarbeidere). Men oftest indhentedes nok Kongelig Resolution, endog om saa lidet vigtige Sager som Oprettelsen af Sundsteder.

§ 5. De Overlægninger, som skulde finde Sted med Almuen, maatte regelsmæssig foregaa paa Bygdethingene, see de ovenfor nævnte Rss. 18 October 1737 og 20 Februar 1784 samt det anførte Sted af Fr. 1784 og Canc. Pr. 24 Marts 1792. Almuen maatte i saa Fald indkaldes dertil. Krævede den besluttede Foranstaltning Udligning af Penge, skulde der aflægges ordentligt Regnskab for Almuen paa Thinge, see Rs. 20 Februar 1784.

Ved Placat af 16 Juli 1788 paalagdes det Amtmanden aarligt til Oplysning for hvert Amt at lade trykke og almindeligt ved Opslag paa Thingene bekjendtgjøre de af dem forfattede Repartitioner over Delinqvent- og andre Omkostninger, som af Almuen skulde udredes og ei ved kongelige Forordninger og Resolutioner forud vare bestemte.

§ 6. Hvad angaaer de Landcommunerne paahvilende Udgifter, indskrænke vi os til at give en Oversigt over de Hovedgrupper, under hvilke de kunde henføres.[1] De bestode i:

---

[1] Noget udførligere Oplysninger om disse Udgifter findes i den oftere nævnte Commissionsbetænkning af 1835, Side 18 ff., sammenholdt med Anmærkningerne paa den sammesteds Side 6—7 meddelte Tabel.

a Delinqventudgifter ifølge Rs. 13 Januar 1736, Fr. 19 Mai 1741, § 5, Fr. 12 Februar 1745, og Fr. 13 Januar 1747, see ovenfor Side 178.

b Udgifter vedkommende den almindelige Retspleie, nemlig Udgifterne ved Forligelsesvæsenet efter Fr. 20 Januar 1797, § 40, ved Maanedsthingene efter Fr. 5 Mai 1797, §§ 4, 5 og 6, den Lensmændene ved Fr. 20 August 1784, II, § 9 tillagte aarlige Godtgjørelse i Stedet for Skyds paa de smaa Reiser, de efter Befaling fra Øvrigheden foretoge i Justitiens og Politiets Anliggender, Sagførersalarier i beneficerede Sager, Fr. 24 October 1806, § 3.

c Udgifter vedkommende Syge- og Medicinalvæsenet, nemlig Udgifterne ved de communale Sygehuse og Foranstaltningerne mod smitsomme Sygdomme ifølge Rs. 20 Mai 1774 m. fl.; Vaccinationsudgifter efter Fr. 3 April 1804, § 4, Udgifter ved Jordemodervæsenet efter Fr. 21 November 1810.

Desforuden en Deel mere ubetydelige Udgifter af forskjellige Slags.

Forsaavidt Udgifterne faldt paa Amtscommunen eller Fogderiet, udlignedes de paa Matriculskylden. Det samme var ogsaa i Almindelighed Tilfældet med de Udgifter, der faldt Thinglagscommunerne til Last, men enkelte af de ubetydeligere, f. Ex. de saakaldte Degnepenge, der erlagdes til Cathedralskolerne, udrededes efter andre Maalestokke, f. Ex. efter Inddelingen i hele, halve eller Ødegaarde, eller efter Opsiddernes Tal.[1]

Særskilt Casse havde hverken Amts- eller Thinglagscommunerne. Deres Udgifter bleve nemlig udbetalte forskudsviis af Kongens Casse, ved Fogderne eller Stiftsamtsskriveren. Det hele Beløb blev derefter for hvert Aar efter Amtmandens Beregning udlignet, inddrevet af Fogderne og saaledes refunderet Statscassen. Denne Fremgangsmaade blev først paabuden for Delinqventudgifternes Vedkommende, ved Rs. 2 Juni 1741, men senere deels ved særskilte Bestemmelser deels ved Praxis udvidet til alle Udgifter vedkommende Amts- eller Thinglagscommunerne.[2]

---

[1] See Commissionsbetænkningen af 1835, Side 77, jvfr. 52—54.

[2] Sammesteds Side 76—79.

§ 7. Egne Casser oprettedes dog for en verdslig Administrationsgreen, hvis Udgifter i det Hele taget ikke faldt Statscassen men de enkelte Landsdele til Last. Det var Veivæsenet. Dets Organisation var temmelig indviklet og ikke let at hitte Rede i.

Da Lensherrerne afløstes af Amtmændene, maatte Styrelsen af Veivæsenet egentlig overgaa til dem. Strax efter Enevældets Indførelse oprettedes der imidlertid tvende Generalveimesterembeder, eet for det Søndenfjeldske, et andet for det Nordenfjeldske, Rss. 7 og 17 Juli 1665. For dem udfærdigedes der ligelydende Instructioner, Rss. 27 Marts 1674.[1] Det overdroges dem at anlægge, forfærdige og vedligeholde Veiene, især saaledes at Veiene mellem Fæstningerne bleve skikkede til Transport af Artilleri og andre Fornødenheder. Endvidere skulde de sørge for Broer og Færgesteder. Hermed skulde Øvrigheden være dem behjælpelig. Arbeidet skulde udføres af Bønderne efter Tilsigelse. Udeblev nogen, skulde Fogden i hans Sted og paa hans Bekostning leie en dygtig Karl. Til Løn for sig og sine Folk erholdt Generalveimesteren en aarlig Told, 4 Skilling af hver Opsidder, som havde Gaardbrug. I Midten af det attende Aarhundrede stode disse Embeder ubesatte. Nordenfjelds blev ved Rs. 12 Juni 1763 Generalveimesterens Embede og Told henlagt til Fogderne og Lensmændene, som imidlertid forsømte Gjerningen. Søndenfjelds oplagdes Generalveimestertolden under Embedets Ledighed. Ved Rss. 6 Februar 1761, 18 Mai 1767 og 22 Januar 1768 bleve begge Embeder igjen besatte med Georg Anton Krogh og Nicolay Frederik Krogh, hvilke Mænd sammen med Generalveiintendant, senere Statsminister Peder Anker, bragte Veivæsenet i meget bedre Skik end tidligere. Siden bleve Embederne under forskjellige Benævnelser forflerede. Her i Landet var der 1813 syv Veimesterembeder.[2]

Ved Instruxen af 7 Februar 1685, § 17, var Omsorgen for Veienes Vedligeholdelse tillige underlagt Amtmændene, uden at det var omhandlet, i hvilket Forhold Amtmændene og Generalveimestrene skulde staa til hinanden. Tanken har formodentlig været, at Generalveimesteren skulde have Raadighed over den tekniske Side af Arbeidet

---

1 Trykte i sin Heelhed i Rothes norske Rescripter, I, 268—271.

2 Yngvar Nielsen, Det norske Veivæsen før 1814, i Historisk Tidsskrift IV, 245—265, indeholder en Fremstilling af denne Styrelsesgreens Historie.

ved Anlæg, Omlægning eller Udbedring af Veiene, men Amtmanden paasee, at han ikke derunder gik Almuen for nær og tillige, at han holdt Veiene vedlige. Ved Rs. 1 August 1732 udtaltes det, at Generalveimesteren ikke skulde staa hverken under Stiftamtmændene eller Amtmændene. Fandt Amtmanden nogen Brøst paa Veiene, eller Generalveimesteren, at han ikke fandt tilbørlig Assistance af Øvrigheden, skulde de forelægge Sagen for Statholderen. Hvis ingen saadan for Tiden var beskikket, maatte ifølge Rs. 8 Februar 1771 Sagen forelægges Stiftamtmanden. Fogderne og Lensmændene vare altsaa Generalveimesterens Fuldmægtiger. En Generalveimester foretog sig derfor at udfærdige en udførlig Instruxion for Lensmændene i Veivæsenets Anliggender, hvilken han fik approberet af Stiftamtmanden. Herover klagede Amtmanden til Cancelliet, som i Promemoria af 3 September 1768 i det Hele gav Generalveimesteren Medhold. Det opfattede Amtmandens Stilling til Veivæsenet væsentlig saaledes, at han kun havde at paasee, at Generalveimestrene ikke forurettede nogen, og altsaa, hvis der klagedes, havde at hjælpe Klageren til sin Ret. Navnlig havde Amtmanden at afgjøre, hvorvidt der skulde lægges Vei over en Mands Eiendele. Men han kunde ikke modsætte sig Generalveimesterens Bestemmelser om Flytning af Broer, Rs. 25 November 1733. Den i 1789 udnævnte Generalveiintendant for Agershuus Stift stod umiddelbart under Cancelliet, Rs. 15 April 1791, §§ 1 og 10. Ifølge dettes § 2 skulde han og Amtmanden i Forening beslutte om Anlæg af nye og Forandring af gamle Landeveie. Lignende Forskrift findes i Fr. om Veiarbeidet i Bergens Stift af 16 November 1792, § 5.

Som nysnævnte Promemoria af 3 September 1768 viser, havde Cancelliet allerede paa den Tid, altsaa før det begyndte at øve selvstændig Myndighed i Kjøbstædernes økonomiske Anliggender, anseet sig berettiget dertil i Veivæsensager. De i Canc. Prom. af 3 September 1768 for det Søndenfjeldske givne Bestemmelser udvidedes ved Canc. Skr. 23 December 1769 til det Nordenfjeldske. Cancelliet approberede Omlægningen af gamle Veie, see Skr. 15 Marts 1788. Rs. 15 April 1791, § 2, hjemler udtrykkelig Cancelliet Ret til at approbere Anlæg af nye Lande- eller Fæstningsveie, altsaa en særdeles betydelig Myndighed, jvfr. Fr. 16 November 1792, § 5. Disse Veie kaldtes senere Kongeveie. Herved forstodes saadanne, som forbandt Land og By. De øvrige kaldtes Bygdeveie. Med dem havde Gene-

ralveimesteren kun Overopsyn, Instrux 5 April 1791, § 2, og Canc. Pr. 2 Juli 1791, Fr. 16 November 1792, §§ 5 og 18. Disse Forskrifter angave tillige, hvorledes det skulde bestemmes, hvilke Veie der skulde henføres til Kongeveie. Det traf forøvrigt, at Cancelliet indhentede kongelig Befaling til større nye Veianlæg, see f. Ex. Rs. 22 Januar 1790 om Anlæg af Vei mellem Laurvig og Porsgrund, Rs. 22 October 1792 angaaende Omlægning af Veiene over Galderne i Lerdal.

Amtmandinstruxen af 7 Februar 1685, § 17, og Rs. 3 September 1710 vække snarest den Forestilling, at Fogderiet var Veicommune. Saaledes forholdt det sig dog ikke. Hvert Præstegjæld maatte i Regelen sørge for de inden dets Grændser gaaende Veie, see Rss. 5 December 1766, 25 Marts og 3 September 1768, 17 April 1795 og 13 April 1798. Kun hvor et Præstegjæld var i særegen Grad betynget med Veiarbeide, var det undertiden paalagt Nabobygderne at komme det til Hjælp. Men hertil var særegen kongelig Bestemmelse fornøden. Exempler paa saadanne findes foruden i flere af de ovennævnte tillige i Rss. 9 April 1727, 10 November 1780, 26 August 1785, 12 October 1787 og 19 April 1793.

§ 8. Hvad der paalaa Præstegjældscommunen, var Arbeidet ikke blot med at vedligeholde de gamle, men ogsaa med at anlægge nye Veie, see som Exempel Rs. 13 April 1798, § 9, der paalagde Asker og Bærum at oparbeide Vei fra Lysager over Krogskoven, og Canc. Pr. 26 September 1807 om Omlægning af Veien mellem Nordfjord og Gudbrandsdalen. Dog var Almuen ikke forpligtet til at yde Penge, kun Arbeide, og blot et vist Antal Dage hvert Aar, herunder indbefattet Arbeide saavel paa gamle som paa nye Veie. For at der i særligt Tilfælde skulde kunne paalægges Almuen længere Arbeide, maatte der erhverves kongelig Resolution. Antallet var for Agershuus Stift 12 Arbeidsdage om Aaret for hver Bonde, og 4 Dage for hver Huusmand, Rss. 3 September 1768, § 1 og 5 Mai 1774, § 2, og Nordenfjelds 6 Sommerdage for hver Gaardbruger og 2 Dage for hver Huusmand, Fr. om Veiarbeidet i Bergens Stift, 16 November 1792, § 6. Ødelagdes Veien af Flom, Jordskred eller deslige, skulde den strax istandsættes uden Hensyn til dette Dagantal. For Christiansands Stift bestemtes det først ved Canc. Prom. 10 Marts 1798, at Pligtarbeidet ved Veienes Istandsættelse kunde afløses med Penge, hvis Almuen deri var enig, dernæst ved Rs. af 25 Mai 1798, at dette Pligtarbeide skulde bortfalde mod en Godtgjørelse, som udlignedes

paa Amtets Matriculskyld, men som for det hele Stift ikke maatte overstige 5000 Rdl. aarlig, jvfr. Canc. Prom. 9 April 1803.

Til Anlæg af nye Veie og Forbedring af de gamle ydede dette Pligtarbeide ganske utilstrækkelig Hjælp. Noget Bidrag hertil fandt man ved at begrændse Generalveimesterens Løn til en Deel af Veimestertolden og henlægge Resten til en Veicasse, see Rss. 18 Mai 1767 og 22 Januar 1768, hvoraf Udgifter til Krud, Minering og deslige kunde tages. Denne Told forhøiedes for hver Gaardbruger ved Rss. 21 Nov. 1781 og 17 Marts 1786 til 7 Skilling i det Nordenfjeldske og 6 Skilling i det Søndenfjeldske. Derhos maatte ifølge Fr. 16 November 1792, § 17, hver af de Gaardbrugere i Bergens Stift, der boede saa langt til Fjelds eller til Søes, at de vare fritagne for almindeligt Veiarbeide, erlægge 12 Skilling aarlig til Veicassen. Endelig vare visse Bøder for Forsømmelser i Veivæsenets Anliggender tillagte Veicassen, see Rss. 28 August 1768, 2 August 1783 og 20 Juni 1795. Veicassens Indtægter oppebares af Fogderne og udbetaltes efter Anviisninger af Generalveimesteren, som skulde aflægge aarligt Regnskab derfor til Stiftamtmændene, Rs. 12 September 1768 og Canc. Skrivelse 23 December 1769.

Af denne Casse skulde der udredes Erstatning til enhver, som maatte afstaa Ager eller Eng til Anlæg af nye Veie eller Omlægning af gamle, Canc. Prom. 3 Sept. 1768, § 2. Derimod skulde Enhver afgive fri Grund til fornøden Udvidelse af ældre Veie. Ingen var pligtig til at afstaa Grund, naar han derved blev nødt til at flytte sine Huse, eller hans Gaard derved mærkelig forringedes. Ifølge Fr. 16 November 1792, § 11, kunde det til Veiarbeide fornødne Gruus og Sten tages fra uindhegnet Mark uden Erstatning, ligeledes Træfang til mindre Værdi end 2 Rdl. Derimod forudsætter Instr. af 15 April 1791, § 2, at alt saadant erstattes, men Udgifterne skulde efter denne Forskrift udlignes paa Amtet. I Prom. af 9 October 1810 bestemte Cancelliet, at Veivæsenet i Throndhjems Stift uden Erstatning kunde tage Veifyld af uopdyrket Jord.

Rs. 27 December 1799 paabød, at alle nye Anlæg skulle gjøres regelmæssige saavel gjennem Ager som Eng, men mod Erstatning efter Skjøn af uvillige Mænd. Bestemmelse om, hvorledes denne blev at tilveiebringe, indhentedes gjennem Cancelliet. Yderligere Bestemmelser om Expropriationsgodtgjørelse, og hvorvidt Eierne eller Leilændingen havde Ret til at kræve den, findes i Canc. Pr. 10 April 1802.

Allerede i Slutningen af forrige Aarhundrede begyndte Kongen at bevilge Midler af Statscassen til Anlæg eller Omlægning af Veie, saaledes ved Rs. 14 Mai 1790 10,000 Rdl. til Udbedring af de ved Vandflommen ødelagte Veie i Agershuus Stift, til ny Postvei i Jæderen og Dalerne 5,000 Rdl. aarlig, omtalt i Canc. Prom. 10 April 1802, og ifølge Rs. 9 Mai 1812, til Veien fra Røros til Throndhjem 15,544 Rdl. Nye Veie udførtes ofte ved dertil afgivne Militære. Indqvarteringsudgifterne for disse udlignedes ifølge Cancelliets Bestemmelse paa Stiftet, see Circulære 4 Februar 1811.

§ 9. Tvende andre af de for Landdistricterne vigtigste communale Anliggender, nemlig Skole- og Fattigvæsenet fik særskilte Bestyrelser.

Fr. 23 Jannar 1739, som søgte at ordne Almueskolevæsenet baade i Norge og Danmark gjennem en Række af meget udførlige Bestemmelser, overdrog det til Præsten og den geistlige Øvrighed at styre det uden at tillægge Almuen nogen Andeel deri. Det viste sig snart at denne nye Lov ikke lod sig gjennemføre i noget af Rigerne. Ved en Forordning af 29 April 1840, ændredes denne Forordning for Danmarks Vedkommende, saaledes at Ordningen af Skolevæsenet væsentlig lagdes i Godseiernes Haand, dog under Øvrighedens Opsyn. For Norge gaves en ny Forordning af 5 Mai 1741, der tog Opgaven paa en ganske anden Maade. Denne Forordning siger i sin Indledning:

„At det tillades Menighederne selv, som bedst kjende de Districters Situation, hvor de bo, samt deres egen Leilighed, at bringe de til Ungdommens Oplærelse beqvemmeste Midler i Forslag, samt selv imellem sig at repartere og ligne, indsamle og til Vedkommende igjen distribuere de nødvendige Skoleudgifter“.

Herved blev altsaa den communale Selvstyrelses Princip klart anerkjendt og udtalt.

Hvert Præstegjæld skulde have sit Skolevæsen for sig selv og sin egen Skolecasse. For hvert Præstegjæld dannedes der en Skolecommission, bestaaende af Amtmanden og Provsten, Fogden Lensmanden, Sognepræsten og hans Capellan samt 4 af de bedste og kyndigste Mænd i Bygden, hvilke udnævntes af Amtmanden og Provsten. Denne Commission skulde anordne Skoler i Præstegjældet og bestemme, hvorvidt der skulde holdes faste eller Omgangskoler.

Præsterne skulde ifølge Forordningens § 8, strax den var publiceret, med deres Menighed forene sig om, hvilke Forslag til Skolevæsenets Ordning de vilde gjøre Commissionen. I denne skulde der gjøres en nøie Beregning over Skolevæsenets aarlige Omkostninger, hvilke skulde udlignes paa alle Bygdens Indvaanere, Almisselemmer undtagne, efter billig Proportion og i Overensstemmelse med en af Skolecommissionen fastsat og af Stiftsdirectionen approberet Plan, der skulde tjene som Fundats for Præstegjældets Skolevæsen. Alle Børn over 7 Aar vare forpligtede til at søge Skole, Fr. 1739, § 23, og Rs. 24 November 1764, § 1. Forordningen af 1741, §§ 5 og 8, overlod det til Menigheden med Præsternes Raad at antage Lærerne og fastsætte Tid og Sted for Undervisningen, men denne Myndighed udøvedes i Virkeligheden af Præsterne, jvfr. Rs. 26 Februar 1762.

Skolecassens Indtægter, som foruden den udlignede Skoleskat bestode af visse Slags Bøder samt Renter af de Skolevæsenet tilhørende Capitaler, skulde oppebæres af en Ombudsmand, Skolecassereren, der havde at udbetale dens Udgifter og gjøre aarligt Regnskab for Præsten og hans Medhjælpere paa Menighedens Vegne. For at lette Udgifterne til Løn for Lærerne bestemtes, at disse skulde være frie for alle Slags personelle Skatter, Skyds, tvungent Naturalarbeide og militær Udskrivning. Som Følge heraf kunde Lærerlønnen sættes meget lav. For Throndhjems Stift blev det ved Rs. 13 August 1790, C § 5, jvfr. Rs. 4 Juli 1794, bestemt, at de da oprettede Fattigcommissioner tillige skulde være Skolecommissioner. Mangesteds varede det længe, inden Skolevæsenet blev fuldstændig ordnet paa den i Forordningen af 1741 foreskrevne Maade, see Rss. 22 November 1754, 24 November 1764, § 2, og Rs. for Bergens Stift af 7 November 1800.

§ 10. Anordning 2 December 1741, II, § 6, og Rs. 18 October 1743 for Agershuus Stift, Anordn. 29 August 1755, VI, § 4, for Bergens Stift, Anordn. 5 Mai 1786, VI, §§ 7 og 8, for Christiansands Stift samt Rs. 13 August 1790, C, § 2, for Throndhjems Stift oprettede for hvert Præstegjæld paa Landet en Fattigcommission, som skulde bestyre det offentlige Fattigvæsen, udligne de dermed forbundne Afgifter og Byrder samt aflægge Regnskab for Stiftsdirectionen. Disse Commissioner bestode af Præsten, Lensmanden, Præstens Medhjælpere samt to Mænd, der i Bergens og Christiansands

Stifter samt vistnok ogsaa i Agershuus foresloges af Fogden og udnævntes af Amtmanden. I Stedet for disse to Mænd traadte i Throndhjems Stift en Handelsmand eller Proprietær. Fattigvæsenet stod under Stiftsdirectionen som Overøvrighed. Ifølge Rs. 2 December 1785 skulde Amtmanden i Agershuus Stift ligesom Provsten føre et Slags Tilsyn med Fattigvæsenet.[1]

Grundtanken i disse Anordninger var, at de Fattige i Landdistricterne skulde forsørges ved at lægges i Lægd hos Bønderne. Men Reglerne om, hvorledes denne Byrde skulde fordeles mellem Gaardene, vare uklare og forskjellige i de forskjellige Stifter. For Agershuus foreskrev Anordn. 1741, II, § 7 og Rs. 2 November 1742, § 3, at Lægdsbyrden skulde fordeles imellem Bønderne ikke efter Gaardenes Størrelse og Godhed, men efter Gaardbrugernes Evne, medens Rescriptet derimod for Byborgeres og andre fornemme Folks Vedkommende, der eiede Gaarde paa Landet, bestemte, at deres Lægd, om de vilde paatage sig saadant, og ellers deres Fattigskat skulde fastsættes efter deres Andeel i Gaardene. I Bergens Stift vare alle, der ikke kunde henregnes til Bondestanden, fritagne for Lægd mod at yde Fattigskat i Penge. Lægdsbyrden skulde fordeles ikke efter Gaardenes Jordskyld, men efter Borgernes Formue og Tilstand, Anordn. 29 August 1755, III, § 4. I Christiansands Stift, hvor Pligten til at modtage Lægd var indskrænket paa lignende Maade, bestemte derimod Anordn. af 5 Mai 1786, III, § 5, udtrykkelig, at Lægdsbyrden skulde fordeles efter Matriculen. Saaledes forstodes i Almindelighed ogsaa Rs. for Throndhjems Stift af 13 August 1790 C. §§ 2, 3 og 4. Her kunde Enhver kjøbe sig fri for Lægdsbyrden mod at erlægge Penge.

Ihvorvel Fattigforsørgelsen tænktes helst at skulle skee derved, at de Fattige anbragtes til Underholdning i Bøndernes Huse, manglede der ikke Spor i Lovgivningen til, at Understøttelsen kunde ydes paa anden Maade, see Anordn. 2 December 1741, II, § 8, III, § 9 og 10 samt V, § 10, Rs. 25 September 1744, Fr. 9 August 1754, § 15, Rs. 13 August 1790, C § 3. Til Dækkelse af de hermed forbundne Udgifter anviste Lovgivningen ikke Fattigcassen andre Midler end Renter, Mulcter, frivillige Gaver og enkelte specielle Afgifter, saasom i Christiania Stift af Huusmænd og Tjenere samt Qvartprocentafgiften af Auctioner og faste Eiendommes Salgssummer. Dog fandtes der en vis Adgang til at

[1] Jvfr. Motzfeldt, Kirkeret, Side 260 Noten og Side 262.

udligne Fattigskat navnlig paa Personer, som ikke kunde henregnes til Bondestanden. I Praxis udlignedes der ogsaa paa Bønderne mangesteds Meel og andre Naturalydelser til Fattige, som understøttedes i deres Hjem, saakaldt „opveiet Lægd".[1]

§ 11. Paa Landet var der saaledes tre sideordnede Communer af lavere Orden, den almindelige Herreds- eller Thinglagscommune, Fattigcommunen og Skolecommunen, hvis Indtægter tilveiebragtes ved særskilte Udligninger og tildeels efter forskjellige Fordelingsmaalestokke. Hver af disse Communer var særskilt Retssubject, og det var følgelig ingen Umulighed, at der kunde opkomme Retstvistigheder mellem dem, saaledes endog mellem et Præstegjælds almindelige Commune, dets Skolevæsen og dets Fattigvæsen, om hvem af dem der skulde bære en vis Udgift. Navnlig kunde der blive Meningsforskjel om, hvorvidt Udgifter til fattige Børns Underviisning vedkom Skole- eller Fattigcassen. At nogen af disse udredede en saadan, som rettelig paalaa en anden af Præstegjældets Casser, blev en Forurettelse mod de Personer, som pligtede at skatte til den første, men ikke til den sidste, eller kun pligtede at skatte efter en lavere Maalestok end til den første. Der kunde desuden opkomme Tvist mellem de forskjellige Præstegjælds Fattigcasser om, hvilken af dem der havde Pligten til at forsørge en trængende Person. At saadanne Spørgsmaal bragtes under Domstolenes Paakjendelse, vides ikke at have fundet Sted. De afgjordes sikkerlig ved Indbringelse til fælles høiere Autoritet, see Rs. 2 December 1785. I en af Høiesteret 8 April 1837 stadfæstet Overretsdom[2] er det vistnok antaget, at Tvistigheder mellem Communer om Fattiges Hjemstavnsret ikke hørte under Afgjørelse af Stiftsdirectionen, men allerede efter Anordn. 2 December 1741, VII, § 11, under Domstolene. Denne Mening var dog neppe velgrundet. Vistnok forudsatte det nævnte Lovsted saavel som et Rescript af samme Dato, § 4, at der kunde opstaa Processer angaaende Fattigvæsenet. De tilsige nemlig Stiftsdirectionen *beneficium processus gratuiti* i saadanne Sager. Men herved kan den ikke have tænkt paa Tvistigheder mellem Fattigcommunerne, i hvilke jo Stiftsdirectionen ikke var Part, men formodentlig paa de Sager, den anlagde til Inddrivelse af Fattigvæsenets Fordringer.

[1] En udførligere Fremstilling heraf findes i Betænkning fra den ved Kgl. Rsl. af 5 August 1853 nedsatte Commission om Fattigvæsenet. Christiania 1856, Side 96—97.

[2] Retstidenden 1837, Side 316—322.

SJETTE AFSNIT.

COMMUNALFORFATNINGEN 1814—1837.

§ 1. Grundloven af 1814 medførte ingen Forandring i de locale Myndigheder, som efter den ældre Lovgivning styrede Communens Anliggender. De beholdt selvsamme Raadighed over disse, som de havde havt før.

Derimod blev den centrale Styrelse, Regjeringen, ved Grundloven baade med Hensyn til sin Magtfylde og sin Organisation forandret i saadan Grad, at der maatte opstaa Tvivl baade om, hvor langt dens Raadighed strakte sig over de communale Anliggender, og om hvilke af de nye Regjeringsautoriter der havde at udøve den Myndighed, som før tilkom de gamle Regjeringscollegier.

Det falder bedst at behandle sidstnævnte Punct først.

Kjøbstædernes og Landdistricternes økonomiske Anliggender bleve ved Rsl. 30 November 1814 henlagte under 4de Regjeringsdepartement og ved Rsl. 17 November 1818 under Finants- Handels- og Tolddepartementet, Revisionen og Decisionen af deres Regnskaber derimod ved Rsl. 6 Juni 1822 til Revisionsdepartementet. Da det i den første Tid efter Indførelsen af vor constitutionelle Forfatning var Gjenstand for Tvivl, hvorvidt besluttende Myndighed kunde tillægges noget enkelt Regjeringsdepartement, var man tilbøielig til at antage, at den høieste administrative Myndighed over Communernes Anliggender, der efter den ældre Lovgivning og Statsskik tilkom Cancelliet, var overgaaet ikke til Finantsdepartementet, men til Kongen eller den Norske Regjering, forsaavidt han ved Regjeringsinstruxen havde bemyndiget denne til at afgjøre dem.[1] Mange Exempler haves

[1] Aschehoug, Norges nuværende Statsforfatning, anden Udgave, I, 265—266; Commissionsbetænkning om Communeudgifterne og Communebestyrelsen, Side 9, Noten.

paa, at der toges kongelig Resolution om Sager, som Cancelliet før havde afgjort, f. Ex. Rsl. 27 November 1833, sammenholdt med den før nævnte Canc. Prom. 12 Marts 1808, og det endog om saa smaa Ting, som Gadenavnene i en Kjøbstad.[1]

§ 2. Større Betydning havde Spørgsmaalet om, hvorvidt Kongen og Regjeringen havde al den Myndighed over Communernes Anliggender, der efter ældre Lov eller Praxis tilkom Cancelliet eller udøvedes af Enevoldskongen gjennem Resolutioner, som havde mere Præg af administrative Forskrifter end af Love.

Den store Forandring, Grundloven havde gjort paa det heromhandlede Omraade var, at den lovgivende Myndighed ogsaa i Communernes Anliggender var henlagt til Konge og Storthing i Forening eller tilsidst til dette alene. Derimod maatte den blotte Myndighed til at styre disse Anliggender fremdeles være der, hvor den før laa, altsaa i lavere Instantser hos de locale Autoriteter, i høiere Instants hos Regjeringen og i sidste Instants hos Kongen. Denne Sætning kunde være brugbar nok som Udgangspunct, men efterlod i mange Retninger Tvivl. Cancelliets Myndighed i Communernes Anliggender var, som før forklaret, vistnok baade vid og stor, men led dog af en vis Ubestemthed. I vigtigere Sager gik det ofte til Kongen, og i ethvert Tilfælde kunde de, der vare misnøiede med dets Forskrifter eller Afgjørelse, klage til Kongen. Greb nu han ind, saa kunde han gjøre det enten som Lovgiver eller som høieste Styrer. Hvorvidt han optraadte i den ene eller anden Egenskab, gav sig i Regelen ikke tilkjende ved nogen ydre Form og var under Enevældet ligegyldigt. At saa stor og ubestemt Myndighed under Enevældet var tillagt Cancelliet, beroede klarligen paa at dette stod under en Monark, der ikke blot var Hoved for Statsstyrelsen, men ogsaa Lovgiver. Det havde derfor sine Betænkeligheder at ansee den constitutionelle Konge eller den Norske Regjering i Besiddelse af samme udstrakte Myndighed over Communernes Anliggender som efter den ældre Ret. Saavidt gik man heller ikke i Praxis. Hvor Regjeringen havde særlig Hjemmel i ældre almindelig eller speciel Lov til at paabyde nogen Foranstaltning, som medførte forøgede Udgifter for en Commune, ansaa den sig berettiget dertil. Men i Mangel af saadan særlig

[1] Departementstidenden for 1831, Side 253—257.

Hjemmel synes den i Almindelighed at have anseet sig incompetent til at træffe deslige Forføininger uden Samtykke fra de eligerede Mænd eller Thingalmuen. Saavidt vides, findes der intet Tilfælde, hvori en modsat Synsmaade træder frem, maaskee alene med Undtagelse af en K. Rsl. af 22 Marts 1822, hvorved det bestemtes, at der for Fremtiden skulde holdes to Politibetjente i Christiansund.

Derimod var det ikke Gjenstand for Tvivl, at Regjeringen besad enhver Raadighed over et vist Slags communale Anliggender, som ved ældre Lov, f. Ex. ved Instruxen af 15 April 1791, særligen var tillagt Cancelliet.

§ 3. Det mest iøinefaldende Vidnesbyrd om en forandret Opfatning af Regjeringens og de overordnede Autoriteters Herredømme over Communernes Anliggender, er at finde i Afgjørelsen af Retstvistigheder mellem de forskjellige Communer, eller mellem en Commune og andre offentlige Indretninger eller Staten. Som ovenfor Side 195 omtalt, afgjordes saadanne Tvistigheder af vedkommende administrative Autoriteter i høiere eller høieste Instants. Derimod begyndte man allerede meget snart efter vor nuværende Forfatnings Tilblivelse at bringe saadanne Sager ind for Domstolene, see f. Ex. Høiesteretsdomme af 5 November 1822 mellem Throndhjems Commune og den almindelige Brandforsikringsindretning. Især vare saadanne Processer hyppige mellem Fattigcommissioner angaaende Fattiges Hjemstavnsret, see den før omtalte Høiesteretsdom af 8 April 1837. Heraf sees, at man ikke har villet indrømme de administrative Autoriteter og i sidste Instants Kongen samme Herredømme over deslige communale Rettigheder og Interesser, som de havde efter den ældre Ret, en Opfatning, som har paaført Samfundet store Omkostninger, og som neppe var rigtig.[1]

§ 4. Den i 1835 afgivne Betænkning om Communernes Udgifter og Bestyrelse forstod, som allerede før oplyst, de i Enevældets senere Tid givne Bestemmelser om Bycommunerne saaledes, at Overøvrighed, Magistrat og eligerede Mænd i Almindelighed vare raadige over disses Anliggender, forsaavidt de sig imellem bleve enige, og at de altsaa ikke behøvede at indhente Regjeringens Approbation paa sine

[1] Jvfr. Aschehoug, Norges nuværende Statsforfatning, Cap. 61, § 1.

Beslutninger. Betænkningens Forfattere havde havt saa megen praktisk Befatning med Spørgsmaalet, at deres Forklaring om, hvad der var den herskende Anskuelse, vanskelig kan modsiges. Men ligesom den omhandlede Opfatning af den ældre Ret, efter hvad der før er paavist, ikke holdt Skik, saaledes gives der Love yngre end 1814, som hvile paa den Anskuelse, at i alt Fald vigtigere Beslutninger, der fattedes af den communale Communebestyrelse, skulde indsendes til Kongens Approbation, see Loven om Skydsvæsenet af 6 Juni 1816, § 7, og Loven om Geistlighedens Indkomster af 14 Juni 1816, §§ 5 og 7. I Formandskabsloven af 14 Januar 1837 hævdedes det samme Princip. Commissionsbetænkningen[1] oplyser selv, at der tildeels var indhentet saadan Approbation paa de Beslutninger, ved hvilke communale Lønninger vare fastsatte. Men der gaves sikkerlig før denne Lovs Istandbringelse Tilfælde, i hvilke det undlodes. Saaledes vides det, at Almuen i Thjødling i 1821 med Amtmandens Samtykke havde omordnet Færgevæsenet i denne Commune.[2]

§ 5. Allerede temmelig snart efter Grundlovens Istandbringelse blev man opmærksom paa Ønskeligheden af at faa en ny almindelig Lov, der omdannede saavel Land- som Bycommunernes Styrelse i Overensstemmelse med Grundlovens Aand, og herpaa anvendte den af Statsmagterne nedsatte almindelige Lovcommission ikke lidet Arbeide.[3] Dette blev dog ei til Hinder for, at der, inden Formandskabsloven af 1837 udkom, gaves adskillige Love, som i enkelte Stykker grebe ind i Communalforvaltningen, men ingen af dem brød paa det gamle System.

Om de Kirken vedkommende communale Anliggender indeholdtes Bestemmelser i Lov angaaende Geistlighedens Indkomster 14 Juni 1816, § 5, som tillagde de fast ansatte kirkelige Tjenestemænd i Kjøbstæderne og Bergstæderne fri Bolig paa Communens Bekostning eller Vederlag derfor i Penge efter Øvrighedens Forslag med Regjeringens Approbation. Klokkertolden paa Landet skulde efter samme Lovs § 7 engang for alle reguleres af Amtmanden, Provsten og Sogne- (ɔ: Skole-) Commissionen, men med Regjeringens Approbation. Disse

---

1 Betænkningen, Side 10.
2 Retstidenden 1874, Side 705—706.
3 J. H. Vogts Optegnelser, I, Side 74—76.

Regler stemte med det gamle System, idet de lagde den endelige Myndighed i Regjeringens Haand.

Loven af 24 April 1818, § 2, tillod vistnok den Menighed, til hvem en i privat Eie værende Kirke forbrødes, at fordele de til dens Istandsættelse nødvendige Omkostninger mellem sine Medlemmer, men kun hvis de derom bleve enige. I Tilfælde af Uenighed skulde Omkostningerne udlignes paa Matriculskylden.

Under 1 Juli 1816 udkom der en ny Lov om Almueskolevæsenet. I dens § 3 bestemtes, at samtlige Inspectører ved Fattigskolerne og de eligerede Mænd i enhver Kjøbstad hvert Aar skulde forfatte Overslag over Skolevæsenets Udgifter. Dette Overslag skulde gjennem Provsten sendes Stiftsdirectionen til Approbation. Denne skulde da foranstalte, at Bycassen dækkede det Overskud af Udgifter, som ikke kunde afholdes af Skolevæsenets egne Indtægter. Et Forslag om at faa denne Bestemmelse forandret, blev forkastet af Odelsthinget i 1818.[1]

For Landsbygdernes Vedkommende bestemte Lovens §§ 1 og 2, at Provsterne ved sine aarlige Visitatser skulde samles med Skolecommissionen for at undersøge, hvad der kunde gjøres til Skolevæsenets Fremme, hvorledes de dertil fornødne Midler kunde tilveiebringes enten ved Udligning paa Matriculskylden eller paa anden Maade. Loven gav dem, der ved sidste Storthingsvalg vare udkaarede til Valgmænd for Præstegjældet, Sæde i dets Skolecommission. Beslutningen skulde undergives Stiftsdirectionens Approbation. Disse Forskrifter bleve i det Væsentlige optagne i den større Lov om Almueskolevæsenet af 14 Juli 1827, see dens §§ 22 og 23. Det forbødes heri at formindske Skoleskatten uden Stiftsdirectionens Approbation. Af særegen Betydning var, at disse Love ligesom de ældre Bestemmelser gave Skolecommissionerne Frihed til med Stiftsdirectionens Approbation at vælge de Beskatningsfundamenter, paa hvilke de med Skolevæsenet forbundne Byrder skulde fordeles mellem Præstegjældets Eiendomme og Indvaanere. At Stiftsdirectionen kunde negte Approbation paa Skolecommissionens Beslutninger, forstaaer sig selv. Loven taug om, hvorledes Sagen skulde bringes til Endskab, hvis Skolecommissionen negtede at forandre Beslutningen saaledes, som Stiftsdirectionen foreskrev. Efter det gamle Princip maatte saavel Stiftsdirectionen som Skolecommissionen kunne have forlangt

[1] Storth. Forh. 1818, III, 635—637.

Sagen forelagt Regjeringen til Afgjørelse. Endvidere fortjener her at nævnes, at Lovens § 4 tilholdt Skolecommissionen, hvis den vilde oprette fast Skole udenfor de Tilfælde, hvor en saadan var paabuden, at give vedkommende Deel af Almuen Leilighed til at erklære sig derom.

Om Fattigvæsenet gaves der kun tvende specielle Love, nemlig af 24 Juni 1827, der hævede den Bestemmelse i Anordn. for Christiansand Stift af 5 Mai 1786, III, § 6, at ingen maatte lægges i høiere Fattigskat end 10 Rdl., samt en Lov af 20 Juli 1833 om Forandringer i Planen for Christiansands Byes Fattigvæsen af 12 September 1802.

§ 6. Inden de reent verdslige Anliggenders Omraade støder man først paa Skydsloven af 6 Juni 1816, §§ 1 og 3, som til Oprettelse af faste Stationer i Bygderne kræver Samtykke af den skydspligtige Almues Pluralitet, jvfr. for Kjøbstædernes Vedkommende samme Lovs § 7. Endvidere Havneloven af 24 Juli 1827, som i alt, hvad der vedkommer nærværende Afhandlings Emne, slutter sig nær til den før omtalte Havneforordning af 1735.

Særdeles mærkelig er her Veiloven af 28 Juli 1824.[1] Den gav de Landcommuner, gjennem hvilke der gik eller anlagdes Landeveie, snart sagt mindst mulig Andeel i denne Styrelsesgreen. Den henlagdes nu under Amtmanden, som til sin Hjælp kunde antage Veiinspectører. De gamle Veimesterembeder ophævedes. De offentlige Veie inddeltes i Hovedveie og Bygdeveie. Under hvilken af disse Classer enhver offentlig Vei skulde henføres, bestemtes efter Amtmandens Forslag af Kongen. Thinglaget, ikke Præstegjældet blev Veicommune, see Lovens § 10. Amtmanden bestemte, hvorledes det skulde inddeles i Roder, hvoraf enhver fik sit Stykke at vedligeholde. De til Roden henhørende Gaardbrugere fordeelte sit Veistykke mellem sig, saaledes at enhver Gaard fik sit mindre Stykke. Bleve de ikke enige, foretog Amtmanden Fordelingen (§ 13).

Hvorvidt nye Hovedveie i et Amt skulde anlægges eller Broer paa dem opføres, afgjordes af Amtmanden, og Omkostningerne derved udlignedes i Regelen paa Amtets Matriculskyld. Men fandt Amt-

1 Kort Oversigt over Forhandlingerne findes i Storthingsefterretningerne for 1814—1833, III, Side 498—504.

manden, at dette blev for trykkende for Amtet, kunde han henstille Sagen til Kongen, som da havde Myndighed til at bestemme, at Beløbet enten i det Hele eller for en Deel skulde forskydes af Statscassen og udlignes paa hele Rigets Matriculskyld. Offentlige Hovedveie kunde altsaa anlægges paa Gaardbrugernes Bekostning, uden at Samtykke indhentedes hverken fra dem eller fra Storthinget. Ifølge Lovens § 15 maatte dog til Veies Anlæg eller Opførelse af Broer, hvor saadanne ei før fandtes, ikke i noget Tilfælde anvendes mere end 400 Spd., uden at derom toges Beslutning i en Commission, bestaaende af Amtmanden, Fogden, Sorenskriveren, Lensmanden og tre Rodemestre. Men disse valgtes af Amtmanden.

Hvorvidt ny Bygdevei skulde anlægges, bestemtes ifølge Lovens § 24 af Amtmanden, efterat han i ethvert Tilfælde havde indhentet Oplysning om, hvorvidt Almuen ønskede den. Samtykke fra Almuens Side til dette Slags Veie krævedes altsaa ikke i denne Lov som i Instruxen af 15 April 1791, § 2. I Virkeligheden anlagdes dog aldrig nogen Bygdevei mod Almuens Ønske.[1]

Hvert Amt skulde have sin egen Veicasse, som stod under Bestyrelse af Amtmanden, og for hvilken Regnskab aflagdes til vedkommende Departement, § 69. Den Sum, Amtmanden ansaa nødvendig til Vedligeholdelse af Veie og Broer i det paafølgende Aar, skulde ifølge § 14 forskudsviis udlignes paa Matriculskylden og opkræves af Fogden.

Om Kjøbstadsveiene handlede Lovens tredie Capitel. Bestemmelserne vare væsentligt Gjentagelser af ældre Regler. Udgifterne udrededes af Kæmnercassen. Ingen ny Vei maatte anlægges, uden at Forslaget var undersøgt af Kjøbstadens Formænd og Magistratens Erklæring indhentet, samt Amtmanden havde meddeelt sin Approbation, § 53. For Udgifterne skulde Veiinspectøren aflægge Regnskab, hvilket skulde gjennemgaaes af Formændene, revideres og decideres af Revisionsdepartementet.

Capitlets Bestemmelser skulde ifølge § 56 saavidt gjørligt ogsaa bringes i Anvendelse paa Ladestederne.

§ 7. Det Punct, hvori Communens Raadighed over sine Anliggender udvidedes stærkest, laa i Ligningsvæsenet. Som allerede

[1] Storth. Forh. 1845, IV. O. No. 41, Side 18, jvfr. Retstidenden for 1851, Side 316 og 320.

forklaret gik Klager over Taxeerborgernes Ligningsforretninger tidligere til Kjøbstadens Magistrat og eligerede Mænd og fra dem til Stiftamtmanden. Denne Adgang til at paaanke Ligninger til høiere administrative Autoriteter forsvandt. Hvorledes gik dette til?

Ved Loven om Udligning af Indskud til Norges Bank af 14 Juni 1816, §§ 3, 4 og 14, blev der anordnet Commissioner for hver Kjøbstad og for enkelte Ladesteder, samt for hvert Thinglag, altsaa for hver almindelig Commune, hvilke Commissioners fleste Medlemmer valgtes af de ifølge Grundloven stemmeberettigede Borgere. Disse Commissioner havde paa Communens Indvaanere at udligne det Bidrag, der ifølge Lovens øvrige Bestemmelser skulde udredes til Bankens Fond. Omtrent paa samme Maade anordnedes Udligningen af den ved en anden Lov af 14 Juni 1816 paalagte Skat til Rigsbanksedlernes Indløsning, see sidstnævnte Lovs §§ 3, 4 og 11, samt den ved Loven af 1 Juli 1816 paalagte Kjøbstadsskat til Statscassen, see dens § 18. Hvor stort Beløb ethvert Amts Landdistrict og enhver Kjøbstad (eller Ladested) skulde erlægge af disse Skatter, var bestemt af Storthinget, hvad ethvert Thinglag i Amtet skulde erlægge, bestemtes af en Amtscommission. Fordelingen af den enkelte Communes Qvotadeel mellem dens Indvaanere betragtedes aabenbart som et reent communalt Anliggende.

Skatteydere, som troede sig forurettede ved disse Ligningscommissionens Ansættelser af deres Formue eller Indtægt, fik fra først af ingen Adgang til at klage derover. En saadan aabnedes dem vel ved en senere Lov om Skat til Rigsbanksedlernes Indløsning, nemlig Loven af 6 August 1824, § 19. Men til at paakjende Klagerne anordnedes nu en Overligningscommission, hvis Medlemsantal bestemtes og hvis Medlemmer valgtes af Communens constitutionelt stemmeberettigede Indvaanere, og denne Regel gjordes ved den almindelige Skattelov af samme Dato, § 7 c og d, anvendelig paa Klager over Udligning af Kjøbstadsskat til Statscassen. Bestemmelsen gjentoges i den almindelige staaende Lov om Skatter til Statscassen af 26 August 1833, § 7. Herved afskar Lovgivningen den Adgang, som Yderne af Skat til Statscassen i de fleste andre Lande have, til at klage til Regjeringen over uretfærdige Skatteansættelser.

Derimod gik Klager over Udligning af den almindelige Byskat til Kæmnercassen endnu nogen Tid ligesom før til Magistraten, de eligerede Mænd og Stiftamtmanden. Men dette blev forandret ved

Loven af 24 August 1833, § 3, som bestemte, at med Ligningsmændenes Udvælgelse og Ligningen af den Deel af Byskatten, som faldt paa Formue og Næring, skulde forholdes efter de om Kjøbstadskattens Fordeling gjældende Regler. Derimod antoges de, der vare misfornøiede med Udligningen af Fattigskatten, at have Adgang til at klage derover til Stiftsdirectionen. Men denne Adgang blev nok meget sjeldent benyttet.

Den Ligningscommissionen i Byerne tilkommende Competence strakte sig ikke blot til at ansætte hver enkelt Skatteyders Indtægt og Formue, men ogsaa til at opstille de Regler, efter hvilke Skatten skulde paalignes dem. Den skulde altsaa afgjøre, hvorvidt Skatteyderen skulde faa Afslag i Skatten, eftersom han havde et større eller mindre Antal Familiemedlemmer at forsørge. Den kunde ligeledes bestemme, at Skatten skulde udlignes med en stigende Procent paa de større Indtægter og Formuer, og hvor stærk denne Progression skulde være, see Loven af 6 August 1824, § 13. Disse Bestemmelser kunde omgjøres af hvert nyt Aars Ligningscommission. Større Varighed havde de ikke. Men for det enkelte Aar vare de urokkelige. Hvad den enkelte Skatteyder kunde klage over til Overligningscommissionen, var nemlig kun, at han var sat til for høi Indtægt eller Formue, see Loven af 6 August 1824, §§ 15 og 19. Herved forsvandt den Adgang, man før havde havt til at klage over, at Taxeerborgerne havde sat andre for lavt.

§ 8. At Bycommunerne saaledes fik fuldt Herredømme over Udligningen af Byskatten, hjalp lidet paa den communale Virksomhed. Denne hæmmedes i Tidsrummet fra 1814 til 1837 saavel i By som paa Land af flere Omstændigheder.

For det første opretholdtes gjennem hele dette Tidsrum det gamle System, hvorefter Udgifter, som i Virkeligheden vedkom det hele Statssamfund, vare paabyrdede Communerne. Dette var fremdeles Tilfældet med Delinqventudgifterne samt med Udgifter i beneficerede Sager, der ikke ved Dommen paalagdes den tabende Part, Høiesteretsdom af 1 Februar 1837. Tilsammen udgjorde disse Udgifter i 1832 for Amtscommunerne 130,756 Kroner,[1] for Kjøbstadscommunerne i 1830 efter en ikke ganske fuldstændig Opgave 42,297 Kroner. By-

1 Commissionsbetænkningen angaaende Communernes Udgifter og Bestyrelse Tabel IV.

ernes Bidrag til Udgifterne ved Overclassernes Indqvartering vedbleve at udredes efter Lovene af 12 September 1818, § 6, og 28 Juli 1824 § 1 a. De med Underclassernes Indqvartering i Kjøb- og Ladestederne forbundne Udgifter, maatte fremdeles udredes af disse Communer, hvilken Byrde endog blev noget forøget ved sidstnævnte Lov. Denne Udgift beløb sig i 1830 til 85,123 Kroner. Ved Lov af 6 Juni 1816, § 17 ophævedes Forpligtelsen til at yde dem, der reiste i offentligt Ærinde, fri Skyds, hvorimod der tillagdes dem en Skydsgodtgjørelse, som efter Lovens § 19 og Skatteloven af 12 September 1818, § 11 udlignedes paa hele Rigets Matriculskyld. Denne Udgift saavel som de paa hele Stiftet udlignede Udgifter ved større Delinqventsager formindskede selvfølgeligt Landalmuens økonomiske Evne til at varetage sine communale Interesser.

Dernæst bleve de Communerne anviste Skattefundamenter i dette Tidsrum stærkt udnyttede ved Paalæg til Statscassen. Storthinget i 1816 paalagde en directe Skat til Statscassen af 2,400,000 Kroner, hvoraf 1,920,000, den saakaldte Landskat, udlignedes paa Landdistricternes Matriculskyld, medens de øvrige 480,000, den saakaldte Kjøbstadskat, efter den af Storthinget foretagne Repartition mellem de forskjellige Byer udlignedes som personel Skat paa disses Indvaanere efter deres Formue og Næring. Disse tvende Skatter nedsattes vel efterhaanden, af Storthinget i 1833 endog til henholdsviis 600,000 og 140,000 Kroner. Ganske bortfaldt de dog først, da Storthinget i 1836 negtede at fornye dem.

I den første Deel af Tidsrummet toges Skatteevnen paa den voldsomste Maade i Beslag til Ordningen af Bankvæsenet, idet Loven af 14 Juni 1816 paabød Udligning paa Formue af 8 Millioner Kroner til Grundfond for Norges Bank, hvilken Sum skulde erlægges i tre Terminer inden 31 August 1817. Hertil kom den før omtalte Skat paa Formue og Næring til Indløsning af de gamle Rigsbanksedler, hvilken Skat for Aaret indtil 1 Juli 1817 udgjorde 2 Mill Rdl., og for hvert af de følgende 10 Aar 230,000 Spd. eller 920,000 Kroner aarlig.

Det er derfor sandsynligt, at Communernes Virksomhed ikke vilde være bleven synderligt livligere, om det var lykkes at istandbringe Formandskabslovene paa et tidligere Tidspunct.

INDHOLDSLISTE:

FØRSTE AFSNIT.

DE FORSKJELLIGE SLAGS COMMUNER.

ANDET AFSNIT.

LANDCOMMUNERNES STYRELSE FØR 1660.

TREDIE AFSNIT.

KJØBSTÆDERNES STYRELSE FØR 1660.

FJERDE AFSNIT.

KJØBSTÆDERNES STYRELSE FRA 1660 TIL 1814.

FEMTE AFSNIT.

LANDCOMMUNERNES STYRELSE 1660—1814.

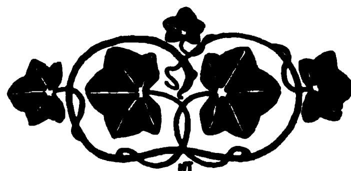

SJETTE AFSNIT.

COMMUNALFORFATNINGEN 1814—1837.

Rettelser.

Side 121. Ved Begyndelsen af Linie 17 tilføies som Paragraftitel: § 16.
Side 134. Ved Begyndelsen af Linie 24 tilføies ligeledes § 3.

DET KGL. NORSKE FREDERIKS UNIVERSITET

CHR. LEEGAARD

UNDERSØGELSER OVER DEN KUTANE ANÆSTHESI
VED MULTIPEL NEVRIT OG TABES DORSALIS

AXEL JOHANNESSEN

BIDRAG TIL STUDEIT AF RAKIT TILLIGEMED
EN DEL OPLYSNINGER OM ALMUENS BEHANDLING
AF DENNE SYGDOM

C. BOECK

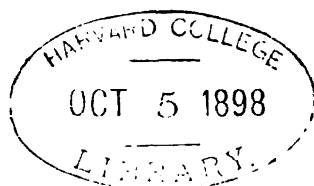
OM TUBERKULOSENS EXANTEMER

GUSTAV A. GULDBERG

ÉTUDES SUR LA DYSSYMÉTRIE MORPHOLOGIQUE
ET FONCTIONNELLE CHEZ
L'HOMME ET LES VERTÉBRÉS SUPÉRIEURS

UNIVERSITETS-PROGRAM FOR 2DET SEMESTER 1896

CHRISTIANIA 1897
I KOMMISSION HOS H. ASCHEHOUG & CO.
CENTRALTRYKKERIET

HARVARD COLLEGE
OCT 5 1898
LIBRARY.

UNDERSØGELSER

OVER DEN

KUTANE ANÆSTHESI VED MULTIPEL NEVRIT OG TABES DORSALIS

AF CHR. LEEGAARD

UNDERSØGELSER
OVER DEN
KUTANE ANÆSTHESI VED MULTIPEL NEVRIT OG TABES DORSALIS

AF CHR. LEEGAARD

MED 61 PLANCHER

I et tidligere Arbeide[1] har jeg fremlagt de Resultater, hvortil mine Undersøgelser over den kutane Anæsthesi's Forhold ved perifere Nervelidelser har ført mig. De Tilfælde, som jeg der studerede, var dels traumatiske, dels saadanne, som kan sættes i Klasse dermed, saasom Tryklamheder ved Svulster, Exostoser og lignende. I en Række Tilfælde var alene en enkelt Nerve inddraget i Lidelsen, i en anden Række flere. Jeg skal her berøre i Korthed Hovedpunkterne ved dette Arbeide, idet det danner Forudsætningen for Bedømmelsen af de Tilfælde, jeg i det følgende vil omtale. Saavel dette som det foregaaende Arbeide er kun Led i Undersøgelser over de kutane Anæsthesiers Optræden ved forskjellige Sygdomme i Nervesystemet, som jeg leilighedsvis i Løbet af flere Aar har været beskjæftiget med.

Det fremgaar af de Tilfælde, som jeg har kunnet indsamle, at Nerv. ulnaris har et Eneomraade, noget mindre end den anatomiske Udbredning, medens der udenfor dette findes et Omraade, som ikke synes at blive innerveret af denne Nerve alene, men hvor andre Nerver, uvist hvilke, maa antages at træde hjælpende til. Dette Fællesomraade, som jeg har kaldt det, har samme Grændser som den anatomiske

[1] Om Anæsthesi ved perifere Nervelidelser. Norsk Mag. for Lægev. 1894 No. 7.

Ulnarisudbredning. Dog har Ulnaris den væsentligste Del i Innervationen ogsaa af dette Omraade.

Nerv. medianus synes efter mine Undersøgelser at være den selvstændigste af samtlige Armnerver, idet den er ene om at forsyne sit Omraade, som svarer til det anatomiske; noget blandet Innervationsgebet lader der sig for denne Nerves Vedkommende ei paavise. Dette fremgaar, som det forekommer mig, med uomtvistelig Klarhed af mine Tilfælde. Netop fordi man gjenfinder det samme i Tilfælde efter Tilfælde, vil jeg fremhæve, at denne Nerves Forhold besynderlig nok skulde danne Udgangspunktet for de mange vigtige Arbeider over den tilbageløbende Sensibilitet, som Richet's berømte Tilfælde af Medianusgjennemskjæring uden Anæsthesi gav Anledning til.

Nerv. radialis synes for sin sensible Endegrens Vedkommende vel at være begrændset til sit Omraade, der svarer til det anatomiske, men den er neppe ene om Innervationen. Den maa antages paa Haanden ikke at have noget Eneomraade, kun et Fællesomraade. Hvilken af Haandens Nerver der træder hjælpende til, tør være uvist, dog forekommer det mig sandsynligst at det er Nerv. medianus, men noget afgjørende Bevis besidder jeg ikke. Radialisanæsthesien optræder derfor i mine Tilfælde ogsaa utydelig og ubestandig. Ved Gjennemskjæring af Nerv. cutan. post. inf. optræder der en Anæsthesi begrændset til det anatomiske Omraade, som alene synes at blive innerveret af denne. For den øverste Hudgrens Vedkommende har jeg intet bestemt kunnet afgjøre.

Alle øvrige sensible Nerver synes at have stor Selvstændighed saavel i sin Helhed som i sine enkelte Grene; Anæsthesien er bundet til det kjendte Omraade, og den er fuldstændig, naar Ledningen er helt afbrudt.

Endelig har jeg fremlagt Exempler paa de blandede Anæsthesier, naar Ledningen i flere Nerver er helt eller delvis afbrudt, samt paa Plexus- og radikulære Anæsthesier. Disse har mere eller mindre karakteristiske Former, afhængig af de læderede Nervers Udbredning. Saavel for Overextremitetens som for Underextremitetens Vedkommende har vi her eiendommelige Former (f. Ex. Erb's Lamhed, Klumpke's Lamhed, Sygdomme i Conus terminalis og Cauda equina o. s. v.), som jeg paa dette Sted ikke kan gaa nærmere ind paa. Naar samtlige Nerver er afficerede, finder vi de udbredte Anæsthesier, der omfatter hele Extremiteten som Hanske eller Strømpe.

I Anæsthesiens Optræden viser der sig en stor Regelmæssighed og Konstans, saaledes at jeg ikke har kunnet give de Forfattere Medhold, der fremstiller dette Symptom som lunefuldt.

I de allerfleste af mine Tilfælde led alle Følekvaliteter ligelig.

* * *

Naar jeg i dette Arbeide skal gaa videre i Studiet af de kutane Anæsthesiers Optræden og belyse denne ved Exempler fra det kliniske Materiale, som jeg i Løbet af Aarene har kunnet samle, saa stiller der sig naturlig ind i Tilslutning til de perifere Nervelidelser, jeg i det foregaaende har bearbeidet, en Gruppe Sygdomme, hvis Aarsag i Almindelighed kan siges at være en indre, en Infektion eller en Intoxikation, nemlig

De multiple Nevriter.

Ved det kliniske Studium af denne Sygdomsgruppe møder der os den Vanskelighed, at den endnu ikke kan siges at være fuldstændig skarpt begrændset. Særlig maa det erindres, at der af flere Undersøgere er fundet Forandringer i Rygmarven (Vierordt, Kahler og Pick, Korsakow, Eichhorst, Schaffer, Kojewnikow, Pal, Campbell, Henschen og Hildebrand og flere), og selv om ikke saadanne forefindes, maa man være opmærksom paa, at de trofiske Centrer desuagtet kan spille en væsentlig Rolle i Nevriternes Opstaaen og Udbredning (Brissaud). Maa det saaledes vistnok indrømmes, at Grændsen ikke er skarp og at der i mange Tilfælde kan reises Tvivl i diagnostisk Henseende, saa maa det dog paa den anden Side fremhæves, at vi her staar overfor et Sygdomsbillede, hvis kliniske Fremtræden nu nogenlunde let og sikkert kan gribes.

Udmærkede Forskere har, som bekjendt, knyttet sit Navn til denne Sygdomsgruppe. Duménil i Sextiaarene, senere Eichhorst, Eisenlohr, Joffroy, Leyden, Grainger Stewart og flere har alle leveret betydningsfulde Bidrag. Særlig tilkommer det Leyden den Fortjeneste at have samlet alle de vexlende Billeder under fælles Synspunkt og at have paavist Enheden i dem. Hans Anskuelser er yderligere bekræftet ved talrige Arbeider og er vistnok nu de almindelig antagne.

Aarsagerne til den multiple Nevrit er jo særdeles mange. Vi har Nevriter forvoldt ved forskjellige Gifte, saasom Alkohol, Arsenik, Bly, vi har Nevriter foraarsagede ved en Infektion, Difteri og andre akute Infektionssygdomme, Sepsis o. s. v., og blandt de kroniske Lepra og Tuberkulose. Dyskrasier af forskjellig Art har ogsaa ætiologisk Betydning.

Jeg maa, for ikke at blive altfor vidtløftig inden dette store Stof, gjøre et Udvalg. Som Typer har jeg valgt Tilfælde af multipel Nevrit ved Alkoholmisbrug, den difteritiske Lamhed, Beri-Beri og Lepra, alt Tilfælde, der i diagnostisk Henseende har traadt frem med et klart Billede.

* * *

De følgende 4 Tilfælde er Alkoholnevriter, det første et svært Tilfælde med Udgang i Invaliditet, de øvrige lettere med Udgang i Helbredelse. Om det første kan der kanske herske nogen Tvivl, idet der ialfald til sine Tider fandtes Sukker i Urinen. Men dels var det betydelige Alkoholmisbrug den iøinefaldende Aarsag, dels viste Glykosurien sig at være inkonstant og meget godartet og jeg har derfor stillet Tilfældet i denne Gruppe.

I.

(Fig. 1—3).

O. S., Stationsmester, 56 Aar gl., indkom i Hospitalet d. $^{26}/_{1}$ 92. Han er mangeaarig Alkoholist. For vel to Aar siden optraadte der nevralgiske Smerter i begge Ben og Paræsthesier. De har taget til jævnt. Desuden har han havt Rygsmerter med Følelsen af Træthed.

Der er indtraadt en betydelig symmetrisk Afmagring af begge Ben, tildels ogsaa af Armene.

Følelsen paa Fødderne og Hænderne er aftagen. Kræfter ligeledes. Han kunde gaa nogenlunde indtil en Maaneds Tid før Indkomsten, da han paa Grund af tiltagende Svaghed maatte gaa tilsengs.

I Oktober f. A. fandtes første Gang Sukker i Urinen. Urinmængden har været rigelig, indtil 3 Liter om Natten, og han har tørstet stærkt.

Stat. præs. d. $^{3}/_{2}$ 92. Med Overextremiteterne udføres alle Bevægelser og i fuld Udstrækning. Kraften derimod ialfald af Hændernes Bevægelser meget tydelig nedsat; Haandtryk 25 Kilo paa høire, 30 Kilo paa venstre Side.

Underextremiteterne er derimod meget daarlige. Han kan saavidt staa, derimod ikke gaa. I Sengen udføres Bevægelserne uden Kraft, langsomt og med stor Anstrængelse. Med venstre Ben udfører han alle Bevægelser i Hofte- og Knæled med daarligst Adduktion i Hoften, i

Fodleddet er Dorsalflexion høist ubetydelig, Plantarflexion er lidt bedre og de øvrige Bevægelser neppe mærkbare. Tæerne bevæges meget lidt. Foden holdes i en supineret og lidt plantarflekteret Stilling. Høire Ben forholder sig som venstre, kun mangler fuldstændig Abduktion i Hoften, enhver Bevægelse i Fodleddet og Taaleddene; kun Stortaaen bøies og strækkes noget.

Elektrisk Undersøgelse:

Faradisk: Nerv. cruralis og peroneus reagerer høist ubetydelig. Musklerne giver noksaa gode Rykninger undtagen Peroneusmuskulaturen, der er daarlig og giver ikke ganske hurtig Rykning. Ligt paa begge Sider.

Galvanisk: Nerverne som ovenfor. Musklerne giver mindre gode Rykninger med KaSZ > AnSZ. Peroneusmuskulaturen reagerer meget daarlig, giver kun fibrillær og vistnok træg Rykning med AnSZ > KaSZ. Dette gjælder begge Sider kun med den Forskjel, at der i høire Peroneusmuskulatur er udtalt EaR.

Nerver og Muskler paa Overextremiteterne og i Ansigtet giver normale Reaktioner.

Senereflex mangler.

Mekanisk Muskelirritabilitet ubetydelig. Hudreflex daarlig.

Begge Underextremiteters Muskulatur er slap, slængende, atrofieret, saa Huden er rynket. Fortrinsvis synes Atrofien at have truffet Peroneusgebetet, dog er den noksaa jævnt udbredt.

Sensibilitet: Han føler Berøringen (Fig. 1) over det anæsthetiske Parti som „dovent“ eller „dødt“, som en svagere Fornemmelse, i Fodsaalerne parret med en Saarhedsfornemmelse.

Anæsthesien er opad ganske let, dog saaledes, at Grændsen let lader sig iagttage, nedad tager den til, dog ikke mere end at en tydelig Berøring føles. Han lokaliserer godt og angiver altid, hvor Berøringen sker, selv paa Tæer og Fingre.

Følelse af Temperatur og Smerte er tilstede og nedsat i samme Grad som Berøringsfølelsen.

22/8. Det gaar snarere tilbage end frem. Han har stadige lancinerende Smerter i Benene, tildels ogsaa i Armene, hvilke hindrer Søvnen.

Anæsthesien (Fig. 2) viser større Udbredning end ved første Undersøgelse. Han mener, at den ikke netop har udbredt sig, idet den ogsaa før periodisk kan have havt denne Udbredning, dog ikke saa tydelig og konstant som nu. Det hænder nemlig ofte, at Anæsthesien er tydeligere udtalt og mere udbredt efter Smerteanfald, medens den delvis gaar tilbage i Intervallerne. Medens Omraadet paa Benene, mener han, betegner det hele Omraade, kan han efter Smerteanfald føle den samme Dødhed delvis paa Indsiden af Underarmene og opover Overarmene, aldrig derimod paa Kroppen og i Ansigtet. Siden sidst er Penis og Scrotum bleven „død“; det gaar, siger han, som en Fortsættelse af det døde Parti over Nates fremover Perineum og til Genitalia.

Anæsthesien er tiltagende nedover, stærkt udtalt paa Læggene, især Udsiden, og i Fodsaalerne. Den synes ligelig at omfatte alle Følekvaliteter.

Motiliteten er som sidst anført, dog kjendelig i Tilbagegang. Vilkaarlig udføres alle Bevægelser, men uden Kraft.

Intelligentsen er usvækket og der er i det hele ingen Hjernesymptomer. Søvn god, ligesaa Appetit. Urinen har hidtil under Hospitalsopholdet ikke indeholdt Æggehvide eller Sukker.

$^{10}/_{11}$ 92. Over det anæsthetiske Parti (Fig. 3) føler han det som noget fremmed, utydeligt, paa Benene som om Berøringen skeede udenpaa en Strømpe. Grændsen er ikke nu saa tydelig, angives at være den samme som ved første Undersøgelse. Paa Fødderne maa Berøringen være temmelig tydelig, om den skal føles. Føler han Berøringen, saa lokaliserer han rigtig, dog paa Tæerne mindre sikkert.

Temperatur- og Smertesands er tydelig nedsat over de anæsthetiske Dele, især kanske den sidste.

Atrofien tiltager, især i Thenar, Hypothenar, i Spat. inteross., Peroneus og Quadricepsgebetet, ligelig paa begge Sider.

Høire Haands 4 og 5 Finger antager under Strækning Antydning til Klostilling. Tommelens Adduktion mangelfuld. Venstre Haands Fingre indtager alle Klostillingen. Ab- og Adduktion umulig. Forøvrig som sidst anført.

Underextremiteterne er paa en høist ubetydelig Bøining i Knæerne nær fuldstændig lammede. Han kan ikke sætte sig op i Sengen, end ikke vende sig i den.

Smerter tildels slemme, brændende, flyende, som „Rendsel", især i Læg og Ankler, tildels i Hænderne.

Elektr. Overextremiterne: Nerverne giver far. meget ringe Reaktion, der er vanskelig at udløse. Musklerne reagerer alle nogenlunde, daarligst de af Ulnaris innerverede. Galv. ligeledes nogenlunde god Reaktion overalt, Ulnarismusklerne med træg Rykning og Ka>An.

Underextremiteterne: Alene Gastrocnemius og Musklerne paa Laarenes Bagside giver ringe Rykning far. og galv. med normal Formel, forøvrig kan der hverken fra Nerver eller Muskler udløses nogen Rykning.

Anæsthesien er typisk. I sin Udbredning har den Strømpe- og Hanskeform, paa Fig. 2 har Strømpen paa Laarenes Bagflade en stor Forlængelse, medens Hansken forlænger sig langs Underarmens Indside op til Albuen.

Følelsen for Berøring er intetsteds fuldstændig tabt, Anæsthesien er let eller middelmaadig. Den omfatter ei alene Følelsen for Berøring, men ogsaa Evnen til at opfatte Temperatur og Smerte. Han lokaliserede derimod ret godt, dog var den finere Lokalisation dunkel.

Det næste Tilfælde ligner dette i mange Henseender, om det end er betydelig lettere. Ogsaa her findes samme Formation, Strømpeformen, rigtignok ikke saa regelmæssig. Medens den er temmelig udpræget i Fig. 4, erholder Strømperne et stort Plantarhul, bliver kortere og beholder en medial Forlængelse i Fig. 5. Samme Udseende har Fig. 6, kun at Anæsthesien her alene optræder paa venstre Ben.

Anæsthesien er heller ikke her nogetsteds komplet, og den omfatter alle Følekvaliteter, dog kanske ikke i samme Grad, idet saavel Temperatur- som Smertefornemmelse synes at have lidt forholdsvis mindre end Evnen til at opfatte Berøring.

II.

(Fig. 4—6).

A. I., Skibsfører, 55 Aar gl., indlagdes i Hospitalet den $^{11}/_{2}$ 91. Hans Hustru oplyser, at han er mangeaarig Alkoholist. Selv angiver han at have været fuldstændig frisk indtil for 9—10 Uger siden, da han paa Reise fra Vestindien til Europa bemærkede, at han lidt efter lidt tabte Kraften i Benene, indtil han knapt kunde gaa. Han kunde nogenlunde staa med rette Ben, bøiedes derimod Knæerne lidt, faldt han omkuld. Samtidig aftog Følelsen fra Fødderne opover. Smerter har han ikke havt. Efter 14 Dages Forløb gik han tilkøis. Symptomerne tiltog, han kom hjem og sendtes ind i Hospitalet.

Stat. præs. d. $^{16}/_{2}$ 91. Intelligens og Aandsevner synes at være svækkede, og han er i Besiddelse af et vist Galgenhumor, som bringer ham til spøgende og næsten broutende at omtale sine Dumheder og sin daarlige Stilling. Desuden er han glemsom. Han glemmer saaledes at møde frem til Behandling og maa stadig erindres om Tiden.

Han er indolent, sover og spiser udmærket, har ingen Hovedpine.

Der er en motorisk Svækkelse i begge Ben. Gangen er særdeles udpræget med hyperextenderede Knæer, Steppage og Mangel paa Evne til at løfte Tæerne, — udtalt Parese af Quadriceps femoris og Peroneusmuskulaturen paa begge Sider. Alle Bevægelser udføres dog siddende eller liggende, men uden Kraft, kun de af Nervi peronei innerverede Muskler sættes saavidt i Virksomhed og alene i meget ringe Udstrækning.

Muskulaturen er slap, især de mest paretiske Muskler, og er i sin Helhed utvivlsomt noksaa meget atrofieret, jævnt paa begge Sider. Ingen Senereflex.

Elektrisk: Nervi crurales reagerer, men mindre godt. Fra Nervi peronei kan ingen Kontraktion udløses selv ved høi Strømstyrke.

Laarmusklerne undtagen Bøiemusklerne paa Laarets Bagside giver udpræget EaR, ubetydelig eller ingen Reaktion faradisk, galvanisk mindre god Reaktion med stor AnSZ, liden KaSZ, træg Rykning og øget mekanisk

Irritabilitet. Bøiemusklerne giver ikke EaR og her er KaSZ > AnSZ. Af Lægmusklerne giver de paa Forsiden samt Peroneerne EaR, Gastrocnemius derimod ikke.

Anæsthesi (Fig. 4) er tilstede kun i ringe Grad, dog saaledes, at den bestemt angives som en Nummenhed, en Dødhed og angives konstant. Især er et Omraade paa Laarenes Indside og Peroneusudbredningen tydelig anæsthetisk. Overalt føler han dog en Berøring, der er nogenlunde tydelig. Grændsen opad er ikke fuldstændig skarp. Saavel Temperatur som Smertesands er mindre god i det anæsthetiske Parti, men tildels er han noget usikker i sine Angivelser og i ethvert Tilfælde synes disse Kvaliteter forholdsvis at have lidt mindre end Evnen til at opfatte Berøring. Lokalisationen er temmelig god, dog nedsat og som det synes i et Forhold svarende til Følenedsættelsen.

8/4. Tilstanden er i Fremgang. Gangen typisk med hyperextenderede Knæer og Steppage. Quadriceps femoris og Peroneusmuskulaturen er paretiske, men han kan dog aktivt udføre Bevægelser med dem. Venstre Ben er daarligst, og her mangler Stortaaens Strækkebevægelse, medens de øvrige findes. Han er dog bedre til at gaa nu end før og gaar endog tildels uden Hjælp. Den øvrige Muskulatur er ret god. Der er Atrofi af de paretiske Muskler, mærkbar paa Lemmernes flade Konturer og Slapheden.

Anæsthesi er tilstede som før.

Elektrisk findes N. crurales og peronei nu at reagere noksaa godt. Quadriceps femoris sinister giver EaR ligesaa Adduktorerne paa begge Sider samt høire Vastus int. og ext. Rectus femoris dexter giver derimod ikke EaR; her er KaSZ meget kraftig og betydelig større end AnSZ. Muskulaturen paa Læggens Forside giver daarlig Reaktion faradisk og galvanisk med KaSZ = AnSZ og tvivlsom træg Rykning. Gastrocnemii giver i det væsentlige normale Reaktioner.

25/5. Han vil udskrives. Gangen er nu ret god, uden typisk Anomali. Han hverken hyperextenderer Knæerne eller er tydelig Steppeur længere. Han kan sætte sig paa Huk og reise sig op igjen, kan gaa noksaa let op ad Trapper o. s. v. Kraften er i det hele betydelig bedret.

Dog er Mangelen fremdeles meget paatagelig. Kraften i Quadriceps er tydelig under Normen. Han kan ikke i fuld Udstrækning dorsalflektere Fødderne og fremdeles mangler enhver Strækkebevægelse af venstre Stortaa. Fornemmelig er Virkningen af Musc. peronei mangelfuld. Han kan næsten ikke pronere venstre Fod og kun lidet høire. Den første har i nogen Grad antaget Varusstillingen, supineret med kort, hul Fodsaale og hvælvet Ryg.

Atrofien af venstre Laars Muskulatur er kjendelig, som før er Laaret slapt og ringere i Omfang end høire. Dettes Muskulatur er dog ogsaa slap og noget aftaget i Fylde. For Læggenes Vedkommende er det vanskeligt at paavise. Ingen Senereflex.

Anæsthesien ringere i Udstrækning (Fig. 5.), men med sikre Grændser, forøvrig som før.

Elektriske Forhold uforandrede.

Han kom atter ind i Hospitalet den 1/2 93. Imidlertid havde han drukket meget, i Regelen i Raptuser med indtil 8 Dages Afhold. Under disse Drikkeanfald var han ustyrlig, tildels voldsom, undsagde Folk og lign. I Juli 92 reiste han til Hamburg, hvor han har drukket, sviret og ødet en Masse Penge. Tilslut blev han paa Foranledning af Generalkonsulen sendt hjem og indlagdes strax i Hospitalet.

Under Opholdet her indtil den 21/2 var han noksaa rimelig og føielig. Det store Mod, han ved Indkomsten havde, gik efterhaanden af ham; han fandt sig i Forholdene og sov en stor Del af Døgnet. I psykisk Henseende var han som under første Ophold, i Begyndelsen martialsk, senere mere rolig, altid med et vist gemytligt Galgenhumor iblandet, halv-dement.

Motiliteten i Underextremiteterne er vistnok fuldstændig god. Han gaar hele Dagen omkring uden at blive træt og har ved Prøve fuld Kraft som det synes saavel i Quadriceps femoris som i Peroneerne.

Ved elektrisk Undersøgelse faar man god Reaktion fra Nerverne, men Irritabiliteten af venstre Quadriceps femoris, især Rectus og Vastus intern. er ikke lidet nedsat for begge Strømarter uden EaR.

Følenedsættelsen (Fig. 6) er let. Berøring føles mindre tydelig; men saavel Temperatur- som Smerteformemmelse ligger neppe under Normen. Grændserne angives sikkert.

Især i psykisk Henseende gik han under Opholdet betydelig frem, blev mere rolig og beskeden. Ved Afreisen kunde han dog kun halvt indrømme Drikkens Farlighed men lovede dog Bedring.

I fuldstændig Analogi med disse to første Tilfælde optræder Anæsthesien hos det tredie. Strømpeformen med en Prolongation paa venstre Side i Fig. 7, og det store Plantarhul i Fig. 8. Som Rest, naar Helbredelsen er nær, fremtræder Flekkerne i Fig. 9. Forøvrig er Forholdene de samme som hos de foregaaende.

III.

(Fig. 7—9).

L. N., ugift Kvinde, 21 Aar, er i det hele en tvivlsom Dame. Hun har havt Gonorrhoe, dog ikke Syfilis, saavidt vides. Hun har gjort Tjeneste i en Kneipe af laveste Rang og har vistnok nydt adskillig Øl og andre Spirituosa i længere Tid. I et Aars Tid har hun lidt af en Ventrikelsygdom med Opkastelser, tildels blodtilblandede. En Maaneds Tid før Indkomsten, den 12/9 93, havde hun et Anfald af de samme Symp-

tomer, og desuden bemærkede hun da for første Gang, at Benene blev lidt hovne og stive, Følelsen aftog op til Knæerne og Kraften aftog, saa hun endog nogle Gange faldt om.

Stat. præs. ved Indkomsten: Alle Bevægelser med Underextremiteterne udføres, men uden Kraft. Særlig synes Strækkebevægelsen i Knæerne, fornemmelig venstre, at være daarlige. Hun kan ikke sætte sig op i Sengen uden Støtte af Armene.

Gangen er uden egentlig karakteristisk Type. Med stort Besvær slæber hun sig nogle Skridt fremover imellem to Senge, men opgiver det strax, da Knæerne svigter.

Hun angiver, at Benene er afmagrede. De er ogsaa nu tynde i Forhold til hendes Ernæring forøvrig.

Der er temmelig betydelig Ømhed over Læggene; denne Ømhed findes ikke udenfor Muskelbugene. Laarene er ikke ømfindtlige, heller ikke Muskulaturen paa Overextremiteterne eller andetsteds. Ingen Ømhed i Forløbet af Nerverne.

Huden til midt paa Læggene er kjølig, livid og stærkt svedende.

Ved elektrisk Undersøgelse findes Nerverne paa begge Ben at reagere ret godt. Musklerne derimod giver meget daarligt, tildels intet Udslag for begge Strømarter. Lægmusklerne giver AnSZ > KaSZ, men uden træg Rykning. Undersøgelsen er hende temmelig smertelig.

Ingen hysteriske Symptomer.

Sensibilitet: I det optegnede Parti (Fig. 7) føler hun i Regelen, men ikke saa godt som over sund Hud, hvormed der sammenlignes. Inden det anæsthetiske Omraade, der angives temmelig skarpt begrændset og uden nogen Forandring i Grændserne fra Dag til anden, er Følelsen dog ikke overalt lige god. Der synes at være Partier, hvor hun neppe føler Berøring, medens der findes Flekker, som nærmer sig Normen.

Paa samme Maade forholder det sig med Smertefornemmelsen. Den er kjendelig nedsat i samme Parti men ulige fordelt, flekvis optrædende.

Saavel koldt som varmt fornemmes mindre tydelig over det anæsthetiske Omraade end ovenfor. Man kan saaledes med et Reagensglas fyldt med koldt eller varmt Vand meget tydelig optrække Grændserne for Følesløsheden.

Lokalisationen er god, naar hun føler Berøringen. Æsthesiometer paa Stortæerne 20—25 mm.

24/10. Anæsthesiens Begrændsning (Fig. 8) er noget forandret, men forøvrig er der ingen væsentlig Forandring i Forholdene. Smerterne er snarest tiltagne, dog faar hun god Lindring ved Bad og Kraften er da ogsaa noget bedre.

17/11. Har i den sidste Tid kun havt ubetydelige Smerter. Hun har i den sidste Uge været oppe, er nu oppe Størsteparten af Dagen, gaar noksaa godt med normal Gangtype og uden at blive træt. Kraften ret god.

Anæsthesien er kun udbredt til et ringe Omraade paa Læggenes Indside (Fig. 9). Den er meget ubetydelig, men sikker og med temmelig skarp Begrændsning. Smertefølelse er noget nedsat, derimod kan dette ikke paavises for Temperatursandsens Vedkommende.

Fremdeles ingen Patellarreflex. Hudreflex god. Svedende.

$^{28}/_{11}$. Stadig bedre, gaar hele Dagen omkring og har ingen Smerter. De to anæsthetiske Flekker findes fremdeles og er omtrent uforandrede.

$^{8}/_{12}$. Anæsthesien er svunden. Der mangler fremdeles Senereflex og Fødderne er stadig kjølige og stærkt svedende. Derimod er Kraft og Ernæring god, saa hun kan gaa lange Veie uden at blive træt. Har ingen Smerter. Udskrives.

For næste Tilfældes Vedkommende behøver jeg ikke nøiere at paavise Ligheden. Jeg kan alene henvise til Tegningerne Fig. 10—12. Her møder os dog for Overextremiteternes Vedkommende en Udbredning, som ikke findes hos de foregaaende. Volarsiden af Fingrene er let anæsthetiske med en liden Prolongation i Ulnarisomraadet paa høire Side (Fig. 10). Vi ser i Fig. 11 og 12, hvorledes dette svinder, eftersom Helbredelsen skrider fremad. Heller ikke her er Anæsthesien komplet og den omfatter alle Følekvaliteter.

IV.

(Fig. 10—12).

K. N., Maler, 36 Aar gammel, indkom i Hospitalet den 7. Novbr. 93. Han hører til frisk Slægt og har altid forhen selv været frisk. Han benægter Syfilis.

Han har i flere Aar været meget henfalden til Nydelse af berusende Drikke, angivelig i 12 à 15 Aar; har drukket i periodevis. For omtrent 11 Uger siden merkede han, at han havde lidt vanskelig for at gaa; Knæerne vilde svigte under ham, især naar han gik i Trapper. I Begyndelsen af September optraadte Nummenhed i begge Fodsaaler med Pudefornemmelse, Følelse af, at han gik paa Kork; han vilde falde overende, naar han stod med „Fødder slut“ og lukkede Øine. Gangen blev stadig daarligere og daarligere, han kunde dog gaa alene, brugte som Regel en Stok til Støtte, maatte gaa langsomt og ofte hvile sig. Fredag den 22. September havde han gaaet noget længere end vanligt, syntes, da han kom hjem om Aftenen, at Benene var daarligere end før. Den følgende Morgen kunde han kun gaa over Gulvet ved Hjælp af en Støtte paa hver Side. Samme Dag optraadte Rykninger i Musklerne paa Bagsiden af begge Crura, forbundne med stærke Smerter. Næste Dag begyndte „Murring“ i begge Underarme og Hænder helt ud i Fingerspidserne; han følte sig nummen i Fingerspidserne, var saa svag i Hænderne,

venstre især, at han knapt kunde holde et Vandglas. Samtidig kom Paræsthesier i Benene fra Knæerne og nedover, værst i Planta og om Anklerne.

St. præs. 18/11 93. Gangen er meget karakteristisk. Han hyperextenderer Knæerne, løfter Foden høit, fører den hængende og noget slæbende frem og sætter hele Fodsaalen i Gulvet. Steppage. Han er temmelig ustø, naar han skal svinge, standse o. s. v. Op ad Trappen gaar han Trin for Trin og heiser sig med Hænderne op efter Rækværket. Nedover gaar han ligeledes Trin for Trin og maa da holde igjen i Rækværket for ikke at dumpe nedover. Uden Hjælpen af Armene kommer han hverken op eller ned.

Skal han sætte sig ned paa en Stol, saa tager han sig forsigtig for med Hænderne og hjælper til med disse for ikke at falde. Benytter han ikke Hænderne til Støtte, saa dumper han. Skal han reise sig op igjen, saa sker dette ligeledes ved Hjælp af Armene; lægges disse overkors paa Brystet, saa bøier han sig med Overkroppen stærkt fremover, giver sig ligesom Fart og kommer da enkelte Gange op, til andre Tider mislykkes det og han dumper ned igjen.

Staar han med lukkede Øine, saa vakler han noksaa meget.

I Sengen udfører han alle Bevægelser, men med ringe Kraft; han kan ikke sætte sig op i Sengen uden Armenes Hjælp. Ingen Ataxi eller Tab af Muskelsands.

Der er betydelig Atrofi og Muskulaturen er slap.

Ingen fibrillære Kontraktioner eller mekanisk Overirritabilitet.

Senereflex mangler fuldstændig. Hudreflex er tilstede, kanske noget daarlig fra Fodsaalerne, medens der er god Cremaster- og Underlivsreflex.

Huden vel ernæret, af vanlig Farve og varm.

Med begge Arme og Hænder udføres alle Bevægelser, kraftig med høire Arm, mindre kraftig med venstre, Haandtryk resp. 30 og 21 Kilo. Armene er tynde uden udpræget Atrofi af nogen særskilt Muskel. Ingen fibrillær Kontraktion eller mekanisk Overirritabilitet, ingen Senereflex. Hudreflex fra Vola god, vistnok øget. Hænderne er kjølige, forresten er Hudens Ernæring god.

Elektrisk Undersøgelse:

N. cruralis og peroneus giver begge Reaktion, men ikke med saa stort og kraftigt Udslag som sædvanlig; Rykningerne især fra venstre Peroneus er antydningsvis træge.

Musklerne paa høire Ben reagerer faradisk daarlig. Laarmuskulaturen samt Gastrocnemius giver dog nogenlunde Udslag, Peroneusmuskulaturen omtrent intet. Paa venstre Ben er det end daarligere, Rykningerne paa Laaret smaa og kraftløse, paa Læggen næsten ingen. Galvanisk er Forholdet det samme. EaR (AnSZ > KaSZ, træg Rykning) lader sig paavise i Vast. int. paa begge Sider. Lægmuskulaturen giver AnSZ = KaSZ samt noget træg Rykning, lige paa begge Sider. I den øvrige Muskulatur kan EaR ikke paavises.

Nerver og Muskler paa Overextremiteterne reagerer alle normalt.

Sensibilitet: Følelsen er i maadelig Grad nedsat i de optegnede Partier paa Ben og Hænder (Fig. 10), mest paa Fodryggen. Fornemmelsen er, som om der laa et Lag mellem den berørende Finger og Huden eller under denne. Nogenlunde tydelig Berøring føles i Regelen, kun paa Fodryggen fornemmes den ofte ikke. Fornemmelse af Smerte samt af Kulde og Varme er ligeledes noget nedsat, saavidt det kan forstaaes i Forhold til Nedsættelsen af Berøringsfornemmelsen. I Fodsaalerne er der desuden en Antydning til Hyperæsthesi. Lokalisationen er paa Fødderne mindre god og han tager her som oftest feil af det Sted, hvor Indtrykket anbringes. Paa Fingerspidserne, hvor i det hele Anæsthesien er lettere, er Lokalisationen i det væsentlige god. Ingen Forsinkelse i Ledningen.

29/11. Han er i Fremgang, dog er denne endnu ikke betydelig. Anæsthesien har paa Benene samme Udbredning, men er mindre stærkt udtalt; paa høire Haand er den uforandret, paa venstre derimod begrændset til sidste Falanx.

8/1 94. Jævn og betydelig Bedring. Gaar ret godt kun med Antydning til Steppage. Kan nu noksaa let baade gaa i Trapper, sætte sig paa Huk o. s. v. Elektrisk kan der kun paavises nedsat Reaktion i de paagjældende Muskler uden EaR. Sensibiliteten er bedret, let nedsat (Fig. 11). Berøring og Temperatur føles mindre godt, derimod er Smertesands som paa sund Hud.

Musklerne er fremdeles daarlig ernærede som før, kanske noget mindre slappe.

16/1 94. Neppe længere nogen Steppage. Elektrisk fremdeles nogen Nedsættelse af Irritabiliteten, Følesløsheden ringe (Fig. 12).

Kraften og Ernæringen betydelig bedret. Haandtryk resp. 44 og 39 Kilo. Lemmernes Omkreds ca. 2 cm. større end ved første Maaling.

29/1. Udskrives helbredet.

* * *

Jeg vil dernæst meddele nogle Tilfælde af difteritisk Lamhed, hvor der forefandtes Anæsthesi.

V.

(Fig. 13—14).

I. I., 20 Aar gammel, indlagdes den 30/11 90 for difteritisk Lamhed. 6 Uger iforveien fik han Difterit, laa paa Lazaret til den 15/11. Da han forlod dette, følte han sig noksaa vel, men han snøvlede, havde Synkningsbesvær og kunde ikke gaa. Han er bleven værre efterhaanden og i de sidste Dage har han ikke kunnet sætte sig op i Sengen og end

ikke løfte Hovedet fra Puden, ligesom Synkningsbesværet er bleven betydeligt. Der er ogsaa indtraadt Afmagring.

Hans Smagssands er aftaget. Evnen til at se paa nært Hold er efterhaanden gaaet tabt.

I Løbet af de sidste 14 Dage har han følt sig lidt nummen i Fingertoppene og har havt nogen stikkende Fornemmelse i dem, ligesaa opover Indsiden af Armene og i Ansigtet fra Næsen nedover til Halsen.

Ved Indkomsten i Hospitalet snøvlede han, akkommoderede daarligt, svælgede med Vanskelighed selv flydende Føde, som gik dels i Næsen, dels i Struben.

Han kunde kun med Vanskelighed løfte Hovedet fra Puden, kunde ikke sætte sig op i Sengen uden Hjælp. Han kunde med Støtte saavidt staa og gaa, men Gangen var i høi Grad ataktisk, Haandkraften især paa høire Side daarlig.

Senereflex svunden, Hudreflex fra Underextremiteterne stærkt udtalt, fra Scrotum og Underlivet bevaret.

Ved de indvortes Organer intet at bemærke.

Følelsen blev af mig undersøgt den $^{18}/_{12}$ (Fig. 13). Hænderne var da numne i det optegnede Parti. Dette strakte sig ved Indkomsten op til Albuen langs Ulnarsiden af Armen, men ikke ovenfor.

I Ansigtet var han nummen, Næsespidsen var ganske følesløs og Smagen daarlig. Alt dette er bedret.

Ogsaa paa Benene betegnedes Fornemmelsen som nummen. Nedenfor Knæet aftog Følelsen mere og mere, saa han paa Fødderne følte yderst usikkert, dels slet ikke, og lokaliserede feilagtig.

Æsthesiometerets to Spidser opfattedes paa 4 og 5 Finger ved 3 mm., men dog mindre sikkert end paa de øvrige Fingre. Paa Stortæerne føltes alene ét Indtryk uanseet Afstanden.

Smertefornemmelse (faradisk Spids) føltes over den følesløse Del mindre godt end over den sunde, medens der ikke kunde paavises nogen Forskjel i Opfatningen af Temperatur.

Ved elektrisk Undersøgelse fandtes Nerver og Muskler at reagere godt ved faradisk Strøm. Ved galvanisk mindre godt, dog erholdtes ved høi Strømstyrke Rykninger, i Almindelighed hurtige og med KaSZ $>$ AnSZ. Lægmusklerne derimod gav KaSZ $=$ eller $<$ AnSZ og mindre hurtig Rykning.

Han bedredes efterhaanden. Først, allerede i December, svandt Dysfagien og Akkomodationsparesen, senere Svækkelsen i Kropsmusklerne og tilslut kom Kraften tilbage i Benene. I Begyndelsen af Februar var der alene i Benene en Svækkelse tilbage, dog udførte han alle Bevægelser og kunde gaa over Gulvet med nogen Støtte. Ingen Ataxi. Muskulaturen var fremdeles slap, vistnok noget atrofieret og Senereflex manglede.

Nummenhedsfornemmelsen var da kun saavidt mærkbar (Fig. 14). Han angiver den sikkert og med tydelige Grændser.

I Løbet af de følgende Uger bedredes Tilstanden saa betydelig i enhver Henseende, at han kunde udskrives helbredet den $^4/_3$ 91.

Det er en forholdsvis svær Form med udpræget Anæsthesi, der helbrededes. Med Hensyn paa Udbredningen (Fig. 13) er paa Underextremiteterne Strømpeformen atter det karakteristiske, paa Overextremiteterne er Ulnargebeterne afficeret og desuden findes der i Ansigtet en Flæk og Smagen er daarlig, — en Udbredning, der synes at maatte opfattes som meget karakteristisk for en multipel Nevrit. Anæsthesien er tiltagende henimod Periferien. Her er den Eiendommelighed, at Temperatursandsen ei kunde paavises nedsat, uagtet de øvrige Følekvaliteter samtlige led. Hvorledes det hele bedredes, eftersom Helbredelsen nærmede sig, sees af Fig. 14, — det er i de mest perifere Dele, hvor Følelsen senest kommer fuldstændig tilbage.

Det næste Tilfælde er mindre svært, men nærmer sig i det hele meget det foregaaende.

VI.

(Fig. 15—16).

I. I., 16 Aar gl., fik den $^9/_{10}$ 89 Difterit, var syg i ca. 8 Dage og stod op $^{20}/_{10}$.

Nogle Dage senere bemærkedes Parese af Palat. molle samt Vissenhed i Overlæben, om Øinene og paa Hovedhuden. Akkomodationsparese. Senere „Nyrebetændelse“.

Atroflerende Lamhed — Parese —, mest udtalt i de mest perifere Dele, af alle fire Extremiteter med ophævet Senereflex.

Over de Dele, hvor han føler mindre godt (Fig. 15), er han „vissen“. I Planta „stikker“ det ved Berøring. Følesløsheden begynder umærkelig opad og tiltager nedover, er intetsteds komplet. Mest udpræget i Planta pedis. Her angiver han ikke altid Indtryk sikkert — angiver ofte et, uden at der er nogen Berøring. Lokalisation usikker. Ligesaa Temperaturfornemmelse.

Paa Armene er det hele langt mindre udtalt og er kanske ligesaa meget en Paræsthesi som en Anæsthesi.

$^8/_2$. Anæsthesien (Fig. 16) har trukket sig nedover med en horizontal Begrændsning opad. Nu omfatter den kun Fødderne, især Plantæ. Ovenfor og paa Overextremiteterne findes intet abnormt.

Bevægeevnen er tiltagen betydelig, saa han nu gaar uden Støtte.

$^{17}/_2$. Ethvert Spor af Anæsthesi er forsvundet. Bevægelserne temmelig gode. Gaar oppe uden nogen paretisk Gang og hjælper sig selv med alt.

Atter betegnes Udbredningen ved Strømpen og Hansken (Fig. 15), maadelig eller let Anæsthesi, tiltagende i perifer Retning med Bedring gaaende ovenfra nedover (Fig. 16), og vistnok i Modsætning til det foregaaende omfattende alle Følekvaliteter, idet han altid er usikker i sine Angivelser.

Det følgende Tilfælde slutter sig nøie hertil, jeg behøver alene at henvise til Fig. 17.

VII.

(Fig. 17).

F. H., 17 Aar gammel, fik i Begyndelsen af Oktober 88 en Næse- og Svælgdifterit. I Slutningen af sin Rekonvalescents var han oftere plaget af Hjertebanken især under noksaa smaa legemlige Anstrængelser. Hertil sluttede sig i de sidste 14 Dage før Jul stærk Snøvlen, han svælgede vrangt, kunde ikke se at læse og havde undertiden Dobbeltsyn. I Juleugen blev Benene vekere og ved Nytaarstid fulgte Armene efter.

Ved Indkomsten i Hospitalet den $^{30}/_{1}$ 89 var Tilstanden følgende:

Der er nu ingen Akkomodationsparese, ingen Dobbeltbilleder eller Mangel ved Øieæblernes Bevægelser. Pupillerne er store, men reagerer godt i enhver Henseende. Synsstyrke, Farvesands og Synsfelt normale. Han taler godt, synker godt og alle Forhold vedrørende Uvula og den bløde Gane er normale. Ansigtets og Halsens Muskler mangler heller intet.

Armene er meget daarlige. Venstre Arm udfører meget ringe Bevægelser i Skulderleddet, om de end alle findes. I Albueleddet mangler Strækkebevægelsen, i Haandleddet Bøining og Abduktion, i Fingerleddene Strækning i 2 og 3 Led samt Ab- og Adduktion og af Tommelens Bevægelser mangler Adduktion og Opposition. De øvrige Bevægelser kan udføres, men tildels meget daarligt. Høire Arm er end daarligere. I Skulderleddet er der næsten ingen Bevægelighed, i Albueleddet mangler Strækning, medens de øvrige Bevægelser kun saavidt udføres, og i Haand og Fingerled er det som paa venstre Side. Desuden er Serratus antic. maj. paa begge Sider paretisk.

Han kan ikke sætte sig op i Sengen.

Begge Ben er omtrent fuldstændig lammede; paa venstre Side kan der kun udføres smaa Bevægelser i Hofteleddet og paa høire Side er der desuden en ubetydelig Bøiebevægelse i Knæleddet og Dorsalflektion af Foden.

Senereflex mangler. Muskulaturen er slap, noget atrofieret; alene Hænderne og Læggene synes vel ernærede.

Han angiver en Anæsthesi over Hænderne og nederste Del af Læggene mod Foden. Den er mest udtalt over Tæerne og i Planta, hvor Berøring tildels ikke føles (Fig. 17).

Den elektriske Undersøgelse udviste: Paa høire Arm reagerer Nerver og Muskler faradisk ret godt, dog overalt ikke ubetydelig mindre end normalt. Galvanisk reagerede Overarmens Muskler mindre godt med normal Formel og Rykning; Strækkemusklerne paa Underarmen ligeledes nedsat med KaSZ = AnSZ uden træg Rykning, Bøiemusklerne ligedan med AnSZ > KaSZ og lidt træg Rykning. Paa Haanden er Forholdet det samme, kun at EaR lader sig paavise i Lillefingerballen og Musc. inteross. I. Paa venstre Arm som paa høire, kun at der intetsteds lader sig paavise tydelig EaR.

Paa Benene er det ligeledes mest fremtrædende, at Irritabiliteten for begge Strømarter af saavel Nerver som Muskler er nedsat, tildels betydelig; især gjælder dette Muskulaturen paa Læggene. Paa venstre Ben er det daarligere end paa høire. Tydelig EaR er at finde paa flere Steder; foruden træg Rykning ved Irritation af venstre Nerv. peroneus findes AnSZ > KaSZ i flere Muskler saavel paa Laarene som paa Læggene.

Om det videre Forløb er det kun at bemærke, at der indtraadte en jævn fremadskridende Bedring i alle Forhold. Først svandt Anæsthesien, senere efterhvert Lamheden. Da han blev udskreven den $^{28}/_{5}$, var han fuldstændig helbredet.

Tilfælde VIII er i mange Henseender af Interesse.

VIII.

(Fig. 18—20).

H. L., 23 Aar gammel, indkom paa Rigshospitalet den $^{2}/_{9}$ 91 og oplyste følgende:

Den 16de Mai reiste han paa Exercerpladsen, deltog i de første 12 Dage i Øvelserne, men maatte saa indlægges paa Sygehuset paa Grund af en Furunkel paa venstre Ben paafulgt af en Lymfangit. Den 17de Juli blev han udskreven helbredet.

Under sit Ophold paa det militære Sygehus havde han ondt i Halsen. Der forekom samtidig Difterit paa Pladsen. Da han havde ligget en Maaneds Tid paa Sygehuset, bemærkede han en Øiensvækkelse (Akkomodationsparese). Han saa daarlig paa nært Hold, godt paa Frastand. Dobbeltsyn var der ikke. Han bedredes lidt efter lidt, og alle Besværligheder svandt en Tid efter, at han havde forladt Sygehuset.

Udenfor de faa Dage, hvori Halsesygen stod paa, har han ingen Sýnkningsbesværligheder havt. Hans Søskende har dog i Sommer gjort ham opmærksom paa, at han snøvlede.

Da han paa Sygehuset begyndte at gaa oppe, bemærkede han, at han ikke havde fuld Førlighed i venstre Ben. Foden stod plantarflekteret; der var næsten ingen aktiv Bevægelighed i Fodleddet og heller ikke Stortaaen kunde bevæges. Han syntes ogsaa, at Følelsen her var

mangelfuld, idet han følte Foden som nummen, naar han traadte paa den. Kraften i Armene og Hænderne syntes ham ogsaa at være aftagen senere.

Stat. præs. d. 7/9 91:

Venstre Fod holdes i typisk stærkt udtalt Equinusstilling. Bevægelserne af Benet i Hofte- og Knæled er normale. I Fodleddet mangler Dorsalflexion fuldstændig, medens Plantarflexion udføres med temmelig god Kraft og uden sikker Mangel. Tæerne bevæges godt undtagen Stortaaen, som vel kan bøies, men ikke strækkes. Der er udpræget Steppage.

Høire Ben og Fod mangler med Hensyn paa Bevægelighed intet.

Senereflex mangler paa begge Sider. Fibrillære Kontraktioner findes ikke. Muskulaturen er slap uden tydelig Atrofi. Huden er kjølig.

Arme og Hænder bevæges godt, men han er ikke kraftig. Haandtrykket er 36 Kilo paa begge Sider. Han er spæd, men nogen Atrofi er ikke tydelig.

Der er ingen Ataxi.

Ved elektrisk Undersøgelse af Underextremiteterne viser Nerver og Muskler paa Laarene sig at reagere i det væsentlige normalt for begge Strømarter. Paa venstre Læg reagerer saavel Nerver som Muskler gjennemgaaende mindre godt for faradisk Strøm end paa høire; især gjælder dette Nerv. peroneus og de af denne innerverede Muskler. For galvanisk Strøm er Reaktionen ligeledes gjennemgaaende noget nedsat, dog saaledes, at der i de af Peroneus innerverede Muskler kan paavises EaR, idet de udløste Rykninger er træge og ved den positive Pol tildels større end ved den negative. Rykningen af Gastrocnemius er hurtig og ligestor ved begge Poler. Paa høire Læg er Reaktionen vistnok i det væsentlige normal.

Han føler mindre godt i det optegnede Omraade (Fig. 18) og daarligere, jo længere man kommer henimod Periferien. Han siger selv kun, at det er daarligt, kan ikke nærmere karakterisere det. Grændsen til fuldstændig sund Hud er ikke skarp og forrykkes, eftersom Undersøgelsen gaar fra sund eller syg Hud. Det opførte faaes frem ved Sammenligning med høire Side, hvor Følelsen er god.

Han føler let Berøring overalt og lokaliserer rigtig. Æsthesiometerundersøgelsen udviser dog en betydelig Nedsættelse af Lokalisationsevnen, idet der paa høire Side faaes normale Tal, medens Spidserne paa venstre Side selv med største Afstand ikke føles som to. Smerte- og Temperatursands er nedsat i samme Grad.

Paa Fingrene angiver han ganske sikkert ikke at føle godt og Grændserne angives tydelig. Hvori denne Følenedsættelse beror, kan han ikke sige, men Føleindtrykket er vidt forskjelligt fra et sundt, ikke saa klart. Med Æsthesiometeret faaes normale Tal, Berøring lokaliseres godt, Smerte angives som paa sund Hud, han føler Forskjel paa Naalens Spids og Hoved og Temperatursandsen kan ikke paavises nedsat. Men naar han

af sin Lomme skal hente Smaagjenstande op, saa ved han ikke, hvad han faar i Fingrene, om det er en Knap eller et Pengestykke, og naar han skal knæppe Smaaknapper, saa lykkes det vanskelig. Et 2 Øre angiver han at være et 5 Øre, et 10 Øre et 1 Øre, et 1 Øre en Sporveisbillet, en Krog tages for en Ring. Der er i denne Henseende en tydelig og ikke ringe Mangel.

Ved Øine, Øren, Svælgning, Tale er der intet at bemærke. Talen er lidt grødet. I Svælget sees store Mandler, men forøvrig intet abnormt.

Ved indvortes Organer og Urin intet at bemærke.

$^{30}/_{10}$. Motiliteten er omtrent uforandret. Dog siger han selv, at han bevæger Foden lidt mere og kraftigere, og at han gaar bedre. Der er fremdeles Steppage.

Fra Nerv. peroneus kan der ved stærk faradisk Strøm udløses ret god Rykning fra samtlige Muskler.

Fra Musklerne udløses faradisk alle Bevægelser, kun ikke Dorsalflexion. Tibialis ant. reagerer med Adduktion og lidt Supination, ikke med Dorsalflexion. Galvanisk er Rykningerne antydningsvis træge; i Tibial. ant. og Peroneerne er KaSZ > AnSZ, i Extensor digitorum AnSZ > KaSZ.

Senereflex mangler.

Følelsen i Fingrene er nu fuldstændig god for vel en Uge siden. Paa Foden er den begrændset til et mindre Omraade i Peroneusudbredningen (Fig. 19).

$^{12}/_{12}$. Der er betydelig Fremgang. Gangen viser saavidt Antydning til Steppage. Det mærkes bedst, naar han har Støvler paa. Han sætter da med det syge Ben hele Saalen ned paa en Gang, medens han med det sunde først sætter Hælen og derpaa Taaballen ned.

Saavidt det kan iagttages, udføres nu alle Bevægelser i Fodleddet og alle Sener sees at spille under Huden. Bevægelserne udføres dog ikke i fuld Udstrækning, hvilket især er fremtrædende for Stortaaens Vedkommende. Ernæringen god.

Patellarreflex findes som hos sunde, ingen Dorsalklonus, derimod paradox Rykning (Westphal).

Der er elektrisk en maadelig Nedsættelse i Reaktionerne, neppe mere. Ingen Tegn paa EaR.

Der er fremdeles en let Anæsthesi i det optegnede Parti (Fig. 20) som „noget dovent". Den er mindre intens, men omfatter alle Kvaliteter. Stortaaen angives idag følende.

Udskreves helbredet den $^{30}/_{12}$ 91.

Her findes den sædvanlige Strømpe paa venstre Ben og en Del af den — kun Saalen — paa høire. Men hertil kommer paa Fingrene ikke Hansken, men ligesom de afklippede Hanskefingre, Smukker (Fig. 18). Helbredelsen gaar fremad og en Flek (Fig. 19 og 20) er

sidste Rest. Anæsthesiens Intensitet fremgaar af Tegningerne, og jeg skal alene føie til, at alle Følekvaliteter er lidende paa Underextremiteterne, medens alene Følelsen for Berøring kan paavises nedsat paa Fingrene. Derimod er hos denne Syge Gjenstandsfølelsen meget daarlig, et Symptom, som jeg ved disse Lidelser ikke hyppig har fundet.

IX.

(Fig. 21).

G. G., 18 Aar gl., indkom 15/12 87. Sex Uger iforveien indlagdes han paa Lazaret for Difterit med Belæg i Svælget og i Næsen. Allerede en Uge efter Indlæggelsen begyndte hans Tale at blive snøvlende, fast Mad kunde han ikke svælge og flydende gik op i Næsen. To Uger senere bemærkede han første Gang, at han ikke kunde læse, men vel se paa Afstand. Saa kom Svækkelse i Benene.

Stat. præs. Ansigtets, Læbernes og Tungens Bevægelser er normale.

Ganeseilet bevæges kun ganske lidt. Det hænger ned med Uvula berørende Tungen. Paa venstre Side hænger Ganebuen mere ned end paa høire. Under Intonation bevæges det saavidt; der er ikke Tale om nogen Aflukning af Næsehulen. Luftstrømmen gaar derfor for en stor Del igjennem Næsen. Han kan dog nu saavidt blæse ud et Lys, men naar han skal harke og spytte ud, maa han holde for Næsen. Talen er ogsaa meget snøvlende.

Ved Berøring, selv ublid, bevæges hverken Ganeseilet eller Farynx. Kun en enkelt Gang udløses Brækningsbevægelse.

Armene bevæges godt og kraftig. Senereflex mangler. Der er intet at bemærke ved deres Ernæring o. s. v.

Benenes Muskulatur er noget slap, men ikke egentlig atrofisk. Alle Bevægelser i alle Led udføres i Sengen godt og kraftig.

Gangen er ustø, lidt sjanglende og slæbende. Han staar taalelig godt, dog vanskelig paa et Ben. Skal han sætte sig paa Huk, saa dumper han ned.

Fra siddende Stilling paa Sengkanten kan han ikke reise sig langsomt op. Han maa enten støtte til med Hænderne paa Knæerne eller bøie sig stærkt fremover og give sig lidt Fart. Han kan heller ikke fra Stillingen paa Huk reise sig op uden med Hænderne i Gulvet eller paa Knæerne.

Liggende i Sengen reiser han sig godt op til siddende Stilling. For at komme op ad Trappen maa han med Armene heise sig op ved Rækværket.

Elektrisk Undersøgelse:

Den bløde Gane reagerer faradisk meget daarlig. Galvanisk faaes bedre Rykninger, ikke tydelig træge med ligestor KaSZ og AnSZ.

Farynx reagerer ligedan.

Tungen reagerer meget godt, fuldstændig normalt.

Alle andre Nerver og Muskler paa Krop og Lemmer, ogsaa Gluteerne, reagerer fuldstændig normalt i enhver Henseende. Kun synes Reaktionen fra Quadriceps femoris paa begge Sider at være mindre god for begge Strømarter, dog kun i maadelig Grad nedsat, idet lidt høiere Strømstyrke fremkalder kraftige Rykninger.

Sensibiliteten er i enhver Henseende god. Anæsthesi paa Ganeseilet eller i Svælget lader sig ikke med nogen Sikkerhed paavise.

Pupillerne er runde, ligestore, 6—7 mm. i Diameter (mørkt Veir). Iris reagerer for Lys, men trægt, medens den under Akkomodation trækker sig godt sammen. Han kan ikke læse paa nært Hold, men ser godt paa Afstand. Farvesands og Synsfelt normale. Bevægelserne af Bulbi er normale; ingen Dobbeltbilleder.

Hørsel, Smag, Lugt gode.

Han bedredes hurtig. Han kunde saaledes den $^{28}/_{12}$ temmelig let udføre alle før mangelfulde Bevægelser og var oppe hele Dagen; han læste godt, men snøvlede lige meget. Men der indtraadte atter i Januar en Forværrelse.

$^{16}/_{1}$ 88. Han har i de sidste 1—2 Uger bemærket, at han har følt det som en „haard Svamp" under Fødderne, naar han gik. I denne Tid er han gaaet jævnt tilbage. Gangen er nu ustø, vaklende, neppe fri for en Smule Ataxi, tydelig vraltende med Overkroppen og slæbende især med venstre Ben, der næsten ikke forlader Gulvet. Han kan nu ikke reise sig op i Sengen fra liggende Stilling, kan siddende paa Sengkanten med Fødderne paa Gulvet ikke reise sig til staaende, kan ikke sætte sig paa Huk og reise sig op igjen, hvilket han har kunnet for en Tid siden. Ingen Atrofi i Benene. Senereflex mangler.

Der er en Anæsthesi, dels ganske let, saavidt mærkbar, dels stærkere, saa Berøring ikke føles (Fig. 21). Smerte, Varme og Kulde føles ligeledes mindre godt. Paa venstre Kind har han havt en nu svunden let anæsthetisk Flek.

Han taler godt, næsten uden Snøvlen, synker godt, kan harke uden at holde sig for Næsen.

Tilstanden bedredes atter. Den $^{4}/_{2}$ var den lette Anæsthesi begrændset til Hændernes Ulnarparti og Fodsaalerne, maaske ogsaa noget opover Læggene. Den $^{18}/_{3}$ var Følelsen normal. De motoriske Symptomer gik ogsaa lidt efter lidt tilbage og han kunde udskrives helbredet den $^{26}/_{3}$. Ogsaa Patellarreflex var da kommen tilbage.

Typen er den kjendte. Strømperne har rigtignok Huller og paa Fingrene finder vi alle de i det foregaaende nævnte Formationer med nogen Forskjel i de forskjellige Nervegebeter og omfattende alle Føle-

kvaliteter, men den er i sine Hovedtræk næsten identisk med de foregaaende.

* * *

Endelig skal jeg fremlægge nogle andre Tilfælde af multipel Nevrit af infektiøs Oprindelse. De maa formentlig alle opfattes som Beri-Beri.

Det første Tilfælde er et svært, der endte dødelig.

X.

(Fig. 22).

I. C., Skibsfører, 50 Aar gl., indkom den 4/5 93. Han oplyste, at han i August f. A. i Nordbrasilien havde Klimatfeber, der dog var meget let og kun varede 14 Dage. Han var senere frisk til mellem Jul og Nytaar, da han i Britisk Honduras blev syg, fik Smerter i Hænder og Fødder, i Knæ- og Ankelleddene, udover i Tæerne, i begge Haandled ud i Fingrene, dog uden Smerte ved Bevægelse eller Ømhed. Smerterne kom hurtig som „Iling", varede ganske kort og svandt ligesaa hurtig. Han fik herunder en Følelse af Dovenhed i Benene op til Lysken og i Hænderne til ovenfor Haandleddet samt fra Nakken opover Hovedet og nedover Ansigtet. En 14 Dages Tid havde han næsten ikke Smag, hvilket dog svandt fuldstændig. 5 Uger senere svækkedes hans Syn; der var som en Taage for Øinene, han kunde hverken læse eller skrive og det forværredes ved Briller.

Han har ikke havt Syfilis og er ikke Alkoholist. Selv antager han sin Sygdom for at være Beri-Beri.

Ved Indkomsten klagede han over „Ilinger" i Benene, „Murreværk" i Læggene, en Følelse af Kulde og Frossenhed i Fingre og Tæer. Der er nogen Saarhed ved Berøring af Laarene. Motiliteten var i det hele god, Kraften i Hænderne maaske noget svækket. Han gik oppe og omkring hele Dagen. Senereflex tilstede om end svag, ligesaa Hudreflex. Syn Smag og Lugt var gode. Høire Synsfelt concentrisk indskrænket.

Følelsen blev af mig undersøgt den 14/6 93, og jeg fandt da: Anæsthesiens Udbredning (Fig. 22) angives med bestemte og skarpe Grændser. Dog oplyser han, at Stivheden i Panden og Dovenheden i Hovedet ikke føles strax han vaagner om Morgenen, men i Løbet af kort Tid optræder det igjen.[1] Paa Overextremiteterne er Udbredningen altid den samme. Paa Underlivet derimod kan den vexle, idet den dels som ved Undersøgelsen kan være belteformig og indtage Kjønsorganerne eller ikke, dels kan den her mangle fuldstændig. Paa Benene er Følesløsheden mest udtalt og stadig tilstede.

[1] Den er tydeligst udtalt i Supranbitalomraadet, indtager ikke Conjunctiva bulbi eller Slimhinderne forøvrig, har derimod før indtaget ogsaa Tungespidsen og Ganen, derimod ikke Næseslimhinden.

Fornemmelsen ved Berøring af Huden over Ansigt og Hoved betegnes som Stivhed, „som han har faaet salt Vand paa og dette er tørret ind", som dovent. Han føler Berøring, men ikke saa tydelig og klart som over sund Hud. Varmt og koldt føles, men lidt mindre godt end paa tilgrændsende sund Hud. Smertefornemmelsen er ligeledes nedsat i ganske ringe Grad (faradisk Pensel). Grovere Lokalisation for Berøring er god. Æsthesiometerspidserne føles som to ved en Afstand af ca. 8 mm.

Naar Bæltet over Underlivet findes, saa er Forholdene som paa Hovedet.

Fornemmelsen paa Hænderne er doven, tung. Berøring føler han, naar den ikke er altfor let, og han lokaliserer rigtig til den berørte Finger. Temperatursands er i ringe Grad nedsat over det hele Parti, ligt paa begge Hænder, mest over Hændernes og Fingrenes Rygflade, hvor den er ret betydelig (I B 20—25°). Ogsaa Smertesands er nedsat, dog i ringe Grad og ikke paa langt nær forholdsvis saa meget som Temperatursandsen. Æsthesiometerets 2 Spidser opfattes paa alle Fingerspidser med en Afstand af 4 mm.

Paa Benene er Forholdene som paa Hænderne. Ogsaa her har Temperatursands lidt mest, Følelse af Berøring, Smerte samt Lokalisationsevne mindre (Æsthesiometer paa Stortaaen 10—14 mm.).

Selv har han paa Hænderne og Fødderne op til Knæet en Fornemmelse af Kulde.

Syn: S. O. d. 2/3; O. s. 2/6.

Pupillerne lige, 1,5 mm., god Reaktion. Intet Dobbeltsyn.

Hørsel god; ligesaa Smag og Lugt.

Der er ingen Muskelsvækkelse at paavise ved Undersøgelse. Dog bliver han træt, naar han gaar op en Trappe. Han spadserer rundt i Haven den hele Dag. Musklernes Ernæring god. Ingen Tremor.

Gangen er normal. Ingen Ataxi. Romberg's Symptom tilstede i ringe Grad.

Patellarreflex god. Dorsalklonus mangler.

Ved Urinladning, Afføring, Kjønsfunktion intet særligt at bemærke udenfor, hvad der oplyses i Sygehistorien.

14/8 93. Anæsthesien er den samme og har i Løbet af Hospitalsopholdet kun undergaaet den Forandring, at Bæltet over Underlivet er svundet for længere Tid siden. Nye Symptomer fra Nervesystemets Side er ikke optraadt.

Almentilstanden i Tilbagegang, bleg, gusten, med Ødem i Benene i vel 1 Maaned. Det er om Anklerne temmelig betydeligt. Urin meget tyk, særdeles rigelig, 1010, indeholder meget Æggehvide. Under Opholdet paa Hospitalet vexlede Mængden mellem 0,2 og 0,45 %. Han døde den 5/9 af en Gastro-enterit. Sektion nægtedes.

Dette Tilfælde skiller sig med Hensyn paa Anæsthesien ikke i nogen særlig Grad ud fra dem, jeg allerede har omtalt. Udbredningen paa Extremiteterne er den samme, paa Ansigtet og Hovedet er der en let Anæsthesi, og desuden har han et Bælte, hvis Optræden dog er vexlende. Nogen fuldstændig Anæsthesi er der intetsteds. Alle Følekvaliteter er angrebne, men ujævnt, saaledes at Temperatursandsen lider mest med en Indifferensbredde af 20°—25°; Smertesandsen synes i noget mindre Grad at være afficeret og Lokalisationsevnen forholdsvis mindst.

XI.

(Fig. 23).

H. E., Seilmager, 44 Aar gammel, fremstillede sig paa Kliniken den 21. Jan. 1896.

Pat. har tidligere altid været frisk.

Sidste Sommer for han tilsjøs med en Skude, der førte Trælast paa Sydamerika. Det første Sted, de anløb i Amerika, var Pensakola, hvor de tog ind Vand. De var derpaa tilsjøs omtrent en Maaned, da Mandskabet i August begyndte at blive syge. De fik ondt for at gaa og blev hovne i Benene. Hævelsen begyndte nede ved Ankelen og skred gradvis opover. Paa dem, der var sværest angrebne, gik Hævelsen „op til Brystet“ og angreb ogsaa noget Armene. De kunde tilslut ikke staa paa Benene, ikke vende sig i Sengen, kunde derimod bevæge Armene. Senseriet var den hele Tid frit, og saavidt Patienten kan oplyse, var der ingen Febrilia. 4 af de værst angrebne døde ombord, en af dem, som Patienten sad hos den sidste Nat, klagede over stærke Smerter i Ryggen, saa han alt i et maatte hjælpes til at skifte Stilling; han kunde ikke sidde i Sengen uden Støtte.

Afføringen var hos flere af de angrebne meget træg, der var ingen Vanskelighed med Vandladningen.

Pat. begyndte at mærke Sygdommen hos sig selv i Begyndelsen af November. Han blev svag i Benene, som let vilde svigte i Ankelleddene, naar han traadte paa dem. Hævelsen gik hos ham ikke længer op end til Knæerne, og han kunde til Nød gaa. Naar han stod og gik, havde han en sprængende Fornemmelse i Benene, men forøvrigt ingen Smerter. Han havde ikke Frysning, Hedetogter eller Hovedpine, spiste og sov godt. Da han havde været syg omtrent 14 Dage, kom Skibet til Rio; da var af Skudens 16 Mand 4 døde, og de øvrige med Undtagelse af Kapteinen og 2 Matroser saa daarlige, at de maatte lægges ind paa Hospital. Pat. var ved Ankomsten til Hospitalet meget hoven i Benene, og han kunde kun med Møie staa. Hævelsen svandt under Sengeleiet tildels, og han mærkede da, at han følte mindre godt paa Benene; Følelsen var dog aldrig fuldstændig borte noget Sted.

Efter 10 Dages Ophold paa Hospitalet lod han sig udskrive og reiste 2 Dage efter over Hamburg hjem.

Stat. præs. d. 22. Jan. 96.

Patienten ser noksaa godt ud. Der er et ubetydeligt Ødem ved Anklerne og paa Læggene nogen Deskvamation af Huden.

Han kan i Sengen udføre alle Bevægelser med Underextremiteterne, men de sker langsomt, forsigtigt og med ringe Kraft. Gangen er noget usikker, dog uden nogen bestemt pathologisk Type. Han har vanskelig for at gaa saavel op som ned Trapper, og det er alene med stor Anstrængelse, at han formaar at stige op paa en Stol. Han tager derimod let Gjenstande op fra Gulvet. Naar han gaar smaat, kan han gaa et længere Stykke Vei.

Muskulaturen er slap, ikke atrofisk. Patellarreflex mangler fuldstændig, ligesaa Dorsalrykning.

Ved elektrisk Undersøgelse findes Nerver og Muskler paa Læggene at reagere mindre kraftig, men uden abnorm Type forøvrig.

Der findes en Nedsættelse af Følelsen i den paa Fig. 23 afsatte Udstrækning. Anæsthesien er let, han føler let Berøring og lokaliserer den nogenlunde rigtig, men han angiver med Bestemthed, at Indtrykket føles meget mindre tydelig end paa sund Hud. Ligeledes er Evnen til at opfatte Temperatur, saavel varmt som koldt, tydelig nedsat og som det synes i samme Forhold. Det samme gjælder Smertefornemmelsen. Han har fuld Rede paa Lemmernes Stilling.

Intetsteds findes Hyperæsthesi.

Ved Armene er der intet abnormt at bemærke.

De indvortes Organer er sunde. I Urinen findes hverken Æggehvide eller Sukker.

Typen skiller sig her noget ud med Hensyn paa Udbredning; dog maa den vistnok betragtes som den samme. Alle Følekvaliteter var i nogenlunde lige Grad lidende. Angaaende det næste Tilfælde skal jeg alene henvise til Fig. 24, som atter udviser en fuldstændig regulær Form.

XII.

(Fig. 24).

I. L., 25 Aar gammel, indkom i Hospitalet den 21/9 92. Om Aarsagsforholdene til hans Sygdom oplyses intet bestemt. Særlig benægtes Syfilis, ligesom han heller ikke mener at have nydt Spirituosa til Overmaal.

For ca. 2½ Maaned siden paa Reise fra Bahia til Savanna fik han værkende Smerter i begge Knæer, saa han vanskelig kunde gaa. Smerterne flyttede sig senere ned i Læggene og Anklerne og Kraften først i Benene senere i Armene aftog. En Maaneds Tid efter Sygdommens Begyndelse bemærkede han en let Svækkelse af Følelsen i Benene med Pudefornemmelse. Desuden har der været forskjellige Paræsthesier,

saasom Stikninger og Hedefornemmelse i Armene og Fingrene, der afvexlende har været røde og blege, samt Smaaværken i Epigastriet.

En enkelt Gang, dog ikke i Sygdommens Begyndelse, har han havt et stærkt Frostanfald.

Ved Indkomsten mener han at være i Bedring. Ansigtsfarven er sund, Huldet godt. Ved de indvortes Organer er der intet særligt at bemærke og Urinen indeholder hverken Æggehvide eller Sukker.

Ved Undersøgelse den $^{26}/_{9}$ 92 fandtes. Motilitet: Bevægeligheden i Hofte- og Knæleddene er god, ialfald ikke nævneværdig under Normen. I Ankelleddene udføres Dorsal- og Plantarflexion nogenlunde kraftig, dog svækket og neppe i fuld Udstrækning, de øvrige Bevægelser derimod (Supination, Pronation, Ad- og Abduktion) i kun ganske ringe Udstrækning. Begge Stortæer har en hængende Stilling og bevæges slet ikke, de øvrige Tæer bøies og strækkes vistnok, men kun i ringe Udstrækning.

Gangen ustø med Antydning til Steppage. Han kan gaa i Trapper, sætte sig paa Huk og reise sig igjen, vralter ikke. Han vakler ikke med lukkede Øine.

Senereflex fuldstændig svunden. Hudreflex tilstede.

Sensibilitet: Ganske let strømpeformig Anæsthesi (Fig. 24), tiltagende nedover og mest udtalt paa Fødderne. Paa disse føles ikke let Berøring, der lokaliseres daarlig, Æsthesiometerspidserne maa staa abnormt langt fra hverandre for at opfattes som to, hvilket ofte slet ikke sker. Ovenfor føles let Berøring og den lokaliseres, men Fornemmelsen er ikke saa tydelig som paa sund Hud. Temperatur- og Smertefornemmelse nedsat i Forhold.

Elektr. Forhold: Saavel Nerver som Muskler giver Reaktion for begge Strømarter med normal Formel og hurtig Rykning, men Udslaget er mindre og den fornødne Strømstyrke større end vanlig.

Der er nogen Ømhed paa forskjellige Steder af Læggen og Fodryggen, dog ikke netop over Muskulaturen. Noget Ødem i Læggene, især høire.

Ved Columna er der intet at bemærke.

Under Opholdet paa Hospitalet, hvor han laa til den $^{12}/_{11}$ 92, optraadte der en Trigeminusnevralgi med Smerter omkring venstre Øie, tildels ogsaa i Udbredningen af Supra- og Infraorbitalis, hvilken optraadte i Anfald og lindredes ved Veratrinsalve. Ligeledes klagede han over Smerter i høire Ben fra Knæet nedover, dog ikke stærke. Han bedredes i det hele noksaa jævnt, saaledes at han ved Afreisen gik adskillig bedre end ved Indkomsten, og Anæsthesien var ikke saa fremtrædende; især var venstre Ben bedret.

XIII.

(Fig. 25).

Maskinist A. B., 47 Aar, indkom i Hospitalet $^{15}/_{8}$ 93.

Der oplystes intet om noget arveligt Anlæg i hans Familie eller hos ham selv.

For 16 Aar siden havde han en Chanker, dog uden paafølgende sekundære Symptomer.

Han har i adskillige Aar nydt Spirituosa, men efter hans egen Anskuelse med Maadehold, i Regelen kun naar han har været ved Land; beruset har han sjelden været.

Hans nuværende Sygdom begyndte uden kjendt Aarsag den 11/4 d. A. Han fik da paa Veien fra Alexandria til England stærke Smerter over hele Underlivet. Efter i en Tid at have gaaet med Forstoppelse, daglig men sparsom og haard Afføring, fik han nu Diarrhoe. Afføringerne var forbundne med Smerter, hyppige, hver halve eller hele Time, vandtynde, slimede, i Begyndelsen noget blodblandede i ringe Grad, dels farvede og iblandede Exkrementer, dels ikke. Egentlige Tenesmer synes der ikke at have været. I de første Dage kastede han enkelte Gange op, senere ikke. I 12—14 Dage var der samtidig Febersymptomer. Fra Begyndelsen af Mai bedredes Afføringerne og blev efterhaanden normale.

Saalænge han holdt Køien, bemerkede han intet sygeligt ved sine Arme eller Ben, kun iagttog han nok, at der indtraadte en Slaphed og Afmagring af dem. Særlig kan det bemærkes, at han ikke havde Spor af Smerter i dem. Først da han i Slutningen af April skulde forsøge at komme op, mærkede han, at Benene ikke vilde bære ham, og at han var „lam“ i begge Hænders 4. og 5. Finger, som var numne. Benene hovnede op, naar han sad oppe og svandt igjen ned om Natten.

Han er magret af. „Kjødet faldt af Læggene“ paa ham. Følelsen er bleven daarlig paa Indsiden af begge Lægge.

For ca. 3 Uger siden blev han hæs og dette har vedvaret.

Ved Indkomsten var Kraften i begge Ben især i venstre saa betydelig aftagen, at han ikke kunde staa eller gaa. Heller ikke Armene var saa stærke som før. Atrofi var kjendelig, Senereflex manglende, en let Anæsthesi udbredt til Indsiden af Læggene. Her ogsaa svagt Ødem. Urinen indeholdt ikke Æggehvide eller Sukker.

Tilstanden holdt sig nogenlunde uforandret i den følgende Tid og befandtes ved Undersøgelse den 29/5 93 at være følgende: Det følesløse Parti (Fig. 25) paa begge Underextremiteter har fuldstændig skarpe Grændser, saa han selv kan tegne det sikkert op med en Farveblyant, og er konstant. Fornemmelsen over disse Dele ved Berøring betegner han som vissen; den er langt mindre tydelig end paa sund Hud. Der skal ogsaa en adskillig haardere Berøring til, forat Indtrykket skal fornemmes, end paa sunde Legemsdele, og lette Indtryk opfattes overhovedet slet ikke. Knib, der forvolder Smerte paa sund Hud, gjør ikke ondt paa de følesløse Flekker; først naar det bliver stærkt, optræder ogsaa her Smertefornemmelse. Temperatursandsen er ligeledes betydelig nedsat for saavel Kulde som Varme; dog føles 16° som svagt koldt og 35—40° som svagt varmt. Den grove Lokalisationsevne er

kjendelig daarlig, idet han vistnok nogenlunde kan bestemme Stedet for tydelig Berøring, men ofte usikkert.

Han har Evne til at bedømme Lemmernes Stilling og Bevægelser og udfører disse, saavidt ske kan, vel koordinerede.

Naar han ligger i Sengen strakt med begge Ben, indtager disse et naturligt Leie, dog med Fødderne, især høire, supinerede og begge Stortæer lidt hængende. De øvrige Tæer har naturlig Holdning. Alle Bevægelser i Hofte- og Knæled udføres, men med ringe Kraft; han kan saaledes ikke sætte sig op i Sengen uden Hjælp af Armene og Bevægelserne i Hofte og Knæ lader sig let undertrykke. I Fodleddene og Taaleddene udføres ligeledes alle Bevægelser i nogen Udstrækning, men svagt; særlig er Supination og Stortaaens Extension mangelfuld. Venstre Ben er i det hele daarligst.

Kan ikke staa eller gaa, synker ved Forsøg i Knæ.

Ernæringen er daarlig, Lægmuskulaturen er nogenlunde vel udviklet, Laarmusklerne er derimod temmelig slappe.

Huden udviser ingen Ernæringsforandringer.

Lemmerne er slappe, Tonus ringe, Senereflex manglende, Plantarreflex ligeledes næsten svunden, Cremasterreflex erholdes ikke, Underlivsreflex som vanlig.

Paa Flekken paa Underlivet er Følelsen i ganske ringe Grad nedsat for alle Følekvaliteter, dog adskillig mindre end paa Benene. Flekken har været noget større før.

Paa Overextremiteterne angiver han, at Følelsen ikke er, som den skal være, over 4. og 5. Fingertop samt over venstre Hypothenar, alt paa Volarsiden; men Fornemmelsen er ikke vissen, og der kan ved Prøve ikke paavises noget tydelig abnormt.

Armene er ikke meget kraftige, men dog ganske gode; Kræfterne er nu adskillig daarligere end før, oplyser han. Hænderne derimod er svage. Haandtrykket paa begge Hænder svagt. Bevægelserne udføres i fuld Udstrækning, men langsomt og noget kraftløst. Radialisbevægelserne udføres, dog ikke i fuld Udstrækning. Til det daglige Livs Gjøremaal klarer han sig saavidt med sine Hænder til Paaklædning, Spisning o. s. v.., nu bedre end ved Indkomsten.

Muskulaturen er slap, Thenar, Hypothenar og Interossei kjendelig atrofiske især paa venstre Haand.

Huden paa Hænderne meget kold, lidt klam, blaalig.

Tricepsreflex findes, forøvrig kan Senereflex ikke fremkaldes.

Ved Ansigt, Svælg, Sandseorganer intet at bemærke.

Vandladningen sker godt.

Han har ikke havt Smerter, naar undtages de i Sygehistorien omtalte Smerter i Underlivet.

Elektr. Undersøgelse:

Nervi crurales og peronei reagerer paa begge Sider, dog med mindre

kraftigt Udslag fra de paagjældende Muskler. Grenen til musc. peronei paa venstre Side reagerer ikke; ogsaa paa høire Side er denne Reaktion meget mangelfuld.

Musklerne paa høire Ben giver faradisk ingen Reaktion; alene fra Semimembranosus og Gastrocnemius faaes en svag Rykning. Paa venstre Ben er Forholdet det samme, kun at Gastrocnemius her er den eneste, som giver et lidet Udslag.

Galvanisk faar man fra Laarmusklerne kun en ganske ringe Rykning, der i Vastus internus er træg med AnSZ > KaSZ, i de øvrige uden udpræget Type. Musklerne paa Læggens Forside reagerer ret kraftig med træg Rykning og AnSZ = KaSZ; Peroneerne kun ganske lidt, ligeledes med An > Ka; Musklerne paa Bagsiden noget bedre med Ka > An.

Paa Overextremiteterne faar man god Reaktion fra Nerv. medianus, daarlig fra Radialis, meget daarlig fra Ulnaris.

Den af Radialis og Ulnaris innerverede Muskulatur, undtagen Supinator longus, giver faradisk daarligt Udslag, tildels meget lidet, galvanisk ligesaa med tvivlsom Rykning og Ka > An; alene Adductor pollicis giver EaR. Dette gjælder begge Sider. Den øvrige Muskulatur reagerer normalt.

$^{30}/_{8}$. I Løbet af Juni svandt Anæsthesien saavel paa Underlivet som paa Benene fuldstændig. Først svandt Flekken paa Underlivet, senere de paa Læggene. Senere har Følelsen været fuldstændig god.

Kraften i Extremiteterne er i samme Tid stadig gaaet fremad. Nu er Mangelen ialfald meget liden. Han har i længere Tid gaaet omkring hele Dagen, gaar nu endog lange Ture i Byen, og Armene og Hænderne har ikke, mener han, været synderlig stærkere.

Følelsen paa Hænderne er fuldstændig god.

Muskulaturen er nu overalt fast, spændt. Synbar Atrofi findes ikke, Omkredsen af Lemmerne er tagen til med indtil 5 cm.

Senereflex findes som normalt, særlig kan det mærkes, at Slag paa Patellarsenen giver et lidet Udslag som paa sunde.

Ved de elektriske Forhold er der skeet den Forandring, at Nerverne paa Underextremiteterne reagerer væsentlig normalt, medens derimod Musklerne saavel for faradisk som for galvanisk Strøm giver ringe Udslag, bedre ved Influenzelektricitet (med Franklins Tavler). Intetsteds EaR. Paa Overextremiteterne alt normalt.

Dette Tilfælde indtager forsaavidt er Særstilling, som det tjener som Exempel paa, at man ogsaa i den multiple Nevrit alene kan finde Flekker. Muligens kan dette kun repræsentere et Led i en Udvikling, men det synes dog at pege hen paa, at vi under det hele Forløb kan finde denne Form, hvad ogsaa paa Forhaand maa være sandsynligt,

da jo ei alle Nerver i lige høi Grad er afficerede. Anæsthesien, der omfattede alle Følekvaliteter, frembyder forøvrig ingen Særegenheder.

* * *

Det er i de Tilfælde af multipel Nevrit, som jeg i det foregaaende har omtalt, næsten paafaldende, hvor stor Regelmæssighed, der hersker med Hensyn paa Anæsthesiens Optræden i disse Sygdomme.

Anæsthesiens Udbredning udtrykkes i sin Almindelighed ved Strømpe- eller Hanskeformen. Den omfatter Extremiteternes perifere Dele og kan alene indtage Fingertoppene eller Foden, men ogsaa strække sig opover til Albuerne og høiere og til Laarene. Enkeltvis ser man, at Udbredningen af et Nerveomraade, f. Eks. Ulnaris, er mere angrebet end et andet. Sjelden er Anæsthesien begrændset til Flekker. I endel Tilfælde er Overgangen til sund Hud saa umærkelig, at Grændsen ei lader sig bestemt optrække, hvilket har været det sædvanlige; i andre Tilfælde vexler Grændsen noget fra Dag til anden og staar da oftest i bestemt Forhold til Smerteanfald.

Anæsthesien er sjelden komplet, oftest let eller middels. Derimod er det Regelen, at den tiltager i Intensitet henimod Periferien.

Hyppigst rammes alle Følekvaliteter temmelig ligelig. Undertiden rammes ogsaa de dybere Dele, hvorved den Syge taber Evnen til at erkjende Gjenstande. Dissocieret Følelamhed i sin fuldt udviklede Form har jeg aldrig fundet. Derimod har jeg fundet en saa betydelig Ujævnhed i Nedsættelsen af de enkelte Følekvaliteter, at Anæsthesien alligevel maa betegnes saaledes.

Naar Anæsthesien gaar over i Helbredelse, saa faar Strømpen ofte et større eller mindre Hul i Planta og Bedringen skrider med nogenlunde horizontale Grændser fremad i perifer Retning. Sidste Rest kan da være en Flek, der endelig svinder.

Dette er i faa Ord, hvad jeg i disse Sygdomsformer har fundet.

Forfatterne omtaler næsten samtlige, at Anæsthesi er et jævnligt optrædende Symptom ved den multiple Nevrit. Raymond, Gowers, Oppenheim, Babinski omtaler det i sine Haandbøger, og for Alkoholnevriternes Vedkommende finder man gode Oplysninger hos Gudden, for Difteritens hos Landouzy, Grasset, Laache, Preisz, for Arseniknevriten hos Henschen og Hildebrand, for de øvrige infektiøse Formers foruden hos alle ældre Forfattere med Leyden i Spidsen, Pierson,

Boeck, Thue, for Beri-Beri Bälz og Scheube, Roll, Laache, — for kun at nævne nogle enkelte inden den yderst righoldige Literatur.

Detaljeret Beskrivelse af disse Anæsthesier finder man vistnok ikke, men alle synes dog at være enige om, at den findes særlig udtalt i de perifere Dele af Extremiteterne, at den kan være fra ganske let til total, og at den kan omfatte alle Følekvaliteter eller være dissocieret, fuldstændig eller alene med ujævn Optræden inden de enkelte Følekvaliteter. Forhold altsaa, som i det store og hele vistnok ikke fjerner sig fra, hvad jeg har fundet, men som jeg dog har troet kunde fortjene en nøiere Udredelse.

* * *

Idet jeg her maa indskrænke mig til de Exempler paa de sædvanligste Nevriter af toxisk eller infektiøs Oprindelse, som er omtalt skal jeg gaa over til en Lidelse, som særlig interesserer os norske Læger i høi Grad, nemlig Lepra. Det er ikke min Mening at levere noget Bidrag af Betydning for Lepraforskere; jeg har kun fra et nevrologisk Standpunkt villet undersøge, om den leprøse Nevrit, særlig med Hensyn paa Anæsthesien, frembød samme Fænomener som de øvrige multiple Nevriter. Som man vil se, bør den sondres ud fra dem og studeres med sine Eiendommeligheder.

XIV.

(Fig. 26—27).

I. A., Arbeider, 19 Aar, indkom den $^2/_6$ 86.

Arrene paa Arme og Ben kan han ikke huske, naar han har faaet.

For 5—6 Aar siden fik han paa høire Fod, hvor nu det nedenfor omtalte Saar findes, en Pemphigusblære, som brast og efterlod et Saar, der groede igjen i Løbet af 2—3 Aar.

For 2 Aar siden brød det atter op og samtidig mærkede han pludselig Pletterne. Han kom da paa Bergens Pleiestiftelse, hvor han indtil nu er behandlet.

Af Pat.'s Familie har, saavidt han ved, ingen havt Lepra.

Status præsens ved Indkomsten i Hospitalet.

I Panden over begge Øienbryn, paa begge Kinder, henover Næsespidsen fra det ene Kind til det andet samt paa Hagen findes nogenlunde symmetriske, meget utydelige, svagt blaalige, ikke meget skarpt begrændsede Pletter, som bedst sees, naar man stryger hen over dem med Haanden. Paa Extremiteterne og hist og her paa Kroppen findes større og mindre, blegrøde, skarpt begrændsede, i Randen noget ophøiede, dels rundagtige, dels landkartformede Pletter, som henimod Midten bliver blegere.

Paa Korsryggen og nedad begge Laar danner Pletterne et sammenhængende Hele, som opad er skarpt begrændset, nedad mod Læggen derimod gaar over i normal Hudfarve uden skarp Grændse. Lignende Forhold paa Skuldrene og Overextremiteterne. Paa begge Forarme og Lægge findes hist og her rundagtige ru Ar, hvor Huden er blegere end normalt, og hvor der ingen Haarvekst er. Paa høire Fod under Lilletaaen er der et Tiøre stort, ca. 1/2 Tomme dybt, tragtformig udhulet Saar med kalløs Rand (efter Pemphigusblære). Hændernes Muskulatur er atrofisk, især Thenar og Hypothenar; Huden er rynket og lidet bevægelig; inde i Haanden Fortykkelse af Huden, der kommer af Sygdommen, da Patienten ikke har havt haardt Arbeide.

Føddernes Muskulatur synes ikke synderlig atrofisk.

I begge Fossæ supraclaviculares og i Ingvina faa svulne Glandler.

Paa venstre Forarm føles N. ulnaris lidt knudet.

Pat. klager over Smerter i venstre Haand om Morgenen; om Dagen er det bedre.

Den 7. Juni 1886 undersøgte jeg ham og fandt da følgende:

Flekker og Ar er afsat paa Fig. 26, hvor den dybe Skraffering betegner Arrene, den lette Flekkerne.

Nogen men dog ikke betydelig Fortykkelse føles paa Nerv. peroneus dexter, Cruralis, Nervi ulnares, kanske ogsaa af Mediani og Radiales paa Overarmen, men intetsteds er Fortykkelsen særlig udtalt, saaledes at den kan opfattes som aldeles utvivlsom. Paa flere Nerver, saaledes over høire Ulnaris og begge Crurales, er der nogen Ømfindtlighed og udstraalende tildels heftig Smerte.

Der findes enkelte svulne Ingvinalglandler.

Der er betydelig Atrofi af Muskulaturen i Thenar og Hypothenar samt Musc. interossei paa begge Hænder. Intetsteds fibrillære Rykninger. Ingen mekanisk Overirritabilitet af de atrofierede Muskler.

Senereflex er usædvanlig lidet udtalt. Neppe fra nogen Sene over det hele Legeme, ligesaalidt som nogetsteds fra Periost erholdes noget Udslag.

Kraften i Hænderne er betydelig nedsat især af venstre Haand. Særlig er de af Ulnaris innerverede Muskler mangelfulde. Bevægelserne i Albue- og Skulderled samt i Underextremiteterne synes gode. Han gaar med fuld Kraft og Udholdenhed.

Anæsthesi optræder i det paa Fig. 27 tegnede Omraade. Fuldstændig Anæsthesi findes intetsteds, kun en maadelig Nedsættelse. „Følelsen er ikke saa fin“ som normalt, siger han selv. Skarpe Grændser lader sig ikke afsætte. Paa alle Ar er Anæsthesien omtrent komplet.

I dette som i de følgende Tilfælde har jeg troet det hensigtsmæssigt og af Hensyn til Oversigten nødvendigt at optegne de leprøse Hudlidelser og Anæsthesien paa særskilte Plancher, idet Sammen-

ligningen herved lettes. Fig. 26 viser Flekker og Ar hos denne Patient, Fig. 27 Anæsthesiens Udbredning.

Sammenlignes disse to Figurer i dette Tilfælde af Lepra anæsthetica, saa falder det først i Øinene, at alle Ar er fuldstændig anæsthetiske. Dette er derimod ikke Tilfældet med Flekkerne. Kun en Del af den Hudoverflade, som indtages af disse, er hos denne Mand anæsthetisk. Jeg vil her sondre mellem to Former af Anæsthesi, nemlig den, der er bunden temmelig nøiagtig til Udbredningen af en Flek, som paa Ryggen, og den, der ikke synes bunden til nogen saadan. Herpaa danner Udbredningen paa Extremiteterne Exempel og denne har i det store og hele den multiple Nevrits Type.

Dette Forhold, som jeg vil fremhæve, at man ved Bedømmelsen af den leprøse Anæsthesi bør sondre mellem den, der er en Følge af den lokale Hudlidelse, og den, der er en Følge af Nervelidelsen, to bestemt forskjellige Arter, belyses end yderligere af det følgende Tilfælde.

XV.

(Fig. 28—29).

S. H., Arbeider, 21 Aar gammel, indkom den 20. April 1887 og oplyste da, at han omtrent 2 Aar iforveien bemærkede en Blære under venstre Fod; der gik Hul, der værkede et Benstykke ud, og der kom et Saar. Det næste, som han bemærkede, var en Ømhed over venstre Haandled. Senere er flere Blærer optraadt hist og her, hvilke er tilhelede med Ar. Flekker er kommet efterhaanden og har udbredt sig. Sygdommen har udviklet sig jævnt til hvad der nu foreligger.

Ved Indkomsten i Hospitalet er følgende optegnet om hans Tilstand:

Paa Underextremiteterne og paa Overextremiteterne nedenfor Albuen findes større, pigmenterede, i Randen noget ophøiede, dels rundagtige, dels landkartlignende, skarpt begrændsede Pletter. Indimellem de store Pletter er der mindre lignende fra en Erts til et Kronestykkes Størrelse. Paa Nates og ca. 12 cm. ned paa Laarene danner Pletterne et sammenhængende Hele. Paa Forsiden af høire Laar er der større og mere sammenhængende Pletter end paa venstre. Paa høire Læg findes flere spredte smaa Pletter; paa høire Regio dorsalis pedis 2 større Pletter, venstre fri. Omtrent hele Bagsiden af venstre Underarm fra ca. 10 cm. nedenfor Albuen og venstre Haand indtages af en sammenhængende Plet. Paa Forsiden kun nogle faa og smaa Pletter. Høire Underarms ulnare Del og Haandryggen indtages af en sammenhængende Plet.

Pletterne er noget ru og lidt deskvamerende. Nogen Rubor, der svinder for Fingertryk; Lanugo tilstede overalt.

Ved Trochanter major sin. findes et rundt Ar af 6 cm. Diameter; Huden over er noget sammentrukket og rynket, bleg og mangler Dunhaar. Paa Nates findes lignende, men mindre Ar, ligesaa et paa venstre Knæ. Huden paa disse er hyperæmisk og fast.

Bagre Del af venstre Planta pedis sin. indtages af en Blære, der er blød, omkring 6 cm. i Diameter. Ved Siden af denne paa ydre Fodrand er der et aflangt dybt Saar med kalløse Rande og uren Bund ubetydelig væskende. Under den forreste Del af Planta findes to mindre, runde, men lignende Saar. Stortaaen er stærkt svullen, blank og rød med et lidet Ar paa Oversiden. Neglene paa 2den og 3die Taa er borte, isteden derfor findes urene Saarflader. Høire Planta pedis fri, ligesaa Krop, Hals, Hoved og Overarme.

Nogle Inguinalglandler paa begge Sider svulne. Hændernes, Armenes og Tæernes Muskulatur noget atrofisk, Thenar og Hypothenar mest især paa venstre Haand. Nogen Dorsalflexion i Metakarpofalangealleddene, Volarflexion i Falangealleddene, særlig paa venstre Haand. I Tæerne lignende Flexion, især venstre Stortaa.

N. ulnaris sin. kjendes stærkt opsvulmet 12 cm. over Condylus int. humeri, 8 cm. ovenfor Proc. styloideus ulnæ en mindre Fortykkelse. Hele Nerven er tykkere end normalt, den er øm i hele sit Forløb, dog mest i Sulcus ulnaris humeri. N. ulnaris dext. ogsaa noget svullen, ligesaa N. tibialis post.

Hudfølelsen for let Berøring og Stik er afstumpet, mest paa Bagsiden af venstre Haand og de nederste to Trediedele af venstre Læg; dog kun paa venstre Læg og Fod udenfor Pletterne. I Arrene synes Hudfølelsen ganske at mangle.

Jeg undersøgte ham i Juli 1887.

Flekker og Ar har jeg optegnet paa Fig. 28, Anæsthesien paa Fig. 29.

Denne er kun let. Han føler overalt Berøring, men dog tydelig mindre godt end over sund Hud, og han kan angive Grændserne temmelig skarpt.

Paa Hænderne følger Anæsthesien dels Flekkerne dels Nerveudbredningen, paa Underextremiteterne derimod i det væsentlige Flekkerne. Bagsiden af venstre Ben danner dog en Undtagelse herfra. Et enkelt Sted gaar Anæsthesien udenfor Flekken, og dette angiver han selv begrundet deri, at Flekken er mindsket i den senere Tid, og Følelsen er ikke kommen fuldstændig tilbage.

Der er Parese af Ulnarismusklerne paa begge Sider, tildels for enkelte Musklers Vedkommende Paralyse med Atrofi i høi Grad. Den elektriske Reaktion fra disse Nerver er meget daarlig især paa venstre Side. Musklerne giver EaR. Ogsaa Medianusmuskulaturen er lidet kraftig, dog uden elektriske Forandringer. Den øvrige Muskulatur synes sund.

Af den lange Lidelseshistorie skal jeg her kun bemærke, at der under Opholdet i Hospitalet gjentagne Gange kom Eruption af tildels

store Blærer med efterfølgende Saardannelse. Dette fandt især Sted paa Hændernes Ulnarside, paa Tæerne og i Fodsaalerne. Fra Bunden af Saarene blev gjentagne Gange smaa Benstykker fjernede.

Han blev udskreven i Juli 1888.

I dette Tilfælde af anæsthetisk Lepra følger Anæsthesien (Fig. 29) temmelig nøiagtig Flekkerne (Fig. 28). En Afvigelse er der dog paa enkelte Steder. I venstre Poplitæa og paa Bagsiden af høire Laar omfatter Anæsthesien ogsaa Dele af Huden, der er sunde. Her maa da antagelig de smaa Nervegrene, der forsyner disse sunde Flekker, være angrebne. Smukkest viser dog Forholdet sig paa Overextremiteterne. Paa høire Underarm er der en Flek og samtidig en tydelig Ulnarisanæsthesi, adskillig større i Udbredning. Paa venstre Overextremitet vil man ogsaa finde en Anæsthesi af større Udbredning end Flekken og med umiskjendelig ulnar Type, men samtidig gribende over paa et Medianusomraade. Paa denne Side minder forøvrig Hanskeformen meget om de multiple Nevriter.

Ligeledes af megen Interesse forekommer mig følgende Tilfælde, en blandet Form.

XVI.

(Fig. 30—31).

J. A., 41 Aar gammel, bemærkede for 19 Aar siden endel Eruptioner paa Læggene og omtrent samtidig paa Overarmenes Strækkeside. Et Aars Tid senere optraadte Pemphigusblærer paa venstre Underarm og lidt efter lidt Anæsthesi og Lamhed af denne og Haanden. For 10 Aar siden kom der Knuder først i Panden og ved Øienbrynene, derpaa i den øvrige Del af Ansigtet. Øienhaarene og Øienbrynene faldt af. For 8 Aar siden begyndte Eruptionerne paa Læggene at ulcerere og kort efter kom Knuder paa Hændernes og Fingrenes Dorsalflade. For 3 Aar siden begyndte hun at blive hæs.

Patienten har den hele Tid lidt af nevralgiske Smerter i Over- og Underextremiteterne.

Anæsthesien har udviklet sig lidt efter lidt til sit nuværende Standpunkt.

Enkelte Gange har hun, saavidt det kan oplyses, havt Feberanfald af et Par Dages Varighed, uden at hun dog selv har sat dette i Forbindelse med Knudeudbrud.

Hun har været gift i 16 Aar og havt en Datter. Mand og Barn er friske.

Ved min Undersøgelse af hende den 25. Jan. 1897 viste hun sig at lide af en fremskreden Lepra i dens blandede Form. Af det vidtløftige Billede skal jeg her kun fremhæve følgende:

Udbredningen af Flekker og Ar sees af Fig. 30. Ardannelsen dels efter Knuder og Infiltrationer, dels efter Blærer og Saar, optræder væsentlig i Ansigtet og paa Extremiteterne, hvor der tildels ogsaa i disse Partier er Knudedannelse, medens Flekkerne er fortrinsvis repræsenterede paa Kroppen. Ogsaa leprøs Øienlidelse findes.

Hovedhaarene er for en stor Del faldt af, Øienbryn og Øienhaar mangler paa faa Undtagelser nær.

Glandlerne i Ingven og tildels paa Halsen er svulne i maadelig Grad.

Flere Nerver, særlig Ulnarnerverne, er lidt fortykkede og ved Tryk ømfindtlige.

Motiliteten synes ret god og alle Bevægelser udføres, men for Hændernes Vedkommende med ringe Kraft. Venstre Haand har en udpræget Klostilling, Ulnarisbevægelserne er især mangelfulde og alle Haandmuskler er stærkt atrofiske. Paa høire Haand er det samme, om end ikke i saa høi Grad, Tilfældet. Der er en Peroneuslamhed paa venstre Side, men forøvrig intet at bemærke ved Underextremiteterne.

Senereflex mangler fuldstændig.

Elektrisk Undersøgelse af Nerver og Muskler, udført med Induktionsapparatet (galvanisk Strøm stod ikke til Raadighed) udviste følgende:

Fra Facialisgrenene paa høire Side faaes med svag Strøm Rykning i de tilsvarende Muskler. Paa venstre Side var Udslaget mindre tydeligt, da hun ikke taalte Anvendelsen af tilstrækkelig stærk Strøm.

Halsens Muskler og Nerver reagerer godt.

Høire Arms Muskler og Nerver reagerer godt for middels stærk Strøm.

Fra Haandens Muskler neppe Reaktion.

Venstre Arm som høire.

Musklerne paa venstre Haand gav ganske god Reaktion; Musklerne paa Hypothenar dog mindre end de øvrige.

Høire Ben: Nerver og Muskler paa Laaret reagerede godt. Fra Nerv. peroneus og de af denne forsynede Muskler ingen Reaktion. M. gastrocnemius og soleus reagerede godt, de øvrige af Tibialis forsynede Muskler ikke.

Venstre Ben: Svag Reaktion fra Nerv. peroneus og dennes Muskler, forøvrig Forholdet som for høire Ben.

Anæsthesiens Udbredning vil sees af Fig. 31. I de perifere Dele af Lemmerne er der en total Anæsthesi for alle Følekvaliteter, Berøring, Tryk, Temperatur og Smerte. Med en Overgangszone, hvor Anæsthesien for Berøring ikke er fuldstændig hævet, gaar det over i de Dele af Legemet, hvor Berøring føles nogenlunde vel, men dog med en meget paatagelig Nedsættelse af Indtrykkets Tydelighed. Dette Parti, der, som

det vil sees, indtager den største Del af Hudens Overflade, er dog eiendommelig derved, at medens en Berøring føles, saa er der overalt omtrent fuldstændig Analgesi, saaledes at hun neppe nogetsteds opfatter et tydeligt Stik eller Klyp anderledes, end som en Berøring med et but Gjenstand, og nogen Smerte er der ikke Tale om. Temperatursandsen følger i denne Del Smertesandsen. Selv en Forskjel paa indtil 50° opfattes ikke. Paa Extremiteterne er i det hele enhver Evne til at opfatte Varme eller Kulde hævet.

Med Hensyn paa Anæsthesiens Udbredning, saa vil det sees, at den indtager Ansigtets og Hovedhudens Trigeminusudbredning samt samtlige Extremiteter uanseet, om her forekommer Flekker og Ar eller ikke. Paa Kroppen derimod følger den Udbredningen af Flekkerne, idet det dog er at bemærke, at den øverst paa Brystet ikke er saa fuldstændig som nederst, og at den ikke gaar helt ud til Flekkernes Grændse.

Hun har fuld Rede paa sine Lemmers Stilling og opfatter enhver Bevægelse, der udføres med dem, rigtig; dette finder Sted endog for Fingrenes Vedkommende.

Gjenstande, som hun faar i Haanden, forstaar hun derimod ikke at bedømme, og hun er i Tvivl, om hun har noget eller ikke, selv om Gjenstandene er store som en Ske, en Nøgel og desl.

Flekker og Ar sees af Fig. 30, Anæsthesiens Udbredning af Fig. 31. Paa Bryst og Ryg er det meget tydelig at se, hvorledes Flekker og Anæsthesi har samme Grændser. Bedst fremgaar dette deraf, at paa de normale Dele af Huden er ogsaa Følelsen god. Paa Extremiteterne er det derimod anderledes. Her overskrider Anæsthesien den Del, hvor Huden er infiltreret, Anæsthesien er tiltagende i perifer Retning, indtil den bliver total, og den har den bekjendte Strømpe- og Hanskeform. Her mener jeg altsaa, at man har en nevritisk Anæsthesi tydelig udtalt i alle sine Karakterer, hvad der ogsaa fremgaar af de Symptomer af Lamhed og Atrofi, der samtidig fandtes.

Der gives ogsaa i dette Tilfælde et Fingerpeg om, at der er andre Tegn end netop Udbredningen, der sondrer Flekanæsthesien fra den nevritiske. Det er de forskjellige Følekvaliteters Forhold, jeg sigter til. I de perifere Dele af Lemmerne er der en total Anæsthesi for alle Kvaliteter. Paa den øvrige Del af Legemet, hvor hun følte Berøring, om end mindre godt, er der omtrent fuldstændig Analgesi og Thermanæsthesi, — et Forhold, som ved Syringomyeli og som forklarer, at man har kunnet forvexle Lepra med denne Sygdom. Af dette Tilfælde, sammenholdt med, hvad jeg forøvrig har fundet i de multiple Nevriter, synes det at fremgaa, at denne dissocierede Føle-

lamhed ved Lepra neppe kan være en Følge af selve Nervelidelsen, men maa være et Symptom af den leprøse Infiltrations Indvirkning paa de fineste Føleelementer i Huden. Dette, som jeg her kun kan antyde som en Tanke, der forekommer mig begrundet, vil senere kunne blive Gjenstand for Undersøgelser af ikke ringe Rækkevidde i nevrologisk Henseende.

I det næste Tilfælde vil man finde en Form af Anæsthesi, som neppe forekommer i andre Sygdomme, det skulde da være, at man kunde finde en lignende Type ved Hysteri.

XVII.

(Fig. 32).

J. S., Skomager, 21 Aar gl.

Forældre friske. En ældre Søster har en atrofisk og krumbøiet høire Haand; hun har havt Anæsthesier og Knudeudbrud. Hos en yngre Broder optraadte Anæsthesi over venstre Patella for 3—4 Aar siden, men dette er senere svundet og nye Symptomer har ikke optraadt.

For 5—6 Aar siden iagttog han første Gang Anæsthesi paa Underextremiteterne. For 2 Aar siden kom Knudeudbrud. I de senere Aar har Anæsthesien udbredt sig mere, men er tildels svundet igjen eftersom Knudeudbrud er optraadt. Anæsthesi er altid optraadt først, derpaa Knuder.

Paa Pars capillata capitis er Haarveksten normal. I Panden er Huden mørkere farvet, ujævn, med enkelte flade Infiltrationer af stærkere Farve. Dette Parti er skarpt afgrændset mod Haarranden, mindre skarp er Grændsen mod Glabella og Arcus superciliaris, i hvis ydre Halvdel Superciliæ mangler fuldstændig. I Palpebræ sup. & inf. paa begge Sider er Huden ligeledes abnorm; her mangler en større Del Cilier. Det syge Parti i Panden strækker sig udover Tindingerne ned paa Kinderne og Overlæben samt ned paa Hagen, hvor Infiltrationerne er mere fremstaaende.

Under Hagen fortsætter Pigmenteringen sig særlig over paa høire Side. Paa Halsens Sider og i Nakken er enkelte Partier besat med smaa brune Pletter, hvoraf enkelte er infiltrerede.

Paa Brystet og nedover Underlivet sees en større Del mere eller mindre stærkt gullige Pletter, der løber over i hinanden uden skarp Begrændsning. Paa Ryggen sees det samme Billede, men her er Pletterne tættere og stærkere farvet. Paa begge Skuldre er Huden frisk, men besaaet med smaa gule Pigmentpletter.

Paa begge Arme, særlig Underarmene, er Huden noget stram og lidet bevægelig med stærke Pigmentpletter og tætstaaende Infiltrationer. Haandryggene er stærkt blaalige med noget Ødem.

Begge Laar, baade paa den indre og ydre Side, og navnlig begge Crura, har de samme Pigmentflekker og Infiltrationer; paa Crura er Huden og det subcutane Bindevæv infiltreret, og som Følge heraf er der nogen Stivhed i Ankelleddet. Infiltrationerne danner skjællende Flader. Paa Fodryggene er Huden ligeledes stram og infiltreret; i de blødere Dele noget Ødem. I Planta sees Pigmentpletter.

Den omtalte Flek under Hagen og paa høire Side af Halsen er anæsthetisk; ligesaa den nedre Halvdel af venstre Forarms Bøieside, hvor Pat. bestemt angiver Grændserne for Anæsthesien. Den tilsvarende Del af den anden Arm, Partiet om Skuldrene og større Flader af Brystet har, efter Pat.s Sigende, været anæsthetiske; men Hudfølelsen er her retableret. I et større Parti over Patella paa venstre Ben samt det tilsvarende Parti paa Bagsiden af Laaret er Hudfølelsen betydelig svækket. Ligeledes over Malleolus int. paa høire Ben. Lignende Anæsthesier har optraadt paa begge Crura samt over Patella paa høire Ben og paa et større Parti midt paa Laarets ydre Side.

Enkelte Submaxillar- og en Række Cervikalglandler er opsvulmede. Ligesaa Inguinal- og Kubitalglandlerne.

Jeg undersøgte ham 3—4 Uger efter Indkomsten paa Hospitalet og fandt da knudet Fortykkelse særlig af Huden i Panden og paa Læggene.

Paa Udsiden af høire Laar især, tildels ogsaa paa venstre, paa begge Armes Strækkeside samt paa Rygfladerne er der Pigmenteringer.

Svulne Lymfeglandler i begge Inguina.

Ingen tydelig Fortykkelse af Nervestammerne, ingen Lamhed eller Atrofi.

Anæsthesien optraadte i Flekker som paa Fig. 32 optegnet. Anæsthesien var komplet over Flekkerne, og han kunde selv med Fingeren skarpt betegne Grændserne. Fandtes der nogen Overgangszone, saa var den ialfald liden. Han oplyste under Undersøgelsen, at Flekkerne vexler i Størrelse, og at han før havde havt flere.

Efter vel 2 Maaneders Forløb undersøgte jeg ham paany. Da var alle Flekker forsvundne, undtagen paa Forsiden af venstre Laar og paa Indsiden af venstre Ankel, hvor dog Følelsen var betydelig bedre end før.

De totalt anæsthetiske Flekker i denne knudede Form kom og svandt med Knuderne og var bundet til disses Udbredning. Desværre var jeg i dette Tilfælde, som blev undersøgt for mange Aar siden, ikke opmærksom paa, at netop her vilde det været af stor Interesse at undersøge de forskjellige Følekvaliteters Forhold.

* * *

Uagtet jeg af mine faa Tilfælde, som jeg skylder min udmærkede Kollega Prof. C. Boeck's Velvilje, ikke tør slutte noget bestemt an-

gaaende disse vanskelige Forhold, er jeg dog, som man af det foregaaende vil have bemærket, stærkt tilbøielig til at fremhæve, at der ved Lepra bør sondres mellem de to Arter, nemlig Flekanæsthesien og den nevritiske Anæsthesi.

Flekanæsthesien optræder naturligvis uregelmæssig, flekvis eller i store Flader bundet til Hudlidelsen; dette gjælder saavel den anæsthetiske som den knudede Form af Lepra. Denne kan være komplet eller ganske let og kan omfatte alle Følekvaliteter eller være dissocieret. Heri finder jeg Aarsagen til, at enkelte Forfattere har sammenblandet Syringomyeli og Lepra.

Den nevritiske Anæsthesi har samme kliniske Fremtræden, som jeg før har beskrevet den, og jeg behøver derfor ikke at dvæle yderligere ved den.

Derimod er der en Sag, som jeg maa berøre. Der er nemlig ved Lepra fundet i enkelte Tilfælde Forandringer i Rygmarven, og det kunde saaledes tænkes, at man ogsaa kunde finde en myelogen Anæsthesi ved denne Sygdom. Disse Fund er vistnok spredte. Boeck og Danielsen omtaler at have seet saadanne Forandringer, Armauer Hansen, Neisser, Leloir har intet fundet, men andre har igjen fundet det, og blandt disse vil jeg især nævne Looft. Denne Undersøger har beskrevet en Rygmarv, der i meget ligner en Tabikers. Det er ikke usandsynligt, at man i Anæsthesiens Optræden kunde finde kliniske Udtryk herfor, men det er hidtil ikke paavist og noget saadant Tilfælde har jeg ikke seet.

Anæsthesien ved Lepra er studeret nøie af en Række Undersøgere uden at Emnet derfor kan siges udtømt. Der er paa dette Omraade endnu meget at klargjøre og de Fænomener, der her møder os, har ikke mindst Betydning for Nevrologien.

Min berømte Lærer, W. Boeck, har allerede i sit første Arbeide fra 1842 over Lepra med beundringsværdig Nøiagtighed studeret Anæsthesien. Senere har de fleste senere Undersøgere ofret den særlig Opmærksomhed, saaledes Boeck og Danielsen, Bidenkap, Armauer Hansen, Looft inden vort eget Land, desuden Neisser, Leloir, og inden den nevrologiske Literatur findes gode Beskrivelser af flere, som Babinski, Raymond, Schlesinger og andre.

Angivelserne er tildels afvigende. Med Hensyn paa Udbredningen nævnes af flere baade den flekvise Optræden og Udbredning

til større Flader; allerede W. Boeck gjør opmærksom herpaa. Mange har fundet, at alle Følekvaliteter er angrebne (Leegaard, A. Hansen, Dehio og andre), andre har paavist dissocierede eller partielle Følelamheder (Kaposi, Makral, Baude, Rosenbach, Jacoby, Babinski o. s. v.). Schlesinger fandt i det hele uregelmæssige Former, omfattende de forskjelligste Følekvaliteter.

Det fremgaar derimod ikke af Literaturen, at der er forsøgt nogen Sondring af Anæsthesierne i Lepra efter sin Genese, hvad jeg mener bør gjøres, og hvad jeg tror at have paavist ogsaa kan gjøres.

Naar jeg nu skal gaa videre i Studiet af Anæsthesiens kliniske Optræden, saa er der en Sygdom, der naturlig stiller sig ind og som danner, om man vil, Bindeleddet mellem de perifere Nervelidelser og de egentlige centrale, nemlig

Tabes dorsalis.

Ved de nyere Undersøgelser af Nervesystemets finere Anatomi fornemmelig ved Golgi, Ramon y Cajal, van Gehuchten, Lenhossek, Kölliker og flere er Tabes bleven en af vore interessanteste Nervesygdomme. Medens jeg hidtil har behandlet Sygdomme i den Del af det perifere sensible Nevron, der udbreder sig i Nervestammerne og Huden, finder vi ved Tabes ogsaa den Del afficeret, der udbreder sig i Rygmarven.

Forsaavidt slutter denne Sygdom sig til de perifere Sygdomme og bør stilles ind i Rækken her, uanseet hvilket Standpunkt man forøvrig indtager med Hensyn paa dens Theori.

Jeg skal først meddele et Par Tilfælde, som jeg har kunnet forfølge igjennem længere Tid.

XVIII.

(Fig. 33—37).

E. K., Skomager, 45 Aar gl., indlagdes $^{10}/_{2}$ 86. I 20 Aars Alderen havde han primær Syfilis, om senere Symptomer ved han intet at oplyse. Benægter at være Biberius.

Vaaren 1880 begyndte han at plages af Træthed og Mathed, blev meget tilbøielig til Søvn og kunde sove naarsomhelst. Dette tiltog udover Sommeren. Hertil kom i November sviende og kløende Smerter paa Brystets Forflade, hvor intet abnormt kunde bemærkes udenpaa Huden, nogen Vanskelighed for at lade Vandet, der afgik kun i draabevis,

samt stærke flugtende Smerter i hele Legemet. Endvidere optraadte der Rygsmerter nederst i Ryggen. Tilstanden holdt sig uforandret i henved 3 Aar. Enkelte Gange maatte han søge Sengen nogle Dage ad Gangen, i 1883 endog 1 Maaned. Enkelte nye Symptomer kom efterhaanden til. Saaledes har han i de sidste 3 Aar havt en Følelse af Mangel paa Kraft til at presse Exkrementerne frem og ofte forsøgt at faa Afføring uden Resultat. I 2—3 Aar har han følt Træthed og Stivhed i Benene. De flugtende Smerter har været meget vexlende, har oftest holdt sig til Benene og har her tildels været meget voldsomme, borende, har undertiden blot varet nogle Sekunder, medens de til andre Tider har sat sig fast et enkelt Sted i flere Timer, indtil et Par Dage ad Gangen.

For henved et Aar siden indfandt der sig Følelse af Stivhed i Ryggen og Tranghed over Skuldrene, som en Gibsbandage, samt Smerter og Ømhed i et Bælte rundt Legemet i Høide med Kostalranden. Sidste Sommer kom da Følelse af Kulde rundt venstre Knæ, Pudefølelse under Fodsaalerne, Nummenhed i begge Ben.

Urinladningen, der siden Vinteren 1880—81 i flere Aar foregik nogenlunde let, er i den senere Tid atter bleven mere besværlig.

Han er under Sygdommen afmagret og har tabt meget i Kræfter.

Status præsens: Patienten er liden og spæd af Væxt, men i nogenlunde godt Huld. Han føler sig meget mat. Ved enhver Anstrængelse indtræder let Svedning og Stakaandethed. For Øieblikket har han ingen Smerter i Underextremiteterne, derimod Rygsmerter samt af og til Svie og intens Kløen i Epigastriet opover Brystets Forflade. Tværs over Underlivet nedenfor Epigastriet er der ligeledes værkende Smerter og Ømhed. Han har under Afføring en Følelse af manglende Expressionskraft; overraskes han af Trang til Afføring paa Steder, hvor denne ikke kan tilfredsstilles, afgaar Fæces involuntært. Urinladningen foregaar med noget Besvær; han staar længe og tilslut kommer den i tynd, svag og afbrudt Straale. Er der gaaet længere Tid siden sidste Urinladning, afgaar den involuntært i draabevis. Kjønsfunktionen angives god.

Der er ingen Ataxi eller Parese i Arme eller Hænder.

I Benene er der en maadelig men tydelig Ataxi, let at paavise. Ved Gangen med aabne Øine er der under almindelige Forhold intet iøinefaldende abnormt at se.

Han er svag i Benene, maaske er Kraften noget nedsat; det er ham besværligt at gaa opover Trapper, lettere at gaa nedover.

Følelsen er nedsat som i Fig. 33 aftegnet. Anæsthesien angives dels som noget „rart“, dels som udtalt Analgesi. Grændserne er meget skarpe og angives sikkert. Dog synes de at vexle lidt fra Tid til anden. Inden Grændserne af det anæsthetiske Parti er der Flekker, hvor Følelsen er fuldstændig svunden, medens den paa andre Steder er bedre. Temperaturdifferentser føles godt over de følesløse Dele. Lokalisationen er meget daarlig.

Pupillerne er meget smaa, 1,5 mm. i Diam., lige; Lysreaktion meget daarlig, under Akkomodation god. Ingen Skjælen eller Dobbeltsyn. Synsstyrke, Farvesands og Synsfelt er paa begge Øine normale. Ved Hørsel intet at bemærke.

Hjernefunktionerne synes normale. Ligeledes de indvortes Organer.

Han opholdt sig i Hospitalet til den $^{5}/_{8}$ 86. Tilstanden undergik i denne Tid ingen særlig Forandring. Han plagedes af „Gigtsmerter" rundt Brystet, tildels i Hovedet og i Underextremiteterne foruden de forhen nævnte Besværligheder. Anæsthesien blev undersøgt paany den $^{18}/_{4}$ 86 og udviste da den paa Fig. 34 afsatte Udbredning.

Den $^{15}/_{9}$ samme Aar fremstillede han sig for mig poliklinisk. Anæsthesien havde da naaet den i Fig. 35 optegnede Udbredning. Syn og Hørsel som før.

Ved Arme og Hænder var der fremdeles intet at bemærke.

Han var ikke ataktisk, men der optraadte nogen Ustøhed under Fødder-slut med lukkede Øine. Han gik godt, beherskede dog ikke fuldstændig sine Ben. I Mag gik det godt, men skulde han skynde sig, f. Ex. gaa hurtig over Gaden for at undgaa en Hest, saa formaaede han dette ikke, han blev staaende midt i Gaden og kunde hverken komme frem eller tilbage. Han gik ustøt paa Gaden, fik han et Puf, saa sjanglede han, som han var fuld. Opover Trapper gik det daarligt og han blev hurtig træt.

Urinladningen gik langsomt, og fik han ikke ladt den netop i rette Tid, saa afgik den i draabevis. Afføringen havde han tildels vanskeligt for at holde tilbage, naar den kom paa.

Lancinerende Smerter optraadte hyppig og var heftige, især i venstre Ben men ogsaa i Arme, Krop og Hoved. Foruden disse følte han Surren og Svien i Lemmerne, som om Kjødet var blottet, dette især i Benene, naar han gik, men ogsaa ellers. Han gik „som paa Stylter", følte sig ustø i Ankler og Knæer. Følte det, som et Jernbaand var lagt om venstre Knæ og et Bælte surret rundt Brystet.

Ofte blev han rødplettet i Ansigtet og samtidig noget svullen. Havde da Følelsen af Brænden, Svie, Værken. Der kom ligeledes ofte et Udslet over Bryst og Ryg som smaa gule Blærer med paafølgende Afskalling; dette varede 3—8 Dage ad Gangen.

Han kom atter ind i Hospitalet den $^{1}/_{2}$ 87 og henlaa der til $^{28}/_{6}$ 87. Under dette Ophold var Smerteanfaldene ofte betydelige og varige; enkelte Gange optraadte crises gastriques. I det hele havde dog ikke Tilstanden undergaaet nogen særlig Forandring.

Følelsen blev undersøgt kort Tid efter Indkomsten. Fig. 36 er fra denne Undersøgelse udført udenfor Smerteanfald. Under saadanne kan den være noget mere udbredt.

Smerterne bedredes betydelig under Behandlingen i Hospitalet.

Efter at han havde forladt dette, forværredes atter Tilstanden i nogen Grad, særlig Smerterne i Mave og Bryst. Under disse sveder han meget

i det paagjældende Parti, og der kommer røde Pletter, som bliver staaende flere Dage. Ogsaa i Benene har han været plaget af anfaldsvis optrædende Smerter, dels dybtsiddende, dels overfladiske, forbundne med Ømhed i Huden. Urinen kommer snart i draabevis snart i kortvarig Straale, vexlende. Forøvrig har Tilstanden været som før anført.

Han indlagdes paany i Hospitalet den 28/1 91 og laa der i 3 Maaneder. Under dette Ophold var Anæsthesien mindre udbredt end før (Fig. 37) og Følelsen, mente han, var i det hele bedre. Berøring føltes, som der laa et tyndt Klæde imellem. Der var intetsteds fuldstændig Anæsthesi. Denne omfattede alle Følekvaliteter. Grændserne blev angivne skarpt og konstant.

Synsfeltet viste sig paa begge Øine betydelig indskrænket og Synsstyrken paa høire Øie nedsat til 1/2, paa venstre Øie normal. Rødt opfattedes som „næsten sort“, grønt og blaat rigtig.

De øvrige Symptomer var som før.

Senere har jeg ikke seet ham.

Overser man de 5 Plancher Fig. 33—37, saa erholder man et godt Overblik over en karakteristisk Tabesanæsthesis Optræden. Hvad der først falder i Øinene er den flekvise Optræden paa spredte Dele af Legemet uden at være bundet til bestemte Nervegebeter. Fra disse Flekker skrider Anæsthesien fremad og indtager større og større Omraader, medens den uregelmæssige Karakter fremdeles bibeholdes; kun paa Kroppen og paa Indsiden af Armene kan man erkjende den Begrændsning til visse Nervers Udbredning, der i Tabes saa ofte møder os.

Anæsthesien er kun i et begrændset Omraade komplet, i Regelen ikke. De enkelte Følekvaliteter er ujævnt angrebet, Smertefølelsen mest, Temperatursandsen mindst.

XIX.

(Fig. 38—44),

E. K., gift Kvinde, 50 Aar gammel, indkom paa Rigshospitalet første Gang den 23. Juni 1886 og henlaa der til den 7. Decbr. s. A.

Hun er af frisk Slægt. Hun har havt 9 fuldbaarne Børn, hvoraf de 4 lever og er friske, har aldrig aborteret. Hun benægter at have havt Syfilis. For 7 Aar siden havde hun en Tid stærke Rygsmerter, der blev antagne for rheumatiske. Fra Nytaar iaar har hun ligeledes havt Rygsmerter, udstraalende til Epigastrium, især paa venstre Side, tildels optrædende i Anfald og ledsaget af Brækninger. I den senere Tid har Urinladningen været træg. Gangen er bleven ustø, hun har gaaet paa

Puder, havt Paræsthesier i Tæer og Fingre, og daarlig følt Gjenstandene. For nogle Maaneder siden begyndte Synet at aftage og forbigaaende optraadte Dobbeltsyn.

Anæsthesiens Udbredning ved Indkomsten sees af Fig. 38.

$^{11}/_{8}$ 86. Synsfeltet betydelig indskrænket paa begge Øine, er 60—70° i den horizontale og ca. 60° i den vertikale Axe. Synsstyrke er paa høire Øie $^{1}/_{5}$, paa venstre $^{1}/_{80}$. Farvesands er omtrent fuldstændig svunden.

Pupillerne er ligestore, 2,5 mm. i Diameter, reagerer ikke for Lys, men godt for Akkomodation. Hørsel er god.

Anæsthesiens Udbredning er afsat paa Fig. 39.

Over de anæsthetiske Dele angives Fornemmelsen som „noget tykt“, over Panden som et Bælte. I Ansigtet er der Polyæsthesi. Den abnorme Følelse er stærkest fremtrædende paa Underlæben, svindende opover Hovedet uden fuldstændig sikker Grændse. Ogsaa Slimhinden i Munden, Tandkjød og Tænderne i samme Udbredning viser samme Føleanomali, dog ikke Mundhulens Bund. Conjunctivæ føler mindre godt, Bulbus, saavidt det kan skjønnes, godt.

Forøvrig er der ingen andre Symptomer at bemærke, end at hun er lidt ustø i Benene, særlig har hun ondt for at gaa op af Trapper. Ataxi findes ikke. Derimod er Rombergs Symptom meget tydeligt. Patellarreflex findes, ingen Dorsalklonus.

Af subjective Fænomener kan nævnes af og til en crise gastrique af let Art samt en Træghed ved Urinladningen.

Der er ingen trofiske Symptomer.

Efter Udskrivningen af Hospitalet forværredes hendes Tilstand, Synet blev efterhaanden daarligere og Gangen besværligere. Hun var stadig plaget af udstraalende Smerter og Paræsthesier. Hun indlagdes atter i Hospitalet den 12. Juli 1887 og forblev der til 21. Oktober s. A. Hun bedredes noget, Smerterne blev mindre og Gangen mere stø.

$^{2}/_{9}$ 87. Tilstanden er daarligere. Særlig er Synet aftaget. Hun har ingen Smerter. I Armene eller Hænderne er der fremdeles ingen Ataxi eller Usikkerhed. Hun staar ustøt og gaar ligeledes lidt sjanglende, men nogen Ataxi er der heller ikke i Underextremiteterne. Lukker hun Øinene, saa bliver hun mere ustø end før. Paa ét Ben kan hun ikke staa. Senereflex mangler fuldstændig. Kraften er ganske god. Ingen trofiske eller vasomotoriske Symptomer. Urinladningen sker trægt og langsomt.

Paa venstre Øie har hun nu kun Lyssands, paa høire er S c. $^{1}/_{20}$. C = 0 paa begge Øine. Pupillediameter 2 mm., ingen Reaktion for Lys, daarlig men dog nogen for Akkomodation. Ingen Øienmuskellamhed.

De øvrige Sandser synes gode. Anæsthesiens Udbredning se Fig. 40.

I Ansigtet er Flekken vistnok temmelig uforandret. Fornemmelsen angives fremdeles som „noget tykt“. Kun angiver hun nu sikkert, at Næsen er fri og med Hensyn paa Øienlaagene er hun usikker. Naar Flekken paa høire Sæde kom, ved hun ikke. Forøvrig henvises til Tegningen.

Jeg undersøgte hende paa Polikliniken i September 87 og fandt da den paa Fig. 41 angivne Udbredning af Anæsthesien.

Senere holdt Tilstanden sig temmelig uforandret. Synet aftog dog end yderligere og Gangen blev atter daarligere. Efterhaanden indtraadte en Vanskelighed for at lade Urinen. Hun havde næsten altid Smerter. For tredie Gang optoges hun i Hospitalet i November 1888 (Fig. 42).

I April 90 er noteret: Er jævnt forværret, dog ikke betydelig. Synet meget daarlig, har kun Lyssands, kan ikke tælle Fingre paa nogen Afstand, kan ikke se Gasflamme o. s. v.

Pupillerne lige, 2 mm., uden Reaktion.

Hørsel som før, ligesaa Lugt.

Smagen daarlig paa forreste Del af Tungen, „hun smager ikke, før hun svælger" — paa Grund af Anæsthesien.

Sensibilitet jfr. Fig. 43. Karakteriserer Fornemmelsen fremdeles som noget „tykt". Daarligst i Planta, noget bedre opover og i Ansigtet, lokaliserer nogenlunde rigtig. Omfatter alle Følekvaliteter.

Anæsthesien omfatter ogsaa Mundhulen, Vestibulum oris, Tandkjødet, den haarde Gane, den forreste Halvdel af Tungen.

Tungen er lidt assymetrisk, idet høire Halvpart er mindre end venstre, og den strækkes ud med en ringe Deviation til høire.

Ingen Rykninger eller Bevægemangel iøvrig.

Armene og Hænderne uforandrede.

Kan nu hverken staa eller gaa uden Støtte, sjangler, og Gangen er noget ataktisk. Snart slæber hun Fødderne, snart løfter hun dem unødig op. Kraften er nogenlunde god, men ogsaa denne er daarligere end før. Senereflex mangler. Ingen Atrofi eller andre trof. eller vasomot. Symptomer. Urinladningen fremdeles træg, sker langsomt.

Efter denne Tid var hun noksaa bra, gik oppe hele Sommeren, men maatte dog have Støtte. Smerter og Paræsthesier i forskjellige Dele af Legemet var fremtrædende.

I December 1890 optoges hun for sidste Gang i Hospitalet og forblev der nu i 5 Maaneder. Fig. 44 er optaget i April 91. Der bemærkes da om Tilstanden forøvrig:

Sensibiliteten er daarligere. Det er nu mere „tykt" end før, udbredt til Ansigtshuden med Slimhinder og Underextremiteterne. I Fodsaalen er det daarligst med en lidt bedre Sone indad; hun føler her ikke Berøring, hvilket hun fornemmer over det øvrige Legeme.

I Fodsaalen er Lokalisationsevnen meget daarlig; over den øvrige Del lokaliserer hun rigtig, naar hun føler Indtrykket.

Temperaturfornemmelsen er — undtagen i Fodsaalerne, hvor den er betydelig nedsat —, temmelig god med Hyperæsthesi for Kulde og Varme; det „isner" og „heder" paa en ubehagelig, næsten smertelig Maade. Om der er nogen Nedsættelse af Temperatursandsen, saa er denne ialfald meget ringe og usikker; hun giver vexlende Svar. Smertefornemmelsen

er betydelig nedsat over de anæsthetiske Dele. Stik og Klyp føles ikke som Smerte, kun som Berøring, og hun føler ikke Forskjel paa Knappenaalens Hoved og Spids. Analgesien er uforholdsmæssig udtalt i Forhold til de øvrige Følekvaliteter. Nogen tydelig forsinket Ledning er der ikke.

I begge Underextremiteter er der nu temmelig betydelig Ataxi og Parese. Dette viser sig tydelig i Sengen. Hun har Rede paa Lemmernes Stilling, kan ikke staa paa Benene, idet disse under Forsøg herpaa glider udad til Siden og bort fra hende. Muskulaturen er ikke atrofisk, men betydelig slap. Ingen Senereflex. Ingen trofiske Symptomer fra Huden.

Armene ret gode, hun strikker den hele Dag, kan klæde sig selv og hjælpe sig selv med Spisning. Ingen Ataxi; Kræfterne saa gode, som man kan vente.

Hun afgik ved Døden af en tilfældig Sygdom.

Vi gjenfinder her det samme, Flekker. Meget smukt ser man, hvorledes der til Plantarflekkerne kommer en Ansigtsflek, derpaa en Flek paa venstre Nates og hvorledes disse udvides efterhaanden med Bibehold af to Flekker som Hovedtype. I dette Tilfælde er Anæsthesien let, medens den dog omfatter alle Kvaliteter.

Til disse slutter ogsaa det næste Tilfælde sig.

XX.

(Fig. 45—47).

E. E., Snedker, 42 Aar gammel.

Pat.s Fader lider af epileptiforme Anfald, som han har faaet i de senere Aar.

Pat. har altid tidligere været frisk. Lues ikke tilstede.

For $4^1/_2$ Aar siden optraadte flugtende Smerter i Fødder og Lægge. For 4 Aar siden mærkede han, at han blev underlig i Benene og begyndte at gaa saa rart og ustøt med Pudefornemmelse under Fodsaalen. Samtidig blev Straalen ved Urinladningen kraftesløs, og han mærkede ikke Urinen afgaa; den afgik undertiden involuntært. Han blev da ogsaa lidt efter lidt døv paa venstre Øre.

For 1 Aar siden optraadte Bælteformemmelsen i Høide med Navlen af Bredde som en almindelig Rem. Denne Fornemmelse har han stadig; den kan dog være borte en halv Dags Tid.

For 3—4 Maaneder siden mærkede han, at han blev nummen i Fingrene og ubehjælpelig i Haandteren af finere Gjenstande.

Stat. præs. den 2 Decbr. 86.

Pat. klager over Bæltefornemmelse, over Smerter gjennem Bryst og Ryg, over flugtende Smerter i Fødder og Lægge, især om Aftenen

og Natten, over daarlig Følelse i Fingrene, saa han vanskelig kan behandle smaa Gjenstande, knæppe Knapper etc. Heftige Smerter har han ikke havt. Gangen noget ataktisk. Patellarreflex og Dorsalklonus mangler. God Kraft i Benene.

Han kan ikke staa med lukkede Øine.

Musklerne paa Underextremiteterne er bløde og slappe.

Følelsen er let nedsat i det paa Fig. 45 aftegnede Parti. Grændserne angives temmelig sikkert, men de synes dog at variere noget. Selv har han særlig lagt Mærke til Flekken ved venstre Øie. Han lokaliserer daarlig, men føler saavel Smerte som Temperatur godt.

Pupillerne ulige udvidede; den høire 3 mm., den venstre 5 mm.; reagerer ikke for Lys. Den høire reagerer godt for Akkomodation, den venstre mere trægt. Ved Synet intet at bemærke, Synsstyrke, Farvesands og Synsfelt er normale. Paa venstre Øre hører han ikke, paa høire hører han Klokken i ca. 10 cm.s Afstand.

Fænomenerne ved Vandladningen er fremdeles tilstede.

Urinen gul med et let fnokket Sediment, sur. Indeholder ikke Æggehvide, ikke Sukker.

Den 1. Marts blev han paany undersøgt. Anæsthesiens Omraade var da som paa Fig. 46 afsat. Grændsen angaves mindre sikkert end før, særlig var det umuligt at optage den skarpt paa venstre Side af Bryst og Ryg. Paa Extremiteterne derimod angav han den bedre. Den synes dog fremdeles at vexle. Saaledes fortalte han, at Flekken i Ansigtet faa Dage iforveien havde strakt sig høiere op til over Haarranden. Anæsthesien var fremdeles let med smaa Partier indimellem, hvor Følelsen var fuldstændig svunden.

15/10 87. Tilstanden omtrent uforandret. Har gaaet i stadigt Arbeide. Gangen forværres; Ataxien ikke ubetydelig. Armene gode. Ingen Senereflex. Ingen Smerter.

Øinene uforandrede. Urinen afgaar involuntært, uden at han føler Trangen, dels i Benklæderne og stadig i Sengen. Har tildels lidt af Diarrhoe. Afføring eller Flatus er ikke afgaaet involuntært.

Følelsen se Fig. 47. Tilstanden er forværret. Paa flere Steder føler han slet ikke Berøring, hvis den ei er temmelig fast, paa andre Steder føler han den, men mindre godt. Grændserne er ikke altid ganske skarpe, og han er fremdeles tildels usikker i sine Angivelser. Især gjælder dette venstre Haand, medens Grændsen paa den øvrige Del af Legemet angives sikrere.

Atter de mange Flekker af eiendommelig Form. Man kan her godt iagttage, hvorledes Bæltet om Brystet, efterhaanden som Lidelsen skrider fremad, gaar over paa Armen, og hvorledes den her langs Indsiden gaar ovenfra nedover og endelig fra Ulnarisomraadet gaar

over paa Medianus og Radialis for tilslut at omfatte hele Haanden. Her er Anæsthesien let, tildels vexlende. Alene for Berøringsfølelsens Vedkommende kan der paavises en Nedsættelse, de øvrige Følekvaliteter synes hidtil intakte, kun er han ikke ganske sikker i Erkjendelsen af Gjenstande.

XXI.

(Fig. 48—51).

K. P., Banevogter, 46 Aar, indkom 12/11 91.

Hist. morbi. Patientens Fader er død for lang Tid siden af en Sygdom, som han paadrog sig ved et Ulykkestilfælde; Moderen lever og er frisk. Han har to Søskende, som begge lever og er friske.

Selv har han ikke været syg før i 1882, da han havde „Gigtfeber“ og laa tilsengs i 7 Uger. Der var ikke Stivhed eller Smerter i noget Led, men voldsomme rivende og borende Smerter i venstre Læg, hvilke ikke forværredes ved Bevægelse. Der blev under dette paavist, at et haandsfladestort Parti af venstre Læg var uden Følelse, ligeledes, at han ikke kunde staa med lukkede Øine uden at vakle. Under denne Sygdom mærkede han ogsaa, at han gik lidt vaklende især i Mørke, samt at han vilde falde overende, naar han vaskede sig, hvorfor han har maattet stille sig med Ryggen støttet mod Væggen, naar dette skulde ske. Det samme har han gjort, naar han har trukket Uldtrøien over Hovedet. Patienten mærkede ogsaa den Gang, at det gik som et stramt Baand fra Indsiden af Albuen indtil Lillefingeren paa venstre Arm. Samtidig aftog Følelsen paa venstre Haands Lille- og Ringfinger. Baandfølelsen aftog efter en Tid, derimod indtog den lette Anæsthesi lidt efter lidt hele Haanden. Allerede for to Aar siden maatte han ophøre med at spigre fast Jernbaneskinner, da han ikke længere kunde føre Hammeren sikkert. Heller ikke kunde han holde paa mindre Gjenstande, og han havde vanskelig for at finde saadanne Gjenstande igjen i sine Lommer. Samtidig blev det mere og mere vanskeligt for ham at skrive, han havde tabt Herredømmet over Pennen. Efterhvert optraadte der ogsaa en Følelse af, at han havde en stram Hanske trukket over Haanden.

I April Maaned iaar bemærkede han, at Følelsen aftog paa høire Lille- og Ringfinger. Venstre Fod blev „doven“ fra Fodsaalen til midt paa Læggen med en Fornemmelse, som om Huden var for stram eller som der var surret et Toug rundt Læggen. Naar han har gaaet opover en Stige eller en Trap, har han maattet se paa venstre Fod for at være vis paa at have Fodfæste. Han har ogsaa i den senere Tid havt vanskelig for at gaa i Mørke.

Han synes ogsaa, at høire Ben er bleven svagere i det sidste Aar. Han kan ikke staa trygt paa det som tidligere. Venstre Arm og venstre

Ben har været meget ømtaalige for Kulde; han har saaledes frosset paa venstre Haand og Fod, selv om han ellers ikke har mærket Kulde.

Han har nu og da, mest mod uroligt Veir, været plaget af flugtende Smerter hist og her over hele Legemet. Enkelte Gange har Smerterne steget til rene Anfald, saa han har maattet holde Sengen. Undertiden har dette været ledsaget af voldsom Smerte i begge Sider af Underlivet, stundom ledsaget af Diarrhoe, stundom af Obstruktion. Anfaldene har varet fra 1 til 8 Dage ad Gangen. Det første Anfald havde han 3 Aar efter, at han blev syg; senere er de optraadte med et Aars Mellemrum.

Appetit har været god, Afføring og Vandladning i Orden.

Han har været i Arbeide lige til 8 Dage før Indkomsten, da han ikke længere kunde klare sig i Mørke.

Han fortæller endvidere:

Han har vanskelig for at bruge sine Ben. I Begyndelsen gik det periodevis, især under Smerteanfaldene, daarligere, ellers, naar han havde hvilt, ret godt. Lidt efter lidt er han bleven daarligere og især i de to sidste Aar er Udueligheden i Arme og Ben bleven større og større. Anæsthesien er kommen til i Marts d. A. og har senere stadig været tilstede. Under Gangen har han ravet tilside og har havt Besvær med at komme frem paa Jernbanelinjen, især naar han har havt noget at bære. Det har endog hændt, at han er tagen for drukken. I Mørke har det været end daarligere. En Gang har det endog hændt, at han har maattet krybe paa alle fire et kort Stykke for at komme frem. Han har altid brugt Lampe og har ladet Lyset falde foran Benene, saa han har kunnet se Terrainet — ikke paa selve Benene. Han mener, at han under disse Omstændigheder har gaaet ganske godt.

I det sidste Aar har han havt Vagtarbeide langs Jernbanelinjen, men han har ikke turdet beholde sin Stilling i den mørke Aarstid. Han har derfor siden kun havt at slukke nogle Lygter om Natten. Dette har han klaret nogenlunde med Lampe. Naar han skulde ned ad Stigen, maatte han med Øinene forvisse sig om, at han havde godt Fodfæste paa Trinet med venstre Ben, før han turde træde paa det. Høire Ben kunde han bedre fortrøste sig til. Opover gik det ligesom mere af sig selv end nedover. En Gang faldt han ned fra Stigen og slog sig, fordi han ikke havde passet paa, at venstre Ben havde Fæste, — det hang denne Gang ved Siden. Naar han skal op ad en Trap, har han mærket, at han slaar venstre Ben mod Bagfjælen i Trappen, derfor ramler det, naar han skal opover. Igrunden er det værre at gaa nedover; da maa han være yderst forsigtig, ellers raver han overende. Selv med Stok og Rækværk maa han være forsigtig.

Det kan hænde, at han en Gang imellem knækker lidt ind i Knæerne; han har dog herunder aldrig faldt.

Naar han sidder med Benene under Bordet, kan det godt hænde, at venstre Ben kommer ham uafvidende i Kollision med Bordben og lignende.

Han kan ikke vaske sit Ansigt eller trække Uldtrøien over Hovedet uden at vakle stærkt. Han maa, for at klare det, sidde paa en Stol eller paa Sengkanten eller have Støtte i Ryggen.

I Sengen har han ingen Ulempe mærket, undtagen naar venstre Ben har ligget korslagt over høire. Da maa han betænke sig lidt, før han faar dem fra hinanden igjen.

Nogen Ustøhed eller andet abnormt ved Kroppen har han ikke bemærket. Det første han bemærkede i Hænderne var, at han ikke kunde knæppe Knapper, som han ikke saa, f. Ex. Buxeknapperne bag, Halsknappen o. s. v. Hertil har han i længere Tid maattet have Hjælp. Heller ikke har han kunnet finde, hvad han har villet, i sin Lomme, om Gjenstandene har været smaa. Større Gjenstande som Kniv, Pibe og lign. har han kunnet faa fat i. — Med høire Haand har det været bedre, især med de tre første Fingre, men disse er dog temmelig uduelige, saa det rent er Slump, at han faar knæppet en Knap. Det er 2—3 Aar siden han med Slægge og begge Hænder ikke har kunnet ramme et bestemt Punkt, og han har derfor tildels maattet ophøre med saadant Arbeide. Ogsaa med liden Hammer er det ustøt; snart træffer han, snart ikke. — Skriften blev ustø for et Par Aar siden; først blev Bogstaverne styggere end ellers, senere blev det vanskeligt at flytte Haanden tilhøire og endelig, naar han havde skrevet en Stund, fik han ligesom „Krampe i Haanden“ og maatte hvile en Stund, før han kunde begynde paa igjen. Nu er det meget vanskeligt for ham, omtrent umuligt; naar han har skrevet et Par Linjer, „vælter Haanden overende“, saa han ikke kan holde Pennen.

Om Natten vil han helst have venstre Haand i høire Axille. Ofte hænder det, at han vaagner med korslagte Arme, og da faar han dem ikke fra hverandre, før han er vaagnet fuldstændig og har orienteret sig. Bedst er det, naar han har Hænderne foldede over Brystet; da holder de sig under Søvnen rolige og ligger saaledes, naar han vaagner.

Ved Ansigt, Hoved, Skuldre har han aldrig bemærket noget sygeligt.

Han gaar ustøt, vaklende, nogenlunde i ret Linje, løfter Tæerne og ofte Fødderne i sin Helhed noget for høit med Kraft og med spændt Muskulatur. Skridtene er lige lange. Gangen er ataktisk i maadelig Grad. Han har under Gang Øinene stivt fæstede paa Fødderne. Især naar han skal igang eller skal stoppe, er han ustø.

Gang med lukkede Øine er komplet umulig. Han tør eller kan end ikke flytte sine Ben. Med Stok i høire Haand kan han gaa nogle Skridt.

Han kan staa med sluttede Fødder og aabne Øine, dog ikke uden paatagelig Vaklen. Lukkes Øinene, saa falder han. Med Fødderne tilstrækkelig ud fra hverandre kan han staa et Øieblik; men saa begynder han at vakle saa stærkt, at han maa aabne dem.

Liggende i Sengen indtager Benene en normal Stilling, udstrakt med slap Muskulatur.

Bevægelser udføres temmelig godt og bedre, end man skulde vente. Med aabne Øine beskriver han med venstre Ben en Cirkel i Luften urent med ujævn Runding og brudt Linje, tydelig ataktisk. Med høire Ben er det daarligere, snarest en Mangekant. Lukkes Øinene, saa sker Bevægelserne omtrent som før, med høire Ben kanske noget daarligere.

Med lukkede Øine træffer han venstre Patella med høire Hæl mærkelig godt. Han løfter høire Ben vistnok for høit, men han træffer Patella temmelig præcist uden nævneværdig Famlen. Han lægger høire Ben lidt haardt ned paa Madradsen igjen, men det hele sker dog paafaldende godt. Høire Patella træffes med venstre Hæl ikke saa sikkert, han træffer gjerne et Stykke til Siden.

Med aabne Øine sker alt dette vistnok bedre, renere og sikrere, men Forskjellen er ei synderlig stor.

Paa en Stol med Ryg sidder han, saa man intet abnormt bemærker. Sættes han paa en Trækrak, saa sidder han en Stund uden at bemærke nogen Ulempe, men det begynder snart at komme en vis Ustøhed og Vaklen over ham. Længst klarer han det med foroverbøiet Overkrop; med rak Ryg indtræder Vaklingen snarere. Lukkes Øinene, saa begynder han strax at vakle med Overkroppen, den bøies bagover, gjør smaa Oscillationer fra Side til anden, venstre Haand begynder med en Bevægelse udover, Udtrykket i Ansigtet bliver mere og mere anspændt, Haanden falder tilslut ned langs Siden og i dette Øieblik vakler han stærkt og er nær ved at falde af Krakken. Med en Beklagelse over sin „Ledeløshed“ aabner han Øinene for at blive Herre over Situationen. Bedst gaar det, naar han holder Hænderne foldede og støttede paa Laarene, daarligst, naar de hviler paa hver sit Laar.

Sidder han paa en Krak, og anbringer man begge Hænder fæstede i Sælerne, som han griber fast i paa Brystet, saa sidder han helst med Knæerne ind til hverandre og bøiede i en ret Vinkel til gjensidig Støtte. Lukkes nu Øinene, saa abduceres først Knæerne, derpaa sker der, naar Knæerne er fjernede et Stykke fra hverandre, en Rotationsbevægelse udad i Hoften. Dette har til Følge, at Hælen glider frem langs Gulvet og naar Foden paa denne Maade næsten har indtaget en Stilling med Tæerne udad, Hælen indad, plantarflekteres den, faar herved kun Støtte af Taaspidsen — nu taber han Balancen og maa aabne Øinene. Siddende paa en Stol med Ryg indtræder det samme, kun ikke saa hurtig. Høire Ben forholder sig rolig i begge Tilfælde.

Holdes venstre Arm og Haand ret ud med sprigende eller sammensluttede Fingre, aabne Øine rettede paa Haand og Arm, saa indtræder der strax Bevægelser i Fingrene, dels som Ab- og Adduktionsbevægelser, dels Bøininger, ikke saa meget Strækninger, samt dels Bøie-, dels Strækkebevægelser i Albueleddet. I de øvrige Led ingen Bevægelser. Lukkes

nu Øinene, saa optræder Bevægelserne i større Udstrækning ligetil halv Knytnæve med stærk Strækning i Haandleddet samt Bøining, tildels Pronation i Albuen og Føren tilbage i Skulderen. Bevægelserne ligner nærmest langsom Athetose.

Holdes høire Arm og Haand ret ud paa samme Maade, saa optræder lignende Bevægelser i Fingrene og tildels i Haandleddet, her dog mindre, altid dog mindre udtalt end paa venstre Side. Lukkes Øinene, saa øges vistnok Bevægelserne noget, specielt af Fingrene, derimod optræder der ingen Bevægelser i Albue- og Skulderled.

Ogsaa liggende i Sengen med Hænderne paa Tæppet ud fra Laarene, indtræder der en Bevægelse af dem paa samme Maade, om end mindre udtalt, end naar han sidder; men han retter snart paa dem igjen. Naar han skal til at sove, vil han helst have venstre Haand under høire Overarm.

Han skriver høist ustøt med urene, ataktiske Træk. Lukkes Øinene, saa sker der hurtig en Supinationsbevægelse af Haanden, saaledes at Pen eller Blyant løftes op fra Papiret og de sidste Bogstaver i Linjen kun bliver nogle Streger.

Gjenstande erkjendes ikke med venstre Haand, naar Øinene er lukkede, selv ikke en stor Nøgel erkjendes. Mindre Gjenstande mener han slet ikke at have i Haanden. Med høire Haand, væsentlig de 3 første Fingre, erkjender han derimod Nøgel, Ring, Krog o. s. v.; om han har en Toøre eller en Knap i Fingrene, ved han derimod ikke.

Skal han med venstre Haand og lukkede Øine knæppe en Knap, saa famler han først længe op og ned efter Knaphullet, faar endelig Tommelfingerspidsen ind i dette, skal da have fat i Knappen, men finder den i Almindelighed ikke, og finder han den for en Gangs Skyld, saa glipper den gjerne ud af Fingrene paa ham, saa han ialfald ikke faar knæppet. Med høire Haand gaar det efter nogen Famlen, dog ikke uden stor Vanskelighed.

Han føler Berøring paa Arme og Bryst over det optegnede Parti (Fig. 49) ikke saa godt som paa sund Hud, det er „rart, lammet", en Fornemmelse af samme Art som under Fodsaalen, hvor der føles en Pude eller som et tomt Rum under Huden. Overalt er det ens. Naar den er nogenlunde tydelig, føles Berøringen og lokaliseres da ogsaa rigtig til Finger eller Armdel. Ved Æsthesiometerprøve viser det sig, at begge Spidserne ikke fornemmes ved nogen Afstand paa venstre Haand, og paa høire kan man gaa til 5 mm. paa tilsyneladende sund Hud, til 8 mm. paa syg, uden at to Spidser opfattes.

Smertefornemmelse, maalt med faradisk Spids, optræder i Ansigtet ved 72 mm. Rulleafstand. Paa venstre Arm opstaar der kun en dirrende Fornemmelse, ikke Smerte, daarligst paa Fingrene, bedre opover. Paa høire Arm har de to sidste Fingre tydelig nedsat Smerteopfatning.

Temperatursandsen er nedsat, dog mindre, end man skulde vente, og man faar under Undersøgelsen noget uregelmæssige Svar. Varmt

føles bedre paa høire Arm og paa sundt Bryst end paa venstre Arm og sygt Bryst, derimod ens paa begge Hænder. Koldt føles omtrent ens paa Armene, derimod mere koldt paa sygt Bryst end paa sundt, mere koldt paa høire Arm end paa venstre, ens i Hænderne.

Ledningshastigheden fra Arme og Bryst er ikke mærkbart forsinket.

Paa Benene er Berøringsfornemmelsen svag; han føler, dog ikke altid i Fodsaalen. Al finere Lokalisation er svunden og Æsthesiometerets to Spidser føles altid som én. Temperatursandsen er betydelig nedsat, ligesaa Smertefornemmelsen. Ledningen er neppe nævneværdig forsinket.

Muskelsands: Han sidder paa en Stol med Ryg, faar et Haandklæde over Øinene, har Armene hvilende paa hvert sit Laar uden at berøre hverandre og nu indtræder følgende:

Venstre Haand begynder at bevæge sig. Den supineres, bøies halvt eller helt i Fingrene, føres langsomt udad tilvenstre, falder ned og bliver efter nogle Ryk hængende ned langs Siden. Han ved nu ikke, hvor Haand og Arm er, mener dog, at han i Skulderen har Fornemmelsen af, at den hænger nede. Haanden føres efter en liden Stunds Forløb indover, kommer nær Stolkanten, og nu slutter han heraf, hvor den er. Den føres nu med klodset Fingerstilling langs Laaret op paa dette, han møder den med høire Haand og den lægges nu rolig og slapt ned paa Laaret, idet de to Hænder saavidt berører hverandre eller han med venstre Haand holder fast i høire Tommelfinger eller omvendt. Fjernes høire Haand fra venstre, saa indtræder det samme.

Ligger venstre Haand paa Laaret og man udfører Bevægelser med Tommelen, i Albue eller Skulder, saa har han nok tildels Fornemmelse af disse Bevægelser og han kan nogenlunde stille høire Arm som venstre, men dette synes at bero paa det Tryk paa Huden, som udøves af mig, idet Bevægelsen udføres. Anbringer man nemlig venstre Arm og Haand i en ubekvem Stilling og slipper den, saa ved han ikke, hvor han har den. Han holder den da længere Tid i samme ubekvemme Stilling indtil Haanden gjerne dumper ned og bliver hængende.

Med aabne Øine finder begge Pegefingerspidser hverandre godt, med lukkede umuligt.

Venstre Pegefinger finder Næsespidsen noksaa godt med lukkede Øine; han bemærker, at han kan udføre disse Kunster, naar han kun faar aabnet Øinene en Gang imellem; sidder han derimod en Tid med Haandklædet over Øinene, saa taber han snart Herredømmet over den Legemsdel, der prøves.

Tal skrives i Luften med lukkede Øine noksaa godt og uden rykkende eller uregelmæssige Bevægelser. Anbringer man Armen f. Ex. hævet i Skulderen og bøiet i Albuen, og skal han nu skrive, saa begynder han først at spille med Fingrene samt gnide Fingertoppene mod hverandre, og nu skriver han et noksaa rent Tal. Ved disse Bevægelser,

ved Fingrenes Berøring mod hverandre oplyses han om, hvor han har dem. Noget egentlig ataktisk ved Bevægelserne er der ikke.

Fra den bøiede og hævede Stilling skal han nu lægge Haanden ned paa Laaret; han slipper den da først ned i hængende Stilling, fører den derpaa ind til Stolsædet og har nu Ledning langs Laaret op paa dette. Efter kort Tids Forløb indtræder atter Supination og Abduktion.

Høire Arm og Haand ligger fuldstændig stille paa høire Laar og han mener at have fuld Rede paa, hvor han har dem. Forandrer man Stillingen af Fingre eller Arm, saa føler han denne Forandring ved Retningen og Udstrækningen af Bevægelserne, og han ved at angive dette rigtig og hvor han tilslut har dem.

Tal skrives i Luften rent med aabne og lukkede Øine, Næsespidsen findes ligeledes med ren Bevægelse. Der kan under dette ikke paavises nogen Ataxi.

Ved Sandserne intet abnormt at bemærke, kun er Pupillerne smaa, 1 mm. i Diam. og reflektorisk stive.

Under Opholdet i Hospitalet, hvor han henlaa i ca. 10 Maaneder, bedredes Tilstanden, forsaavidt som han bedre beherskede sine Bevægelser og blev kraftigere, og Anæsthesien (Fig. 49 optaget d. 8/2 og Fig. 50 d. 15/8 92) aftog, medens derimod Symptomerne af den nedsatte Muskelsands i det væsentlige holdt sig uforandrede, selv om de ikke var saa iøinefaldende som ved Indkomsten.

13/9 92. Han er væsentlig bedret.

Anæsthesiens Udbredning jfr. Fig 51. Grændserne angives skarpt og sikkert. Det er „som om der var 2 Skind“ — et imellem Huden og den berørende Finger. Anæsthesien er ganske let; enhver Berøring føles og lokaliseres rigtig. Æsthesiometerets Spidser angives nu rigtig som 2, men Afstanden maa over de anæsthetiske Partier være lidt større, dog ikke meget, end over sund Hud, hvor Afstandene er de normale. Smerteopfatningen nu den samme over syg og sund Hud. Ledningen derimod synes tydelig lidt langsommere fra de anæsthetiske Dele. Temperatursandsen er paa Haanden normal, paa Underarmen i ganske ringe Grad nedsat.

De omtalte involuntære Bevægelser er mindre udtalt. De optræder fremdeles i venstre Arm, dog ikke saa hurtig og betydelig, tildels ogsaa i ringe Grad i høire Arm, medens Benene holdes rolig, naar han sidder. Derimod sidder han fremdeles temmelig ustøt paa en Krak.

Gangen bedre, men fremdeles temmelig ataktisk. Kan gaa nogle Skridt med lukkede Øine. Kan fremdeles ikke staa med sluttede Fødder og lukkede Øine.

Træffer Knæ med Hæl, Næse o. s. v. med Finger og Øinene lukkede temmelig godt, kun med ganske lidt Famlen. Skrivning sker fremdeles daarlig, efter en Stunds Forløb supineres Haanden.

Gjenstande, selv store, erkjender han ikke med venstre Haand, saavidt, men daarlig med høire. Skal Knapper knæppes, maa han se dem — kan derfor ikke knæppe dem bag. Finder ikke sine Ting i venstre Lomme.

Har nu meget bedre Rede paa Extremiteternes Stilling saavel ved almindelige Prøver, som naar han ligger i Sengen. Han behøver nu ikke længere at fixere sine Lemmer, da han nu altid ved, hvor han har dem henne, naar han vaagner. Naar han skal vaske sig, kan han staa uden Støtte, kun maa han have venstre Ben lidt foran høire. Han kan ogsaa trække Uldtrøien baade af og paa uden at falde.

Tilstanden er forresten uforandret.

Han fortæller nu, at han før altid har været noksaa meget behaaret over Legemet. For ca. 2 Aar siden faldt Haaret af fuldstændig, saa Huden var fuldstændig hvid og glat. Nu i Løbet af Sommeren er det atter kommet tilbage lidt efter lidt; endnu er der dog intet paa Laarene og Brystet, og det er overalt tyndt. Haaret paa Hovedet og Kjønsdelene har ikke undergaaet nogen Forandring, Skjægget blev lidt tyndere, men er nu lige frodigt som før.

I Sommer havde han et Par Smerteanfald i høire Knæ; Smerterne gik over efter knapt et Døgns Forløb.

Udskrives.

Et i mange Henseender interessant Sygdomsbillede. Det er en svær og vidtskreden Tabes med alle karakteristiske Tegn. Man ser, hvorledes han bedredes under Behandlingen. Atter er der Flekker med Bæltet og Ulnarisanæsthesien paa høire Side, medens hele Overextremiteten var afficeret paa venstre. Anæsthesien er intetsteds komplet. Den omfatter alle Følekvaliteter, Temperatursandsen dog mindre, end man skulde vente.

Der er her andre Symptomer, som ikke altid findes og som giver Tilfældet en sær Interesse, nemlig den omtrent totale Mangel paa Evne til at erkjende Lemmernes Stilling og Gjenstandene, hvilket jeg ikke ofte har seet saa udpræget som her. De samme Aarsager, der har foranlediget disse Symptomer, maa jeg antage ogsaa har foranlediget de fremtrædende athetotiske Bevægelser, som er beskrevne. Disse er et sjeldent Symptom, men findes dog omtalt af enkelte Forfattere.

I alt væsentligt gjenfinder man de samme Eiendommeligheder i det næste Tilfælde. Udbredningen er den kjendte, Anæsthesien er let, men omfatter alle Kvaliteter.

XXII.

(Fig. 52).

O. H., Skomager, 39 Aar, indkom d. $^{15}/_{1}$ 96.

Saavidt vides ingen Sindssygdom eller Nervesygdom i Familien.

Patienten var under Opvæxten svagelig. Omtrent 25 Aar gammel fik han Syfilis; Recidiv et Aar efter Sygdommens Udbrud, senere intet.

Han var frisk indtil 32 Aars Alder, da han begyndte at føle „Frysning, Svie og Stikninger" paa visse Steder af Bryst og Ryg. De samme Steder var meget ømfindtlige for Tryk, saa Klæderne generede. Et Par Aar senere mærkede han en anæsthetisk Flek paa Ryggen; Anæsthesien bredte sig flekvis nedover større Dele af Brystet, Ryggen og Underlivet. Han fik borende og lancinerende Smerter i Underextremiteterne; Smerterne holdt gjerne paa nogle Dage og kunde være borte indtil en Maaned ad Gangen. Under og efter Smerteanfaldene var Huden paa Underextremiteterne noget ømfindtlig.

Bælteformemmelse optraadte omtrent samtidig med Anæsthesien.

Vinteren 95 mærkede han første Gang, at han havde Vanskelighed for at gaa, naar han ikke saa paa Fødderne. Samtidig havde han Smerter i Anklerne, der hovnede op; han kunde sætte dybe Gruber for Tryk. Han fik Paræsthesier i Armene, særlig paa Indsiden, straalende ud i 4de og 5te Finger, Myrekryben i Benene, voldsomme Smerter i den nederste Del af Underlivet, straalende ud i Membrum og indover Laarene til Knæet. Nogle Gange voldsom Diarrhoe af et Par Dages Varighed uden paaviselig Aarsag. Lugt og Smag har aftaget, ved de øvrige Sandser intet at bemærke.

Fra Sommeren 95 led han af og til Incontinentia urinæ.

Stat. præs. Pat. er i ganske godt Hold, lidt bleg. Tungen strækkes lige ud, er let belagt.

Pupillerne er ulige store, den venstre størst, reagerer svagt for Lys og Akkomodation.

Gangen noksaa sikker, noget bredsporet, han vakler af og til en liden Smule, naar han pludselig gjør helt om, reiser sig og sætter sig igjen raskt og sikkert. Rombergs Symptom tydelig udtalt. Patellarreflexerne ophævede, ingen Fodklonus. Ingen Pareser i Over- eller Underextremiteter, ingen Ataxi paaviselig i Armene, men han angiver, at venstre Haand er mindre sikker, føles „valen".

Plantarreflex tilstede, ikke Abdominal- eller Kremasterreflex. Med lukkede Øine kan han noksaa let føre Fingerspidserne mod hinanden og

med det ene Bens Hæl berøre det andet Bens Knæ, derimod ikke saa let skrive et Bogstav eller en Cirkel i Luften med et Ben.

Fysikalsk Undersøgelse af Brystkassens og Underlivets Organer viser intet abnormt. P. 78, regelm. Rp. 20, Urinen klar; sp. v. 1025, indeholder ikke Albumin eller Sukker.

Følelsen er daarlig i det paa Fig. 52 afsatte Omraade. Han føler dog overalt Berøringen, om end mindre godt. Alle Følekvaliteter synes i lige Grad nedsatte. Over de øvrige Dele af Legemet kan ingen Følenedsættelse paavises, heller ingen Analgesi.

Han blev udskreven den 20 April omtrent i samme Tilstand som ved Indkomsten.

Følgende Tilfælde repræsenterer et vidtkomment Stadium. Man erkjender vistnok Flekkerne, men Anæsthesien har erholdt en paraplegisk Form med den karakteristiske Armtype. Ogsaa her lider alle Følekvaliteter.

XXIII.

(Fig. 53).

I. S., Kjøbmand, 45 Aar gl., indkom den 7/8 88. 10 Aar forud paadrog han sig Syfilis. Senere har han været frisk til Høsten 86, da han fik en klemmende Fornemmelse over nederste Del af Brystet samt af og til en stikkende Fornemmelse paa Indsiden af venstre Laar, som „elektriske Stød i Huden“. Smerten gik hurtig over, men kom ofte igjen. Udover Vaaren 87 blev Fornemmelsen over Brystet stærkere, han fik Smerter mellem Skulderbladene og Nummenhedsfølelse i Fødderne samt blev let træt i Knæerne. Udover Sommeren tog disse Symptomer til.

I det sidste halve Aar er Tilstanden betydelig forværret. Smerterne eller snarere Træthedsfornemmelsen i Ryggen sad nu mere i Korsryggen. Han fik en dump klemmende Fornemmelse over øverste Del af Underlivet og en Følelse af, at der var surret en Pude fast om begge Knæer. Følelsen paa Underextremiteterne afstumpedes, især under Knæerne samt paa Ulnarsiden af Underarm og Haand paa begge Sider. Gangen blev ogsaa noget mere ustø især i Mørke, og han følte sig meget træt om Aftenen.

Siden Nytaar er Ustøheden under Gang tiltaget betydelig, han synes, at han har tabt Styreevnen over Benene, og han snubler let over smaa Forhindringer. Vanskeligt er det at holde Balancen i Mørke og nedover Trappe. Af og til gjør Benene et Knæk under ham. Lukker han Øinene, saa seiler det for ham.

Han har i den senere Tid lidt af afvexlende Obstruktion og Diarrhoe. Urinladningen gaar trægt; han maa staa længe, før der kommer noget, og Straalen er uden Kraft. Kjønsdriften er nedsat.

Synet har altid været godt og er det fremdeles.

Stat. præs. Han klager væsentlig over Bælteformemmelsen over nederste Del af Brystet og hele Underlivet, over Træthed i Korsryggen og den omtalte Nummenhed paa Ulnarsiden af Armene fra Albuen og nedover; en lignende føler han ogsaa i Underextremiteterne.

Gangen er i høi Grad ustø, stolprende, skrævende. Sætter han Hælene sammen, tabes Balancen. Der er Ataxi, dog ikke i betydelig Grad, i Benene, lidt ogsaa i Armene. Muskelsandsen har lidt forholdsvis lidet.

Senereflex mangler og Hudreflex er meget daarlig.

Anæsthesi findes udbredt (Fig. 53). Fuldstændig er den ikke, men meget betydelig. Den omfatter alle Kvaliteter. Der er forsinket Ledning; et Indtryk behøver indtil 3 Sekunder for at blive fornemmet.

Ved Sandseorganerne er der forøvrig intet at bemærke. Pupillerne reagerer godt baade for Lys og Akkomodation.

De indvortes Organer i Bryst og Underliv sunde.

Han blev i Hospitalet til den $^{12}/_{5}$. Der optraadte i denne Tid af og til lancinerende Smerter, forøvrig undergik Tilstanden ingen Forandring. Om hans senere Skjæbne er det mig kun bekjendt, at han udover Høsten døde i sit Hjem.

XXIV.

(Fig. 54—55).

M. G., Sømand, 40 Aar gl., indkom i Hospitalet den 24 Febr. 1890. Desværre er Sygehistorien gaaet tabt. Han blev af mig undersøgt den 26 Marts. Jeg fandt da:

Der er en Anæsthesi i den paa Fig. 54 afsatte Udbredning. Den er omtrent komplet i Planta paa begge Sider undtagen indad i venstre Planta, hvor han føler. Opover indtil Knæerne er Følelsen betydelig nedsat, ovenfor er det som et tyndt Flor over Huden, mindst paa høire Side og her noget vexlende.

Paa Armene og Hænderne let nedsat Følelse, men dog tydelig. Føler ringe Indtryk, lokaliserer rigtig; Temperatursands tydelig nedsat i samme Forhold som Følelsen forøvrig.

Indtrykkets Ledning fra Planta forsinket op til 3—4 Sekunder.

Der er livlig Hudreflex, sent optrædende og udbredt til alle Lemmets Muskler, derimod ikke irradierende til det andet Ben.

$^{20}/_{6}$. Tilstanden snarere daarligere end bedre. Ataxien betydelig, og de øvrige Symptomer ligeledes tilstede.

Anæsthesien (Fig. 55) er nu komplet for Berøring til ovenfor Knæet. Ovenfor, indtil øverste Grændse, er Anæsthesien ikke saa betydelig, aftagende opover, men dog meget tydelig og opad med noget vage Grændser. Idag er der paa den venstre Haand i den angivne Udstrækning let Anæsthesi, ikke paa høire Side.

Dette er vexlende. Det er ikke mange Dage, siden han havde det ogsaa paa høire Side. Det er dog i det Hele paa Overextremiteterne jævnt bedre. Udskrives paa Forlangende ²¹/6.

Atter i Hovedtrækkene det samme. Man ser her, hvorledes Anæsthesien er underkastet Vexlinger. Medens den skrider frem paa en Del af Legemet, Underextremiteterne, gaar den tilbage paa en anden, høire Haand og Arm.

XXV.

(Fig. 56—57).

K. O., Sømand, 43 Aar, indkom d. ¹²/1 88.

For 12—13 Aar siden tror han, at der har været Dobbeltsyn, hvilket rettede sig af sig selv; Beretningen herom er dog neppe paalidelig.

For 6—7 Aar siden havde han Ptosis paa høire Øie.

Hørsel har altid været god.

Han mener, at det et halvt Snes Aar, siden han først mærkede, at han ikke rigtig var, som han skulde være, i Benene, idet han ligesom traadte paa noget mygt, naar han satte Fødderne i Gulvet. I de Par sidste Aar er der optraadt „Svækkelse“ i dem; han kan ikke styre dem. Først i de sidste 7—8 Maaneder har dette været saa fremtrædende, at det har været mærkbart ogaaa for andre.

For ca. 1 Aar siden blev Fingertoppene paa begge Hænder gale, hvilket senere har holdt sig uforandret.

Siden han blev daarlig i Benene, har det været omtrent umuligt for ham at gaa i Mørke; det kan saavidt gaa, naar han har noget at holde sig i, men er ikke dette Tilfælde, saa er det umuligt. Det er lige slemt for ham baade at komme op- og nedover Trapper. Afføringen pleier at være forstoppet nogle Dage, afvexlende med halvtyndt. Under denne sidste Periode har der adskillige Gange i de sidste Par Aar været lidt Inkontinens. Flatus er ikke afgaaet uvilkaarlig, tror han. Vandladningen har været slem i 4—5 Aar. Han har kunnet gaa et helt Døgn uden at faa ladt noget; almindeligvis gaar han fra Aften til næste Dags Middag uden at føle Trang. Naar Trangen kommer, har han lidt vanskelig for at holde sig, men han maa ofte staa længe, før han bliver færdig. Urinen er dog aldrig afgaaet involuntært og har aldrig maattet tages med Katheder.

Kjønsfunktionen er normal.

Der er Nedsættelse af Følelsen paa Fingerspidserne samt over begge Underextremiteter fra Ingven og nedover (Fig 56). Ved Berøring har han Fornemmelse af, at der ligger noget under Huden. Paa Fingerspidserne føler han alene det abnorme, naar han gnider dem let mod hverandre. Følelsen er temmelig nedsat. Paa Fingrene føler han let

Berøring, og han lokaliserer ret, men Æsthesiometerspidserne maa staa ca. 1 cm. fra hverandre for at opfattes som to.

Over Ansigt og Hals er Følelsen, som det synes, normal. Paa Benene føler han daarlig. Paa flere Steder som paa Laarenes Forside, tildels paa Læggene og under Fødderne, føler han ikke Berøring, medens han dog til andre Tider paa Fødder og Lægge angiver Berøring rigtig og lokaliserer rigtig. Selv ret kraftige Stik føles knapt paa Tæernes Underflade og tilgrændsende Del af Taaballen. Æsthesiometerprøve er her aldeles frugtesløs.

Han opfatter Indtryk uden Forsinkelse.

Pupillerne resp. 4,5 og 3 mm. Reaktion for Lys ingen, for Akkomodation liden. S: O. d. $^{8}/_{4}$, O. s. $^{8}/_{8}$. C. noget nedsat paa begge Øine, $^{1}/_{4}$—$^{1}/_{6}$ Bull.

Synsfelt normalt, intet Dobbeltsyn.

Hørsel god, Smag og Lugt ligesaa.

Haandkraften paa begge Sider 50 Kgr., dog neppe saa god som før. Skriver godt i Luften med aabne og lukkede Øine, udfører godt de daglige Forretninger; knæpper godt.

Benene meget ataktiske. Gangen stærkt ataktisk, ikke slæbende. Han har Møie med at gaa; det gaar lige daarligt op og nedad Trapper. Kraften temmelig god. Han føler Benenes Leie og tildels Bevægelserne, men han kan ikke udføre dem korrekt. Ingen Sene- eller Plantarreflex; god Kremaster- og Underlivsreflex. Ingen Atrofi eller andre Ernæringsanomalier.

Elektriske Forhold normale.

Ved Undersøgelse den 24 April 88 fandtes en let anæsthetisk Flek paa venstre Kind og omtrent tilsvarende Del af Mundhulens Slimhinde. Paa Fingerspidserne var Følelsen lidt bedre end ved første Undersøgelse. Det samme er, som det vil sees af Fig. 57, ogsaa Tilfældet paa Underextremiteterne. Anæsthesiens Udbredning ved denne Undersøgelse fremgaar forøvrig af Tegningen.

Paraplegisk Form med forskjellig Intensitet af Anæsthesien er kjendelig paa Underextremiteterne. Smaa Flekker paa Fingertoppene og i Ansigtet udfylder Billedet.

XXVI.

(Fig. 58).

E. O., Stenhugger, 39 Aar gammel, tilhører sund Slægt og har ikke havt Syfilis. Han har havt tungt Arbeide, og dette mener han er Aarsagen til Sygdommen.

Denne optraadte to Aar før Indkomsten i Hospitalet med Crises gastriques, Paræsthesier af forskjellig Art, Pudefornemmelse og Ned-

sættelse af Følelsen. Ogsaa Muskelkraften aftog, saa han hurtig blev træt og maatte ophøre med sit Arbeide. Urinladning og Afføring har været i Orden, og Sandseorganerne har intet manglet. Jeg undersøgte ham den 11 Marts 1890 og fandt da følgende:

Muskulaturen er slap. Ingen trofiske Forandringer af Huden.

Der er betydelig Ataxi med høist ustø og vaklende Gang. Staar ligeledes daarlig, især med lukkede Øine.

Senereflex mangler absolut.

Kraften i Benene temmelig god, bliver end ikke træt, naar han gaar; naar han kun har nogen Støtte, mener han at kunne gaa, saalangt det skulde være.

Arme og Hænder gode med Hensyn paa Kraft. Brugen ikke indskrænket. Ingen Ataxi, Ustøhed eller Tremor. Begge Pegefingerspidser finder dog ikke hverandre fuldstændig sikkert.

Ingen Atrofi.

Urinladning og Afføring normal.

Sensibilitet (Fig. 58):

Høire Haand:

Han føler Berøring „som om Huden var grov“, „tyk“, „som der skulde ligge noget udenpaa Huden“. Føler selv letteste Berøring og lokaliserer rigtig. Æsthesiometer paa Spidserne 3 mm.

Temperaturfølelse: Over den syge Del føler han koldt mindre koldt og varmt mindre varmt end over sund Hud paa symmetrisk Sted.

Faradisk Fornemmelse:

Syg 78, sund 82 mm. Ved 75 mm. føler han det bedre paa venstre end paa høire Haand.

Anbringes den metalliske Elektrode paa syg Hud, saa spildrer det helt ned i Toppene ogsaa paa de sunde Fingre og opover i Vola til Haandleddet.

Faradisk Smerte var resp. 35 og 40 mm.

Smerten ved samme Strømstyrke er større paa sund end paa syg Hud.

Ledningen fuldstændig hurtig.

Benene:

Under Fodsaalerne, over det optegnede Parti er Anæsthesien næsten komplet, selv ikke stærkt Indtryk føles, lokaliseres slet ikke, han føler ikke selv dybe Knappenaalsstik, ei Forskjel paa Spids og Hoved. Neppe nogen tydelig Langsomhed af Ledningen.

Anæsthesien omfatter alle Følekvaliteter.

Hudreflex er øget, optræder som en Bøiebevægelse. Ved dybe Stik i Fodsaalen er der en lang Efterfornemmelse, ubehagelig, saa han klør sig, ikke andetsteds end i Fodsaalen.

Et stærkt Stik i høire Fodballe fremkalder følgende:

Fornemmelse af Stikket i Fodballen, det „fløi ret op gjennem Benpipa“. Fornemmelsen kom pludselig, men øgedes bagefter, derpaa følte

han lignende — uden fornyet Irritation — i det andet Ben, og det føltes her akkurat paa samme Maade; samtidig indtraadte der Reflexbevægelse ligesom ved første Stikfornemmelse i høire Ben. (Irradiation baade af Føleindtrykket og af Reflexbevægelsen).

Saaledes er det ikke altid. Ved et Par senere Prøver føltes Stikket kun i det stukne Ben med sildig Reflexbevægelse, varig Efterfornemmelse, samt Spildring opover Benet til Laaret.

Sandserne er forøvrig gode. Pupillerne smaa, reflektorisk Pupillestivhed.

Sveder fornemmelig paa høire Halvdel af Panden, nøiagtig begrændset til Midtlinjen; Partiet indtager kun Panden, gaar ei opover Hovedet eller nedover Kindet.

Her findes en Anæsthesi, omfattende alle Kvaliteter og af samme Type med Hensyn paa Udbredningen.

De to sidste Tilfælde (Fig. 59 og 60—61) er eiendommelige ved den dorso- brachiale Udbredning, medens alle de øvrige Dele af Legemet er uberørte. Hos begge Patienter sees Ujævnheden af Anæsthesien inden det afficerede Omraade, og Flekkerne er tydelig fremtrædende inden dette. Alle Følekvaliteter er angrebne, hos den sidste er ogsaa Muskelsandsen dybt afficeret.

XXVII.

(Fig. 59).

E. K., Kjøbmand, 39 Aar gammel, kom under min Behandling i April 1885. Han havde paadraget sig Syfilis i 1871 og havde i Aarenes Løb underkastet sig de forskjellige Behandlingsmethoder. I flere Aar, oplyste han, havde han lidt af lancinerende Smerter, særlig i Knæerne, Skuldrene og Anklerne, og senere havde de øvrige Symptomer af en fremskreden Tabes dorsalis udviklet sig: Ataxi i Underextremiteterne, tildels ogsaa i Overextremiteterne, Rombergs Symptom, ophævet Senereflex, reflektorisk Pupillestivhed o. s. v., medens der ved Sandseorganerne forøvrig, ved Urin- og Kjønsorganerne, intet abnormt var at paavise. Anæsthesi havde han først bemærket i de sidste 1—$1^1/_2$ Aar.

Anæsthesien blev funden tilfældig paa Kroppen, medens han selv gjorde opmærksom paa, at han følte mindre godt paa Armene. Den optraadte i den Udbredning og med den Intensitet, som paa Fig. 59 angivet og omfattede alle Følekvaliteter.

XXVIII.

(Fig. 60—61).

J. M., Sømand, 48 Aar gammel, indkom d. $^2/_{11}$ 96.

Han synes at tilhøre en sund Slægt. Han har altid været frisk, indtil han i 23 Aars Alderen under en Storm paa Nordsøen fik et Slag under Brystet af en Baadkrabbe. Han besvimede og blev i bevidstløs Tilstand bragt tilkøis; kom strax til sig selv igjen, men laa gjennemvaad og frøs i henved 12 Timer, før nogen fik Tid til at hjælpe ham. Han laa da tilsengs i 3 Dage, havde Smerter under Brystet, Kvalme og brækkede op alt, han nød. Han var yderlig slap og mat, men kom sig saa og gik oppe en 8 Dages Tid, da han igjen fik Kvalme og Brækninger og blev saa mat, at han igjen maatte lægge sig og laa i 8 Dage.

Siden den Tid har han aldrig været ganske frisk. I de 4—5 første Aar efter havde han regelmæssig hver 3die Uge Kvalme og kopiøse Brækninger, der i Regelen varede 3—4 Dage; i de frie Mellemrum taalte han Maden godt.

Nogen Tid efter begyndte han at kjende en eiendommelig klemmende, sammensnørende Smerte i Korsryggen og Siderne, naar han skulde have Afføring; Defæcationen blev besværlig, hvilket den har været hele Tiden siden. Noget senere indfandt denne sammensnørende Fornemmelse sig ogsaa ellers, omend i mindre Grad; han faar stærke klemmende Smerter i Korsryggen og Siderne, naar han ler.

Omtrent 1 Aar efter Sygdommens Begyndelse indlagdes Pat. paa det „Gamle Rigshospital"s med. Afdeling A., hvor han laa fra 7/8—8/10 75. Medens han laa der, havde han to Anfald af Kvalme og kopiøse Brækninger ledsaget af stærke Koliksmerter, særlig omkring Navlen. Anfaldene stod paa 4—5 Dage, Almentilstanden var da yderlig slet; men i Mellemtiden mellem Anfaldene befandt han sig vel og taalte Maden godt. Anfaldene paavirkedes ikke af den anvendte Behandling.

I de følgende 4 Aar plagedes han saa af Kvalme og Opkastelser, og var saa mat og slap, at han ikke turde gaa tilsøs men holdt sig hjemme.

Han begyndte nu ogsaa at plages af „Gigt" paa de forskjelligste Steder af Kroppen. Første Gang han mærkede den, „braatog" den ham slig i begge Laar, som om han skulde være blevet stukket med Knive; han kunde ikke røre sig og maatte hjælpes hjem.

Siden den Tid har han stadig havt lynsnare Smerter snart i Overextremiteterne, snart i Kroppen og Underextremiteterne, snart ogsaa i Hovedet, især i Panden paa begge Sider af Næseroden.

I denne Tid begyndte han ogsaa at blive daarligere til at klare sig i Mørke, følte sig ustø i Benene. Ogsaa om Dagen var han mindre sikker. Vendte han Hovedet for at se efter nogen, holdt han paa at falde.

I de sidste 20 Aar har han faret tilsøs; har stadig følt sig mat og slap, men dog kunnet udrette sit Arbeide. Kvalme og Brækninger har han i denne Tid været saagodtsom fri for, har taalt Maden godt.

I de 4—5 sidste Aar har Pat. havt en prikkende Fornemmelse i Fødderne især om Natten; han har gjerne villet ligge med Fødderne udenfor Tæppet. Stortæerne har i denne Tid været „visne".

I Løbet af de senere Aar har Pat. besvimet 3 Gange for resp. 8 à 9, 7 og 4 Aar siden. Han har faldt om uden kjendt Aarsag, har været ganske kort borte, skal ikke have havt Kramper under Anfaldet, har reist sig op og gaaet i Arbeide igjen uden nogen Afbrydelse. Efterpaa husker han intet af det passerede, der kom ikke Pareser eller Paralyser efter Anfaldet. Pat. har gjentagne Gange, hurtig forbigaaende, seet dobbelt, f. Ex. to Billeder paa Væggen istedenfor ét.

I 4de og 5te Finger paa begge Hænder og ligeledes langs Ulnarsiden af Underarmen har Pat. følt sig vissen i mange Aar; han har mærket, at han ikke har havt Følelse her, naar han f. Ex. har tørret af Bordet med Haanden eller Armen.

For ca. 2 Maaneder siden havde han stærke Smerter i Ryggen, om Livet, samt i Armene; havde Følelsen af, at han blev trukket nedover, kunde ikke gaa ret. Smerterne var paa sit høieste i 3 Dage, hvorefter de lidt efter lidt gav sig. Strax efter mærkede han, at han blev vissen og rar i Hænder og Arme, særlig i høire. Han blev klodset i Hænderne, slap Gjenstande, han holdt i, særlig i Mørke, naar han ikke kunde se, orkede ikke løfte noget tyngre Gjenstande. Dette har lidt efter lidt forværredes, saa han i de sidste 6 Uger ikke har kunnet udføre sit Arbeide.

Appetiten har i de sidste 20 Aar været noksaa god, ligesom han har taalt Maden godt. Afføringen har som nævnt været træg og besværlig. Urinladningen har altid været i Orden. Søvnen har været urolig, har været meget plaget af Drømme; naar han har vaagnet, har han ofte været som fra sig selv og ikke vidst, hvor han har været.

Pat. benegter bestemt at have havt nogen venerisk Sygdom. Efter indgaaende Examination fastholder han bestemt, at han aldrig har været smittet, negter, at dette kan være muligt.

Stat. præs.

Pat. er mager og bleg, Ansigtsfarven kachektisk, gusten med indfaldne Træk.

Pupillerne ulige store; venstre 4 mm., høire 2,5 mm. (ved Lampelys); de reagerer ikke for Lys og daarlig, men dog noget, for Akkomodation.

Ved Syn opad og til venstre erholdes Dobbeltbilleder, dog kun en Gang imellem. Ingen Strabismus; Bevægelserne af Bulbi er gode og selv ved Syn i Synsfeltets Periferi optræder ingen Rykninger eller Usikkerhed.

Ingen Motilitets- eller Sensibilitetsforstyrrelser i Ansigtet.

Haandtrykket er svagt i begge Hænder, særlig høire. Samtlige Bevægelser i Armene udføres med yderst liden Kraft. Venstre Arm kan hæves næsten til vertikal Stilling, høire knapt nok til horizontal, og under denne Arms Bevægelser indtager Scapula den for en Serratuslamhed karakteristiske Stilling.

Muskulaturen i Armene er i sin Helhed slap.

Der sees stadige fibrillære Rykninger i M. interosseus externus primus paa høire Haand, og første Spat. inteross. er indfaldent.

Ingen Sene- eller Periostreflex.

Der er udtalt Ataxi i Overextremiteterne; Pat. kan kun med Møie føre begge Pegefingre sammen, famler ogsaa, naar han skal gribe efter Gjenstande, særlig med høire Haand.

Han opfatter alle Bevægelser, som udføres i Skulder- og Albueleddene, derimod ikke i Haand og Fingerleddene paa høire Side — tildels, omend usikkert, i samme Led paa venstre Side. Naar man har bibragt høire Arm en Stillingsforandring, saa erkjender han denne tildels strax, men efter en kort Stunds Forløb bliver Armen borte for ham, og han ved ikke længer, hvor han har den. Med høire Haand erkjender han ikke selv store Gjenstande som Salmebog, Kniv, Nøgel; med venstre Haand erkjender han dem, naar han faar dem i de 3 første Fingre, men heller ikke her kan han kjende Forskjel paa en 1 Krone og 2 Krone, og en 25 Øre og en 10 Øre bliver fuldstændig borte. Anbringes 1 Krone i Haandens Ulnarside eller selv mellem 2den og 3die Finger, finder han den overhovedet slet ikke. Han kan ikke hente Gjenstande op af Lommen; i Mørke har han vanskelig for at finde Lommen.

I Mørke og om Natten ved han ikke, hvor Armen er. Kan tro, at han har den paa Brystet, og saa falder den pludselig ned fra Hovedet og slaar til ham i Ansigtet. Dette har hændt ofte; værst er det med høire Haand, men det kan ogsaa hænde med venstre.

I Underextremiteterne kan samtlige Bevægelser udføres; Kraften er dog nedsat.

Patellarreflexerne er ophævede; ingen Fodklonus. Sensibiliteten er normal. Pat. lægger med Lethed og bestemt den ene Fods Hæl paa det andet Bens Knæ og omvendt; skriver let 0 og 8-Tal i Luften med begge Ben. Han reiser sig uden Vanskelighed fra sin Stol og gaar uden nogen indledende Bevægelse. Hans Gang er maaske noget ustø, ikke udtalt ataktisk. Han kan staa længe aldeles rolig med lukkede Øine og sluttede Fødder, tilslut vakler han dog. Oplyser, at han staar ustøt, naar han skal trække Skjorten over Hovedet; holder da paa at falde.

Følelsen var nedsat i det paa Fig. 60 afsatte Omraade og i den Grad, som der er angivet, Anæsthesien omfatter alle Kvaliteter. Desuden er der en betydelig Hyperæsthesi over Armene, tildels paa Brystet og Baghovedet.

$^{11}/_{1}$ 97. Over de hyperæsthetiske Legemsdele er han mere og mindre saar, tildels temmelig stærkt. Hyperæsthesien vexler vistnok en Del, eftersom Smerterne optræder, men viser sig i det hele at være temmelig bestemt og konstant bundet til de anførte Legemsdele.

Anæsthesien (Fig. 61) maa søges, kan ikke selv fuldt betegne Grændsen. Fra let Anæsthesi til den fuldstændige er der en jævn Overgang, dog med en Afgrændsning saa vidt tydelig, at han under Under-

søgelsen kan angive den. Fornemmelsen over de let anæsthetiske Partier er afdæmpet, som der laa et Slør mellem Huden og den undersøgende Finger.

Lokalisationsevnen synes nedsat i Forhold til Anæsthesien. Over de helt følesløse Dele lokaliserer han slet ikke, idet han ikke føler Indtrykket, over de øvrige er der Usikkerhed.

Smertefølelsen er ligeledes nedsat, vistnok i samme Forhold.

Temperatursandsen er ogsaa tydelig nedsat; han føler ikke sikkert Forskjel paa udpræget varmt og udpræget koldt over de helt anæsthetiske Dele. Dog synes det, som om Evnen til at fornemme Temperatur ikke er saa fuldstændig svunden som de øvrige Følekvaliteter. Over de mindre stærkt anæsthetiske Dele tør det være tvivlsomt, om Temperatursandsen i nogen tydelig Grad er nedsat.

Gjenstandsfølelsen er omtrent den samme som før. Mindre Gjenstande kan han ikke erkjende med nogen af Hænderne, større tildels, men usikkert, og om Natten og i Mørke ved han ikke, hvor han har hverken Arme eller Hænder. Underextremiteterne har han god Greie paa.

Tilstanden forøvrig temmelig uforandret. Han er stærkt plaget af lancinerende Smerter. Han har ligget tilsengs den hele Tid i Hospitalet.

* * *

Som man af det foregaaende vil se optræder Anæsthesien i sin Udbredning meget regelmæssigt ved Tabes dorsalis, saa regelmæssigt, at den ofte kan have en afgjørende diagnostisk Betydning. I denne typiske Udbredning maa jeg se Symptomets radikulære Oprindelse; det er et Symptom bundet til og udgaaet fra det perifere, sensitive Nevron, der i sin Helhed maa antages rammet. Herved bliver Anæsthesien ved Tabes beslægtet med Anæsthesien ved de perifere Nervelidelser, kun forskjellig fra disse derved, at her alene en Del af Nevronet er lidende. Den bliver derimod i sine rene og typiske Former væsentlig forskjellig fra den egentlig centrale Anæsthesi, udgaaende fra høiere liggende Nevroner. Disse Former bør sondres ud fra hverandre, og det er sandsynligt, at Studiet heraf vil belyse mangt og meget vedrørende disse Spørgsmaal, som endnu er dunkelt.

Under Behandlingen af saavel de traumatiske eller andre Lidelser af enkelte perifere Nerver som de multiple Nevriter, derunder indbefattet Spedalskhed, har vi stadig kunnet erkjende Anæsthesiens Udbredning til visse Nervegebeter, — en begrændset Flek eller, hvor flere Nerver har været lidende, en sammenløbende Flade, der klinisk har traadt frem i Hanske- eller Strømpeform. Ikke saa ved Tabes.

Her erkjender vi ingen Udbredning til bestemte Nerveomraader paa enkelte Undtagelser nær. Det er den uregelmæssige Flek, som her er det eiendommelige. Blader man igjennem Tegningerne, faar man vistnok stærkt Indtryk heraf. Dog er der ogsaa i disse Flekkers Optræden noget lovmæssigt og især er det Tilfældet med, hvad jeg vil kalde Bryst- og Armflekkerne. Paa Brystet er Bælteformen det fremtrædende, mere eller mindre bredt, fra en Rem til et helt Panser. Paa Armene er den ulnare Udbredning særdeles karakteristisk, Omraadet de kutane Grene, der udspringer sammen med Rødderne til Nerv. ulnaris, denne selv og herfra især paa Fingertoppene gaaende over paa Medianus- og Radialisomraadet. Paa Fødderne har det slaaet mig, hvor ofte den mediale Del af Fodsaalen er uberørt.

Naar endelig en Flerhed af Rødderne er trukne ind i Lidelsen, er det klart, at en Sammensmeltning af Flekkerne maa kunne finde Sted, og da faar man ogsaa ved denne Sygdom Anæsthesi i Form af Hanske eller Strømpe, gaaende mere eller mindre høit op, ligetil den kan indtage Størstedelen af Legemsoverfladen.

Der er dog fra den enkelte lille Flek til den svære Udbredning saa mange Varianter, at det her vil blive for vidtløftigt at gaa ind paa dem. Jeg maa henvise til Tegningerne i denne Henseende.

Af disse vil man ogsaa se, at Anæsthesien kan optræde yderst forskjellig med Hensyn paa sin Intensitet, fra ganske let, saa den kun synes at være en Paræsthesi, til komplet.

Med Hensyn paa de enkelte Følekvaliteters Forhold, saa har jeg intet konstant fundet. Vistnok har hyppig alle Kvaliteter lidt nogenlunde ligelig, saavidt det kunde bedømmes, men paa den anden Side findes ogsaa ofte en Ujævnhed, dog uden at nogensinde en udpræget dissocieret Følelamhed er forekommet, som vi kan se den ved Syringomyeli og som jeg har beskrevet den ved Lepra. I enkelte Tilfælde har der været ligetil totalt Tab af Evnen til at opfatte Lemmernes Stilling og Bevægelser samt Gjenstandene, uden at dette synes at være afhængigt af den kutane Anæsthesi; dog er det neppe hyppig, at man paatræffer disse Symptomer saa udpræget, som i Tilfældene 21 og 28.

Anæsthesien ved Tabes er studeret med stor Nøiagtighed af en Række Forfattere, og jeg finder ved Studiet af disses Arbeider mine Anskuelser i det hele bestyrket, uagtet det eiendommelige ved Tabesanæsthesien ikke forekommer mig saa skarpt fremhævet, som det i

mine Øine fortjener. Duchenne har med sit skarpe kliniske Blik ogsaa karakteriseret dette Symptom. Oulmont har for omkring 20 Aar siden leveret en indgaaende Undersøgelse heraf, har fundet en karakteristisk Forekomst og opstillet Prædilektionssteder. Til ham slutter en Flerhed af franske Forfattere sig, Charcot, Vulpian, Fournier, Grasset, Marie, Raymond. Af tyske Forfattere skal jeg nævne Leyden, Erb, Oppenheim, Laehr, Leimbach. Hos Gowers finder man mindre klare Angivelser. Forekomsten i Flekker fremhæves hos de fleste af disse og Prædilektionssteder angives som nævnt. Charcot henleder særlig Opmærksomheden paa den ulnare Form. Enkelte Forfattere har ikke kunnet se det karakterstiske og regelbundne ved disse Former; for disse optræder Anæsthesien uden fast Regel.

Med Hensyn paa de enkelte Følekvaliteters Forhold, saa angives det, at dels kan alle være angrebne, dels kun enkelte, saaledes at man faar de forskjelligste Kombinationer. Særlig Analgesien har fundet almindelig Indpas. Som man af mine Tilfælde vil se, kan der vistnok ikke opstilles nogen almengyldig Regel, men Uregelmæssigheden spiller dog kun af inden visse Grændser.

Forklaring til Tegningerne.

betyder total Anæsthesi.

— middels —

— let —

Fig.	1— 3	(Tilf.	No.	1)	Anæsthesi ved	Alkoholnevrit.
„	4— 6	(„	„	2)	— -	—
„	7— 9	(„	„	3)	— -	—
„	10—12	(„	„	4)	— -	—
„	13—14	(„	„	5)	— -	difteritisk Lamhed.
„	15—16	(„	„	6)	— -	—
„	17	(„	„	7)	— -	—
„	18—20	(„	„	8)	— -	—
„	21	(„	„	9)	— -	—
„	22	(„	„	10)	— -	Beri-Beri.
„	23	(„	„	11)	— -	—
„	24	(„	„	12)	— -	—
„	25	(„	„	13)	— -	—
„	26	(„	„	14)	Flekker og Ar ved	Lepra.
„	27	(„	„	„)	Anæsthesi -	—
„	28	(„	„	15)	Flekker og Ar -	—
„	29	(„	„	„)	Anæsthesi -	—
„	30	(„	„	16)	Flekker og Ar -	—
„	31	(„	„	„)	Anæsthesi -	—
„	32	(„	„	17)	— -	—
„	33—37	(„	„	18)	— -	Tabes dorsalis.
„	38—44	(„	„	19)	— -	—
„	45—47	(„	„	20)	— -	—
„	48—51	(„	„	21)	— -	—
„	52	(„	„	22)	— -	—
„	53	(„	„	23)	— -	—
„	54—55	(„	„	24)	— -	—
„	56—57	(„	„	25)	— -	—
„	58	(„	„	26)	— -	—
„	59	(„	„	27)	— -	—
„	60—61	(„	„	28)	— -	—

RECHERCHES

SUR

L'ANESTHÉSIE CUTANÉE

DANS LA

NÉVRITE MULTIPLE ET LE TABES DORSALIS

PAR CHR. LEEGAARD

RECHERCHES

SUR

L'ANESTHÉSIE CUTANÉE

DANS LA

NÉVRITE MULTIPLE ET LE TABES DORSALIS

PAR CHR. LEEGAARD

RECHERCHES
SUR
L'ANESTHÉSIE CUTANÉE
DANS LA
NÉVRITE MULTIPLE ET LE TABES DORSALIS

PAR CHR. LEEGAARD

Dans un précédent travail[1], j'ai publié les résultats auxquels j'ai été conduit par mes recherches sur les rapports existant entre l'anesthésie cutanée et les affections nerveuses périphériques.

Les cas dont je rendais compte étaient soit traumatiques, soit de nature équivalente, par exemple des paralysies par compression par suite de tumeurs, d'exostose, etc. Dans un certain nombre de cas, un seul nerf était intéressé dans l'affection, dans d'autres cas, il y en avait plusieurs. Je vais rappeler ici très-brièvement les points principaux de ce travail, qui doivent servir de base pour l'appréciation des cas que je vais décrire tout-à-l'heure.

Il résulte des cas que j'ai pu rassembler que le domaine exclusif du nerf ulnaire est un peu moins étendu que le district anatomique qu'il innerve, et qu'il y a en dehors de ce domaine exclusif une région qui ne reçoit pas exclusivement son innervation de ce nerf, mais où il y a lieu d'admettre que d'autres nerfs sont en jeu sans qu'on puisse dire lesquels.

Ce district commun, comme je l'appelle, a les mêmes limites que le domaine anatomique du nerf ulnaire. Toutefois c'est à l'ulnaire qu'incombe pour la majeure partie l'innervation de ce commun district.

---

[1] Om anæsthesi ved perifere nervelidelser. N. M. f. L. 1894. N° 7.

Suivant mes recherches, c'est le nerf médian qui de tous les nerfs du bras semble être le plus indépendant, attendu qu'il est seul à innerver le domaine qui lui appartient et qui répond par conséquent à son domaine anatomique; en ce qui concerne ce nerf, on ne peut pas constater l'existence d'un district mixte d'innervation. C'est ce qui résulte avec une évidence indiscutable des cas cités par moi. Et justement parce qu'il en est ainsi dans toute une série de cas, je veux pointer ce fait remarquable que le nerf médian a pu servir de base aux nombreux et importants travaux sur la sensibilité récurrente, provoqués par le célèbre cas de Richet.

Quant au nerf radial, il paraît avoir bien, en ce qui concerne la terminaison sensible, un domaine correspondant à son extension anatomique, mais on ne peut dire à coup sûr qu'il y ait le monopole de l'innervation. On ne peut admettre qu'il y ait dans la main un district à lui tout seul; il n'avait au contraire qu'un district commun.

On ne peut dire d'une façon précise quels sont parmi les nerfs de la main ceux qui le suppléent; je suis disposé à croire que c'est le nerf médian plutôt qu'un autre, mais je manque de preuves à cet égard. Il s'ensuit que dans mes cas, l'anesthésie du radial est indistincte et inconstante. Par la section du nerf cutané postérieur-inférieur, il semble se produire une anesthésie limitée au district anatomique que ce nerf est seul à innerver. Quant au rameau cutané supérieur, je n'ai pu faire aucune constatation absolue.

Tous les autres nerfs sensibles semblent jouir d'une grande indépendance, tant dans leur ensemble que dans leurs ramifications isolées; l'anesthésie est limitée à leur domaine connu, et elle est complète quand le circuit est entièrement tranché.

J'ai enfin présenté des exemples d'anesthésies mixtes, lorsque le circuit est interrompu en tout ou en partie pour plusieurs nerfs à la fois, ainsi que d'anesthésies du plexus et des racines.

Ces anesthésies ont des formes plus ou moins caractéristiques, suivant le champ plus ou moins grand des nerfs lésés. Tant pour les extrémités supérieures que pour les extrémités inférieures, nous rencontrons ici des formes particulières (comme la paralysie d'Erb ou celle de Klumpke, les maladies du cône terminal, ou celles de la cauda equina, etc.), sur lesquels ce n'est pas ici le lieu d'insister. Quand tous les nerfs sont affectés, nous nous trouvons devant des

anesthésies d'une grande étendue, embrassant l'extrémité toute entière à la façon d'un gant ou d'un bas.

Il y a une grande régularité et beaucoup de constance dans la manière d'être de l'anesthésie; je ne puis donc me déclarer d'accord avec les auteurs qui représentent ce symptôme comme capricieux.

Dans la plupart de mes cas, toutes les facultés sensitives étaient également affectées.

* * *

Dans les cas de *névrite multiple* (n° 1—13, fig. 1 à 25) que j'ai eu l'occasion de signaler, il est vraiment remarquable de voir la régularité régnant au point de vue de la manière d'être de l'anesthésie dans ces maladies.

En général, c'est la comparaison avec la forme d'un gant ou d'un bas qui rend compte de la façon la plus frappante de l'extension du domaine de l'anesthésie. Elle embrasse les parties périphériques des extrémités et peut fort bien être limitée au bout des doigts, ou au pied, mais elle peut aussi remonter jusqu'aux coudes, plus haut même, et jusqu'aux cuisses.

Dans tel ou tel cas, on trouve que le domaine d'un nerf donné, par exemple de l'ulnaire, est plus attaqué que les autres. Il est rare que l'anesthésie se borne à des taches ou ilôts. Dans un certain nombre de cas la transition de la peau malade à la peau indemne est si insensible, qu'on ne peut tracer la limite exacte de l'anesthésie — c'est ce qui a généralement lieu; dans d'autres cas la frontière varie un peu d'un jour à l'autre, et le plus souvent alors, elle est en rapport avec les accès douloureux.

L'anesthésie est rarement complète, souvent elle est légère ou moyenne. Mais d'une façon tout-à-fait générale, elle gagne en intensité vers la périphérie.

Le plus souvent toutes les facultés sensitives sont assez régulièrement intéressées. Parfois aussi les parties plus profondes sont atteintes, et le malade perd alors la faculté de reconnaître les objets. Je n'ai jamais rencontré l'anesthésie dissociée dans sa forme pleinement développée. Par contre, j'ai rencontré de telles inégalités dans l'inhibition des diverses facultés sensitives, que l'anesthésie pouvait à bon droit être caractérisée comme telle.

Quand l'anesthésie est suivie de guérison, il se produit comme un trou plus ou moins grand dans le pied du bas, et la guérison procède par assises à peu près horizontales dans le sens de la périphérie. Il peut alors fort bien ne rester en dernier lieu qu'une tache, qui disparaît finalement aussi.

Dans la lèpre (nos 14—17, fig. 26—32) il convient de distinguer deux espèces d'anesthésie, l'anesthésie par plaques (lépreux) et l'anesthésie névritique.

L'anesthésie par plaques (lépreux) se présente naturellement avec irrégularité, sous forme de grandes plaques connexes de l'affection cutanée, et cela s'applique au type anesthétique, tout comme au type nodeux de cette maladie.

L'anesthésie peut être complète ou très-légère, et s'attaquer à toutes les facultés sensitives, ou bien être dissociée. C'est ce qui m'explique pourquoi certains auteurs ont confondu la syringomyélie et la lèpre.

L'anesthésie névritique a le même habitus clinique que j'ai décrit précédemment, et je n'ai donc pas à y revenir.

Mais il est un point que je dois signaler. On a, dans certains cas de lèpre, rencontré des altérations de la moëlle épinière, et l'on pourrait être tenté de croire que cette maladie peut aussi donner lieu à une anesthésie myélogène.

Mais ce ne sont là que des cas épars: Boeck et Danielssen disent en avoir rencontré, Armauer-Hansen, Neisser, Leloir n'ont rien trouvé de pareil, mais d'autres ont refait les mêmes constatations, et parmi eux, je nommerai Looft. Cet observateur a décrit une moëlle épinière ressemblant fort à celle d'un tabes dorsalis. On pourrait sans doute trouver l'expression clinique de ce fait dans la manière d'être de l'anesthésie, mais cette expression n'a pas été trouvée jusqu'ici, et pour ma part, je n'ai pas rencontré de cas de ce genre.

* * *

Dans le tabes dorsalis (nos 18—28, fig. 33—61) nous ne trouvons pas, sauf de rares exceptions, que l'anesthésie soit circonscrite au domaine de tel ou tel nerf.

Ici, c'est la plaque irrégulière qui est le fait caractéristique. Cependant, il y a une certaine loi dans la répartition de ces taches:

c'est ce qui arrive plus spécialement pour ce que j'appellerai les plaques pectorales et brachiales.

A la poitrine, la forme zônale domine sur une largeur variant depuis celle d'une ceinture jusqu'à celle d'une véritable cuirasse.

Aux bras, c'est l'extension ulnaire qui est la plus caractéristique; elle a pour domaine principal les rameaux cutanés dont les racines se trouvent associées à celles du nerf ulnaire, le nerf ulnaire lui-même, et enfin, surtout vers le bout des doigts, les domaines des nerfs médian et radial. Pour les pieds, j'ai été frappé de voir, combien la partie médiane de la plante jouit fréquemment de l'immunité.

Lorsque finalement la majeure partie des racines nerveuses se trouve englobée dans l'affection, il est clair que les plaques doivent pouvoir se souder les unes aux autres, et alors aussi, on trouve dans cette maladie la forme de bas ou de gant, montant plus ou moins haut, et pouvant même couvrir la majeure partie de la surface du corps.

Toutefois, entre la petite macule et cette extension énorme, il y a tant de variantes qu'il serait trop long de s'attarder à leur détail. Je me contenterai de renvoyer le lecteur aux figures.

Elles montreront aussi que l'anesthésie peut se manifester de façons très-diverses quant à son intensité, depuis une anesthésie si légère qu'elle semble n'être qu'une paresthésie jusqu'à l'anesthésie complète.

Quant à la façon dont se comportent les diverses facultés sensitives, je n'ai trouvé rien de constant. Il est vrai que souvent toutes ces qualités semblaient également atteintes, autant qu'on en pouvait juger, mais d'un autre côté on constate aussi fréquemment de l'irrégularité, sans pourtant qu'il y ait jamais eu anesthésie dissociée bien marquée, comme nous la rencontrons dans la syringomyélie et comme je l'ai décrite dans la lèpre.

Dans certains cas, cette anesthésie a atteint un tel degré que le sujet perdait jusqu'à la notion complète de la position de ses membres, ainsi que de leur déplacement, et celle des objets ambiants, sans que ceci provînt d'anesthésie cutanée : il est rare néanmoins de rencontrer ces symptômes à un degré aussi marqué que dans les cas n°s 21 et 28.

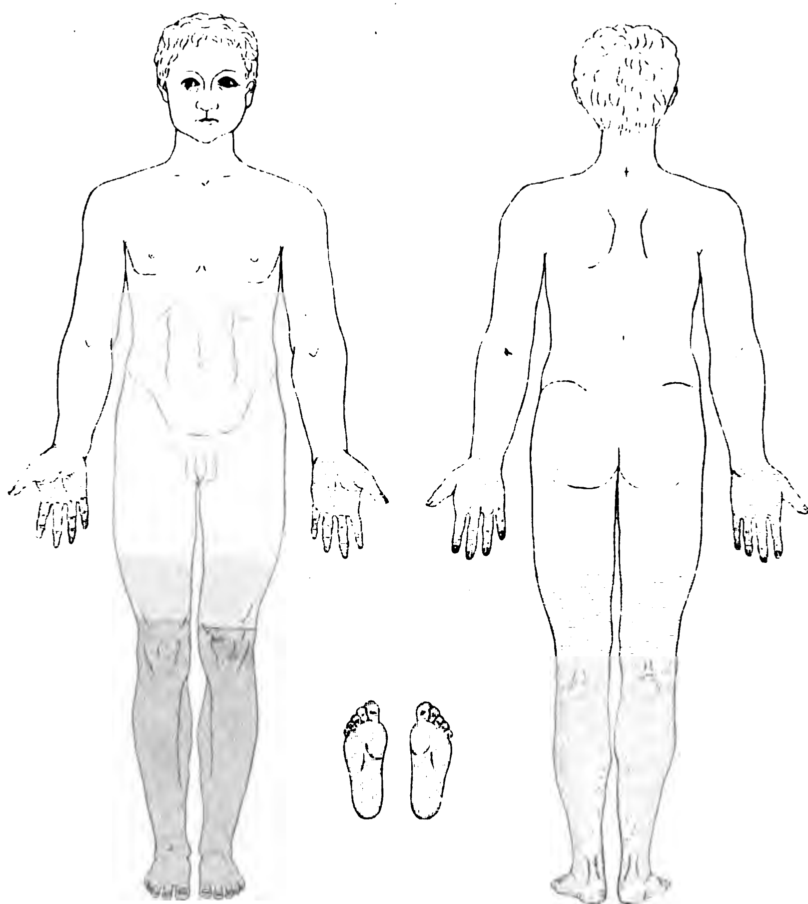

LÉGENDE

signifie anesthésie totale.
— — moyenne.
— — légère.

Fig. 1— 3	(Cas n° 1)	Anesthésie dans la névrite alcoolique.
„ 4 — 6	(„ „ 2)	— — - — —
„ 7— 9	(„ „ 3)	— — - — —
„ 10—12	(„ „ 4)	— — - — —
„ 13—14	(„ „ 5)	— — - paralysie diphtéritique.
„ 15—16	(„ „ 6)	— — - — —
„ 17	(„ „ 7)	— — - — —
„ 18—20	(„ „ 8)	— — - — —
„ 21	(„ „ 9)	— — - — —
„ 22	(„ „ 10)	— — le beri-beri.
„ 23	(„ „ 11)	— — - —
„ 24	(„ „ 12)	— — - —
„ 25	(„ „ 13)	— — - —
„ 26	(„ „ 14)	Plaques et stigmates dans la lèpre.
„ 27	(„ „ „)	Anesthésie — - —
„ 28	(„ „ 15)	Plaques et stigmates — - —
„ 29	(„ „ „)	Anesthésie — - —
„ 30	(„ „ 16)	Plaques et stigmates — - —
„ 31	(„ „ „)	Anesthésie — - —
„ 32	(„ „ 17)	— — - —
„ 33—37	(„ „ 18)	— dans le tabes dorsalis.
„ 38—44	(„ „ 19)	— — - — —
„ 45—47	(„ „ 20)	— — - — —
„ 48—51	(„ „ 21)	— — - — —
„ 52	(„ „ 22)	— — - — —
„ 53	(„ „ 23)	— — - — —
„ 54—55	(„ „ 24)	— — - — —
„ 56—57	(„ „ 25)	— — - — —
„ 58	(„ „ 26)	— — - — —
„ 59	(„ „ 27)	— — - — —
„ 60—61	(„ „ 28)	— — - — —

Fig. 1.

Centralofficinet f. Lith. Arbeider.

Fig. 2.

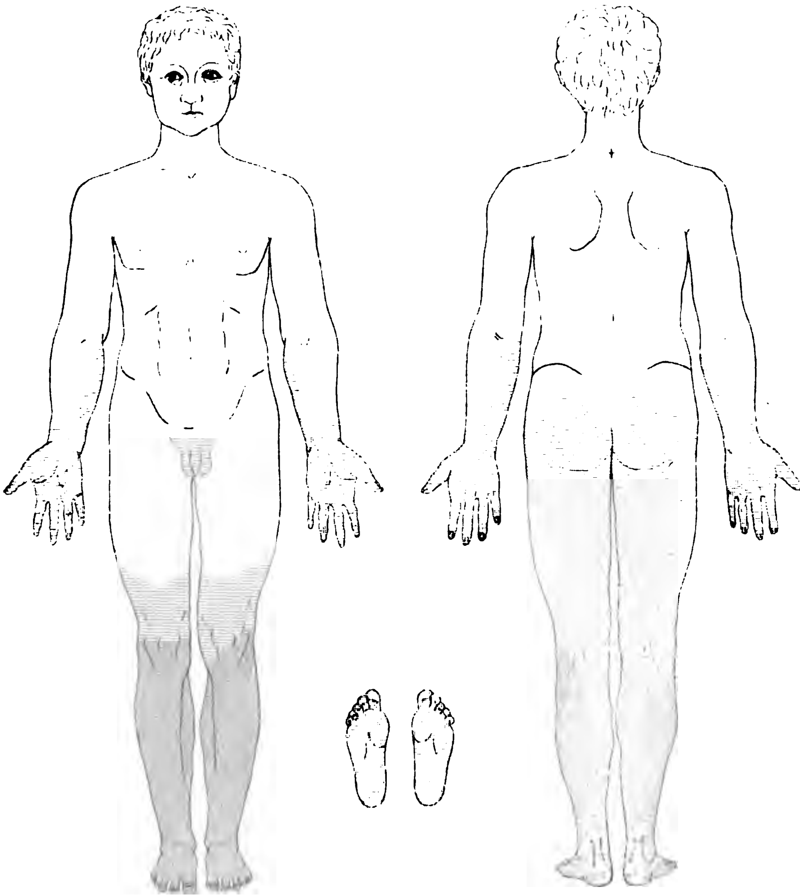

Fig. 3

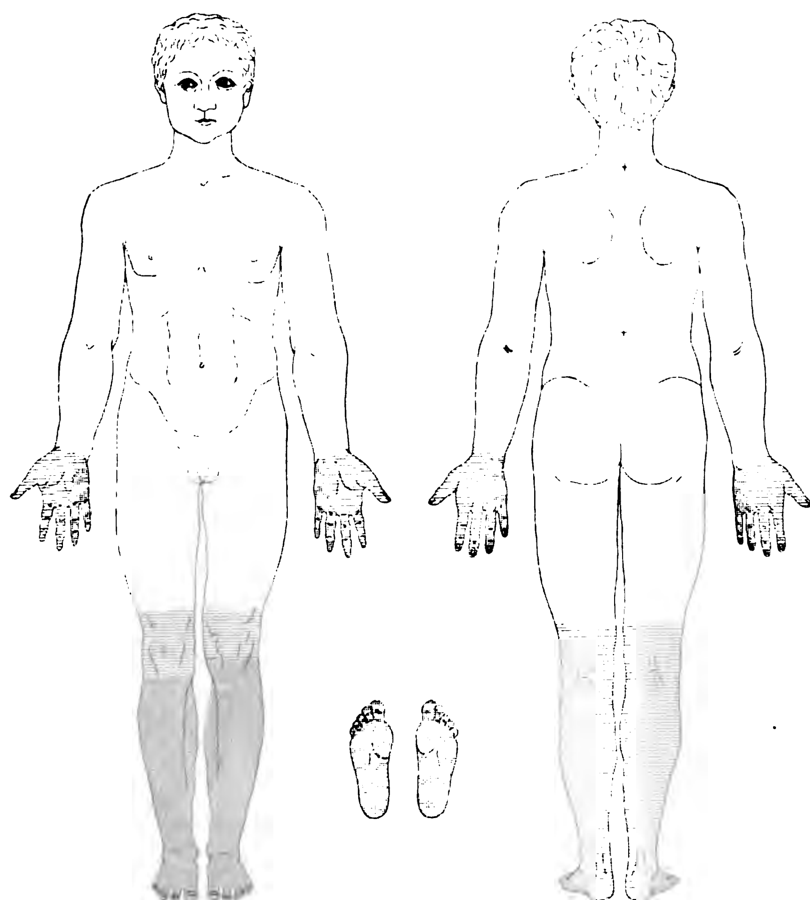

Fig. 4

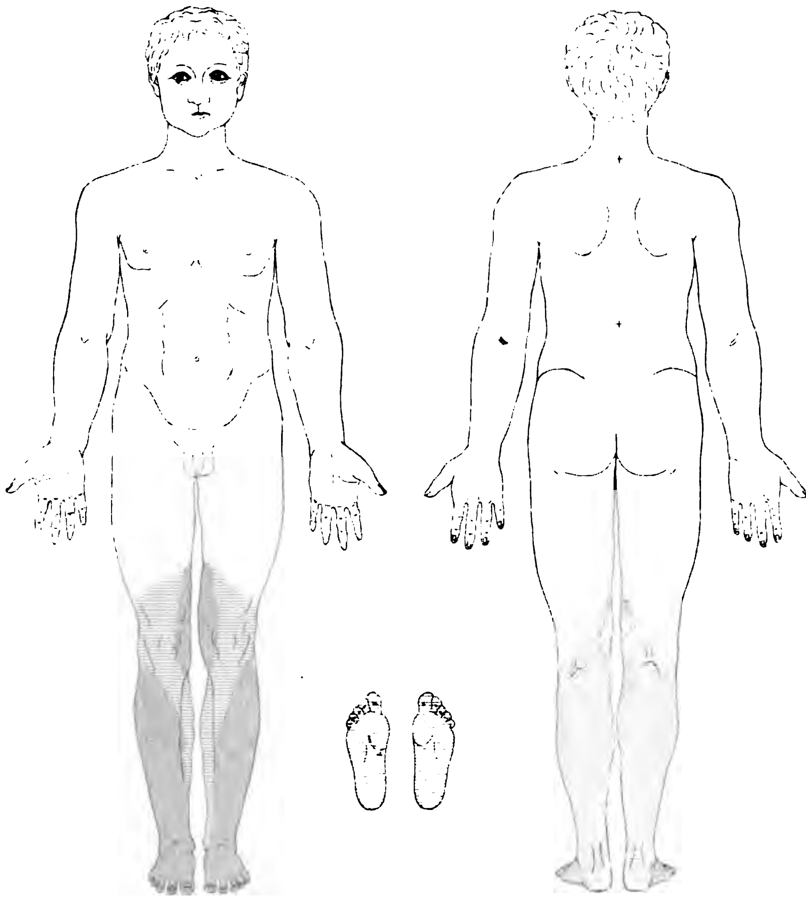

Fig. 5.

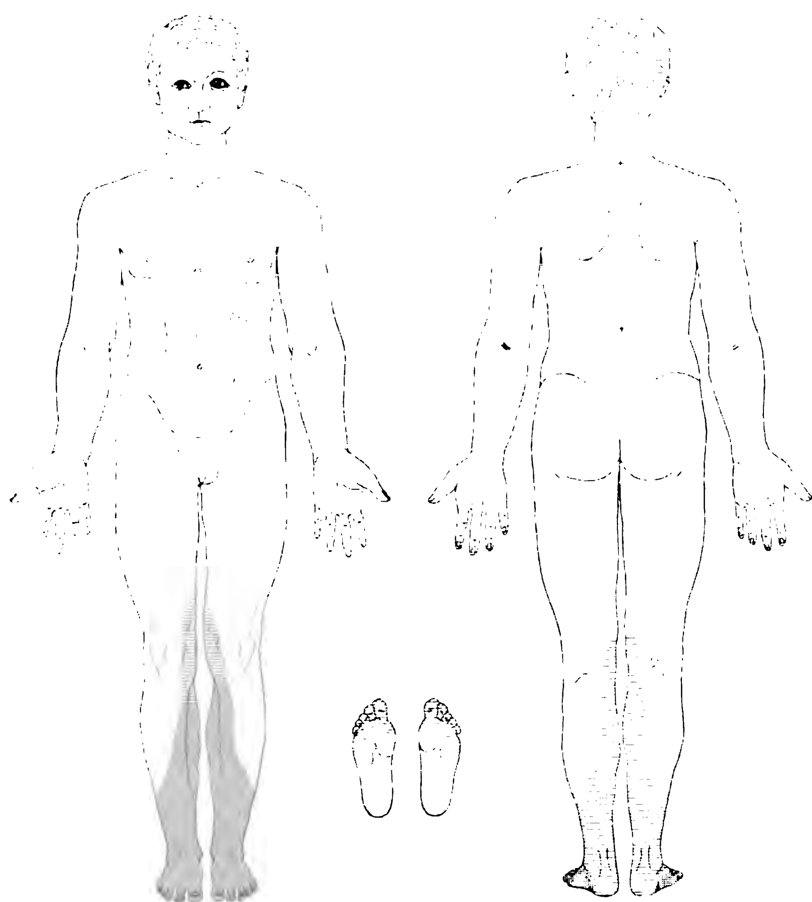

Fig. 6.

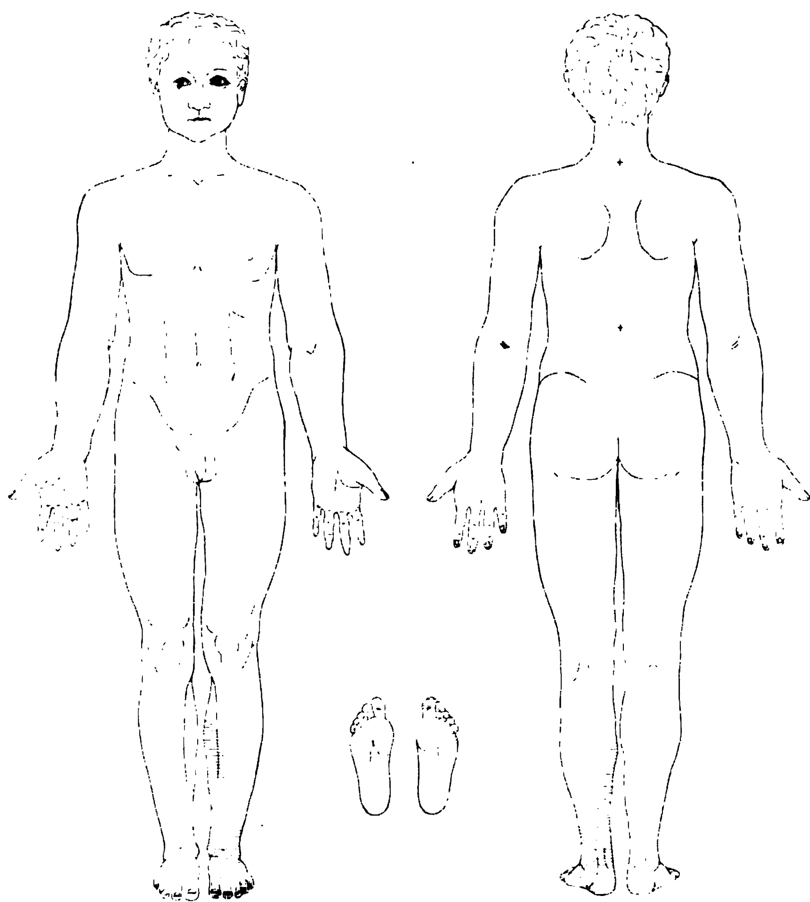

Fig. 7.

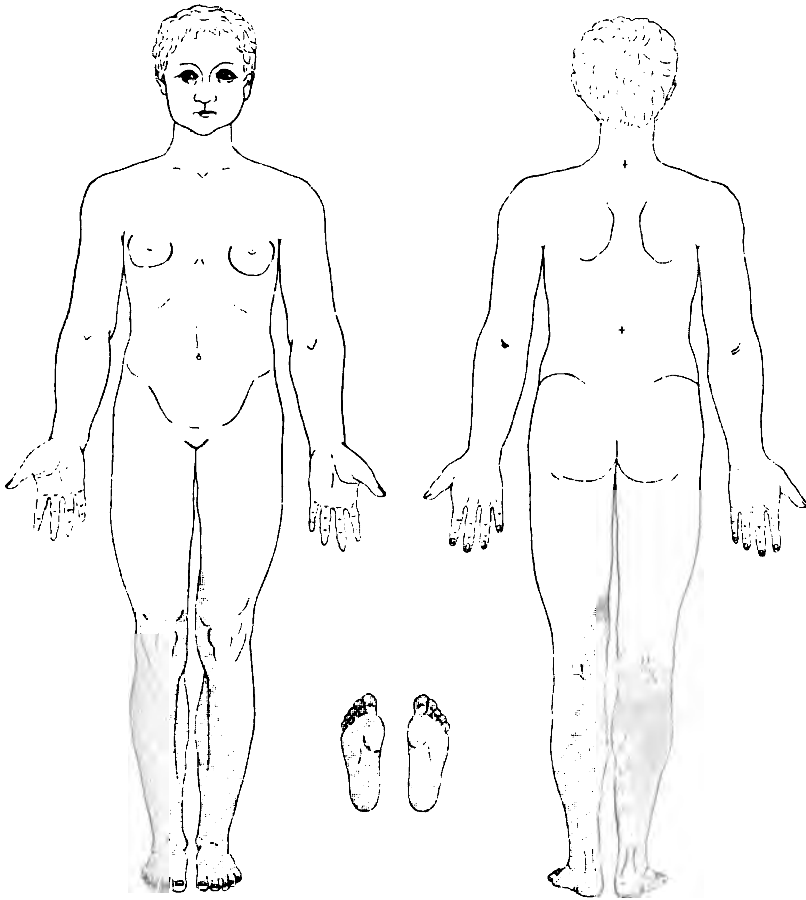

Fig. 8.

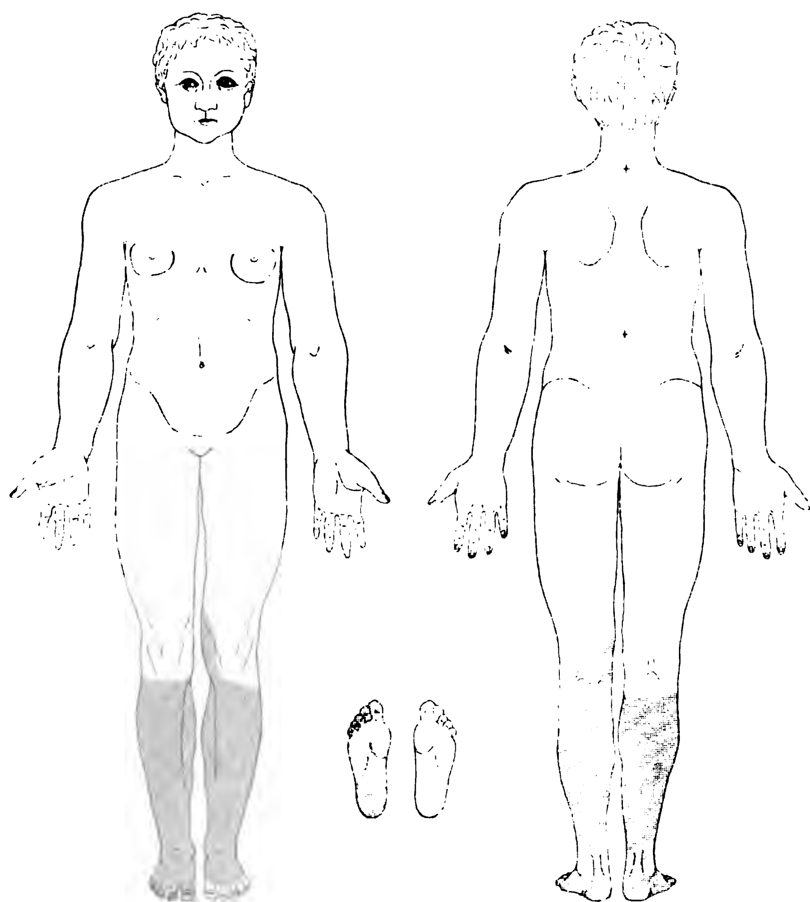

Fig. 9.

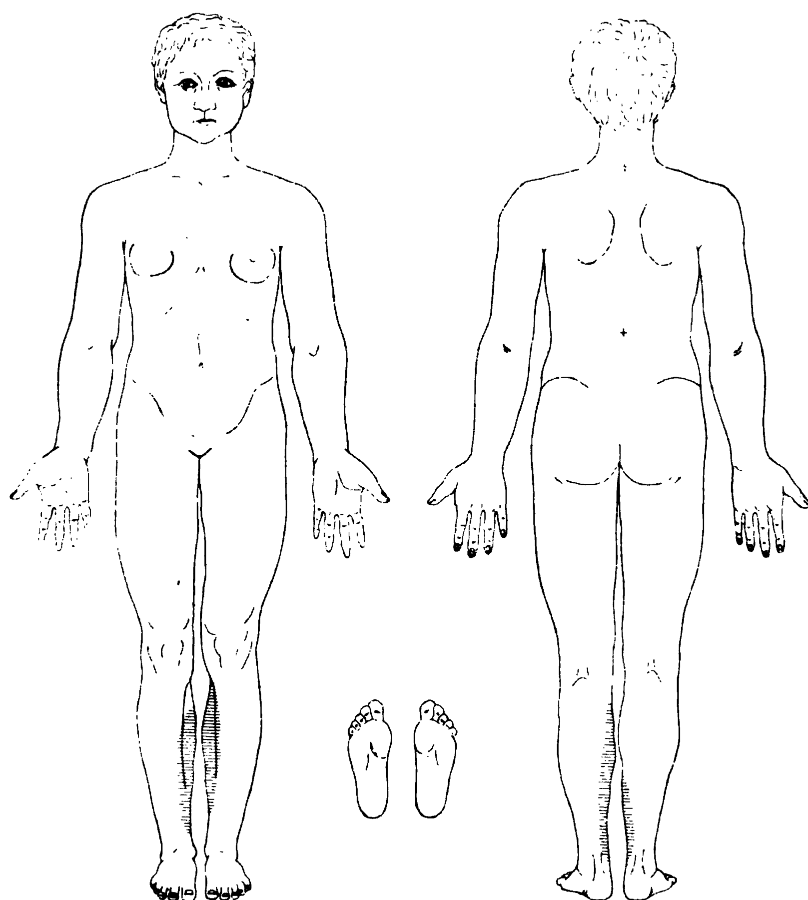

Fig. 10.

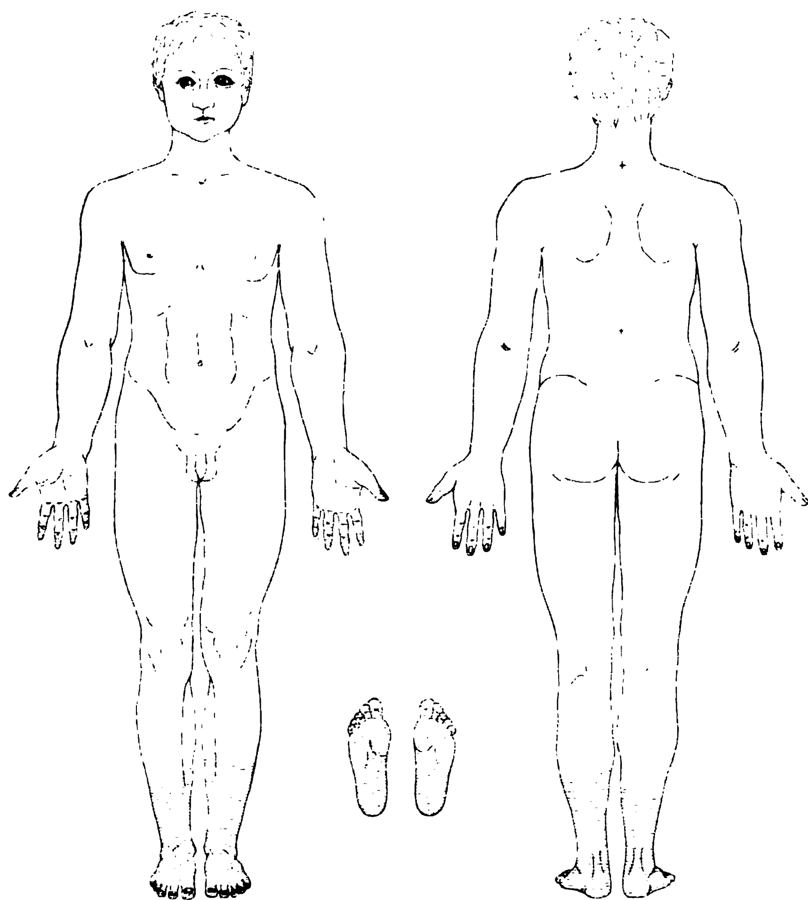

Fig. 41

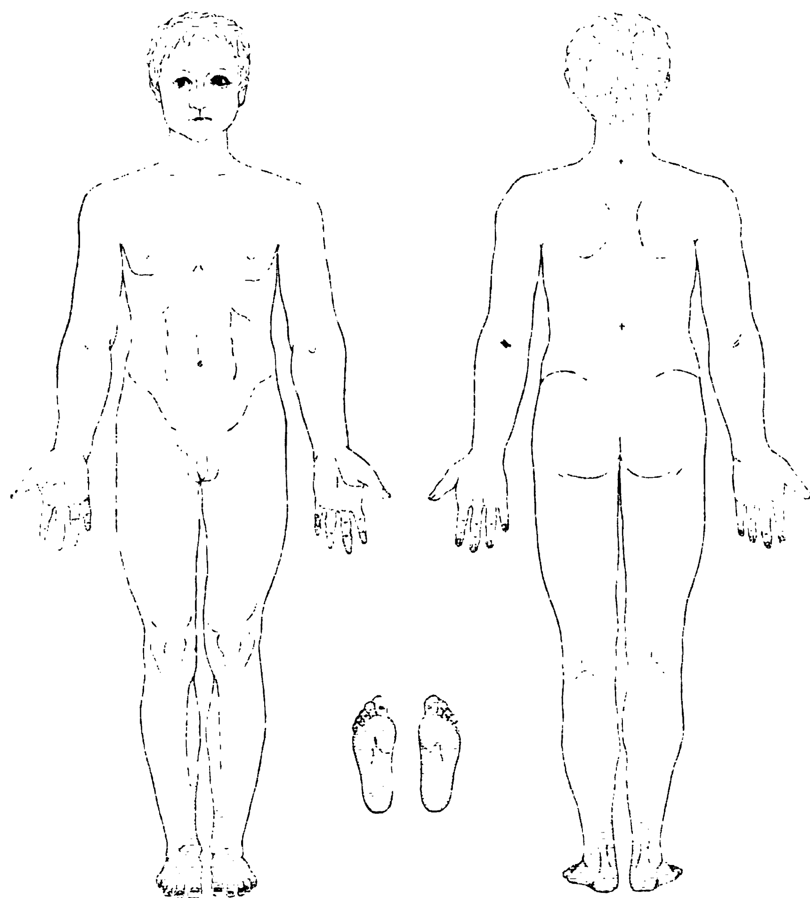

Fig. 12.

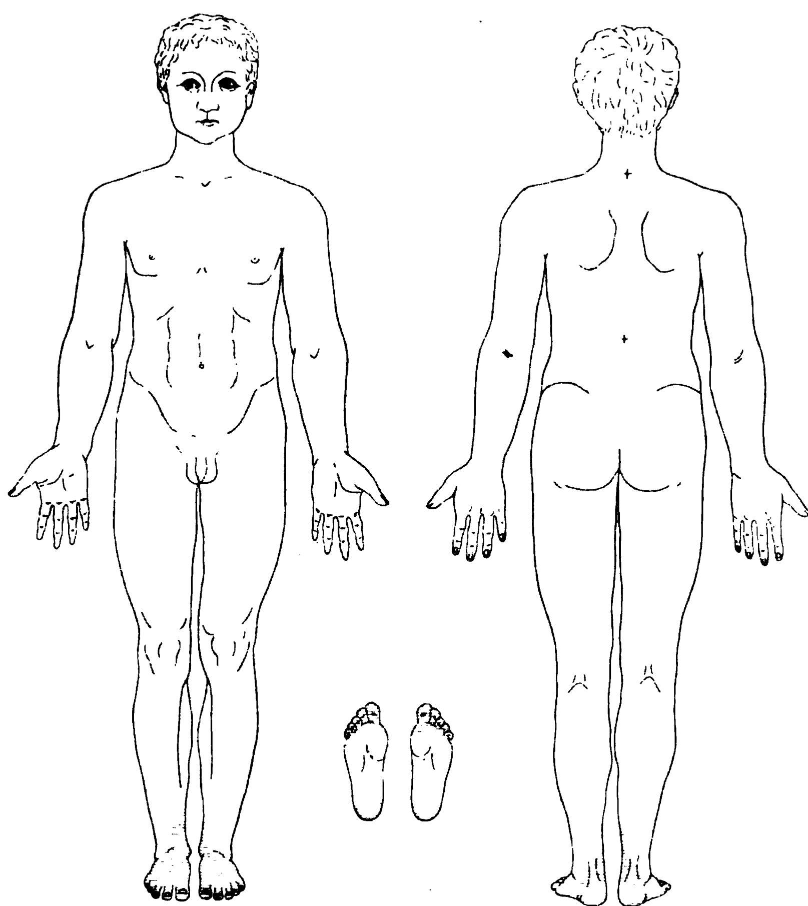

Fig. 13.

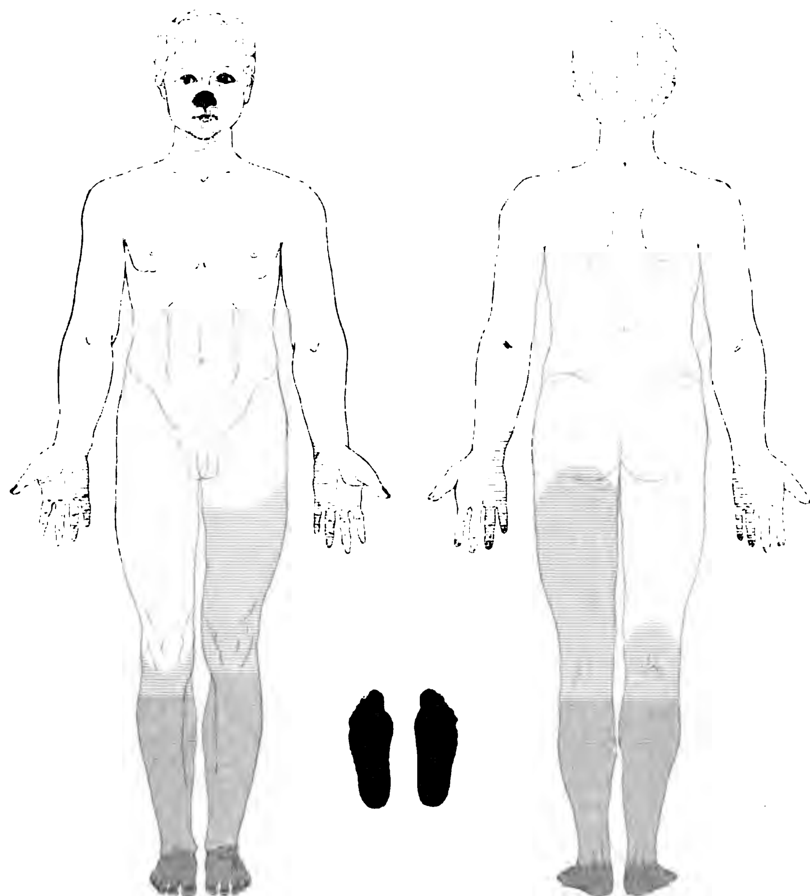

Fig. 14

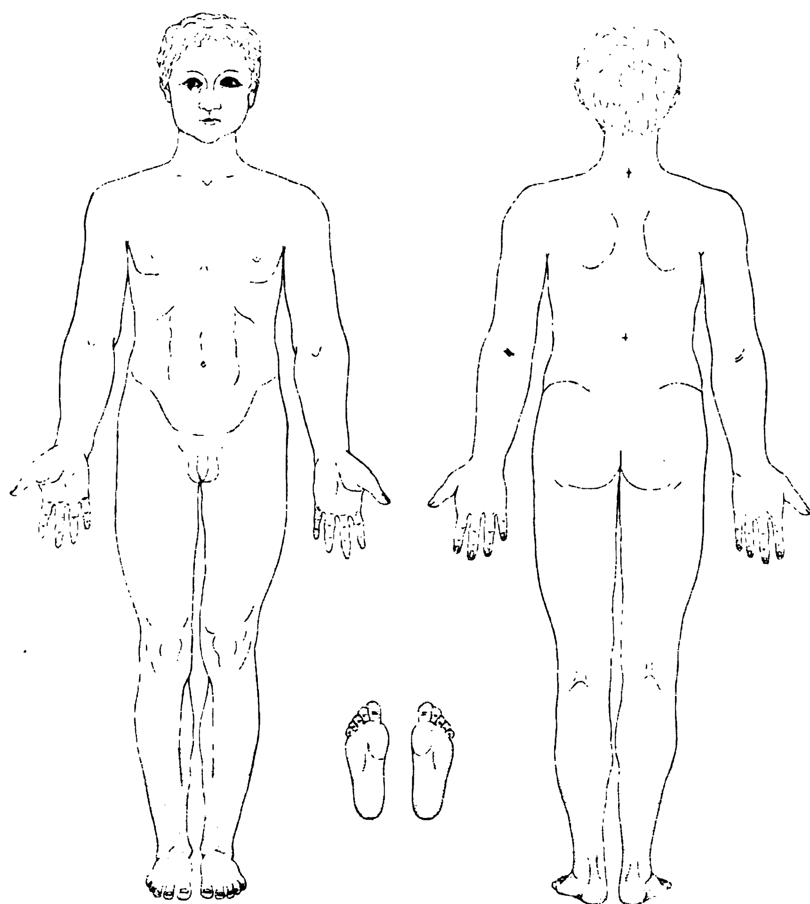

Fig.15.

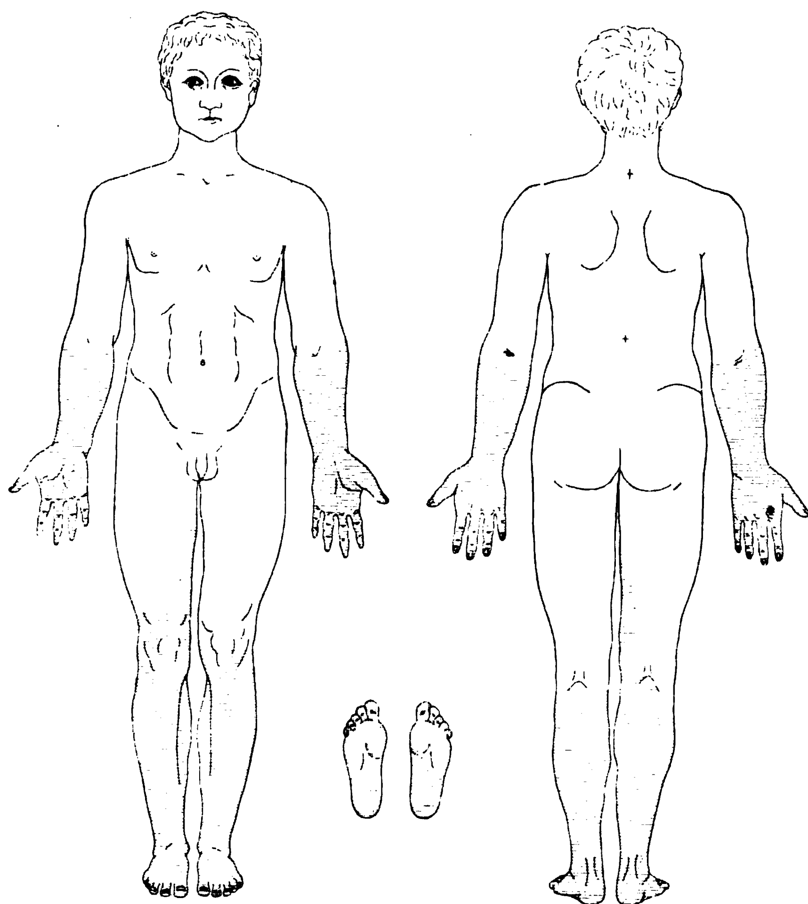

Fig. 16.

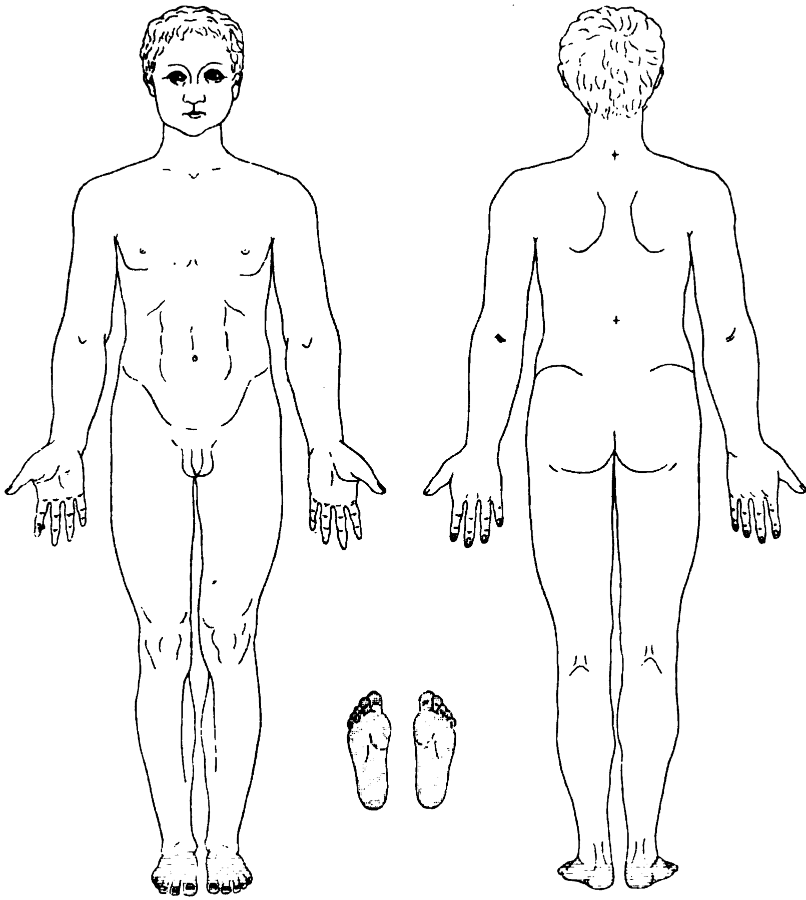

Fig. 17.

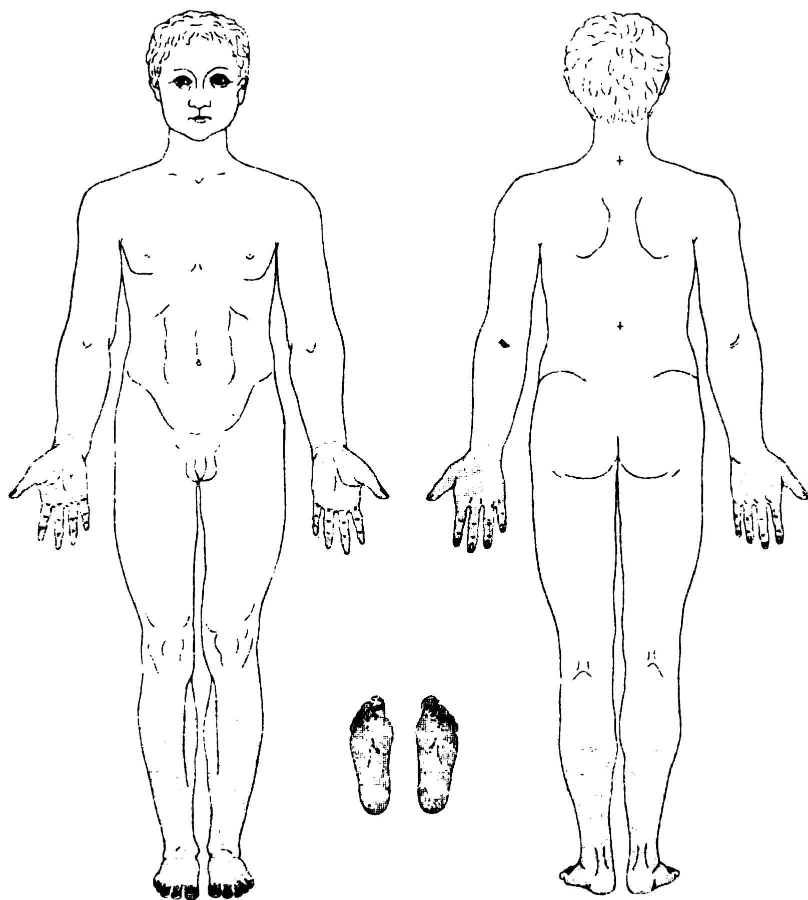

Fig 18.

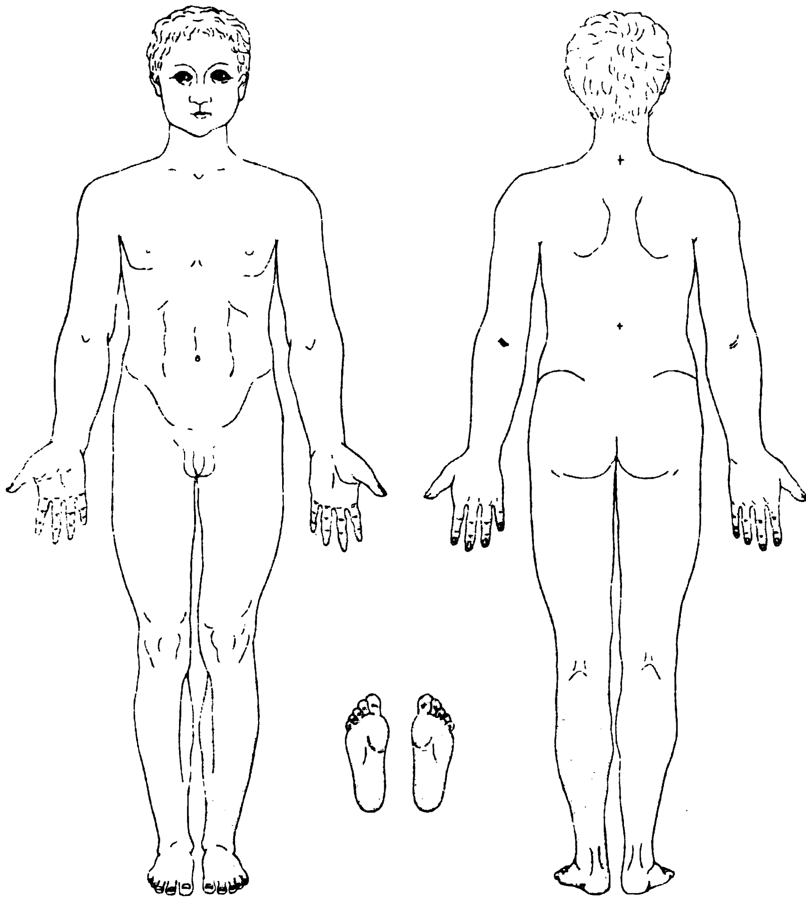

Fig. 19.

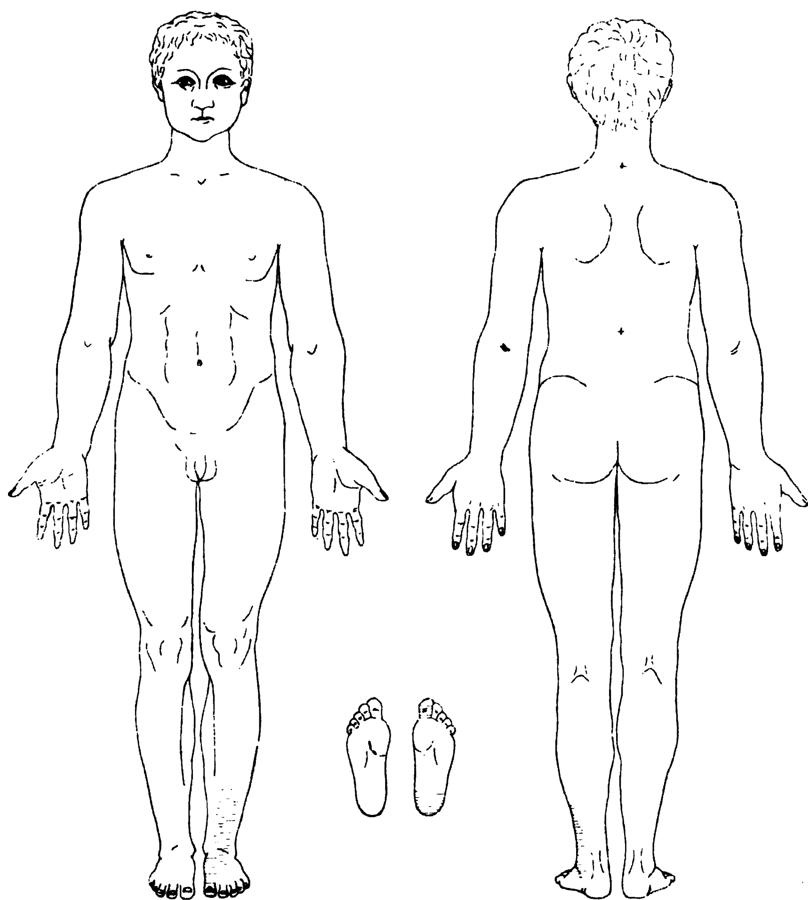

Fig. 20.

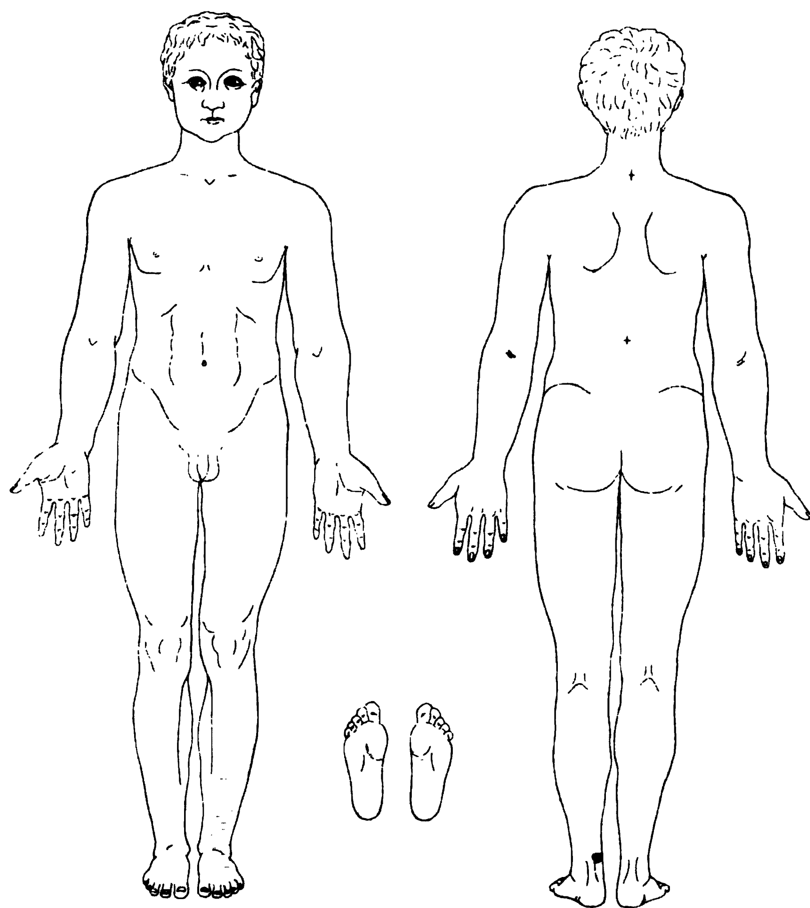

Fig. 21.

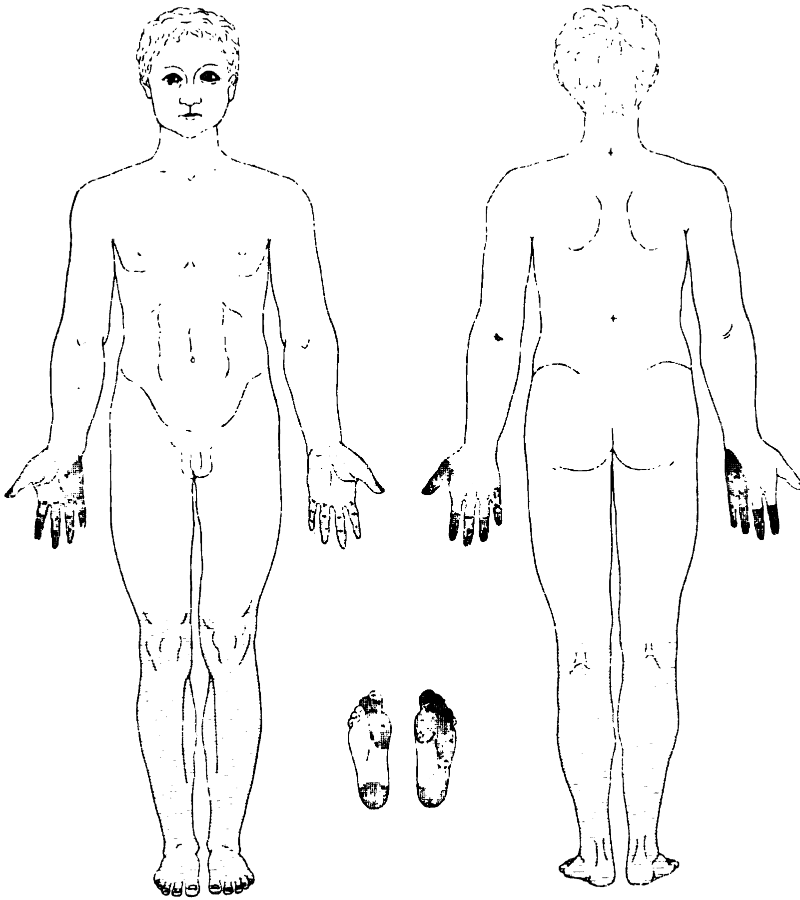

Fig. 22.

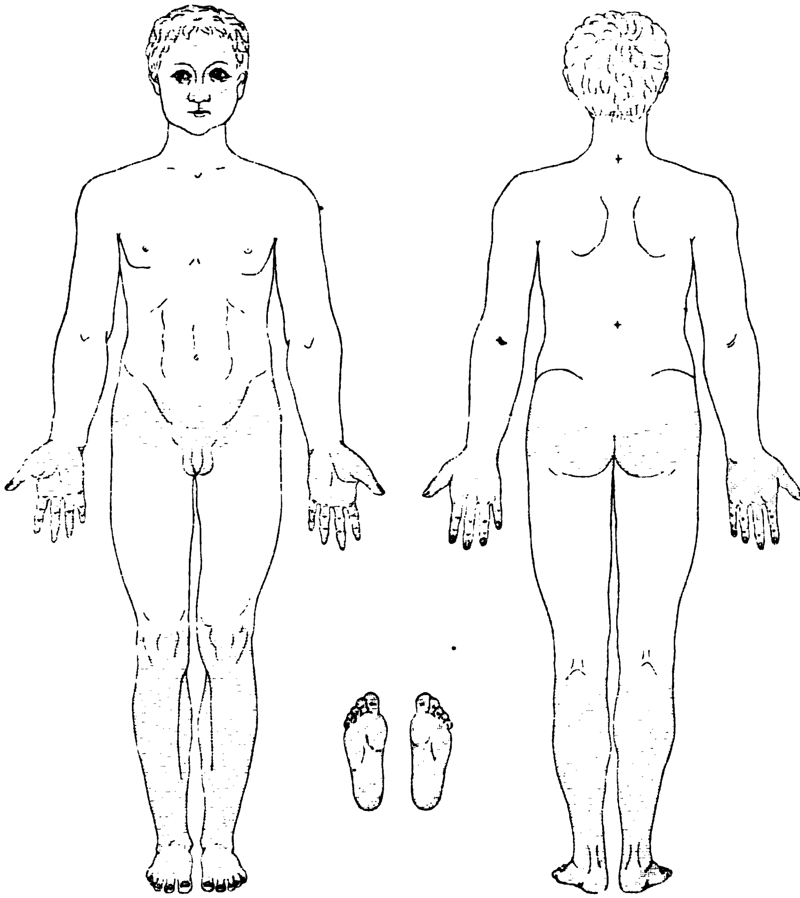

Fig. 23.

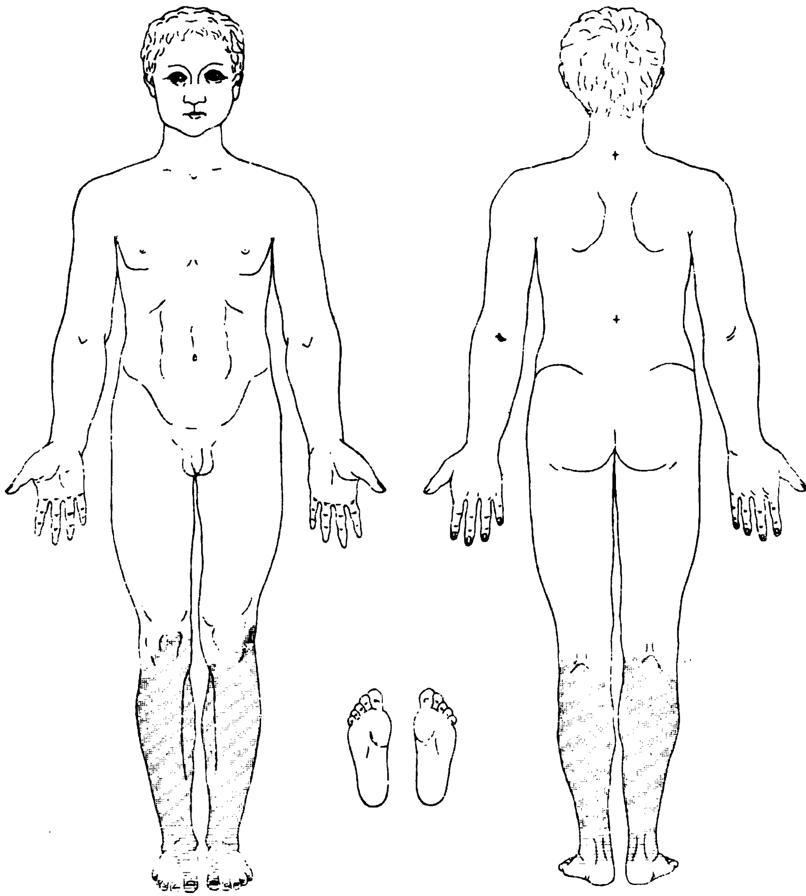

Fig. 24.

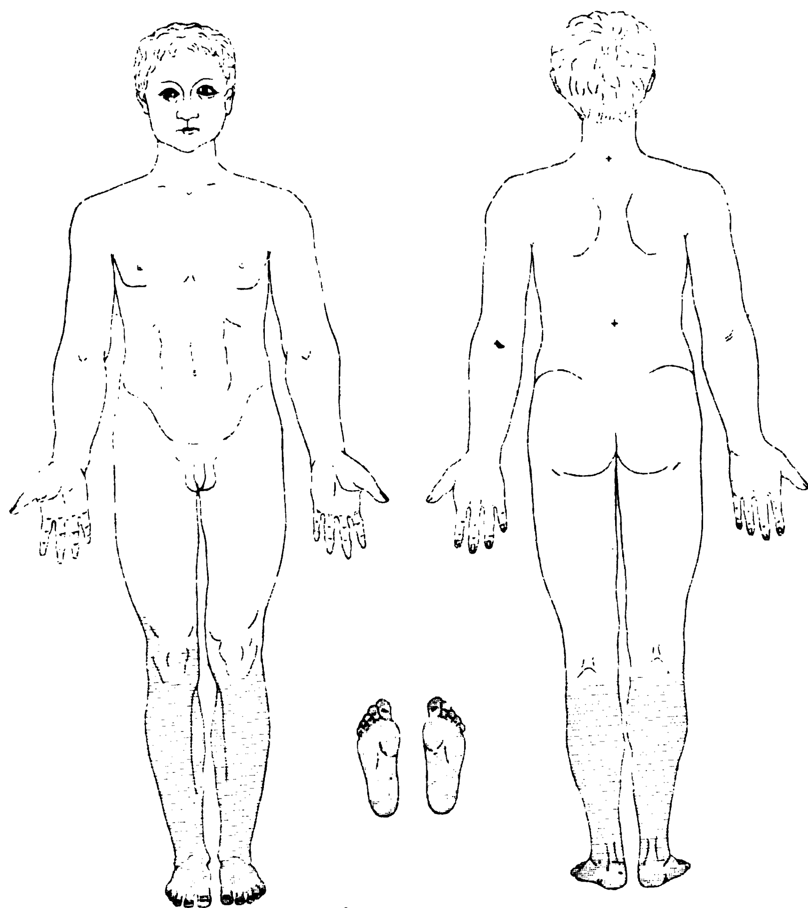

Fig. 25.

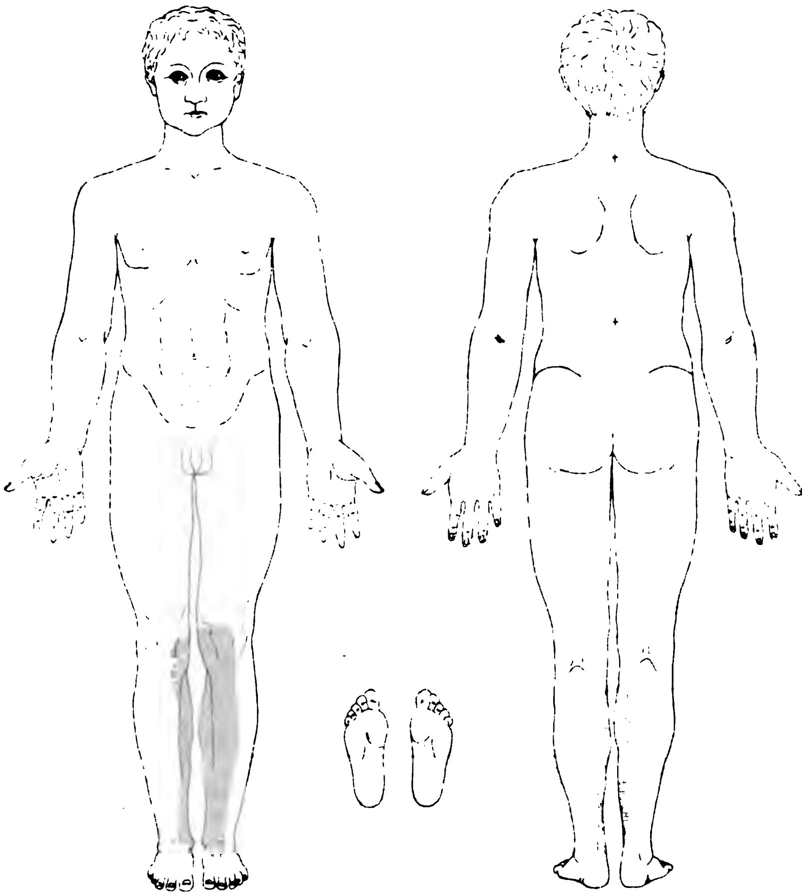

Fig. 26.

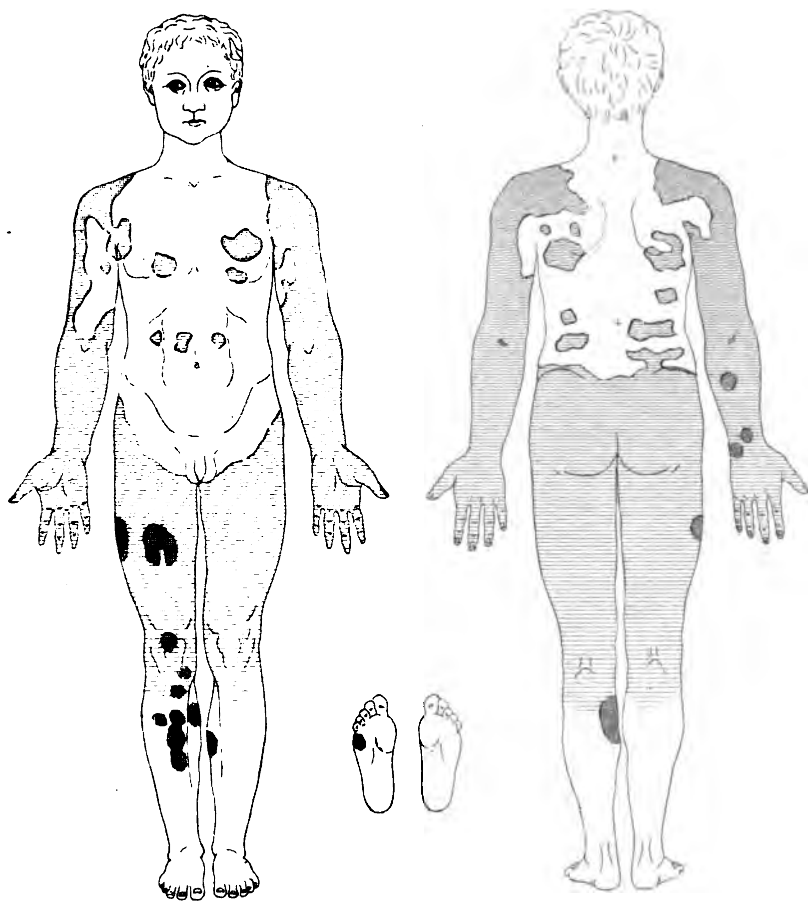

Fig. 27.

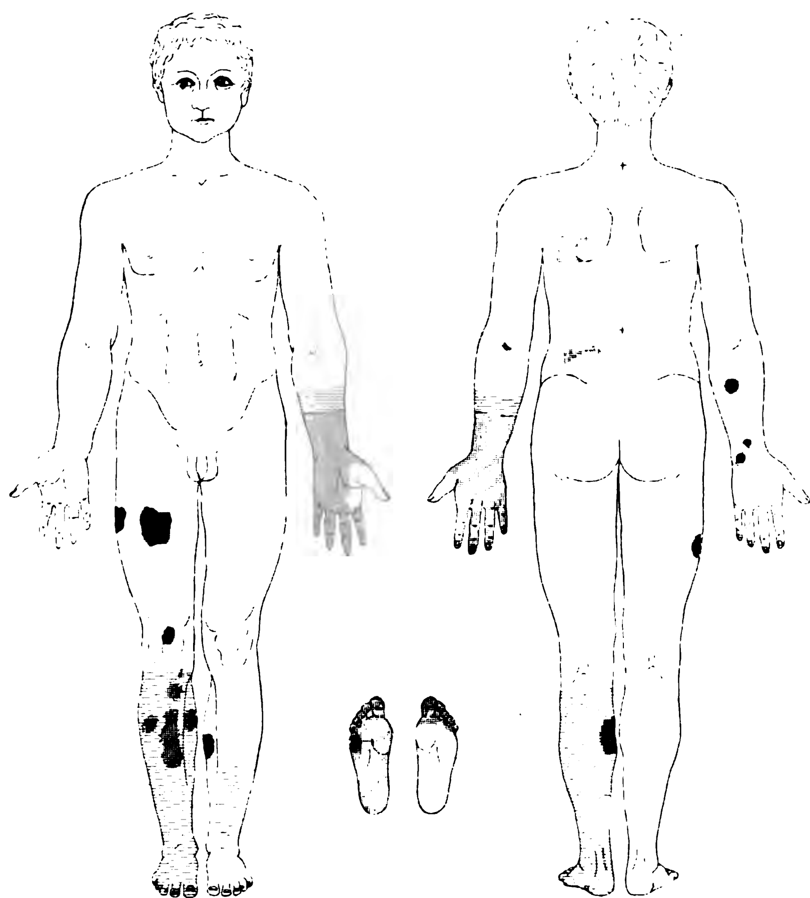

Fig. 28.

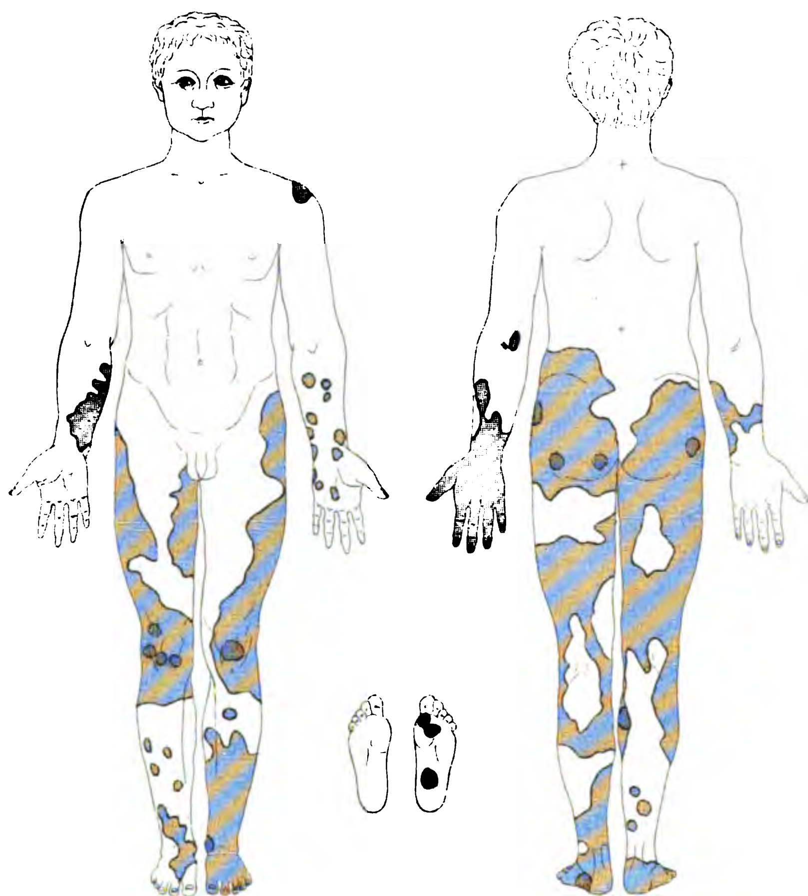

Fig. 29.

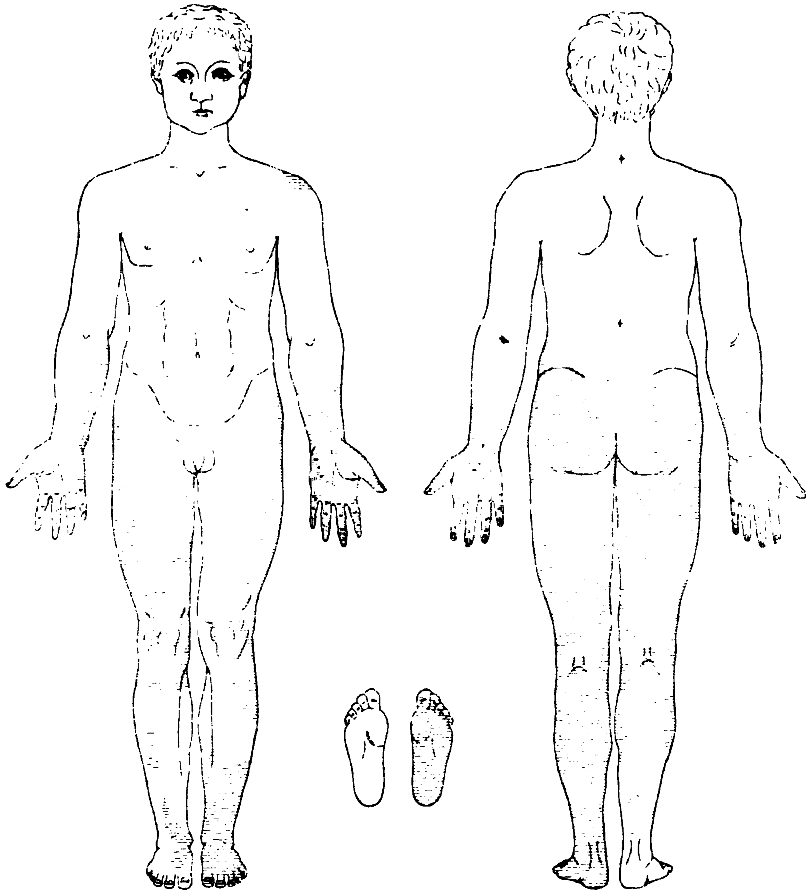

Fig. 30.

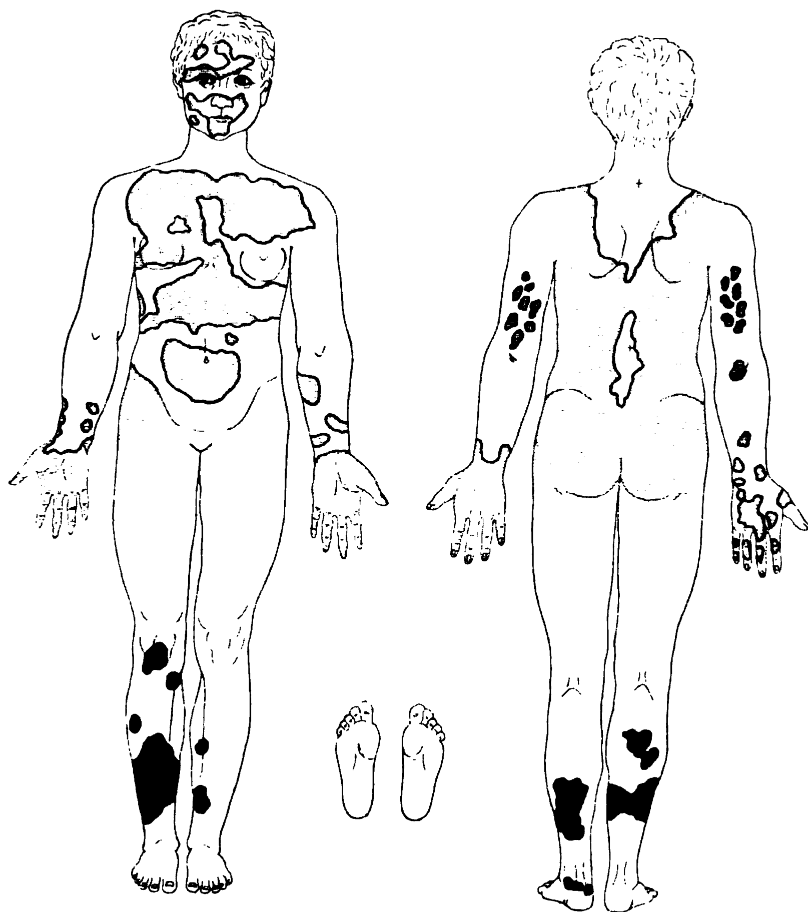

Fig. 31.

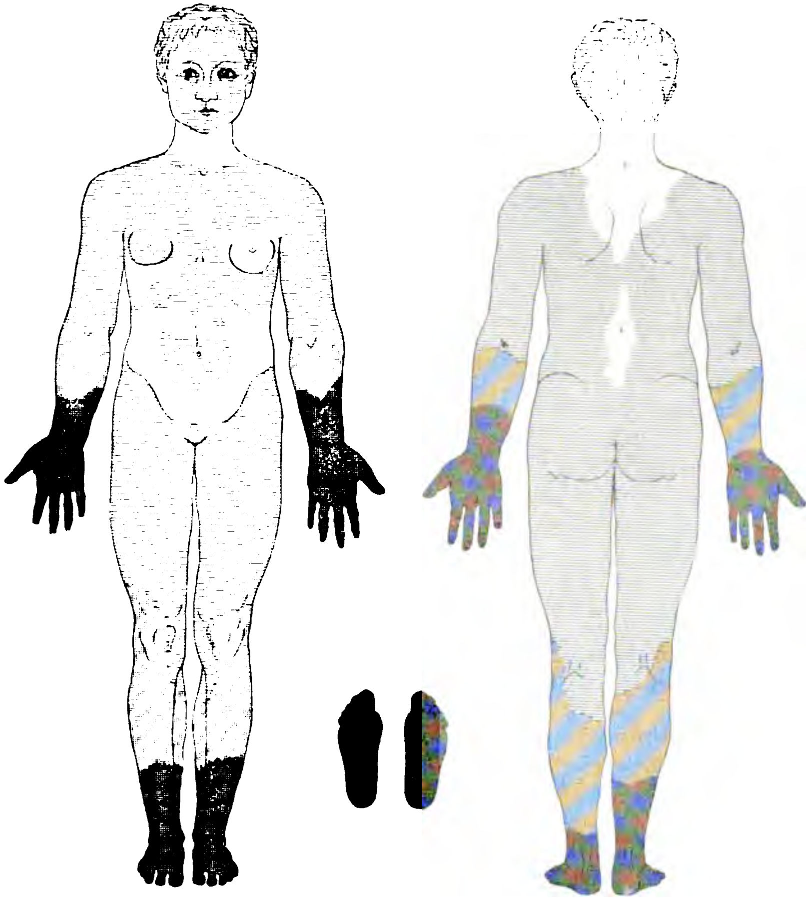

Fig. 32.

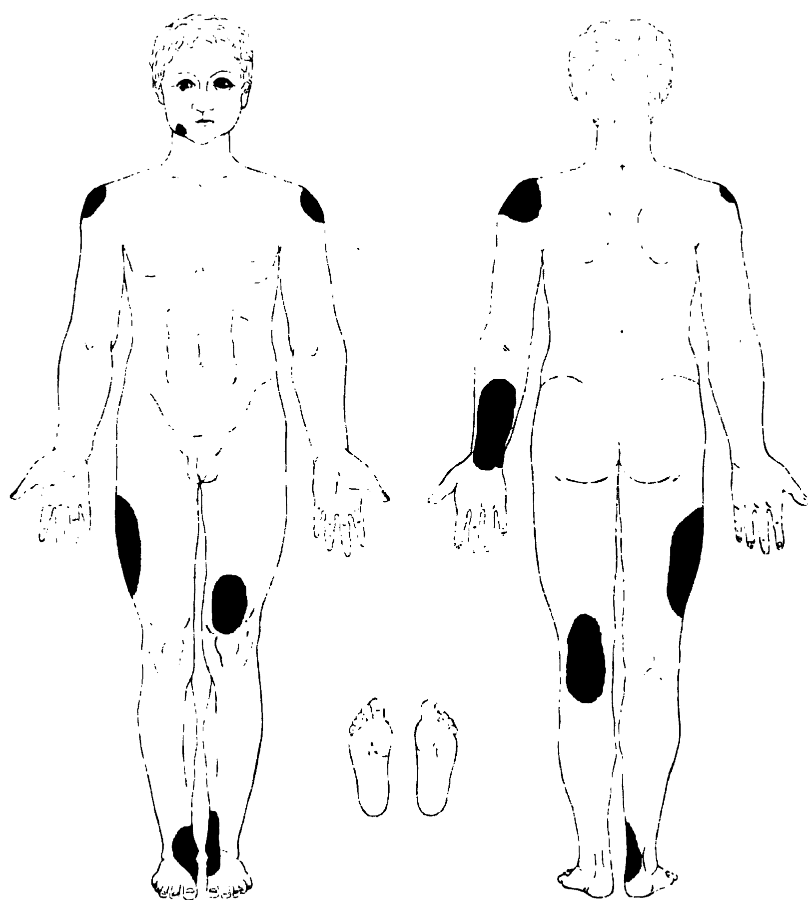

Fig. 33

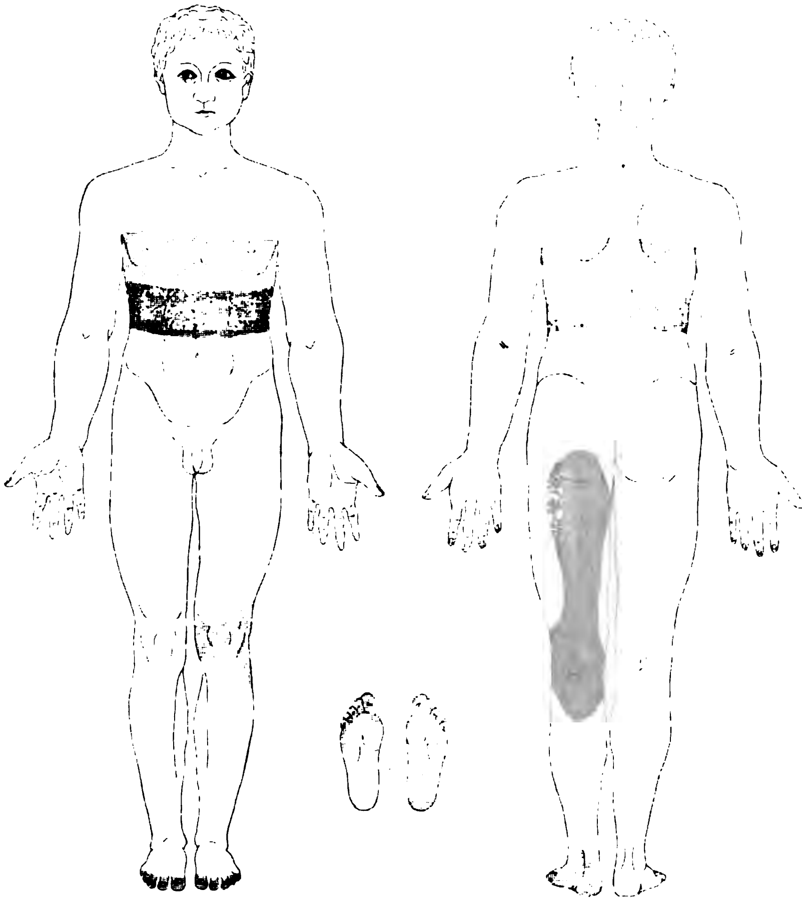

Fig. 34.

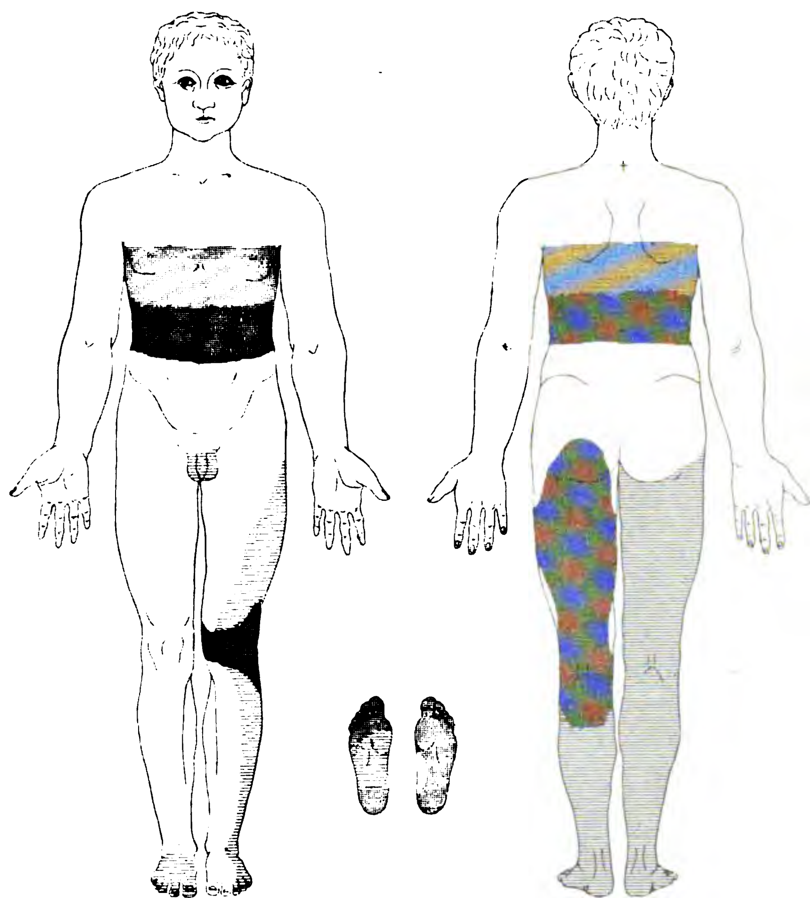

Fig 35

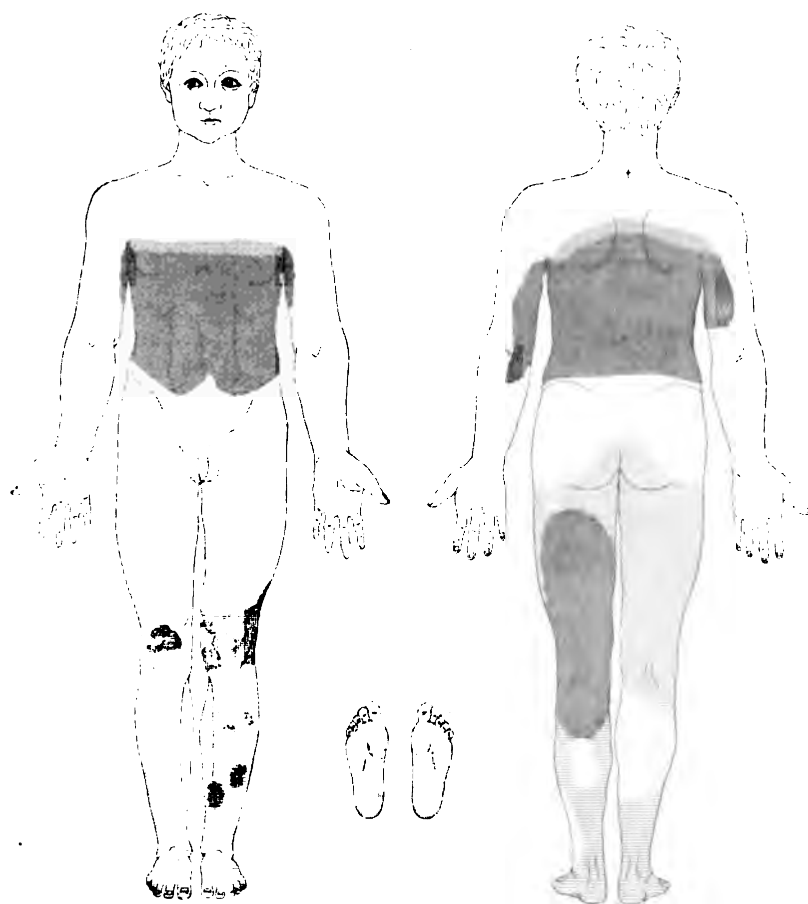

Fig. 30.

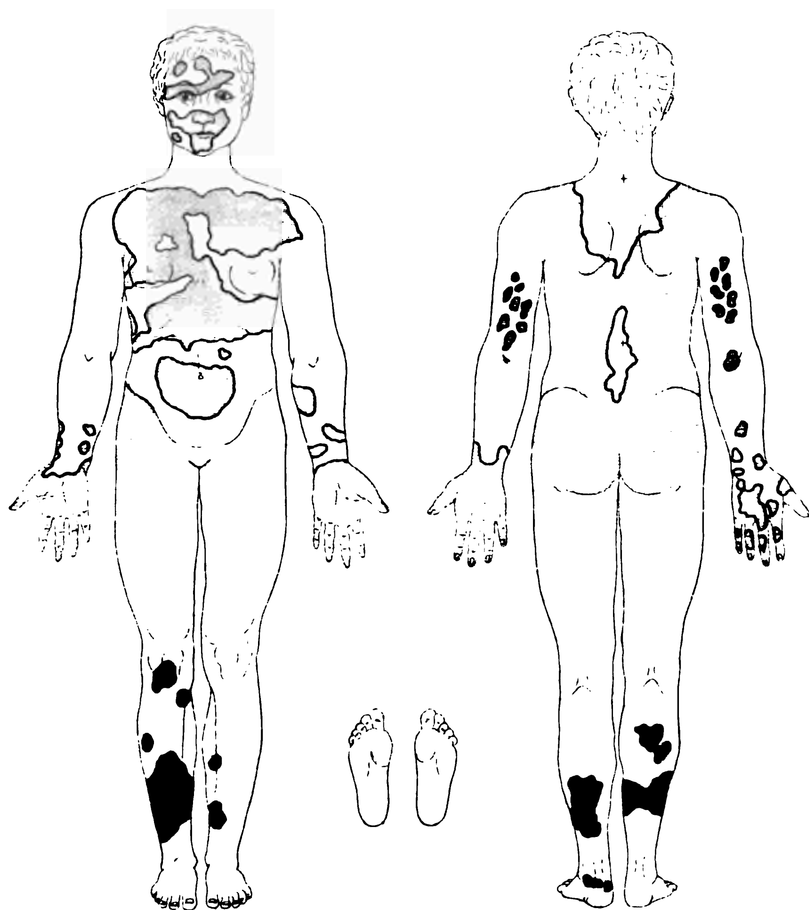

Fig. 31.

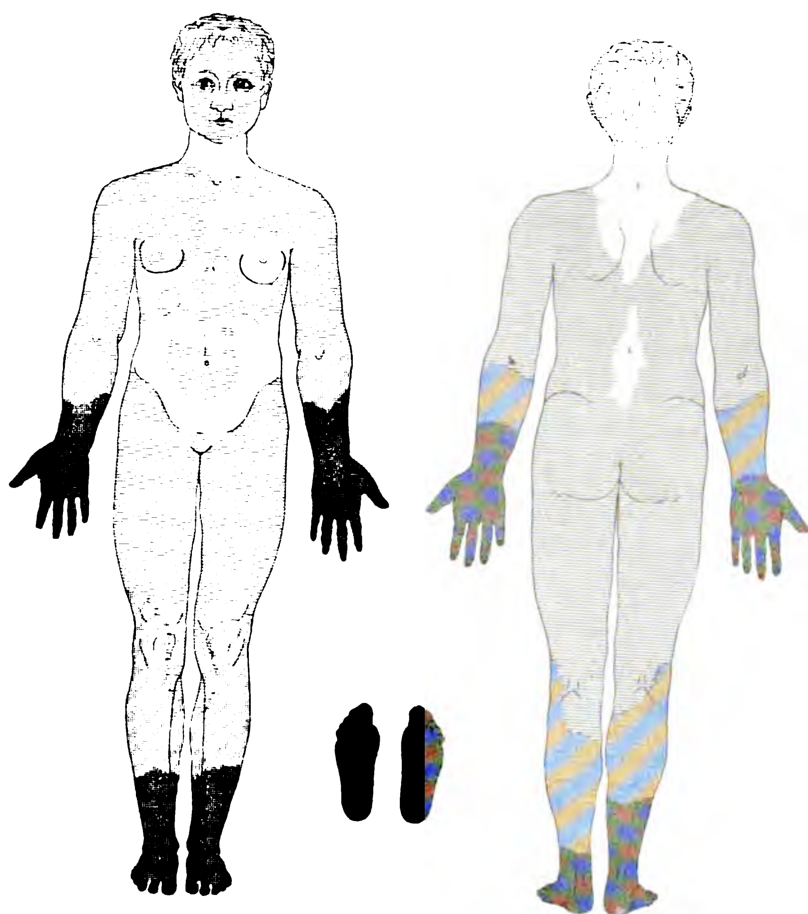

Fig 32.

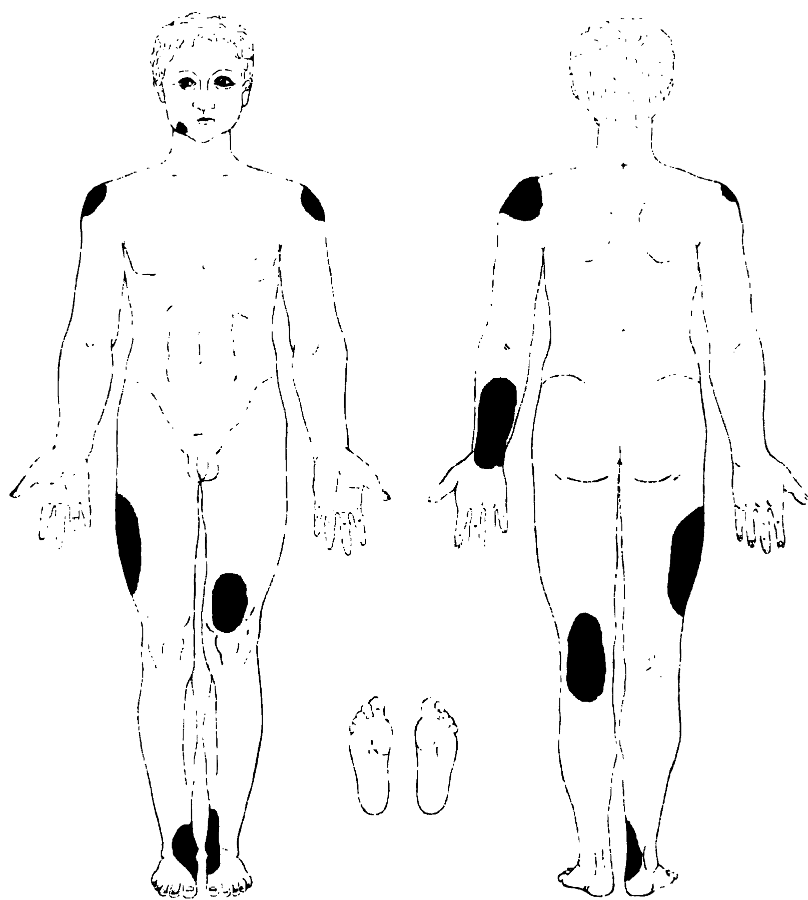

Fig 33.

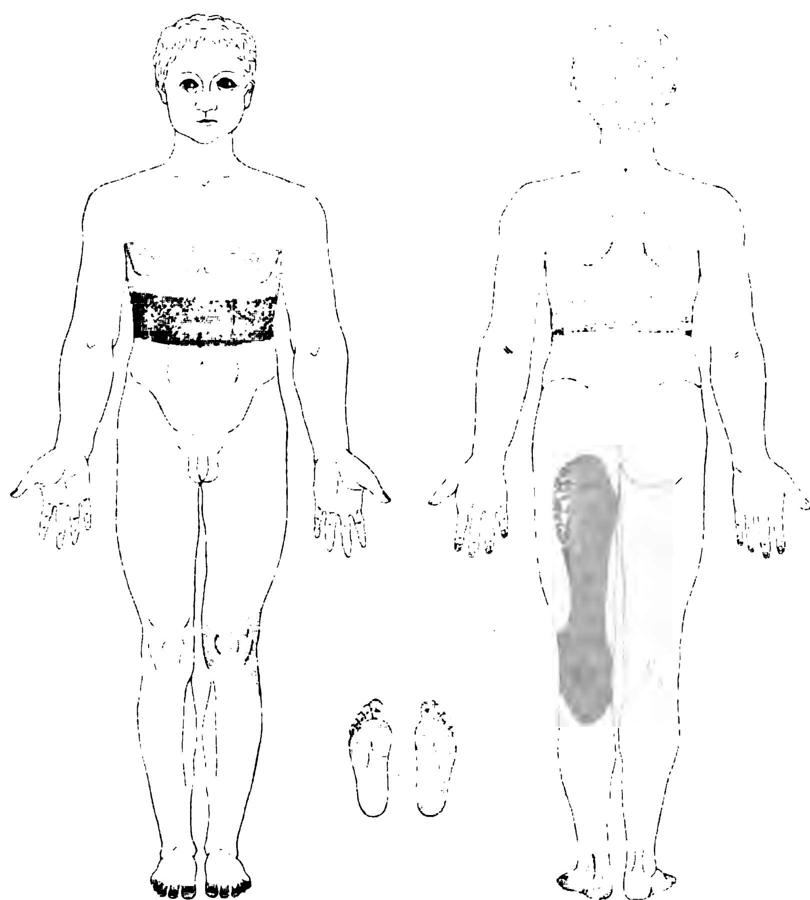

Fig. 34.

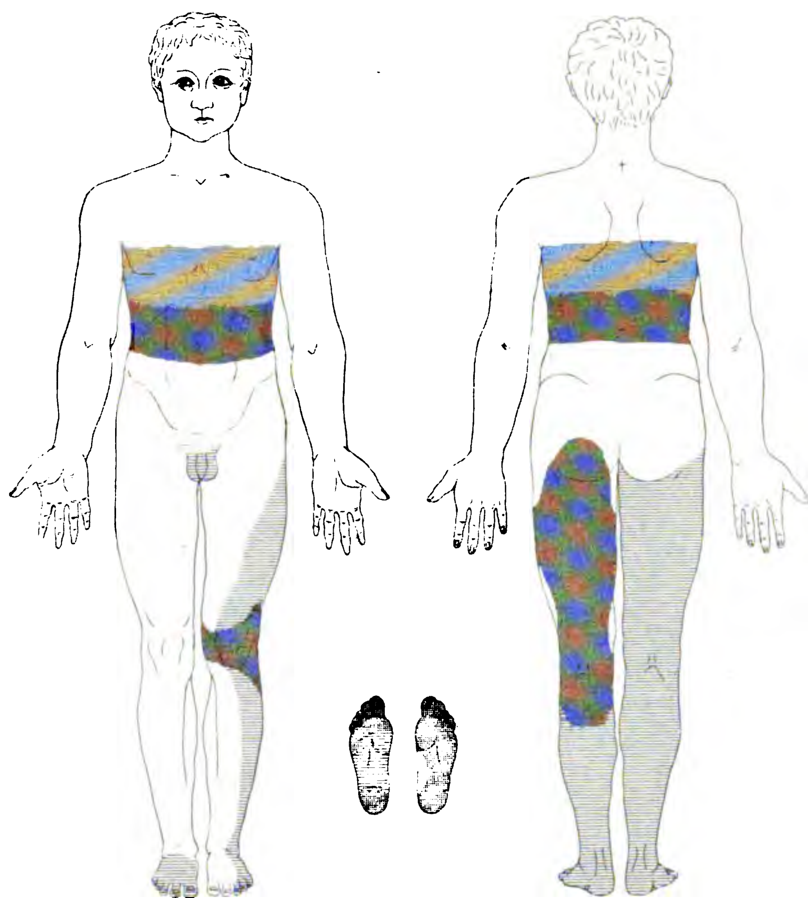

Fig 35

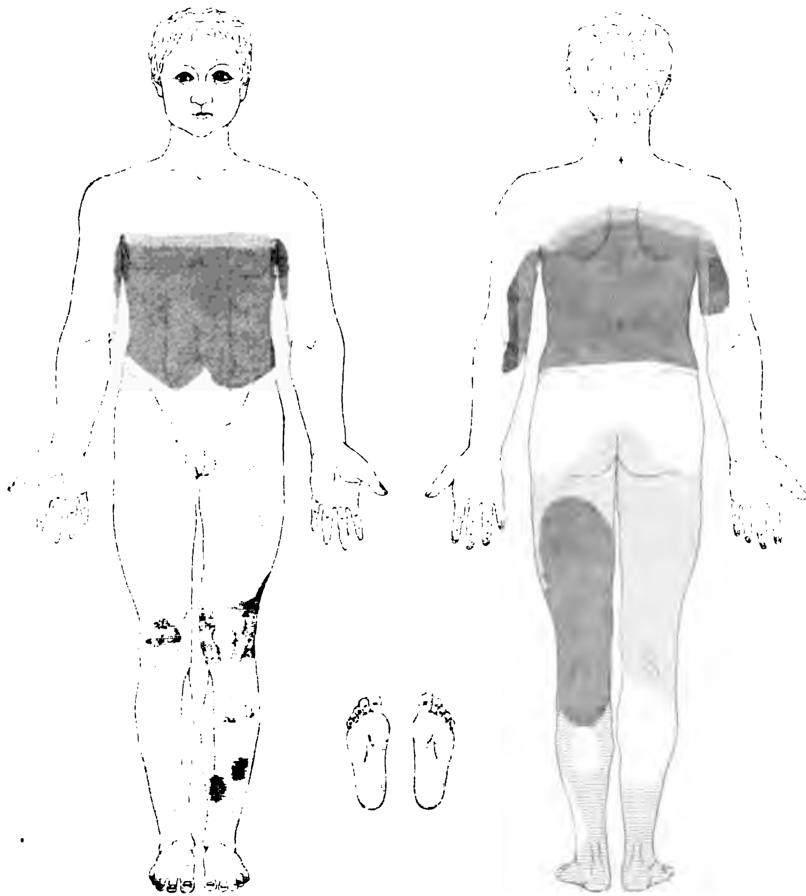

Fig.36.

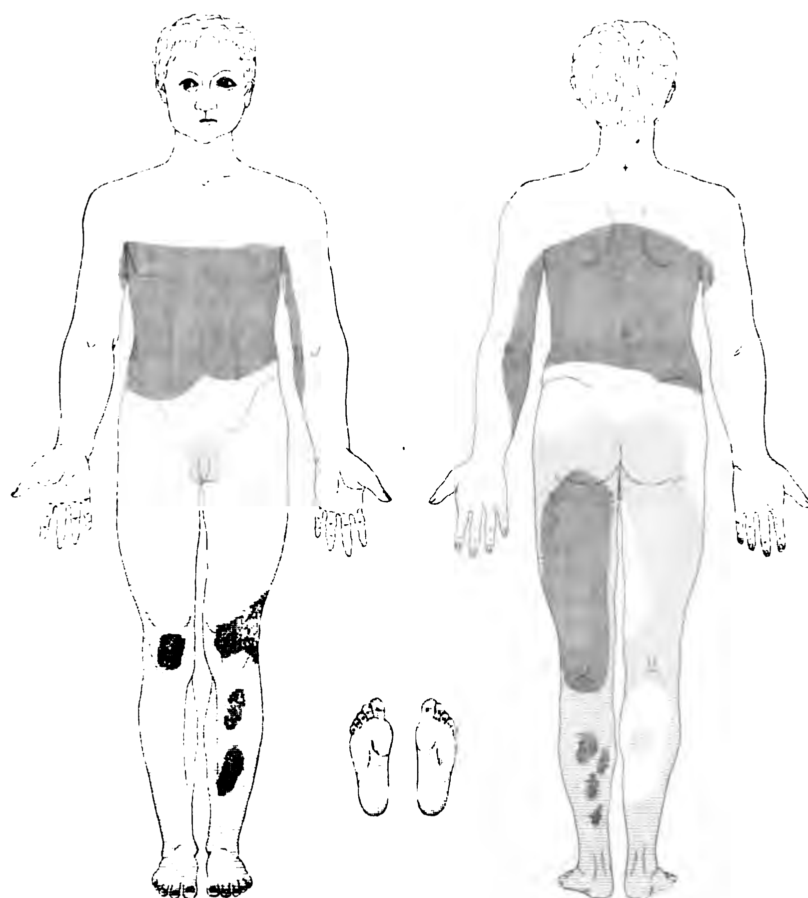

Fig. 37

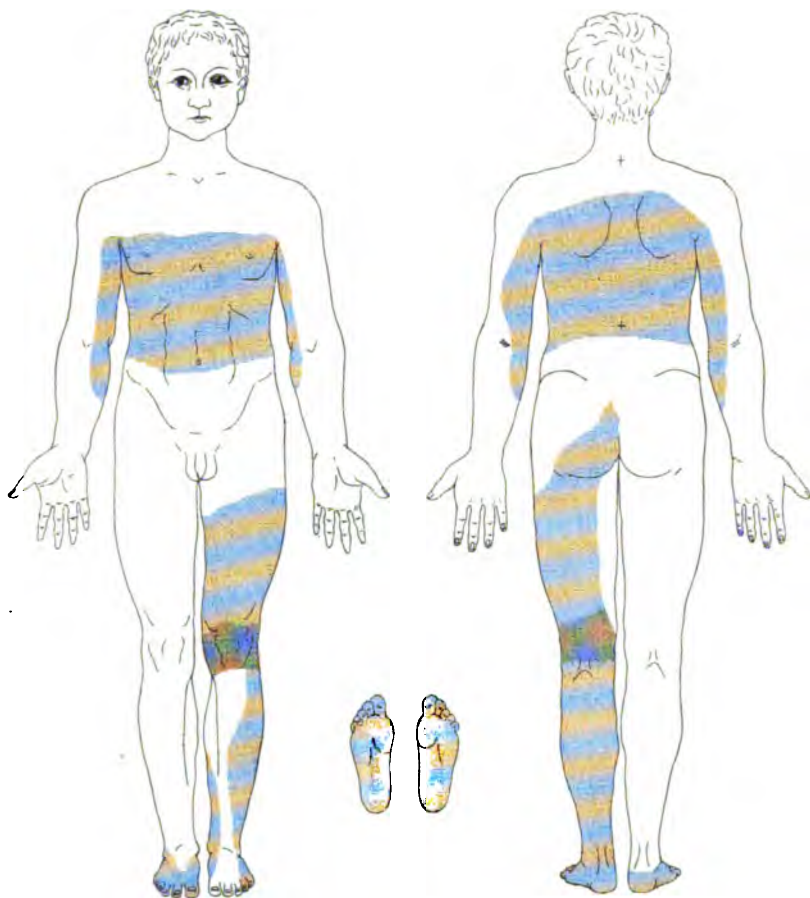

Fig. 38.

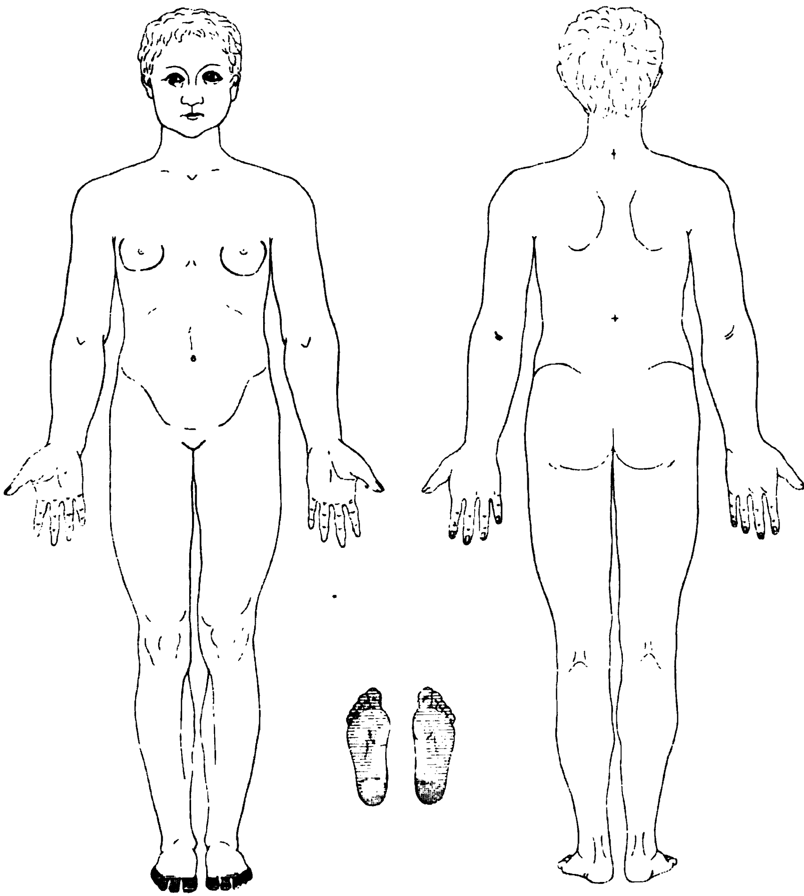

Fig.39.

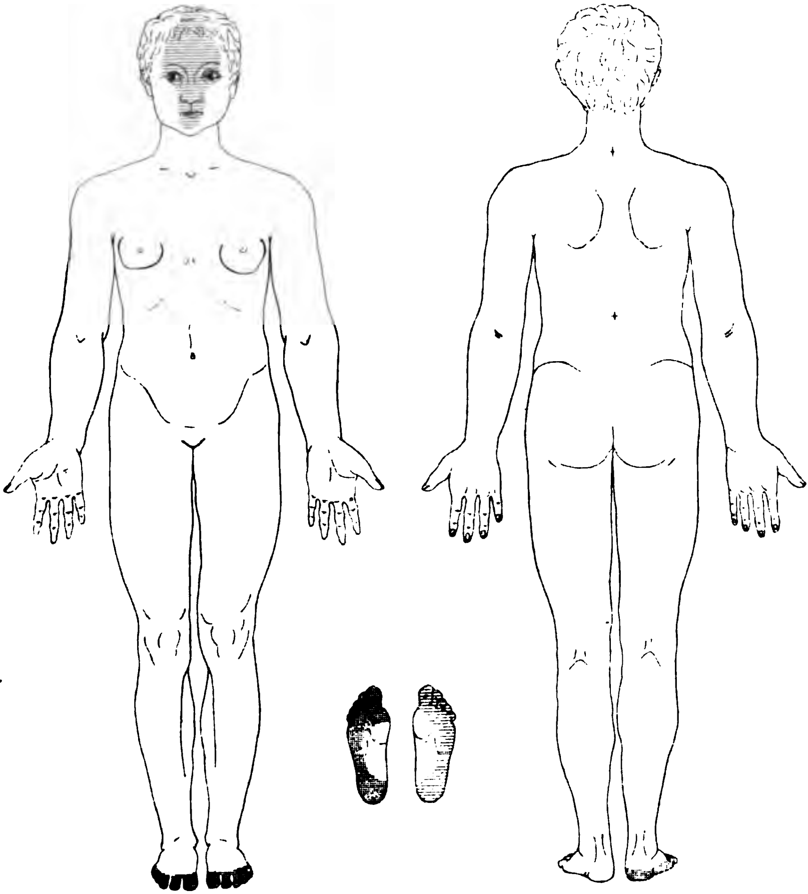

Fig. 40.

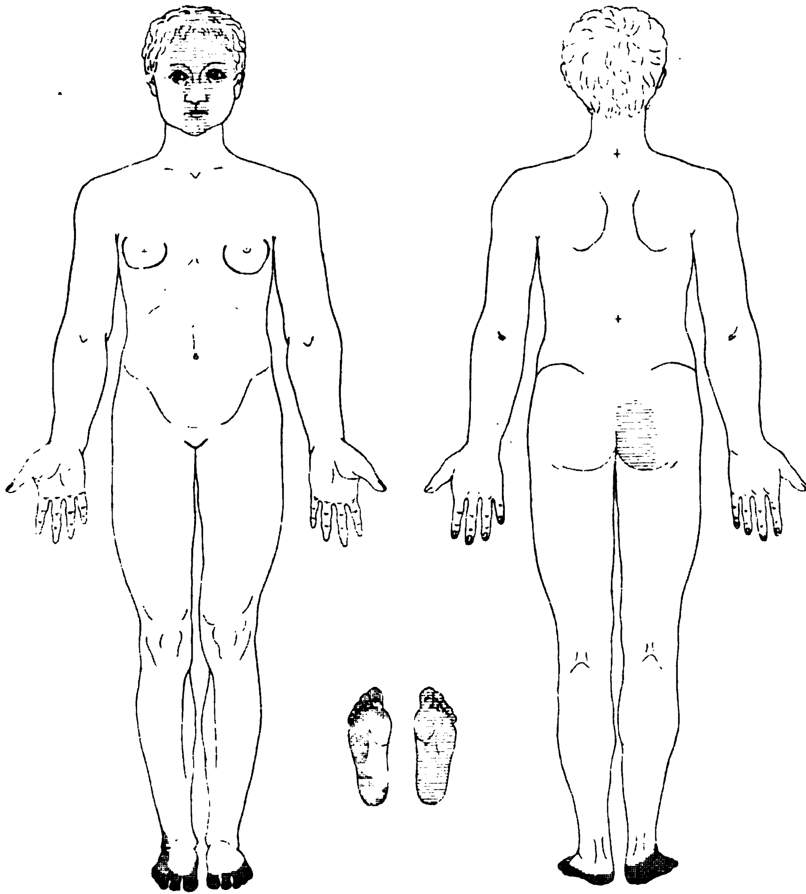

Fig 41.

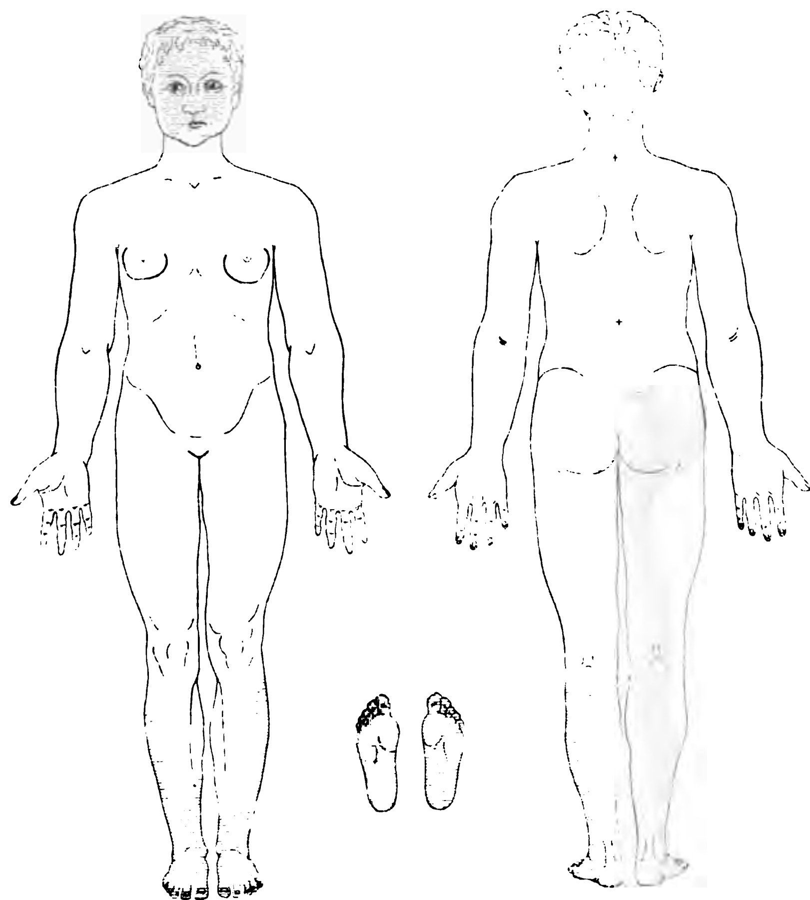

Fig.42.

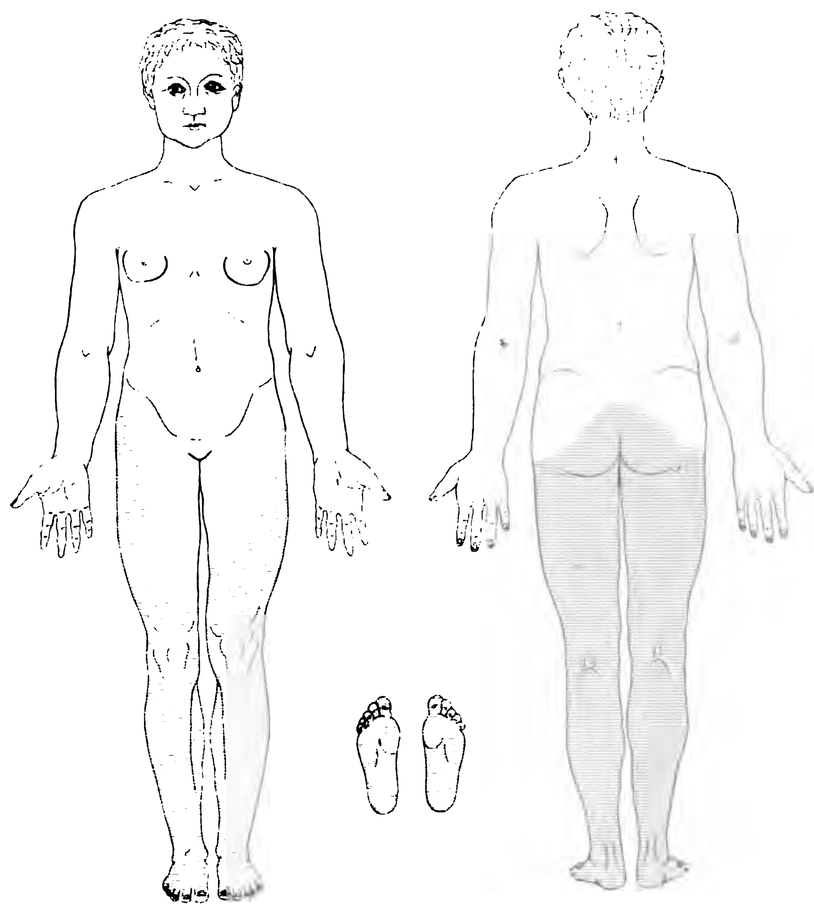

Fig. 43.

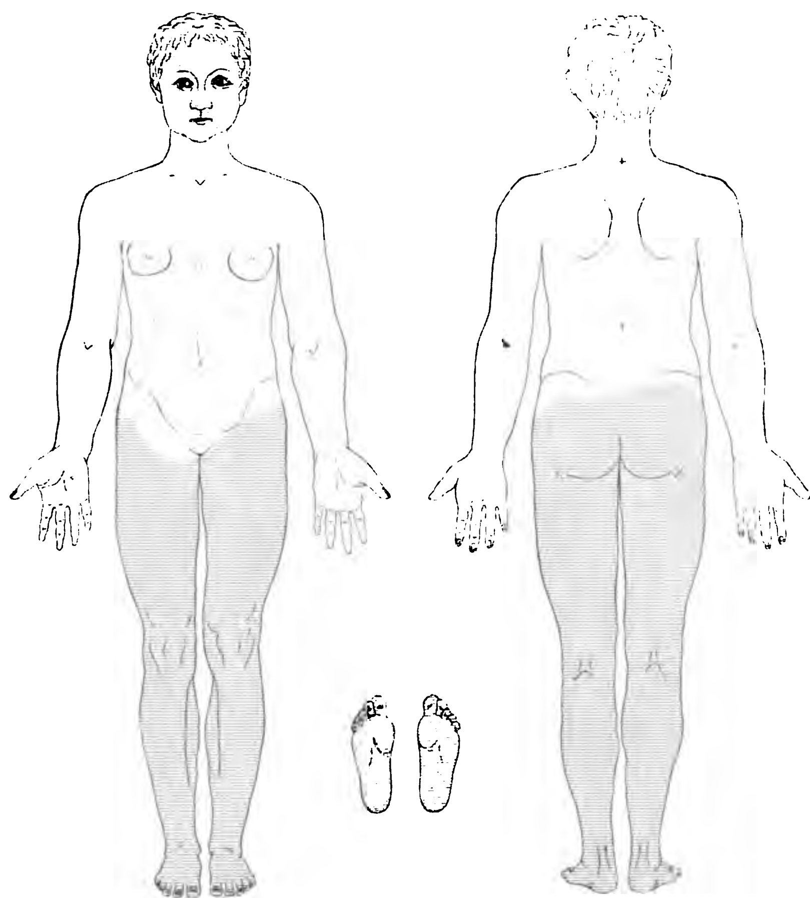

Fig. 44

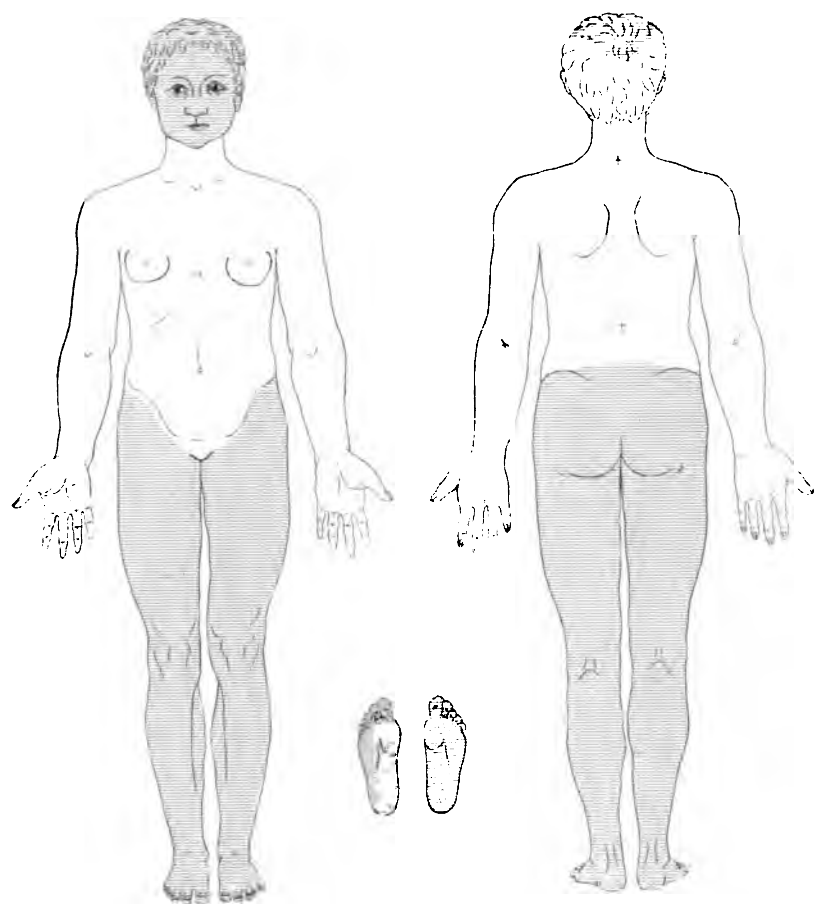

Fig. 45.

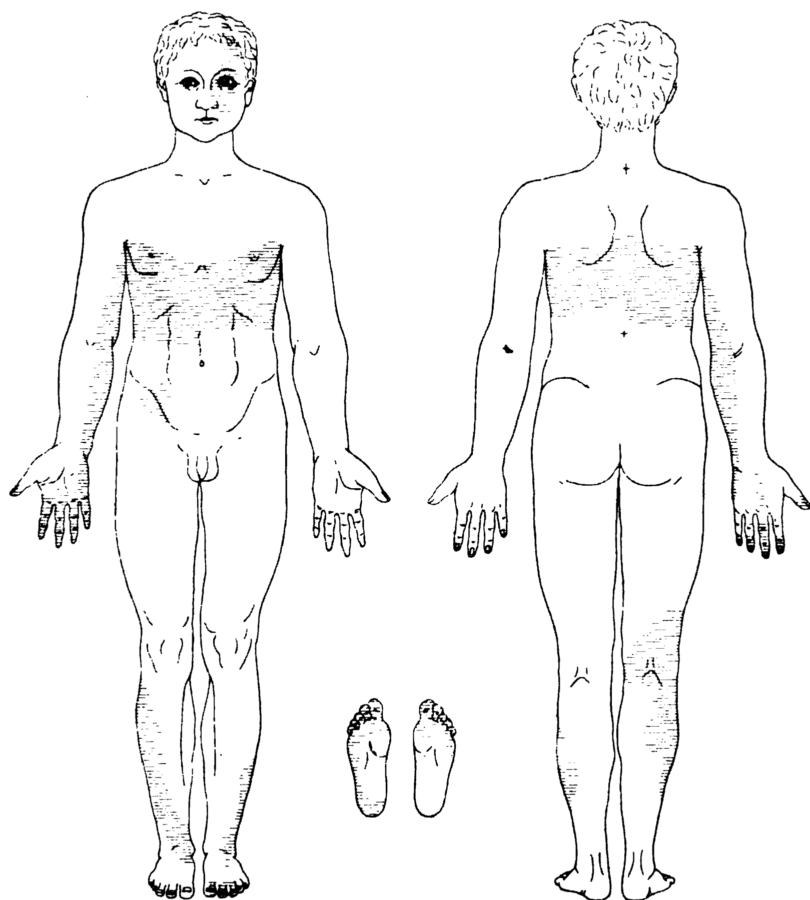

Fig 46

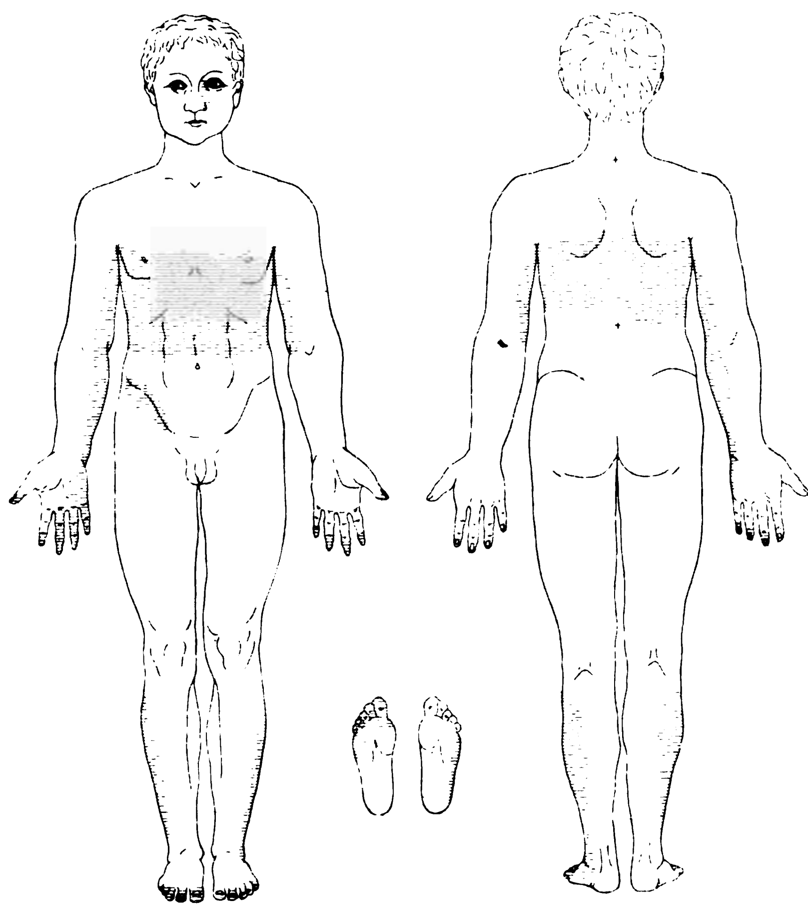

Fig. 47.

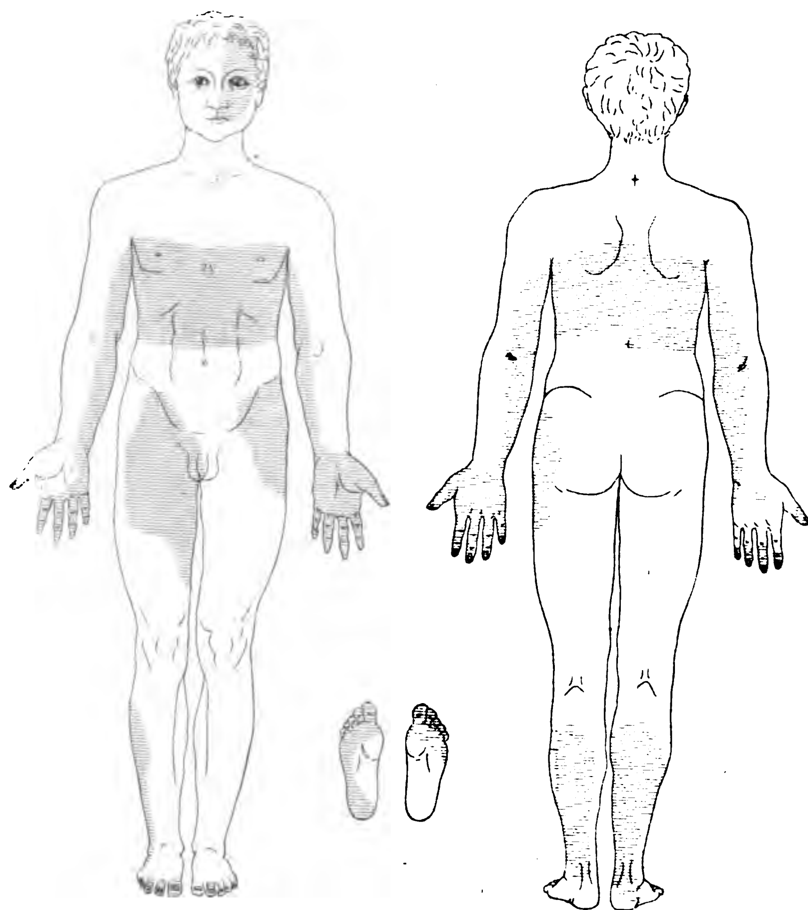

Fig. 48.

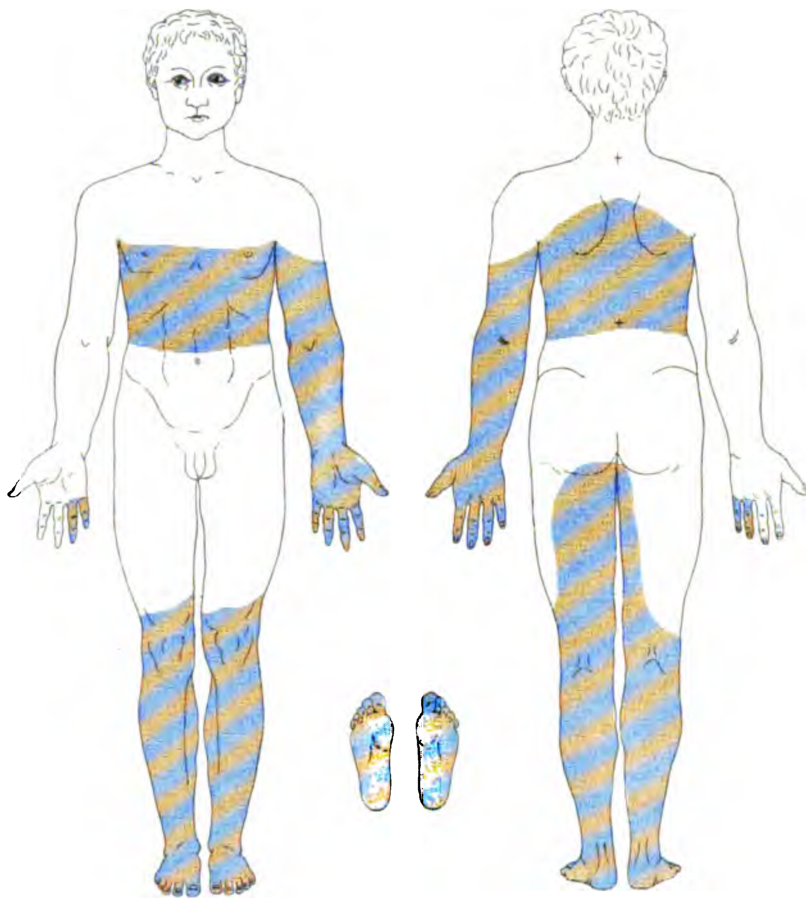

Fig 49.

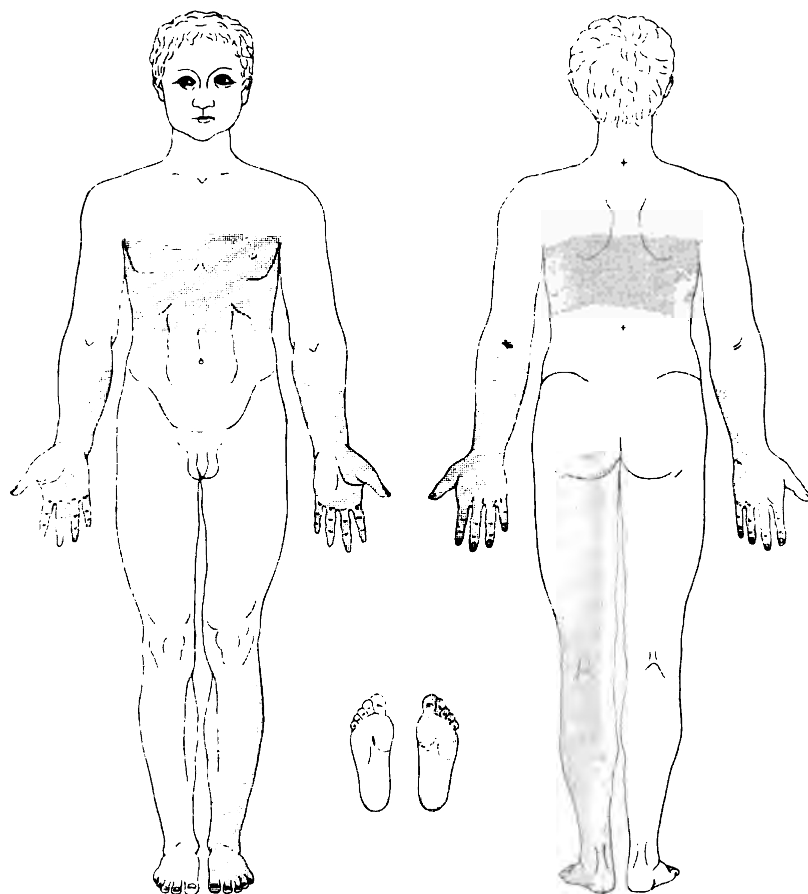

Fig. 50.

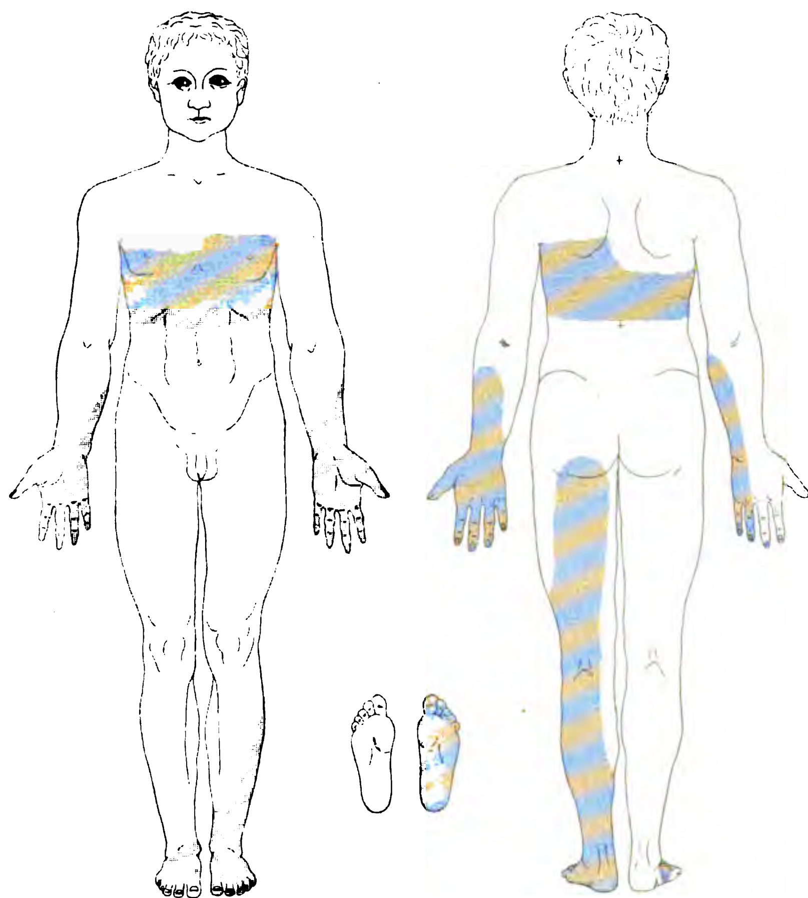

Fig. 51

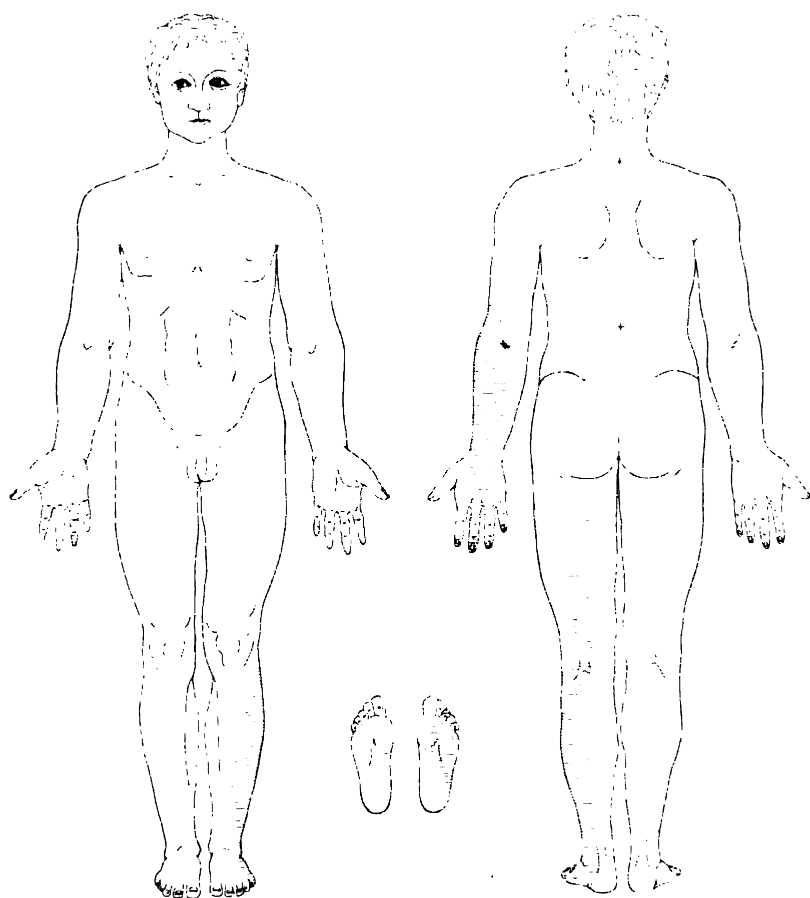

Fig. 52.

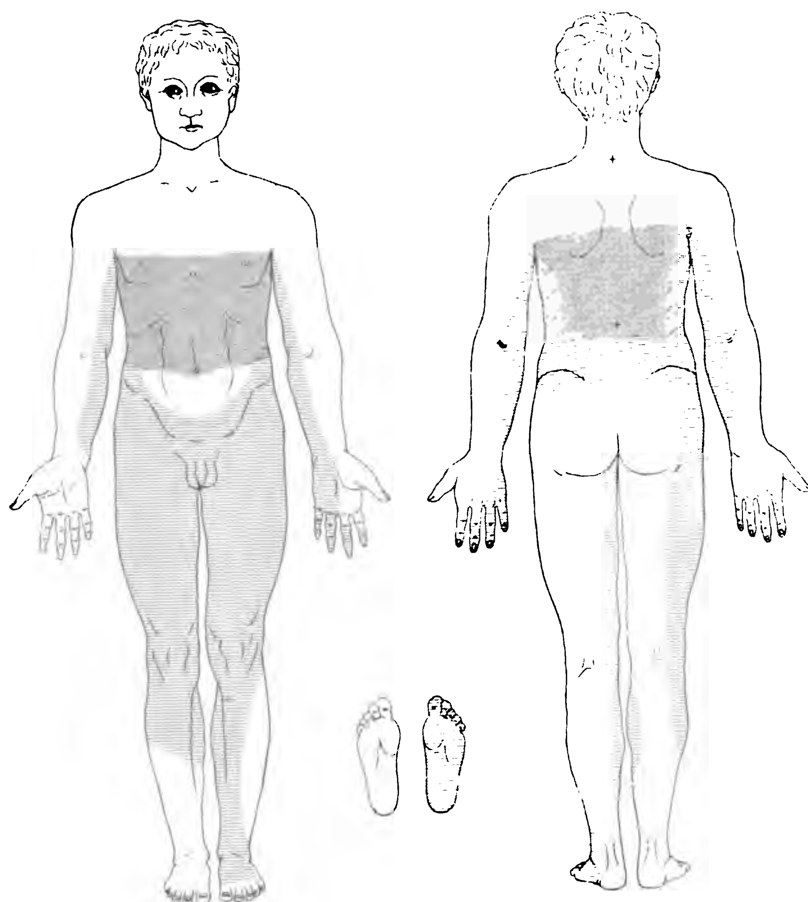

Fig. 53.

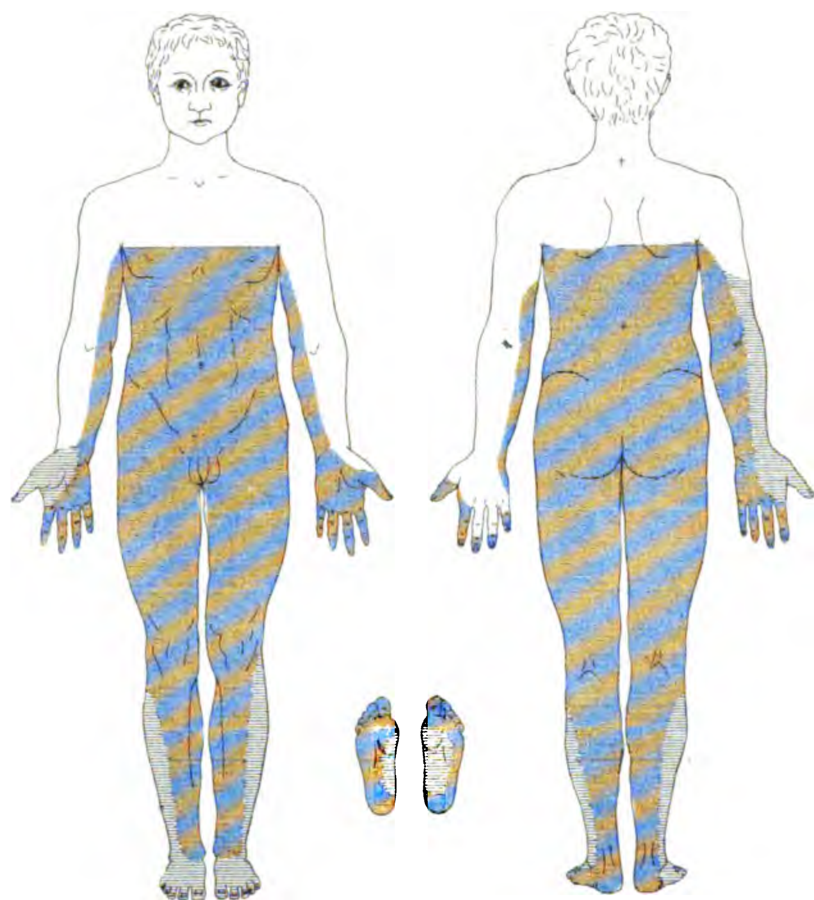

Fig. 54.

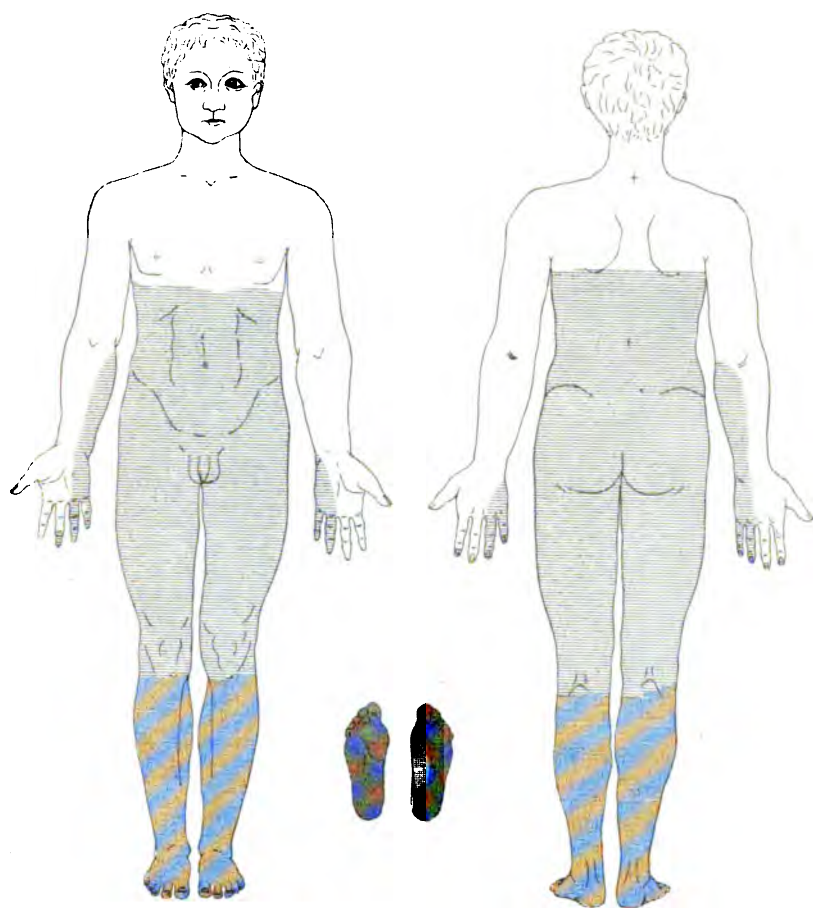

Fig.55.

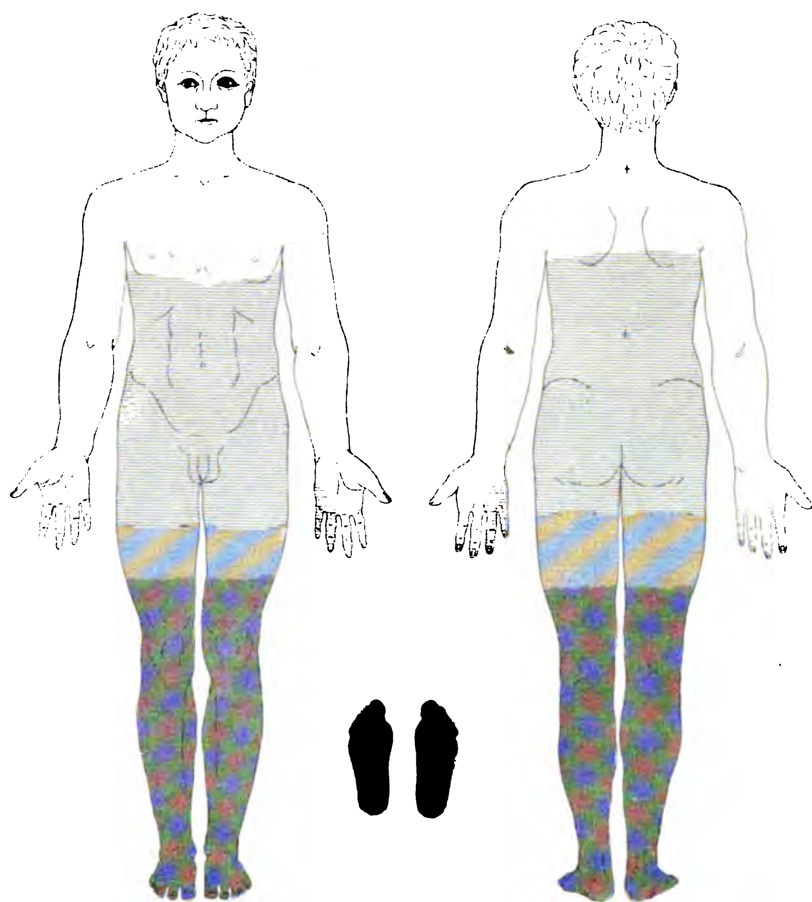

Fig. 56.

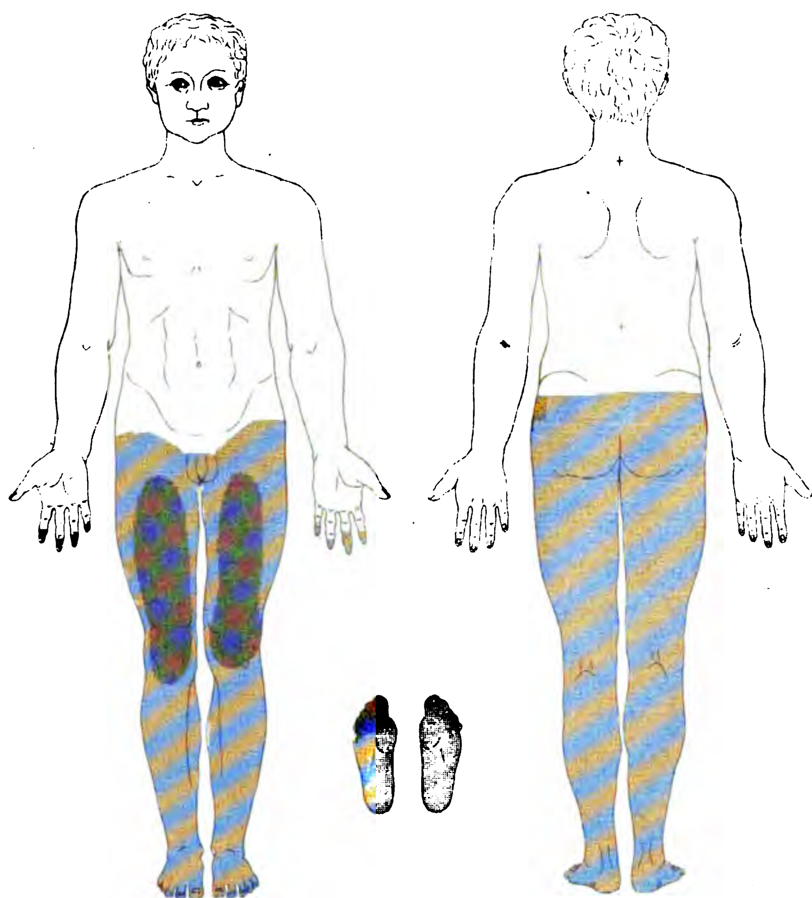

Fig. 57.

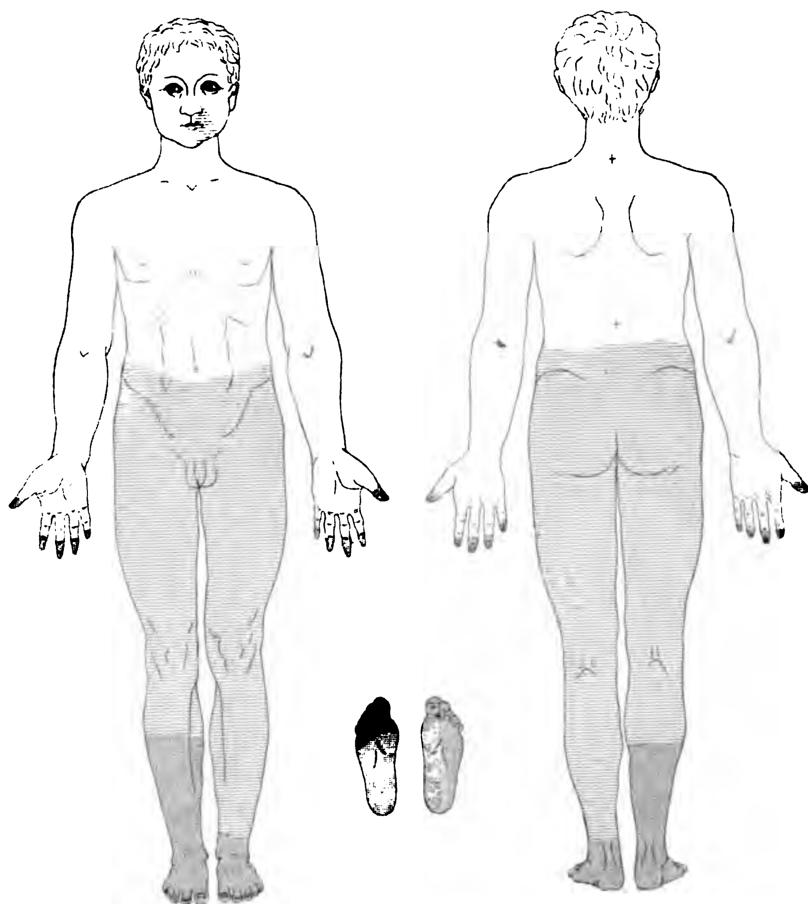

Fig. 58.

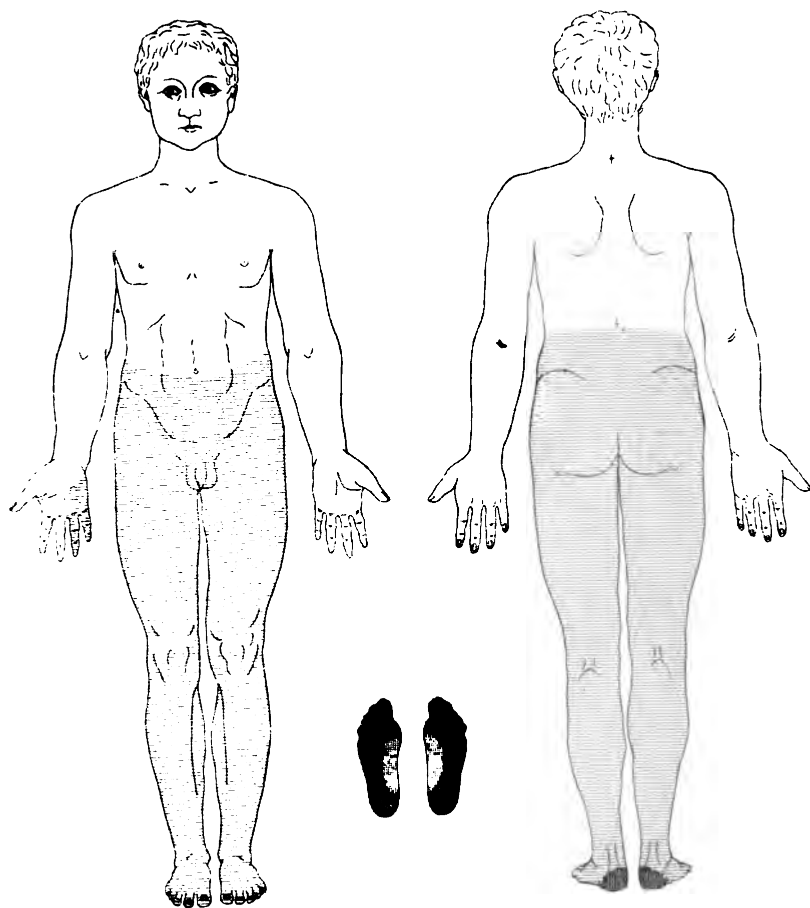

Fig. 59.

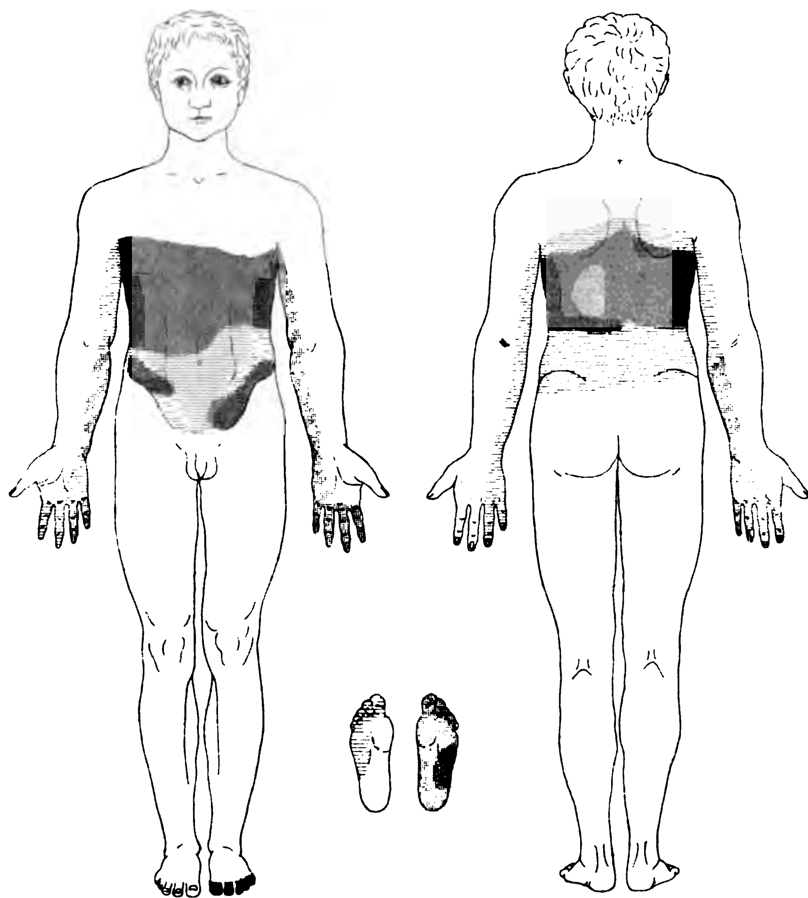

Fig. 60.

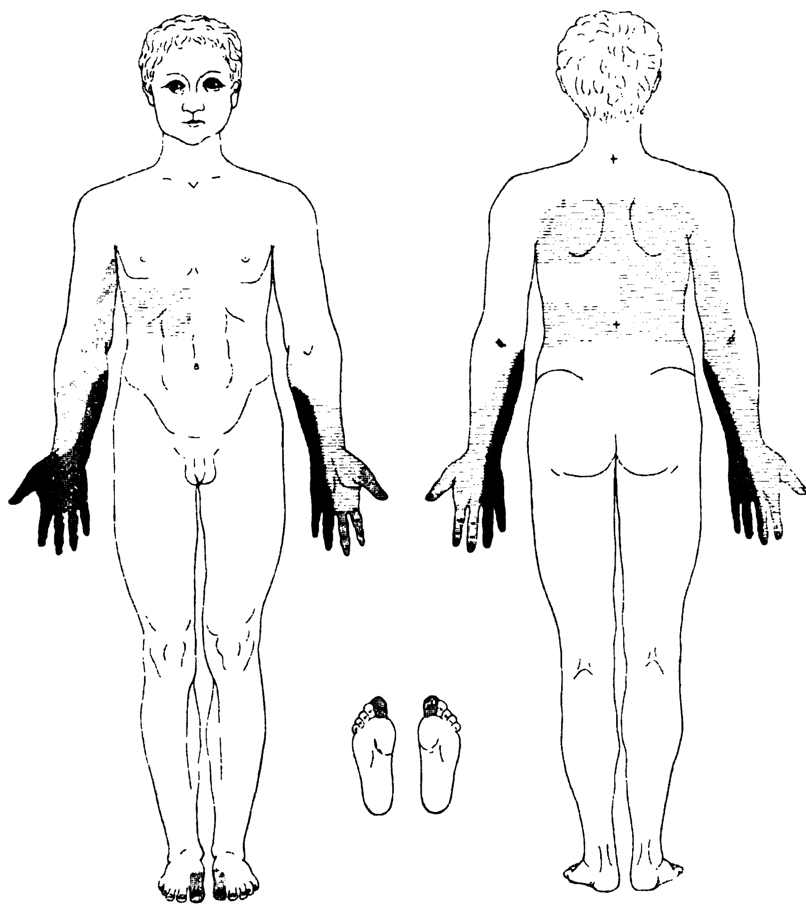
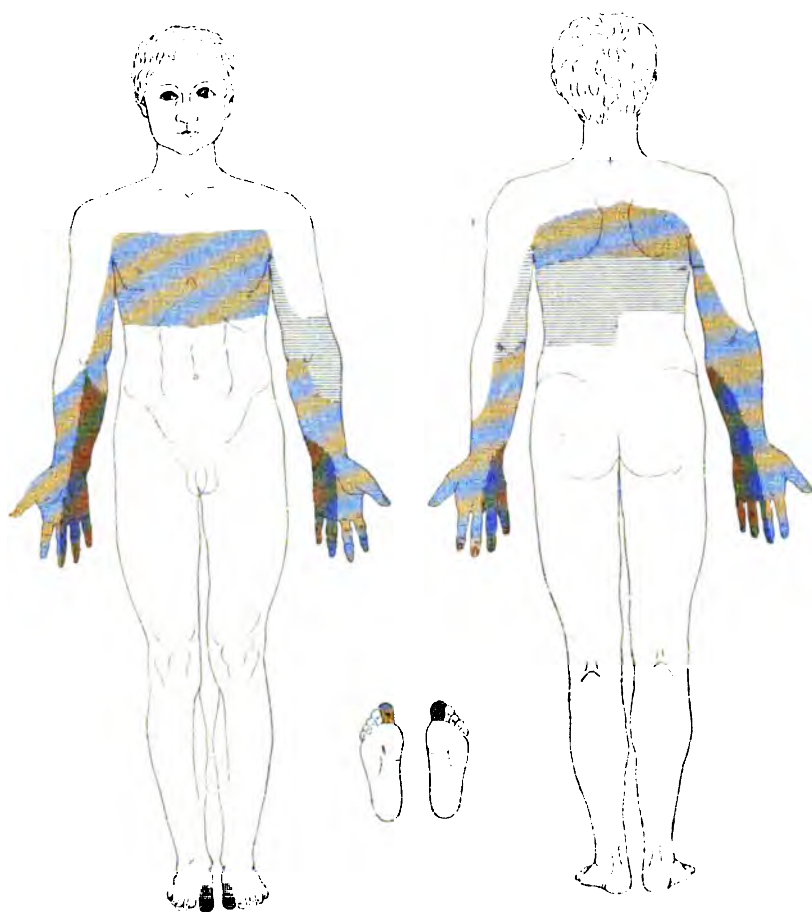

Fig. 61.

BIDRAG TIL STUDIET AF RAKIT

TILLIGEMED EN DEL OPLYSNINGER OM

ALMUENS BEHANDLING AF DENNE SYGDOM

AF PROF. DR. AXEL JOHANNESSEN

BIDRAG TIL STUDIET AF RAKIT

TILLIGEMED EN DEL OPLYSNINGER OM

ALMUENS BEHANDLING AF DENNE SYGDOM

AF PROF. DR. AXEL JOHANNESSEN

(HERMED 1 FACSIMILE OG 2 PLANCHER)

I.

Rakit er en Sygdom, som i flere Henseender indtager en ganske eiendommelig Stilling. Der har været Perioder i dens Historie, da den i høi Grad har lagt Beslag paa Lægernes Interesse, og da dens Forhold er blevne underkastede et indgaaende og nøiagtigt Studium. Til andre Tider derimod synes det, som om Opfatningen tildels har været den, at den neppe var Opmærksomhed værd. Og dette har da igjen medført, at den oftere ligesom er gleden Lægerne ud af Hænderne. Den er faldt tilbage til den Mystik i Erkjendelse og Behandling, som i ganske særegen Grad synes at have omgivet denne Sygdom fra tidligere Tider. Den er bleven en af de faa Sygdomme i vor Tid, om hvem der i Almuens Tanke ligesom staar Gjengangere fra Fortidens Tro paa onde Magter, som griber forstyrrende ind i Menneskenes Liv og medfører Forandringer, som blot kan udjævnes ved at paakalde andre Magter, som er stærkere end dem, der har sendt Sygdommen. Og det kan ikke nægtes, at den Maade, hvorpaa den optræder, nok kan være skikket til at fæstne og nære en saadan Opfatning. Barnet bliver næsten som en fremmed,

saaledes forandrer Sygdommen saavel dets Legeme som dets Sind. Og det tør vel ogsaa siges, at det gaadefulde, som er over denne Sygdom, har heller ikke de indgaaende videnskabelige Studier af dens Pathologi formaaet at opklare. Det er muligt, at disse har været noget ensidige, idet man, saaledes som det indtil de senere Aar har ligget i Tidens Retning, væsentlig har søgt at udforske de pathologisk-anatomiske Forandringer, der allerede tidlig drog Opmærksomheden til sig, og fæstet sig ved den ene eller anden Side af det anatomiske eller kliniske Billede. Det er derfor muligt, at den nyere Retning inden Medicinen, der har lært os at se Sammenhængen mellem tilsyneladende forskjellige Symptomer og at opfatte dem som hjemmehørende paa den samme ætiologiske Basis, ogsaa paa Rakitens Omraade vil kunne bringe større Klarhed. Under enhver Omstændighed vil det dog være nødvendigt at studere Sygdommen i dens Forekomst og Symptomer og forsøge paa at overskue den Betydning, som den har for Barnet og dets Udvikling.

Her kommer nu ogsaa et særeget Moment til, idet man har troet, at det kunde være visse Eiendommeligheder ved et Lands Beliggenhed eller Forhold i det Hele, som betingede Sygdommens større eller ringere Hyppighed i det ene Land end i det andet. Det er derfor klart, at et nøiere Studium af dens Forekomst inden de forskjellige Lande i saa Henseende vil have Betydning og muligens bidrage til at udpege Veien for den ætiologiske Forskning.

Hensigten med det følgende er nu paa Grundlag af det Klientel, der søger til Rigshospitalets Afdeling for Barnesygdomme, saavel den stationære Klinik som Polikliniken, at levere et Billede af den Maade, hvorpaa Sygdommen optræder inden de Samfundsklasser, der søger hen til Afdelingen. Samtidig hermed er der trukket ind ogsaa andre Beretninger om dens Forekomst i Landet for at supplere og belyse de ved Studiet af Sygdommen blandt Belægget og Poliklinikens Patienter fundne Forhold.

Rakit findes i Europa især udbredt i et Belte, der indtager de midtre Dele af denne Verdensdel, medens den saavel nordenfor som søndenfor dette Belte angives at forekomme meget sjelden. Hovedsædet for dens

geografiske Udbredelse[1] synes at være Tyskland, England, Nederlandene, Belgien, Frankrig, Rusland og Norditalien, medens den i Syditalien[2], Spanien, Portugal, Tyrkiet og Grækenland blot skal have faa Tilfælde at opvise. I det sidstnævnte Land findes den efter Undersøgelser af Stephanos blot i enkelte sumpige Distrikter i Livadia, Phthiotis, paa Thera, Hydra, Spezza samt i nogle Bjergegne paa Euboea. Som Bevis for, hvor sjelden den optræder her, kan anføres, at der efter en Meddelelse af Dr. Maccas[3] blandt $1^1/_2$ Tusende Børn, som søgte Polikliniken i Athen, blot i 1 à 2 Tilfælde blev fundet typisk Rakit.

Udenfor Europa er Sygdommen i det Hele sjelden iagttaget, hvad enten nu dette kommer af, at den virkelig fører en saa tilbagetrukken Tilværelse, eller den ikke nøiagtig nok er studeret og eftersøgt.

Saaledes skal den forekomme meget mindre hyppig i Syrien og Arabien end i Mellemeuropa; den skal ikke findes paa den kirgisiske Steppe og meget sjelden i Indien, Java, Kokinkina, Kina, Japan, Algier, Ægypten, Senegambien, Mexiko, Kalifornien samt store Dele af Sydamerika, medens i Nordamerikas store Byer Forholdet er som i de tilsvarende Lokaliteter i Europa.

I de forenede Stater angives fornemmelig Negerne og Efterkommere af syditalienske Forældre at være i ganske betydelig Grad udsatte.[4]

I Australien synes Sygdommen kun meget sjelden at forekomme.[4]

Et Forhold, som har været en Del diskuteret, er, hvorvidt Rakiten forekommer høit tilfjelds. Allerede i 1844 udtalte Maffei[5], at dens Hyppighed i de noriske Alper var omvendt proportional med Høiden over Havet. Senere har man anført, at den var sjelden i Erzgebirges Høidedrag og i de skotske Høilande, ligesom Volland[6] i 1885 med-

[1] Smlg. Hirsch: Handbuch der historisch-geografischen Pathologie, 1886, III, S. 515, og Theobald Palm: The geographical distribution and aetiologie of rickets. The practioner okt.—nov. 1890, ref. i Jahrb. f. Kinderh., XXXIV Band 1892, S. 283.

[2] Det fortjener dog at anføres, at der i Palermo findes et Institut for Rakitikere. Smlg. Feer: Zur geographischen Verbreitung und Ätiologie der Rachitis. Festschrift für Hagenbach-Burchhardt 1897, S. 91.

[3] Citeret efter Rehn: Rachitis i Gerhardts Handbuch d. Kinderkrankheiten, 1878, III Band, 1 Hälfte, S. 45.

[4] Feer a. S.

[5] Cit. efter Marfan: Rachitisme. Traité de médecine, publié sur la direction de M. M. Brouardel, Gilbert et Gerode, Paris 1897, Tome III, S. 559.

[6] Ueber die geringe Kindersterblichkeit in Davos. Jahrbuch für Kinderheilkunde, XXII Band, S. 124.

delte, at hverken han eller hans Kolleger havde seet den i Davos, der ligger 1500 Meter over Havet. Paa den anden Side anføres det af flere, f. Ex. Kassowitz og Rehn, at de har seet Rakit i ganske betydelige Høider.

For nøiere at studere dette Forhold har Feer[1] i 1896 udsendt til Schweizerlægerne Schemaer med Forespørgsel om Rakitens Forekomst i de forskjellige Høider, ligesom han ogsaa har foretaget Reiser for personlig at kontrollere Svarene.

Det har nu vist sig, at Sygdommen forekommer overalt i Landet, og at dens Hyppighed gaar parallelt med Befolkningens Tæthed. Den findes overalt i Alperne lige til de høiest beliggende Lokaliteter. Saaledes er den gjentagende paavist i Davos og Oberengadin.

Men Sygdommens Karakter er derimod mildere, ligesom dens Forekomst er sjeldnere, eftersom man kommer op i større Høider over Havet, og den er mere udpræget hos Børn af Indflytterfolk fra Dalførene end blandt de egentlig Indfødte.

For Sveriges og Danmarks Vedkommende foreligger der saavidt mig bekjendt ingen Angivelser om Rakitens Udbredelse, ligesom heller ikke Medicinalberetningerne fra disse Lande indeholder brugbare Oplysninger om denne Sygdom.

Fra Danmarks Bilande derimod findes der en Del Bemærkninger om Rakit, som skal hidsættes.

Manicus[2] skriver saaledes fra Færøerne: „Rakit forekommer vel aldrig hos Børn af færøiske Forældre, hvorfor og Kurvaturer og Gibbositeter er meget sjeldne, kun som Følge af udvortes Beskadigelse." Lund[3] bemærker, at der i 28 Aar blot er optraadt Rakit hos 3 Individer. Schleisner[4] har paa Island blandt 327 Patienter seet 7 Rakitikere, og Finsen[5] har under sin 9aarige Embedsvirksomhed paa denne Ø behandlet 42 Tilfælde af Rakit blandt 7539 Patienter. Sygdommen er efter den sidstnævntes Erfaring hyppigere paa Island end i Danmark. „At Rakit paa Island sjelden synes at have nogen alvorlig Karakter, fremgaar formentlig tildels deraf, at jeg i dette Land kun har truffet paa 4 Rygradskrumninger og aldrig ved Fødsler har iagt-

[1] a. St. S. 68.
[2] Nogle Iagttagelser om de paa Færøerne herskende og de sammesteds manglende Sygdomme. Bibliothek for Læger, 1824, S. 35.
[3] Iagttagelser fra Færøerne, 1884, S. 10.
[4] Island, undersøgt fra et lægevidenskabeligt Synspunkt, Kjøbenhavn 1849, S. 30.
[5] Iagttagelser angaaende Sygdomsforholdene i Island, 1874, S. 150.

taget Bækkenforsnevringer begrundede i Rakit. I de fleste Tilfælde har Sygdommen været ledsaget af Kjertelsyge."

Endelig udtaler Distriktslæge von Haven i sine Nosografiske Bemærkninger om Grønland[1], at han kun ganske enkelte Gange har seet Rakit paa Grønland og da kun i Familier, hvor Faderen har været dansk. Hos ægte Grønlændere tror han ikke, at Rakit optræder.

For Norges Vedkommende synes det at være en ganske udbredt Antagelse, at Rakit forekommer sjelden i Landet. Hirsch[2] angiver saaledes, at den her træder betydelig tilbage for andre Affektioner i Sygdomsstatistiken for de yngste Aarsklasser. Feer[3] gaar ud fra, at den ikke er hyppig i Norge, og at den paafaldende sjelden, eller for flere Distrikters Vedkommende slet ikke, kan lade sig paavise i de nordlige Amter. Faye[4] skriver, at „Rakit er i udtalt Grad, saavidt vi kan dømme, en meget sjelden Sygdom her". Han mener dog[5], at den tidligere muligens var hyppigere hos os, men noget Bevis for denne Paastand fremlægges ikke. Ligeledes er der i et Par Anmeldelser[6] af det Arbeide, der senere nøiere skal omhandles, nemlig: Quisling: Om Rakitens Væsen og Aarsager, fremkommet den Opfatning, at det af den nævnte Forfatter fundne Tal 13.5 % som Udtryk for Forholdet mellem de paa Fødselsstiftelsen behandlede Syge og dem, som af disse led af Rakit, er altfor høit, og at Sygdommen i Kristiania er meget sjeldnere end i Udlandet især Tyskland.

Imod en saadan Opfatning tager dog Professor Schønberg tilorde[7] og udtaler som sin Mening, at det opførte Tal sandsynligvis er for lidet.

Men sikkert er det, at Rakiten i det Hele og Store ikke synes at have tiltrukket sig synderlig Opmærksomhed fra Lægernes Side, idet

1 Ugeskrift for Læger, 1882, S. 187.
2 a. St. S. 515.
3 a. St. S. 92.
4 Sygdomme, forekomne i 4 Aars Tidsrummet 1858—1862 paa det kliniske Børnehospital i Christiania. Norsk Mag. for Lægev., 1862, 2. Række, 16. Bind, S. 19.
5 Børnehospitalet i Christiania i Aarene 1855—1857. Norsk Mag. for Lægev., 1858, 2. Række, 12. Bind, S. 211.
6 Se Norsk Mag. for Lægev., 1886, 4. Række, 1. Bind, S. 979, og Tidsskrift for praktisk Medicin, 1886, 6. Aargang, S. 419.
7 Svek. Norsk Mag. for Lægev., 1892, 4. Række, 7. Bind, S. 1193.

den er blandt de Sygdomme, som sjeldent og flygtigt nævnes i Medicinalberetningerne. Men selv i de korte Udtalelser om den fra de forskjellige Kanter af Landet ligger der dog af og til ganske interessante Iagttagelser, og jeg skal derfor tillade mig at anføre, hvad jeg i saa Henseende har kunnet finde.

Før jeg imidlertid gaar over hertil, er det dog nødvendigt med et Par Ord at omtale et Forhold, som ved første Øiekast virker noget eiendommeligt, og som tildels vanskeliggjør Oversigten over Sygdommens Udbredelse i Landet. Det viser sig nemlig, at der i det femte og tildels ogsaa i de følgende Decennier ikke saa sjelden i Beretningerne finder en Sammenblanding Sted af Skrofulose, undertiden ogsaa Tuberkulose, og Rakit, der opføres som et Slags Symptom eller en Underafdeling af den første Sygdom.

Denne Opfatning er dog ikke nogen for de norske Læger særegen Anskuelse; det er en Opfatning, der kan forfølges tilbage til den bekjendte Paul Portal, som i sit Arbeide: Observations sur la nature et le traitement de la rachitisme, Paris 1779, bemærker, at Rakit ikke er nogen selvstændig Sygdom, men blot et Symptom af forskjellige, især dyskrasiske Lidelser som Syfilis, Skjørbug, Skrofulose, Arthritis o. s. v. Endnu et Skridt videre gaar Hufeland, som direkte antager, at Rakit er en Skrofulose, der lokaliserer sig i Bensystemet. Denne Opfatning adopteres blandt andet af Canstatt, der i sin bekjendte og i sin Tid ogsaa her i Norge saa udbredte Handbuch der medicinischen Klinik[1] udtaler følgende: „Rakit er sikkerlig lige saa gammel som Skroflerne, hvoraf den kun synes at være en særegen Afart, der fornemmelig lokaliserer sig i Bensystemet. Den paatræffes hyppig sammen med Skrofler og opføres af mange Læger blandt disse som Skrofler i Bensystemet.“ „Begge[2] Sygdomme (Skrofler og Rakit) synes at bero paa den samme feilagtige Blanding af Safterne og deraf følgende mangelfuld Ernæring.“ Denne Opfatning maa nu antages at være delt af Prof. Faye i den første Tid af hans Virksomhed som Universitetslærer, idet han i 1858[3] udtaler, at „Opdrivningen af Benepifyserne (Rhachitis), Deviationer af Rygraden, Pectus carinatum o. s. v. er Udtryk af en lignende dyskrasisk Tilstand (som Skrofulosen), og det samme er Tilbøieligheden til Tuberkelafsætning i de serøse

[1] Erlangen 1847, II Band, S. 1086.
[2] S. 1091.
[3] a. St., S. 211.

Hinder." Heller ikke anser han det „nødvendigt fra et generelt-noso-logisk Standpunkt skarpt at distingvere mellem Skrofulose, Tuberkulose og Rakit".

Vistnok synes det, som om Faye senere kom til andre Resultater; han udtaler nemlig i 1862[1], at „vist er det imidlertid, at den Maade, hvorpaa Rakit som en tydelig udtalt Sygdom optræder, er temmelig forskjellig fra Skrofulosen og Tuberkulosen, da den eiendommelige Benblødhed — — — danner et Sygdomsbillede, som giver fuld Anledning eller Berettigelse til at opstille det med et eget Navn og som en bestemt dyskrasisk Form. Kommer nu hertil, at denne Affektion sjelden om nogensinde er forbunden med en ægte skrofuløs Habitus eller viser sig samtidigt med tydelige lokale Skrofelonder, kan det forklares og i speciel-pathologisk Henseende være berettiget, at Flere opstiller disse Almensygdomme som grundforskjellige." Men Anskuelserne om Identiteten af disse to Affektioner maa i ethvert Fald baade være læste af de Studerende og docerede, saaledes at derved den nævnte Sammenblanding vil være fuldt ud forklarlig.[2]

Den første Gang, man finder nogen Bemærkning om Rakit i vore Medicinalberetninger, er i Aaret

1853,

da der anføres følgende:

Akershus Amt: Kjertelsyge og Rakit er meget hyppig forekommende Affektioner.

Smaalenenes Amt: Rakit er udbredt baade i Byerne og Landdistrikterne.

Lister og Mandals Amt: Af 729 af Lochmann behandlede Syge led 21 af Skrofulose eller Rakit.

1854.

Akershus Amt: Rakit omtales fra øvre Romerike.

Lister og Mandals Amt: Rakit er ikke sjelden i Kristiansand.

Kristians Amt: 8 Individer behandledes for Rakit i Land.

[1] a. St. S. 17.

[2] Ganske eiendommeligt er Virchows Standpunkt til Sagen (Das normale Knochenwachsthum und die rachitische Störung desselben. Virchows Archiv 1853, B. V, S. 505). Han mener, at for dem, der anser Skrofulose og Tuberkulose for identiske Sygdomme, er Spørgsmaalet klart, idet de ikke kan sammenblande Rakit og Bentuberkulose. For dem derimod, der ikke har denne Opfatning, er Sagen vanskelig. Men klinisk vilde det vel endnu være rettest at holde Rakit og Skrofulose ud fra hinanden.

Tabel 1. **Forekomsten af Rakit**

	1862		1863		1864		1865		1866		1867	
	Angrebne	Døde	A.	D.	A.	D.	A.	D.	A.	D.	A.	D.
Kristania By	—	1	—	1	—	5	—	4	—	3	—	3
Akershus Amt	—	—	—	—	—	1	—	—	8	—	23	—
Smaalenenes Amt.......	—	—	—	—	—	—	23	—	14	2	6	—
Buskeruds Amt.........	—	—	—	—	—	—	—	4	11	—	11	—
Jarlsberg og Larviks Amt	—	—	—	—	6	—	21	1	18	1	11	—
Hedemarkens Amt......	—	—	—	—	4	—	—	—	2	—	10	—
Kristians Amt..........	1	—	—	—	2	—	8	2	12	—	19	1
Bratsberg Amt	—	3	8	—	—	7	25	7	—	5	Hyppig	1
Nedenæs Amt..........	—	1	—	2	Mange	4	37	—	32	2	36	2
Lister og Mandals Amt..	25	—	17	—	Hyppig	—	27	1	7	—	7	1
Stavanger Amt	—	1	1	—	Enkelte	1	3	—	4	1	15	3
Søndre Bergenhus Amt..	11	1	—	—	—	—	Oftere	—	Oftere	—	Se Note [1]	1
Bergens By	—	1	—	—	—	—	—	2	—	1	—	—
Nordre Bergenhus Amt..	—	—	—	—	Hyppig	—	4	2	3	1	—	—
Romsdals Amt..........	1	—	2	—	—	—	2	—	18	1	9	—
Søndre Throndhjems Amt	Flere	—	—	—	—	—	—	1	2	—	—	—
Nordre Throndhjems Amt	—	—	—	—	2	—	—	—	—	1	—	—
Nordlands Amt.........	—	—	—	—	—	—	2	—	2	—	—	1
Tromsø Amt	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1
Finmarkens Amt........	—	—	—	—	—	—	6	—	—	—	—	—
Sum[2]	—	9	—	8	—	21	—	28	—	18	—	14
Heraf var:												
Mandkjøn	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Kvindekjøn...........	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Heraf var over 15 Aar:												
Mandkjøn	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Kvindekjøn...........	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Døde:												
Mandkjøn	—	3	—	3	—	8	—	16	—	12	—	10
Kvindekjøn...........	—	5	—	5	—	10	—	12	—	6	—	4
Uopgivne	—	1	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—

[1] I indre Sørdhordland almindelig.

[2] Summen for det hele Land vil ikke altid i Medicinalberetningerne svare til de for de enkelte Amter opførte Tilfælde.

i Norge 1862—1893.

1868		1869		1870		1871		1872		1873		1874		1875		1876		1877	
A.	D.	A.	D.	A.	D.	A.	D.	A.	D.	A.	D.	A.	D.	A.	D.	A.	D.	A.	D.
—	3	15[3]	4	51	2	48	3	64	9	57	14	61	11	67	12	61	9	139	16
12	1	10	2	9	—	4	—	11	—	24	3	16	1	24	1	24	1	52	2
11	—	32	1	32	—	25	—	33	—	31	2	41	1	34	—	35	2	25	—
9.	—	10	—	27	2	31	1	29	—	32	2	43	5	30	1	33	1	50	1
2	1	8	—	6	—	2	—	6	—	21	1	11	3	35	—	25	—	44	1
11	1	6	—	20	—	30	—	30	2	43	4	35	2	45	—	53	3	46	3
17	2	18	—	27	1	39	2	36	3	30	2	15	1	37	—	35	3	44	—
6	4	12	2	17	1	14	1	23	2	20	1	40	3	59	5	52	4	78	1
22	—	30	1	34	—	30	2	29	—	41	1	25	—	42	—	39	2	58	1
Flere[1]	—	18	1	21	—	24	—	33	1	25	2	31	2	43	1	43	—	57	—
—	—	7	—	12	1	4	—	25	2	34	3	68	1	67	4	57	1	45	2
Se Note[2]	1	7	2	7	—	9	—	21	—	6	—	29	—	14	—	52	—	39	—
5	1	Flere[4]	—	9	1	6	—	7	—	5	—	9	1	6	—	18	3	14	—
5	—	5	—	6	1	6	1	4	—	22	—	24	—	28	—	21	—	23	—
13	—	6	—	4	—	7	—	4	1	8	1	9	—	12	—	8	1	5	—
12	1	9	—	17	2	17	—	25	—	18	1	20	—	13	—	25	3	31	—
—	—	—	—	3	—	3	—	4	—	4	—	2	—	3	—	3	—	5	—
3	—	—	—	5	1	3	—	6	—	5	1	5	—	8	—	9	—	8	—
—	—	2	—	4	1	6	—	10	1	4	—	8	—	2	—	16	—	23	1
2	1	9	—	1	—	8	—	7	2	9	—	12	—	7	—	3	—	6	—
—	20	—	16	—	16	—	19	—	31	440	48	504	32	576	24	612	33	802	38
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	261	—	287	—	315	—	340	—	448	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	157	—	202	—	213	—	230	—	312	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	} 6	—	18	—	13	—	1	—	5	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—										—
—	11	—	11	—	9	—	13	—	16	—	32	—	21	—	11	—	23	—	24
—	8	—	5	—	6	—	6	—	15	—	15	—	11	—	13	—	10	—	14
—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—

[1] Slaaet sammen med Kjertelsyge paa Listerne. [2] I indre Søndhordland flere.
[3] 1 voxen. [4] Slaaet sammen med Kjertelsyge.

Tabel 1 (Forts.) **Forekomsten af Rakit**

	1878		1879		1880		1881		1882		1883		1884	
	A.	D.	A.	D.	A.	D.	A.	D.	A.	D.	A.	D.	A.	D.
Kristiania By	145	18	80	15	109	19	86	14	52	19	66	26	87	36
Akershus Amt	76	—	84	2	56	—	61	—	85	3	79	—	87	2
Smaalenenes Amt	44	1	47	1	56	1	54	—	85	4	81	—	102	1
Buskeruds Amt	53	6	55	2	83	5	57	1	92	1	125	8	87	3
Jarlsberg og Larviks Amt	39	1	21	—	51	—	32	—	41	2	147	1	128	2
Hedemarkens Amt	92	1	72	5	84	1	70	2	83	3	118	4	108	2
Kristians Amt	62	2	55	1	44	2	56	3	76	3	99	4	74	8
Bratsberg Amt	72	1	83	4	98	3	106	6	93	2	113	—	73	2
Nedenæs Amt	62	1	59	4	37	1	34	—	67	4	56	4	54	—
Lister og Mandals Amt	55	1	26	—	59	—	29	1	67	1	50	2	77	3
Stavanger Amt	51	3	26	—	49	3	43	2	64	—	57	3	38	1
Søndre Bergenhus Amt	50	1	37	4	40	3	42	1	65	2	41	1	42	—
Bergens By	12	4	4	1	uopg	6	uopg	1	6	2	uopg.	2	uopg.	1
Nordre Bergenhus Amt	20	—	23	1	24	1	29	—	33	—	21	1	38	—
Romsdals Amt	34	2	34	—	24	1	17	—	51	2	70	—	25	1
SøndreThrondhjemsAmt	71	4	60	—	38	3	60	3	47	3	50	2	39	2
NordreThrondhjemsAmt	6	—	15	—	9	—	9	—	3	1	12	—	15	—
Nordlands Amt	10	—	23	3	17	1	26	4	12	1	31	—	57	1
Tromsø Amt	29	1	27	3	19	2	17	1	14	—	44	1	44	3
Finmarkens Amt	6	—	7	—	13	—	7	—	2	—	6	—	10	—
Sum	989	47	839	46	918	52	835	42	1038	53	1270	60	1175	68
Heraf var:														
Mandkjøn	441	—	472	—	515	—	454	—	573	—	714	—	668	—
Kvindekjøn	342	—	345	—	345	—	358	—	423	—	518	—	471	—
Heraf var over 15 Aar:														
Mandkjøn	2	—	4	—	3	—	16	—	1	—	7	—	4	—
Kvindekjøn	2	—	0	—	3	—	12	—	2	—	6	—	1	—
Døde:														
Mandkjøn	—	35	—	26	—	29	—	28	—	33	—	31	—	40
Kvindekjøn	—	12	—	20	—	25	—	14	—	20	—	29	—	28
Uopgivne	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

i Norge 1862—1893.

1885		1886		1887		1888		1889		1890		1891		1892		1893	
A.	D.	A.	D.	A.	D.	A.	D.	A.	D.	A.	D.	A.	D.	A.	D.	A.	D.
113	22	124	23	96	58	98	58	115	53	119	53	171	65	111	63	100	45
97	4	105	7	79	1	71	7	106	9	105	5	96	2	103	8	76	5
101	1	86	—	101	3	157	3	131	6	184	1	155	3	115	7	200	4
95	2	103	3	171	9	213	10	168	6	170	5	174	7	159	8	132	4
70	2	78	—	73	2	114	3	131	2	131	—	115	4	108	2	178	1
160	6	165	5	153	6	122	4	99	5	131	1	156	7	157	6	162	9
142	6	279	5	215	—	116	3	241	4	256	2	218	4	257	6	116	3
72	3	90	4	105	2	125	4	77	2	114	1	132	3	159	1	171	4
76	1	58	—	48	—	47	—	53	—	43	1	86	—	82	—	72	—
57	3	84	1	61	—	70	—	99	2	78	1	57	1	80	1	74	6
26	3	37	1	34	3	74	3	54	1	51	3	49	1	47	2	78	2
41	3	43	—	33	2	25	—	36	—	46	2	54	—	58	7	79	8
uopg.	0	uopg.	4	uopg.	2	uopg.	6	uopg.	3	uopg.	6	uopg.	13	71	14	uopg.	14
40	3	31	2	36	—	47	—	52	—	47	1	70	—	61	2	93	2
36	—	40	1	45	1	54	2	47	2	64	—	99	2	108	1	107	3
51	1	77	5	59	—	64	1	98	5	63	6	57	1	63	3	68	8
11	3	25	—	22	—	22	2	29	—	30	—	30	4	21	2	34	3
44	1	52	—	44	3	35	2	35	2	53	1	83	—	55	1	87	5
20	2	27	—	40	—	28	2	9	—	29	—	54	5	38	—	34	5
17	—	17	—	12	—	26	—	35	1	52	2	33	1	78	4	19	2
1269	69	1521	64	1429	92	1514	111	1618	103	1772	91	1889	123	1931	138	1880	133
701	—	806	—	773	—	861	—	855	—	970	—	1001	—	1042	—	1028	—
520	—	693	—	626	—	632	—	709	—	781	—	783	—	834	—	774	—
6	—	2	—	3	—	2	—	13	—	5	—	0	—	14	—	2	—
5	—	1	—	7	—	—	—	14	—	3	—	0	—	2	—	5	—
—	42	—	40	—	44	—	68	—	67	—	50	—	71	—	84	—	77
—	27	—	20	—	48	—	43	—	48	—	41	—	52	—	54	—	56
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

1856.

Lister og Mandals Amt: Fra Flekkefjord omtales Rakit som meget udbredt.

1857.

Lister og Mandals Amt: 4 Læger havde 30 Tilfælde under Behandling.

1859.

Bratsberg Amt: 5 Tilfælde af Rakit i Kragerø.

Stavanger Amt: Kjertelsyge og Rakit betegnes fra nordre Ryfylke som temmelig almindelige især i Strandstederne, og dette vel nærmest fordi Kosten, som rigtignok er ussel i hele Distriktet, dog forholdsvis i disse er daarligst, næsten udelukkende vegetabilsk. (J. Dahl.)

Søndre Throndhjems Amt: Fra Opdal fremhæves især Rakit som oftere forekommende.

1860.

Nedenæs Amt: Fra Lillesand 2 Dødsfald af Rakit.

Lister og Mandals Amt: En Læge i Kristiansand behandlede 9 Tilfælde af Rakit.

Stavanger Amt: 1 Tilfælde af Rakit i Stavanger By.

Nordlands Amt: 1 Tilfælde af Rakit nævnes fra Alstadhoug.

1861.

Smaalenenes Amt: 2 Tilfælde paa Moss og 2 paa Hvaløerne.

Kristians Amt: 3 Tilfælde i Land og 2 i søndre Valders.

Lister og Mandals Amt: 2 Læger behandlede 14 Tilfælde i Kristiansand.

Søndre Bergenhus Amt: I ytre Søndhordland 12 Tilfælde af Rakit.

For de følgende Aars Vedkommende er Forekomsten i de forskjellige Amter sammenstillet i Tabel 1. Af Bemærkninger om dens Forekomst skal anføres følgende:

1864.

Lister og Mandals Amt: Rakit siges at være hyppig i Kristiansand, Mandal og Flekkefjord.

Nordre Bergenhus Amt: Rakit er hyppig i Lærdal.

Nordlands Amt: Rakit er sjelden, endnu sjeldnere end Kjertelsygdom.

1865.

Nedenæs Amt: Rakit er hyppigere end før i vestre Nedenæs.

Lister og Mandals Amt: Rakit er almindelig, dog ligesom Kjertelsyge sjeldnere end før, hvilket fornemmelig tilskrives det større økonomiske Velvære hos Almuen, sundere Boliger, bedre Kost og Klæder og en større Sands for Renlighed.

1867.

Søndre Bergenhus Amt: I indre Søndhordland er Rakit almindelig.

1868.

Romsdals Amt: Rakit er sjelden i vestre, indre og østre Søndmøre, hyppig i ytre Romsdal og Kristiansund.

1869.

Bratsberg Amt: Rakit nævnes som hyppig forekommende i Hviteseid.

Søndre Bergenhus Amt: I ytre Hardanger og paa Vos siges Tilfælde af Rakit at forekomme ikke saa ganske sjelden.

Finmarkens Amt: Rakit forekommer ikke saa ganske sjelden i Vardø og siges i Vadsø Distrikt at optræde hyppigere end i de sydlige Egne af Landet, hvilket tilskrives de lange, mørke Vintre, der tilbringes i lave, slet ventilerede Rum. (H. K. Hartmann.)

1871.

Hedemarkens Amt: Rakit er sjelden i Trysil.

1872.

Hedemarkens Amt: Rakit anføres fra Trysil at forekomme i ringe Grad med nogen Slaphed i Legemet, noget svulne Ledender og tildels Krumning i Underextremiteterne af og til hos Børn mellem 1—3 Aar, men Sygdommen pleier i Regelen om ikke lang Tid at ophøre uden at efterlade nogen tilsyneladende varigere Forstyrrelse i Organismen. (L. Schancke.)

Nordre Bergenhus Amt: Rakit forekom i Lærdal væsentlig paa Grund af Mangel paa Sol.

1874.

Akershus Amt: Kjertelsyge og Rakit anføres fra Ullensaker at forekomme hyppig i Barnealderen og tilskrives arveligt Anlæg og

mindre hensigtsmæssig Kost; Melspiser, der er mindre vel tillavede og kogte, saasom raastegte Vafler og „Lumper“, gives Barnet sammen med Kaffe, tillavet af forskjellige Surrogater. (Ellertsen.)

1875.

Nedenæs Amt: Kjertelsyge, Rakit og Tuberkulose anføres fra Sætersdalen at være meget almindelige Sygdomme sammesteds. Fra Bykle berettes, at disse Sygdomme tidligere skal have været ukjendte, men være blevne hyppigere efter en akut optrædende Sygdom, som for en Del Aar siden skal have angrebet en Mængde — især Børn — og ytrede sig ved Hævelse i Halskjertlerne og tildels i Axillen, Cubitus, Inguen og Popliæa. (Kinck.)

1878.

Stavanger Amt: Rakit forekommer, dog ikke meget udbredt, i Omegnen af Vigsnæs Verk. Befolkningen er bange for „Baadnesjuken“ og søger Læge, naar der er Mistanke om den.

Nordlands Amt: Rakit siges at være en Sygdom, for hvilken de færreste Børn i Hadsel gaar fri, om de end kan lide deraf i ringe Grad. Nordlændingens Yndlingsraad mod de fleste Sygeligheder hos Børn er Tran.

1879.

Lister og Mandals Amt: I Farsund og Omegn er Rakit temmelig almindelig, men sjelden i nogen høi Grad.

1881.

Nedenæs Amt: Rakit forekommer meget almindelig i Sætersdalen, dog sjelden i høi Grad udtalt. Den kommer sjelden under Lægebehandling, da Almuen i Regelen selv erkjender den og bruger Tran.

1882.

Hedemarkens Amt: Kjertelsyge og Rakit angives fra Tønset at være meget almindelige især blandt Jernbanepersonalets Familier, hvis Boliger ofte ligger paa usund Grund, og hvor som en Følge af de lange Afstande Adgangen til god og kraftig Føde (især Melk) er meget vanskelig.

1883.

Kristians Amt: Kjertelsyge og Rakit er meget udbredte mellem Børnene i nordre Valders paa Grund af uhensigtsmæssig Ernæring

i de første Aar. For at Børnene skal blive rigtig fede, proppes de lige fra Fødselen af med uhensigtsmæssige Næringsmidler, hvoriblandt Flødegrød og raastegte, tyggede Vafler med sur Fløde. Børnenes Stel forøvrigt skildres ogsaa som misligt, idet tykke Lag af Smuds dækker Legemet hos de smaa.

1886.

Kristians Amt: I Øier, hvor de hygieniske Forhold ikke staar høit, lider Børnene af Rakit. Det oplyses her, at Luften i Værelserne er meget slet. Petroleumslamper bruges uden Glas (Skorsten), saa Flammen „brænder over“ og stadig sender en fin Søile af Os i Veiret, hvilket sammen med Varmen fra Komfuren i høi Grad forpester Luften. Børnene drikker Kaffe sammen med de Voxne, og at det ikke er smaa Kvantiteter det dreier sig om, vil fremgaa deraf, at et voxent Menneske fra Kl. 12 Middag til 9 Aften kan drikke 10 Kopper Kaffe.

1891.

Finmarkens Amt: Kjertelsyge og Rakit er ikke sjeldne Sygdomme i Tanen, hyppigst ude ved Fjord- og Havdistriktet.

Det vil af Tabellen og de anførte Bemærkninger fremgaa, at Rakiten er en Sygdom, som forekommer over det hele Land. Den optræder saavel i Indlandsdistrikterne som ude ved Havkysten, saavel i de sydligste som i de nordligste Dele af Riget, saavel i Byer som i Landdistrikter. Ifølge Tabellen synes den dog mest at forekomme i de store og folkerige Amter i den østlige Del af Landet, i Smaalenene, Buskerud og paa Oplandene.

I Kristians Amt sees den at have været i høi Grad udbredt i nordre Valders og Øier. Men at den ogsaa kan optræde temmelig udbredt paa andre Kanter af Landet, vil sees af Bemærkningerne om dens hyppige Forekomst i Hviteseid, Sætersdalen, Kristiansand, Mandal, Flekkefjord, nordre Ryfylke, indre Søndhordland, Lærdal, Vos, ytre Romsdal, Kristiansund, Opdal, Hadsel, Tanen, Vardø og Vadsø.

Hvad der er skikket til at vække en vis Opmærksomhed, er det forholdsvis ikke ubetydelige Antal Dødsfald, som denne Sygdom har at opvise.

Det vil nu strax være indlysende, at det opførte Antal af Behandlede ikke paa nogen Maade kan gjøre Fordring paa at repræsentere

mere end en større eller mindre Del af det virkelige Antal. Bedst vil dette illustreres derved, at selv Kristiania By i det sidste Decennium ikke er opført med flere end omkring 100 for Rakit aarlig behandlede Individer. Af disse er indtil Halvdelen afgaaede ved Døden. Dette viser vistnok hen til, i hvilke alvorlige Former Sygdommen ofte er optraadt; men da selvfølgelig paa langt nær ikke et saa stort Procenttal af Rakitikere kan tænkes at afgaa ved Døden, vil de opførte Dødsfald tyde hen paa, at der bag dem maa staa meget større Tal for Angrebne af Sygdommen.

For at give et Begreb om Størrelsen af de i Tabel 1 meddelte Tal for Dødsfaldene af Rakit kan anføres, at for de 3 sidste Aar, hvorfra der foreligger Beretninger, nemlig 1891—1893, skyldes 0,6 % af samtlige Dødsfald i Norge Rakit. Dette vil sige, at Rakit i disse Aar har bortrykket omtrent ligesaamange Individer som Puerperalfeber, som Ileus, som Pyæmi, som organiske Hjernesygdomme og ikke saa særdeles langt fra ligesaa mange som Tyfoidfeber.

Kommer nu hertil det sikkerlig betydelig større Tal for dem, der er døde af Sygdomme, hvis Udfald ofte har været betinget i en tilstedeværende Rakit, vil det let indsees, at denne Sygdoms Betydning ikke er saa ganske ringe. Den vil derfor nok kunne fortjene et noget mere indgaaende Studium med Hensyn til den Maade, hvorpaa den optræder herhjemme.

Det er klart, at skal man studere Rakitens numeriske Udbredelse inden en Befolkning eller et Klientel, vil det ikke være tilstrækkeligt at nøie sig med at opføre under Diagnosen Rakit de Tilfælde, der søger Lægehjælp for udprægede Former af denne Lidelse; men man maa gjennemgaa samtlige Patienter og ogsaa hos dem, der af andre Grunde end manifeste rakitiske Symptomer søger Hjælp, undersøge paa Tegn paa Rakit.

De Tegn, som man i saa Henseende væsentlig fæster sig ved, vil da i første Række være de forskjellige Benaffektioner, der udmerker denne Sygdom: Epifysesvulst, Forkrumninger af Benene, Misdannelser af Brystkassen og Leddene, Forkrumninger af Rygsøilen, Anomalier i Udviklingen af Benene i Hovedet, blødt Baghoved, aabne Fontaneller

og Suturer over den normale Tid for deres Lukning, Afleiringer af Benmasse over tubera parietalia og frontalia, Uregelmæssigheder i Tandfrembrud, sen Optræden af Evnen til at gaa og staa og Misforhold i Udviklingen af Ansigtets Ben.

Ved Siden heraf vil man ogsaa have at lægge Mærke til Anomalier i Legemets almindelige Ernærings- og Udviklingstilstand og i Muskulaturens Forhold, i Vægtforholdene, i Fordøielseskanalens, i de store Underlivskjertlers, i Hudens og i Nervesystemets Funktioner. Men for at faa et saa vidt mulig ensartet Materiale, er dog i de følgende Undersøgelser intet Tilfælde regnet med, der ikke frembød rakitiske Forandringer af Skelettet.

Lige fra den Tid, da Rigshospitalets Afdeling for Barnesygdomme blev oprettet, nemlig i 1893, har man havt sin Opmærksomhed henvendt paa Tilstedeværelsen af rakitiske Symptomer hos det Klientel, der har søgt til denne Klinik, og der er i saa Henseende bleven anstillet nøiagtige og indgaaende Undersøgelser af samtlige Syge saavel blandt det stationære Belæg som blandt Poliklinikens Patienter.

For den stationære Kliniks Vedkommende er Undersøgelserne udførte for Aarene 1893—96. For Poliklinikens Vedkommende har man i Aaret 1896 af ydre Grunde til enkelte Tider ikke seet sig istand til at indhente saa fyldestgjørende Oplysninger, at de kunde have Betydning for en Statistik. Man har derfor foretrukket at lade det hele Aar udgaa, saaledes at det polikliniske Materiale blot omfatter Aarene 1893—95.

I det følgende skal der gives en Oversigt over de Undersøgelser, som i saa Henseende er anstillede, og de Resultater, hvortil disse har ført.

Det statistiske Materiale, der er gjennemgaaet med velvillig Bistand af Afdelingens Assistentlæge Doktor Frølich, vil falde i to Grupper, den stationære Klinik og Polikliniken.

Forskjellen mellem disse to Grupper er ikke synderlig fremtrædende. Den ligger væsentlig deri, at der er en saavel absolut som relativ betydelig Overvægt af Brystbarn blandt Poliklinikens Patienter, hvad der ganske naturlig følger af det Forhold, at der blot i en meget ringe Udstrækning har været Anledning til at indlægge Børn, der har kunnet ledsages af sine diegivende Mødre.

Desuden har det vist sig, at det for Poliklinikpatienternes Vedkommende ikke altid har været muligt at faa Rede paa, hvorvidt ved-

kommende Barn har været ægte eller uægte født, idet Mødrene ofte har generet sig for at fortælle om Barnets uægte Herkomst under den polikliniske Expedition, hvor der i Regelen har været flere Personer tilstede og tildels af begge Kjøn. Det vil dog, da Undersøgelserne i det hele og store for begge Gruppers Vedkommende er foretagne med den samme Nøiagtighed, være heldigst at slaa Tallene for begge Grupper sammen for de fleste Spørgsmaals Vedkommende og blot for Studiet af enkelte Forhold betragte dem særskilt.

Undersøger man nu (smlgn. Tabel 2) Forekomsten af Rakit i det nævnte Tidsrum, vil den følgende Sammenstilling give et Billede af dens Optræden blandt Afdelingens Klientel.

Aar.		Stationær Klinik.	Poliklinik.	Sum.
1893	Samlet Antal Syge	192	1252	1444
	Rakitikere	56	439	495
	Forhold mellem samlet Antal Syge og Rakitikere	26.2%	35.1%	34.3%
1894	Samlet Antal Syge	178	1263	1441
	Rakitikere	80	430	510
	Forhold mellem samlet Antal Syge og Rakitikere.........	44.9%	34.0%	35.4%
1895	Samlet Antal Syge	193	820	1013
	Rakitikere	83	146	229
	Forhold mellem samlet Antal Syge og Rakitikere.........	43.0%	17.8%	22.7%
1896	Samlet Antal Syge	210		210
	Rakitikere	79		79
	Forhold mellem samlet Antal Syge og Rakitikere.........	37.6%		37.6%
Sum:	Samlet Antal Syge..........	773	3335	4108
	Rakitikere..................	298	1015	1313
	Forhold mellem samlet Antal Syge og Rakitikere.......	39.8%	30.4%	32%

Tabel 2. Det samlede Antal Tilfælde af Rakit og samtlige behandlede Syge paa den stationære Klinik og Polikliniken fordelte efter Aar, Alder og Kjøn.

Aar.	Kjøn.	0—1/2 Aar.					1/2—1 Aar.					1—2 Aar.					2—3 Aar.					3—4 Aar.					Over 4 Aar.				
		Samlet Antal Syge.		Rakitikere.		Forhold mellem samtlige Patienter og samlet Antal Rakitikere.	Samlet Antal Syge.		Rakitikere.		Forhold mellem samtlige Patienter og samlet Antal Rakitikere.	Samlet Antal Syge.		Rakitikere.		Forhold mellem samtlige Patienter og samlet Antal Rakitikere.	Samlet Antal Syge.		Rakitikere.		Forhold mellem samtlige Patienter og samlet Antal Rakitikere.	Samlet Antal Syge.		Rakitikere.		Forhold mellem samtlige Patienter og samlet Antal Rakitikere.	Samlet Antal Syge.		Rakitikere.		Forhold mellem samtlige Patienter og samlet Antal Rakitikere.
		Stat. Klin.	Poliklinik.	Stat. Klin.	Poliklinik.		Stat. Klin.	Poliklinik.	Stat. Klin.	Poliklinik.		Stat. Klin.	Poliklinik.	Stat. Klin.	Poliklinik.		Stat. Klin.	Poliklinik.	Stat. Klin.	Poliklinik.		Stat. Klin.	Poliklinik.	Stat. Klin.	Poliklinik.		Stat. Klin.	Poliklinik.	Stat. Klin.	Poliklinik.	
1893	Gutter	11	67	3	15		9	77	6	52		19	112	15	77		12	64	2	30		11	42	3	18		46	236	4	47	
	Piger	8	49	1	9		10	76	8	44		8	110	6	72		7	74	1	30		5	40	0	13		46	305	7	32	
	Sum	19	116	4	24		19	153	14	96		27	222	21	149		19	138	3	60		16	82	3	31		92	541	11	79	
	Total	135		28		20,7	172		110		69,8	249		170		68,3	157		63		40,1	98		34		34,7	633		90		14,2
1894	Gutter	16	84	8	32		7	77	5	53		13	118	13	83		17	95	9	38		13	61	6	23		37	222	9	17	
	Piger	6	42	2	20		7	60	7	36		10	97	5	74		6	54	5	24		7	54	5	17		39	299	6	13	
	Sum	22	126	10	52		14	137	12	89		23	215	18	157		23	149	14	62		20	115	11	40		76	521	15	30	
	Total	148		62		41,9	151		101		66,9	238		175		73,5	172		76		44,2	135		51		37,8	597		45		7,5
1895	Gutter	17	62	10	11		13	54	13	27		15	89	10	39		9	45	6	8		10	22	4	1		32	136	7	3	
	Piger	11	44	3	5		11	48	9	23		11	73	7	23		7	41	5	4		5	26	0	1		52	180	9	1	
	Sum	28	106	13	16		24	102	22	50		26	162	17	62		16	86	11	12		15	48	4	2		84	316	16	4	
	Total	134		29		21,6	126		72		57,1	188		79		42,0	102		23		22,5	63		6		9,6	400		20		5,0
1896	Gutter	10		6			8		6			17		14			11		5			12		4			47		5		
	Piger	13		5			7		6			20		15			6		4			6		4			53		5		
	Sum	23		11		47,8	15		12		80	37		29		78,4	17		9		52,9	18		8		44,4	100		10		10

Det viser sig heraf, at blandt de 4108 Patienter, som i det nævnte Tidsrum har søgt Afdelingen, har 1313 Individer eller 32 % været rakitiske.

For den stationære Kliniks Vedkommende er Forholdstallet noget større (39.8%) end for Poliklinikens (30.4%). Tallene for den stationære Klinik er for det første Aar, den var i Virksomhed, nemlig 1893, mindre end de for de 3 følgende Aar, der i det Hele har temmelig jævne Tal. For Poliklinikens Vedkommende er der i Aaret 1895 en betydelig Nedgang, saavel af det samlede Antal Syge, der søgte Hjælp, som af Tilfældene af Rakit. Dette Forhold skyldes den Omstændighed, at der i dette Aar blev oprettet en privat Poliklinik i de Bydele, som for en væsentlig Grad søger Rigshospitalets Polikliniker.

Den procentvise Forekomst af Rakit blandt et Klientel angives meget forskjellig i Literaturen, og Tallene vil selvfølgelig tilsidst afhænge af den større eller mindre Nøiagtighed, hvormed alle de Tilfælde undersøges, der søger vedkommende Ambulatorium eller Klinik. En Del af disse Tal skal her anføres og vil vise den nævnte Forskjel.

Saaledes har Küttner[1] for Dresden fundet, at 25 % af Børnene er rakitiske. Ritter von Rittershain[2] fandt for Prag 13.4 % Rakitikere blandt 3875 Syge, hvilket Tal omfattede saavel Børn som Voxne. I Manchester fandt Ritchie 30.3 % og i Philadelphia Parry[2] 28 % Rakitikere blandt Børn under 5 Aar. I Berlin fandt Senator[2] for Aarene 1875—78 28—30 % Rakitikere blandt de Børn, der søgte Augusta-Hospitalets Poliklinik.

Klein og Schwechten[3] udtaler i sin Beretning for Aarene 1874—84 om Barnepolikliniken paa Charitéen i Berlin, at 1/6 af alle Børn frembød Tegn paa Rakit. For de 2 første Leveaars Vedkommende var dog Procenten større, lige op til 25 %.

I sit nedenunder citerede Arbeide fra Dr. Neumanns Poliklinik i Berlin kommer dog Cohn til ganske anderledes høie Tal, idet han blandt 1303 undersøgte Børn fra 0—3 Aar har fundet 858 = 65.8 % Rakitikere.

---

1 Journal für Kinderkrankheiten 1856. 7. 8, ref. i Jahrb. f. Kinderheilkunde, I Band, 1857, 11. Heft, Analecten, S. 28.

2 Cit. efter Senator: Rachitis i v. Ziemssens Handbuch d. spec. Path. u. Therapie, XIII Band, 1. Hälfte, 2. Auflage, 1879, S. 183.

3 Charité Annalen, VIII Jahrg. 1885, cit. efter Cohn: Zur Pathologie der Rachitis. Jahrbuch für Kinderheilkunde, XXXVII Band, 1894, S. 226.

Fra Budapest[1] foreligger der ogsaa i den senere Tid en statistisk Sammenstilling af de Børn, der fra Juli 1891—Juli 1893 søgte Polikliniken paa Stefanie Kinderspital. Efter denne blev der blandt 23116 Patienter iagttaget 2500 Tilfælde af Rakit = 10.8 %.

Fra St. Petersburg angiver Woronichin[2] omtrent det samme Tal, som er fundet paa Rigshospitalet, nemlig 31.4 %.

I Frankfurt a. M. fandt Lorey[3] 27 % Rakitikere blandt de Børn under 5 Aar, der søgte Ambulatoriet.

For Kjøbenhavns Vedkommende opfører Brünniche[4] betydelig lavere Tal, idet han blandt alle Børn, der fra 1862—1867 søgte Barnehospitalet, har fundet 7.3 % Rakitikere. Hvis han blot medtog Børn under 5 Aar, fik han et lidt høiere Tal, nemlig 8.4 %.

Det vil dog med Hensyn paa disse lave Tal fra en noget ældre Tid være af Interesse at se, hvorledes Forholdet har stillet sig i München, hvor der ogsaa tidligere angaves lave Tal for Forekomsten af Rakit blandt de poliklinisk behandlede Børn, helt ned til 4.6 %.[5] Da man imidlertid begyndte meget nøie at agte paa mulig tilstedeværende rakitiske Tegn, steg Antallet af Rakitikere ganske betydeligt. I 1890[6] iagttoges 19.9 % og i 1891[7] endog 42.4 % Rakitikere.

I Wien har Kassowitz[8] blandt de Børn, der søgte hans Ambulatorum, fundet 89.5 %, blandt dem, der fremstillede sig til Vakcination 73.8 % og i sin private Praxis 59 % Rakitikere.

I den sidste Tid har Edgar Mey[9] i Riga meddelt sine Undersøgelser af 1000 Børn, der næsten udelukkende tilhørte de lavere Lag af Befolkningen, og som havde søgt de 11 kommunale Vakcinationsanstalter, som findes i denne By. Ingen af Børnene var

1 Koloman Szegö: Ueber die nervösen Erscheinungen der Rachitis. Jahrbuch f. Kinderheilkunde, XL Band, 1895, S. 78.

2 Untersuchungen über den Durchbruch der Milchzähne. Jahrb. f. Kinderheilk., XIII Band, 1879, S. 193.

3 Beobachtungen über Rachitis aus dem Ambulatorium des Dr. Christ'schen Kinderspitals zu Frankfurt a. M. Jahrb. f. Kinderh., XXII Band, 1885, S. 52.

4 Bidrag til Bedømmelsen af Rachitis i Kjøbenhavn. Bibliothek for Læger, 5. Række, 15. Bind, 1867, S. 282.

5 Smlg. Könen: Ueber die geographische Verbreitung der Rachitis. Inauguraldissertation. München 1886.

6 Schlossmann: Beiträge zur Kenntniss der Rachitis. Inaug. dissert. München 1891, S. 7.

7 Seitz: Jahresbericht der paediatrischen Universitätspoliklinik pro 1891, S. 31.

8 Die Pathogenese der Rachitis, Wien 1885, ref. Jahrb. f. Kinderheilk., XXIII Band, 1885, S. 231.

9 Eine Studie über das Verhalten der Rachitis in Riga. Jahrbuch f. Kinderheilkunde, XLII Band, 1896, S. 274.

over 2 Aar gamle. Hos 86,5 % fandtes Rakit, men Tallene var lidt ulige fordelte i de forskjellige Dele af Byen. I den fattigste og tættest bebyggede Del af Byen, Moskauer Vorstadt, var 92 %, i St. Petersburger Vorstadt, der er mindre folkerig, men omtrent ligesaa fattig, 87 %, i Villakvarteret Mitauer Vorstadt 71 % og i Alexanderhöhe, der ogsaa er frit beliggende, 75 % angrebne af denne Sygdom.

Det samme Tal, nemlig 75 % Rakitikere blandt ambulatorisk behandlede Børn under 2 Aar, angiver Looft[1] i en kort Bemærkning at have iagttaget i Bergen.

Ved en systematisk Undersøgelse af 50 polikliniske Patienter i Basel har Feer[2] endog fundet 43 = 86 % rakitiske.

Blandt 7369 Børn, som havde søgt Polikliniken paa det gamle Rigshospital i Kristiania, fandt Quisling[3] 1000 Tilfælde af Rakit — altsaa et Forhold af 13,5 %, blandt Patienter i de 3 første Leveaar 19,9 %.

Forfatteren antager dog selv, at disse Forholdstal er for smaa, idet han gjør opmærksom paa, hvor ofte Diagnosen Diarrhoe og Bronkit bruges der, hvor disse Sygdomme kun er et Udslag af den rakitiske Grundlidelse. Det er ogsaa indlysende, at hvor ikke Undersøgelserne direkte er rettede paa de rakitiske Symptomer, vil disse oftere kunne stilles saa fuldstændig i Skygge af en eller anden komplicerende Lidelse, at de vil undgaa Opmærksomheden. Et fuldt ud paalideligt Materiale vil man først faa der, hvor hvert enkelt Individ nøiagtig undersøges paa rakitiske Tegn.

Det vil derfor intet paafaldende være i det fundne Tal for Rakitens Hyppighed blandt de Syge paa Rigshospitalets pædiatriske Afdeling. Det er tvertimod i ganske god Overensstemmelse med de Resultater, hvortil man ogsaa andre Steder er kommen gjennem nøiagtige Undersøgelser af hver enkelt Syg.

Det er et vel kjendt Faktum, at Rakit forekommer i forskjellig Hyppighed i de forskjellige Aarsklasser. Undersøges dette Forhold for vort Materiales Vedkommende, vil man af Tabel 2 se, hvor

[1] Kliniske og ætiologiske Studier over psykiske Udviklingsmangler hos Børn. 1897. S. 142.

[2] A. St. S. 72.

[3] Studier over Rakitens Væsen og Aarsagsforhold. Prisbelønnet Afhandling. Kristiania 1886. S. 31.

forskjellige Forholdstallene mellem det samlede Antal Syge og Rakitikerne stiller sig for de forskjellige Aar og de forskjellige Aldre. Overveiende hyppigst er den iagttaget i andet Halvaar samt i 1ste—2det Aar, mindre hyppig i 2det—4de Aar, endnu noget mindre i 1ste Halvaar; sjeldnest endelig over 4de Aar.

De konstanteste Tal for alle Aar findes for 2det Halvaars Vedkommende samt for Aarsklasserne over 4 Aar, ellers er der en ikke ubetydelig Variation fra det ene Aar til det andet — dog saaledes, at for hvert Aar vil den anførte Rækkefølge i det hele bibeholdes, med den Undtagelse, at det 1ste Halvaar og Aldersklasserne 2—4 Aar kan vexle Plads.

Fordelingen af samtlige Rakitikere paa de forskjellige Aarsklasser vil sees af nedenstaaende Tabel (smlg. Pl. I).

	Samlet Antal Syge.	Rakitikere.	Forholdstal.
0—1/2 Aar	440	130	29,6 %
1/2—1 „	464	295	66,1 „
1—2 „	712	453	63,6 „
2—3 „	448	171	38,2 „
3—4 „	314	99	31,5 „
over 4 „	1730	165	9,5 „

Baade relativt og absolut vil man i Alderen 1/2—2 Aar finde det største Antal Rakitikere.

Som nævnt er de forskjellige Undersøgere komne til noget forskjellige Resultater med Hensyn til den Alder, hvori Rakiten findes hyppigst repræsenteret.

Dette Spørgsmaal har ikke alene statistisk, men ogsaa praktisk Betydning, idet det er indlysende, at Sandsynligheden for, at Rakit er en kongenital Sygdom eller begynder at udvikle sig lige efter Fødselen, er større, jo flere Tilfælde der er iagttagne i den allerførste Levetid. Af den ovenfor givne Fremstilling af dens procentvise Forekomst inden Afdelingens Klientel vil det sees, at den vistnok er bunden til den tidlige Barnealder, men at den i det 1ste Halvaar, om den end der meget hyppig er iagttaget og det selv i de første Maaneder af Livet, dog træder tilbage i relativ Hyppighed ligeoverfor 1/2—2 Aars Alderen, saa det blot er Aldersklasserne over 4 Aar, hvor dens Forekomst er endnu sjeldnere.

Til Sammenligning skal anføres de Tal, som Quisling[1] har fundet som Resultat af sine Undersøgelser. Efter ham er der noteret Rakit blandt Patienter

mellem	0—1/2 Aar	146	Gange
—	1/2—1 „	330	—
—	1—2 „	421	—
—	2—3 „	24	—
—	3—5 „	20	—
	over 5 „	9	—

Som man vil se, stemmer de fundne Tal for de lavere Aldre ganske godt overens i de 2 Rækker; men då der ikke i den sidstnævnte Opgave er angivet Antallet af samtlige behandlede Patienter inden de forskjellige Aarsklasser, vil det være vanskeligt at bedømme de anførte Tals virkelige Værdi.

I en anden Undersøgelsesrække, der foreligger fra vort Land[2], og som indbefatter 242 Tilfælde, er Fordelingen følgende for 236 Patienter:

0—1/2 Aar	15
1/2—1 „	45
1—2 „	120
2—3 „	41
3—4 „	6
over 4 „	9

Ogsaa fra andre Lande foreligger der Tal, som i det Hele synes at stemme med dem, der er fundne herhjemme.

Senator[3] anfører saaledes, at Rakiten fornemmelig kommer til Udbrud i den 1ste Dentitionsperiode, fra 6te—30te Maaned.

Baginsky[4] har følgende Tal for Sygdommens Fordeling paa de forskjellige Aarsklasser:

0—1/2 Aar	43
1/2—1 „	173
1—2 „	333
2—3 „	63
3—4 „	8
over 4 „	4

1 a. St. S. 27.

2 Report by Collective Investigation Committee of the Norwegian Medical Association on the Etiolygy of Rickets etc. Christiania 1887. S. 7.

3 a. St. S. 184.

4 Practische Beiträge zur Kinderheilkunde. Tübingen 1882.

Omtrent til det samme Resultat kommer Guerin, Ritchie, Comby, Brünniche og andre.

Lorey[1] har blandt sine 150 Patienter kun seet Rakit optræde to Gange hos Børn under ½ Aar, 47 Gange hos Børn mellem ½—1 Aar og 81 Gange hos Børn mellem 1—2 Aar. Ligeledes angiver Marfan[2], at det i Almindelighed først er mellem ½—1 Aar, at Rakiten begynder at give Symptomer.

Koloman Szegö[3] iagttog Rakit blandt sine Patienter efter følgende Fordeling:

Blandt	Børn	mellem	0— 8	Maaneder	8,6 %
—	—	—	8—14	„	18,8 %
—	—	—	14—24	„	13,1 %
—	—	—	2— 3	Aar	5,4 %

Paa den anden Side er der dog, som nævnt, flere Undersøgere, der netop fremholder Sygdommens Optræden i de allerførste Maaneder af Livet. Blandt disse skal anføres Biedert[4] og Kassowitz[5], hvis Statistik dog ikke fjerner sig saa særdeles meget fra de af os fundne Tal. Den sidstnævnte Undersøger har saaledes følgende Fordeling:

0—½	Aar	197	Rakitikere
½—1	„	241	—
1—2	„	331	—
2—3	„	126	—

Han omtaler desuden, at blandt Børn under 2 Maaneder var 55,5 %, mellem 3—4 Maaneder 66 % og mellem 5—6 Maaneder 91.2 % rakitiske. Som man vil se, er der ogsaa her en Progression, der er proportional med den fremskridende Alder — netop det samme Forhold, som af os er paapeget.

Ligeledes foreligger der fra Polikliniken i Reisingerianum i München Undersøgelser, som viser den særdeles hyppige Optræden af Rakit i de tidligste Maaneder. Men selv Schlossmann[6], der paa Grundlag af 743 Tilfælde blandt 1432 undersøgte Børn kommer til

[1] a. St. S. 53.
[2] a. St. S. 538.
[3] a. St.
[4] Lehrbuch d. Kinderkrankheiten 1894 S. 116.
[5] a. St. S. 231.
[6] a. St. S. 12.

det Resultat, at Rakit er en medfødt Sygdom eller opstaaet i de første Maaneder, og som blandt Børn under 1 Maaned har fundet 68,5 % Rakitikere, maa dog medgive, at Aldersklassen ½—1 Aar har de høieste Tal, nemlig 87,3 %, medens Aldersklassen 0—½ Aar er ialfald noget mindre talrig repræsenteret, nemlig med 79,9 %. I Overensstemmelse hermed anfører Carl Seitz[1], at af de Børn, som i 1891 besøgte Polikliniken i Reisingerianum,

var i 1ste Leveaar	....	74 %	rakitiske
— 2det „	....	63 %	—
— 3die „	....	33,9 %	—
— 4de „	....	21,4 %	—

Ligeledes har Cohn[2] høie Tal for de første Aarsklasser. Saaledes forekom Rakit

i Alderen 0—6 Maaneder	i 62,8 %	af samtlige	Poliklinikens	Patienter	
— 6—12 „	i 66,6 %	-	—	—	—
— 1—2 Aar	i 71,5 %	-	—	—	—
— 2—3 „	i 61,6 %	-	—	—	—

Det er muligt, at den større Hyppighed af Rakit i den allerførste Levetid kan staa i Forbindelse med særegne Forhold i de forskjellige Lokaliteter. Af Interesse er det i saa Henseende, at medens Unruh[3] antog alle Tilfælde af Rakit for at være medfødt, Kassowitz i 92 Lig af Nyfødte og Aborter fandt 91,3 %, Schwarz[4] blandt 500 Nyfødte paa den 2den Fødselsklinik i Wien 80,6 %, Feyerabend[5] blandt 180 Nyfødte i Königsberg 68,9 % og Feer[6] blandt 100 Nyfødte i Basel 63 % Rakitikere, har Quisling[7] blandt 200 Nyfødte paa Fødselsstiftelsen i Kristiania blot fundet knappe 8 % og det med blot ubetydelig udtalte rakitiske Forandringer.

At det forskjellige Forhold ligeoverfor de første Maaneder, der er iagttaget herhjemme og ved flere af de udenlandske Kliniker, hvor man saaledes som paa Neumanns Ambulatorium har underkastet alle Patienter en indgaaende Undersøgelse i Lighed med den, der er anvendt paa Rigshospitalet, skulde skyldes en forskjellig Grad af

[1] a. St. S. 33.
[2] a. St. S. 227.
[3] Die Behandlung der Rakitis mit Phosphor. Wiener medic. Blätter 1886, No. 30-32.
[4] Zur Frage d. Rachitis bei Neugeborenen. Medic. Jahrbüch. 1887, 8tes Heft, cit. efter Schlossmann a. St. S. 10.
[5] Ueber das Vorkommen der Rachitis bei Neugeborenen. Inaug. dissert. Königsberg 1890, cit. efter Schlossmann a. St. S. 10.
[6] a. St. S. 102.
[7] a. St. S. 17.

Nøiagtighed i Undersøgelsen, er neppe tænkeligt; dertil stemmer Tallene for de andre Aldres Vedkommende altfor godt. Det kan saaledes anføres, at Procenttallet fra Neumanns Klinik for Aldersklassen ½—1 Aar er nøiagtig det samme som det af os fundne.[1]

Som bekjendt maa Rakiten opfattes som en udpræget Barnesygdom. Men der foreligger dog Exempler paa, at den har udviklet sig ogsaa efter Puberteten, bl. A. hos Glisson, Portal, Tripier[2] og flere. Ollier[2] regner til en saadan „Rachitisme tardif" de Tilfælde, hvor der hos Individider paa 17—18 Aar, som ikke tidligere har lidt af Rakit, udvikler sig visse Forkrumninger af Hvirvelsøilen, Duplay[3] har beskrevet Tilfælde af Rakit i Forarmsbenenes Symfyser hos unge Piger i Puberteten, og Kassowitz[4] anfører flere Exempler paa en saadan sen Udvikling af Sygdommen eller Forekomst i den voxne Alder — Sygdomsformer, som forøvrigt Henoch[5] erklærer, at han aldrig har seet, og som man mulig efter en Meddelelse af Joachimsthal[6] kunde være tilbøielig til ialfald for en Del at henføre til hereditær Syfilis.

Det kan i denne Forbindelse have sin Interesse, at der i de norske Medicinalberetninger for Aarene 1874—1893 er opført 184 Tilfælde af Rakit hos Personer over 15 Aar. Af 147 Individider, hvor Kjønnet er angivet, var 84 Mænd og 63 Kvinder.

Et Forhold, som i den senere Tid har tildraget sig Opmærksomhed, og som bl. A. er gjort til Gjenstand for Studier af Uchermann[7], er Spørgsmaalet om Sygdommenes Kjønsvalg. Det viser sig heraf, at visse Sygdomme synes at have en udpræget Forkjærlighed

[1] I den sidste Tid er de høie Tal for den kongenitale Rakit og for Sygdommens Optræden lige efter Fødselen underkastet en ganske indgaaende Kritik. Saaledes antager Lentz (Osteochondritis syphilitica und Rachitis congenita. Inaug. Dissert. Göttingen 1895) og Tschistowitsch (Zur Frage von der angeborenen Rachitis. Virchows Archiv, 148 Band 1897, S. 140) efter en større Række pathologisk-anatomiske og mikroskopiske Undersøgelser, at en stor Del af de Forandringer i Skelettet hos Nyfødte, der er opførte som rakitiske, dels er Udviklingsanomalier, dels skyldes Lues.

[2] cit. efter Senator a. St. S. 184.

[3] cit. efter Marfan a. St. S. 539.

[4] Allgemein. Wiener medic. Zeitung 1885, No. 18.

[5] Vorlesungen uber Kinderkrankheiten 1890, S. 839.

[6] Deutsche med. Wochenschrift 1894, No. 21.

[7] De Døvstumme i Norge. 1897 1ste Del, S. 24 ff.

for det ene eller det andet Kjøn. Saaledes angriber Kighoste og Tuberkulose fornemmelig Individer af Kvindekjøn, Hjernebetændelse og Hjernesygdomme i det Hele, Lungebetændelse og Øresygdomme især Individer af Mandkjøn. Til disse „mandlige“ Sygdomme anføres af ham ogsaa Rakiten at høre. Denne Opfatning deles dog ikke af alle, idet nogle som Rehn[1], Kassowitz[2], Carl Seitz[3], Degner[4] Lorey og andre ikke tilskriver Kjønnet nogensomhelst Betydning, og Baginsky[5] angiver, at den Overvægt af Mandkjøn, som han har iagttaget, blot er tilsyneladende, idet han paa sin Poliklinik har behandlet flere Gutter end Piger. Andre, som Dufour og Marjolin[6] antager endog, at der angribes langt flere Piger end Gutter.

Paa den anden Side er det dog ogsaa dem, der tilskriver Mandkjønnet Overvægten.

Saaledes Biedert[7], Ritter von Rittershain[8], Ritchie[8], Vierordt[9] og andre. Der foreligger dog hos disse Forfattere ingen Beretninger om det samlede Antal behandlede Patienter, saaledes at de anførte Tal har liden Værdi til Bedømmelse af Spørgsmaalet. Brünniche[10] derimod viser, at 8,1 % af samtlige behandlede Gutter, men blot 4,4 % af samtlige behandlede Pige var rakitiske. Woronichin[11] havde 37,3 % Rakitikere blandt samtlige Gutter (17562), men blot 30,4 % blandt samtlige Piger (16330).

Quisling[12] har ligeledes fundet en Overvægt paa Gutternes Side, idet 59,1 % af de behandlede Rakitikere var af Mandkjøn og 40,9 % af Kvindekjøn. For Aarene 1881 og 1885 har han gjennemgaaet Forholdet mellem samtlige behandlede Patienter paa Polikliniken og Rakitikerne og angiver, at af samtlige behandlede af Mandkjøn led 13,6 % og af samtlige behandlede af Kvindekjøn 9,7 % af Rakit.

1 a. St. S. 97.
2 a. Referat S. 234.
3 a. St. S. 34.
4 Ueber den angeblich typischen Verlauf d. Rhachitis. Jahrb. f. Kinderheilk. 1874. VII B. S. 431.
5 Lehrbuch der Kinderkrankheiten 1896, S. 351.
6 cit. efter Senator a. St. S. 185.
7 a. St. S. 106.
8 cit. efter Senator a. St.
9 Rachitis und Osteomalacie. Nothnagel: Specielle Path. und Therapie. VII B. I Theil S. 4
10 a. St. S. 291.
11 Jahrbuch f. Kinderheilk. IX B. 1876.
12 a. St. S. 86.

Det synes efter dette at være nogen Opfordring til at undersøge, hvorledes dette Spørgsmaal om Rakitens Forhold til begge Kjøn stiller sig i det paa Rigshospitalet samlede Materiale.

Efter Tabel 2 viser det sig nu, at der er behandlet 747 mandlige (= 56,9 %) og 566 kvindelige (= 43,1 %) Rakitikere.

Det samlede Antal af mandlige Patienter var 2075, af kvindelige 2033.

Af samtlige behandlede af Mandkjøn var 36,0 % og af samtlige behandlede af Kvindekjøn 27,8 % rakitiske.

Fordelt paa de forskjellige Aarsklasser viser Tallene følgende Forhold (smlg. Pl. I):

	Gutter.			Piger.		
	Samlet Antal Patienter.	Rakitikere.	%	Samlet Antal Patienter.	Rakitikere.	%
0—1/2 Aar	267	85	31,8	173	45	26,0
1/2—1 „	245	162	66,1	219	133	60,8
1—2 „	383	251	65,5	329	202	61,4
2—3 „	253	98	38,7	195	73	37,4
3—4 „	171	59	34,5	143	40	28,0
over 4 „	756	92	12,2	974	73	7,5
	2075	747	36,0	2033	566	27,8

Forskjellen mellem Fordelingen paa Kjønnene er vistnok i enkelte af Aarsklasserne ikke saa særdeles stor, men overalt er Mandkjønnet dog stærkere repræsenteret.

I Norge er der i Aarene 1873—93 behandlet 22394 Patienter for Rakit.

Af disse var 12752 = 56,9 % Mandkjøn
og 9642 = 43,1 % Kvindekjøn.

I Aarene 1862—93 døde af Rakit 1674 Individer, for hvilke Kjøn er angivet.

Af disse var 988 = 59 % Mandkjøn
og 686 = 41 % Kvindekjøn.

Hertil kan endvidere føies de Tal, som er fundne ved den norske Fællesforskning over Rakit, nemlig blandt 242 Tilfælde

145 af Mandkjøn = 59,9 %
og 97 af Kvindekjøn = 40,1 %.

Looft[1] har endnu høiere Tal for Mandkjøn, idet der blandt hans 221 Patienter var 68,3 % Gutter.

Som det vil sees, synes det ikke at kunne være tvivlsomt, at Rakiten, ialfald efter den Maade, hvorpaa den optræder i vort Land, maa regnes til de „mandlige“ Sygdomme.

Ligeoverfor Rakitens Ætiologi er dens ulige Fordeling paa de forskjellige Maaneder tillagt en vis Betydning. Man har heri ment at finde en ganske vigtig Støtte for den Opfatning, at Sygdommen kan tænkes at staa i Forbindelse med en mangelfuld Forsyning med frisk Luft — en Opfatning, som af Wachsmuth[2] tilspidses derhen, at Rakiten maa ansees som en kronisk Kulsyreintoxikation.

Enkelte har nu ment, at denne ulige Fordeling skulde være at henføre til en ulige Tilbøielighed hos Sygdommen til at opstaa i de forskjellige Maaneder af Aaret[3]; men denne Antagelse kan vel neppe opretholdes, da Undersøgelserne har vist, at Rakiten hyppigst opstaar i den tidlige Barnealder, medens den større eller ringere Hyppighed i de forskjellige Maaneder betinges af Rakitikere ogsaa i de høiere Aldersklasser.

Andre[4] ser derfor i denne forskjellige Hyppighed i de forskjellige Maaneder et Udslag af den større eller mindre Tilbøielighed til Bedringer eller Forværrelser i Forløbet, som tilsidst kan staa i Forbindelse med visse Forhold ved de forskjellige Aarstider.

Men om de Aarstider, hvori Rakiten hyppigst forekommer, er der forskjellige Anskuelser hos de forskjellige Forfattere. Nogle som Kassowitz[5], Fischl[6], Loos[7], Feer[8] og Quisling har fundet den hyppigst i Sommermaanederne. Den sidstnævnte Forfatter anfører saaledes følgende Række:

---

1 Privat Meddelelse.
2 Zur Theorie der Rachitis. Jahrbuch f. Kinderheilkunde 1895, XXXIX Band, S. 24.
3 smlg. saaledes Quisling a. St. S. 79.
4 smlg. saaledes Fischl og Cohn — a. St. S. 232.
5 a. St.
6 Der Einfluss der Jahreszeit auf die Frequenz der Rachitis. Prager medic. Wochenschrift 1888. Sep. Abdr. S. 4.
7 Die Tetanie der Kinder und ihre Beziehungen zum Laryngospasmus, Leipzig 1892, S. 35.
8 a. St. S. 116.

Rakit forekom blandt det hele Klientel i

Januar......	i 11,8 %	Juli.......	i 18,0 %
Februar	- 19,3 %	August ...	- 11,2 %
Marts	- 16,4 %	September	- 11,0 %
April.......	- 17,2 %	Oktober ..	- 8,3 %
Mai	- 20,0 %	November	- 9,6 %
Juni........	- 21,0 %	December	- 4,5 %

Andre har seet den optræde baade hyppigst og med størst Intensitet i Vintermaanederne; saaledes har Koloman Szegö følgende Række:

Rakit forekom blandt det hele Klientel i

Januar......	i 13,2 %	Juli.......	i 8,5 %
Februar	- 15,5 %	August....	- 6,0 %
Marts.......	- 15,3 %	September	- 7,2 %
April	- 14,5 %	Oktober ..	- 8,3 %
Mai	- 11,9 %	November	- 8,2 %
Juni	- 12,3 %	December	- 9,3 %

Cohn[1] har seet de alvorlige Former af den optræde blandt Børn under 3 Aar i

Januar—Marts......	i 13,1 %	Juli—September....	i 4,0 %
April—Juni	- 9,7 %	Oktober—December	- 8,0 %

Wallach[2] har følgende Fordeling paa Maanederne af 2219 Tilfælde:

Januar.......	18,4 %	Juli.......	10,1 %
Februar	15,3 %	August....	11,0 %
Marts	17,4 %	September	8,0 %
April........	17,9 %	Oktober ..	8,9 %
Mai	16,3 %	November	8,2 %
Juni.........	14,7 %	December.	9,6 %

Looft[3] har de færreste Patienter i Januar og September (3,2 %), de fleste i Juni (16,3 %); i de øvrige Maaneder er Forekomsten mere ligelig.

Fordelingen af Rakittilfældene i Rigshospitalets statistiske Materiale fremgaar af Tabel 3 og Pl. I. Det vil heraf sees, at saavel relativt som absolut er der Overvægt for Maanederne April til Juni, der forøvrigt ogsaa har det største Antal Patienter i det Hele at opvise.

---

1 a. St. S. 233.

2 Zur Frequenz der Rachitis in den verschiedenen Zeiten des Jahres. Münch. med. Woch., 1893, No. 29.

3 efter privat Meddelelse.

Tabel 3. Rakittilfældenes Fordeling paa Aar og Maaneder.

Maaned.	1893.				1894.				1895.				1893—95.			
	Samlet Antal Patienter.	Rakitikere.	Forhold mellem samlet Antal Patienter og Rakitikere.	Forholdet mellem Rakitikere i hver Maaned.	Samlet Antal Patienter.	Rakitikere.	Forhold mellem samlet Antal Patienter og Rakitikere.	Forholdet mellem Rakitikere i hver Maaned.	Samlet Antal Patienter.	Rakitikere.	Forhold mellem samlet Antal Patienter og Rakitikere.	Forholdet mellem Rakitikere i hver Maaned.	Samlet Antal Patienter.	Rakitikere.	Forhold mellem samlet Antal Patienter og Rakitikere.	Forholdet mellem Rakitikere i hver Maaned.
Januar	141	31	27,2%	6,2	134	36	26,9%	7,0	78	12	15,4%	5,2	326	79	24,2 /o	6,4
Februar	100	24	24,0 -	4,8	97	33	34,0 -	6,4	68	15	22,1 -	6,6	265	72	27,2 -	5,8
Marts	98	32	32,7 -	6,4	115	54	47,0 -	10,5	89	14	15,7 -	6,1	302	100	33,1 -	8,0
April	125	47	37,6 -	9,4	139	66	47,5 -	12,8	108	30	27,8 -	13,1	372	143	38,4 -	11,5
Mai	129	45	34,9 -	9,0	177	106	59,9 -	20,6	124	45	36,3 -	19,7	430	196	45,6 -	15,8
Juni	202	84	41,6 -	16,8	168	66	39,3 -	12,8	135	32	23,7 -	14,0	505	182	36,0 -	14,6
Juli	132	56	42,5 -	11,2	92	22	23,9 -	4,3	27	8	29,6 -	3,5	251	86	34,3 -	6,9
August	139	52	37,4 -	10,4	148	42	28,4 -	8,2	86	23	26,7 -	10,0	373	117	31,4 -	9,4
September	149	60	40,3 -	12,0	112	27	24,1 -	5,2	101	21	20,8 -	9,2	362	108	29,8 -	8,7
Oktober	111	29	26,1 -	5,8	121	30	24,8 -	5,8	74	12	16,2 -	5,2	306	71	23,2 -	5,7
November	64	15	23,4 -	3,0	81	20	24,7 -	3,9	74	10	13,5 -	4,4	219	45	20,6 -	3,6
December	73	26	35,6 -	5,2	57	13	22,8 -	2,5	58	7	12,1 -	3,1	188	46	24,5 -	3,7

Men inden disse Gjennemsnitstal gjør der sig ikke ubetydelige Svingninger gjældende for de samme Maaneder i de forskjellige Aar. Saaledes er f. Ex. Mai 1893 opført med 34,9 % Rakitikere af det samlede Antal Patienter, i 1894 med 59,9 %; September 1893 med 40,3 %, i 1895 med 20,8 %; December 1893 med 35,6 %, i 1895 med 12,1 %; Marts 1894 med 47 %, i 1895 med 15,7 % o. s. v.

Sammenlignet med hvad ovenfor er anført, synes saaledes Forekomsten inden de forskjellige Aarstider neppe at følge nogen konstant Regel og vil derfor vanskelig kunne benyttes til at drage ætiologiske Slutninger.

Et andet Forhold, som fra flere Kanter er bleven tillagt en ikke ringe Betydning i ætiologisk Henseende, er den Maade, hvorpaa Barnet er bleven opfødt.

Saaledes udtaler Senator[1], at blandt de egentlig foranledigende Aarsager indtager den feilagtige Ernæring den første Plads, hvad enten nu denne bestaar i en fortidlig Afvænning af Børnene eller deri, at de forlænge ernæres med Modermelken, som da for sig alene ikke er istand til at ernære Barnet.

Vierordt[2] og Marfan[3] siger ligetil, at den sikreste Beskyttelse mod Rakit er Modermelken, selv om denne Beskyttelse ikke er absolut, og Seitz[4] fremsætter den samme Opfatning, om han end hos opammede Børn har seet ganske alvorlige Former, medens kunstig opfødte er gaaede fri. Efter hans Sammenstilling var der blandt Poliklinikens rakitiske Patienter 7 % Brystbarn, 22 % rationelt opfødte og 71 %, der var ernæret med uhensigtsmæssig Føde, væsentlig Surrogater. Næsten endnu videre gaar Comby[5], der mener, at Sygdommens geografiske Udbredelse viser dens Oprindelse fra uhensigtsmæssig Ernæring, idet den ikke forekommer eller er meget lidet udbredt i de Departementer af Frankrige, hvor Diegivningen holdes i Agt og Ære.

---

1 a. St. S. 187.
2 a. St. S. 7.
3 a. St. S. 561.
4 a. St. S. 35.
5 Traité des maladies de l'enfance, Paris 1892, S. 361.

Kassowitz[1] indtager en mere reserveret Stilling til Spørgsmaalet. Han har vistnok seet, at de kunstig ernærede Børn meget hyppigere angribes af Rakit end Brystbørnene, men Forskjellen er dog mindre, end man paa Forhaand skulde tro, ligesom det er sikkert, at der ikke i Diegivningen ligger nogen Beskyttelse mod Sygdommen.

Paa den anden Side er der da en Række Forskere, som antager, at Ernæringen ikke har meget med Rakitens Ætiologi at gjøre. Saaledes Hirsch[2], Lorey[3], Rehn[4], Cohn[5], Feer[6], Unruh og fl. Küttner[7] kan ikke tillægge den kunstige Opfødning nogen videre Skyld, idet af 302 rakitiske Børn 73 fra Fødselen af var kunstig opfødte, men Resten — 229 — ernæret med Brystmelk. Mey[8] har ligeledes seet, at ikke mindre end 79 % af Brystbørnene led af Rakit. Heller ikke synes det, som om Quisling[9] er kommen til det Resultat, at Ernæringen ved Brystet har nogen profylaktisk Betydning ligeoverfor Rakitens Opstaaen, idet af de 1000 Rakitikere ikke mindre end 785 var Brystbørn.

Ligeoverfor disse i flere Henseender afvigende Anskuelser vil det muligens være af Interesse, at vort Materiale, saaledes som det fremgaar af Tabel 4, ligeledes viser en stor Overvægt af Brystbørn — 73,3 % — fremfor Flaskebørn, der kun udgjør 14,8 % af det samlede Antal Rakitikere. Ved disse Undersøgelser er der til „Brystbørn“ blot regnet dem, som mindst i 3 Maaneder har faaet udelukkende eller væsentlig Moder- eller Ammemelk, medens der ved „Flaskebørn“ forstaaes saadanne, som i den første Tid udelukkende og senere hovedsagelig er ernærede med Komelk i forskjellige Blandinger; ved „anden Næring“ forstaaes Amylacea, Surrogater, almindelig daglig Kost, som Kaffe, Kjød, endogsaa Sild eller Flesk, i det Hele den Kost, som de Voxne i Familien har nydt. De Tilfælde, hvor saadan Ernæring er anvendt, er dog ikke ikke talrige, — de udgjør 2,2 % af samtlige Rakitikere.

1 a. St. S. 232.
2 a. St. S. 519.
3 a. St. S. 53.
4 a. St. S. 98.
5 a. St. S. 231.
6 a. St. S. 109.
7 cit. efter Hirsch. a. St.
8 a. St. S. 279.
9 a. St. S. 81.

Tabel 4. Ernæringen hos de iagttagne Tilfælde af Rakit.

	1893.		1894.		1895.		Sum.		1893-1896.		Total Sum.	
	Poliklinikens Patienter.								Stationær Klinik.			
	Antal.	Forholds-tal.	Antal.	Forholds-tal.	Antal.	Forholds-tal.	Antal.	Forholds-tal.	Antal.	Forholds-tal.	Antal.	Forholdstal.
Brystbørn	346	78,8	330	76,7	97	66,4	773	76,2	190	63,7	963	73,3
Flaskebørn	42	9,6	39	9,1	26	17,8	107	10,5	87	29,2	194	14,8
Børn opfødte med anden Næring...	5	1,1	10	2,3	5	3,4	20	1,1	9	3,0	29	2,2
Ingen Oplysninger	46	10,5	51	11,9	18	12,3	115	11,3	12	4,0	127	7,9

Som det af Tabellen vil sees, gjør der sig som tidligere nævnt nogen Forskjel gjældende mellem Tallene for Poliklinikens og for den stationære Kliniks Vedkommende, idet Procenten for Flaskebørn er størst for den sidste, medens Procenten for Brystbørn er størst for den første.

Det vil af de meddelte Tal fremgaa, hvor udbredt Diegivningen er blandt det Klientel, der søger Polikliniken.

Den allerstørste Del af de ægtefødte Børn opfødes ved Brystet. Det er væsentlig de uægte fødte, som bliver kunstig ernærede; men selv blandt disse er der dog flere, som faar Moderbryst. Af uægte rakitiske Børn er der noteret behandlet 170; af Flaskebørn 194. Men nu er det vel ikke tvivlsomt, at Tallet paa de uægte maa sættes høiere, idet Moderen undertiden af Skamfølelse ikke vil tilstaa, at Barnet er uægte født. Det vil saaledes antagelig være ganske god Overensstemmelse mellem de 2 Tal. Sætter man da i det Hele og Store, at de rakitiske Flaskebørn er uægte og de rakitiske Brystbørn ægtefødte, vil Forholdet mellem dem blive som 1 : 5. Efter en af Berner[1] afgiven Beretning er Forholdet mellem levende fødte uægte og ægte Børn i Kristiania som 1 : 6. Der synes altsaa, som om lidt flere Flaskebørn kan antages at angribes af Rakit end Brystbørn, men dels er For-

[1] Beretning om Folkemængden og Sundhedstilstanden i Kristiania i Aaret 1891, S. 51.

skjellen liden, dels er Fordelingen af Brystbørn og Flaskebørn paa ægte og uægtefødte ikke fyldestgjørende.

Det synes dog at maatte kunne sluttes, at Opfødningen ikke spiller nogen meget fremtrædende Rolle ved Rakitens Ætiologi.

Men dermed er det dog ikke afgjort, hvilken Betydning der i saa Henseende skal tillægges de gastrointestinale Lidelser. Da imidlertid de ikke faatallige Bemærkninger, som findes herom i vort Materiale, væsentlig støtter sig til Udsagn af Barnets Omgivelser, har vi ikke kunnet tillægge dem nogen objektiv Værdi som Indlæg i Spørgsmaalet.

Et af de bedste Udtryk for et Individs Udvikling og Ernæringstilstand er som bekjendt Vægten. Det vil dog være indlysende, at det ikke altid er saa let at benytte denne til Undersøgelse af et stort poliklinisk Klientel, da Udførelsen af Undersøgelsen kræver en ikke saa liden Tid. Lettere vil det være for et stationært Belæg, og man ser da, at der i saa Henseende er foretaget Undersøgelser paa Vægtforhold hos Rakitikere. Saaledes har Heubner[1] og Lorey[2] iagttaget, at de rakitiske Børn ofte frembyder en Vægt, der svarer til en meget lavere Alder end den, hvori de befinder sig.

Ligeledes har Woronichin[3] gjennem sine Veininger af saavel rakitiske som ikke rakitiske Børn i Alderen fra 0—3 Aar fundet, at de førstnævnte har en Vægt, der ofte kan være 1—2 Kilo lavere end de sidstnævntes.

For nu at undersøge den Betydning, som Rakiten har for Vægten i de forskjellige Aldre, har vi foretaget nøiagtige Veininger af Rakitikerne saavel blandt det stationære Belæg som blandt Poliklinikens Patienter. Resultaterne er samlede i Tabel 5 a.

Da det ikke hidtil har været muligt at finde Tid til Gjennemgaaelse og Bearbeidelse af den store Mængde Veininger, som vi ogsaa har foretaget hos de polikliniske Patienter, der ikke frembød Tegn paa Rakit, har det været nødvendigt til Sammenligning dels at anføre nogle af de i Literaturen foreliggende Undersøgelser af Vægten hos Børn i forskjellige Aldre og forskjellige Lande, dels at sammenstille

---

1 Bemerkungen über Rhachitis und über einige Versuche dieselbe mit Schilddrüsensaft zu behandeln. Charité Annalen, XXI Jahrgang Separatabdruck S. 3.

2 a. St. S. 56.

3 Untersuchungen über den Durchbruch der Milchzähne Jahrb. für Kinderheilkunde, XIII Bind, 1879, S. 195.

Tabel 5 a.
Middelvægten ved den første Undersøgelse af de rakitiske Patienter.

Aar.	Stationær Klinik. 1893—96.	Antal Patienter.	Poliklinik.	Antal Patienter.
0—1/2 Aar	3.841	29	5.471	90
1/2— 1 „	6.279	53	7.713	207
1— 2 „	7.898	66	8.753	341
2— 3 „	9.870	30	10.778	120
3— 4 „	11.976	20	12.291	70
4— 5 „	12.353	15	13.053	32
5— 6 „	14.157	11	14.503	15
6— 7 „	14.420	4	16.351	11
7— 8 „	19.250	2	17.925	6
8— 9 „	19.364	7	19.613	8
9—10 „	22.750	1	23.201	11
10—11 „	22.110	2	21.421	7
11—12 „	22.250	1	26,007	4
12—13 „			26.010	3
13—14 „			31.475	2

Tabel 5 b.
Vægten hos normale Børn efter forskjellige Undersøgelser.

Heubner[1].	Quetelet		Bowditsch.		Axel Key.		Danmark.		Norge.	
	Gutter	Piger	Gutter	Piger	Gutter	Piger	Gutter	Piger	Gutter	Piger
7.130	6.100	5.800								
9.890										
12.000	11.000	11.000								
14.450	12.500	12.400								
16.120	14.000	13.900								
17.360	15.900	15.300	18.640	17.590						
17.930	17.800	16.700	20.490	19.630	20.5	20.7	21.0	20.0		
20.990	19.700	17.800	22.260	21.520	22.8	21.6	22.5	21.5		
22.840	21.600	19.000	24.460	23.440	26.2	25.0	24.0	23.5		
25.000	23.500	21.000	26.870	25.910	29.3	26.9	26.0	25.5		
27.550	25.200	23.100	29.620	28.290	30.3	29.4	28.5	20.0		
30.310	27.000	25.500	31.840	31.230	32.2	31.9	31.0	30.5		
32.960	33.100	32.500	34.890	35.350	34.5	35.9	33.5	34.0	33.3	34.2
35.150	37.100	36.300	38.490	40.210	37.6	39.6	36.5	38.0	36.0	38.0
37.450	42.200	40.000	42.950	44.650	42.3	44.8	40.5	42.0	38.5	41.5

Tabel 5 c.

Middelvægt af ikke rakitiske Patienter paa den station. Klin	Antal Patienter.
3.773	52
6.802	8
9.152	16
11.434	28
12.674	36
13.631	27
14.586	29
17.009	31
18.545	31
20.259	30
22.250	32
24.326	29
28.958	16
30.653	12
29.026	11

[1] Tallene gjælder for denne Rubriks Vedkommende de Værdier, der er fundne ved Udgangen af den anførte Tid.

de Gjennemsnitsvægter, som vi har fundet hos det stationære Belæg, der ikke frembød Tegn paa Rakit. Tallene vil dog her være smaa.

Gjennem Hr. Geheimerat Heubners Velvillie har jeg kunnet meddele den af ham udarbeidede og endnu ikke offentliggjorte Vægttabel for de forskjellige Aldre, som staar først paa Tabel 5 b.

Disse Tal samt de paa Afdelingen fundne er grafisk fremstillede paa Pl. II.

De øvrige Talrækker er opførte efter Quetelet[1], Bowditsch[1], Axel Key[2], den danske[3] og den norske[4] Skolekommission.

Af de optrukne Kurver vil det nu sees, hvor betydelig Tallene for de rakitiske Børn staar under Tallene for de normale. Desuden vil man øieblikkelig bemærke, at Vægterne for det stationære Belæg er lavere end for Poliklinikens Patienter. Dette har sin Grund deri, at det er de i enhver Henseende elendigste og mest forkomne Individer, som indlægges i Hospitalet.

Det vil ogsaa let sees, at den aarlige Tiltagen for de rakitiske Børn er liden, saaledes at de svarer i Vægt til en langt yngre Alder; især er dette Tilfælde for det stationære Belæg, hvor f. Ex. Vægten for Aldersklassen 6—7 Aar svarer til den normale for Aldersklassen 3—4 Aar; for Poliklinikens Klientel er Forholdet gunstigere, idet Vægten for 6—7 Aars Alderen mindst svarer til den normale for 4de —5te Aar. Ligeledes vil Kurverne vise, hvilken Betydning Rakiten i Sammenligning med andre sygelige Tilstande har til at hindre Udviklingen, idet Middelvægten for Aldersklasserne 1—7 Aar for denne Sygdoms Vedkommende ligger ikke ubetydeligt under Middelvægten for de af andre Affektioner lidende Børn. Kurven for disse sidste vil man ogsaa lægge Mærke til bevæger sig temmelig jævnt opad, for Rakitens Vedkommende er Linierne uregelmæssige.

Hvad Legemslængden angaar, vil Tabel 6 og Pl. II vise de herhen hørende Forhold.

Det vil fremgaa, at der for Høidemaalenes Vedkommende ikke gjør sig saadanne Forskjelligheder gjældende mellem Kurverne for rakitiske og ikke rakitiske Børn som de for Vægten opførte. Men da det blot er den stationære Kliniks Belæg, som er anvendt til

---

1 Vierordt: Daten und Tabellen 1893, S. 13.
2 Läroverkskomiténs betänkande III, 1ste Afd., 1885, S. 543, 546.
3 Betænkning afgiven af den 28/6 1882 nedsatte Kommission. Cit. efter Key a. St.
4 Undersøgelser om Sundhedstilstanden ved norske høiere Gutte- og Pigeskoler 1894.

Tabel 6 a.

Den gjennemsnitlige Legemslængde hos de rakitiske Børn paa den stationære Klinik.

Tabel 6 b.

Den gjennemsnitlige Legemshøide hos friske Børn efter forskjellige Undersøgelser.

Tabel 6 c.

Den gjennemsnitlige Legemshøide hos de ikke rakitiske Patienter paa den stationære Klinik.

Aar.	Høide i centimeter (6 a)	Antal.	Heubner[1]. Høide i centimeter.	Quetelet. Høide i centimeter. Gutter.	Quetelet. Piger.	Bowditsch. Høide i centimeter. Gutter.	Bowditsch. Piger.	Axel Key. Høide i centimeter. Gutter.	Axel Key. Piger.	Danmark. Høide i ctmtr. Gutter	Danmark. Piger	Høide i centimeter. (6 c)	Antal Patienter.
0—½ Aar	57.2	31	62.6	69.8	69.0							53.7	39
½—1 »	66.5	50	70.3									69.0	6
1—2 »	80.8	66	81.1	79.1	78.1							77.7	10
2—3 »	83.7	29	92.5	86.4	85.4							79.9	25
3—4 »	90.5	20		92.7	91.5							88.3	31
4—5 »	91.7	17	106.6	98.7	97.4							97.2	15
5—6 »	97.0	6		104.6	103.1	105.6	104.9	110		112	112	101.5	24
6—7 »	103.3	3	118.7	110.4	108.7	111.1	110.1	116	113	115	115	106.9	20
7—8 »	113.5	2		116.2	114.2	116.2	115.6	121	116	120	120	111.2	26
8—9 »	120.2	6		121.8	119.6	121.3	120.9	126	123	125	125	119.3	22

[1] Ved Udgangen af den anførte Tid.

Undersøgelsen, bliver Tallene selvfølgelig smaa. Man vil ogsaa her bemærke, at Kurverne for de rakitiske Patienter forløber uregelmæssigere end de to andre Linier.

Heller ikke for Hovedets og Brystkassens Omfang, hvorom Tabel 7 og Planche II vil give nærmere Oplysning, synes der at være nogen mere udpræget udtalt Forskjel paa rakitiske og ikke rakitiske Børn. Hos Afdelingens Rakitikere var dog Brystomfanget først ved 3—4 Aars Alderen større end Hovedets Omfang, medens dette Forhold hos de ikke rakitiske syge Børn allerede indtraf ved 2—3 Aars Alderen.

Til Sammenligning anføres Adsersens[1] Maal for Hovedets Omfang.

Et Symptom af Rakit, hvorpaa der lægges megen Vægt og som ogsaa ubestridelig er af Betydning, er det sene og uregelmæssige Tandudbrud i denne Sygdom. Det tør være almindelig anerkjendt, at et uregelmæssigt Frembrud af Tænderne ofte følger med Rakit og kan være et ganske godt Tegn.

Vanskeligere vil det imidlertid være, naar man skal bestemme, om et Tandudbrud kommer for sent eller ikke. Opfatningen af, hvad der i saa Henseende er det normale, er nemlig forskjellig og angives inden saa rummelige Grænser, at man har tænkt paa, om ikke her nationale Indflydelser kunde gjøre sig gjældende[2].

Welcker[3] sætter den første Fremkomst af Tænderne til den 6te—8de Maaned, Biedert[4] til mellem den 4de—9de Maaned, hyppigst mellem den 7de—9de Maaned, Baginsky til mellem den 3die—10de Maaned, som Middel 7de Maaned, Brücke[5] til mellem 7de—9de Maaned, Bednar[6] og Gerhardt[7] til mellem 4de—7de Maaned, Seitz[8] til mellem 5te—8de Maaned, Uffelmann[9] til mellem den 16de—22de Uge, Bonchut[10] til Slutningen af den 6te eller 7de Maaned.

---

1 Hovedomfang hos Børn. Bibliothek for Læger, 1894, 7de Række, V Bind, S. 578
2 Sml. Baginsky Lehrb. d. Kinderkr. 1896, S. 13.
3 Cit. efter Henke: Anatomie des Kindesalters. Gerhardt: Handbuch d. Kinderkrankheiten 1881, I Band, 1ste Abth., S. 130.
4 a. St. S. 9.
5 Vorlesungen über Physiologie 1876, II B., S. 332.
6 Lehrbuch d. Kinderkrankheiten 1856, S. 23.
7 Lehrbuch d. Kinderkrankheiten 1881, S. 15.
8 Grundriss d. Kinderkeilkunde 1894, S. 17.
9 Kurzgefasstes Handbuch der Kinderheilkunde 1893. S. 6.
10 Traité pratique des maladies des nouveaux nés 1867.

Tabel 7 a.

Det gjennemsnitlige Omfang af Hovedet og Brystet hos rakitiske og ikke rakitiske Patienter paa den stationære Klinik.

Aar.	Hovedets Omfang hos Rakitikere	Antal Patienter	Hovedets Omfang hos ikke rakitiske Patienter	Antal Patienter	Brystets Omfang hos Rakitikere	Antal Patienter	Brystets Omfang hos ikke rakitiske Patienter	Antal Patienter
0—1/2 Aar	38.5	30	37.0	42	35.7	31	34.1	42
1/2—1 „	43.6	49	44.6	7	41.5	49	42.2	7
1—2 „	46.6	65	46.5	11	44.0	64	45.8	11
2—3 „	48.6	27	48.4	20	48.4	28	49.5	21
3—4 „	49.6	19	49.2	29	51.3	18	51.4	30
4—5 „	49.1	18	50.1	16	51.2	18	53.4	16
5—6 „	51.4	7	51.6	19	53.8	7	54.1	19
6—7 „	50.0	3	50.5	17	51.0	3	54.7	16
7—8 „	50.0	2	51.6	22	55.2	2	57.6	22
8—9 „	51.1	5	51.2	20	56.9	5	57.6	20

Tabel 7 b.

Adsersen	Heubner		
Hovedets Omfang i meter.	ved Udgangen af	Hovedets Omfang.	Brystets Omfang.
0.37	1/2 Aar	42.7	41.0
0.43	1ste „	45.6	46.0
0.46	2det „	48.0	47.3
0.48	3die „	48.5	47.0
0.49	4de „	50.0	49.0
0.49	5te „	50.0	52.0
0.50	6te „	50.9	54.8
0.50	7de „	51.0	55.4
0.51	8de „	51.3	58.0
0.51	9de „	51.7	60.2

Whitehead[1] har blandt 763 normale Børn i Manchester seet de første Tænder bryde frem mellem den 2den—14de Maaned — hyppigst i 6te—7de Maaned, Woronichin i St. Petersburg mellem 5te—7de Maaned.

Det vil af denne Sammenstilling fremgaa, hvor vanskeligt det er i det enkelte Tilfælde at afgjøre, om Tandudbruddet er skeet til normal Tid eller ei. Gjennem større Undersøgelsesrækker derimod vil det oftere vise sig, at der under Indflydelsen af den rakitiske Proces hos et stort Antal Individer kommer en sen Tandudvikling. Quisling[2] har saaledes angivet en sen Dentition i 23,3 % uden dog at meddele nøiere Oplysninger om de nærmere Forhold, og Baginsky antager, at Tandudbruddet i Gjennemsnit sker 3 Maaneder senere hos Rakitikere end hos normale Individer.

Ligeoverfor dette Spørgsmaal om Rakitens Indflydelse paa Tandudbruddet vil Tabel 8 være af nogen Interesse.

Tabel 8.

Tandudbruddet hos de rakitiske Patienter paa Rigshospitalet indfandt sig i

			Poliklinik.	Stationær Klinik.	Sum.
2den	Maaned	hos	0	1	1
3die	—	-	14	4	18
4de	—	-	45	8	53
5te	—	-	44	9	53
6te	—	-	112	23	135
7de	—	-	72	19	91
8de	—	-	60	29	89
9de	—	-	51	18	69
10de	—	-	48	9	57
11te	—	-	25	13	38
12te	—	-	41	19	60
13de	—	-	21	5	26
14de	—	-	16	2	18
15de	—	-	5	3	8
16de	—	-	3	1	4

[1] Journal f. Kinderkrankheiten XXXIV, 1860, S. 55. Cit. efter Woronichin: Ueber den Einfluss des Körperbaues, des Ernährungszustandes und des rhachitischen Processes auf den Durchbruch der Milchzähne. Jahrb. für Kinderheilkunde. IX B., 1876, S. 95.

[2] a. St. S. 48.

			Poliklinik.	Stationær Klinik.	Sum.
17de	Maaned	hos	2	1	3
18de	—	-	6	3	9
19de	—	-	2	0	2
20de	—	-	2	0	2
21de	—	-	0	0	0
22de	—	-	1	0	1
23de	—	-	1	0	1
24de	—	-	3	0	3
25de	—	-	0	2	2
					743

Tandudbrud havde ved Undersøgelsen ikke fundet Sted i

			Poliklinik.	Stationær Klinik.	Sum.
1ste	Maaned	hos	7	4	11
2den	—	-	17	8	25
3die	—	-	23	15	38
4de	—	-	22	5	27
5te	—	-	19	6	25
6te	—	-	32	11	43
7de	—	-	31	8	39
8de	—	-	19	6	25
9de	—	-	14	5	19
10de	—	-	14	1	15
11te	—	-	5	2	7
12te	—	-	11	4	15
13de	—	-	2	2	4
14de	—	-	2	0	2
15de	—	-	3	1	4
16de	—	-	1		1
17de	—	-	0		0
18de	—	-	2		2
					302

Om Tandfrembrud foreligger ingen Oplysninger hos

Poliklinik.	Stationær Klinik.	Sum.
218	50	268
	Total Sum	1313

Det vil af denne Tabel sees, at Tandudbruddet i 31,5 % af Tilfældene er kommet efter den 9de Maaned, i 68,5 % derimod før den 9de Maaned, i 16,8 % endog før den 6te Maaned, i 18,2 % i 6te Maaned. Paa den anden Side vil man se, at Tandfrembruddet ogsaa er skudt frem saa langt som til den 25de Maaned. Ligeledes vil man bemærke, at af 302 rakitiske Børn, der ved Undersøgelsen ikke havde Tænder, var 16,5 % over 9 Maaneder.

Af disse Undersøgelser fremgaar det saaledes, at der vistnok hos et ikke ubetydeligt Procenttal kommer et retarderet Tandudbrud, men at dog Tallet for dem, der faar sine Tænder omkring den normale Tid, er over dobbelt saa stort. Diagnosen vil derfor, som ovenfor nævnt, neppe med noget Udbytte kunne benytte Tandudbruddet, uden hvor dette først finder Sted i en meget sen Alder.

Til Sammenligning har vi af den stationære Kliniks Journaler noteret Tandudbruddet hos 395 ikke rakitiske Patienter. Det viser sig her, at hos disse begyndte Tænderne at komme frem før den 9de Maaned i 74,6 %, fra 9de—12te Maaned i 25,4 %; før den 6te Maaned i 15,0 %; i 6te Maaned i 27,5 %.

Det viser sig altsaa, at Forholdet siller sig noget gunstigere for de ikke rakitiske Patienter.

Et andet Symptom, der ligeledes oftere anføres blandt dem, der karaktiserer Rakiten, er, at Børnene sent lærer at staa og gaa. Men det gjælder her ligesom ved det første Tandudbrud, at Meningerne ikke falder sammen om, hvad der i saa Henseende er det fysiologiske. Vierordt[1] antager saaledes, at henimod Udgangen af det første Leveaar begynder Barnet at staa og henimod Begyndelsen af det andet Leveaar at gaa.

Preyer[2] mener derimod, at Gangens Begyndelse kan være meget forskjellig selv blandt Børnene i den samme Familie; han sætter den i Almindelighed til mellem det 4de og 7de Fjerdingaar af Livet. Han omtaler Demmes Undersøgelser fra 1882, hvorefter af 50 Børn 2 kunde gaa ved Slutningen af den 9de Maaned, 41 i 3die Halvaar og 7 først mellem den 18de og 24de Maaned. Preyers egen Søn begyndte pludselig at gaa i den 66de Uge paa den 457de Dag af sit Liv. Paa den anden Side citerer han ogsaa Feldmann

[1] Physiologie des Kinderalters. Gerhardt: Handbuch der Kinderkrankheiten, 1881, I B., 1ste Abth., S. 427.
[2] Die Seele des Kindes, 1890, S. 211.

(1833), der anfører, at af 33 Børn 3 kunde gaa i 8de—9de Maaned, 24 i 10de og 6 i 11te—12te.

Undersøges nu, hvorledes Forholdet med Gangens Begyndelse stiller sig i Rakit, vil man se, at det almindelig anføres, at den er betydelig forsinket i denne Sygdom. Saaledes angiver Monti[1], at rakitiske Børn først i 2det—3die Leveaar lærer at gaa, og Biedert[2] har selv seet, at de først kan begynde at sætte Ben under sig i 5te, endog først i 10de eller 17de Leveaar. Efter en Sammenstilling af Gangens Begyndelse hos 56 rakitiske Børn, har Looft[3] fundet, at Gangen begyndte

før	12te	Maaned	hos	3
ved	12te	—	-	1
mellem	12te—18de	—	-	7
—	18de—24de	—	-	12
—	24de—30te	—	-	12

Gangen var ikke begyndt

ved	12te	Maaned	hos	9
fra	12te—18de	—	-	7
efter	18de	—	-	5

Tiden for Gangens Begyndelse hos de rakitiske Patienter paa Rigshospitalet vil sees af Tabel 9.

Tabel 9.

Gangens Begyndelse hos de rakitiske Patienter.

Af disse begyndte at gaa i

		Poliklinik.	Stationær Klinik.	Sum.
4de	Maaned	0	1	1
9de	—	15	3	18
10de	—	13	6	19
11te	—	31	10	41
12te	—	79	26	105
13de	—	48	18	66
14de	—	60	13	73
15de	—	42	5	47
16de	—	34	3	37

[1] Artikel Rachitis i Eulenburgs Realencyklopaedie, 1888, 16de Band, S. 353.
[2] a. St. S. 115.
[3] a. St. S. 156.

		Poliklinik.	Stationær Klinik.	Sum.
17de	Maaned	7	3	10
18de	—	37	6	43
19de	—	3	2	5
20de	—	10	0	10
21de	—	2	1	3
22de	—	6	1	7
23de	—	2	0	2
24de	—	18	8	26
25de	—	2	2	4
30te	—	3	2	5
36te	—	3		3
				525

Gang blev ved Undersøgelsen ikke iagttaget i

			Poliklinik.	Stationær Klinik.	Sum.
10de	Maaned	hos	53	12	65
11te	—	-	36	8	44
12te	—	-	73	19	92
13de	—	-	32	8	40
14de	—	-	43	3	46
15de	—	-	26	6	32
16de	—	-	9	3	12
17de	—	-	9	4	13
18de	—	-	19	8	27
19de	—	-	4	2	6
20de	—	-	5	0	5
21de	—	-	2	1	3
22de	—	-	2	2	4
23de	—	-	0	0	0
24de	—	-	5	3	8
30te	—	-	1	2	3
36te	—	-	1	2	3
					403

Desuden var 272 af Patienterne paa den stationære Klinik under 10 Maaneder; ingen Oplysninger forelaa hos

Poliklinik.	Stationær Klinik.	Sum.
87	26	113
	Total Sum	1313

Af denne Tabel vil nu fremgaa, at hos Hovedmassen, nemlig 72,6 % af de iagttagne Patienter, der ved Undersøgelsen kunde gaa, er Gangen begyndt mellem 12te og 18de Maaned. 15,0 % gik allerede før 12te Maaned og blot 12,4 % begyndte at gaa senere end den 18de Maaned. Af de 403 Patienter over 10 Maaneder, der ved Undersøgelsen ikke kunde gaa, var 27 % under 12 Maaneder, 22,8 % i 12te Maaned, 42,2 % mellem 13—18 Maaneder og 8 % over 1½ Aar.

Disse Tal vil kunne tjene til at vise, at Rakiten blandt de undersøgte Patienter ikke i nogen betydelig Grad har havt Indflydelse paa Gangens Begyndelse, og at Gangen ligesaa lidt som Tandudbruddet kan benyttes som et sikkert diagnostisk Tegn i det enkelte Tilfælde, da Gangen nemlig hos rakitiske Børn kan begynde tidlig, saaledes at endog 15 Individer kunde gaa allerede i 9de Maaned, og da Gangen hos normale Individer angives at kunne begynde lige op til 2 Aars Alderen. I enkelte Tilfælde vil man dog af Tabellen se, at den hos rakitiske Børn ikke engang er begyndt i 36te Maaned.

Hos det ikke rakitiske Belæg paa den stationære Klinik begyndte Gangen i 21,4 % før 12te Maaned, i 43,3 % i 12te Maaned, i 30,1 % fra 12te—18de Maaned, i 5,2 % efter den 18de Maaned. Som man vil se, er Forholdene her gunstigere for de ikke rakitiske Patienter. Men Tallene er for smaa til, at derpaa videregaaende Slutninger kan bygges.

Af de øvrige Symptomer af den rakitiske Lidelse skal der kortelig omtales nogle enkelte, som er saa fremtrædende, at de under en Masseundersøgelse af alle de Børn, der søger til en Poliklinik, vil være ganske lette at paapege, og saa objektive, at der ikke bliver noget Spillerum for den subjektive Opfatning. Til disse Symptomer maa da regnes de for Rakiten saa karakteristiske Forandringer i Hovedets, Brystkassens, Hvirvelsøilens og Extremiteternes Ben.

Hvad nu først Hovedet angaar, viste det sig, at af de 1313 undersøgte Patienter havde 179 eller 13,6 % blødt Baghoved og 264 eller 20,1 % store Tubera frontalia og parietalia, saaledes at Hovedet havde antaget den bekjendte firkantede Form.

Fordelingen paa de enkelte Aldersklasser vil sees af efterfølgende Tabel og Pl. I.

Tabel 10.

Aar.	Antal Rakitikere i de forskjellige Aarsklasser.	Pat. med blødt Baghoved.	Procent.	Pat. med store Tubera.	Procent.
0—1/2	130	54	41.5	11	8.5
1/2—1	295	83	28.1	38	12.9
1—2	453	38	8.4	112	24.7
2—3	171	3	1.8	50	29.2
3—4	99	1	1.0	30	30.3
4—5				12	
5—6				5	
6—7	165	0		0	13.9
7—8				1	
8—13				5	

Som bekjendt er den af Elsässer i 1843 fremsatte Lære om, at Kraniotabes er et Symptom af Rakit, nu almindelig antagen ligesom ogsaa, at dette Symptom hører til de allerførste af Sygdommen. Enkelte er endog gaaede saa vidt, at de har opstillet en særegen Rækkefølge for de rakitiske Symptomer og bestemt denne Typus efter Barnets Levealder saaledes, at Hovedet bliver rakitisk mellem 3die—6te Maaned, Brystkassen mellem 6te—12te Maaned og Extremiteterne efter denne Tid[1].

Det viser sig nu, at en hel Række af Undersøgere har fundet det „bløde Baghoved“ i et betydeligt Antal Tilfælde i de første 6 Maaneder af Livet, saaledes Gerhardt[2], Kassowitz[3] o. fl.

Paa den anden Side har vistnok andre, som Schlossmann[4] og Degner[5] iagttaget en overveiende Hyppighed i en noget senere Alder. Men dels er det Materiale, hvorpaa disse Slutninger er byggede, meget lidet, dels mangler der Opgaver over, hvor mange Børn der i det Hele behandledes i de forskjellige Aarsklasser. Desuden viser den større Statistik, der er leveret af Cohn[6], at af samtlige Børn i 1ste Halvaar frembød 49,1 % og af samtlige Børn i 2det Halvaar kun 37,9 % Kraniotabes. Ligeledes har Quisling[7] et ganske

1 Smlg. Degner a. St. S. 415, Vierordt a. St. S. 39.
2 a. St. S. 204.
3 a. St. S. 231.
4 a. St. S. 16.
5 a. St. S. 417.
6 a. St. S. 196.
7 a. St. S. 45.

betydeligt Tal for Patienter med „Hjerneskalrakit“ i 1ste Halvaar, nemlig 67,8 %, medens 2det Halvaar opføres med 40,0 % og Alderen fra 1—1½ Aar med 24,9 %, fra 1½—2 Aar med 8,10 %. Med disse Tal stemmer da de paa Rigshospitalet fundne i store Træk overens for Tiden for det „bløde Baghoveds“ Optræden. Tallene for Forekomsten af store Tubera viser derimod hen til, at disse begynder at udvikle sig i en senere Alder og i ethvert Fald maa regnes til de sildigere Former af Rakit, ligesom de ogsaa bestaar forholdsvis længere Tid.

For Thorax- og Extremitetrakitens Vedkommende er følgende Tal fundne (smlg. Pl. I).

Tabel 11.

Aar.	Patienter med Rosenkrans.	Procentforhold til samtlige Rakitikere i Aarsklassen.	Patienter med Epifysesvulst.	Procentforhold til samtlige Rakitikere i Aarsklassen.
0—½	99	76.1	65	50.0
½—1	257	87.1	211	71.2
1—2	411	90.7	339	74.8
2—3	117	68.5	103	60.2
3—4	66	66.7	44	44.4
4—5	28	32.7	22	24.2
5—6	13		6	
6—7	2		3	
7—8	1		1	
8—9	5		3	
9—10	3		3	
10—13	2		3	

Efter dette frembød 77,2 % af samtlige Rakitikere Rosenkrans og 61,2 % Epifysesvulst. Som man af disse Tal vil se, er begge Affektioner meget hyppige, og de hyppigste af alle rakitiske Affektioner. Der synes ogsaa at være en Slags Overensstemmelse tilstede i deres Forekomst under de forskjellige Aarsklasser. Dog vil man se, at Rosenkransen findes meget hyppigere i det 1ste Halvaar. Disse Forhold er de samme som de, der er iagttagne i Udlandet. Exempelvis skal anføres, at Schlossmann[1] og Monti[2] opfører Rosenkrans som det hyppigste Symptom af Rakit; den førstnævnte har endog seet, at samtlige af ham undersøgte Patienter frembød dette Symptom.

[1] a. St. S. 13.
[2] a. St. S. 355.

Ligeledes har Quisling[1] høie Tal for Thoraxrakit, saaledes for 1ste Halvaar 53,4 %, for 2det Halvaar 73,6 %, for 1—1½ Aar 71,4 %, for 1½—2 Aar 78,3 %.

For Epifysesvulstens Vedkommende er Tallene lavere, saaledes har Schlossmann 47,5 % og Quisling ligeledes mindre betydelige Tal end for Thoraxrakit.

Det saakaldte Pectus carinatum er ikke hyppig forefundet hos vore Patienter. Blot i 31 Tilfælde saaes en fra Side til anden sammentrykket Brystkasse med tydelig markeret Kjøl; i et betydeligt Antal derimod en mindre Inddragning af Sidepartierne med udadvæltede nedre Ribben — den Form, der er benævnt den violinkasseformede Thorax.

I 25 Tilfælde blev en udtalt Kyfose af Hvirvelsøilen iagttaget. 13 af disse Tilfælde faldt paa Aldersklassen 1—2 Aar.

Blandt de Affektioner, der ofte ledsager Rakiten, og som man har stridt om enten er et direkte Udslag af denne Sygdom eller en mere eller mindre tilfældig Komplikation, indtager Laryngospasmen og Tetanien en fremtrædende Plads.

Der blev i det Hele iagttaget 36 Tilfælde af Laryngospasmus og 14 af manifest Tetani.

Disse Tal er dog altfor smaa til, at man af dem kan drage nogen Slutning. Det skal her blot anføres, at der i alle Tilfælde af disse Lidelser iagttoges Tegn paa Rakit.

I 12 Tilfælde af Laryngospasmus og i 9 Tilfælde af Tetani er der noteret „blødt Baghoved".

I 4 Tilfælde var begge Lidelser kombinerede hos samme Individ. 3 af disse, nemlig en 4/12 Aar gl. Pige, en 9/12 Aar og en 1 Aar gl. Gut frembød gastrointestinale Lidelser og udtalte Tegn paa Rakit, deriblandt Kraniotabes; det 4de var en 2/12 Aar gl. Pige med Gastroenterit og Rosenkrans samt stor Fontanelle.

Af de øvrige Tilfælde af Tetani var 6 mellem 0—½ Aar, 3 mellem ½—1 og 1 mellem 1—2 Aar. Af de øvrige Tilfælde af Laryngospasmus var 3 mellem 0—½ Aar, 19 mellem ½—1 Aar, 9 mellem 1—2 Aar og 1 over 2 Aar gl.

---

[1] a. St. S. 45.

Ligeoverfor denne sparsomme Forekomst af disse Affektioner fortjener det at nævnes, at Marfan[1] anfører, at de ogsaa i Frankrige er meget sjeldne, ialfald i de sidste Aar.

Ligeledes er herhjemme ogsaa tidligere fundet forholdsvis faa Tilfælde af Laryngospasmus. Saaledes anfører Storm Bull,[2] at han i Protokollerne for Fødselsstiftelsens Barnepoliklinik for 1879—1892 har fundet 100 Tilfælde af Laryngospasmus, hvoraf 94 frembød utvivlsomme Tegn paa Rakit.

Quisling[3] har blandt sine Patienter 6,6 % med Spasmus glottidis i Forbindelse med „Krampe“.

Fra andre Steder, f. Ex. fra Østerrige, derimod angives det, at de nævnte Affektioner er forekomne meget hyppigere.

Eiendommeligt er det, at der, trods al derpaa anvendt Møie, ikke har været os muligt at paapege noget Tilfælde af akut Rakit, den saakaldte Barlow'ske Sygdom, der karakteriseres med Smerter i Lemmerne og Blødninger.

Til Slutning skal jeg meddele en Oversigt over Fordelingen af vore Rakittilfælde over Byen, idet jeg benytter den Inddeling i nye Menigheder, som er foreslaaet for Kristiania, og vedføier det anslaaede Menighedstal for disse efter Folketællingen af 1895:[4]

		Rakitikere.	Menighedslemmer.
Vor Frelser Menighed			26.100
Trefoldighed	—	312	17.300
Jakob	—		15.500
Uranienborg	—		7.800
Fagerborg	—		8.700
Frogner	—	65	4.300
Gamle Aker	—		10.600
Sagene	—	95	13.200
Paulus	—	230	16.100

1 a. St. S. 525.
2 Studier over Ætiologien af Spasmus glottidis hos Børn. Norsk Mag. for Lægev. 1892, S. 667.
3 a. St. S. 40.
4 Smlg. Sager, der bliver at behandle i Møde af Kristiania Bys Repræsentanter og Formænd 12 November 1896, S. 56.

Petrus	Menighed	53	14.300
Grønland	—	260	19.400
Kampen	—	119	12.000
Oslo	—	61	7.400
Vaalerengen	—	49	9.000
Udenfor Kristiania		64	
Uoplyst		5	

Med Hensyn til Fordelingen af Patienterne efter Forældrenes sociale Stilling kan anføres, at 606 tilhørte Arbeidsklassen, 497 var Børn af Haandværkere eller dermed ligestillede Klasser som Tjenere, Vognmænd, Bud o. s. v., 24 var udgaaede fra bedrestillede Hjem, 170 var uægte, og om 16 forelaa ingen Oplysninger.

II.

I Tilslutning til de ovenfor meddelte Iagttagelser om Rakitens Optræden skal jeg tillade mig at anføre nogle Bemærkninger om den Maade, hvorpaa den ude blandt Almuen behandles, og om de Midler, som i saa Henseende kommer til Anvendelse.

Det Navn, hvorunder Rakit hyppigst er kjendt af Landbefolkningen i Norge, er Svek. I Kristiania og vel ogsaa i andre Byer er Navnet „engelsk Syge" meget i Brug og nævnes som en kjendt og almindelig Sygdom af de Kvinder, som med sine syge Børn søger Rigshospitalets Poliklinik for Barnesygdomme. Navnet Svek udledes efter Ivar Aasen[1] af „Svik", der dels betyder Svig, Falskhed, Bedrageri, dels er Navnet paa „en vis Sygdom. Østl. (Svek). Vel egentlig med Begrebet Forhexelse eller Trolddom". Det gammelnorske Ord synes selv at pege i lignende Retning, idet det ogsaa betyder Gift,[2] som for Opfatningen ofte faldt sammen med Trolddom.

Schønberg[3] mener dog, at Ordet rigtigere bør sættes i Forbindelse med det oldnorske „sviga", bøie sig. „Svig" betyder i norsk Folkesprog ogsaa Bugning, bøiet Stilling, og Navnets Oprindelse vil da kunne forklares af et af Sygdommens mest fremtrædende Symptomer nemlig den sammentrukne passive Ligevægtsstilling.

Ser man imidlertid hen til den Rolle, som Trolddom og oversandselige Kræfter af Almuen antages at spille ved denne Sygdoms Opstaaen, vil det muligens være vel saa naturligt at holde sig til den første af de givne Navneforklaringer.

---

1 Norsk Ordbog 1873.
2 Fritzners Ordbog 1894 under „svik".
3 a. St. S. 1195.

Svek opstaar nemlig efter Folketroen i Regelen af et „Aakast“ eller „ondt Kast“ fra de underjordiske eller andre usynlige Magter; lettest kommer det, hvis Barnet faar Lov at ligge ude paa Marken, eller hvis det efter Solnedgang føres over nordenrindende Vand eller forbi en Kirkegaard, eller hvis Lommen „daarer“ det med sit Skrig.

Det er flere Maader, hvorpaa Almuen har søgt at modarbeide de onde Magter, der antages at drive sit Spil med Barnet. En af disse Methoder er Anvendelsen af Amuletter. Brugen af disse kan forfølges tilbage til den klassiske Oldtid. I de første kristne Aarhundreder blev de meget almindelige i Former, som er opstaaede ved Paavirkninger fra de mest forskjellige Hold.[1]

De havde først kristelige Inskriptioner, af og til med en Levning af hedenske Formularer, senere udstyredes de ogsaa med kabbalistiske Figurer og mystiske, meningsløse Ord.

I Begyndelsen var Amuletterne hos os af Træ eller Metal (helst Bly) med Runeindskrifter i det latinske Sprog. Mod Slutningen af Middelalderen forarbeides de af Pergament eller Papir. Antagelig er det Præster, som har lavet dem, eller maaske endnu sandsynligere Munke, der reiste om og gjorde Forretninger med denne Slags Vare. Meningen med dem var at søge Beskyttelse mod det Onde ved Anvendelse af hellige Navne, Tegn og Skriftsprog.

Men foruden at være afværgende Skytsmidler brugtes og bruges Amuletterne ogsaa som Botemidler mod et allerede indtraadt Onde. I denne Egenskab kommer de til Anvendelse hos Almuen rundt om i Europa i en Flerhed af Sygdomstilfælde. I Tyskland kaldes denne Brug „das Abschreiben“. Man lader den Syge bære et Papir beskrevet med visse hellige eller magiske Navne eller Karakterer; i Regelen bæres det i et Baand over Hjertekulen. Efter en bestemt Tids Forløb bliver Papiret brændt eller bragt til et Sted, „hvor ingen kommer“, „hvor hverken Sol eller Maane skinner“ o. s. v.; eftersom Papiret forgaar, svinder ogsaa Sygdommen.[2]

---

[1] Smlg. A. Chr. Bang: Gjengangere fra Hedenskabet og Katolicismen efter Reformationen. Theologisk Tidsskrift. Ny Række, 10de B., 1885, S. 20 f., jævnfør ogsaa Alemannia VIII, S. 285.

[2] Blandt de mangfoldige Steder, hvor denne Brug omtales fra de forskjellige Lande, kan nævnes en typisk Skildring hos Karl Bartsch, Sagen, Märchen und Gebräuche aus Meklenburg II, S. 319, jfr. Jac. Grimm, Deutsche Mythologie, 4te Ausg. II, S. 982 f., III, S. 344 f.

At disse Botemidler har været anvendte i ikke ubetydelig Udstrækning mod Rakit, er ikke tvivlsomt, ligesom det er en Kjendsgjerning, at de fremdeles kommer til Anvendelse.

Af saadanne Amuletter fra senere Tid for Rakit er der af Schønberg[1] offentliggjort en enkelt fra Ringsaker; den var skreven af en gammel Signekone og indeholder med utydelig Haandskrift Barnets Navn samt et 3 Gange gjentaget „i Navn Gud Faders, Gud Søns, Gud den Helligaand.“ Formularen var indsyet i en Silkepose, som med en Halssnor af Knaphulsilke blev baaren paa Legemet.

Ved velvillig Imødekommenhed fra Dr. Einar Randers i Aalesund er det blevet mig muligt at meddele en anden Formular, der findes aftrykt i vedstaaende Facsimile. Formularen er skreven paa almindeligt Brevpapir, sammenlagt og gjensyet med almindelig sort Lintraad.

Som ogsaa Biskop Dr. Bang fremhæver, bestaar Formularen af 3 forskjellige Dele, der stundom kan optræde særskilt hver for sig:

I det treenige Navn Gud Faders Gud Søns og Gud den Helligaand +
I det treenige Navn Gud Faders Gud Søn og Gud den Helligaand +
I det treenige Navn Gud Faders Gud Søn og Gud den Helligaand +
Lie – Tyro – Lame – Syfone – Ciy – Tonis – Amen
9 – 8. 7 6. 5. 4. 3. 2. 1. inted

---

1 a. St. S. 1212.

1. Treenighedens Navn, skrevet en eller flere Gange paa en Lap, der bæres af den Syge, hvad enten det nu er Menneske eller Dyr. Korsmærket, der er tænkt at skulle potensere Kraftvirkningen, stammer egentlig fra de liturgiske Bøger, som de katholske Præster benyttede i Kirkerne, og angav, hvor de skulde slaa Korsets Tegn. Ved alle den kristelige Magis Formularer og Kure bruges den treenige Guds Navn og Korstegnet.

2. Mystiske Ord, der ogsaa antages at have stor Virkning og i overordentlig Udstrækning anvendes paa Amuletter og i Svartebøger. De i Formularen indeholdte Ord lader sig som de fleste af den Slags Tegn neppe udtyde. De lyder i en Variant, der er optegnet ca. Aar 1800 paa Skaabu i Gudbrandsdalen saaledes:

Lic Tyro Lammo
Syd m̄o me aigt
Tonnis Amen.

Samme Formel gjenfindes i flere Cyprianer og Svartebøger, saaledes i en trykt Cyprianus fra Malmø 1771 med Overskriften: „Fra onde Mennesker Forvarelse“, ligesaa i M. Lorenzens Signeformularer og Trylleraad. Aalborg 1872, S. 53. (Særtryk af Samlinger til jydsk Historie og Topographie):

+ Lie + Tyro + Kamo
+ Sydome + Aig + Tonis.

3. „Aftælling“ — i Praxis ofte ledsaget af Maaling — hvis Princip er, at Sygdomsstoffet formindskes, efterhaanden som man tæller lavere og lavere Tal, indtil der tilslut intet er tilbage.

Ved Siden af denne Tro har imidlertid en anden og ældre Forestilling medvirket til Uddannelsen af „Aftællings“-Praxisen: Troen paa det omvendte Ords Magt, paa at man ved at læse Trylleformularen bagvendt ophævede Trolddommen. Hjælper ikke Fadervor læst paa almindelig Maade mod de onde Magter, maa det læses bagfra, og har man ved Svartebogens Hjælp løst Djævlene, bindes de igjen, naar man læser Løsningsbønnerne omvendt. Denne Tro møder os allerede fuldt uddannet hos de klassiske Folk, og har lige til vore Dage især givet sig Udslag, hvor det gjaldt om at ophæve en Trolddom eller et „Aakast“. Derfor anvendes de særdeles ofte ved Behandling af Sygdomme, som Folket jo til alle Tider har været

tilbøieligt til at opfatte som foraarsagede af onde Magter.[1] Ogsaa selve Aftællingen er meget gammel. Senere i denne Afhandling skal meddeles en Del Prøver fra Udlandet; her hidsættes et Par Tællingsformularer optegnede af Jørgen Moe i Sætersdalen i 1847, samt en Formular for Mosott (fra Hallingdal):

„For at „metkje“ (ɔ: læse bort) Sand af Øinene tæller man, medens Patienten stirrer paa en med opspærrede Øine, tilbage fra

20, 19, 18, 17, 16 o. s. v. til 0.“

„For at skrive bort Tandeverk tager Troldmanden en Tyristikke, og med den stanger Patienten sin syge Tand. Derpaa skriver Troldmanden med Stikken (ikke med Pen) paa en Lap:

Eli 8, Eli 7, Eli 6, Eli 5, Eli 4, Eli 3, Eli 2, Eli 1

og lægger Lap og Stikke ensteds, hvor Ingen kommer.“

„For Mosott.[2]

N. N. e mæle de for Mosott,
ifraa nie te otte,
ifraa otte te sjau,
ifraa sjau te seks,
ifraa seks te fem,
ifraa fem te fire,
ifraa fire te tre,
ifraa tre te tvau,
aa derifraa te aitt,
aa so te inkjevetta.“

Disse Amuletter og Formularer omgives af Udstederne med et stærkt mystisk Skjær, og det er meget vanskeligt at komme over dem, da Almuen er ræd for at give nogen Besked. Dr. Randers antager, at den ved at røbe Hemmeligheden tror at begaa en Synd, som kan hævnes af hemmelighedsfulde Magter. Almuens Sky i denne Henseende har imidlertid andre Grunde. Frygten for at blotstille sig for en Person af den dannede Klasse er vistnok nu for Tiden ofte medvirkende; men den egentlige Grund at søge i den gamle, almindelig udbredte Tro, at Trylleformlernes og Kurenes Kraft, naar de meddeles til andre, gaar tabt for Meddeleren. Det er en fast Regel, ikke blot

[1] Se Zeitschrift für Ethnologie 1883, S. 11 ff.
[2] A. Chr. Bang, Kirkehistoriske Smaastykker, 1890 S. 341.

inden den germaniske Folkestamme, at Meddelelsen kun maa ske til en yngre, og det en Person af modsat Kjøn, fra Fader til Datter eller fra Moder til Søn, og helst i Hemmelighed; ovenikjøbet maa ingen Indviet meddele en og samme Trylleformel til mere end et Individ.[1]

Den fra Dr. Randers tilsendte Amulet har han „listelig" taget fra et Barn, som laa døende af tuberkuløs Meningit. Den var syet fast til Barnets Skjorte indvendig over Hjertet.

Til nærmere Oplysning hidsættes følgende af et Brev fra Dr. Randers af 1ste September 1896:

„. . . . . gjennem feminine Bagveie og Snedigheder har jeg faaet samlet følgende Oplysninger angaaende Helbredelsesmaaden med den indsendte Amulet: Mandens Adresse er T. S. boende i D. i Gudbrandsdalen. Til ham skriver man og opgiver Barnets Navn og Alder samt Sygehistorie og sender med som Betaling 1 Krone i Frimærker. Man faar da tilbagesendt en slig Amulet med Paalæg om at sy den fast til den indvendige Side af Skjorten med den sorte Traad, hvormed Lappen er syet sammen. Skiftes Skjorten, løses Lappen af og syes — fremdeles med samme Traad — fast til samme Sted paa den nye Skjorte. Lappen skal blive liggende i 7 Uger. Er Barnet da ikke bedre, skal Lappen brændes op, og man maa skrive paa nyt for Barnet, meddele Navn, Alder, Sygehistorie og sende 1 Krone i Frimærker. Er Barnet blevet friskt, tages Lappen af og brændes. Den maa altsaa i intet Tilfælde aabnes eller komme i fremmede Hænder. Noget diætetisk eller hygienisk Raad gives ikke."

En anden Methode til Behandling af Rakit er Støbningen. Den er fremdeles udbredt i Kristiania, og det er ingen Sjeldenhed, at de rakitiske Børn, der besøger Polikliniken, er behandlet paa denne Maade. Støbningen, der bestaar deri, at Bly, som er smeltet i en Støbeske, hældes ned i et Kar med Vand, idet der fremsiges en eller

[1] Se f. Ex. Jacob Grimm: Deutsche Mythologie 4te Ausgabe III, Pag. 462 (No. 793). Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube 1869, Pag. 138. Wolf: Beiträge zur deutschen Mythologie 1852, I, S. 226 (No. 296). Engelien u. Lahn: Der Volksmund in der Mark Brandenburg, 1868, I, S. 252 (No. 131). Haltrich-Wolff: Zur Volkskunde der Siebenbürger Sachsen, 1885, S. 270 ff. Schuster: Siebenbürgisch-sächsische Volkslieder etc., 1865, S. 481 ff. Bartsch: Sagen etc. aus Meklenburg, 1880, II, S. 322. E. T. Kristensen: Jydske Folkeminder, VI, 1883, S. 292 (No. 387), IX, S. 71 (No. 755). A. Dietrich: Abraxas, 1891, S. 163. Smlg. Asbjørnsen: Norske Huldreeventyr, 1870, S. 30.

anden Signeformular, er fra først af ikke tænkt at være et Helbredelsesmiddel; den er brugt i diagnostisk Øiemed for at faa vide, hvorfra den Trolddom skriver sig, som Barnet lider af, idet man af de forskjellige Tegn, som Blyet danner i Vandet, aflæser det Sted, hvorfra „Sveket“ er kommet, eller hvilke Magter det skyldes. Senere — i en forholdsvis nyere Tid — er Støbningen gaaet over til at blive et Middel mod selve Sygdommen, idet man aabenbart er gaaet ud fra den gamle Tro, at naar man havde fundet ud Navnet paa den overnaturlige Magt, havde man deri Midlet til at binde og løse den.

Støbningen kjendes dels i samme, dels i lignende Form ogsaa fra det øvrige Norden og Tyskland. I Sverige heder det saaledes:

„Man stöper med bly, glödande eldkol eller upphettade stenar tre gånger i tre olika vattenkärl. Vid första stöpningen uttalar man ordet skogsrå och sätter vattenkärlet under sängen vid hufvudgärden; vid den andra stöpningen nämnes sjörå, och kärlet sättes midt under sängen; vid den tredje nämnes gålrå, och kärlet sättes under sängen vid fötterna. Af figurerna och hväsningen i vattnet slutar man sig till, hvilket rå man förtörnat, och rättar offret derefter, om detta blir nödigt. — Andra stöpa i samma kärl, en gång öfver hufvudet, två gånger öfver bröstet och tre gånger öfver fötterna, hvarefter vattenkärlet ställes midt under sängen.[1]“

En anden Brug af Støbningen i Sverige sees af følgende:

„Man tror, at barnet ältar på (längtar efter) en viss sak, och att denna, till en liten del ingifven och påbunden, er det rätta botemedlet. För at finna detta, stöper man i vatten öfver den sjuke med glödande kol, helst af ett enda trädslag och nämner för hvarje nedsläppt kol någon sak, till dess ett kol sjunker, då den sist nämnda saken er den rätta; andra fortsätta stöpningen, till kol sjunkit tre eller nio gånger. Ältar barnet på et djur, bör man till ingifning och påbinding taga något af samma djurslag, men altid af annat kön än den sjukes.“[2]

Fra Danmark fortæller Thiele:[3]

„Støbning er et Middel mod adskillig Sygdom, som kloge Koner forstaa sig paa. Dertil tages først fire Slags Bly, nemlig almindeligt Bly, „Klædebly“, som tages af stemplet Klæde, „Kirkebly“ af et Kirke-Vindue, „Korsbly“, som tages af Vinduesblyet, hvor det korser sig, og endelig „arvet Sølv“. Alt dette smeltes ved 9 Slags Ild, det er af 9 Slags Træ,

---

[1] Aminson: Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria II, 1881, S. 113.
[2] Aminson: Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria IV, 1883, S. 85.
[3] Danmarks Folkesagn III (Den danske Almues overtroiske Meninger), 1860, S. 112, No. 563.

og støbes derefter over den Syges Hoved gjennem en aaben Sax, et Sold eller deslige, i en Bøtte Vand. Imedens dette skeer, fortfarer den kloge Qvinde med uforstaaelig Mumlen at sige, hvad der skal siges, med adskillige Gebærder. Saadan „Støbning“ foretages baade over Mennesker og Dyr.“[1]

Jeg skal først meddele en Del Signeformularer og Helbredelsesmethoder for Svek, som jeg ved velvillig Imødekommenhed fra Biskop Dr. Bang og Professor Moltke Moe har faaet afskrevet fra deres righoldige Samling af Optegnelser af norske Svartebøger og Hexeformularer:

„Om Svig at drive fra et Barn

(optegnet i Romedal c. 1770 og i Hurum c. 1780).

Her tages lidet Jord af en Grav og istedet lægges en Knappenaal. Paa samme Jord sættes Brændevin, og det drukket hjælper.“

„For Svek

(af en Svartebog fra Jeløen, skrevet omkring 1800).

Tag — hende uvidendes — en Lok Haar af en aabenbar Hore og helst af Veneris Haar, gjør det til fint Pulver og giv Barnet tre Dies Jovis-Aftener og vask det, om du det kan, i hendes Urin. Eller tag Vand i hendes venstre Sko og vask Barnet med den samme Tid.“[2]

„At støbe for Svek

(optegnet i Flaa i Hallingdal 1889).

Man støber Bly ned i Vand. Kommer det til at ligne et „Rumpetrold“, da har Barnet Vand-Svek, der helbredes saaledes:

Tre Thorsdagskvelder efter hverandre stikker man Barnet ind under en Kvernrende. De, der gjør dette, maa ikke tale, før de har sovet. Sidste Gang kaster man en Fille ud i Elven og siger:

Reis med Vandet, du onde Svek,
enten du er kommen fra Elv eller Bæk!
Dig Elvtroldet skal sluge nu,
enten du kommer fra Va eller Bru.“

---

[1] For Tysklands Vedkommende henvises til Jacob Grimms Deutsche Mythologie, 4te Ausg. II, S. 937, og III, S. 432 (Cap. 96), 437 (No. 97), 454 (No. 579).

[2] smlg. de følgende udenlandske Kure og Formularer.

Viser Blyet andre Figurer, har Barnet andre Slags Svek (som Trold-Svek, Jord-Svek, Stein-Svek, Arve-Svek o. s. v.). Da læser man enten i Salt eller Afkjølingsvandet fra Smidjen, røger med „Elva-Næver" eller lignende. Samtidig bruges Formularer som:

„Svek, som gjør Skræk,
jeg blæser dig væk
med Smidjens Bælg
til Troldets Svælg.
Jeg driver dig ned i dette Vand.
Jeg driver dig ud i Havets Sand.[1]"

Fra Kvikne (Skaabu) i Gudbrandsdalen har man følgende Aatgjerd:

„Naar du vil gjera aat før Vælka (engelsk Syge), saa tæk du tri Steine: ein e Kjørkjemura aa ein onde reinnanest Vatten (ɔ: fra Elv eller Bæk) aa ein paa dit eige Grund. Der du tæk Steininn, lyt du leggje att noko, saa du æ viss på finne att rette Romme derest. Steininn koke du e tri Tosdagskveille ette hinan aa vaske dæ laake Baane mæ Vatne."

En Gaardmandskone i Kvikne havde prøvet dette, og det hjalp for hendes Barn. Men hun havde meget Bry med den Sten, hun tog i Kirkegaardsmuren; den gik rent i Stykker under Kogningen, saa hun maatte binde den sammen med Traad, da hun lagde den paa sin Plads igjen, — for hver Sten maa lægges tilbage i sit „rette Rum."

Hertil kan føies følgende Optegnelser af Anders Heyerdahl:

„For Byttinger og Svek pleiede man at støbe Bly gjennem et Hul i en Fladbrødlev og ned i en Vandkop og læsende Formularerne for Tusbet eller Troldskab.[2]"

Formularen for Tusbet lyder saaledes:

Jesus gik sig Veien frem, der mødte han den lede Tusse. „Hvor skal du hen?" sagde Jesus. „Jeg skal gaa hen at bryde Ben, suge Blod," svared Tussen. „Nei," sagde Jesus, „jeg formaner dig, at du vender tilbage, og binder dig under jordfast Sten og gjør aat for Jordtus, Vastus, Bergtus og Haugtus og 9 Slags Tusseri."[3]

---

[1] Smlg. Beskrivelsen af Signingen og Støbningen for Svek samt den bekjendte Signeformular: „Jeg maner for Svig, og jeg maner for Svek" o. s. v. i Asbjørnsens Norske Huldre-Eventyr og Folkesagn, 1870, S. 243 ff., smlg. S. 237 og 29; smlg. ogsaa Anders Heyerdahl: Urskogs Beskrivelse, 1882, S. 165.

[2] Urskogs Beskrivelse S. 165.

[3] Urskogs Beskrivelse S. 163.

Med disse norske Formularer og Sympathikure kan det være af Interesse at sammenligne en lignende Brug i Udlandet. Jeg skal tillade mig at hidsætte nogle Prøver fra Sverige, Danmark og Tyskland. Først anføres en Del Formularer, derefter Kurmethoder.

Formularer:

„Englische Krankheit, verschwinn,
Wie de Dau an de Sünn,
Wie de Kukuk vör den Sävenstern.[1]“

„Wenn ein Kind das Abnehmen hat, das Kind muss Morgens gegen der Sonnen Aufgang getragen werden.
Dann sprich:

Sei mir Gott willkommen, Sonnenschein,
Wo reit'st du hergeritten?
Hilf mir und meinem lieben Kind,
Gott, den heiligen Vater, bitte,
Dass er mein Kind hilfe;
Bitt' den heiligen Geist,
Dass er wolle geben meinem Kind
Sein natürliches Blut und Fleisch.[2]“

„Gegen die englische Krankheit. Im Namen u. s. w.
Unterwuchs, Auswuchs, Herzgesperr, englische Krankheit geh von dem N. N. weg, wie Christus von seiner Krippe gegangen ist. Nun weiss ich für gewiss, dass du wieder gesund wirst. Jesus gab dem Petrus solche Macht, dass der lahme Bettler Lazari ward wieder gesund und gerade.“[3]

„Gegen Ripplisucht.
Ripplisucht im Unterwachs
rib dem Chind vom Herz ewegg,
wie du aus dem Kripplein,
gehst vom Jesukindlein!

Gemeint ist das sogenannte Unterwachsensein, die scrophulöse Anschwellung der Rippen.“[4]

---

[1] Müllenhof: Sagen, Märchen und Lieder der Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg. Kiel 1845, S. 513, No. 18.
[2] Jahn: Hexenwesen und Zauberei in Pommern. Festschrift der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde. Stettin 1886, S. 76.
[3] Zeitschr. des Vereins für Volkskunde, 1891, S. 208. Fra Böhmerwald.
[4] Zeitschrift für deutsche Mythologie und Sittenkunde, IV, 1859, S. 108. Fra Aargau i Schweiz.

„Abzehrung.

Das kranke Kind wird in einen mit Wasser gefüllten Kessel gesetzt, der über gelindem Feuer steht. Sobald das Wasser warm wird, rührt die Mutter mit einem Holzstabe darin. Darauf erscheint eine andere Frau in der Küche und fragt: „Was kocht Ihr?“ Die Antwort lautet: „Dörrfleisch, dass es soll dick werden.“ — Frage und Antwort müssen dreimal erfolgen.“[1]

„Die Darre.

Darre nennt man die Abzehrung bei Kindern. Man heilt sie durch das sogenannte Darrabbacken. Drei Donnerstage hintereinander und zwar bei abnehmendem Mondlichte nach Sonnenuntergang knetet man einen Teig, wozu man jedesmal etwa ein halbes Quart (Stof) Mehl genommen hat, heizt den Ofen ein und begiebt sich mit dem Teige in die Küche. Hier bäckt man nun von dem Teige jedesmal nach und nach drei Brötchen. Während gebacken wird, geht ein Anderer rund ums Haus, kommt dann in die Küche und fragt:

Was backst?

Der Backende: Ich backe dem N. N. die Darre ab.

Jener: Back', back!

Hierauf wird das erste Brötchen in den Ofen geschoben und dabei gesprochen:

Im Namen Gottes etc.

Unter gleichen Ceremonien wird nacheinander das zweite und dritte Brötchen gebacken. Endlich werden die drei Brötchen aus dem Ofen genommen und noch an demselben Abende, an welchem sie gebacken sind, in ein fliessendes Wasser getragen.

Die beiden folgenden Donnerstage wird in gleicher Weise verfahren.

Aehnlich ist das Darrabmahlen. Das mit der Krankheit behaftete Kind wird zu gleicher Zeit und in gleicher Zeitfolge, wie vorher angegeben, auf den Stein einer Handmühle, einer sogenannten Querl, die man zuvor an das offene Fenster gestellt hat, gesetzt. Während Jemand ums Haus geht, dreht ein Anderer den Stein der Mühle langsam herum. Der Umgehende tritt an's Fenster und fragt:

Was rahst und mahlst du?
Ich rah' und mahl' dem N. N. die Darre ab.
Mahl', mahl'!

Der Mahlende spricht nun:

Im Namen Gottes etc.

---

[1] Zeitschrift des Vereins für Volkskunde. 1891, S. 191. Fra Mark Brandenburg.

Noch zweimahl wird das Haus umgangen, und ebenso noch zweimahl der Stein der Mühle herumgedreht, wobei jedesmal die vorhin angegebene Frage und Antwort erfolgt. In gleicher Weise wird die nächstfolgenden beiden Donnerstage verfahren.[1]"

v. Wlislocki[2] meddeler følgende Behandling mod „die Darre" (Elterlein), som i Grosschenk i Siebenbürgen antages at opstaa derved, at der er kommen et Kattehaar i Barnets Mave:

„Eine Handmühle wird auf die Thürschwelle gestellt; auf den Stein der Mühle setzt die Mutter das kranke Kind, und während sie den Stein langsom dreht, ruft die Patin des Kindes zum Fenster herein: „Was mahlst du, Frau des Pilatus?" Die Mutter antwortet: „die Gerechtigkeit der Juden." Die Patin fragt: „Was machst du damit?" — „Ich gebe sie der Darre." Die Patin sagt nun: „Mahl', mahl', damit die Darre verrecke, und das Christenblut sich strecke (wachse)."

Ferner heisst es: „Man brate den Magen einer Katze mit Petersilie und Holunderbeeren und gebe dies dem kranken Kinde ein."

Kurmethoder:

„Blir ett spädt barn sedt på bart bröst af någon mördare eller annan hemlig missgerningsman, så får barnet skerfvan, om det ikke straxt får röra vid honom. — Har ett barn fått hore-skerfvan, genom att bli sedt på bart bröst af en lönda-hora, så botas det genom att få dricka ur en lönda-horas sko. — — Får en hafvande qvinna se lik, må hon straxt taga derpå med handen, annars får hennes barn lik-skerfvan. Har barnet fått lik-skerfvan, så botas det genom att af två bröder eller två systrar lyftas tre gånger omkring en likbår (alldeles såsom i södra Frankrike ännu sker vid helgonens grafvar). Barnet må härvid alltid vara af modsatt kön till den döde, och till syskonen, som löfta det."[3]

„För at bota Skerfvan låter man med stång uppbryta en pionbuske. Fatta sedan, oseendes och med handskad hand, en liten äggformig rot, som hänger lös under busken. Lägg roten i en pung, som bindas på barnets hals, och bränn upp pungen med roten, efter nio dygn."[4]

„För skärfvan hos barn.[5]

Tag jord inom kyrkotröskeln och tigg den i orden og säg, at du vill hafva den till att bota för skärfvan, som ditt barn hafver; och då du hemkommit, svep jorden i en lase och lägg lasen, som jorden är

[1] Frischbier: Hexenspruch und Zauberbann, Berlin 1870, S. 43.
[2] Volksglaube und Volksbrauch der Siebenbürger Sachsen. Berlin 1893, S. 88.
[3] G. O. Hyltén-Cavallius, Wärend och Wirdarne I 1868, s. 402.
[4] Sammesteds S. 405.
[5] Eva Wigström: Folkdiktning etc. samlad och upptecknad i Skåne II, 1881, S. 398.

i, i vatten och låt barnet dricka af det vattnet, som jorden legat i. Barnet skall dricka af vattnet 3 söndagsmorgnar eller 3 torsdagsmorgnar i ny och nedan, så hjelper det. Det är försökt, och det hjelper, det är säkert och visst.«

„Mot lönnälta.

Man lägger nio kamferkorn, nio saltkorn och nio enkorn i en fingerborg, stjelper henne med sitt innehåll öfver barnets venstra handlofve eller puls och fastbinder henne samt låter henne qvarligga i nio dygn; på samma gång uppritas ofvanför dörren nio kritstreck, af hvilka ett utstrykes för hvarje dag, och innan strecken äro utplånade, skal sjukdomen (frossan) ovilkorligen vara försvunnen; de qvarvarande strecken böra icka utplånas, förr än efter någon tids förlopp; men det, som finnas qvar i fingerborgen, måste genast förstöras.

Andre lägga en spindel i fingerborgen eller binda på den sjukes puls ludd af en katt af modsatt kön.

Äfven plägar man uppskära en torfva vid en korsväg och lägga henne på den sjukes bröst.

Hos allmogen förvaras der och hvar så kallade ältstenar, hvilka påbindas såsom botemedel för ältan. Dessa stenar äro jordfynd, runda och med hål i midten (må hända forntide sländtrissor) eller i kanten (brynen eller sänken) eller och genomborrade prydnader af bernsten; sådanne saker ärfvas, men säljas ei gerna.«[1]

„Har en hafvande qvinna sett lik, utan att taga derpå, och barnet således fått Lik-skerfvan, så botas det genom at på prim, tigandes och fastandes, taka barnet naket ned i en graf; eller låta barnet dricka ur venstra handen paa ett lik, eller genom att låna litet mull ifrån kyrkogården, slå vatten derpå och gifva barnet att dricka.«[2]

„Om man förmodar, att ett barn har ältan i faggorna eller så kallad lönnälta, hvilket bland annat ses deraf, att kornet i ögat är borta, måste man bringa henne till utbrott, för att kunna bota henne. Detta sker derigenom, att en, helst tre vigselringar bindas på barnet, hvarjemte något litet skafves af dem och ingifves. Kan man lönligen anskaffa och hölja på barnet ett klädesplagg, som tillhör en lönnhora, så utbryter lönnältan säkert, om hon finnes i kroppen. Äfven lönnpinnar påbindas. Denna sjukdom kan ett barn få, om modren under hafvandeskapet gått utan förkläde.

For lönnälta anvendas följande botemedel: Man låter det sjuka barnet dricka modersmjölken ur en lönnhoras sko.

---

[1] J. Aminson: Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria IV, 1883, S. 86. Med Hensyn till „ältstenar“, smlg. Broberg, Bidrag från vår Folkmedicins Vidskepelser, 1878, s. 56 ff.

[2] Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne 1868, II, Tillägg och Anmärkningar, XLIV.

Eller man ingifver och påbinder det den mat eller dryck, modren under hafvande tillståndet sist förtärt eller mest tyckt om ... eller och ingifves vatten, i hvilket blifvit kokta qvistar af nio slags löfträd, tagna på ett enda hemmans område, men icke der den sjuke bor.

Om modren under hafvandeskapet blifvit uppskakad genom berättelser om mord eller blodsutgjutelse eller vid åsynen deraf, ingifves barnet tre droppar blod, tagna ur venstra namnlösa fingret på en person, som dödat en menniska, såsom en skarprettare, en benådad mördare eller en soldat, som varit i fält.

Äfven plägar man ur almanackan för barnets födelseår utklippa födelsedagens nummer med dess namn och „djurtecknet, som då regerar," samt ingifva detta; derjemte ingifves och påbindes sådant, som i verkligheten motsvarar djurtecknen på himmelen, såsom af kräfta, oxe, vädur, bock, jungfru, våg, vattuman (fiskare, dykare o. d.)[1]"

„Der er en Sygdom, som Almuen kalder „Skiæver" eller „Skiæversyge", men af denne er der, som det vil sees, flere Slags.

Der er allerede nævnet den, som kaldes „Stigeskiæver", hvilken Moderen kan paadrage sit Barn, naar hun under Svangerskabet er gaaet ind under en Stige.

En anden Slags Skiæver er „Horeskiæver", som kan paadrages Barnet derved, at en løsagtig Qvinde har seet det nøgent. Denne Sygdom curerer man ved at lade Barnet drikke af en Sko, der tilhører slig en Qvinde, dog maa Skoen være hende hemmelig fralistet.

En Moder kan ogsaa helbrede sit Barn for denne Sygdom, ved at lægge et stort Baal tilrette i Bagerovnen og da, ganske nøgen og med sit Barn paa Armen, at antænde dette. Medens det da flammer op, siger hun tre Gange som saa:

„Her staar jeg med mit Barn for Baal for Haarskiæver, Moerskiæver, Stigeskiæver og alle Slags Skiæver".

Der nævnes ogsaa et andet Middel mod „Skiæversygen", nemlig stiltiende at gaa op paa Kirkegaarden og der at tage en Haandfuld Jord af den yngste Grav. Dette lægger man i en Pose, som man hænger om Barnets Hals. Naar det syge Barn da har baaret denne Pose i otte Dage, gaar man atter ligesaa stilfærdig op igjen paa Kirkegaarden og lægger Jorden der, hvor man har taget den, sigende: „Tak for Laan".

Men har man Frygt for, at Barnets Sygdom turde være „Horeskiæver", saa gjør man bedst i, naar man, som ovenfor sagt, henter Jord fra Kirkegaarden, deriblandt ogsaa at tage lidt af Sandet fra Kirkedøren, fordi det dog kan antages, at en Skiøge er kommen derhenover.

I en gammel Lægebog: „Den filosofiske Læge" af N. Agerbech, Kjøbenhavn 1758, Pag. 28, hedder det om denne Sygdom: „Paa Bornholm er Atrophia meget gængs, hos Børn kaldes det „Horeskiæver" og

---

[1] Aminson: Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria IV, 1883, S. 85—86.

„Mandslæt" hos de Gamle. Jeg ved vist, at Moderen forretter Curen med at slikke Barnet, tre Torsdags Morgener, op fra Næsen til Haaret i Panden og med at indgive Barnet et Pulver af Haar, som de stiæle fra en Løn-Hore".

Mod Horeskiæver, Modsoet og andre saadanne Sygdomme bruger man paa Bornholm at blande Asken af brændt Haar eller af „Hoseskafter" med rindende Vand, der af et fastende Menneske er hentet om Morgenen, førend Solens Opgang, under en Bro, med den Forsigtighed, at den, der henter det, gaaer baglænds til Vandstedet."[1]

„Skøiset, Skjøgeset.

Det er, „når en skjøge har set et lille barn oven i det bare hoved eller under fødderne eller set moderen mellem brysterne. Det skal være allerbedst, når man kan vise en sådan mistænkt person barnets bare ende først. En pige, der sad til leie her sønder i bakkerne, var ved at gjøre sit barn i stand, og da kom der i det samme et kvindfolk udenfor vinduerne, der var anset for noget løs i det. „Å, hvad skal jeg nu gjøre?" siger pigen. „Fly mig barnet", sagde konen, hun sad til leje hos, og som sad i væven lige inden for døren. Da den anden nu lukker døren op, holder hun barnet bag henimod hende og siger: „Der kan du nu se ham i den ende, så kan du siden få ham at se i den anden."[2]

„Vil man helbrede et Barn for den saakaldte „engelske Syge", klipper man tre Lokker af dets Haar, samt dets Negle og stopper det Afskaarne ned gjennem et lille Hul paa et Æg. Dette Æg hensættes da i en „Myrebo", og altsom Myrerne fortære det, vil ogsaa Barnet komme sig.

Dersom Barnet har faaet „den engelske Syge" deraf, — hvilket kan være Tilfældet, — at det i Løndom er bleven seet af en Skiøge, saa kan denne Sygdom helbredes, blot naar man kan faa Leilighed til at vise samme Skiøge Barnets blottede Bagdel."[3]

„Nimmt das kind nicht zu, so hat es das elterlein, man schiebe es in den backofen, so weicht das elterlein."[4]

„Gegen das Hundsalter (Elterlein). Wenn Kinder, junge Thiere und Bäumchen nicht recht wachsen und welk aussehen, so sagt man, sie hätten das Hundsalter, oder sie seien verknorzt. Die Mittel, die man zur Heilung oder vielmehr zur Verbannung des Hundsalters anwendet, sind zum Theil dieselben, durch die der Volksglaube den Alben (Alf) glaubt zwingen zu können, das gestohlene gesunde Kind zurückzubringen. Der Alf raubt der unbesorgten Wöchnerin ihr eigenes Kind und legt

[1] Thiele: Danmarks Folkesagn III, 1860, S. 112 ff. (No. 493—500).
[2] E. I. Kristensen: Jydske Folkeminder VIII, 1886, (No. 558), S. 328.
[3] Thiele: Danmarks Folkesagn, III (Den danske Almues overtroiske Meninger), 1860, S. 112 (§ 491 f.)
[4] Jacob Grimm: Deutsche Mythologie, 4. Ausgabe, II, 1876, S. 975.

ihr einen dickköpfigen, verkrüppelten, blöden Wechselbalg, ein Alfenkind in die Wiege. Wenn man das Alfenkind peinigt, in heizem Wasser brüht, dann bringt der Alf das rechte Kind zurück und nimmt den Balg wieder mit sich fort. Daran glaubt man in Westpreussen, Irland, und hat das Mittel in manchem deutschen und slavischen Dorfe versucht. Ähnlich scheint man einmal auch bei uns mit hundsalterigen Kindern umgegangen zu sein.

Nach dem Brotbacken, heisst es, stecke man das Kind, das mit dem Hundsalter behaftet ist, in den Ofen, der aber so heiss sein muss, wie das Kind es nur aushalten kann; die Krankheit muss dann entweichen und das verknorzte und knibeduzige Kind knüpt auf und wächst."[1]

„Man führt Donnerstag nach dem Abenbrot, bei abnehmendem Licht, desgleichen an dem darauf folgenden Sonnabend, endlich zum drittenmahl an dem nächsten Donnerstag Folgendes aus. Man macht Teig zurecht, legt davon einen Fladen auf den Tisch und stellt das Kind auf diesen Fladen, zuerst mit beiden Füssen, dann bloss mit dem rechten Fuss, so dass sich die Spuren in dem Teige abdrücken. Dann förmt man aus diesem Teige kleine Fladen, legt sie in den Ofen und lässt sie bebacken. Das Kind wird hierauf in's Wasser gesetzt, und nachdem die drei Fladen in das Wasser gekrümelt sind, gebadet, wobei man das Vaterunser ohne Amen betet. Endlich nimmt man etwas von der Asche aus dem Backofen, sei es mit der Hand oder mit einem Span und fährt dem Kinde damit über den Kopf, von vorn nach hinten. Das Wasser wird nach Sonnenuntergang, ohne dass man dabei spricht oder sich umsieht, ausgegossen"[2]

„Man nimmt einen Pferdekopf, geht Donnerstag nach dem Abendbrot, ohne zu sprechen und sich umzusehen, zu einer Lehmgrube, in welcher sich Regenwasser angesammelt hat, schöpft daraus einen Eimer voll, giesst es zu Hause, nachdem es erwärmt ist, in eine Teine, zieht den Pferdekopf von Sonnenauf- nach Sonnenuntergang dreimal durch dasselbe und badet das Kind darin. Das Hemde des Kindes wird auf der Brust mitten entzweigerissen. Endlich trägt man Wasser und Hemde schweigend und ohne sich umzusehen in die Lehmkaule zurück. Dies Experiment wird noch an zwei Donnerstagen in derselben Weise wiederholt und führt gewiss Besserung und Heilung herbei."[3]

„Naar et Barn paa Grund af engelsk Syge ikke kan gaa („laufen"), maa man St. Hansmorgen lægge det ganske nøgent i Haven og saa over det med Linfrø. Naar Linfrøet begynder at spire („laufen") begynder Barnet at gaa."[4]

---

1 Haltrich-Wolff: Zur Volkskunde der Siebenbürger Sachsen. Wien 1885. S. 263.
2 Toeppen: Aberglauben aus den Masuren, Danzig 1867, S. 52.
3 Toeppen, a. St. S. 53.
4 Strackerjan: Aberglaube und Sagen aus dem Herzogthum Oldenburg. I, 1867 S. 81.

Som Middel mod engelsk Syge angives følgende:

„Das kranke Kind soll dreimal um die Kirche getragen, und jedesmal, wenn man an die Kirchthür kommet, hineingehaucht werden.“[1]

„Engelsk Syge skal fremkomme derved, at Barnet har faaet Kattehaar i Maven. For at fjerne disse skal man stege en Hane, pulverisere Maven og blande Pulveret med Rødvin og give Barnet at drikke.“[2]

Til disse Optegnelser[3] skal der endvidere føies, hvad jeg gjennem en Flerhed af Kvinder, som har besøgt Polikliniken for Barnesygdomme, har erfaret om den Maade, hvorpaa Støbningen for engelsk Syge foregaar i Kristiania. Saavidt jeg har kunnet bringe i Erfaring, er det væsentlig 4 „kloge Koner“, som synes at have noget større Tilløb. Af disse bor 2 i de østlige Bydele, de andre 2 har sine Forretningslokaler meget centralt beliggende i Gader, som beboes af flere Læger. Hver af disse Kvinder synes at have uddannet sin særegne Methode, der i flere Henseender afviger fra de andres.

Fælles for dem alle er, at de bruger Bly, som smeltes i en Pande i Ovnen og som derpaa hældes i en Kop eller et Fad med Vand, der sættes over Hovedet, over Brystet eller Underlivet og Knæerne paa det syge Barn. Over Kroppen lægger ialfald 2 af dem Krummen af en nyskaaren Brødskive, hvorigjennem Støbningen finder Sted, og som opbevares, til Barnet er behandlet i 3 Uger, hvorpaa den brændes op.

Ligeledes er det almindeligt, at Barnet vaskes med og faar at indtage det Vand, hvori Støbningen har fundet Sted. Den ældste og mest anseede af disse Kvinder synes fornemmelig at anvende Thorsdagen til Støbning, ligesom denne Dag i det Hele spiller en vis Rolle i Behandlingen.[4]

Undertiden angives det, at der over Barnets Moder bliver kastet et hvidt Teppe, saa hun blot har seet 3 Kopper paa et Bræt og hørt Blyet fræse i Vandet og hørt, at der under Støbningen blev talt følgende Ord:

---

1 Toeppen: Aberglauben aus den Masuren, Danzig 1867, S. 11.

2 Sammesteds S. 52.

3 Foruden hvad der foran er meddelt og hvad der ogsaa senere vil blive anført, findes der i forskjellige nordiske og udenlandske Samlinger en Række Kure og Formularer for Sygdomme, hvis Beskrivelse er holdt saa almindelig, at det i de fleste Tilfælde ikke lader sig afgjøre, om der her er Tale om engelsk Syge eller andre Lidelser, der er forbundne med Afmagring og Svækkelse.

4 Smlg. de udenlandske Kure.

„Jeg gjør ved for 9 Slags engelsk Syge i den treenige Guds Navn."

Til andre Tider igjen foregaar Støbningen, medens Moderen ser paa den. Af og til synes Kvinden at nøie sig med kun at støbe i et enkelt Kar, der da stilles over Hovedet. I saadanne Tilfælde er Sygdommen oftere erklæret for Fiskesvek.

I Almindelighed foregaar Støbningen hos hende saaledes, at Brettet med de 3 Kopper sættes over saavel Moder som Barn, og Blyet hældes under Paakaldese af Jesu Navn 3 Gange op i hver Kop, idet der, som bekjendt, er 9 Slags Svek.

Vandet, hvori Støbningen er foregaaet, bliver Moderen medgivet paa 3 Halvflasker med den Forordning, at Thorsdag, Fredag og Lørdag Aften skal Barnet vaskes med og hver Søndag, Mandag, Tirsdag og Onsdag Morgen drikke lidt af Vandet. Til hver Uge gaar der med en Halvflaske saaledes, at man først bruger op Flaske No. 1, der svarer til Kop No. 1, der er holdt over Hovedet, saa No. 2. der er holdt over Brystet o. s. v. Hver Thorsdag begynder man paa en ny Flaske. Men af hver Flaske maa der blive lidt igjen, som da skal slaaes i Varmen.

En anden Kvinde, der ogsaa har ikke ubetydelig Søgning fra de mere centrale Bydele, udfører Støbningen i Almindelighed paa følgende Maade:

Hun har blot et enkelt Fad med Vand, hvori Blyet hældes op, og som derpaa føres rundt Barnets Hoved, idet hun læser Fadervor og en Bøn om Hjælp for Barnet. Endnu 2 Gange til støber hun i samme Fad, der føres rundt Barnet under Bøn. Tilsidst tages en Ildglo, hvormed Barnet omkredses under følgende Ord:

„Herre Jesus! hjælp os fra det Onde. Amen."

Vandet i Fadet faar Moderen med sig, og med dette Vand skal Barnet vaskes først samme Dags Aften, dernæst Morgenen efter, og endelig Eftermiddagen denne Dag. Resten af Vandet skal slaaes i Komfuren. Denne Kvinde støber hvilkensomhelst Dag, og det synes, som om den beskrevne Støbning oftere foregaar 3 Dage i Træk.

En anden Kone, der ligeledes praktiserer i de centrale Bydele synes at gaa frem paa omtrent samme Maade, med den Undtagelse, at hun hentes til Barnet 3 Gange med 3 Dages Mellemrum, og at Barnet

faar 3 Theskeer af Støbningsvandet at drikke. Hun raader ogsaa til, hvis der indtræffer noget særligt med Barnet, at føre en brændende Fyrstikke omkring dets Hoved[1] og sætte den glødende Rest af den bort i Klæderne under Paakaldelse af Jesu Navn.

Den fjerde Kvinde synes at have mindre Søgning.

En særegen Art af Støbning er optegnet af Jørgen Moe i 1847 „efter Folkemunde i Sætersdalen“ og overladt mig fra den tidligere nævnte Samling: Man støber Sølv til en Ring i en Form og sætter den paa den syge; bliver Ringen hel, lykkes Kuren. Sølvet skal utvivlsomt, som i lignende Kure, være arvet eller sammentigget.[2] Det er vel ikke usandsynligt, at denne Tro paa Ringens Magt over Sygdommen kan staa i Forbindelse med gamle Forestillinger om Ringen som et Symbol paa Solen.[3]

Ved Siden af Støbning bruges flere Steder her i Landet ogsaa Maaling saa vel mod Rakit som mod andre Sygdomme; ligesom Støbningen anvendes den baade som diagnostisk Middel og for at erfare Sygdommens Fremgang og som Kurmiddel. Maalingen foretages med en Uldtraad fra Isse til Fodsaale og paa de udbredte Arme fra Fingerspids til Fingerspids, paa For- og Bagsiden af Legemet. Jo større Forskjellen er mellem Legemslængden og Længden fra Fingerspids til Fingerspids, des længere fremskreden er Sygdommen. Maalingen, som forøvrigt kan ske paa flere Maader, maa gjentages oftere, saa at man kan se, om Sygdommen er i Vext eller Aftagende. Hver Gang maa Maaletraaden graves ned i Jorden eller opbrændes, ofte dog først efter at den Syge har baaret den 3 Dage og Nætter bundet om den venstre Arm.[4]

---

1 Smlg. Schönberg a. St., S. 1210.

2 Se Folkevennen 1859, S. 382 (fra Valders), 1862, S. 465 (No. 378); M. Lorenzen: Signeformularer og Trylleraad. Aftryk af Samlinger til jydsk Historie og Topografie, 1872, S. 44 (No. 67). Smlg. Choice Notes from „Notes and Queries“. Folk-Lore, 1859, S. 17; W. Henderson: Folk-Lore of the Northern Counties of England etc. New edition 1879, S. 146.

3 Om Ring og Ringformer som magiske Helbredelsesmidler se f. Ex. I. V. Broberg: Bidrag från vor Folkemedicins Vidskepelser, 1878, S. 52 ff.

4 Smlg. J. Th. Storaker i Folkevennen 1862, S. 461 f.; Hallv. Berg: Nye Folke-Eventyr og Billeder fra Norge, IV, 1886, S. 133 f.; J. Grimm: Deutsche Mythologie, 4. Ausg., II, S. 974 f.; E. C. Werlauff: Historiske Antegnelser til Ludvig Holbergs atten første Lystspil, 1858, S. 133 og de der citerede Steder. Thiele: a. St., S. 57 og 132.

En egen Slags Maaling er den saakaldte Spanning ɔ: Maaling med Fingrene, „Kvarting". Jo nærmere „Spannet" er ved at slaa til, des snarere giver Sygdommen sig. Ogsaa Spanningen maa gjentages flere Gange.

Stundom forbindes „Knytning" med Maalingen, d. v. s.: der slaaes Knuder paa Maaletraaden, enten ni ialt eller én Knude for hvert Led; siden maa Barnet bære Knudetraaden omkring sig i ni — eller tre — Døgn, før den brændes op.[1]

I Forbindelse med Maalingen bruges stundom den før omtalte Aftælling, der som nævnt tillægges magisk Virkning, navnlig til at ophæve alt ondt, som stammer fra Underjordiske og onde Magter. Jeg benytter i denne Sammenhæng Leiligheden til at give nogle udenlandske, tildels meget gamle Exempler paa Aftællingsformularer, som Sidestykker til de ovenfor meddelte norske. I de oprindeligste af disse Formularer er Sygdommene opfattede som Personer; der tales til eller om dem som til Dæmoner. Den ældste af Formlerne stammer fra omkring Aar 400 e. Kr.

„Glandulas (ɔ: Mandelhævelse) mane carminabis:
Novem glandulæ sorores,
octo glandulæ sorores,
septem glandulæ sorores
sex glandulæ sorores,
quinque glandulæ sorores,
quattuor glandulæ sorores,
tres glandulæ sorores,
duæ glandulæ sorores,
una glandula soror;
novem fiunt glandulæ,
octo fiunt glandulæ,
septem fiunt glandulæ,
sex fiunt glandulæ,
quinque fiunt glandulæ,
quattuor fiunt glandulæ,
tres fiunt glandulæ,
duæ fiunt glandulæ,
una fit glandula,
nulla fit glandula."[2]

[1] Se Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne II, 1868, Tillägg S. XLIV. Se om Knytning ogsaa Morgenbladet 1879, No. 175 B; smlg. Werlauff: Historiske Antegnelser etc., S. 135; Thiele: a. St. III, S. 110 (No. 486); Hallv. Bergh: a. St.

[2] Marcellus Burdigalensis omkr. år 400: Jac. Grimm: Kleinere Schriften II, S. 132; Ricardus Heim: Incantamenta magica Græca Latina (ex Supplemento undevicesimo Annalium Philologicorum seorsum expressa, 1892), S. 490.

„Præcantatio ad faucium dolorem.

Septem tusella (ↄ: halsbyld), VI tusella, V tusella, IIII tusella, III tusella, II tusella, I tusella, tusella nulla."[1]

„For churnel.

Nine were Noððes sisters; then the nine came to be eight, and the eight seven, and the seven six, and the six five, and the five four, and the four three, and the three two, and the two one, and the one none.

This may be medicine for thee from churnel and from scrofula and from worm, and from every mischief. Sing also the Benedicite nine times."[2]

„För Ref-ormar.

Ref-ormen hafver döttrarne nio.
De nio blefvo åtta;
de åtta blefvo sju;
de sju blefvo sex
osv.
de två blefvo en;
den ena blef ingen."[3]

„Wider den Rothlauf.

(Læses 3 Gange paa Rad Thorsdag, Fredag og Lørdag efter Solnedgang eller ved Solopgang).

Der Herr Gott liegt im Grabe,
hat neun Rothläufe an sich;
von dem neunten zum achten,
von dem achten zum siebenten,
von dem siebenten zum sechsten
osv.
von dem dritten zum zweiten,
von dem zweiten zum ersten,
und von dem ersten zu keinem!

Davon helfe mir zuerst Gott der Vater, zweitens Gott der Sohn und drittens der h. Geist."[4]

[1] Ricardus Heim: Incantamenta magica Græca Latina, 1892. S. 557. Fra en Codex i St. Gallen fra det 9de Aarhundrede.

[2] O. Cockayne: Leechdoms, Wortcunning, and Starcraft of Early England. III, 1866, S. 62. — Den angelsaksiske Formular er her citeret i engelsk Oversættelse.

[3] G. O. Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I, 1864, S. 413.

[4] J. V. Grohmann: Aberglauben und Gebräuche aus Böhmen und Mähren, 1864, S. 159, Den tschekiske Formular citeres her paa tysk.

„Wider die guten Blattern.
Die heilige Jungfrau Barbara
hatte neun Blattern,
hatte acht Blattern
hatte sieben Blattern
osv.
hatte zwei Blattern,
hatte eine Blatter,
die heilige Jungfrau Barbara
hatte keine Blattern.“ [1]

Mod „Würmer“ i Legemet
(hvorved man forstaar forskjellige Sygdomme med borende Smerter):

„Der heilige Petrus liegt im Grabe.
Neun Würmer hat er bei sich,
acht Würmer hat er bei sich
osv.
Der heilige Petrus liegt im Grabe,
keinen Wurm hat er bei sich.“ [2]

I Østpreussen læser man over „den Fusssparr“, tre Gange gjentaget:

(Fusssparr er „Schmerz und Geschwulst an den Füssen und Beinen.“)

„N. N. Du hast den Fusssparr siebenmal;
nein, nicht siebenmal — sechsmal;
nicht sechsmal — fünfmal;
nicht fünfmal — viermal;
nicht viermal — dreimal;
du sollst nicht dreimal — zweimal;
nicht zweimal — einmal;
du sollst nicht einmal — keinmal.
Im Namen o. s. v.“ [3]

„For Blemme paa Tungen skal man sige: „En Blemme paa min Tunge, ingen imorgen; to Blemmer paa min Tunge, ingen imorgen“ osv. indtil 20. Da skal man tælle tilbage: „Tyve Blemmer paa min Tunge, ingen imorgen; nitten Blemmer paa min Tunge, ingen imorgen“ osv. indtil 1. Dette skal læses fremlænds og baglænds syv Gange — andre siger tre — om Aftenen, før man sovner. Da er Blemmen borte om Morgenen.“ [4]

---

1 J. O. Grohmann: Aberglauben &c. aus Böhmen und Mähren, 1864, S. 181. Formularen er egentlig tschekisk.

2 A. Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube, 1869, S. 161 (§ 231). Fra Böhmen.

3 H. Frischbier: Hexenspruch und Zauberbann, 1870, S. 58.

4 J. Árnason: Íslenzkar Þjóðsögur og æfintýri, II (1864), S. 553.

„Für Knochenschmerzen:

„Dieses Leiden hat neun Augen. Zieh eins ab, bleiben acht; zieh eins ab, bleiben sieben u. s. w. bis: zieh eins ab, bleibt keins."[1]

I Ungarn læses der over „die Würmer beim Vieh":

„Neun ist nicht neun, sondern acht
o. s. v. til:
Eins ist nicht eins, sondern keins."[2]

„Gegen Maden.

Zehne, neune, achte, sieben,
sechse, fünfe, viere, drei,
zwei, eins,
morgen keins!"

Formelen læses tre Gange før Solopgang og efter Solnedgang.[3]

Den sidste af disse Aftællinger svarer, som det vil sees, helt til den, der findes paa vor Amulet, og til to af de tidligere nævnte norske Aftællingsformularer.[4]

Foruden de nævnte Kurmethoder har man over en stor Del af Europa kjendt og brugt endnu en anden, den saakaldte „Smygning", eller rettere „Smøiging", som bestaar i at bringe det syge Barn gjennem en trang, mere eller mindre ringformig Aabning. Denne Kur har været forklaret paa flere Maader, dels ud af Ringformen som Solens Symbol, dels som et Forsøg paa at afstryge eller afstreife Sygdommen af Legemet. Men omendskjønt begge disse Opfatninger nok kan have spillet ind, den ene i ældgamle Tider, den anden i Almuens Forestilling om Sagen i senere Tid, er den egentlig ledende Idé, den som ligger til Grund for Kuren, dog en anden: Det er en symbolsk Gjentagelse af Fødselsprocessen, hvorved den syge ligesom paany skal komme til Verden, og da selvfølgelig uden den Sygelighed, som hans tidligere Liv havde paadraget ham.[5] Ogsaa

1 Zeitschrift des Vereins für Volkskunde 1895, S. 37. Fra Bosnien.

2 Zeitschr. des Vereins für Volkskunde 1895, S. 38.

3 F. W. Schuster: Siebenbürgisch-sächsische Volkslieder osv. 1865, S. 288 (Nr. 126).

4 Flere Aftællingsformularer i Revue Celtique III, S. 203; Gröber's Zeitschrift für Romanische Philologie III, S. 198 f.; Zeitschrift des Vereins für Volkskunde 1891, S. 198, 213 og 214; i den sidste gjælder det at tælle tre Gange tilbage lige fra 77 af, o. s. v.

5 Se bl. a. nedenstaaende Citat af M. Höfler: Volksmedizin und Aberglaube in Oberbayern, S. 206 og 42.

her i Norge har Smøigekuren i forskjellige Former været brugelig for flere Sygdomme.

Saadanne Methoder, der har været benyttede hos os til at helbrede Børn for Svek,[1] er paa en Korsvei at grave et Hul i Jorden, eller danne et saadant af opsat Græstørv, eller føre dem ud og ind gjennem 3 Kirkestole eller under en Ligkiste, hvori ligger et Lig, eller mellem 2 Grave eller gjennem en Præstekrave eller en Præstekjole eller en Messeskjorte eller lignende.[2]

Efter Dr. Bangs og Moltke Moes Optegnelser skal jeg hidsætte to Varianter af denne Smøigingsmethode. Den ene er fra Romerike og foreskriver, at man mod Svek skal føre Barnet bagvendt under en Græstorvtue tre Thorsdagskvelder paa Rad. Den anden er optegnet i Flaa i Hallingdal 1889:

Man opleder en stor Rogn paa et Sted, hvor de Underjordiske kan tænkes at bo (f. Ex. i Nærheden af Berg eller dybe Dale). Denne Rogn kløver man med Kiler i to Dele og sprænger dem saa langt fra hinanden, at Barnet kan stikkes ind mellem dem. Tre Thorsdagskvælder i Rad bringer man saa Barnet did. To Personer maa være tilstede; den ene stikker Barnet baglænds igjennem Sprækken, den anden tager imod det. Denne Operation gjentages 3 Gange, altid i dybeste Taushed. Færdig hermed gaar de hjem, tager ud en Glasrude i Høisædesvinduet og putter Barnet derigjennem. Samtidig med, at En tager imod Barnet, maa en Soldat, helst en Veteran, der har været i Krigen og skudt paa Fienden, fyre af et Geværskud over dets Hoved. Kvækker Barnet ved Skuddet, da lykkes Kuren. Hvis ikke, vil Barnet vedblive at være en Bytting som før.[3]

Til disse norske Smøigekure føier jeg, under Henvisning til Schønbergs Afhandling S. 1206 ff., nogle Exempler paa lignende Kure fra Sverige, Danmark, England og Tyskland.[4]

---

1 Smlg. Schønberg a. St. S. 1204.

2 Smlg. Asbjørnsen: Norske Huldreeventyr, 1871, S. 246; Folkevennen, 1859, S. 468 (No. 31).

3 Muligt er det da, at man kunde forsøge det af Slidrepræsten Herman Ruge (Fornuftige Tanker om adskillige kuriøse Materier, Kjøbenhavn 1754, S. 191) givne Raad, at „Moderen skal tage Byttingen tre Thorsdagsaftener efter hverandre med sig paa en Søpel-Houg og piske det. Den underjordiske Moder vil da faa Medlidenhed med sit Barn og gjøre Byttet om igjen.“

4 Jfr. Jac. Grimm: Deutsche Mythologie, 4te Ausg. II, S. 975 ff., III, S. 343.

„Träd-skerfvan hos barn botas genom att föräldrarne gå utt på en thorsdags-morgon, klyfva en lefvande ek eller asp, med trä-kilar och trä-klubba, och föra barnet, naket, tre gånger igenom klofvan. Sedan borttagas kilarne och vidjor bindas rundt omkring trädet, att såret må gro igen. Sker detta, så blir barnet friskt; men fyrnas trädet, så dör barnet. — — Jordskerfvan hos barn botas på det sätt, att föräldrarne, en thorsdags-morgon innan sol går upp, tigande och fastande gå bort till en hög åkerren, som må sökas norrut ifrån stugan, gräfva hål under jordtorfvan, och sedan tre gånger föra barnet igenom öppningen. Vid hemgåendet må de ikke se sig tillbaka.“[1]

„Hit hörer också att bota Skerfvan genom at kränga (föra) den sjuke ansyls, med fötterna före, genom en oblekt garn-harfva.“[2]

„Vålband: Et barn blir vålbundit, d. v. s. styft i höftlederna, så att det längre än vanligt har svårt för att gå, om modren under hafvandeskapet sitter med benen i kors i kyrkan, eller om faddrar sitta så, då de handtera barnet, eller om modren, då hon är hafvande, går under stänger eller tränger sig fram på trånga ställen. Det onda botas på flere sätt: Man uppsöker et träd, som är så växt, att deruti bildats liksom en ögla, träder barnet genom denna ögla tre torsdagsqvällar i rad, sedan solen gått ned, spottar för hvarje genomträdning tre gånger och lemnar linnet qvar i öglan den sista qvällen; olycklig blir den, som borttager og använder linnet. — Man uppskär en lång och smal jord-torfva så, att båda ändarne sitta fast vid marken, höjer torfvan och träder barnet derunder på sätt som nyss är nämndt. — Man kan äfven träda barnet genom en obykt garnharfva eller genom det dubbla spinnrocks-snöret, då hjulet är i full gång. Äfven brukas att knyta vålknutar öfver barnet.“[3]

„For at helbrede et Barn for Skiæver, stikker man det i al Stilhed tre Gange ind gjennem et sammenvoxet Træ, idet man for hver Gang læser Fadervor.“[4]

„Hvis et barn ikke vil trives, er det al tid godt at putte det gjennem en grøn tørv. Man skjærer en rund græstørv, som i Vestjylland kaldes en skæjt, laver deri et rundt hul og putter det nøgne barn stiltiende tre gange der igjennem. Det skal ske enten før solens op- eller nedgang, og tørven lægges igjen, hvor den er skåren. Som den atter gror fast, gror eller trives barnet.“[5]

---

1 Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I, S. 400.
2 Hyltén-Cavallius II, tillägg S. XLIV.
3 Aminson: Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria, 1883, IV, S. 99 f.
4 Thiele: a. St. III, S. 113 (No. 495).
5 E. T. Kristensen: Jydske Folkeminder 1888, IX, S. 3 (No. 24). Smlg. VIII, S. 325 og 326 (No. 554 og 555 Slutning).

„Børn skal kunne helbredes for den engelske syge ved at puttes igjennem et led.“[1]

„The passing of childen through holes in the earth, rocks, or trees, once an established rite, is still practised in various parts of Cornwall. With us, boils are cured by creeping on the hands and knees beneath a bramble which has grown into the soil at both ends. Children affected with hernia are still passed through a slit in ash sapling before sunrise fasting; after which the slit portions are bound up, and as they unite so the malady is cured.“[2]

„Eine Art Abstreifen der angezauberten Krankheit scheint in einigen sonderbaren Methoden sympathischer Selbstheilung zu liegen, z. B. in der ostfriesischen Sitte, bei gewissen Uebeln durch die Zwischenräume zwischen den Sprossen einer Leiter, durch ein Fenster oder durch eine Pferdehalfter zu kriechen. Eine ebenfalls hierher gehörige Prozedur ist die, dass man in verschiedenen norddeutschen Gegenden Kinder, die an Skrofeln leiden, damit zu kuriren versucht, dass man sie entweder durch einen gespaltenen Baum zieht oder durch ein grosses Astloch hindurch zwingt.“[3]

„Den engelske Syge helbredes, naar man trækker Barnet gjennem et kløvet Piletræ, og Træet gror sammen igjen.“[4]

„Hierzu (nämlich zu den Arten des Aberglauben, die aus alter Zeit stammen und zu dessen Grunde liegt die altheidnische Personification lebloser Wesen, namentlich der Bäume, der Flüsse und gewisse Gesteine auf welche man sein Leiden übertragen will) gehört das in seiner Anwendung sehr häufige Durchkriechen durch enge Oeffnungen, namentlich zwischen der Oeffnung des Doppelstammes hindurch. Von Bäumen scheint man den Doppeleichen eine besondere Heilkraft zuzuschreiben. Das Durchkriechen sollte hauptsächlich gegen Lähmungen, rheumatische Leiden, Brüche u. dgl. helfen. Das Durchkriechen geschah dreimal, an drei aufeinanderfolgenden Tagen, in besonders schweren Fällen aber dreimal dreimal, also neunmal, zuweilen sogar zwölfmal.“[5]

„Man backt (ɔ: mod engelsk Syge) einen grossen Fladen von Roggenmehl, schneidet in denselben ein grosses Loch, zieht das Kind da hindurch, und trägt es dann dreimal um die Kirche, wobei dreimal das Vaterunser gebetet oder dreimal in das Schlüsselloch der Kirchthür gehaucht wird.“[6]

---

1 E. T. Kristensen: a. St., IX, S. 4 (No. 27).
2 Choice Notes from „Notes and Queries“. Folk-Lore. 1859, S. 88.
3 Moritz Busch: Deutscher Volksglaube. Leipzig 1877, S. 190.
4 Strackerjan: Aberglaube und Sagen aus dem Herzogthum Oldenburg 1867, I, S. 73.
5 Karl Bartsch: Sagen, Märchen und Gebräuche aus Meklenburg 1880, II, S. 321.
6 Toeppen: Aberglauben aus den Masuren, 2. Aufl., 1867, S. 52.

„Zwei alte Frauen nehmen das kranke (ɔ: rakitiske) Kind, die eine reicht es der anderen durch den Zaun (Rückzaun) und erhält es über den Zaun zurück. Dies wird dreimal wiederholt.“[1]

„Ein Mittel gegen die englische Krankheit:

Man setzt einen Stuhl zwischen zwei Eimer und steckt das kranke Kind unter dem Bügel des ersten Eimers durch, zieht es über den Stuhl und steckt es dann unter dem Bügel des zweiten Eimers durch. Nun dreht man den Stuhl und die beiden Eimer um — das sind drei Arbeiten. Mit dem Kinde wird dieselbe Procedur wie vorher zum zweitenmal vorgenommen. Folgen abermals die bezeichneten drei Arbeiten, dann die Procedur mit dem Kinde zum drittenmal. Endlich setzt man das Kind in einen Schrank und betet das Vaterunser, aber ohne Amen zu sprechen. Man wendet dieses Mittel Donnerstag nach Abendbrot an. Oft hilft einmalige Anwendung, nöthigenfalls aber kann man sie noch einmal und zum drittenmale wiederholen.“[2]

„Ein anderes aber schwieriges Mittel ist dies: es wird mit zwei mächtige Keilen an einem stehenden Baum eine Spalte gemacht, die nur so gross, dass das hundsalterige Kind gewaltsam durchgezogen werden kann. Geschieht dies, so muss das Kind wachsen. Eine annehmbare Deutung des Aberglaubens hat Felix Dahn in der ersten Reihe seiner Bausteine auf S 77 gegeben. Er sagt: „Wenn nach kymrischem wie nach semitischem, nach böhmischem wie nach altbairischem Aberglauben Kranke, insbesondere Hautkranke durch enge, kaum für den Menschenleib zu passierende Spalten und Löcher in Felsen Höhlen und Bäume schlüpfen müssen oder gezogen werden, so soll die Krankheit an den schürfenden Kanten des Spalts hängen bleiben, an sie hinabgestreift werden: man will den Göttern handgreiflich vormachen, was man von ihnen erwartet.“[3]

„Die Tölzer wallfahrten bei Gemühtsbeschwerden nach „Maria Elend“ bei Dietramszell, wo das Betreten eines ausgemauerten Erdloches hinter dem Altare das Müdsein und Kränken vertreibt. Zu Trostberg kriecht man durch ein 3′ hohes Loch bei der St. Wolfgangs Kirche, um von Kreuzweh (Lumbago) frei zu werder.“[4]

„Brüchige Kinder“ zog man früher durch Erdlöcher oder einen Holzspalt; diese an manchen Orten Bayerns noch geübte Methode stellt eine auf urzeitlichen Anschauungen beruhende Wiedergeburt vor durch den

[1] Toeppen: a. St., S. 53.
[2] Toeppen: a. St., S. 52.
[3] Haltrich-Wolff: Zur Volkskunde der Siebenbürger Sachsen. Wien 1885, S. 268.
[4] Höfler: Volksmedicin und Aberglaube in Oberbayerns Gegenwart und Vergangenheit. München 1888 S. 42.

Schooss der Mutter Erde; eine verbesserte Auflage des Kindes soll das Resultat sein."[1]

Endelig er der ogsaa Beretninger om, at Rakiten af og til behandles med Medikamenter. Saadanne Almue-Medikamenter bruges ogsaa i andre Lande. Jeg hidsætter et Par fra Danmark:

„Mod engelsk syge hjælper det at vaske børnenes rygrad og alle lede i førstdråber eller teglstensolje eller majmånedsvand. Man havde forhen så travlt med at sætte fade ud først i maj for at samle det første vand, der faldt i den måned, det var der sådan kraft ved, og det blev aldrig fordærvet. Man samlede gjerne en tre, fire flasker deraf."[2]

„Når småbørn har „engelsk syge", er de fødte med det, og det skal have lige så lang tid til at gå tilbage, som det har haft for at gå frem, og begynder man så ikke at kurere på dem i tide, bliver de let for gamle. Når de så er 14—15 år, inden de er kurerede, får de, hvad vi kalder „glasben", og når de så falder, brækker de benene. For at kurere engelsk syge skal moderen fæste et lommetørklæde for neden bag i et grønt skjørt med en knappenål, og så går hun over markerne om morgenen, når duggen er falden. Dernæst går hun hjem og vrider duggen stiltiende af klædet i en skål. Nu smøres barnet avet om i alle led med den dug, og der må ikke glemmes et eneste led. Der skulde nu gjerne begyndes i en bestemt orden, men det gjælder dog mest om at dreie avet om for hver gang. Så smøres børnene daglig bagefter med en salve, der er lavet af syv slags fedt: hestefedt og præstefedt og papegøiefedt og slangefedt og hjærtebensfedt og bjørnefedt og hesselfedt. Så skal der „stanthenriker"[3] til. Men det gjælder da om at tage de rette, for der er syv slags af dem, men kun den ene hjælper, de andre segs gjør dem fortræd, og da de ligner hverandre meget, må man kjende dem nøje. De skal knuses, og saften skal man smøre avet om med, ligesom med fedtet. Dernæst smøres med alteasalve, og når børnene er ældre, er et myrebad meget godt for dem."[4]

Disse Almuens Medikamenter vil det dog af de samme Grunde som ovenfor nævnt i Almindelighed være meget vanskeligt at komme over. Det er derfor af Interesse, at jeg gjennem Dr. Randers ogsaa er bleven tilstillet 4 Flasker med Medikamenter, som af en „klog Kone" i Kristiansund er blevne forordnede for et rakitisk Barn i Aalesund. Disse 4 Flasker var alle fyldte med en brunlig, tildels

---

1 Höfler: a St. S. 206.
2 E. T. Kristensen: Jydske Folkeminder 1888, II, S. 4 (No. 26).
3 Chenopodium bonus Henricus.
4 E. T. Kristensen: Jydske Folkeminder 1888, IX, S. 3 (No. 25).

stærkt lugtende Væske. No. 1, 2 og 4 var store Flasker paa 3—500 Gram. No. 3 derimod ganske liden. Flaskerne blev oversendte Professor Dr. E. Poulsson, der paa Universitetets farmakologiske Laboratorium velvillig har foretaget en Undersøgelse af dem. I Skrivelse af 30 Marts 1897 udtaler han sig saaledes:

„De modtagne Kvaksalvermediciner viste sig at være forskjellige, tildels omtrent ubestemmelige Blandinger, indeholdende bl. A. Planteextrakter, hvis nærmere Analyser frembyder meget store Vanskeligheder. Ved Undersøgelsen, som derfor ikke kan gjøre Krav paa at være udtømmende, fandtes følgende:

No. 1 og No. 2 (til indvendig Brug) syntes væsentlig at være Aqva Foeniculi med Lakritsextrakt, No. 1 indeholdt desuden meget Jern og No. 2 adskillig Kalk.

No. 3 (til indvendig Brug) Kamfer og sandsynligvis Rheum, desuden Spiritus.

No. 4 (til udvortes Brug) Sol. ammoniaci, Terpentin, Ol. Juniperi, fed Olie.“

Anvendelsen af disse Lægemidler vil fremgaa af nedenstaaende Skrivelse fra den „kloge Kone“. Da Skrivelsen i flere Henseender er illustrerende for det her omhandlede Forhold, hidsættes den ordret.

27/1 97.

„Da jeg har modtaget deres Brev hvor over jeg ser at du har to syge Barn da du har Drøiet for længe med Raad nu giver jeg dig Opgave hvor du skal bruge Medesin og det maa gjøres ret eller saa nytter det ikke at dem kan blive bedre og om dem bliver Daarlig saa maa du lade dem ligge rolig og hvis du ser at dem Begynder at blive bedre og du ser at det vil tage dem igjen saa er det at befrykt at det bliver deres Død lige saa tror jeg at dem har allerede Begyndt at blive roligere og saa haaber jeg at Medesin skal vare til jeg kommer til Aalesund jeg sender 3 Flasker No. 1. 2. 3 af samme sort saa skal du tage No. 1. 2 først og den 3 skal du holde tilbage, saa tager du No. 1—2 slaar paa et Thefad giv Dem 2 theskjer at drikke først saa tager du en klud dyngker fra Hovedet og hele Kropen nerover men klæd paa Barnet efter hvert som du dyngker det og det som er i gjen paa fadet skal du slaa i Ovnen og sig Jesu Navn i det samme og dette maa du gjøre hver Aften i 3 Uger men bare drikke i 8 Dage medens du Dyngker og Naar dise 2 Flasker er forbi saa tager du den 3 plo og naar du er færdig med et Barn saa tager du og gjør lige dans med det andet og den 4 flaske skal du ryste godt op og vaske bag efter Morgen og Aften og gnid dem godt

paa allene Ledene og især paa den siden dem er værst men ikke slaa noget bort af den flasken tag et andet Fad og lad det være godt Varmt medens du steller dem men stæng Døren medens du holder paa med dette.

og et lidet Mexstur glas det skal du give dem en theskje hver Naar som helst medens det varer og nu maa du gjøre eftersom jeg skriver her og naar jeg kommer til Aalesun saa maa du opsøge mig for du maa have mere af disse Medesin vis dem lever. Kommer mitten i næste Maaned et lidet Draabeglas tager du 6 Draaber i Vand 2 ad 3 Gange Daglig til dem Begge og af din Fader har jeg modtaget Kr. 5—80 øre og der af har vi trækt af 80 øre i fragt og Fløitmand Penger

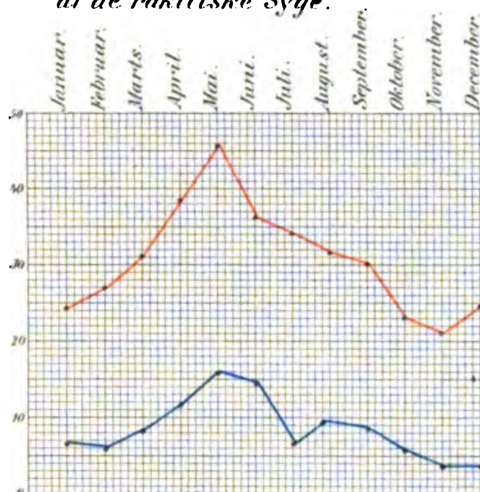
ærbødigst
N. N.«

Rakitens Forekomst inden de forskjellige Maaneder.

——— *Forholdst. mellem behandlede af Rakit og samtlige behandlede Syge paa Rigshospitalets pædiatriske Afdeling og Poliklinik.*

——— *Fordelingen mellem Maanederne af de rakitiske Syge.*

Procentforholdet mellem rakitiske Patienter med Kraniotabes, store Tubera, Rosenkrans og Epifysesvulst og samtlige Syge inden de forskjellige Aarsklasser paa Rigshospitalets pædiatriske Afdeling og Poliklinik.

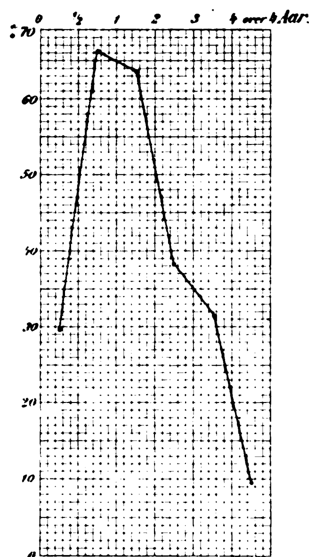
——— *Kraniotabes.*

······· *Store Tubera.*

——— *Rosenkrans.*

——— *Epifysesvulst.*

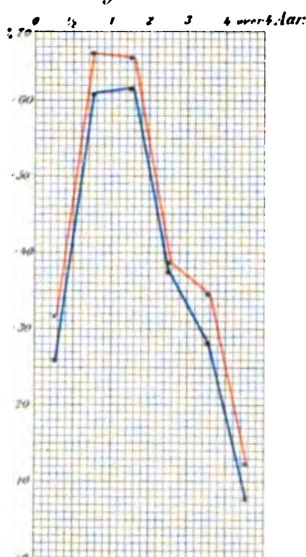
Procentforholdet mellem Rakittilfælde ne og samtlige Syge inden de forskjellige Aarsklasser paa Rigshospitalets pædiatriske Afdeling og Poliklinik.

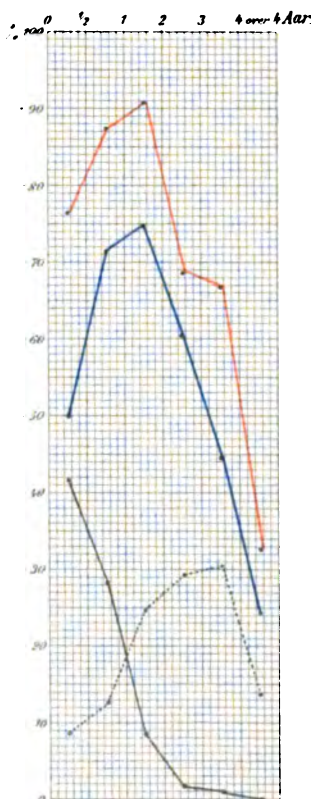

Procentforholdet mellem rakitiske Gutter og Piger og samtlige Syge af hvert Kjön inden de forskjellige Aarsklasser paa Rigshospitalets pædiatriske Afdeling og Poliklinik.

Gutter: ———

Piger: ———

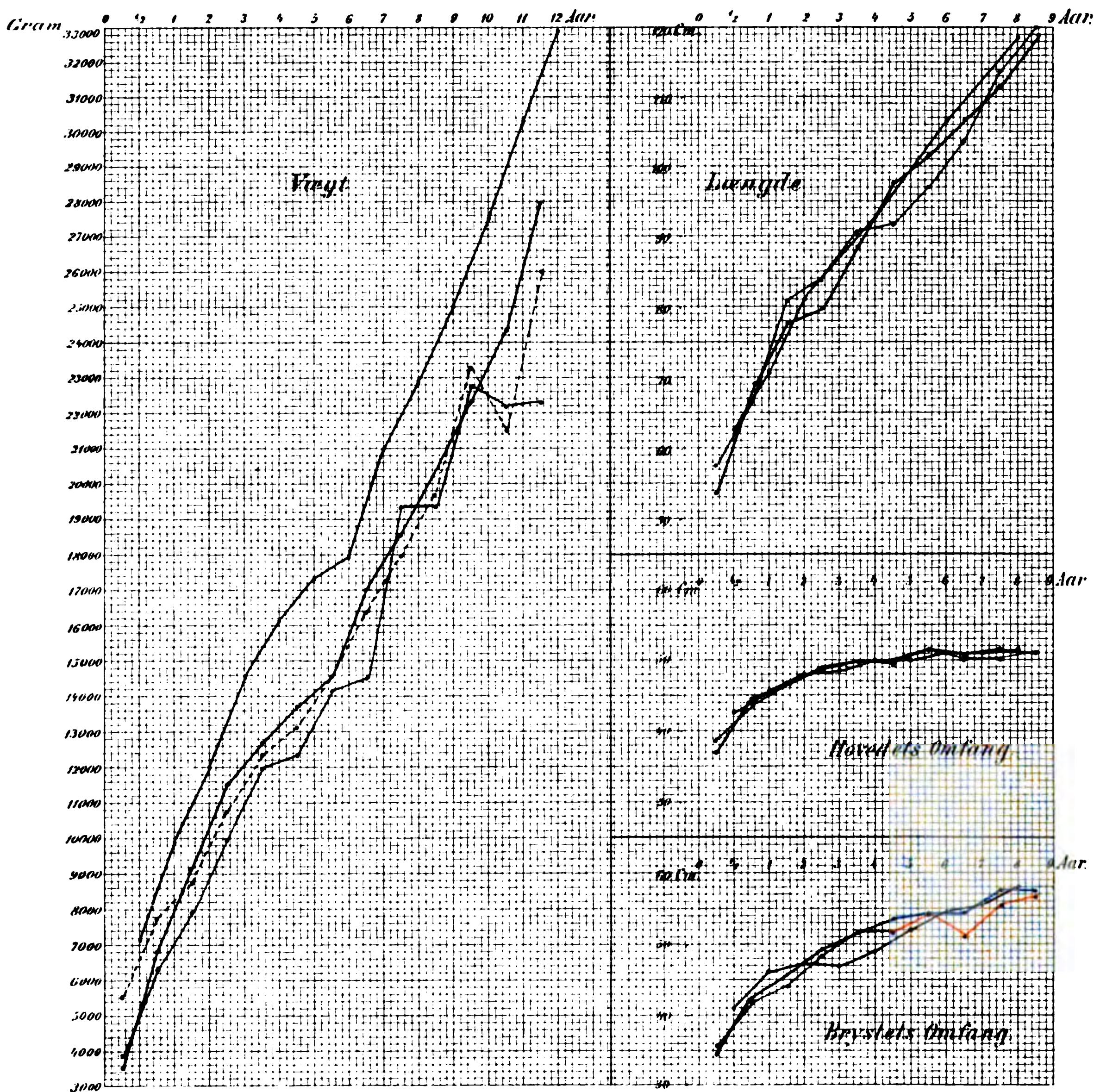

Axel Johannesen

Gjennemsnittet af Legemets Vægt og Længde, Hovedets og Brystets Omfang inden de forskjellige Aarsklasser hos rakitiske og ikke rakitiske Patienter paa Rigshospitalets pædiatriske Afdeling, samt hos sunde Individer (efter Heubner.)

———	Sunde Individer.
———	Ikke rakitiske Pat.
———	Rakitiske "
———	Stationær kliniske Pat.
- - - - - -	Polikliniske "

OM TUBERKULOSENS EXANTEMER

AF PROFESSOR C. BOECK

OM TUBERKULOSENS EXANTEMER

AF PROFESSOR C. BOECK

MED 5 PLANCHER

Alt hvad der vedrører Tuberkulosen, i vor Tid af alle Sygdomme Menneskeslægtens farligste Fiende, har stor praktisk Betydning. Dette gjælder saaledes ogsaa, hvor der handles om at paapege Midler til saa tidligt som muligt at erkjende Sygdommens Tilstedeværelse i Organismen, endnu førend den har angrebet ædle Organer, og medens den endnu med desto større Held kan bekjæmpes. Vistnok har man i Tuberkulinet et fortrinligt Middel i dette Øiemed; men dets Anvendelse er ikke uden Betænkelighed, og det bruges derfor nu neppe meget hos Mennesket. Desto vigtigere er det altsaa at kjende og kunne tyde de Varsler, som Sygdommen selv giver om sin Tilstedeværelse paa det nævnte tidlige Tidspunkt. Og saadanne Varsler giver i Virkeligheden Tuberkulosen ikke sjelden i Form af forskjellige Udslet paa Huden, hvilke jeg her vil betegne som „Tuberkulosens Exantemer“.

Der handles altsaa her ikke om de af alle vel kjendte Former af virkelig Hudtuberkulose som Skrofuloderma, Lupus vulgaris, visse svulstformige Hudtuberkuloser samt Tuberculosis cutis miliaris og verrucosa, hvilke samtlige skyldes Bacillens Forekomst i selve Huden og den Reaktion, Mikroben paa Stedet fremkalder.

Med Tuberkulosens Exantemer menes derimod her de Hududslet, som, uagtet Bacillen i dem ikke kan paavises, dog saa konstant eller saa hyppigt optræder hos Individer, der sent eller tidligt

viser sig at være gjennem skrofulo-tuberkuløse, at man af den Grund er berettiget til at sætte Hudlidelsen og Tuberkulosen i kausal Forbindelse med hinanden. Der handles altsaa ved disse Udslet rimeligvis om en Fjernvirkning af Bacillen paa Huden, og jeg har for mit Vedkommende forlængst forsøgt at udpege de Veie, ad hvilke en saadan Fjernvirkning med størst Sandsynlighed kan formodes at finde Sted.

Bidrag til en Lære om Tuberkulosens Exantemer i denne Forstand findes hidtil kun som spredte Antydninger. En samlet Fremstilling existerer indtil Datum ikke. Dette lille, men i mange Henseender interessante og for Praksis vigtige Kapitel af Hudpatologien er endnu i sin Vorden.

De Udsletsformer, som altsaa nedenfor under det nævnte Synspunkt skal søges samlet til en særskilt Gruppe, repræsenteres dels af allerede vel kjendte Hudlidelser som *Lichen scrofulosorum,* Hebra og *Lupus erythematosus* i dens mere almindelige Former, dels af Sygdomsbilleder, som endnu er meget lidet kjendte, selv af Fagmænd, nemlig det af mig allerede i 1880 som en eiendommelig Form af *Lupus erythematosus disseminatus* beskrevne Sygdomsbillede og det nedenfor beskrevne *Eczema scrofulosorum.* Disse fire er ialfald de vigtigste Hovedformer, hvis ætiologiske Sammenhæng med Tuberkulosen nedenfor skal søges bevist.

Da nu, som allerede nævnt, den mikroskopiske Undersøgelse gjennemgaaende ikke har formaaet at paavise Tuberkelbacillen i disse Hudaffektioner,[1] og da endvidere ogsaa den experimentelle Inokulation paa Dyr med Produkter fra disse Hudlidelser har givet negativt Resultat,[2] bliver det væsentlig paa den kliniske Iagttagelse, at Beviset maa bygges. Det bliver Klinikerens Sag at paavise, hvorledes samtlige disse forskjellige Udsletsformer gaar over i hinanden og danner en sammenhængende Kjede, der for hvert enkelt Led og i sin Helhed umiskjendeligen fører hen til den bacillære Infektion som sin Aarsag og sin Kilde.

1 Kun Jacobi er det lykkes i et Tilfælde af Lichen scrofulosorum foruden typiske Kjæmpeceller at paavise 3 Baciller, hvoraf den ene ialfald maa antages at have været en Tuberkelbacil. Verh. d. deutsch. derm. Gesells. Leipzig 1891.

2 For Lichen scroful.s Vedkommende cfr. Jacobi (l. c.), Lukasiewicz (Archiv f. Dermatol. B. XXVI 1894) og Jadassohn (Forhandl. ved den dermatol. Kongres i London, 1896). For Lupus erythematos. se navnlig Leloir: Archives de Physiologie, No. 4, 1890.

For et af Kjedens Led, Hebras *Lichen scrofulosorum,* tør vistnok Beviset allerede ansees som ført ved den næsten absolute Konstans, hvormed denne Hudlidelse ledsages af umiskjendelige Tegn paa Tuberkulose hos den Syge — efter Hebra i 90 % — og omtrentlig alle Forfattere er da ogsaa enige om denne Hudlidelses Sammenhæng med Tuberkulosen. Jadassohn[1] har endog ved Injektion med Tuberkulin i 16 Tilfælde af Lichen scrofulosorum 14 Gange erholdt typisk Reaktion, et Resultat, som jo næsten kunde friste til at opfatte denne Affektion som en sand og virkelig Hudtuberkulose. Jeg anser det derfor overflødigt foreløbigt at opholde mig længer ved denne Form.

Derimod skal i det Følgende udførligt omhandles det maaske mest centrale Led i Kjeden, det eiendommelige Sygdomsbillede, som jeg i sin Tid har beskrevet og betegnet som:

En eiendommelig Form af Lupus erythematosus disseminatus.

Den første Antydning til, at dette Sygdomsbillede er bleven opfattet som en særegen klinisk Entitet, er vistnok at søge hos Jonathan Hutchinson i hans Lectures on Clinical Surgery, London 1879. Her beskrives nemlig ganske kort ved Slutningen af en af Forelæsningerne over Lupus erythematosus et Tilfælde hos en 12-aarig Dreng (Ph. Holmes), hvilket vel ikke ligefrem erklæres for at være L. erythematosus, men dog sættes i et vist Forhold til denne Sygdom. Desuden omtales endnu et Par Tilfælde, og „disse tre Kasus, mener Hutchinson, illustrerer en sjelden og indtil da ubeskrevet Sygdomsform". Saavel ifølge den angivne Form for Primærefflorescensen som af Sygdommens Lokalisation har jeg, trods den meget kortfattede Beskrivelse, Grund til at slutte, at der her i Virkeligheden handles om den af mig kort efter, ogsaa paa Basis af mikroskopiske Undersøgelser, nøiagtigt beskrevne Sygdomsform. I denne Antagelse bestyrkedes jeg yderligere ved Sommeren 1896 i London at se en Akvarel af et af de tre nævnte Tilfælde.

I Januarheftet af Norsk Magazin for Lægevidenskaben for 1880, Pag. 1—28, gav jeg nu, som nævnt, en udførlig Beskrivelse af to i

[1] l. c.

Rigshospitalets Hudsyge-Afdeling i Aarene 1878 og 79 iagttagne Tilfælde. Det ene af disse underkastedes ogsaa en mikroskopisk Undersøgelse, og det var Resultatet af denne, som bragte mig til at sætte dette saavel for den daværende Overlæge, Bidenkap, som mig hidtil ukjendte Sygdomsbillede i Forbindelse med Lupus erythematosus, idet jeg betegnede dem som en eiendommelig Form af Lupus eryth. disseminatus, Kaposi.

Hvad der endvidere foruden det mikroskopiske Fund ledede Tanken hen paa en Sammenhæng med Lup. eryth. disseminatus, var Forekomsten i det ene Tilfælde af den eiendommelige Tilstand, som Kaposi under Navn af „Erysipelas perstans“ beskrev som knyttet til L. eryth. dissem. Ogsaa i det andet Tilfælde havde der forbigaaende været en lignende erysipelatøs Tilstand tilstede. Primærefflorescensen bestod desuden, som det udførligen beskreves, af en liden erytematøs Plet eller Papel, som ofte fremgik af en oprindelig dybere nede i Huden situeret betændelsesagtig ødematøs Knude. Den erytematøse Plet eller Papel frembød ofte paa sit Høidestadium en liden vesikellignende Dannelse i Midten, hvilken dog aldrig kunde paavises at svare til Haartalgfolliklernes Mundinger. Medens ofte Efflorescensen, naar dette Stadium var naaet, begyndte at involveres og synke ind, idet der tilsidst paa Overfladen dannedes et lidet fastsiddende Skjæl, der sendte en Epidermistap i Dybden, kunde det ogsaa hænde, at der dannede sig et lidet nekrotisk suppurerende Fokus i Midten, der enten viste sig simpelthen som en Pustel eller som et lidet udhugget Substanstab i Huden, undertiden dækket af en lidt indsunken Skorpe. Som endeligt Resultat af disse smaa nekrotiserende Foci fremgik en hel Del meget markerede smaa Ar. Disse talrige, tilsidst hvidlige Ar, som dels kunde være næsten punktformige og lidt ophøiede, dels noget større, omkring hampefrøstore, og da oftest runde og let fordybede, bidrog ligeledes sit til at gjøre Sygdomsbilledet karakteristisk og eiendommeligt. Paa Grund af de dybe Ar frembød Ørebruskens Rand i det ene Tilfælde endog et ganske ujævnt takket Udseende. Denne Nekrotiseren af en hel Del Efflorescenser fremhævede jeg ogsaa særlig under Diskussionen over Lupus erythematosus ved den internationale dermatologiske Kongres i Wien 1892.[1] Hvad Lokalisationen angik, fremhævedes allerede i mit første Arbeide særlig

[1] Se: Bericht über die Verhandlungen. P. 368—69.

Ulnarranden af Underarmene, Regionen omkring Haandleddene og Hænderne samt Ørene som Yndlingslokaliteter, skjønt Sygdommen kunde optræde omtrent overalt paa Legemet. Foruden spredt kunde Efflorescenserne undertiden ogsaa samle sig til Grupper og paa denne Maade frembringe et Billede, som mere nærmede sig de sædvanligere Former af Lupus erythematosus.

Begge de dengang beskrevne Tilfælde forefaldt hos voxne Mænd i 20 og 30 Aars Alderen. De havde begge været kjærtelsvage lige siden Barndommen med talrige Kjærtelsvulster og tildels meget alvorlige Øiensygdomme, hvoraf de begge fremdeles led. Den ene havde 6 Aar før Indlæggelsen været opereret for store Glandelsvulster paa Halsen. Som sjeldnere Forekomster ved denne Sygdomsform, hvilke ligeledes iagttoges hos disse to Patienter, maa nævnes Anfald af *Pseudoerysipelas.* Men kun hos den ene havde disse Anfald, som før nævnt, givet Anledning til Udviklingen af Kaposis Erysipelas perstans. I det ene Tilfælde var der ogsaa før Indkomsten af den behandlende Læge iagttaget Svulst, Rødhed og Ømfindtlighed af Skrotum og Funikulus. Forud for disse forskjellige Anfald gik gjerne Smerter og Stivhed i Leddene samt flugtende Fornemmelser i Lemmerne i det hele.

Ved den mikroskopiske Undersøgelse af et Par fra Haandryggen exstirperede Papler fra det ene Tilfælde fandtes i Læderhuden et meget stærkt Celleinfiltrat langs Karrene i vid Udstrækning gjennem hele Papelen, men dog især udtalt omkring Haartalgfolliklerne og Svedkjærtlerne, hvor Karfordelingen jo ogsaa er rigeligst. Om Betændelsen var knyttet mere til det ene end til det andet af disse Organer, lykkedes det derimod ikke at udrede, blandt andet af den Grund at Excisionerne dertil ikke var dybe nok. Men at Processen ikke ganske særlig var knyttet til Haarfolliklerne, fremgik jo af den kliniske Iagttagelse idethele og særlig ogsaa deraf, at der forekom mange Efflorescenser ogsaa i Haandflader og Fodsaaler.

I de 17 Aar, som siden er forløbne, har jeg her i Landet iagttaget en hel Række af denne eiendommelige Sygdomsform, og der findes ogsaa i 3die Bind af mine kontratrykte Forelæsninger, udgivne af mine Elever, en Beskrivelse af Lidelsen, saa den vistnok er vel kjendt for de fleste yngre norske Læger. I Udlandet derimod har Formen idethele været lidet paaagtet, indtil der for omkring 7 Aar siden begyndte at komme enkelte Meddelelser om den. I disse

opfattes forøvrigt Affektionen paa høist forskjellig Maade, og, hvad der er det væsentligste, i ingen af dem, før i den allersidste Tid, er den bleven sat i nogensomhelst Forbindelse med Skrofulotuberkulosen, en Forbindelse, som imidlertid hos os allerede i en lang Række af Aar har været anseet som klar og utvivlsom.

Den første sikre Publikation angaaende denne Lidelse siden mit Arbeide er en kort Beskrivelse af Dr. Brocq.[1] Han beskriver den under Navn af: Folliculites disséminées symétriques des parties glabres à tendances cicatricielles. Dr. Brocq har været tilbøielig til at opfatte Lidelsen som en Betændelse af Svedkjærtlerne, men er i saa Henseende uvis; han anser den som meget sjelden. I 1891 har Dr. Barthélemy[2] beskrevet 6 Tilfælde, som ganske vist hører hid, dels under Navn af Acnitis dels Folliclis. Ligeledes i 1891 beskriver Amerikaneren Dr. Bronson[3] et herhenhørende Tilfælde under den fuldstændig feilagtige Diagnose: Acne varioliformis. Hvorvidt det samme Aar af Dr. Lukasiewicz[4] under Navn af Folliculitis exulcerans (eine bisher nicht beschriebene Hautaffection) beskrevne Tilfælde muligens skulde høre hid, er vanskeligt bestemt at afgjøre, skjønt det dog er sandsynligt. Det samme gjælder om et af Dr. S. Pollitzer som Hydradenitis destruens suppurativa i Monatsh. f. pr. Dermat. 1892 beskrevet Tilfælde, som kun var lokaliseret til Ansigtet og Halsen. Forf. sætter ikke Sygdommen paa nogen Maade i Forbindelse med Tuberkulosen, men tror nærmest, at den er af anden infektiøs Natur. Ganske sikkert gjælder to af Prof. Dubreuilh[5] i 1893 publicerede og meget omhyggeligt saavel klinisk som mikroskopisk studerede Tilfælde den heromhandlede Sygdomsform. Med Hensyn til Sygdommens Aarsagsforhold siger han ikke desto mindre, „at de er fuldstændig dunkle." Prof. Dubreuilh benævner Tilfældene: Hydrosadénites suppuratives disseminées. Ligeledes i 1893 beskriver atter Barthélemy[6] 2 Tilfælde af „Folliclis" hos Mænd og polemiserer ved samme Leilighed en Smule med Dr. Brocq og Prof. Dubreuilh med Hensyn til Sygdommens Benævnelse, med Dr. Brocq desuden ogsaa om Prioriteten for

[1] Dr. L. Brocq: Traitement des maladies de la peau. Paris 1890. P. 318—19.
[2] Annales de Dermatologie, 1891, P. 1—38.
[3] Journal of cutaneous and genitourinary diseases, Avril. 1891.
[4] Ergänzungsheft zum Archiv f. Dermatol. u. Syph. 1891. P. 57.
[5] Archives de médecine experimentale. 1893. P. 63—101.
[6] Annales de Dermatologie, 1893, P. 885—893.

Beskrivelsen. Den sidste Del af Striden ialfald kunde, som det fremgaar af foranstaaende, været sparet. Barthélemy fremhæver forøvrigt ved denne Leilighed, at han ved sine mikroskopiske Undersøgelser over Sygdommen har fundet samtlige Hudens Dele, saavel Haartalgfollikel som Svedkjærtler og ogsaa de mellemliggende Dele af Huden paa en saadan Maade angrebne, at det ikke lod sig sige, hvilket særligt Organ eller hvilke Dele af Huden var de primært afficerede.

I 1895 har Hallopeau[1], en af Cheferne i Hôpital St. Louis og en af de nuværende Ledere inden den franske dermatologiske Skole, demonstreret og beskrevet et særdeles udpræget Tilfælde af den heromhandlede Sygdomsform hos en 22-aarig Pige. Han beskriver Tilfældet under følgende Titel: „Lupus érythémateux anormal, folliclis, ou type morbide nouveau?“ — Klinikeren Hallopeau vakler altsaa her mellem Diagnosen L. erythematosus, „Folliklis“ eller en ganske ny Sygdomstype, og Darier, som har undersøgt Tilfældet mikroskopisk, udtaler sig for Lup. erythematosus og er altsaa her kommet til samme Resultat som jeg 16 Aar tidligere. Barthélemy, der selv, som vi hørte, i 1891 opstillede denne Sygdomsform som et særligt klinisk Billede under Navn af „Folliklis“, gjør nu ogsaa her først denne Diagnose, men kommer siden til det Resultat, at Sygdommen dog maaske sandsynligst maa opfattes som en Lupus erythematosus. Prof. Dubreuilh, der ligeledes saa Patienten, finder paa Fingrene typiske Symptomer af Lup. erythem. og paa Albuerne „den kompletteste Type“ af sin „hidrosadénite suppurative disséminée“ (identisk med „Folliklis“).

Det diagnostiske Dilemma, hvori her flere af Frankriges mest erfarne Dermatologer har befundet sig, er af særlig Interesse, dels fordi det er første Gang siden min Beskrivelse, at Formen nævnes i Forbindelse med Lup. erythematosus, dels fordi det virkelig viser, hvor intimt denne Sygdomsform, som man her har havt for sig, og som er absolut identisk med den af mig i 1880 beskrevne, er knyttet til Lup. erythem., og at jeg saaledes har havt gode Grunde til at henføre Formen til denne Sygdom, hvor forskjelligt den end i mange Henseender arter sig fra de mere vanlige Former af Lup. erythematosus. Det er særlig værd at mærke, at Hallopeau endnu ved denne Leilighed erklærer, „at man er absolut uvidende om denne Sygdoms nærmeste Aarsag.“

[1] Annales de Dermatologie, 1895. P. 380.

I April 1896 har Du Castel kortelig beskrevet et Tilfælde hos en skrofulo-tuberkuløs 17-aarig Pige. Annales de Dermatologie, Avril 96, P. 520. Den sidste mere udførlige Meddelelse om Formen findes i Juliheftet af Annales de Dermatol. for 1896. Under Titelen: „Sur un granulome innominé“, beskrives her af Forfatterne Tenneson, Leredde og Martinet i Forening to Tilfælde af Sygdommen. Disse Forfattere er kommet til følgende idethele utvivlsomt rigtige Resultater:

1) At hverken Haarfollikel, Talg- eller Svedkjærtel danner Processens Udgangspunkt, 2) at Infiltratet er et kutant Granulom („infektiøst Neoplasma“), som vel sekundært kan angribe de nævnte Organer, men ikke udgaar derifra, 3) at Affektionen i sin diskrete Form er meget almindeligere, end man tror, og udvikler sig paa skrofuløs Bund. Forfatterne, der ikke tvivler paa Affektionens parasitære Natur („origine microbienne“), har dog ikke været istand til at paavise den patogene Mikroorganisme. Som en saadan har Forff. ikke alene Tanken rettet paa Tuberkelbacillen, men ogsaa paa mulige andre Mikrober. I December 96 har Dr. A. Spiegel[1] i Köln meddelt et Tilfælde, som han har iagttaget i Unnas Klinik, og som han med Rette finder i høi Grad stemmer med min Lupus eryth. dissem. i hvilken Anledning han oversætter en Del af mit Arbeide. Kun forløber Dr. Spiegels Tilfælde usædvanlig kronisk.

I November 96 beskriver Hallopeau og Bureau[2] et Tilfælde hos en 35-aarig tuberkuløs Kvinde under Titelen: „Sur un nouveau cas de l'affection dite folliclis et ses rapports possibles avec la tuberculose“, og i Decemberheftet af Annales de Dermatol. (Pag. 1428), som indløber, medens dette nedskrives, meddeles Resultaterne af den mikroskopiske Undersøgelse af Tilfældet, hvilke idethele stemmer med de af D'Hrr. Tenneson, Leredde og Martinet fundne, kun at man nu ogsaa er bleven opmærksom paa den af mig allerede ved Wienerkongressen i 1892[3] fremhævede nekrotiske Proces, som her gjør sig gjældende. Samtidig beskriver nu ogsaa Darier[4] 2 Tilfælde, det ene hos en Mand, det andet hos en Kvinde, under Overskriften: Des „tuberculides“ cutanées, og Darier er altsaa her

[1] Eine seltene, einer generalisierten Folliculitis ähnliche Hauterkrankung. Monatsh. f. pr. Dermatol., December, 1896.
[2] Annales de Dermat. 1896 P. 1310.
[3] Se: „Forhandlingerne“ Pag. 369.
[4] Annales de Dermat. Decbr. 1896, P. 1431.

fuldstændig inde paa den samme Tankegang, der ligger til Grund for denne lille Afhandling, en Tankegang, som forøvrigt allerede Hallopeau har antydet i et Foredrag ved den dermatol. Kongres i London i August 96. Darier udtaler nu ganske bestemt, at de Hudaffektioner, hvorom der her handles, staar i Forbindelse med Tuberkulosen, og han fremhæver endvidere ogsaa, at den heromhandlede specielle Form har Berøringspunkter med Lichen scrofulosorum og Lupus erythematosus. Disse Synsmaader og denne Lære, som jeg allerede i en Aarrække har doceret for mine Elever som givne og utvivlsomme Kjendsgjerninger, kommer nu altsaa ogsaa til Gjennembrud i Frankrige, et nyt Bevis paa, hvorledes nye Ideer og Betragtningsmaader saaatsige „ligger i Luften“ og omtrent samtidig dukker op paa forskjellige Steder. Men vi har her ved denne Leilighed ialfald ikke været blandt de sidste. Hvad Darier nemlig her foreslaar at benævne „Tuberkulider“ er gjennemgaaende de samme Hudaffektioner, som jeg til dagligdags ved min Undervisning har pleiet at betegne som „Tuberkulosens Udsletsformer“ eller, som i denne Opsats, dens Exantemer.[1]

I det følgende meddeles en Del af de i Aarenes Løb siden min første Beskrivelse gjorte Iagttagelser over den specielt her omhandlede Sygdomsform. Jeg skal først meddele et Tilfælde fra min

[1] Siden dette nedskreves er Januarheftet af Annales de Dermatologie, 1897, indløbet og indeholder Referat af Forhandlingerne holdte i Societé de Dermatologie, 14de Januar 97. I dette Møde fremstilledes 3 nye herhen hørende Tilfælde og omhandledes et 4de: Du Castel præsenterer sit Tilfælde under følgende Titel: „Lupus erythemateux avec squames psoriasiformes de la face et folliclis des mains“. — Atter altsaa optræder den saakaldte „Folliclis“ i Forbindelse med Lupus erythematosus. — Thibierge præsenterer sit Tilfælde som „Un nouveau cas de folliculites disséminées chez un sujet atteint de polyadénopathies tuberculeuses“. — Hallopeau og Bureau betegner sit nye Tilfælde saaledes: „Sur un cas de tuberculides acnéiformes et nécrotiques“. Dette Tilfælde skal være en ny Form, noget forskjellig fra „Folliclis“ derved, at Efflorescenserne ikke udvikler sig fra det Dybe af Huden men mere overfladisk. Det er imidlertid ganske unødigt paa dette Grundlag at skabe en ny Form. De dybe og de overfladiske Efflorescenser forekommer nemlig ofte samtidig hos en og samme Patient. Dr. Brocq omtaler i samme Møde et herhen hørende Tilfælde som: „Un nouveau fait pour servir à l'historie des tuberculides.“ Man ser Dariers nye Benævnelse, „Tuberkulider,“ har øieblikkelig slaaet an, og efter min Mening med Rette. I dette Tilfælde forekom Efflorescenserne samlede til Grupper paa pars capillata, saa enhver, der ikke saa andet af Patienten, bemærker Dr. Brocq, ganske sikkert maatte have diagnosticeret Lupus erythematosus, hvilket ogsaa, tillader jeg mig at tilføie, utvivlsomt vilde været den rigtige Diagnose.

private Praxis, som er særlig skikket til at illustrere baade Affektionens Afhængighed af Tuberkulosen og dens Sammenhæng med Lupus erythematosus.

I. Tilfælde. Fru S. O., 32 Aar, tyk og fed og tilsyneladende frodig og stærk, konsulterede mig Høsten 1885 for betydelige Kjærtelhævelser i venstre Axille, hvilke udover Vinteren udviklede sig i den Grad, at man under mit Fravær i Udlandet besluttede sig til i Febr. 86 at fjerne dem ved Operation. Om Sommeren 86 henvendte hun sig atter til mig, idet nu Kjærtlerne ovenfor venstre Klavikula og opover venstre Side af Halsen var begyndt at svulme op. Der forordnedes nu Blyvandsomslag paa Halsen og indvendigt Sulphidum calcicum, hvilket Middel i sin Tid af engelske Kolleger var mig anbefalet som virksomt mod skrofulo-tuberkuløse Kjærtelhævelser. Men under Brugen af dette i det nævnte Øiemed ganske vist ikke uvirksomme Middel brød der paa begge Kinder foran Ørene, med fuldstændig symmetrisk Udbredning paa begge Sider, frem skarpt begrændsede erythematøse Flader, i hvilke med Lethed erkjendtes den flygtige Form af Lupus erythematosus, der af den ældre Veiel er betegnet som Erythema lupinosum.[1] Disse erythematøse Flader svandt efterhaanden igjen efter at have staaet henved en Maaned. Sent paa Høsten samme Aar behandlede jeg hende for en voldsom høiresidig suppurativ Parotit.

I December Maaned det følgende Aar (87), medens hun boede temmelig langt udenfor Byen, kom der Bud fra hende, at hun under heftig Feber pludselig havde faaet en voldsom rosenlignende Opsvulmen af venstre Haand og Underarm. Det anede mig øieblikkelig, hvad Slags „Rosen“ hun havde faaet; men uagtet Tilfældet saaledes interesserede mig i høi Grad, var jeg dog nødt til paa Grund af Afstanden at overlade Behandlingen af hendes Sygdom til en anden Læge, der, som rimeligt var, ligesom hun selv opfattede Tilfældet som en virkelig Rosen. Hun behandledes med feberstillende Midler og Blyvandsomslag, vistnok den hensigtsmæssigste Behandling, som kunde vælges. Trods dette havde det dog ikke lykkes at faa Hævelsen i Arm og Haand til atter at svinde, der havde i samme udviklet sig en *Erysipelas perstans*, Kaposi. Da hun derfor den 30te Mai 88 fremstillede sig hos mig, fandt jeg venstre Underarm og Haand indtagen af en ødematøs og slap Svulst, som var meget betydelig. Min Mistanke havde altsaa stadfæstet sig, den

[1] Det var et mærkeligt Træf, at jeg netop samtidig behandlede ogsaa en anden Patient, en 17-aarig Pige, med Sulphidum calcicum for hendes voldsomt svulne skrofulo-tuberkuløse Glandler paa Halsen og med ganske det samme Resultat. Efter nogen Tids Brug af Midlet, hvorunder Glandlerne var begyndt at svinde ind, brød der paa begge hendes Kinder frem en symmetrisk udbredt karakteristisk Lup. erythemat. discoides, som hun trods al Behandling beholdt i mange Aar, og hvoraf hun maaske endnu lider.

formentlige „Rosen" havde været en af disse pludseligt optrædende erysipelaslignende Betændelser, som ikke saa sjelden forekommer under Forløbet af den disseminate Form af Lupus erythematosus. Hun havde nu, da hun fremstillede sig, i de sidste otte Dage desuden baade Nat og Dag lidt af stærke flugtende Smerter i den svulne Arm, især naar den brugtes. Ulna var noget øm for Tryk, og man havde ved Palpation gjennem de svulne Bløddele Indtrykket af, at ogsaa Ulnas Benhinde var noget svullen. Paa den svulne venstre Underarms Hud saaes nógle markerede, dybrøde hampefrøstore Pletter samt paa Hænderne saavel paa Volar- som Dorsalsiden en hel Del ligeledes gjennemgaaende hampefrøstore dybrøde eller blaaligrøde Pletter og Papler, hvoraf nogle indeholdt et Pusfokus i Midten (Typiske „Disseminatus-Efflorescenser"). Desuden saaes ligeledes paa Hænderne talrige markerede punktformige Ar efter tidligere Efflorescenser af samme Beskaffenhed. Hun oplyste nemlig, at hun lige siden Sommeren 86, altsaa kort efter at det omtalte Erythema lupinosum var optraadt, havde havt stadigt gjentagne Udbrud af dette Udslæt paa sine Hænder. Endelig saaes nu midt i Panden, noget nedenfor Haarranden, nogle større, begrændsede, erytematøse Flader med enkelte mere markerede Papler i Randen samt i høire Øienbryn en erytematøs, noget infiltreret afskallende plaque. Der ordineredes nu Tran indvendigt og Blyvandsomslag om den svulne Arm. 12 Dage senere den $^{11}/_{6}$ 88 er anført: „Det slappe Ødem i Haand og Arm viger ikke for Blyvandsomslagene; men Ulna er ikke øm mere, og Smerterne er svundne. Et Par ved forrige Undersøgelse tilstedeværende eiendommelige blaae, infiltrerede, ophøiede ømme Flække i venstre Haandflade er ligeledes næsten svundne, og der er ingen Ømfindtlighed i dem længer. Paa samme Tid er der derimod fremkommet enkelte nye Papler i Haandfladerne af de ovenfor beskrevne.

Cont. Tran og Blyvandsomslag.

Inst. Massage af den svulne Haand og Arm.

$^{20}/_{6}$. Der sees flere nye hampefrøstore, dybrøde Papler paa Haandryggene og Fingrenes Dorsalflade. Disse nye Paplers Overflade er hvælvet og viser et lysere vesikellignende Midtparti. I Haandfladerne sees enkelte større, men fladere Papler. Hun beskriver selv, hvorledes paa de ældre Efflorescenser en Epidermistap i Midten falder ud, naar hun beskjæftiger sig med Vadskning, saa man da paa et Punkt i Midten „kan se nedpaa bare Kjødet." En Efflorescens svarende til denne Beskrivelse sees netop idag i høire Haandflade. Ogsaa paa den svulne venstre Underarm sees idag enkelte friske nye røde hampefrøstore Papler. Der er endvidere i Løbet af de sidste Dage brudt frem over ertstore dybrøde Flække og Flader saavel foran venstre Øre som paa venstre concha samt symmetrisk udbredt bag begge Øren. Disse Flække og Flader er allerede rue og ujævne paa Overfladen (Lupus eryth. discoides). Glandlerne paa Halsen er ligeledes i de sidste Dage svulmet yderligere

op og er blevne ømme. — Et halvt Aar senere, 13de December 88 anføres: Venstre Arm og Haand er endnu tykkere end før, og den pastøse Svulst i Huden strækker sig nu helt op til midt paa Overarmen. Naar Armen bliver kold, er den „baade blaa og rød". Der er af og til „sovende" Fornemmelser i den, og hun orker heller ikke saameget med denne Arm og Haand som før. Det beskrevne papuløse Udslet indfinder sig fremdeles tit og ofte, men er for Øieblikket ikke tilstede. — 18de Marts 1890 fremstillede hun sig igjen. Glandelsvulsterne paa Halsen var nu i raskt Tiltagende, og da hun i den Anledning var meget ængstelig, men ikke for nogen Pris vilde underkaste sig en fornyet Operation, gav jeg hende endnu engang, skjønt ikke uden Betænkeligheder, Sulphidum calcicum, 0,08 tre Gange daglig.

9/7 90 var Glandlerne paa Halsen efter i længere Tid fortsat Brug af Sulphid. calcicum svundne i høi Grad ind. Men siden den foregaaende Dag havde hun atter en temmelig voldsom pseudoerysipelatøs Betændelse i høire Haand og Underarm, saa der paa Haandryggen endog saaes flere Bullæ. Der saaes nu desuden en typisk discoid Lupus erythematosus symmetrisk udbredt paa begge Kinder foran Ørene og desuden nu paa Randen af høire Øre. Hun fik Blyvandsomslag om Armen og Haanden. Siden har jeg ikke seet hende.

Denne Sygehistorie er af stor Interesse. Den viser, hvorledes en endog ualmindelig frodig og kraftigt udseende Kvinde i sine bedste Aar faar svære skrofulo-tuberkuløse Kjærtelsvulster, hvorledes hun videre under Brugen af et Middel, der synes at besidde en vis Evne til særlig at paavirke saadanne Svulster og saaledes vel sandsynligvis ogsaa selve Sygdomsspiren, Tuberkelbacillen, faar først et flygtigt Udbrud af Lupus erythematosus (Erythema lupinosum) i Ansigtet og omtrent samtidig eller kort efter paa sine Hænder den Affektion, som af mig tidligere var beskrevet som en eiendommelig Form af Lupus erythemat. disseminatus. Omtrent halvandet Aar senere faar hun en Pseudoerysipelas i venstre Haand og Arm, hvilken efterlader en *Erysipelas perstans,* Kaposi, et af Symptomerne af denne Forfatters Lupus eryth. disseminatus. Atter et halvt Aar senere optræder paany Symptomer af en Lupus eryth. discoides paa forskjellige Steder i Ansigtet, medens der den hele Tid gjennem de sidste Aar har fundet stadige Udbrud Sted af den af mig beskrevne Disseminatus-Form. Endelig fire Aar efter de første Symptomer paa Huden faar Patienten under fornyet Brug af Sulphidum calcicum for sine Kjærtelsvulster temmelig udbredte Udbrud af en typisk Lupus eryth. discoides i Ansigtet, medens samtidig en Pseudoerysipelas kommer tilsyne ogsaa

paa den anden Overextremitet. Som det sees, griber alle disse her nævnte, tilsyneladende saa forskjellige Symptomer paa Huden saaledes i hinanden, at man vel vanskeligt skal kunne undgaa at opfatte dem som et eneste naturligt sammenhængende Sygdomskomplex. At endvidere et Tilfælde som dette yderligere maatte bidrage til at bestyrke den Opfatning, jeg allerede af tidligere Iagttagelser havde tilegnet mig, at Lupus erythematosus staar i en afgjort og bestemt Sammenhæng med Skrofulo-Tuberkulosen, vil man let kunne tænke sig.

Hvorvidt det mod Kjærtelsvulsterne saavel i dette som i det andet i forbigaaende nævnte Tilfælde anvendte Middel, Sulphidum calcicum, har nogen Del i Hudsygdommens Frembrud, er vanskeligt bestemt at sige. Men usandsynligt forekommer det mig ikke, og jeg har ialfald ikke siden vovet at bruge det mod tuberkuløse Glandelsvulster. Den Tanke ligger jo ikke fjern, at Midlet virker giftigt paa selve Bacillen, der som Følge deraf reagerer ganske paa samme Maade, som Leprabacillen og det syfilitiske Virus øieblikkelig viser sin Reaktion mod Jodkalium gjennem forstærkede nye Udbrud. Ogsaa Kviksølvet, der saavel som Jod virker specifikt mod det syfilitiske Virus, fremkalder jo ofte paaviselig en lignende Reaktion af denne Sygdom ved de allerførste Indgifter, hvilket navnlig er fremhævet af Prof. Jarisch.

Det følgende kortelig beskrevne Tilfælde meddeles her i Forbindelse med det foregaaende, fordi det ligesom dette viser en samtidig Optræden af typisk Lup. eryth. discoides i Ansigtet og af min eiendommelige Form af L. eryth. disseminatus paa Hænder, Fødder og Øren.

II. Tilfælde. Frøken M. L., 17 Aar gl., fra Amerika, fremstillede sig første Gang hos mig i Juni 1890. Hun berettede, at hun i 3 Aars Alderen behandledes for en Øienlidelse, der af den behandlende Læge var betegnet som Ulceration paa Øiet, men hvoraf dog nu ingen synlige Spor kan opdages. For 2 Aar siden exstirperedes en større Kjærtelsvulst paa Halsen, og nu fandtes der atter paa venstre Side af Halsen en Række af betydeligt svulne Kjærtler, som en Kirurg nu atter havde raadet hende til at lade operere.

I Ansigtet saaes paa begge Kinder en udpræget Lupus erythematosus optrædende dels med indtil over bønnestore infiltrerede plaques, delvis dækket af de vanlige i Follikelmundingerne fastsiddende Skjælmasser, dels med aggregerede Papler. Paa begge Øren, navnlig langs Randen af begge Conchæ, saaes hampefrøstore disseminate Papler. Paa Hænder og Fødder fandtes ligeledes en hel Del disseminate Papler af den

nævnte Størrelse. Der forordnedes Blyvandsomslag paa Ansigtet. — 12/1 91 er noteret: Efter flittigt fortsat Brug af Blyvandsomslagene paa Ansigtet om Natten er der nu kun forholdsvis svagt fremtrædende Rester tilbage af Udslettet i Ansigtet. Men i den sidste Tid har der atter indfundet sig stærke Udbrud af disseminate Papler paa Hænder og Fødder. De fleste af Paplerne er dybrøde, hampefrøstore med hvælvet Overflade, og de største af dem, som naar næsten en Erts Størrelse, ligner meget Frostknuder. Flere af de mindre Papler viser et Pusfokus i Midten — altsaa det vanlige Billede af den af mig beskrevne Lupus eryth. disseminatus.

Efterat hun nu senere under et Ophold i Paris var behandlet af Dr. Louis Brocq, til hvem jeg havde henvist hende, og i Amerika af sin Læge dersteds, fremstillede hun sig atter hos mig 12/9 96, da jeg har noteret: Der sees nu atter en Del discoide plaques i Ansigtet. Derimod sees nu paa Hænder og Fingre kun de talrige, karakteristiske punktformige hvidlige Ar efter de tidligere tilstedeværende Disseminatus-Papler. Ogsaa paa Ørene sees nu kun Ar efter Sygdommen; men disse Ar er saa dybe, at Conchæ formelig er noget misdannede.

Vi ser altsaa her atter hos en udtalt skrofulo-tuberkuløs Kvinde en samtidig Optræden af en typisk discoid og aggregat Lupus erythematosus i Ansigtet og af et Udbrud af „disseminate“ Papler paa Hænder, Fødder og Øren. Lignende som ved disse sidstnævnte Efflorescenser paa Ørenes Rande frembragte betydelige Substanstab har jeg allerede beskrevet i et af mine Tilfælde fra 1880, og siden er det samme beskrevet i enkelte af de fra Frankrige meddelte Tilfælde af „folliclis.“

Dernæst meddeles nogle kortfattede Notitser om Tilfælde af den rene „Disseminatus-Form“ ligeledes fra min private Praxis.

III. Tilfælde. A. B., stud jur., 20½ Aar, fremstillede sig første Gang 4de Marts 1885. Pat. havde en Række let svulne Glandler paa Halsen og Fordunklinger af Kornea efter Keratiter i Barndommen, saa der ikke var nogen Tvivl om, at han lige fra Barndommen af havde været skrofulo-tuberkuløs.

Der saaes nu langs Underarmens Ulnarrand en Del hampefrø- til ertstore, allerede noget indsunkne og applanerede Papler af lysrødlig Farve og dækkede af et Epidermisskjæl. Naar dette skrabedes af, saaes det at sende en tapformig Forlængelse i Dybden i Midten af Papelen. Nede omkring Haandleddene saaes Efflorescenser af indtil en stor Erts Størrelse, hvilke var skorpedækkede og under Skorpen indeholdt en liden Pusmængde. Ogsaa paa Ud- og Bagsiden af Laarene og nederst paa Læggene fandtes lignende temmelig store, skorpedækkede, pusfyldte

Efflorescenser, ligesom der ogsaa paa Trunkus saaes enkelte spredte saadanne. Langs Randen af begge Øren fandtes lignende Papler indeholdende et Pusfokus og desuden talrige Ar efter afløbne lignende Efflorescenser, som Pat. angav at have havt paa sine Øren allerede gjennem flere Aar. Nærværende Udbrud havde allerede varet en Maaned. 18/8 85 er noteret: Paa venstre Haand er der siden sidst dukket op en ny over hampefrøstor Papel, som er livligrød i Periferien, men i Midten viser et lysere, mere gjennemskinnende Parti, der ligner en dybtsiddende Vesikel. Flere af de gamle Efflorescenser, som før indeholdt et lidet Pusfokus i Midten, er her nu skorpedækkede og kraterformigt indsunkne. Omkring Albuerne saaes en Del meget smaae Papler, af hvilke enkelte viste et Haar i Midten og frembød stor Lighed med Paplerne ved en Lichen scrofulosorum. Han fik Sulphidum calcicum indvendigt i Pilleform, da jeg følte mig overbevist om, at hans Hudaffektion stod i Forbindelse med hans skrofulotuberkuløse Tilstand, og jeg dengang endnu ikke havde gjort den ovenfor omtalte Erfaring med Hensyn til det nævnte Middel. — Den 9/4 var Sygdommen i stærk Tilbagegang undtagen paa Nates, og der holdt paa overalt at danne sig en Mængde smaae, let fordybede Ar. 28/4 saaes atter enkelte nye, livligt røde Papler paa Haandryggene. 19/5. Sygdommen gaar stadig tilbage. Arrene efter de store pustuløse Efflorescenser er dels endnu blaalige dels brunlig pigmenterede. 12/6 var der ingen nye Udbrud mere, hvorfor han ophørte med Sulphid. calcicum og reiste hjem paa Landet.

Et Aar senere, 5/6 86 er noteret: Han har lige siden Jul efter mit Raad brugt Tran og har maaske som Følge heraf været forskaanet for Udbrud lige indtil for en Maaned siden, da der optraadte enkelte Efflorescenser paa Haandled og Haandrygge. Her sees nu allerede efter flere af disse noget prominerende Ardannelser, i hvis Midte endnu findes en Epidermistap, som stikker i Dybden.

Atter halvandet Aar senere, den 8/12 87 er noteret: Sidste Vaar havde han kun en eneste Efflorescens ved høire Haandled, efterat han havde taget Tran hele Vaaren udover. 4/8 89 var Pat. sidste Gang hos mig. Han havde dette Aar undladt at tage Tran, og der saaes nu atter paa Haandrygge, Fingre og Øren enkelte karakteristiske Papler, hvoraf navnlig en med det beskrevne gjennemskinnende Parti i Midten. Repet. Tran.

Vi har her hos en skrofuløs ung Mand den heromhandlede Sygdomsform i sin reneste Skikkelse, kun at der en enkelt Gang paa Albuerne fandtes smaa Papler, der i den Grad mindede om en Lichen scrofulosorum, at det nære Slægtskab med denne Affektion syntes umiskjendelig. Værd at mærke er ogsaa den tydelige gunstige Virkning af Tranen paa Sygdommen.

IV. Tilfælde. Hr. H., Sognepræst, 42 Aar, konsulterede mig for sin Sygdom i 1887. Han havde som Barn lidt af en meget langvarig Kjærtelsuppuration paa Halsen, hvorefter der endnu saaes et stort inddraget Ar. Den nærværende Hudsygdom havde først vist sig i 23 Aars Alderen paa Ørene og havde siden jævnlig holdt sig der. Paa Hænderne har den først optraadt for 4 til 5 Aar siden. Der saaes nu en hel Del af de beskrevne Efflorescenser med og uden Pusfoci paa Forarmene, især langs Ulna, samt paa Hænderne, desuden enkelte Papulo-Pustler paa Fødderne og paa Ørene. I 1889 fremstillede han sig paanyt, og der saaes da talrige, livligt røde Papler paa Hænderne, saavel i Haandfladerne som paa Haandryggene samt paa den nederste Del af Forarmene. Man fandt Efflorescenser i de forskjelligste Udviklingsstadier. De yngste føltes endnu som nogenlunde faste, noget ødematøse Knuder temmelig dybt i Huden. Andre havde allerede naaet Overfladen og viste det oftere omtalte hvidblaalige gjennemskinnende Parti i Midten, medens atter andre allerede havde begyndt at synke ind og fandtes dækkede dels af et Skjæl dels af en indtørret Skorpe, som, naar den forsøgtes fjernet, viste sig at strække sig temmelig dybt ned i Huden. Der saaes desuden paa de nævnte Lokaliteter særdeles talrige punktformige hvidlige Ar efter tidligere Udbrud.

Ogsaa her er Skrofulo-Tuberkulose tilstede lige fra den tidlige Barndom af, og først i 23 Aars Alderen bryder dette Udslet frem. Manden lever endnu, 52 Aar gammel, og er noksaa frisk. I denne Sygehistorie ligesom i den ene Sygehistorie fra 1880 er Efflorescensernes første Optræden i Form af Knuder dybere nede i Huden og deres gradvise Stigen opad mod Hudens Overflade omtalt, et Forhold, der stadig fremhæves i de nyere franske Meddelelser om Sygdommen.

Som Bevis paa, hvor karakteristiske de ved denne Sygdom efterladte Ar viser sig, kan tjene følgende korte Notitser om et Tilfælde hos en ligeledes skrofulo-tuberkuløs Kvinde, hvor Hudsygdommen allerede forlængst var afløben, men hvor Arrene ikke destomindre med den største Bestemthed tillod at stille en retrospektiv Diagnose. Dette Tilfælde er nemlig i min Sygeprotokol opført som „Afløben Lupus erythemat. disseminatus."

V. Tilfælde. Frøken T. H., 25 Aar, fremstillede sig hos mig i 1888 i Anledning af en Række betydelige Kjærtelhævelser paa Halsen, hvilke hun af en Kirurg var tilraadet at lade operere. Hun fik af mig samme Raad, da Svulsten var temmelig betydelig og vansirende. Af vedkommende Kirurg hørte jeg siden, at de udtagne Kjærtler viste sig karakteristisk tuberkuløse. Under Hagen havde Pat. ogsaa inddragne Ar efter tidligere

suppurerende Glandler. Hun havde en Broder, som i Barnealderen havde lidt af Benedder. Om Arrene efter den forløbne Hudsygdom, som hun paa Spørgsmaal oplyste havde været tilstede i Konfirmationsalderen, altsaa for omtrent 10 Aar siden, har jeg noteret: Paa Haandryggene og paa Fingrenes Dorsalflade, lige ud paa den sidste Falanx, findes særdeles talrige, smaae, hvide, punktformige, stærkt markerede skinnende Ar, hvoraf enkelte endog er ganske haarde at føle paa. Disse Ar findes ogsaa i Mængde omkring Haandleddene, især omkring processus styloideus ulnæ og opover Underarmen langs Ulna. Ogsaa begge Øren viser langs Randen af Conchæ en hel Del fordybede Ar.

Det var her ikke muligt at være i Tvivl om, hvilken Hudsygdom der havde frembragt de beskrevne Ar, og som det sees af mit Arbeide i 1880, S. 23, kunde vi allerede i 1878 stille en lignende retrospektiv Diagnose af denne Sygdom paa en Tid, da vi kun havde iagttaget et eneste tidligere Tilfælde af den. Muligheden af en retrospektiv Diagnose fremhæves nu ogsaa i det ovennævnte Arbeide fra 1896 af Tenneson og Kolleger.

VI. Tilfælde. Fru H. N., 39 Aar, fremstillede sig første Gang 18/11 94. Hun tilhører en helt igjennem skrofulo-tuberkuløs Slægt. Hendes Moder blev i sin Tid opereret for Kjærtelsvulster og døde „sandsynligvis“ af en tuberkuløs Svulst i Hjernen. Søsteren har jeg selv behandlet for store Kjærtelhævelser paa Halsen, og samme Søster havde desuden havt skrofulo-tuberkuløse Øienlidelser i Barnealderen. Ogsaa en ældre Søster, som er død, havde svære Glandelsvulster paa Halsen.

Hos Patienten selv begyndte der ligeledes for 3 Aar siden at udvikle sig Kjærtelsvulster paa Halsen, hvilke fremdeles er tilstede.

Hudsygdommen optraadte først for 2 Aar siden paa Fingrene, især paa 3die og 4de Finger af venstre Haand, mindre stærkt paa tilsvarende Fingre af høire Haand, samt paa begge Øren. Sygdommen kom om Vinteren og svandt igjen om Vaaren. Ifjor Vinter var den kun sporvis tilstede. Nu for 2 Maaneder siden brød Udslettet atter frem paa Fingrene, og der sees nu talrige Papler paa Dorsalfladen af samtlige Fingre paa begge Hænder samt mere spredte Papler op over Haandryggene og Dorsalfladen af Underarmene. Paplerne er gjennemgaaende af et Hampefrøs Størrelse. De nyeste af dem viser en jævnt hvælvet Overflade og er halvt gjennemskinnende i Midten. De lidt ældre Efflorescenser viser en liden Indsænkning med en liden Kruste eller Epidermistap i Midten. Nogle faa saadanne Papler findes ogsaa bag begge Øren og en enkelt paa Halsen. Der forordnedes Tran og Jernchininvin indvendigt og Borblyvand til Omslag paa Hænderne.

$^{4}/_{12}$ 94: Fremdeles Udbrud af nye Papler af samme Beskaffenhed. Begge Lillefingre er desuden nu ganske tykke, svulne og røde som ved Pernio. Paa Radialranden af høire Pegefinger er der en over ertstor kompakt, odematøs, rød Knude i Udvikling. Hun klager desuden over stærke neuralgiske Smerter i 3die og 4de Finger af høire Haand. — $^{21}/_{12}$ 94. Den nævnte Knude paa høire Pegefinger er meget mindre, men staar der dog endnu. Udslettet er idethele i rask Tilbagegang under Brugen af Blyvandsomslagene. — $^{1}/_{7}$ 95 saaes kun et Par karakteristiske Papler med en liden Skorpe i Midten paa høire Haandryg samt enkelte lignende Papler bag begge Øren.

Sygdommen optræder her hos en Kvinde, hvis Moder og to Søstre, ligesom hun selv, er skrofulo-tuberkuløse, og dette Forhold, at næsten hele Familien, eller ialfald flere af dens Lemmer, er inficerede med Tuberkulose, forekommer ikke sjelden for de Individers Vedkommende, der lider af Lupus erythematosus idetheletaget. Navnlig Jonathan Hutchinson har i sin Tid fremhævet dette.

VII. Tilfælde: Frøken H., 29 Aar gl., led i Barnealderen af Keratiter, som har efterladt Pletter paa Kornea. Ved 16 til 17 Aars Alderen begyndte der at udvikle sig Kjærtelhævelser paa Halsen. For 5 Aar siden borttoges operativt en hel Del saadanne paa venstre Side af Halsen; men der fandtes her ikke destomindre fremdeles ved hendes første Besøg hos mig talrige Glandelsvulster ligesom ogsaa i fossa supraclavicularis sinistra. For 1 Aar siden optraadte røde, hampefrøstore Papler og Knuder paa Øren, Hænder, Fingre, Fødder og den nederste Del af Læggen. Nogle af disse Efflorescenser gik efter Beskrivelsen over i Suppuration og har efterladt talrige karakteristiske Ar paa alle de nævnte Lokaliteter.

Den $^{1}/_{12}$ 92 fremstillede hun sig første Gang hos mig med enkelte blaalig-røde Papler paa Ørene og den $^{4}/_{1}$ 93 med en Del smaae Papler paa Hænder, Fingre og Fødder, medens Paplerne paa Ørene imidlertid var svundne under Brugen af en Blyvandspasta. Udover Vaaren samme Aar havde hun fremdeles sparsomme Udbrud paa de før nævnte Steder.

$^{9}/_{11}$ 93. Der er i Løbet af den sidste Maaned kommet frem en Mængde nye Efflorescenser fra et Hampefrøs til over en Erts Størrelse. De findes især paa Hænder og Fødder, talrigst langs den ydre Fodrand samt paa Fingrenes Dorsalflade og Rande. Mere spredt optræder de paa Arme og Ben indtil ovenfor Albuen og Knæet. De yngste Efflorescenser er endnu ikke naaet op til Hudens Overflade, er mere ødematøse og af gulrød Farve. Men efterat de har naaet Overfladen, danner der sig ligesom et lidet Stigma i Midten. De synker derpaa mere og mere ind og afstøder tilsidst et lidet Skjæl. Paa de største Efflorescenser

afsættes en liden Skorpe i Midten, hvilken tilsidst udstødes efterladende et lidet Mærke eller Ar. — 27/11 93. Yderligere Udbrud paa Forarmene af temmelig store, gjennemgaaende ertstore, stærkt ophøiede, blaaligrøde Efflorescenser, hvoraf en enkelt ved capitulum ulnæ med et tydeligt nekrotisk Fokus i Midten. I Haandfladerne sees et Par hampefrøstore Efflorescenser, her af lysere Farve. Paa Fødderne sees en Mængde Efflorescenser, navnlig tæt langs ydre Fodrand paa begge Ben. Paplerne er her blanke, spændte, lysere, ligesom noget gjennemskinnende i Midten. I Fodsaalerne sees enkelte hampefrøstore Efflorescenser, hvilke i sin Helhed er noget lysere ligesom i Haandfladerne. Paa Læggene til op omkring Knæerne sees nu spredte, ert- til bønnestore, stærkt infiltrerede Papler og papuløse Elevationer, dels med dels uden nekrotiske Foci i Midten. Paa høire Læg findes ogsaa en subkutan bønnestor Knude, over hvilken Huden neppe er dekoloreret, og som derfor næsten frembyder Billedet af et begyndende „gomme scrofuleuse".

Under Brugen af Blyvandsomslag om Natten svandt efterhaanden alle disse Udbrud.

5/7 94 fremstillede hun sig atter med nye, skjønt sparsomme Udbrud paa Bagfladen af Læggene samt paa Hænderne med Fingrene og paa Ørene. Der sees desuden nu en stærkt svullen Kjærtel paa venstre Side af Halsen. Jeg har siden seet hende gjentagne Gange, sidst Høsten 96; men hun har da været omtrent fri for sin Hudsygdom.

Vi har altsaa her atter det samme udprægede Sygdomsbillede for os hos en helt igjennem skrofulo-tuberkuløs Kvinde. Som det sees, er Nekrosen i Midten af enkelte Efflorescenser gjentagne Gange fremhævet i denne Sygehistorie.

VIII. Tilfælde: Anna G., 13 Aar, Embedsmands Datter, bragtes første Gang til mig i April 93 i Anledning af betydelige vansirende Kjærtelhævelser paa Halsen og skrofuløst Ekzem i Næseborene, og hun har jævnlig siden konsulteret mig i Anledning sin helt igjennem skrofulotuberkuløse Konstitution, sidste Gang i indeværende Aar. Ved et af hendes Besøg i 1895 faldt det mig ind at spørge efter, om hun havde noget Udslet paa de bedækkede Dele af Huden. Hun bejaede strax mit Spørgsmaal og fremviste paa den udvendige og bagre Flade af begge Lægge en hel Del typiske „Disseminatus-Papler." Flere af disse Efflorescenser, som vel var afløbne, men endnu ikke tilhelede, havde efterladt temmelig dybe Substanstab i Huden. Hun oplyste nu, at hun allerede i længere Tid af og til havde havt lignende Udbrud, især paa Læggene. Da jeg sidste Gang saa hende 1/2 97 fandtes ingen nye Efflorescenser, men talrige hampefrø- til ertstore hvidlige Ar paa Læggene og enkelte lignende paa Forarmene samt paa Ørene.

IX. Tilfælde: Fru H., 30 Aar, Landhandlers Hustru, konsulterede mig første Gang 8de Januar 97. Hendes Moder var død af Tæring. Selv havde hun en hel Række af svulne Kjærtler paa høire Side af Halsen, og hele hendes Udseende indgjød Frygt for, at hun kunde komme til at dele Moderens Skjæbne. Der saaes nu enkelte typiske „Disseminatus-Papler" nedenfor Albuen langs Ulna og sammesteds ogsaa en hel Del smaae karakteristiske Ar efter tidligere Udbrud. Men navnlig saaes symmetrisk udbredt over begge Nates, Hofter og Sakralregionen samt over den udvendige Flade af Laarene en meget tæt Eruption af naalehoved- til hampefrøstore, let ophøiede Efflorescenser de fleste med et lidet Pusfokus i Toppen og øiensynlig for en stor Del svarende til Haarfollikelmundinger, saa de meget lignede smaa Aknepustler. Hun oplyste, at Udslettet havde indfundet sig for vel et Aar siden og da var optraadt meget rigeligt, foruden paa Forarmene nedenfor Albuen og paa Ørene, ogsaa paa Underlivet. Da jeg sidste Gang saa hende $^{16}/_{8}$ 97 var Udslettet under Brugen af Tran og Jern samt et Blyvandsliniment for en stor Del svundet. Ved Undersøgelse af Lungerne kunde endnu ingen Ftisis paavises.

Hvad der i dette Tilfælde særlig kunde fremhæves, var, bortseet fra Glandelsvulsten, Patientens udpræget tuberkuløse Udseende idetheletaget, Udslettets gjennemgaaende mere overfladiske Sæde i Huden, dets aknelignende Udseende samt dets lidt mere usædvanlige Lokalisation. Udslettet kan dog, som mine 2 i 1880 beskrevne Tilfælde saavel som mange af de fra Frankrige givne Sygehistorier viser, optræde hvorsomhelst paa Legemet.

Det følgende svære Tilfælde af Sygdommen har i Løbet af Aarene 1889—93 tre Gange været behandlet i Rigshospitalets Hudsygeafdeling. Af de der førte Journaler skal her meddeles følgende Uddrag:

X. Tilfælde: Agnes Larsen, Arbeiders Datter, indkom første Gang, 12 Aar gammel, i Hudsygeafdelingen den 15de Marts 1889. Om hendes Familie oplystes, at Faderen var frisk, men at Moderen altid havde været noget sygelig. Af syv Søskende var to døde af Difterit, de fem gjenlevende var friske. Der var intet bekjendt om Tuberkulose i Familien.

Selv har Patienten altid været sygelig. Som liden havde hun „engelsk Syge", senere „Kjærtler" i Øine og Næse.

Status præsens: Patienten er lidet udviklet for sin Alder, svagt bygget og udtalt skrofuløs. Paa venstre Side af Halsen lige fra Skuldrene til Øret sees og føles en Række af større og mindre, tildels temmelig stærkt svulne Glandler, saa Halsen endog er ganske

difform. Nogle svulne Glandler føles ogsaa i Lyskerne. En hvid stribeformig Fordunkling sees paa høire Kornea efter en Øiensygdom i den tidligere Barnealder.

Pat. frembyder et over Ansigt og Extremiteter udbredt Exantem, bestaaende af hirsekorn- til lindsestore Papler. Meget store er Paplerne om Haandleddene, mindre, men tætsiddende er de langs Armenes Strækkeside optrædende, hvor de naar lige op til i Høide med Axillen.

Enkelte Efflorescenser sees ogsaa i vola og paa dorsum manus. Ogsaa i Ansigtet, især paa Næsen og udover Kinderne sees Udslettet, der her vanskelig kan skjelnes fra en almindelig Akne, da Paplerne her i Midtpartiet viser Antydning til en Pusteldannelse, som senere tørrer ind til en gulagtig Skorpe. Paa Læggene og Fodryggene sees noget større Efflorescenser af en mere blaalig Farve, men væsentlig af samme Karakter forøvrigt. De største Efflorescenser fortil paa Fodryggen, hvilke er belagte med en liden olivenfarvet Kruste i Midten, frembyder adskillig Lighed med en Frostknude. Man kan forfølge forskjellige Udviklingsstadier for Efflorescenserne. De yngste danner friskt røde Papler med et lysere Parti i Midten. Paa Toppen af den noget ældre Papel antager dette lysere Midtparti næsten Udseendet af en Pustel, idet Farven antager en hvidgul Nuance. Paa et endnu mere fremskredent Stadium begynder Efflorescensen at synke ned i Midtpartiet, hvor der dannes en liden Kruste. Idet dernæst hele Papelen taber sin livligt røde Farve, synker den næsten ned i Hudens Niveau og afsætter et Skjæl paa Overfladen, som ofte sender en tapformig Forlængelse i Dybden. Naar dette Skjæl siden falder af, efterlades et Ar, som i Begyndelsen holder sig rødt, men senere bliver ganske hvidt og da frembyder et karakteristisk Udseende.

Hist. morbi: Pat. ved selv ingen Aarsag til sin Sygdom. Den begyndte uden Prodromer i December 88 paa Fødderne og antoges at være Frost. Derpaa optraadte Udslettet paa Overarmene og i Ansigtet. Fra Fødderne bredte det sig opover Læggene og fra Overarmen nedover Forarme og Hænder. Medens gamle Efflorescenser gik tilbage og svandt, brød stadig nye frem.

Der forordnedes Tran med Jerndraaber samt varme Bad hver anden Dag.

Under denne Behandling begyndte Udslettet temmelig snart idethele at gaa tilbage; men den $^{11}/_{4}$ findes dog noteret: Fremdeles dukker der saavel paa Over- som paa Underextremiteterne en enkelt ny Papel frem. Enkelte af de ældre Efflorescenser har, efterat de afsatte Skorper er massererede bort ved Salvemullsomslag, efterladt temmelig dybe, ligesom udhugne, undertiden endog underminerede, hampefrøstore Ulcerationer.

$^{1}/_{5}$. Ogsaa paa Nates har der i den senere Tid udviklet sig flere nye Papler.

Efterat der den $^{11}/_{5}$ var anbragt Blyvandsomslag paa Hænder og Arme, hørte Udbruddene mere og mere op og den $^{8}/_{6}$ 89 udskreves

hun betydelig bedret for yderligere at komme sig ved Ophold udenfor Byen.

De to følgende Vintre yttrede Sygdommen sig kun med ganske smaae Papler, medens hun om Sommeren var fuldstændig fri for Udslet. Men i Oktober 91 begyndte Sygdommen paany, og den 2den December 91 kom hun anden Gang ind i Hospitalet. Tilstanden skildres denne Gang ved Indkomsten saaledes: Paa begge Sider af Halsen, især dog paa venstre Side Rækker af svulne Glandler.

Paa begge Arme, men især paa Underarmenes Strækkeside sees et Udslet bestaaende af spredte hampefrø- til lindsestore Papler i forskjellige Udviklingsstadier. Paplerne er i Periferien mørkt rødligt farvede, tildels med et blaaligt Skjær; Midtpartiet viser sig paa de yngste Papler halv gjennemskinnende, lyst, blaalighvidt, paa nogle Papler dog gulagtigt, idet den tynde, glatte Epidermis her synes at dække over et Pusfokus. Paa nogle Papler er Midtpartiet tydeligt suppurerende og har dannet en indsunken Skorpe, paa atter andre sees i Midten et Substanstab, der er ligesom traktformig udhugget. Nogle Papler synes dog at involveres uden at efterlade noget Substanstab. Indimellem de her beskrevne Papler saavelsom nedover Haandryg og Fingre sees talrige fra punktformige til lindsestore, hvide Ar, som ligger lidt under Hudens Niveau. Ogsaa de større af disse Ar viser en særdeles skarp Grændse og er ligesom udhugne.

Paa den nedre Halvpart af Læggene, især paa Bagsiden langs Akillessenen, sees fra øre- til kronestore mørkerøde, dybt infiltrerede plaques med et blaaligt Midtparti, over hvilket Epidermis tildels er afløst ved et sparsomt serøst Exsudat. Paa en enkelt plaque paa venstre Læg er dette blaalige Midtparti ligesom mummificeret og indsunket. Enkelte af disse Infiltrater paa Læggene føles endnu kun nede i det subkutane Væv, uden at Huden over er begyndt at vise nogen Forandring. I et af Infiltraterne paa Bagsiden af høire Læg er det nekrotiske Midtparti udstødt og har efterladt et slapt udseende, noget urent Saar. Ogsaa paa Læggene sees forøvrigt lignende Papler og punktformige Ar som paa Armene. Det samme er Tilfældet paa Nates. Over begge Fodrygge, som er noget ødematøse, blege, findes henimod den ydre Rand lignende Infiltrationer som paa Læggene. Disse Infiltrater føles tildels dybere nede i Huden, tildels er de allerede rykkede op mod Overfladen. Samtlige Infiltrater og Knuder er noget ømfindtlige for Tryk. — Patienten beskrev selv ved Indkomsten, hvorledes hun, da Sygdommen begyndte at ytre sig paany, først mærkede Knuderne dybt nede under Huden, og hvorledes de saa efterhaanden mere og mere nærmede sig Overfladen, idet Huden over dem blev rød eller blaaligrød.

Der forordnedes nu atter Tran, og der anbragtes Blyvandsomslag om begge Lægge.

Den 7/12 91 er noteret: Det omtalte mummificerede Parti paa Bagsiden af venstre Læg er nu under Omslagene udstødt og har efterladt et skarpt udhugget Saar — 1,5 ctm. langt og 1 ctm. bredt. De beskrevne Infiltrater og Knuder i Huden er begyndt temmelig raskt at involveres og resorberes under Omslagene.

I de følgende 2½ Maaned trodsede nu de nævnte, ved Nekrosen frembragte, dybe, udhuggede Saar paa Bagsiden af Læggene alle de Midler, som forsøgtes for at bringe dem til at heles. De udvidede sig snarere og blev større. Først da der forordnedes Omslag af en ½ % Lapisopløsning begyndte Tilhelingen at komme istand. Den 8/5 92 udskreves Pat. og denne Gang midlertidig fuldstændig fri for sin Hudsygdom.

I November samme Aar kom der imidlertid atter nye Udbrud paa Læggene, idet der efter hendes Beskrivelse dannede sig større ømme Knuder i det Dybe af Huden, hvilke efterhaanden voxede frem mod Overfladen og blev blaalige. Derpaa faldt der Stykker ud ligesom forrige Gang, og der dannede sig Saar. Hun havde dog ingen synderlige Smerter deraf og gik oppe og ude, indtil hun den 3die Februar 93 for 3die Gang indkom i Hospitalet. Af den denne Gang førte Journal skal jeg ligeledes kun meddele, hvad der kan være af særlig Interesse for Sygdommens Karakteristik.

Af status præsens ved Indkomsten hidsættes: Paa nedre Halvdel af Læggene, især paa Bagsiden, men ogsaa strækkende sig over paa Forsiden sees enkelte indtil vel ertstore Pustler og talrige Saar af forskjellig Størrelse og Form. De mindste, fra hirsekorn- til bønnestore Saar er runde, dybe, skarpt udhugne næsten som med Hugjern, med Pus eller tildels en gangrænøs Tjafse paa Bunden. Randene, som hæver sig svagt over Hudens Niveau, er betændte og underminerede. De større Saar har en Diameter af indtil 3 ctm. og er ligeledes skarpt begrændsede, som udhugne, men har ofte en mere oval eller endog nyrelignende Form. Deres ujævne Bund dannes af pusbelagte Granulationer. Deres Rande er tildels let ophøiede, betændte, underminerede. Tvers over et Par af de større Saar strækker sig endog en smal undermineret Bro af gjensiddende Hud. Desuden viser større Partier af Læggenes Hud et smaanuppet Udseende, idet Haarfollikelmundingerne prominerer noget og indeholder smaa Epidermisproppe, som lader sig presse ud (Antydning til Billedet af en Lichen scrofulosorum). Sensibiliteten af Læggenes Hud viser sig ved forsigtig Berøring med en Naal snarere forhøiet end nedsat, men nogen væsentlig forøget Ømfindtlighed er der ikke.

Paa Hændernes Rygflade sees nogle faa hampefrøstore Papler, dels med Antydning til Pusfoci, dels forsynede med en liden Epidermistap i Midten. De talrige karakteristiske Ar efter de tidligere Udbrud fandtes desuden allevegne.

For at afvæbne enhver Mistanke om Syfilis i Anledning af de omtalte ovale og nyreformige Saar paa Læggene forordnedes Jodkaliumsmixtur (5,00—250,00), 1 Spiseske 3 Gange daglig, hvilken dog atter seponeredes den $^{20}/_{2}$, da der ikke var Spor af Virkning at se paa Saarene af denne Medikation. Der havde endog under Brugen af Midlet dannet sig flere nye hampefrøstore, dybt udhugne eller kraterformede Saar. — Den $^{1}/_{4}$ var næsten alle Saar paa Læggene tilhelede under Brugen af Lapisomslag. — Der kom fremdeles i de følgende 3 Maaneder under Opholdet i Hospitalet af og til Udbrud saavel paa Over- som Underextremiteterne af nye, større og mindre, Efflorescenser af de tit beskrevne, med og uden nekrotiske Foci. Et Par mindre Papler uden synligt nekrotisk Fokus paa høire Forarm fulgtes under hele Forløbet for at konstatere deres Varighed. De iagttoges første Gang som ganske nye den $^{22}/_{4}$ og endnu den $^{27}/_{5}$ var de endnu ikke fuldstændig afløbne.

Den $^{26}/_{6}$ findes anført: I de sidste Dage ingen nye Udbrud paa Armene; derimod sees fremdeles en hel Del af de noget ældre Efflorescenser navnlig paa saavel Over- som Underarmenes Strækkesider. De fleste viser sig nu som skarpt begrændsede, dybrøde papuløse Elevationer med et lidet nekrotisk indsunket gult Fokus i Midten. Hvor dette nekrotiserende Fokus er faldt ud, viser der sig et skarpt begrændset, temmelig dybt, ligesom udhugget Substanstab. Andre mindre Papler, hvor det ikke er kommet til Nekrose af Midtpartiet, involveres, idet Paplen blegner, navnlig i Midtpartiet, aftager i Omfang og svinder ind. Ogsaa her sees dog i Regelen en liden punktformig Fordybning i Midten af Udseende omtrent som en Follikelmunding.

Den $^{10}/_{7}$ 93 udskreves hun i god Bedring, men endnu ikke ganske fri for sin Hudsygdom.

Dette usædvanlig svære Tilfælde af Sygdommen, som iagttoges i Løbet af mere end 4 Aar hos en helt igjennem skrofulo-tuberkuløs ung Pige, har især Interesse ved det betydelige Omfang, som de nekrotiske Foci paa Læggene antog, ganske særlig under hendes andet Ophold i Hospitalet. Der faldt Stykker ud af Læggene i 1 à 2 ctm.s Diameter i Hudens hele Tykkelse, og de dybe Substanstab vedblev endog en Tid bagefter at udvide sig trods al Behandling. Kun Helvedesstensomslag viste en nogenlunde hurtig helbredende Virkning. Ogsaa i dette Tilfælde iagttoges Efflorescensernes Udvikling fra det Dybe af Huden og deres gradvise Stigen opad mod Overfladen. Det konstateredes under Patientens tredie Ophold i Hospitalet, at Varigheden af selv ganske smaae Papler, som ikke medførte synbar Nekrose, strakte sig ud over mer end en Maaned, før Involutionen var fuldbragt. Under samme Ophold frembød Huden paa Læggene, hvilket

er vel værd at anmærke, ganske udtalt en Antydning til Billedet af en Lichen scrofulosorum.

En gradvis Overgang fra den særlig her beskrevne Form til Lichen scrofulosorum viste ogsaa følgende Tilfælde, hvor Sygdommen særlig paa Forarme og Laar, men ogsaa paa Forfladen af Trunkus væsentlig frembød Billedet af en Lichen scrofulosorum for over Dorsalfladen af Haandled, Hænder og Fingre og tildels paa Læggene at antage det ovenfor beskrevne karakteristiske Billede af Lupus erythem. disseminatus, saaledes at man ved Indregistreringen af Tilfældet var i Tvivl om, hvilken af de to nævnte Diagnoser man skulde vælge. Begge kunde være omtrent lige berettigede.

XI. Tilfælde: A. H., 20-aarig Sømand, indkom den 6/11 94 i Rigshospitalets Hudsyge-Afdeling. Han havde angivelig som Barn været frisk, kun havt Mæslinger og Skarlagensfeber. Han havde for omtrent 2 Aar siden for første Gang mærket sin nuværende Hudsygdom, og nærværende Udbrud var kommet for 3½ Maaned siden.

Status præsens: Pat. ser bleg ud, men er ganske kraftig bygget. Nogen Svulst af Inguinalglandlerne ellers ingen Glandelsvulst, Ved Lungerne var intet abnormt at opdage. Der er nogen Albuminuri samt Polyuri og kronisk Diarroe tilstede.

Paa Extremiteterne, især deres Strækkeside, paa Skuldre og Nates samt paa Forfladen af Trunkus, mindre rigeligt paa Sider, Ryg og Nakke, sees et Udslet bestaaende af talrige, tætsiddende, naalespids- til ertstore, for en stor Del perifollikulære Papler. Disse er gjennemgaaende mindre paa Overextremiteterne og Trunkus, større paa Underextremiteterne.

De mindste Papler, som er mere tilspidsede og svarer til Follikelmundingerne, og som navnlig findes tætsiddende og i Mængde paa Forarme og Laar, er ganske blege eller blegrøde med en liden Epidermistap i Spidsen. De er ikke egentlig grupperede, men sidder saa tæt, at Huden i sin Helhed bliver ganske ru og skarp. De noget større Papler er stærkere røde og forsynede med en central fastsiddende Epidermistap eller med et lidet gult Pusfokus. Mange Papler er opklorede og viser en liden Blodskorpe paa Toppen. — Paa Dorsalfladen af Haandled, Hænder og Fingre er Paplerne større, gjennemgaaende hampefrø- til ertstore, temmelig stærkt ophøiede, men hvælvede paa Overfladen, faste, blegrøde med et lidet indsunket Punkt i Midten, hvor der findes en fastsiddende Epidermistap.

Paa Underextremiteterne sees desuden indtil kronestore, røde, betændte, ikke ganske skarpt begrændsede plaques, dækkede af en spændt Epidermis. I Follikelmundingerne paa disse plaques sees cirkelrunde, skiddengule Tappe, som med Lethed kan fjernes. I Dybden føles Fluktuation, og ud af Follikelmundingerne kan der presses dels en gul-

agtig, puriform, noget blodblandet Vædske, dels en mere hvidlig Masse, der foruden Leukocyter og Kuglebakterier indeholder talrige fedtdegenererede Epidermisceller med skrumpen Kjærne. Ældre plaques af samme Art er noget mindre af Omfang, fast infiltrerede og dybrøde af Farve. Den hvælvede Overflade er ujævn, idet den viser en hel Del skarpt udhugne Substanstab. Efter lignende, allerede afløbne Efflorescenser sees overfladiske Ar med punktformige Fordybninger.

Efter 6 Ugers Ophold i Hospitalet udskreves Patienten i enhver Henseende i god Bedring den $^{24}/_{12}$ 94.

Den i dette Tilfælde forekommende Kombination af forskjellige Udsletsformer er ogsaa iagttaget af andre. Allerede i Hebras[1] Beskrivelse af Lichen scrofulosorum omtales, at der „dels indimellem Lichen-Grupperne, men ogsaa paa andre Steder, hvor ingen Lichenefflorescenser findes, udvikler sig aknelignende lindsestore, røde Knuder, hvoraf enkelte ogsaa indeslutter et purulent Indhold.“ Ogsaa Dr. Sacks[2] Tilfælde af Lichen scrofulosorum — der dog ganske vist har været et saadant trods den fra enkelte Hold i saa Henseende reiste Tvivl — udviser en lignende Kombination af Udsletsformer, hvilken da ogsaa er rimelig nok, eftersom begge Former utvivlsomt har samme Aarsag — den bacillære Infektion af vedkommende Organisme.

Ved det sidste Tilfælde kan desuden særlig fremhæves de paa Underextremiteterne optrædende større plaques, en Form for Udslettet, som ogsaa synes at være iagttaget i Dr. Sacks Tilfælde af Lichen scrofulosorum. Det kan endelig mærkes, at dette Tilfælde er det eneste af de hidtil meddelte, hvor der ikke var aldeles udtalte Symptomer af Skrofulo-Tuberkulose tilstede. Det samme gjælder forøvrigt ogsaa det følgende kortelig meddelte Tilfælde, der ligeledes er interessant derved, at der under Tilstedeværelsen af en Lupus eryth. disseminatus paa Extremiteterne og paa Ørene bryder frem en typisk Lichen scrofulosorum paa Torax:

XII. Tilfælde: Hr. E., stud. theol., 27 Aar, fremstillede sig $^{7}/_{1}$ 97. Han frembød da intet tydeligt ydre Tegn paa Skrofulo-Tuberkulose og havde efter sin Mening heller aldrig frembudt noget saadant. Han saa noget bleg og slap ud. Han berettede, at der i Slutningen af August Maaned 96 var brudt frem paa Fingrene, Forarmene og Læggene et Udslet, hvoraf der fremdeles fandtes Rester. Der fandtes nemlig nu enkelte indtil ertstore ødematøse Knuder paa Fingrene. De nyeste

[1] Lehrbuch der Hautkrankheiten. 1 B. 2te Auflage, S. 383.
[2] Monatsh. f. prakt. Dermatologie, B. XIV, S. 437.

Knuder, som kun var nogle Dage gamle, sad temmelig dybt i Huden. Enkelte ældre Knuder eller Papler, som nu var 2 til 3 Uger gamle, var allerede indsunkne og applanerede med et lidet Stigma i Midten. Der fandtes ogsaa paa Randen og Bagsiden af conchæ aurium en Del Papler· Ved den fortsatte Observation viste det sig, at enkelte af de store, nye, ødematøse, dybe Knuder paa Fingrene udviklede sig meget langsomt og først efter 2 til 3 Maaneder kom til fuldstændig Involution.

Den 26de April fremstillede han sig med et ganske friskt Udbrud af en typisk, i Grupper optrædende Lichen scrofulosorum over Forfladen og Sidepartierne af Torax.—9de Mai fremstillede han sig sidste Gang med sin Lichen scrofulosorum endnu stærkere udviklet og desuden med en rigelig, symmetrisk Eruption af vel naalehovedstore, temmelig overfladiske Papulo-Pustler, svarende til Haartalgfollikelmundingerne, paa den udvendige Side af begge Overarme. Denne Eruption var temmelig tæt, men ikke grupperet. Nedenfor Albuerne saaes paa begge Arme et Par større typiske Disseminatus-Papler.

Ved dette Tilfælde er desuden at mærke den samtidige Forekomst af dybe Disseminatus-Knuder og Papler paa Fingre og Albuer og af de talrige, tætsiddende, ganske overfladiske smaae perifollikulære Papulo-Pustler paa Overarmene, en samtidig Forekomst, som efter min Erfaring er temmelig gjængs, og som ingenlunde bør give Anledning til Opstillelsen af to forskjellige Former.

Med de 3 sidste Sygehistorier maa Slægtskabet og Overgangen mellem den af mig beskrevne Disseminatusform og Lichen scrofulosorum være tilstrækkelig dokumenteret.

Ligesaa tør det antages, at det kliniske Billede af den første af disse Hudlidelser er nogenlunde tilstrækkelig illustreret ved de første 10 her meddelte Tilfælde, hvilket Antal det forøvrigt ikke havde været vanskeligt yderligere at forøge, da Sygdommen ingenlunde er sjelden hertillands. Kun kan det her bemærkes, at der ikke i noget af de ovenfor gjengivne Tilfælde forekom et saa rigeligt og universelt udbredt Udslet som i de to Tilfælde fra 1880. I disse sidste Tilfælde var ogsaa, som foran anført, Almenbefindendet stærkere angrebet med Stivhed og flugtende Smerter i Ledde og Lemmer, for ikke at tale om den høie Feber og medtagne Tilstand, som ledsagede den i det ene Tilfælde under Opholdet i Hospitalet optrædende Pseudoerysipelas. Sluttelig kan det ogsaa tilføies, at saavel disse to Tilfælde som de 8 ovenfor meddelte af den rene „Disseminatusform“ samtlige forekom hos udtalt skrofulo-tuberkuløse Individer, saa der om denne

Forms Afhængighed af Tuberkulosen ikke kan herske nogensomhelst Tvivl.

Som ovenfor nævnt, foretog jeg allerede i 1880 en mikroskopisk Undersøgelse af de dengang iagttagne Tilfælde, og ved den fornyede Undersøgelse, som jeg siden Tid efter anden har foretaget navnlig paa Materiale fra den her i 10de Sygehistorie omhandlede Patient, kan jeg i de fleste Henseender henholde mig til det dengang anførte. Hvad jeg særlig ved denne Leilighed som Resultat af disse senere Undersøgelser skulde ville fremhæve, er den i alt det væsentlige fuldstændige Analogi mellem det her fundne og Fundet ved de vanlige Former af Lupus erythematosus, kun at der ved den særlig her omhandlede Form ofte kommer til en fuldt udviklet Nekrose af Vævene.

Den patologiske Proces udgaar her som ved Lupus erythematosus discoides fra Blodkarrene, og naar Processen ofte ganske særlig koncentrerer sig om Haartalgfollikler og Svedkjærtler, har dette, som jeg allerede i mit første Arbeide fremhævede, sin Grund deri, at Karfordelingen her er rigeligst. Dette fremgik ogsaa tydeligt nok af Undersøgelsen af den paa Plade I illustrerede Papel, hvor Celleinfiltratet paa et Sted i Papelen særlig koncentrerede sig om en Svedkjærtel, paa et andet Sted om en Haartalgfollikel, skjønt ingen af disse cellerige Foci er rammet i det her afbildede Snit. Jeg har nemlig valgt at gjengive et Snit, hvor den nekrotiske Proces var synlig, og denne sidste forefandtes her mærkelig nok ikke i Forbindelse med de stærkt celleinfiltrerede Foci, men omtrent midt imellem begge disse.

Den første Forandring, som foregaar med Karrene er vistnok den voldsomme Udvidning, som kan iagttages paa en hel Del af dem inden det sygeligt afficerede Hudgebet. Den allerstærkeste Udvidning har jeg maaske iagttaget paa Kar, som ledsager Svedkjærtelgangene noget dybere nede i Kutis, og fra et saadant enormt udvidet Kar strækker der sig saa ofte udvidede Forgreninger til alle Kanter langt ud gjennem Læderhuden.

Den næste Forandring ved Karrene, som iagttages, er en paafaldende Proliferation af Karendotelierne, som undertiden synes at tiltage ikke alene i Antal, men ogsaa i Størrelse, medens samtidig Endotelcellernes Kjærner ofte ogsaa bliver blegere og vanskeligere optager de basiske Anilinfarver. Proliferationen er mangengang saa betydelig, at Karlumenet formelig fyldes deraf.

Næsten samtidig med denne Proces inde i Karret, omgiver dette sig med en mere eller mindre rigelig, kompakt Cellemasse, der strækker sig som lange Drag gjennem Huden. Noget tilsvarende findes jo ved de fleste Betændelser i Huden, men er dog næsten mere fremtrædende ved denne Sygdom end ved nogen anden Dette fremhæves ogsaa allerede af Neumann[1] for den discoide Form ligesom af mig i sin Tid for den her omhandlede Form, ved hvilken ogsaa Darier[2] nylig omtaler det.

Med Hensyn til de Cellearter, som her optræder omkring Karrene og danner det kompakte Infiltrat omkring dem, da er Bedømmelsen idethele vanskelig nok. De ofte tætpakkede Cellemasser bestaar af middelsstore Celler med en temmelig stor Kjærne af rund, oval eller undertiden en mere langstrakt Form. Protoplasmaet er sparsomt og farver sig vanskeligt, men sees ved hensigtsmæssig Farvning dog tydeligt. Disse Celler er gjennemgaaende adskillig større end de Leukocyter, som man dels kan se inde i Karlumenet, dels netop er udtraadte mellem de andre Celler. Disse Leukocyters Kjærner er ogsaa mindre og farver sig i Regelen endnu stærkere end Kjærnerne i de nævnte middelsstore Celler. Disse sidste maa man vel paa Grund af de nys nævnte Forhold nærmest opfatte som unge Bindevævsceller. Det er ialmindelighed en meget stor Sjeldenhed i Udkanten af disse Celleinfiltrater at finde en enkelt fuldstændig udpræget Plasmacelle med sit stærkt farvede, kornede Protoplasma. Kun i en enkelt Efflorescens, hvoraf Plade II fremstiller et Snit, og hvor Ernæringsforstyrrelsen med en, som det synes, meget pludselig indledet, begyndende Nekrose, er af en noget særegen Art, fandtes Plasmaceller, som det sees af Plade III, i noget rigeligere Mængde. Derimod sees overalt talrige Mastceller saavel inde i de tætpakkede Cellehobe som sværmende omkring ellers i det betændte Kutisvæv. Jo mere man nærmer sig Betændelsens Centralfokus i Huden, desto talrigere optræder de smaae Leukocyter sammen med de øvrige Cellearter. De fixe Bindevævsceller tager i en usædvanlig Grad Del i den patologiske Proces. Allevegne i det syge Væv sees disse Celler at være i en meget livlig Proliferation; men denne tiltager ligeledes stadig, jo mere man nærmer sig de centrale Betændelses-

[1] Lehrbuch der Hautkrankheiten, 1876, S. 485.
[2] Annales de Dermatologie, 1895, P. 384.

foci. En Del af disse Celler spredt omkring i Vævene sees at undergaa en Degeneration. hvorved der optræder større og mindre Korn inde i Cellens Protoplasma. Virkelige Kjæmpeceller har jeg for mit Vedkommende aldrig stødt paa ved denne Affektion.

Intercellularsubstansens Forhold har jeg mindre beskjæftiget mig med. De fleste af Præparaterne skriver sig nemlig fra adskillige Aar tilbage. Kun ser man paa Plade I, hvorledes Bindevævsfibrene, idet Nekrosen begynder at gjøre sig gjældende, taber sin Evne til at farves med de sure Anilinfarver, her Eosinet.

Hvad den nekrotiske Proces angaar, som spiller saa stor en Rolle ved denne Affektion, da kan man se den illustreret i dens forskjellige Grader paa de medfølgende Plancher. — Paa Plade I, der fremstiller et Snit af en liden livligrød, svulmende Papel uden ydre synlige Tegn paa Nekrose, ser man, hvorledes der nede i pars reticularis cutis holder paa at danne sig et nekrotisk Fokus. Bindevævet farves, som nævnt, ikke længer rødt af Eosinet, men viser sig mere tilbøieligt til at optage den basiske blaae Anilinfarve. Studerer man dette Fokus med Immersionslinsen, finder man, at ogsaa Cellerne her holder paa at afdø; Kjærnerne farver sig kun yderst svagt, næsten ikke, og de større Kjærner er omgivne af en fuldstændig farveløs Zone, som tyder paa, at Protoplasmet forlængst er fuldstændig afdøet. — Paa Plade II, der fremstiller et Snit af en liden erytematøs Plet eller flad Papel med et lidet naalespidsstort fordybet Stigma i Midten, ser man, hvorledes Midtpartiet, svarende til det nævnte lille Stigma, er sunket ned. Karrene er i dette Midtparti ikke som i Omkredsen udvidede og omgivne af rigelige Cellemasser. Tvertimod er Karrene her meget tynde og smale, og Cellerne forekommer idethele kun temmelig sparsomt og spredt. (Se Plade III, som fremstiller en Del af det samme Snit, tegnet med Immersionslinse). Den anvendte Farvning, Boraxmetylenblaat, giver ingen Oplysning om Intercellularsubstansens Forhold, men desto bedre Kundskab om de optrædende Cellearter. Disse viser sig her for en ikke ringe Del at bestaa af store Plasmaceller med rigeligt kornet Protoplasma, endvidere af Bindevævsceller med sparsomt Protoplasma og en rund, temmelig stor Kjærne, indesluttende et tydeligt Kjærnelegeme, samt af en Del smaae Rundceller og enkelte Mastceller. De langstrakte Celler er Endotelceller og fixe Bindevævsceller. Alle disse forskjellige Celler forholder sig imidlertid, som man kan se af deres Form, næsten i

absolut Ro; kun den ene af Mastcellerne har strukket ud en liden Udløber. Dette i Forbindelse med, at mange af Kjærnerne er overordentlig blege og svagt farvede, tyder vel sikkert nok paa, at det hele lille Fokus er i begyndende Afdøen. De mange Detrituskorn er vel ogsaa Tegn herpaa. Mærkeligt er her Overhudens Forhold, idet Pigcellelaget kun dannes af nogle faa Rækker efter Fladen udtrukne Celler (se Plade III). Hornlaget er begyndt at exfoliere (se Plade II). — Paa Plade IV, der gjengiver et Snit af en Papel med et allerede suppurerende nekrotisk Fokus, her aabenbart dannet omkring en Haarfollikel, ser man Nekrosen saavel af Kutis som tildels ogsaa af Overhuden fuldt udviklet.

Hvad Overhudens Forhold idethele angaar, da er dette særdeles vexlende efter Processens forskjellige Grad og Intensitet. Hvor Ernæringsforstyrrelsen ikke er for voldsom, saaledes som man f. Ex. ser det paa Plade I, er Billedet overordentlig ligt det, man forefinder i mange Tilfælde af den diskoide Form af Lupus erythematosus. Man ser, hvorledes Retecellerne efterhaanden tiltager meget betydeligt i Størrelse henimod Midten af det syge Parti. Cellekjærnerne tiltager samtidig stærkt i Omfang, bliver ligesom opblæste og indeholder indtil 3 og 4 Kjærnelegemer. Kjærnerne farver sig nu kun meget svagt med Metylenblaat, medens Protoplasmaet samtidig efterhaanden optager mere af Eosinet istedetfor som før den blaae Anilinfarve. Undertiden sees en saadan stor oppustet Retecelle at indeholde to Kjærner, pakkede tæt indtil hinanden. I en og anden saadan Celle kan man støde paa en Vakuole inde ved Kjærnen. Mitoser sees af og til i de dybeste Cellelag, men er idethele noksaa sjeldne ligesaavel her som ved den diskoide Form. Som ved sidstnævnte Form optræder ogsaa her indimellem Retecellerne noksaa talrige Vandreceller. Hvor Betændelsen er meget intens, er Vandrecellernes Antal saa stort, at de bidrager til, som jeg fremhævede i mit første Arbeide, at udslette den synlige Grændse mellem Papillarlegemet og Overhuden (se Plade IV).

Stratum granulosum, som gjennemgaaende ved alle Former af Lupus erythematosus har en udtalt Tendens til at tiltage i Mægtighed, viser sig da ogsaa ved denne Form i Periferien af Efflorescenserne stærkere udviklet end normalt, eftersom det her i Regelen optræder med 2 til 3 Cellerækker. Over Midtpartiet, hvor den beskrevne Ernæringsforstyrrelse i Rete er mest intens, svinder dog

— hvilket forøvrigt ogsaa kan forekomme ved den diskoide Form — stratum granulosum ganske, og samtidig vedbliver Cellekjernerne i det brede og fortykkede Hornlag ovenover fremdeles at vise sig istedetfor som normalt at svinde. Forhorningsprocessen bliver altsaa her atypisk. Dette sees bedst paa Hæmatoxylinpræparater.

Ogsaa Hornlaget er ved samtlige Former af Lupus erythematosus gjennemgaaende mægtigere end normalt og saaledes ogsaa her. Navnlig er Mægtigheden her ganske betydelig, hvor den nævnte atypiske Forhorning forekommer. Dette kan ogsaa sees paa Plade I, om end Forholdet netop paa dette Snit paa langt nær ikke træder saa stærkt frem som paa tilgrændsende Dele af samme Papel.[1] Hvor Ernæringsforstyrrelsen er voldsom, saaledes som den fremtræder paa Plade IV, kommer det ogsaa til Dannelse af Hulrum i Overhuden, til Flyktænedannelser især vel i Hornlaget, men ogsaa, som man ser, paa Grændsen mellem Slimlaget og Hornlaget. Endelig maa særlig fremhæves den overordentlig rigelige Invasion af Vandreceller i Hornskiktet, og det lige op i dets allerøverste Lag, der aabenbart som Følge af denne Invasion kan tiltage overordentlig i Tykkelse.[2] Denne stærke Indvandring af Rundceller er vel en Følge af den begyndende Nekrose i Epidermis med den derved betingede yppige Væxt i samme af Stafylokokker, som da ogsaa altid under disse Omstændigheder forefindes i særdeles store Mængder.

Da man kunde tænke sig, at de perifere Nerver, som forløber hen til disse Efflorescenser, var særlig angrebne, behandlede jeg en i Sommeren 92 excideret Papel med Osmium o. s. v. Men Resultatet svarede ikke til Forventningen; kun i et eneste Snit forefandtes en Nervebundt, hvori enkelte Nervetraades Myelinskeder syntes at have lidt.

Vil nu idethele det her fundne stemme med Antagelsen af en Indvirkning af bakterielle Toxiner, her altsaa rimeligvis Tuberkelbacillens? Vi saa, Udvidningen af Karrene var det første, en Forandring,

[1] Med Hensyn til den her forekommende atypiske Forhorning, vil jeg forøvrigt ikke undlade at gjøre den Sidebemærkning, at jeg paa udprægede Tilfælde af den diskoide Form, hvor saavel stratum granulosum som corneum var i tilsvarende Grad voldsomt udviklede, og hvor saaledes en fuldstændig typisk Forhorning burde finde Sted, ikke desto mindre ofte i stratum corneum har forefundet en hel Del Celler, som endnu har vist sine Kjærner.

[2] Noget ganske Tilsvarende forefinder man selvfølgelig ogsaa ved en hel Del andre Hudlidelser.

som paa Grund af Symptomerne maa antages at ske ved Indvirkning paa de vasomotoriske Centrer (se nedenfor). Naar dette er skeet og Endotelierne i visse Gebeter saaledes er sat under abnorme Ernærings-betingelser, idet Blodstrømmen her er bleven langsommere o. s. v., gjør de i Blodet cirkulerende Toxiners giftige Indvirkning paa Endotel-cellerne sig her desto lettere gjældende, og de beskrevne Forandringer i Endotelet finder Sted. Toxinerne trænger imidlertid nu ogsaa ud gjennem de sygeligt forandrede Karvægge og frembringer Dystrofi af Vævene og en Proliferation af Cellerne saavel omkring Karrene som efterhaanden ogsaa overalt ude i Vævene, hvor Toxinet naar hen. Paa denne Maade kommer den udbredte Proliferation ogsaa af de fixe Bindevævslegemer istand. At en Udvandring af de hvide Blod-legemer let finder Sted gjennem de sygeligt forandrede Karvægge, ligger nær, og naar som Følge af den kombinerede Virkning af Kar-obliterationen (se ovenfor) og Toxinernes Indvirkning visse Dele af Vævene begynder at nekrotisere, lokker denne Proces kemotaktisk yderligere Vandrecellerne ud. Rammer Nekrosen saa ogsaa Over-huden, og Bakterier udenfra slaar sig ned her, faar de hvide Blod-legemer ved disse udenfra indtrængende Bakteriers Toxiner yderligere Varsel om at strømme til i Mængde. Som vi saa, optraadte der ogsaa altid i Tilfælde af Nekrose en stor Mængde Vandreceller. Det falder saaledes efter min Mening ikke vanskeligt at opfatte en Affektion som den ovenfor beskrevne som en Toksidermi, fremkaldt ved Indvirkning af en Bakteries, sandsynligvis Tuberkelbacillens Toxiner. (Confr. Prof. Dr. H. Heiberg: „Om Betændelsens Væsen etc.“ i Festskriftet for Prof. Key).

Med Hensyn til Benævnelsen af den her klinisk og mikro-skopisk beskrevne Form er jeg forberedt paa, at mange vil finde det besynderligt, at jeg har villet henføre et Sygdomsbillede, hvis Ud-seende ved første Øiekast i den Grad adskiller sig fra de vanlige Former af Lupus erythematosus, under denne Benævnelse. Som ovenfor anført, var det i sin Tid dels det mikroskopiske Fund, dels Forekomsten ogsaa her af en „Erysipelas perstans“ og endelig den ofte udtalt erytematøse Karakter af Primærefflorescensen, som foran-ledigede mig til at henføre Affektionen til Lupus erythematosus. Men der kan nu anføres endnu flere og særdeles vægtige Grunde for at fastslaa en saadan Benævnelse. Vi har saaledes ovenfor, i de to første Sygehistorier, seet, hvorledes den vanlige diskoide Lupus erythematosus

kombinerer sig med den her beskrevne Form, og nedenfor skal omtales et Tilfælde, hvor denne Form kombinerer sig med Kaposis Lupus eryth. disseminatus. Man vil endvidere erindre Tilfældet fra Paris i 1895, hvor man forefandt Lupus erythematosus paa Hænderne og „Folliklis" paa Albuerne, og ligeledes erindre, i hvilket uløseligt diagnostisk Dilemma man her befandt sig. Man erindre ogsaa Dr. Brocqs (l. c.) Bemærkning om sit i indeværende Aar omtalte Tilfælde, hvor han mente, at enhver ved Synet af Sygdommen paa pars capillata nødvendigvis maatte komme til Diagnosen Lupus erythematosus. Endelig erindre man, at Darier (l. c.) ved den mikroskopiske Undersøgelse af en Efflorescens fra denne Sygdomsform, ligesom jeg 16 Aar tidligere, konkluderede for en Lupus erythematosus. Det er altsaa klart, at disse Former hører sammen og i sit Væsen er af samme Art, og det synes da ogsaa rigtigt at give dette et Udtryk ved den valgte Benævnelse. Men hvordan stiller Sagen sig praktisk? Vi har seet, at man i Frankrige, før man endnu der var kommet ind paa Sygdommens Sammenhæng med Tuberkulosen, beskrev Formen under de forskjelligste Benævnelser som: Folliculites desséminées symmetriques etc., den intetsigende Benævnelse „Folliclis", Hydrosadénites suppuratives, og senere har man betegnet den dels som „Folliclis", dels som granulome innominé eller fremdeles som folliculites desséminées eller som tuberculides acnéiformes et nécrotiques. Man ser, hvilke Vanskeligheder det har voldt at finde en brugbar Benævnelse, og af alle de forsøgte er i Virkeligheden alene den sidste anvendelig og mulig. Man har altsaa Valget mellem at opstille som ny Form den „akneiforme nekrotiske Tuberkulide" eller at lade, som jeg har gjort, Formen gaa ind under Lupus erythematosus dessеminatus, hvor den, som vi hørte, i Virkeligheden ifølge sin Natur hører hen. Og at dette ogsaa er praktisk, har jeg Erfaring for; thi i de 8 til 9 Aar, jeg har indehavt min Lærerstilling, har jeg den hele Tid benyttet denne Benævnelse ligeoverfor mine Elever, som ikke har havt nogensomhelst Vanskelighed ved at begribe Sygdommens Sammenhæng med de vanlige Former af Lupus erythematosus, og som idetheletaget ogsaa meget godt kjender den og ved at diagnosticere den som en Form af Lupus erythematosus disseminatus. Det gjælder jo desuden her at samle disse Udsletsformer til en for den almindelige Praktiker let overskuelig Gruppe, og det er derfor ogsaa ønskeligt at have saa faae Benævnelser som muligt. Man bør ikke ved en altfor

frodig Nomenklatur skræmme den almindelige Praktiker bort fra det dermatologiske Studium, som, drevet paa en praktisk og rigtig Maade, kan yde ham en saa uvurderlig Støtte ved Diagnosen og Behandlingen af kanske de fleste konstitutionelle Lidelser og Svagheder. Det er dog ganske nødvendigt at opstille det nedenfor beskrevne „Eczema scrofulosorum“, eftersom det er umuligt at faa det sammenføiet med nogen af de andre Former, og da det desuden i sine letteste Forekomster, som deskvamerende Pletter og plaques paa Ansigt og Hals, er den hyppigste af alle disse Udsletsformer. Ved den her som Lup. eryth. dissem. beskrevne Form vil man derimod, som det fremgaar af foranstaaende, endog af og til komme i Forlegenhed med Diagnosen, ifald man skiller den ud fra Lupus erythematosus. Det vil vise sig, om man er kommet saa vidt, at man lægger mere Vægt paa indre Væsensenhed end paa en mere tilsyneladende, ydre Formforskjellighed.

Det er ovenfor, nemlig i 10de, 11te og 12te Sygehistorie, vist, hvorledes den foran udførligt omhandlede Sygdomsform kan kombinere sig med Symptomer af en

Lichen scrofulosorum, Hebra

og gradvis gaa over i denne Form. Det vilde derfor her været Stedet til særlig at omhandle dette Led i Kjeden af Tuberkulosens Exantemer. Men, som allerede ved Begyndelsen af denne Opsats bemærket, er saavel denne Forms kliniske Billede saa godt kjendt og dens Sammenhæng med Tuberkulosen saa almindelig antagen, at en yderligere Dokumentation i Form af Sygehistorier her er overflødig.

Kun kan det her bemærkes, at Affektionen trods den saavel af Jadassohn[1] som af Neisser iagttagne typiske lokale Reaktion omkring Lichen-Paplerne efter Tuberkulinindsprøitninger, og trods at der findes Kjæmpeceller i Celleinfiltratet i Huden, neppe kan opfattes som en sand og virkelig Hudtuberkulose. Dels er det nemlig uagtet utallige Undersøgelser af forskjellige Forskere kun en eneste Gang lykkes at finde en eneste Bacil (Jacobi), dels er de ligeledes særdeles talrige

[1] Jadassohn: Die tuberkulösen Erkrankungen der Haut. S. 389. Separat-Abdruck aus „Ergebnisse der allgemeinen Pathologie und pathol. Anatomie des Menschen und der Thiere“. Herausgegehen von Lubarsch und Ostertag.

Inokulationer paa Dyr med Materiale fra Sygdommen altid faldt negativt ud. Ogsaa den Omstændighed, at Sygdommen som Regel svinder af sig selv uden Behandling, taler jo mod Bacillens Tilstedeværelse i selve Paplerne, ialfald i nogen Mængde. Særlig fortjener endelig her at nævnes Schweninger og Buzzis[1] Meddelelse om, hvorledes en Tuberkuløs, der indsprøitedes med Tuberkulin, strax fik udbredte Eruptioner af grupperede Lichenpapler, der i enhver Henseende havde Karakteren af de ved Lichen scrofulosorum optrædende. Baseret særlig paa denne Iagttagelse antager Hallopeau[2] allerede i 1892, at Tuberkelbacillens Toxiner alene er tilstrækkelige til at frembringe den Reaktion fra Hudens Haartalgfollikler, der svarer til Billedet af en Lichen scrofulosorum. Hallopeau fremsætter her altsaa for den sidstnævnte Affektions Vedkommende ganske den samme Formodning, som jeg allerede flere Aar før havde udtalt med Hensyn til Lupus erythematosus.

Eczema scrofulosorum.

Der gives ganske vist mindst to forskjellige Former af Ekzem, der er saa eiendommelige for skrofulo-tuberkuløse Individer, at den bacillære Infektion efter min Mening uden Tvivl maa ansees som den væsentlige Faktor i disse Udslets Ætiologi. Den ene Form er det af Unna opstillede „tuberkuløse Ekzem“, den anden Form er det af mig her opstillede Eczema scrofulosorum. Med den første Form, der især optræder hos Børn som vædskende Ekzemer med Krustedannelser paa ødematøs Bund omkring Slimhindeindgangene, skal vi imidlertid her ikke beskjæftige os, da det kan være uvist, om den patogenetisk kan sidestilles med de øvrige her omhandlede Udsletsformer, Lupus erythematosus og Lichen scrofulosorum. Dette er derimod ikke tvivlsomt for den her af mig opstillede Form, idet den endog er i den Grad beslægtet med Hebras Lichen scrofulosorum, at det har hændt, at et og samme Individ den ene Gang er kommet ind i Hospitalet med en utvivlsom Lichen scrofulosorum, en anden Gang med et Udslet væsentlig paa de samme Lokaliteter, men saa afglattet,

---

1 Monatsh. f. prakt. Dermatologie. B. XI, 1890, No. 12, S. 581.
2 Annales de Dermatologie, 1892, P. 287.

uden mindste Spor af Papeldannelse, og en saadan Tilbøielighed til at vædske, ialfald paa enkelte Steder, at Udslettet nødvendigvis maatte betegnes som et Ekzem. Det kan ogsaa forekomme, at, medens Udslettet i det Store og Hele optræder uden Papler, en enkelt Flæk eller et enkelt Parti af Huden kan vise en svag Antydning til cirkumpilære Papeldannelser som ved Lichen scrofulosorum. Der er altsaa en saadan gradvis Overgang mellem begge disse Udsletsformer, at de paatagelig er ganske af samme Natur og Oprindelse. Ikke desto mindre anser jeg det foreløbigt for nyttigt og nødvendigt at beskrive og opstille særskilt den ekzematøse Variant, fordi den, naar den optræder ublandet og ren, ellers ikke af Lægen vil blive erkjendt for, hvad den er, nemlig som et Udslag af den bacillære Infektion, hvilket dog øiensynlig kan være af stor praktisk Betydning.

Dette Eczema scrofulosorum forekommer da ligesom Lichen scrofulosorum især hos Børn og yngre Individer. Det optræder navnlig med mere eller mindre infiltrerede, rødlige eller undertiden gulrøde Flækker og større udbredte Flader, der oftest kun er afskallende, men undertiden ogsaa delvis vædskende og krustebelagte. Disse Flækker og Flader danner ofte circinate og gyrate Figurer. Især paa Underextremiteterne forekommer heller ikke sjelden foruden de nævnte Flækker og Flader ogsaa større og mindre Papler, de større undertiden med Overgang i Pusteldannelse. Det kan forekomme, at de større Flækker og mindre Flader under Involutionen, før de svinder ganske, viser et Afslutningsstadium med smaae cirkumpilære Papler, der minder om en Lichen scrofulosorum. Ogsaa Lokalisationen svarer i mange Henseender til den vanlige Udbredning af en Lichen scrofulosorum. De foretrukne Regioner er saaledes For- og Bagfladen af Torax, den udvendige Flade af Overarmene med den tilgrændsende Del af Underarmenes Hud, samt Underextremiteterne, især deres udvendige og forreste Flade. Meget hyppig, næsten konstant, er desuden pars capillata angreben, og Sygdommen frembyder her enten Billedet af en Pityriasis capillitii eller af et vædskende impetiginøst Ekzem eller undertiden ogsaa et Billede, der minder om en Seborrhoea asbestina. Alle disse forskjellige Former af Udslettet paa pars capillata udmærker sig imidlertid, sammenlignet med lignende Former af anden Natur, ved den overordentlige Lethed og Hurtighed, hvormed de viger for en bestemt Behandling, navnlig for nogle faae Indgnidninger med Bly-

salve, en Behandling, der forøvrigt idethele viser sig særdeles effektiv ligeoverfor Sygdommen, hvorsomhelst den optræder. Udslettet viser sig gjerne udtalt symmetrisk i sin Optræden, og der er ofte ogsaa Antydning til „vertikal Korrespondens". Nogen stærkt fremtrædende Kløe ledsager ikke dette Ekzem. Den her i korte Træk skildrede Ekzemform udmærker sig endelig ved, at den er tilbøielig til at recidivere og altid væsentlig i samme Form og paa de samme Lokaliteter. Den er ligesom Lichen scrofulosorum temmelig sjelden.

Jeg skal her meddele to udprægede Tilfælde af Sygdommen fra Rigshospitalets Hudsygeafdeling. I det første af dem behandledes Vedkommende to Gange i Afdelingen for gjentagne Udbrud.

I. Tilfælde: K. E. P., 18 Aar, Kjørerkarl, indkom første Gang 5te Febr. 94. Status præsens: Huden paa pars capillata føles haard, stram og infiltreret. Den er dækket af graagule Kruster paa hyperæmisk Bund. Haaret er noget tyndt. Bag Ørene og i Panden langs Haarranden er Huden ligeledes hyperæmisk og infiltreret, dels vædskende dels skjæl- og krustebelagt.

Paa Forfladen af Trunkus, særlig paa Torax, tabende sig nedover Underlivet mod Symfysen, paa hele Rygfladen, stærkest fremtrædende over regiones supra- et infraspinatæ samt regio interscapularis, paa Armenes Strækkeside omtrent til midt ned paa Forarmen sees store, tørre, klidagtig afskallende og let infiltrerede, lyserøde, sammenflydende Flækker og Flader af uregelmæssige gyrate Former.

Paa Udsiden af Laarene og Nates sees spredte, deskvamerende Flækker, der tildels er ringformige. Paa Læggenes udvendige Flade sees talrige fra knappenaalshoved- til hampefrøstore Papler, der tildels er skorpedækkede. Indimellem Paplerne sees ogsaa her spredte Flækker af den ovenfor beskrevne Beskaffenhed. — Patienten er skrofulo-tuberkuløs og har som Barn havt „Kjærtler i Øinene."

Historia morbi: Patienten har i mange Aar lidt af Udslet i Hovedet, særlig med Udbrud hver Vinter. (Han angiver forøvrigt, at han i 6 Aars Alderen har brændt sig i Hovedet ved at slaa Petroleum over sig).

For nogle Uger siden exacerberede Udslettet, først paa Hovedet, hvorefter det efterhaanden optraadte ogsaa paa hele Kroppen i den ovenfor beskrevne Form. Udbruddet var ikke ledsaget af Forstyrrelser i Almenbefindendet.

Der forordnedes Arsenikdraaber indvendigt samt Blysalve paa Hovedet og Kroppen og Blyvandsliniment paa Læggene.

Den $^{28}/_{3}$ 94 udskreves han helbredet; der er da anført: Huden overalt glat, neppe Spor af Hyperæmi tilbage, hverken paa pars capillata eller paa andre Dele af Legemet.

Henved et Aar senere, den 28de Januar 95, kom han atter ind i Hospitalet med et nyt Udbrud af Sygdommen. Han berettede, at han ved Juletider 94 led Skibbrud — han for nu tilsøs — og han gik ved den Leilighed i vaade Klæder i fire Døgn. Umiddelbart efter dette var nu Ekzemet brudt ud paany. Ved Optagelsen i Hospitalet denne Gang er status præsens skildret af en anden Praktikant paa følgende Maade:

Paa Halsen har Patienten svulne Glandler. Huden paa Pars capillata er haard, stram og infiltreret samt dækket af stribeformig anordnede graagule Kruster, som følger Haarenes Retning og indeslutter disse. Haaret noget tyndt.

I Panden langs Haarranden samt bag begge Øren er Huden ligeledes infiltreret og rød samt deskvamerende.

Paa Kroppens Bagflade, særlig i Regio interscapularis, tabende sig nedover mod Nates, sees talrige tørre, klidagtig afskallende og let infiltrerede, lyserøde, konfluerende Pletter og plaques af uregelmæssige Former. Epidermis er overalt tør. Et Par Steder sees kronestore, graagule Kruster.

Paa den nedre Halvdel af Torax fortil sees enkelte spredte, fra hampefrø- til bønnestore, lyserøde Flækker af samme Beskaffenhed som ovenfor beskrevet.

Symmetrisk udbredt paa begge Armes Strækkeside til midt ned paa Underarmene sees lignende Flader som paa Kroppens Bagflade, paa venstre Underarm desuden talrige Kruster.

Paa Forsiden af begge Laar sees talrige, intens røde Papler af Naalehoveds til vel Hampefrøs Størrelse samt indimellem disse et Par ringformige, deskvamerende Flækker.

Paa Læggene, særlig paa den udvendige Side, sees lignende symmetrisk anordnede Pletter og plaques. Ligesaa sees under begge Malleoli symmetrisk optrædende plaques.

Der forordnedes atter Arsenikdraaber, Blysalve paa Hovedet og paa de øvrige angrebne Hudpartier en Salve bestaaende af lige Dele Blysalve, Lanolin og Oleum olivarum.

Allerede efter ikke fuldt en Maaned, den $^{26}/_{2}$ 95, udskreves han helbredet. Der er da anført: Hovedhuden er nu ren og glat, uden Injektion. Paa Legemet forøvrigt sees gulbrune, svagt pigmenterede Tomter efter de tidligere Flækker.

Som det sees, har Tilstanden ved begge disse forskjellige Udbrud af Sygdommen kunnet beskrives med næsten de samme Ord. Kun har Udslettet den sidste Gang været mindre fremtrædende paa Forfladen af Trunkus og paa Underextremiteterne. Patienten var udtalt

skrofulo-tuberkuløs; men det var ved den første Indlæggelse forsømt at fremhæve i Syge-Journalen Glandelsvulsten paa Halsen.

II. Tilfælde: Dagny E. L., 9 Aar, Snedkers Datter, indkom i Hospitalet 26/1 95. Status præsens: Over Hoved, Trunkus og Extremiteter sees et gjennemgaaende symmetrisk udbredt Exantem, der paa Hovedet væsentlig frembyder vædskende og krustebelagte Partier, paa Trunkus og Extremiteterne mere røde, deskvamerede Flader.

Forfladen af Trunkus er forholdsvis fri; dog sees ogsaa her en let Deskvamation, og Huden føles noget ru. Paa Bagfladen er Afskallingen rigeligere og Huden mere rød og infiltreret. Opad over begge Skapularregioner sees en Del større og mindre, dels røde og noget vædskende, dels krustebelagte Partier.

Paa Extremiteterne viser Udslettet en udtalt Symmetri, tildels ogsaa vertikal Korrespondens. Strækkesiden af Overarmene og Forfladen af Laarene viser saaledes fuldstændig tilsvarende Billeder af en rød, stærkt infiltreret Flade, der delvis er dækket af rigelige, hvidlige større Skjæl. Hist og her sees indtørrede gulagtige Kruster. Underarmene er mindre angrebne, dog er ogsaa her Huden rødlig, infiltreret og desquamerende, tildes ogsaa krustebelagt. Hænderne er fuldstændig frie. — Paa Læggene sees symmetrisk over den øvre Trediedel af Tibias Forflade en lignende jævnt udbredt Infiltration og Deskvamation som paa Laarene. Fra dette Parti strækker Infiltrationen sig stribeformig nedover langs Crista tibiæ og afgrænses til Siderne fra den her mere normale Hud ved en skarpt markeret rød Rand. Paa Ind- og Udsiden af Læggene er der større normale Hudpartier, paa hvilke der skarpt markerer sig en Del større og mindre, dels ringformige, dels mere gyrate Flækker og Flader, hvis Midtparti er involveret, medens Randene er røde, infiltrerede og tildels besatte med smaae knappenaalshovedstore Papler.

Nedenfor begge Malleoli interni sees symmetrisk paa begge Fødder en Samling røde krustebelagte Follikuliter, ligesom ogsaa en let Deskvamation sees under begge Fodsaaler, paa begge Sider indskrænket til Konkaviteten ved indre Fodrand.

Paa Pars capillata capitis sees i Isseregionen en Del ert- til nødstore, krustebelagte, tildels vædskende Partier.

Over Ansigtet er Ekzemet stærkt udbredt. Paa Panden, Kinder, Næsen og omkring Ørene og de tilgrændsende Dele af Halsen sees Huden rød og storskjællet afskallende, dels vædskende og krustebelagt. Bag Ørene er der vædskende Ragader.

Venstre Øienlaag er rødt og opsvulmet og Cilierne sammenklæbede af Sekret. Venstre Konjunktiva er stærkt injiceret og Kornea fordunklet; opad tilhøire sees et Par større Flyktæner. Der er stærk Lyssky, Taareflod og Blefarospasme.

Patienten ser anæmisk ud. — Hun har efter Moderens Sigende været bleg og svagelig siden Fødselen. I 3 Aars Alderen begyndte Øienaffektionen, som siden stadig har været tilstede i større og mindre Grad trods Behandling.

I Slutningen af Oktober 94 begyndte hendes Ekzem at vise sig paa Læggene med lignende ringformige Efflorescenser som nu, ogsaa Laarene og Skuldrene var angrebne. Ekzemet gik tilbage, da hun for ni Uger siden fik Skarlagensfeber, men brød atter frem med større Heftighed end før for omkring fire Uger siden.

Der forordnedes Tran og Jernkinin-Vin. Udvendigt anvendtes forskjellige Salver og Blyvandsliniment samt tilsidst en Svovl-Zinksalve, som viste sig meget virksom. Den 24de Mai 95 er anført: Tomterne efter det symmetriske Udslet paa Ryg, Bryst og navnlig paa Strækkesiden af Extremiteterne sees endnu tydelig. Paa Brystet sees desuden tydelig de enkelte Pletter ligesom at dannes af en Mængde konfluerende, naalehovedstore, blege, perifollikulære Papler. Den $^{11}/_{6}$ udskreves hun helbredet.

Dette Tilfælde er ligesaa udpræget som det første, og man ser, hvor mærkværdigt de ligner hinanden trods Forskjellen i Alder og Kjøn. Ogsaa denne sidste Patient var et i høi Grad skrofulo-tuberkuløst Individ, som blandt andet i Aarrækker havde lidt af tuberkuløse Oftalmier. Vi ser hos denne Patient ogsaa en Antydning til det nære Slægtskab med Lichen scrofulosorum i de krandsstillede Papler i Randen af Flækkerne paa Læggene. De nævnte Follikuliter paa Fødderne antyder maaske ogsaa en Tilnærmelse til den første af de ovenfor beskrevne Udsletsformer. Ikkedestomindre er Tilfældets gjennemgaaende ekzematøse Karakter klar og umiskjendelig ved de mange vædskende og krustøse Symptomer.

Ved de ovenfor meddelte to typiske Tilfælde antager jeg, at det her opstillede Eczema scrofulosorum maa ansees som en vel etableret klinisk Form, og jeg tvivler ikke paa, at Iagttagelser fra andre Fagmænd vil komme til at stadfæste mine, ihvorvel udprægede Tilfælde, som anført, idethele er sjeldne. Lettere Tilfælde derimod med en mere begrændset Udbredning er langt hyppigere og hører til den daglige Praxis. Navnlig angribes Ansigtet og den øverste Del af Halsen hos skrofulo-tuberkuløse Børn og yngre Individer af et skvamøst Ekzem af denne Art. De enkelte plaques eller Flækker, især paa Halsen, viser da ofte Antydning til Dannelsen af let fremtrædende cirkumpilære Papler.

Hvad Benævnelsen, Eczema scrofulosorum, angaar, da har jeg foreløbigt valgt denne Betegnelse for ogsaa ved selve Navnet at minde om Formens nære Slægtskab med Lichen scrofulosorum. Om et af Eddowes i 1893 beskrevet Tilfælde af „tuberkuløst Ekzem“ hører hid, ved jeg ikke. Det var tørt og optraadte paa temmelig indskrænkede Lokaliteter.

Meget nær beslægtet med denne Ekzemform er utvivlsomt det af Dr. Gastou den 1ste April 96 i „Société de Dermatologie“ i Paris fremstillede Tilfælde. Dr. Gastou's Meddelelse bærer Overskriften: „Dermite eczematiforme en placards et tuberculisation“. Det er forøvrigt betegnende, hvor liden Forstaaelse Dr. Gastou paa dette Tidspunkt fandt hos sine tilstedeværende Kolleger (Annales de Dermatologie, 1896, P. 512).

Før jeg forlader dette Afsnit, vil jeg udtrykkelig bemærke, at jeg ikke nærer nogen Tvivl om, at der, foruden de to ovenfor nævnte, endnu gives andre Former af Ekzem, der maa henføres til Tuberkulosens Udsletsformer, og som maa gjøres til Gjenstand for nærmere Undersøgelse. Navnlig gives der vistnok ialfald en saadan Form hos ganske smaae Børn. Jeg skal her kun i al Korthed nævne, at der hos Smaabørn især paa Forarmenes Strækkeside undertiden kan iagttages smaae, spredte, neppe naalespidsstore, perifollikulære, blege Papler, som efter min hidtidige Erfaring er et temmelig sikkert Tegn paa Tuberkulose i indre Organer hos Barnet. Paplerne er stærkt kløende, og Spidsen af dem er derfor gjerne afkloret og dækket med en minimal liden Kruste. Samtidig har ofte Barnet et vædskende Ekzem paa andre Steder af Legemet, især i Ansigtet.

Meget nær beslægtet med de her nævnte, yderst smaae, blege, nærmest ekzematøse Papler paa Strækkesiden af Forarme og tildels Lægge, er utvivlsomt de paa de samme Lokaliteter hos Smaabørn optrædende perifollikulære Pustler, som Colcott Fox og Radcliffe Crocker har beskrevet under Navn af „Akne scrofulosorum in infants“. Se: The British Journal of Dermatology, 1895. P. 341.

Der er vel ganske vist dem, som gruer ved at se denne Mangfoldighed af Former opstillede; men det maa erindres, at det sker for at fremme en fuldkomnere Indsigt og derigjennem forberede en enklere og sandere Opfatning af det hele Emne.

Jeg har ovenfor forsøgt at vise den indbyrdes Sammenhæng

mellem de foran særskilt beskrevne Former og deres Overgang i hinanden, og tillige, hvorledes alle disse Former forekommer næsten udelukkende hos paaviselig skrofulo-tuberkuløse, saa disse Affektioners Afhængighed af og Udspring fra Tuberkulosen ikke kan ansees tvivlsom. Det staar nu kun tilbage ogsaa at bevise dette for en Sygdomsform, hvis nære Forbindelse med den foran som Lupus erythematosus disseminatus beskrevne Affektion ovenfor er paavist, nemlig for:

Lupus erythematosus discoides.

Af alle de her omhandlede Udsletsformer er Lupus erythematosus discoides den tidligst beskrevne og bedst kjendte. Men ikke destomindre er endnu i dette Øieblik Meningerne om denne Hudsygdoms Afhængighed af Tuberkulosen meget delte. De allerfleste Fagmænd, navnlig i Tydskland, har lige indtil Datum været tilbøielige til at negte enhver saadan Sammenhæng. Kun enkelte franske og engelske Fagmænd, navnlig Besnier og Hutchinson, har allerede meget tidligt forfegtet den Anskuelse, at Lupus erythematosus er et Udslag af Tuberkulosen, uden at nogen af dem dog har forsøgt nærmere at forklare Forholdet med denne Konnex. Forlængst ved mine kliniske Iagttagelser ledet til samme Opfatning, men paa samme Tid gjennem den mikroskopiske Undersøgelse fuldstændig paa det Rene med, at der ved Lupus erythematosus ikke handledes om nogen Hudtuberkulose i egentlig Forstand, forsøgte jeg at forklare Forholdet gjennem Indvirkningen af Tuberkelbacillens Toxiner paa visse af Hudens Nervecentrer, navnlig de vasomotorisk-trofiske Centrer. Uagtet jeg intetsteds paa Tryk, saavidt jeg erindrer, har fremsat denne min Anskuelse, har den dog været almindelig kjendt, og citeres, blandt andre, i faae Ord, men korrekt af Dr. Arning i Deutsche med. Wochenschrift, 1890, No. 50, under Diskussionen om Tuberkulinet. Malcolm Morris[1] omtaler ligeledes i sit Indledningsforedrag over Lupus erythematosus ved den dermatol. Kongres i Wien 1892 min Hypotese, men kun for at misbillige den, idet han negter enhver Forbindelse mellem denne Sygdom og Tuber-

[1] 2. Internationaler Dermatol. Kongres. Bericht etc. S. 343.

kulosen. Ogsaa Professor Jadassohn,[1] der ligeledes nylig citerer Hypotesen korrekt, finder den mindre plausibel, og ved samme Leilighed fremhæver han med Rette, at der endnu ikke foreligger noget statistisk Bevismateriale for den ætiologiske Sammenhæng overhovedet mellem den diskoide Form af Lupus erythematosus og Tuberkulosen. Han udtaler ligeledes med Rette, at Bevisbyrden paahviler dem, der fremsætter Paastanden. I Erkjendelse heraf har jeg derfor i de senere Aar havt min Opmærksomhed rettet herpaa og har i dette Øiemed i min Privatpraxis gjort Optegnelser med Hensyn til de Individers almindelige Sundhedstilstand, som har konsulteret mig for Lupus eryth. discoides.

Jeg skal her tabellarisk anføre samtlige disse Tilfælde:

Navn	Alder	Alder ved Sygd.s Udbrud	Lokalisation	Tuberkuløse Symptomer hos Patienten selv	Tuberkulose hos nære Slægtninge
1) Fru M.........	43	37	Næsten hele Ansigtet: Næse, Kinder, Hage, Tindinger.	I høi Grad „kjærtelsvag" som Barn, „formelig blind i 8 Aars Alderen" af Kjærtelsygdom i Øinene, Udflod af Ørene i lange Tider. Nu Kjærtelhævelser paa Halsen. Flækker paa Kornea.	
2) Frøken M. L...	17	16	Paa begge Kinder og paa Hænderne.	I 3 Aars Alderen Ulceration paa Øiet. For 2 Aar siden opereret for Kjærtelsvulst paa Halsen, hvor der fremdeles findes betydelige Glandelsvulster.	
3) Mina J.	32	31	Paa Næsen samt paa Fingrene.	Udtalt skrofulo-tuberkuløs: Kjærtelsyg i Barnealderen, „brugte Tran i Mængde". Fremdeles talrige svulne Glandler paa Halsen.	Moderen og en Søster døde af Lungetæring.

[1] Artikelen Lupus erythematosus i: Ergebnisse der allgem. Pathologie u.s.w. von Lubarsch und Ostertag.

Navn	Alder	Alder ved Sygd.s Udbrud	Lokalisation	Symptomer af Tuberkulose hos Patienten selv	Tuberkulose hos nære Slægtninge
4) Fru Olava L...	44		Begge Kinder.	Havde i 4 Aars Alderen suppurerende Kjærtelbylder paa Halsen, hvorefter nu Ar.	
5) Frøken B......	32		Pars capillata.	Led som Barn af langvarige Kjærtelsaar paa Halsen, som har efterladt Ar.	
6) Frk. Ingeborg R.	26		Næsen og venstre Kind.	Vil selv aldrig have lidt af Kjærtelsyge.	Søsteren er af mig behandlet for tuberkuløse Flyktæner og Tuberkulosis cutis og døde af Lungetæring.
7) Mathilde O....	11	5	Størstedelen af Ansigtet: Næse, Læber, Kinder, Tindinger, Ørene og Baghovedet samt Forarme og Hænder.	I 3 Aars Alderen suppurerende Kjærtler paa Halsen, hvilke aabnedes af Læge. Ogsaa nu betydelige Kjærtelhævelser paa Halsen.	
8) Ingvald. O.....	16½		Næse, Kinder, Øren og Hage.	Ved selv ikke om nogensinde at have lidt af manifeste Symptomer af Tuberkulose. Han ser dog svag og tendre ud.	En Søster blev 18 Aar gl. opereret for Tuberkler i Underlivet.
9) Frk. Sofie P. ..	26	25	Næsen.	Vil ikke have havt Kjærtler som Barn. Men der er nu betydelige Kjærtelhævelser paa Halsen. Hun ser idethele sygelig og bleg ud.	

Navn	Alder	Alder ved Sygd.s Udbrud	Lokalisation	Symptomer af Tuberkulose hos Patienten selv	Tuberkulose hos nære Slægtninge
10) Frk. Ingeborg H.	29	20	Næse, Kinder, Pande, Hage, Øren, Baghovedet (pars capillata). Haandrygge og Forarme.	Først for 5 Aar siden optraadte store Kjærtelsvulster paa Halsen, som for 4 Aar siden fjernedes ved Operation. Der udtoges 2 svulne Kjærtler. Nu atter Kjærtelsvulster paa Halsen.	
11) H. O. Ans....	30	24	Ansigt, Øren og Hænder.	Stærkt svulne Glandler under Hagen.	En 10 Aar yngre Broder i høi Grad kjærtelsvag.
12) Fru And......	32	20	Næsen og Kinderne.	Hun selv vil aldrig have lidt af noget skrofulo-tuberkuløst Symptom.	En Broder har jeg behandlet for ganske enorme Kjærtelhævelser paa Halsen.
13) Fru S. O.....	33	33	Begge Kinder.	Voldsom Glandelsvulst i Axillen og paa Halsen Operation.	
14) Frøken F. O..	16	16	Begge Kinder.	Saa stærkt svulne Glandler paa Halsen, at denne var aldeles skjæv og difform.	
15) Hanna A.....	59	56	Pars capillata.	Har, som det synes, aldrig lidt af manifeste skrofulo-tuberkuløse Symptomer.	Heller ingen tuberkuløse Slægtninge.
16) Oline A......	19		Begge Kinder.	En lang Række af svulne Kjærtler paa begge Sider af Halsen, især dog paa venstre.	
17) Thalette E....	20	16	Høire Kind.	Havt „Kjærtler“ siden 7 Aars Alderen. Nu store prominente Kjærtelsvulster paa begge Sider af Halsen.	

Navn	Alder	Alder ved Sygd.s Udbrud	Lokalisation	Symptomer af Tuberkulose hos Patienten selv	Tuberkulose hos nære Slægtninge
18) Fru B........	51	50	Næse, Øren, Hænderne med Fingrene.	Skrofuløse Oftalmier som Barn. I den voxne Alder svulne Kjærtler paa Halsen, hvilke dog nu er svundne.	
19) Fru M........	43	40	Pars capillata (meget udbredt).	Hun selv aldrig skrofulo-tuberkuløse Symptomer.	Moderen og en Morbroder døde af Lungetæring.
20) Fru R........	44	42	Næsten over hele Ansigtet.	Langvarigt, meget udbredt impetiginøst Ekzem i 15 Aars Alderen.	
21) Emilie A.	34	32	Lup. eryth. disc. faciei.	Høire Kornea viser hvidlige Fordunklinger efter skrofuløse Oftalmier i Barnealderen.	
22) Gulette L.....	30	27	Lup. eryth. disc. faciei.	Helt igjennem skrofulotuberkuløs fra den tidlige Barndom. Hvide Pletter paa høire Kornea. Store Ar paa Halsen efter suppurerende Glandler. Nu rigelige svulne Glandler saavel paa Halsen som under Hagen.	
23) Frøken A. H..	35		Over omtrent hele Ansigtet og Ørene.	Svulne Kjærtler paa Halsen.	Faderen og 2 Sødskende døde af Tuberkulose.
24) Alma S.......	12½		Ansigtet.	Helt igjennem skrofulotuberkuløs. Opereret for Bentuberkulose i Arme og Skulder.	

Navn	Alder	Alder ved Sygd.s Udbrud	Lokalisation	Symptomer af Tuberkulose hos Patienten selv	Tuberkulose hos nære Slægtninge
25) Theodora M. .	11		Ansigtet.	Ingen tydelige skrofulo-tub. Symptomer. Ser dog bleg og lymfatisk ud.	
26) Emma N.	26		Ansigtet.	Selv ingen tuberkuløse Symptomer.	En Tante død af Lungetæring.
27) Karoline J. . . .	35	34	Næsen.	Suppurerende Glandler paa Halsen i 6 Aars Alderen, hvorefter nu Ar.	
28) Fru Eg.	46	28	Næsten hele Ansigtet. Desuden paa Pars capillata	Ingen skrofulo-tuberkuløse Symptomer. Ser meget svag ud.	Ogsaa Slægten skal være fri for Tuberkulose
29) Frøken Anna A.	39		Begge Kinder.	Helt igjennem skrofulo-tuberkuløs. Gjentagne Gange skrofuløse Oftalmier. Kjærtelhævelser paa Halsen. „Tæt i Næsen.“	
30) Fru A.s	54	53	Apex nasi og Pars capillata.	Ingen tydelige skrofulo-tuberkuløse Symptomer. Dog idethele meget svag.	
31) Fru Antonette K.	47		Kinder, Øren og Hænder.	Som Barn meget ofte „Saar i Næsen“.	En Broder led af skrofuløse Oftalmier, en Søster død af Lungetæring.
32) Fru F.	45		Ansigtet og Pars capillata	Skrofuløs i Barndommen: Øiensygdomme og Kjærtler paa Halsen.	
33) Frøken O.	37		Næsen og Kinderne.	I 20 Aars Alderen suppurerende Kjærtler paa Halsen.	

Navn	Alder	Alder ved Sygd.s Udbrud	Lokalisation	Tuberkuløse Symptomer hos Patienten selv	Tuberkulose hos nære Slægtninge
34) Frøken H.....	39		Pars capillata.	Ar paa høire Side af Halsen efter suppurerende Glandelsvulster i 20 Aars Alderen. Suppurationen varede i 2 Aar. Endnu fremdeles svulne Glandler omkring Arrene.	
35) Even S.......	64	50	Hele Ansigtet og Ørene samt Haandrygge og Fingre.	Selv ingen tuberkuløse Symptomer.	En Broder og en Søn stærkt „kjærtelsvage".
36) Alfred S......	44	38	Næsen og begge Kinder.	Skrofuløse Oftalmier i Barndommen, hvorefter hvidePletter paaKornea. Svulne Nakkeglandler, især paa venstre] Side.	

Hos nøiagtig to Trediedele af de her opførte 36 Patienter er der altsaa paavist tydelige Tegn paa Skrofulo-Tuberkulose hos den Syge selv, og dog har jeg ikke medregnet hverken No. 31, der som Barn „meget ofte led af Saar i Næsen", og som vel ogsaa ganske vist har været bacillært inficeret, saameget mere som hendes nære Slægt ogsaa har været det — eller No. 20, som i 15 Aars Alderen havde lidt af et langvarigt, meget udbredt impetiginøst Ekzem. Dette Resultat peger dog tydelig hen paa en Sammenhæng ogsaa mellem den diskoide Form af Lupus erythematosus og Tuberkulosen; thi det vil ikke være muligt hos to Trediedele af vor voxne Befolkning idethele at paavise manifeste ydre Tegn paa Tuberkulose.

Af de 12 Patienter, som ikke har frembudt tydelige Tegn paa Skrofulo-Tuberkulose, har de 6 havt nære Slægtninge, som har været tuberkuløse. Det Tilfælde, hvor kun en Tante havde været inficeret, har jeg ikke medregnet. Af samtlige de 36 ovenfor tabellarisk opførte Syge, har der altsaa hos de 30 eller hos over 83 % været paavist Tuberkulose enten hos Vedkommende selv eller hos hans allernærmeste

Slægtninge. Det bør maaske her tilføies, at visselig flere af de ovenfor opførte Patienter har havt nære tuberkuløse Slægtninge end de, for hvem det paa Tabellen er anført, idet jeg i Regelen kun da har stillet Spørgsmaal om Tuberkulose hos Slægtninge, naar den ikke tydeligt kunde paavises hos den Syge selv.

Den Omstændighed, at Lupus erythematosus, som vi altsaa har seet, forekommer i en Del Tilfælde — her altsaa i 16 til 17 % —, hvor ingen tidligere eller i Øieblikket tilstedeværende tuberkuløse Symptomer kan paavises hverken hos den Syge selv eller hans nærmeste Slægt, vil nutildags ikke kunne bruges som noget afgjørende Argument imod denne Hudsygdoms Afhængighed af Tuberkulosen, da enhver jo nu ved, hvor hyppig den latente Tuberkulose i Virkeligheden er. Det hænder jo desuden ikke saa sjelden, at den, der lider af en Lupus erythematosus og fra først af ellers synes fuldstændig frisk og sund, ikke destomindre efter kortere eller længere Tid alligevel viser sig at være helt igjennem tuberkuløs. En saadan Kasus har man saaledes i det som No. 10 paa Tabellen opførte Tilfælde, hvor nemlig Kjærtelhævelserne først optraadte fire Aar efter, at hendes Lupus erythematosus havde udviklet sig. Et lignende Exempel har man i en ved Rigshospitalets Poliklinik i 1894 behandlet 46-aarig Blikkenslager. Denne Mand havde ogsaa i flere Aar lidt af Lupus erythematosus, men forøvrigt frembudt et i enhver Henseende blomstrende Udseende, da der saa begyndte at udvikle sig saa voldsomme tuberkuløse Glandelsvulster, at han 6 Gange maatte underkaste sig Operation for at faa dem fjernede. Trods disse mange Operationer voxede Glandlerne dog stadig paanyt frem, og han var med sine voldsomme, tildels suppurerende Glandelhævelser i en beklagelsesværdig Forfatning, mager og hektiserende, da jeg gav ham det Raad kun at anvende Blyvandsomslag. Under Brugen af disse svandt Glandlerne næsten fuldstændig ind, medens han samtidig efterhaanden gjenvandt sit tidligere sunde Udseende. Hans Lupus erythematosus var der dog fremdeles Rester af, da han sidste Gang i April 97 fremstillede sig ved Poliklinikken. I denne Forbindelse kan ogsaa nævnes et særdeles interessant Tilfælde af en med mange gjentagne akute Udbrud forløbende Lupus erythematosus disseminatus, Kaposi, hvilket i 1884 behandledes i Rigshospitalets Hudsygeafdeling, medens Bidenkap var Afdelingens Overlæge. Sygdommen varede idethele noget over

et halvt Aar og endte med Døden, idet der under Sygdommen udviklede sig en meget rapid forløbende Lungetuberkulose. Tilfældet er behandlet under Diagnosen „Akne", da Billedet ved Indkomsten i Hospitalet væsentlig svarede til den ovenfor som Lupus erythemat. disseminatus beskrevne Form med dens papuløse og pustellignende Efflorescenser. Men under Sygdommens Forløb udviklede der sig paa de forskjelligste Dele af Legemet talrige begrændsede erytematøse Flækker og Flader tildels af hæmorrhagisk Karakter og tildels med Bulladannelser.

Foruden den ovenfor meddelte, rigtignok endnu temmelig faatallige Statistik taler som et særdeles vægtigt Argument ogsaa for den discoide Forms Afhængighed af Tuberkulosen det Faktum, at denne Form klinisk kombinerer sig med den disseminate Form, for hvis Vedkommende der, ligesaalidt som for Lichen scrofulosorum, kan herske mindste Tvivl om dens Sammenhæng med Tuberkulosen. Alle disse Former danner, som vi har seet, en eneste, i hinanden lænket Kjede, der, som i Indledningen bemærket, i sin Helhed og for hvert enkelt Led umiskjendeligen viser hen til den bacillære Infektion som sin Aarsag og sin Kilde.

Hvad det nu er, som afgjør, hvilken af de beskrevne Udsletsformer der i hvert enkelt Tilfælde kommer tilsyne paa Huden som Følge af den bacillære Infektion, er et Spørgsmaal, som ganske vist ikke fuldt ud kan besvares. Men at Individets Alder her ialfald spiller en væsentlig Rolle, er øiensynligt. Det er saaledes navnlig i Barnealderen, at det tuberkuløse eller skrofuløse Ekzem forekommer, og den med dette saa overmaade nær beslægtede Lichen scrofulosorum optræder heller ikke sjelden allerede i Barnealderen, om den end først omkring Puberteten bliver forholdsvis hyppigere. Til Lichen scrofulosorum slutter sig derpaa den her som Lup. eryth. disseminatus beskrevne Form, hvilken, som vi af Sygehistorierne saa, allerede griber noget over i den modnere Alder, og endelig optræder Lupus erythematosus discoides meget hyppig i den modne Alder og ikke saa sjelden endnu noget senere. At denne sidste Form forekommer i Barnealderen, ansees derimod som en temmelig stor Sjeldenhed, og det er derfor et mærkeligt Tilfælde, at der blandt de ovenfor opførte 36 Tilfælde forekommer ikke mindre end 3 Børn. Hos det ene af disse, No. 7, er Sygdommen endog optraadt saa tidligt som i 5 Aars Alderen. Paa den anden Side ser vi, at Sygdommen i ikke

mindre end 4 Tilfælde er optraadt saa sent som i Alderen fra 50 til 56 Aar. Den ældste af Patienterne var ved Iagttagelsen 64 Aar.

Med Hensyn til de Argumenter, der ganske særlig har været anførte mod Antagelsen af en Sammenhæng mellem denne vanlige, diskoide Form af Lupus erythematosus og Tuberkulosen, da har disse hovedsagelig været for det første Umuligheden af, trods al Søgen, at kunne paavise Tuberkelbacillen i de syge Væv, for det andet de mange hidtil aldeles forgjæves foretagne Inokulationsforsøg paa Dyr med disse syge Vævsdele, og endelig den ofte manglende Reaktion ligeoverfor Tuberkulinet. Hvad de to første Indvendinger angaar, da gjælder jo gjennemgaaende ganske det samme for Lichen scrofulosorum, hvis øiensynlige Sammenhæng med Tuberkulosen jo ikke desto mindre er almindelig anerkjendt, og med Hensyn til den manglende Reaktion ligeoverfor Tuberkulinet, da blev saavel en universel som lokal Reaktion ogsaa ved Lupus erythematosus saavidt hyppig iagttagen, at de i denne Henseende gjorte Forsøg synes mig at tale lige saa meget for som imod denne Sygdoms intime Forhold til Tuberkulosen.

Men kommer man end, som vi ovenfor har seet, ad den kliniske Erfarings Vei til det Resultat, at der nødvendigvis maa bestaa et Forhold mellem Tuberkulosen og de her omhandlede Udsletsformer, behøvede dog dette Forhold, kunde man indvende, ikke nødvendigvis at være et direkte. Det kunde f. Ex. tænkes, at Tuberkulosen kun var et disponerende Moment, der forberedte Jordbunden for en anden Infektion. Og i Virkeligheden har ogsaa mange, især i Tydskland, været stærkt tilbøielige til at anse særlig Lupus erythematosus som en ganske selvstændig og specifik Infektionssygdom, uagtet man hidtil ikke har været istand til at paavise nogen Mikrobe. Men det forekommer mig ganske unødigt og urimeligt at opstille en saadan Hypotese og fordre en anden Infektion, naar man allerede har den tuberkuløse tilstede, der, saavidt jeg indser, er fuldstændig tilstrækkelig til at forklare de Symptomer, man forefinder saavel ved Lupus erythematosus som ved de øvrige her omhandlede Sygdomsformer.

Allerede da jeg i sin Tid leilighedsvis fremsatte den Mening, at de symmetrisk optrædende Flækkers Fremkomst ved den makulo-anæstetiske Form af Lepra skyldtes en central Indvirkning af Leprabacillens Toxiner paa Hudens og muligens samtidig paa de perifere

Nervers vasomotoriske Centrer,[1] allerede dengang var jeg stærkt inde paa den samme Tanke for Lupus erythematosus's Vedkommende, og denne Tanke fik ganske naturlig ny Næring, da jeg i 1886 iagttog det ovenfor omhandlede pludselige, strengt symmetriske Udbrud af en Lupus erythematosus hos de Patienter, som samtidig behandledes med Sulphidum calcicum for sine tuberkuløse Kjærtelhævelser (se: 1ste Sygehistorie). Det laa jo her, som allerede ovenfor antydet, snublende nær at tænke sig Hudsygdommen foranlediget ved en Indvirkning af de i Cirkulation satte Toxiner paa de vasomotoriske Centrer. Thi, hvilken end den egentlige Aarsag til denne Sygdom antages at være: at en Lokalisation som den, man navnlig i de meget begrændsede Tilfælde af Lupus erythematosus iagttager, bestemmes fra et Nervecentrum af, derom kan der jo vanskelig herske nogen Tvivl, og at Vasomotorerne ved ethvert akut Udbrud spiller en fremtrædende Rolle, er jo øiensynligt. Det er saaledes ikke Mangel paa statistisk bevisende Materiale, som Jadassohn (l. c.) mener, men ogsaa her den direkte kliniske Iagttagelse, der har foranlediget mig til i sin Tid at opstille denne Hypotese. Imod denne sidste har man indvendt, at den ofte saa betydelige Langvarighed af Flækkerne skulde gjøre den mindre sandsynlig. Men ser vi hen til de sekundær-luëtiske Udslet, hvis Lokalisation ganske sikkert og nødvendigt — som allerede Hebra med sit Skarpsind indsaa — maa antages at bestemmes fra Hudens vasomotoriske Nervecentrer af, saa findes der ogsaa blandt disse Udslet fra Sygdommens symmetriske Udbrudsperiode Former af betydelig Langvarighed. Og skulde det muligens kunne paavises, at de til de erytemato-lupøse plaques forløbende Nervegrene samtidig med Huden er betændte, da vilde Langvarigheden af disse plaques være endnu lettere forklarlig. Som det ovenfor, under Afsnittet om den mikroskopiske Undersøgelse af den disseminate Form, kan sees, har jeg tidligt været opmærksom paa denne Mulighed, der ogsaa af Jamieson nævntes under den dermatologiske Kongres i Wien 1892. Den bekjendte paafaldende Ømfindtlighed af Flækkerne ved denne Sygdom kunde maaske tyde i denne Retning, selv om man ikke som ved Flækkerne i Lepra kan iagttage en efterfølgende Anæstesi. At vasomotorisk Lammelse af Hudkarrene forekommer

---

1 Et Tilfælde af Polyneuritis acuta indledet med en Purpura rheumatica. Tidsskr. for prakt. Medicin. 1883, Side 278.

ved den disseminate Form af Lupus erythematosus og det vistnok af perifer Oprindelse, er ganske evident ved det Fænomen, som Kaposi har betegnet som „Erysipelas perstans“, og som optræder ganske assymetrisk (i begge de af mig iagttagne Tilfælde). Jeg har i mit Arbeide af 1880, Side 9 og 15 særlig beskrevet og fremhævet denne betydelige og varige Parese og Udvidning af Hudens Blodkar ved denne Tilstand. Jeg har desuden ved Erysipelas perstans iagttaget Neuralgier ved dens Frembrud og senerehen Paræstesier i vedkommende Legemsdel.

Hvorom alting er, en Affektion af visse Nervecentrer som bestemmende for Lokalisationen af de symmetrisk optrædende Flækker ved den discoide Form af Lupus erythematosus er det efter min Mening ganske umuligt at komme fra, og at det netop er Tuberkelbacillens Toxiner, som afficerer disse Centrer, er der, synes det mig, efter det foran anførte al mulig Grund til at antage.

Som det af de ovenfor meddelte Sygehistorier fremgaar, gjælder det alle de her omhandlede Udsletsformer, Lupus eryth. discoides og disseminatus, Lichen scrofulosorum og Eczema scrofulosorum, at de er gjennemgaaende i høi Grad symmetriske i sin Forekomst og Udbredning paa Huden, og de er derfor vistnok ikke alene ætiologisk, men ogsaa *patogenetisk* at henføre til samme Kategori. Med andre Ord, de er samtlige at opfatte som Toksidermier, fra først af indledede ved de tuberkuløse Toxiners Indvirkning paa visse Nervecentrer.

Til Slutning maa det tilføies, at der fremdeles findes nogle Hudaffektioner, med Hensyn til hvilke det er tvivlsomt, hvorvidt de er at henføre til den ovenfor opstillede Gruppe. Dette gjælder saaledes:

Lupus pernio, Besnier, hvilken denne Forfatter anser som en Varietet af Lupus erythematosus, der ikke sjelden giver Anledning til Nekrose sg Ulceration. Andre opfatter denne Form som en virkelig Hudtuberkulose.

Erythema induratum, Bazin, som ganske sikkert beror paa Tuberkulose hos vedkommende Syge, og som især forekommer som store, dybt infiltrerede blaaligrøde plaques paa Læggene. Affektionen giver ogsaa undertiden Anledning til Ulcerationer og optræder ofte uden Symmetri.

Med Hensyn til visse ulcerative Former, der ligeledes

især optræder paa Læggene som mere eller mindre skarpt udhugne, inerte Saar, der kun langsomt tilheler selv under Behandling, stiller det sig ogsaa fremdeles tvivlsomt, hvordan de skal opfattes. Ogsaa disse ulcerative Former forekommer ofte assymetrisk.

De Tilfælde af Hebras Akne cachecticorum, som beror paa Skrofulotuberkulose, hører derimod ganske sikkert under den ovenfor opstillede Gruppe, idet disse Tilfælde efter min Mening forstørstedelen kun er nekrotiserende Former af den ovenfor som Lupus erythem. disseminatus beskrevne Affektion. Benævnelsen Akne kan saaledes ifølge foranstaaende her i sin Almindelighed ikke opretholdes.

Gangræna cachectica infantum, Osc. Simon, Franskmændenes Ecthyma térébrant de l'enfance bør efter min Mening her nævnes. Omtrent alle de Tilfælde af Sygdommen, som jeg har havt Anledning til at se, er sent eller tidligt bukket under, og de fleste af Tuberkulose. Det kan ogsaa erindres, hvor ofte der iagttages flyktænulære Keratiter hos disse Børn. Det er da et Spørgsmaal, om ikke Tuberkulosen her maa opfattes som noget mere end en prædisponerende Aarsag. Fortsatte Undersøgelser maa afgjøre dette.

Med Hensyn til det af Prof. Jadassohn paapegede Forhold mellem Tuberkulose og Pityriasis rubra, Hebra, da maa ogsaa her yderligere Materiale samles.

Som præmonitoriske Tilstande har „Tuberkulosens Exantemer" stor Betydning. Nogle af dem er vistnok sjeldne Forekomster, men andre saa hyppige, at de, som ovenfor nævnt, forekommer i enhver Læges daglige Praxis. Disse sidste Former er kjendte af alle, men hidtil vistnok forstaaet kun af yderlig faae. Dette maa blive anderledes. Thi vel er det saa, at det kan gaa godt med de fleste af disse Individer, ialfald foreløbigt. Men en Del træder siden, ofte mange Aar senere, ind i de Tæringssyges ulykkelige Skare. Det er imidlertid ikke tvivlsomt, at en stor Del af disse sørgelige Udgange kan forebygges, naar Opmærksomheden paa den konstitutionelle Lidelse itide er vakt.

Forklaring over de medfølgende Plancher.

Tavle I. Leitz Obj. 3 Ocular I farvet med Pianeses Dobbeltfarvning. Fremstiller et Snit fra en livlig rød Papel med et lysere, let gjennemskinnende Midtparti. I Læderhuden, øverst i Pars reticularis cutis, sees et misfarvet Parti, som befinder sig i begyndende Nekrose. Overhuden sees over Midten af Papelen svulmende og hypertrofisk. Se forøvrigt Texten Side 32, 33 og 34.

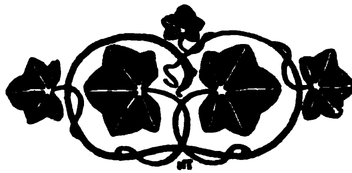
Tavle II. Leitz Obj. 3 Ocular I. Farvet med Boraxmetylenblaat. Snit af en erytematøs Plet med et indsunket Stigma i Midten. Det betændte Fokus sees at have givet Anledning til en Indsynkning, og Rete mucosum ovenover dette Fokus sees at være i høi Grad reduceret.

Tavle III. Leitz Immersion $^1/_{12}$ Ocular I. Fremstiller en Del af samme Snit som Tavle II. Rete mucosum over Fokus sees at bestaa af nogle faae efter Fladen udtrukne langstrakte Celler. Der sees i Fokus enkelte ganske tynde, smale Blodkar. Alle Celler, naar undtages Karendotelierne og enkelte fixe Bindevævslegemer, befinder sig i en paafaldende Hviletilstand. Der sees en Del store karakteristiske Plasmaceller *(pp)* og Mastceller *(m. m.)* samt en hel Del Rundceller og Detrituskorn.

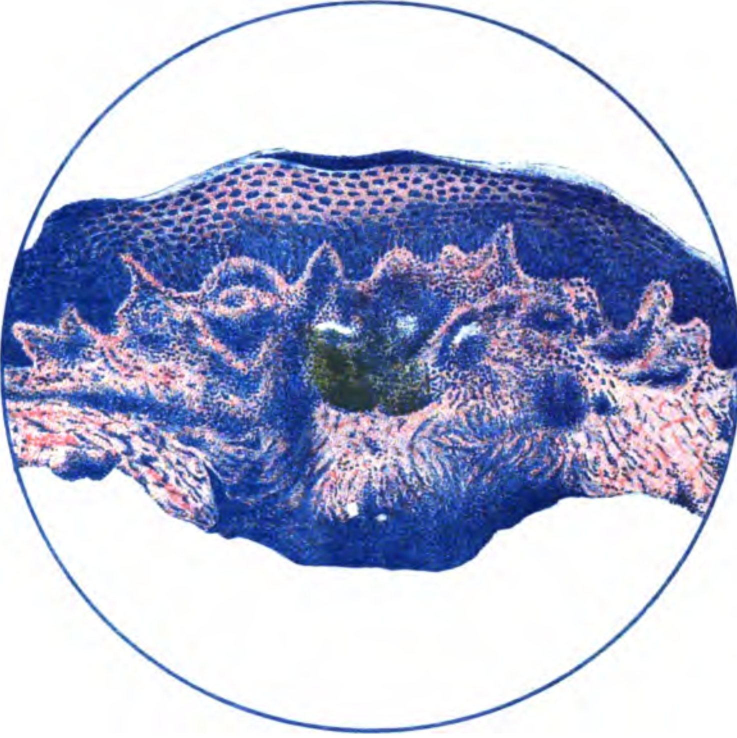
Tavle IV. Leitz Obj. 3 Ocular I. Boraxmetylenblaat. Snit af en Efflorescens med et pustuløst, nekrotiserende Midtparti. Det øverste Lag af Stratum corneum sees stærkt opdrevet ved en tæt Invasion af Rundceller. Dernæst sees Flyktænedannelser dels inden Hornlaget, dels i det øverste Lag af Stratum spinosum. Ved *g* kan man med stærk Forstørrelse endnu se Grændsen mellem Rete mucosum og Papillarlegemet. Tilvenstre paa Billedet er det umuligt at paavise Grændsen paa Grund af den tætte Celleinfiltration og Nekrosen. Ved *b* sees et stærkt udvidet Karlumen med en tæt Cellemasse omkring. Ved *h* sees

et skraat gjennemskaaret Haar. Omkring dette saavelsom opad tilvenstre sees nekrotiske Foci, der ei har absorberet den blaae Anilinfarve paa vanlig Maade.

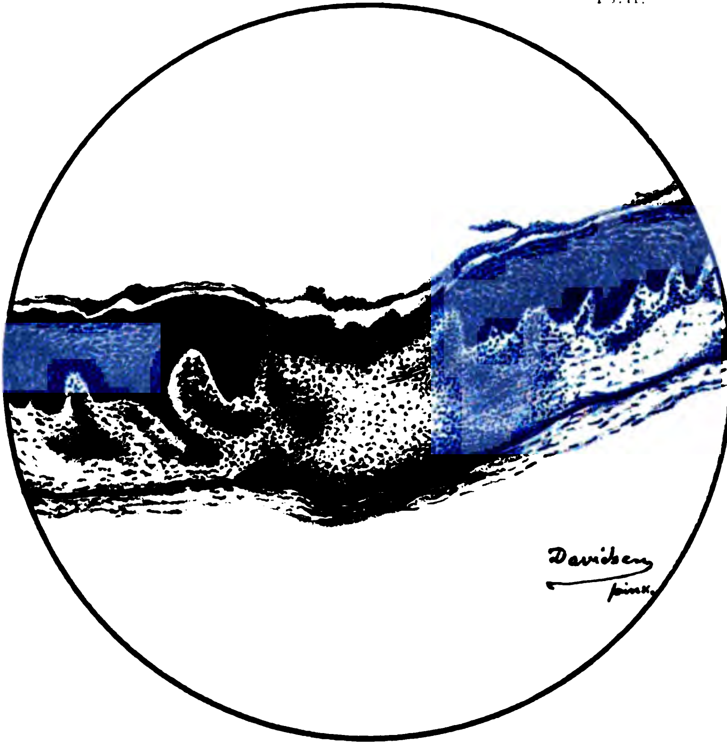
Tavle V viser Underarmen hos en 30-aarig Kvinde, der i August 96 fremstillede sig i Hudsygeafdelingens Poliklinik med et udpræget Tilfælde af Lupus erythematosus disseminatus, mihi. Man ser saavel Ar som nye Efflorescenser, tildels med tydelig markerede nekrotiske Foci.

Pl. I.

Pl. II.

Pl. III.

p m p m b p m

Lupus erythematosus disseminatus.

ÉTUDES

SUR

LA DYSSYMÉTRIE MORPHOLOGIQUE ET FONCTIONELLE

CHEZ

L'HOMME ET LES VERTÉBRÉS SUPÉRIEURS

PAR GUSTAV A. GULDBERG

ÉTUDES SUR LA DYSSYMÉTRIE MORPHOLOGIQUE ET FONCTIONELLE
CHEZ L'HOMME ET LES VERTÉBRÉS SUPÉRIEURS

PAR GUSTAV A. GULDBERG

CHAPITRE I
INTRODUCTION

La conformation symétrique bilatérale telle que nous la connaissons par notre propre corps et chez la plupart des types animaux que nous connaissons le mieux est devenue pour nous comme une conception fondamentale et allant de soi, et tout ce qui s'écarte plus ou moins visiblement de ce type nous apparaît en général comme quelque chose d'exceptionnel ou d'anormal.

Les types d'animaux bâtis sur un type rayonné nous captivent même par leur plan singulier et différent du schema bilatéral. En réalité, la plupart des métazoaires sont construits d'une façon absolument régulière, qu'ils rentrent dans le type symétrique bilatéral ou dans le type rayonné; il n'y a que quelques groupes qui présentent à ce point de vue des écarts sérieux ou frappants.

Pourtant, on reconnaît en même temps que même chez les espèces rentrant dans le type symétrique bilatéral, la symétrie n'est pas toujours realisée dans tous ses détails: il n'est pas rare, en effet, de voir que la symétrie des organes internes, surtout en ce qui concerne leurs positions respectives, ne répond pas dans le détail à la symétrie extérieure du corps: cependant, vu du dehors, l'organisme considéré présente l'aspect d'un être tout-à-fait symétrique. Si par

un examen plus minutieux on constate quelques écarts, on est porté à les attribuer au hasard, à moins pourtant qu'ils n'aient un caractère constant.

Mais alors même que cette symétrie du corps ne s'applique qu'à la forme extérieure, on ne saurait pourtant, si l'on y réfléchit davantage, nier qu'elle joue dans l'organisme un rôle fondamental, du moment qu'elle se présente d'une façon si générale dans les séries animales les plus considérables et les plus nombreuses.

On savait de longue date, et les premiers en date parmi les naturalistes de notre siècle ont insisté spécialement sur ce point, que la symétrie est dans un rapport intime avec les *mouvements de l'animal* et plus particulièrement avec sa *locomotion.* Bichat (voir nº 3 de la littérature, p. 26) dit: „L'harmonie est aux fonctions des organes ce que la symétrie est à leur conformation; elle suppose une égalité parfaite de force et d'action, etc.“ Le savant physiologiste K. Asmund Rudolphi (v. nº 5) dit que la symétrie est sans importance en ce qui touche la valeur des parties, mais qu'elle apparaît comme indispensable lorsqu'il s'agit d'établir l'*équilibre* du corps au cours des mouvements rectilignes généraux ou particuliers. Eduard Weber (nº 12, p. 83) fait observer que la symétrie a une importance mécanique et que ce sont les *mouvements* (locomotion) et plus spécialement ceux de *progression* qui ont imposé au corps sa conformation symétrique.

Tout comme Bronn (nº 14), et plus spécialement encore, Bergmann et Leuckhart (nº 13) expriment toute l'importance qu'ils attachent à la symétrie au point de vue de la locomotion, et, suivant eux, ce sont des conditions purement mécaniques qui motivent toute construction symétrique, l'égalité qui en résulte dans la répartition des charges et des efforts à mettre en œuvre dans le corps de l'animal. A cet égard, nous ferons (en traduction de l'allemand) l'emprunt suivant aux auteurs dont nous venons de prononcer les noms en dernier lieu:

„Plus les mouvements doivent être rapides et faciles, plus il importe, cela va sans dire, que les charges soient réparties d'une façon régulière, et plus aussi la symétrie sera prononcée d'un côté à l'autre. Nous n'hésitons pas à affirmer, par exemple, que si les colimaçons étaient aussi rapides coureurs que les insectes, on constaterait chez eux, au lieu des nombreuses perturbations existant actuellement dans leur symétrie, une disposition bilatérale tout-à-fait pareille à celle de l'insecte. Ici, la dyssymétrie de conformation n'est possible, en somme, que dans cértaines limites et grâce à des circonstances tout-à-fait spéciales.“

Les mêmes auteurs font encore observer que les organes *pairs* doivent naturellement se trouver répartis également dans les deux moitiés du corps, et que les organes impairs (uniques) doivent suivant la loi de la symétrie occuper la ligne médiane, et c'est en effet ce qui a lieu, à tout prendre. Au cas où un ou plusieurs organes impairs se trouvent, en raison de circonstances locales, en dehors de la ligne médiane, ils se groupent des deux côtés du plan médian de façon à ce qu'il y ait compensation et charge sensiblement égale des deux côtés du corps.

C'est ainsi que chez l'homme, le foie et le cœcum sont plus à droite, l'estomac, la rate et le cœur plutôt à gauche. On peut donc en conclure que la conformation symétrique bilatérale du corps joue essentiellement *un rôle mécanique* en vue d'assurer la liberté des mouvements de l'animal, attendu qu'une locomotion libre et aisée suppose l'égalité d'un côté à l'autre du plan médian, tant dans les forces mises en jeu que dans les charges qu'elles supportent.

Ou, en d'autres termes, que la *symétrie morphologique,* intimement liée à la *symétrie fonctionnelle,* est surtout importante mécaniquement pour la locomotion de l'individu.

On peut donc prévoir à priori que toute perturbation essentielle de la première sera accompagnée de modifications corrélatives de la seconde. Alors même que certains organes internes ne sont pas toujours construits tout-à-fait symétriquement, la symétrie totale est obtenue par une sorte de compensation, et la liberté, ainsi que la rapidité, des mouvements semble indubitablement basée sur une symétrie fonctionnelle.

Il est très instructif à cet égard d'étudier les contrastes frappants que présente le développement des pleuronectoïdes, chez qui, à l'origine, il y a symétrie morphologique et des organes locomotifs à fonctionnement symétrique, tandis que plus tard il y a transformation successive à ce double point de vue. On trouve cette question traîtée d'une façon complète chez Marshall (nº 31, p. 241 etc.) dans un travail des plus intéressants. Lorsque l'alevin de la plie a 1 cm de long, sa structure est tout-à-fait symétrique avec même coloration et un œil de chaque côté. Les jeunes nagent très fréquemment et assidûment, le corps placé verticalement, et ils ont une vessie natatoire; mais, de temps à autre, ils nagent aussi le corps horizontal, parallèlement à la surface.

ÉTUDES

SUR

LA DYSSYMÉTRIE MORPHOLOGIQUE ET FONCTIONELLE

CHEZ

L'HOMME ET LES VERTÉBRÉS SUPÉRIEURS

PAR GUSTAV A. GULDBERG

Les médecins et les philosophes de l'antiquité professaient une opinion analogue; on admettait d'une façon générale que le côté droit était supérieur au côté gauche; Aristote considérait le testicule droit comme supérieur au gauche, attendu que son sperme produisait suivant lui des garçons, de même que le côté droit de l'utérus leur était réservé. Meckel (nº 7) dit que dans le règne animal le côté droit l'emporte sur le gauche.

Quoi qu'il en soit, il semble que la nature observe toujours autant que possible la symétrie dans la structure des organes de la locomotion, cette symétrie étant, comme nous le disions plus haut, d'une grande importance pour la libre locomotion; mais lorsqu'on trouve maintenant des petites dyssymétries constantes dans le cadre formé par la symétrie générale, il est assez naturel d'admettre qu'elles aussi exercent une certaine influence sur la locomotion, surtout dans des cas, où les mouvements ne sont ni contrôlés ni dirigés par les sens. On est donc en droit de supposer à priori qu'une dyssymétrie même très-petite dans les organes moteurs, par exemple dans les muscles, organes actifs du mouvement, doit se répercuter, jusqu'à un certain point, dans les mouvements automatiques de locomotion. Le fait qu'un faible degré d'asymétrie a son importance mécanique, est mis en lumière d'une façon intéressante par le rapport remarquable signalé par le professeur Dr E. Schönberg (nº 38, p. 589—94) entre la première et la seconde position du sommet chez le fœtus, qu'il attribue à une certaine dyssymétrie dans la conformation de la femme.

Mais avant de nous occuper des recherches de détail sur la présence de petites variations quantitatives dans les organes locomoteurs des vertébrés et plus spécialement sur la dyssymétrie des extrémités, je dirai d'abord à quel point de vue je compte traiter cette question dans le présent travail et quelle importance il convient d'attacher à une dyssymétrie possible des extrémités, en ce qui concerne les mouvements des organismes.

Ces recherches ont eu pour stimulant et pour point de départ des communications qui me furent faites, il y a plusieurs années déjà (en 1888), par mon frère F. O. Guldberg, actuellement directeur général du service des écoles d'abnormes en Norvège; il attira mon attention sur une série de faits très-curieux empruntés à sa longue et vieille expérience comme chasseur.

Les autres conclusions générales tirées par lui de ses observations ont été consignées dans un mémoire qui doit paraître sous peu dans la Zeitschr. für Biologie, pour 1897, et dans les Publications de la Société des Sciences de Christiania, année 1897. (Section des math. et sc. naturelles n° 4).

Une communication provisoire a été faite par lui dans le „Biolog. Centralblatt", Tome XVI, n° 21, 1896[1].

En voici un court résumé:

La plupart de ceux qui, courant assidûment les champs et les bois, ont en même temps l'œil toujours en éveil pour tout ce qui touche à la vie des animaux, ont certainement été frappés de la facilité avec laquelle des animaux, appartenant à la même famille ou à la même harde, se retrouvent mutuellement après avoir été séparés, volontairement ou non; il n'est pas jusqu'aux nouveaux-nés ou aux oiseaux récemment éclos, chez qui on ne peut admettre ni un instinct d'orientation très-développé ni une grande connaissance des localités, — c'est à peine même s'ils ont le plein usage de leurs sens — qui ne semblent retrouver avec une rare aisance leurs parents ou le reste de la nichée. C'est ce qui arrive alors même qu'ils sont restés longtemps séparés, ou à des distances trop grandes pour que leurs sens aient pu suffire à les mettre en rapport direct avec leur famille. En pareil cas, il semble qu'ils se retrouvent au point même où a eu lieu leur séparation. L'existence tant des mammifères que des oiseaux offre en effet de nombreux exemples d'une mère séparée de ses jeunes et les réjoignant juste à l'endroit ou près de l'endroit où elle les a perdus de vue, ou bien où ils ont cessé d'être à la portée de ses sens; on voit aussi les faons ou les poussins du gibier de chasse, après avoir été éloignés de la mère, revenir constamment à l'endroit où cette séparation a eu lieu, où ils se sont trouvés pour la dernière fois en „rapport".

Le directeur Guldberg prouve que la réunion entre les parents et les jeunes se fait par deux voies différentes. Tandis que les parents cherchent, les sens aidant, à retrouver le lieu de la séparation, les jeunes y reviennent sans le savoir, attendu qu'ils décrivent *un cercle,*

[1] À ce sujet le directeur Guldberg a fait le 27 mars 1896 à la Sté des Sciences et le 30 mars à celle de biologie de Christiania une conférence d'orientation „sur le mouvement fondamental des animaux, ses phénomènes, ses causes et son importance".

ou se meuvent *circulairement,* ce qui les ramène au point de départ. C'est précisément ce genre de déplacement circulaire auquel se livre l'animal adulte, quand pour un motif ou l'autre sa marche ou sa course ne sont pas placées sous le contrôle des sens, et qu'ils se meuvent entièrement à l'aveuglette. C'est ainsi que les choses se passent également avec nous autres hommes, quand nous „perdons la boussole" [1]. On marche sans relâche, et l'on revient toujours à son point de départ; de même lorsqu'on rame une barque dans le brouillard, sans rien voir qui puisse servir à la visée: alors aussi, on navigue toujours en rond. Le directeur Guldberg a recueilli un grand nombre d'observations, que cette locomotion circulaire est une phénomène fréquent, au moins chez les animaux supérieurs. Ainsi lorsqu'on voyage dans une voiture attelée, et qu'on laisse le cheval se débrouiller tout seul, il revient à son point de départ, que ce soit dans le brouillard, dans une tourmente de neige, ou dans l'obscurité sur une surface glacée, sans aucune piste, ou lorsque l'obscurité, le brouillard ou la tourmente enlevent au cheval le sens de la direction.

Cette déambulation en rond a été surtout observée chez le gibier de vénerie, et il est curieux de voir que non-seulement la mère revient au point de départ pour y réunir ses petits, mais que le fait a été observé d'instinct par les animaux carnassiers, qui, pareils en cela à la mère, se tiennent à l'appel pour attendre leur proie au voisinage du point où la harde s'est dispersée. Ce don naturel et ce besoin de se retrouver existant chez les bêtes sont connus depuis fort longtemps du commun des chasseurs norvégiens et suédois; lorsqu'ils font au coq de bruyère et au grand coq des bois la chasse dite à la pipée à l'époque où les jeunes suivent encore leur mère: ils en tirent parti pour s'assurer leur coup de fusil, et ils sont si sûrs de retrouver la famille à l'endroit même où elle s'est égaillée, qu'ils réussissent fréquemment avec un peu de patience à abattre toute la compagnie jusqu'au dernier individu.

„Mais la locomotion circulaire est surtout générale et remarquable", dit Mr F. O. Guldberg, „chez tous les mammifères, lorsqu'on leur fait „la chasse et qu'ils sont ardemment poursuivis par les chiens, et ne

1 Le terme téchnique norvégien „*Trœde paa vildstraa*" (marcher sur l'herbe qui égare) est l'expression d'une vieille superstition. On croyait qu'après avoir mis le pied sur certaines graminées et spécialement sur le *nardus stricta,* on se perdait par sorte d'un enchantement. Le *nardus stricta* excelle, par le fait, à dissimuler les sentiers des bois sous son abondante et rapide végétation.

„peuvent ou n'osent plus continuer leur chemin sur un terrain connu, „mais ne voient plus de ressource que dans leur vitesse. À ma con„naissance, toutes les espèces de gibier à poil ont, une fois mises sur „les dents, recours aux crochets, c'est-à-dire que, renonçant aux „chemins, sentiers, défilés ou rivages, ils se meuvent désormais en „un circuit plus ou moins grand, s'élargissant et se modifiant grâce „aux indications de leurs sens, et finissent ainsi par revenir au point „de départ, à moins que, sur leur route, ils n'aient croisé un chemin, „sentier ou défilé, qui les ait tentés ou forcés de prendre une nou„velle piste également bien définie.

„Je suis à même de fournir la preuve de ces „tours" chez les „quadripèdes sauvages, depuis le roi de nos carnassiers, l'ours, et les „autres espèces de gros gibier, élan, cerf, chevreuil, jusqu'au renard „et au lièvre, qui est, je le suppose, la plus petite des espèces de „mammifères auxquelles on fasse actuellement la chasse au chien „courant."

S'appuyant sur toute une série d'observations empruntées à la libre existence des animaux dans la nature, et ayant cherché à les éclairer et à les expliquer par une série d'expériences physiologiques que nous avons exécutées ensemble pendant les derniers temps, le directeur Guldberg a édifié une théorie suivant laquelle l'homme au moins, ainsi que les animaux supérieurs reviendraient à leur point de départ, grâce à une locomotion circulaire, lorsque leur marche cesse d'être guidée par l'usage de leurs sens.

Toutefois, si l'on compare la locomotion en rond, telle qu'elle a lieu dans la nature, avec celle qu'on peut provoquer expérimentalement chez l'homme ou chez les animaux, lorsqu'on élimine temporairement l'action des principaux organes sensoriaux pouvant présider à leurs mouvements, on arrive bien vite à ce résultat qu'il faut distinguer une *locomotion circulaire physiologique* et une *locomotion circulaire biologique.* C'est cette dernière que le directeur appelle « *course en rond* » et que nous exécutons lorsque nous nous perdons, dans les bois et les régions désertes, ou lorsque nous nous trouvons dans des situations qui nous soustraient au contrôle de nos sens ou nous font perdre l'orientation.

C'est à une *locomotion circulaire biologique* ou „course en rond" que se livre le gibier de vénerie, poursuivi avec chiens courants: il en est de même des jeunes portées ou couvées, qui, séparées des parents, se livrent à une course ininterrompue pour les retrouver,

mais finissent toujours par revenir au point de départ, où effectuellement leur mère finit en général par les retrouver.

Le directeur Guldberg attache à cette „course en rond" une importance bien plus grande encore et plus marquée, en ce que ce retour instinctif des jeunes au point de séparation est pour eux une condition absolument vitale au début de leur existence, alors qu'ils seraient perdus s'ils n'avaient pas leurs parents.

On a en effet aussi des exemples montrant que la locomotion circulaire a amené la mort des jeunes, lorsque par exemple ils ont été transportés à une certaine distance du point d'abandon, et que les parents sont retournés à ce point pour y trouver leurs jeunes, pendant que ceux-ci se livraient de leur côté à la même ambulation les ramenant à leur nouveau point de départ; lorsque ces deux points sont trop éloignés l'un de l'autre pour que parents et jeunes puissent correspondre à l'aide d'appels ou de plaintes, on a vu les jeunes périr, faute de l'aide des parents.

Cette *locomotion circulaire biologique* n'est en réalité ni un cercle ni une ellipse parfaits, elle décrit plutôt un polygone irrégulier, à côtés soit rectilignes, soit curvilignes, attendu que les mouvements peuvent être dictés tantôt par les sens, tantôt par l'instinct du mouvement en rond.

Quant à la *locomation circulaire physiologique,* on peut la provoquer expérimentalement lorsqu'on enlève temporairement au sujet l'usage des organes sensoriaux présidant à la locomotion. Ces expériences feront l'objet d'un mémoire spécial et détaillé. Le directeur F. O. Guldberg et moi, nous avons dans ce but entrepris une série d'essais, principalement avec des chiens, des lapins, des pigeons, des hirondelles, des mésanges et des poissons. La locomotion ainsi provoquée a une orbite généralement annulaire se rapprochant plus ou moins du *cercle* parfait, mais qui, dans certaines conditions, affecte la forme d'une *spirale.* Pour ce qui est de cette locomotion circulaire physiologique, dont nous comptons fournir plus tard l'explication scientifique par une série de preuves précises, nous l'admettrons dès à présent comme prouvé par nos expériences.

Comme *raison* de la locomotion circulaire, le directeur F. O. Guldberg admettait à priori qu'il existait une certaine dyssymétrie entre les organes locomoteurs d'un côté à l'autre du corps: il parlait de ce fait bien connu chez l'homme que le bras droit est

dans la grande majorité des cas plus vigoureux que le gauche, d'où il résulte que le mouvement en rond a le plus souvent lieu vers la gauche, lorsque par exemple on rame une barque dans le brouillard ou par une tourmente de neige, et qu'on a perdu son orientation.

C'est cette explication donnée à priori dont je vais chercher dans le présent mémoire à établir l'exactitude, en même temps que je produirai les preuves à l'appui, et je suis convaincu que ce genre dyssymétrie est bien plus répandu chez les animaux qu'on ne le soupçonnait jusqu'ici.

Du moment que des mouvements en rond provoqués artificiellement peuvent être mis au compte de la dyssymétrie des organes locomoteurs, ce genre de mouvements, restés jusqu'ici inaperçus, acquièrent un fondement scientifique certain; certaines dyssymétries constatées çà et là, et qui, quoique minimes, sont bien plus répandues qu'on ne le croyait d'abord, acquièrent du même coup une portée inattendue.

Si nous appliquons plus spécialement l'épithète de *physiologique* au mouvement en rond qui sert de fondement à la locomotion circulaire biologique, c'est parce qu'il repose, suivant nous, tant anatomiquement que physiologiquement sur *la dyssymétrie des organes locomoteurs,* et est donc basé sur des circonstances somatiques, cette dyssymétrie étant à notre avis de nature normale et physiologique.

D'un autre côté, il convient de le distinguer soigneusement sous le nom de „locomotion circulaire physiologique“ du *mouvement de manége* connu depuis longtemps en physiologie, et que l'on peut provoquer expérimentalement par certaines lésions des centres nerveux, et qui est accompagné de désordres divers.

Ces mouvements de manége que les physiologistes connaissent de vieille date, sont, on le sait, du nombre des mouvements dits *forcés* (Zwangbewegungen). En opérant sur un côté l'ablation des corps quadrigéminaux, on détruit l'équilibre de ce côté et on provoque un dérangement dans le mouvement symétrique des deux moitiés du corps. Ces mouvements forcés peuvent toutefois varier de nature; il peut outre le mouvement de manége y avoir aussi le mouvement „des aiguilles sur le cadran“, où le haut du corps pivote chronométriquement sur le bas du corps restant immobile, comme les aiguilles d'une montre autour de leur axe, ou un mouvement de roulement, où le corps révolue autour de son axe longitudinal. Il peut y avoir

des transitions entre ces diverses espèces de mouvements, et, à ce que croient plusieurs physiologistes, ce ne sont que des variations quantitatives d'un même désordre. Les parties du cerveau, dont la lésion provoque ce genre de mouvements forcés, sont, comme on le sait, les suivantes: *corpus striatum, thalamus opticus, pedunculi cerebri, pons, pedunculi cerebelli ad pontem,* ainsi que certaines parties de la *medulla oblongata* (le bulbe); suivant Eulenborg et Landois des lésions de la surface du cerveau suffiraient pour provoquer chez le lapin le mouvement (chronométrique). Bechterew a observé des mouvements spontanés chez l'homme à la suite de lésions des circonvolutions pariétales. D'après le même auteur, des lésions des *corps olivaires* suffiraient aussi pour provoquer des mouvements forcés, accompagnés de *nystagmus* et de roulements d'yeux.

On trouve cependant, comme nous le savons, des renseignements contradictoires chez les différents auteurs en ce qui concerne la direction et la nature des mouvements, ainsi que l'interprétation des lésions. La section de l'un des pédoncules du cerveau provoque le mouvement de manége, avec la convexité de la piste tournée vers la partie lésée, c'est-à-dire que l'animal se meut dans la direction du côté resté intact, et plus la section est rapprochée du pont, plus aussi le cercle se rétrécit, si bien que finalement on arrive au mouvement des aiguilles sur le cadran. Des phénomènes analogues se produisent par lésion du *thalamus.* Il me semble tout-à-fait naturel que par lésion de l'un des pédoncules du cerveau, on obtienne le mouvement de manége, car dans ce cas, on tranche nécessairement le faisceau pyramidal du côté lésé, ce qui doit affaiblir ou anéantir l'innervation centrale du côté opposé dans les centres motrices de la moëlle épinière, — et par suite, la musculature du côté opposé acquiert en effet une prépondérance énorme.

Comme on le sait, les conduites centrales sont croisées et lorsqu'elles sont lésées, l'innervation des muscles du côté lésé reste intacte, tandis que celle du côté opposé se trouve affaiblie.

Mais tous ces mouvements de manége, de quelque façon qu'on les provoque, sont toujours la suite de *lésion,* et par conséquent, de nature pathologique. En outre l'orbite décrite est très-petite et la locomotion elle-même change de caractère et d'apparence. On ne peut donc nullement la ranger dans la même classe que la locomotion circulaire physiologique dont je parlais plus haut; qui est basée sur

la structure même des organes locomoteurs dans un *corps intact,* avec des *conducteurs nerveux intacts* et une *coordination* également *intacte.*

Quand nous disions que nous avons prouvé expérimentalement l'existence d'une „locomotion circulaire physiologique", nous voulons dire que ce mouvement a lieu dans des circonstances du reste tout-à-fait normales, et que seuls les sens auditif, visuel et olfactif sont momentanément inactifs, de telle sorte que la locomotion a lieu automatiquement, sans être contrôlée ou guidée par des impressions transmises par les sens au centre de perception.

Lorsqu'on se livre à un examen plus approfondi des petites inégalités pouvant survenir entre le côté droit et le côté gauche chez les organismes bâtis sur un plan symétrique bilatéral, deux questions surtout priment toutes les autres: celle de savoir s'il y a véritablement en général de petites dyssymétries dans les organes locomoteurs, et en second lieu, si les animaux chez qui les expériences ont provoqué la locomotion circulaire physiologique ou chez qui l'on a, à l'état naturel de liberté, constaté des locomotions circulaires biologiques, sont réellement atteints d'une dyssymétrie correspondant aux mouvements qu'ils exécutent. Nous nous trouvons ainsi vis-à-vis de deux problèmes, savoir

1° si d'une façon générale il y a *dyssymétrie* des organes locomoteurs chez les organismes du type symétrique bilatéral et

2° si cette dyssymétrie, lorsqu'elle a lieu, est en *rapport causal* avec le mouvement suivant une orbite circulaire.

En ce qui concerne la première question et en déhors de l'homme je limiterai le présent travail à certains types pris dans la série des animaux vertébrés. Toutefois, il faudrait pouvoir disposer d'un nombre inouï de matériaux pour pouvoir faire la preuve incontestable du *caractère général* de la dyssymétrie, et ces matériaux devraient non-seulement embrasser la plupart des genres typiques avec leurs espèces, mais aussi à vrai dire un grand nombre d'individus de chaque espèce. On comprend sans peine que ce serait là un travail dépassant les forces d'un observateur isolé. Pour l'homme seul j'ai pu réunir un nombre un peu considérable d'observations individuelles. Parmi les mammifères, j'ai fait des observations sur une série d'espèces-types, mais ce n'est que d'une façon isolée que j'ai pu étendre mes recherches à plusieurs individus d'une même espèce, orang-outang, chien, cheval, etc.

Les preuves de la généralité de la dyssymétrie sont par suite plutôt des preuves déductives et probables.

Lorsqu'il s'agit d'étudier le *rapport causal* présumé entre la „locomotion circulaire physiologique" et l'existence d'une „dyssymétrie dans les membres ou dans les organes locomoteurs", il faut donc d'abord examiner le *squelette* et la *musculature* des extrémités, mais aussi, si l'on peut, se rendre compte du nombre des *fibres nerveuses* dans un même nerf, aux deux extrémités correspondantes, par exemple dans le *nervus ischiadicus*. Il serait fort à désirer, — mais ce n'est là pour le moment qu'un pieux désir — qu'on pût aussi étudier la *force musculaire* développée dans deux extrémités situées symétriquement, ce qui, pour l'homme, est facile à réaliser à l'aide du dynamomètre.

Comme personne ne l'ignore, la marche ou la course, le vol ou la natation, deviennent rapidement pour l'animal des mouvements automatiques; le *sens* du déplacement, à supposer qu'il ait lieu sur une surface plane, ou dans un milieu exempt d'obstacles, est défini par (et en raison de) l'énergie musculaire développée par les organes locomoteurs des deux moitiés du corps: si donc celles-ci sont de force absolument égales et fonctionnellement symétriques, la locomotion sera rectiligne, tant que l'animal n'en changera pas la direction par suite d'impulsions sensorielles ou par suite d'obstacles matériels. Si au contraire l'une des moitiés du corps a des organes locomoteurs tant soit peu plus forts que l'autre, ou si elle déploie une énergie musculaire un peu plus considérable, par suite d'une prépondérance des organes actifs ou passifs de la locomotion, la trajectoire décrite subira une inflexion *du côté fort vers le côté faible.* Si par exemple les extrémités de droite sont plus fortes que celles de gauche, le mouvement subira une déviation vers la gauche, et finalement l'animal reviendra à son point de départ, si toutefois le déploiement de force a été tout le temps égal et uniforme. Mais si, toutes choses égales d'ailleurs, la force déployée va en croissant pendant la durée de la locomotion, la trajectoire prend la forme d'une spirale, l'action musculaire plus grande donnant lieu à un cercle plus petit qu'une action moins puissante.

Or, il y a lieu d'admettre qu'une différence quantitative morphologique sensible dans la charpente osseuse et la musculature des extrémités qui se font pendant est accompagnée d'une différence correspondante dans la force physiologique déployée.

En outre, toute différence morphologique entraine nécessairement une différence dans les charges grevant les deux moitiés du corps, à moins qu'une compensation ne soit fournie sous forme d'un surcroît dans la force déployée. En d'autres termes, toute *dyssymétrie morphologique* sera accompagnée d'une *dyssymétrie fonctionnelle,* qui en sera comme l'expression.

La *dyssymétrie morphologique* peut être apparente ou *compensatoire,* et elle peut être *réelle.*

La première est en général facile à constater par mensuration, par exemple des os des extrémités: l'un des os longs peut d'un côté être très-différent de l'os correspondant de l'autre côté, mais en même temps cette différence peut être *compensée* par un développement plus considérable des autres os appartenant à la même extrémité, de telle sorte que la différence totale d'un côté à l'autre, comme longueur et comme poids, se réduit à presque rien ou même à 0.

Par *dyssymétrie réelle* j'entends la somme totale des inégalités morphologiques quantitatives des extrémités correspondantes des deux côtés, provenant de ce que les extrémités d'un des côtés sont quantitativement différentes des extrémités correspondantes de l'autre côté, soit dans leur charpente osseuse, soit dans leur musculature.

La *dyssymétrie fonctionnelle* est de nature physiologique: nous entendons par là que dans des circonstances normales et toutes choses égales d'ailleurs, et dans l'hypothèse d'une innervation identique, les muscles des extrémités d'un des côtés déploient plus d'activité ou exécutent plus de travail que les muscles correspondants de l'autre côté — ce dont il résulte que le mouvement de progression, lorsqu'il a lieu automatiquement et se trouve soustrait à l'action des sens chargés du contrôle de la locomotion, est dévié vers le côté le plus faible.

Il est bien connu que des relations étroites existent entre la forme des organes et les caractères de leur fonctions (J. E. Marey), et quant à la musculature je cite les mots de Marey (n° 28, p. 64) suivants: „le travail d'un muscle sera proportionnel, à la fois, à la longueur et à la section transversale de ce muscle, c'est-à-dire à son volume ou à son *poids.*"

On peut admettre à priori que la *dyssymétrie fonctionnelle* est *connexe* — peut-être même dans certains cas *proportionnelle* — à la dyssymétrie *morphologique réelle,* sans pour cela avoir à se pro-

noncer sur la question de savoir laquelle de ces dyssymétries est primaire.

Toutefois, on peut concevoir une dyssymétrie fonctionnelle indépendante de la dyssymétrie morphologique, mais peut-être seulement en apparence et en raison de l'imperfection de nos méthodes, nos instruments ordinaires de mesure étant trop grossiers pour dévoiler la dyssymétrie morphologique existante. Chez des animaux très-petits, par exemple, il ne m'a été possible de constater aucune différence dans les extrémités homonymes, ni par mensuration, ni par pesée, les masses étant par elles-mêmes si minimes que les différences existant entre elles, s'il y en a, sont masquées par les erreurs inévitables avec nos instruments de mesure, compas ou balance. Il sera bien rare aussi dans ces cas que les pesées puissent fournir la preuve d'une différence dans la musculature. Mais si, par un procédé quelconque, on réussissait à mesurer le travail mécanique musculaire produit par ces petits animaux, on trouverait probablement qu'un des côtés est plus fort ou plus faible que l'autre, car il se pourrait que l'énergie musculaire spécifique d'un des côtés fût accrue sans modification morphologique appréciable. A l'appui de cette opinion, nous mentionnerons le fait bien connu en physiologie de l'effet produit par l'usage fréquemment répété d'un muscle donné. L. Herman (Handbuch der Physiologie, Vol. I) s'exprime comme suit: „De plus „l'exercice accroît non-seulement le volume, mais aussi l'énergie „spécifique du muscle, ainsi que le prouvent les différences constatées „par Henke et Knorz entre le bras droit et le bras gauche." L'accroisement de volume des muscles peut en outre, lorsque ceux-ci sont de faible dimension, être si petit qu'il est imperceptible sans microscope.

Lorsque j'ai supposé ici une liaison intime entre la dyssymétrie physiologique et la dyssymétrie morphologique, voici à peu près comment j'ai conçu cette liaison: une augmentation de la fonction physiologique a pour effet primaire d'augmenter la masse musculaire, et par là elle influe à titre secondaire sur la charpente osseuse. Aussi peut on rencontrer des cas de dyssymétrie musculaire, où celle-ci n'est pas accompagnée d'une dyssymétrie osseuse correspondante. A ce titre, Theile (n° 29) a fait une trouvaille intéressante, lorsqu'il a découvert que chez les nouveaux-nés ou au tout premier âge il y a des indices de dyssymétrie musculaire, sans pourtant que

cette différence se retrouve dans le système osseux. J'ai constaté le même fait chez les jeunes chiens.

Si la dyssymétrie est dans le règne animal un phénomène constant et général, ce que je suis porté à croire, l'hérédité joue sans nul doute un rôle prépondérant dans sa genèse, et, au moins en ce qui concerne l'homme, nous sommes en droit d'admettre que l'usage absolument prépondérant du bras droit est justement affaire d'hérédité. —

CHAPITRE II

MÉTHODES D'INVESTIGATION

En vue de mettre en évidence l'inégalité morphologique quantitative entre les extrémités homologues chez l'homme et les animaux supérieurs il est clair qu'on aura généralement recours à la méthode ostéométrique ordinaire telle qu'elle a été indiquée par Broca et qu'on appliquera à la mensuration du squelette: on pourra aussi effectuer la pesée des os des extrémités. Si l'on a recours à ce dernier moyen, il sera bon de s'entourer des garanties signalées par Theile (nº 29) et Gaupp (nº 36), si l'on emploie des os encore frais. Quand les os sont secs, il faudra s'assurer que les os à comparer ont été traités de la même manière et dans des conditions d'ailleurs identiques.

On pourrait jusqu'à un certain point se contenter en ce qui concerne les os des extrémités de déterminer la longueur de leur axe mécanique, c'est-à-dire la plus grande distance entre les deux faces articulaires terminales des extrémités du membre, distance qui constitue la longueur de l'os, considéré comme bras de levier. Toutefois, il n'est toujours sûr si même un os est un peu plus long que son homologue, que sa masse soit pour cela plus grande. Assurément il en est généralement ainsi, mais il n'est pas rare de rencontrer des exceptions, les écarts étant très-minimes. La grosseur et le développement des procès osseux entre aussi en ligne de compte. Quoiqu'il en soit, il importe de veiller rigoureusement à ce que les mensurations aient lieu d'une manière identique et avec les mêmes points de départ, lorsqu'il s'agit de mettre en évidence la relation entre les os de deux extrémités homologues: en général on se contentera de mesurer les os longs, attendu que les petits os plus distales sont généralement sujets à un minimum de différentiation. Il serait cependant désirable d'étendre cette investigation à la totalité des os des extrémités.

Comme *instruments de mesure* j'ai employé dans la présente recherche, soit le compas craniométrique de Benedikt, soit une *glissière* à branches pointues fournie par Collin à Paris, soit enfin une *glissière* construite sur mes indications, avec échelle de 75 cm et d'une construction si solide et si exacte qu'on peut avec son aide lire des différences ne dépassant pas $^1/_4$ de mm.

Pour l'examen des *muscles* j'ai appliqué les pesées. Quant à ce méthode d'investigation je cite le célèbre Marey (n° 28), qui dit: „la pesée est la plus exacte et la plus expéditive des manières d'e-„stimer l'importance relative de deux masses musculaires et de pré-„voir les quantités de travail qu'elles sont capables d'exécuter."

J'ai pris pour modèle les recherches célèbres de Theile (n° 29). On dissèque avec la plus grande exactitude possible les muscles des deux extrémités, après quoi on les détache de l'os avec leurs tendons et on les pèse. J'ai procédé à la série des pesées en pesant consécutivement les muscles homologues, par exemple j'ai pesé immédiatement l'un après l'autre le *pectoralis major* droit et le *pectoralis major* gauche; on peut alors s'assurer facilement si leur dissection a bien eu lieu d'une façon identique, et alors aussi la légère évaporation dont ils sont l'objet est à peu près la même de part et d'autre.

Les pesées ont autant que possible été faites au milligramme. En ce qui concerne les muscles les plus volumineux, j'ai pesé isolément chaque muscle; pour les muscles de moindre dimension, j'ai pesé tout l'ensemble d'un groupe, par exemple tous les extenseurs à la fois, tous les flexeurs à la fois, etc. Lorsqu'on a acquis un peu de pratique, on arrive vite à des résultats fort exacts et toujours faciles à contrôler. Ce qui contribue à rendre ce contrôle encore plus effectif, c'est qu'on procède aux pesées par séries, avec le même plan de dissection et une même méthode pour détacher le muscle de l'os.

Pour les recherches relatives à la *dyssymétrie fonctionnelle,* j'ai pour ce qui concerne l'homme employé *le dynamomètre,* dynamomètre à pression pour les extrémités supérieures, dynamomètre à traction pour les extrémités inférieures. Ces instruments venaient de chez Collin à Paris, dont les articles sont bien connus.

A l'aide du dynamomètre à pression, on mesure les muscles fléxeurs de l'avant-bras et de la main; suivant la loi générale de corrélation, l'effort dont sont susceptibles les muscles extenseurs est

proportionnel à celui des flexeurs: mais il n'en est pas toujours ainsi. Le défaut de cette méthode est donc que les muscles les plus proximaux des extrémités supérieures ne sont l'objet d'aucune mesure, et que par suite la détermination de la force des muscles extenseurs est l'objet d'une estimation qui ne peut être qu'approximative.

Lorsqu'on mesure à la traction l'effort musculaire des extrémités inférieures, on n'obtient que la somme de la flexion dans l'articulation de la hanche et celle du genou, plus la flexion dorsale du pied. Le sujet est placé debout, un pied sur un escabeau, et l'autre engagé dans un anneau suspendu au dynamomètre, qui par son autre extrémité est fixé au plafond par une vis. On opère alors avec le pied engagé dans l'étrier toute la traction dont on est capable, et l'aiguille du dynamomètre exprime la valeur en kilogrammes de l'effort déployé. Les essais ont lieu à plusieurs reprises, et l'on s'assure que le sujet effectue bien, avec l'extrémité soumise à l'épreuve, les flexions qu'il s'agit de mesurer.

Par contre, pour les animaux, je ne connais pas de méthode pour mesurer au dynamomètre l'effort musculaire développé dans les extrémités. Toutefois, on peut conclure expérimentalement et morphologiquement qu'il y a nécessairement dyssymétrie fonctionnelle lorsque, par exemple, on prend des animaux — nous nous servions pour cela de jeunes chiens — et que, procédant de façon temporaire à l'élimination des sens de la vue, de l'ouïe et de l'odorat, on les abandonne à eux-mêmes sur une nappe d'eau tranquille, où ils sont forcés de nager pour ne pas périr. L'orientation à l'aide des sens étant totalement éliminée, on les voit nager en rond et décrire un cercle: un même animal tourne toujours dans le même sens. Si après cela on tue l'animal, qu'on dissèque et pèse les muscles de ses extrémités, et qu'on arrive ainsi à constater une différence dans la musculature des deux côtés, telle que les muscles du côté vers lequel a lieu la gyration pèsent moins que ceux du côté opposé, on aura par ces pesées la preuve de la dyssymétrie morphologique, en même temps que le mouvement de gyration fournit la preuve correspondante de la dyssymétrie fonctionnelle: la congruence de ces deux dyssymétries est alors à n'en pas douter la cause même de la locomotion circulaire.

J'ai fait plusieurs expériences de ce genre, et j'en rendrai compte ultérieurement.

CHAPITRE III

LA DYSSYMÉTRIE MORPHOLOGIQUE

J'ai déjà exposé plus haut ce que j'entends par „dyssymétrie morphologique" et que le présent travail a surtout pour objectif la différence quantitative entre les deux moitiés du corps, se manifestant surtout dans les organes de la locomotion. Je vais chercher maintenant à mettre en évidence un certain nombre d'arguments tendant à prouver que la dyssymétrie admise par nous dans les organes de la locomotion est en réalité fort répandue et qu'elle se laisse constater dans toute une série de cas.

Pour ce qui est de *l'homme*[1], on a déjà toute une série d'observations, faites surtout dans ces temps derniers; ces observations contribuent toutes plus ou moins à jeter du jour sur la question qui nous occupe; en tout cas, elles prouvent l'existence de la dyssymétrie comme phénomène *physiologique*. Ces recherches ont été faites soit sur des os et des muscles préparés et pris aux différents âgés, les uns sur des fœtus et des nouveaux-nés, d'autres chez des enfants, le plus grand nombre chez des adultes, et principalement dans le sexe masculin. Des matériaux complets, provenant de recherches sur des individus vivants, sont dus à Hasse et à Dehner (nº 40). Les différences existant entre les auteurs au point de vue du pourcentage sont certainement dues en grande partie aux différences considérables dans le nombre des individus examinés; toutefois, il se peut que la nature très-variable des matériaux soit aussi en jeu, car il est permis de

[1] J'ai récemment publié dans le „Norsk Magasin for Lægevidenskab" pour 1897, p. 180—218, avec résumé français, des développements plus circonstanciés sur la dyssymétrie des extrémités chez l'homme. Je vais rappeler ici sous forme d'extrait complet les matériaux réunis à cette occasion, en y ajoutant le résultat de plusieurs recherches ostéométriques ultérieures.

croire que l'âge, le sexe et les particularités de race doivent exercer une certaine influence.

Il en est tout autrement des recherches sur la dyssymétrie des extrémités chez *les animaux,* car on n'a qu'un fort petit nombre d'observations au sujet des différences à peine sensibles existant chez les vertébrés à structure symétrique. Un certain nombre d'anciens naturalistes expriment, il est vrai, l'opinion que chez les animaux, lorsqu'il y a différence, c'est le côté droit qui prédomine. Broca, usant d'un terme anthropomorphique, disait, qu'à fort peu d'exceptions près, tous les animaux étaient *droitiers.* Cependant Livingstone fait observer que les perroquets saisissent et tiennent leurs aliments de la patte gauche, que le lion terrasse sa proie de la patte gauche, et que tous les animaux sont gauchers, l'homme seul excepté: ceci est évidemment une conclusion exagérée et prématurée.

E. H. Weber signale que sur 5 perroquets, un seul saisissait ses aliments de la patte gauche, tandis que les 4 autres se servaient de la patte droite, et que tous les 5, pendant le sommeil, se tenaient sur la patte gauche.

E. Gaupp (nº 36, p. 15), qui dans son intéressant travail s'occupe aussi des mammifères et des oiseaux, déclare avoir trouvé chez un grand nombre de mammifères, par exemple chez plusieurs *chiens* et animaux voisins, ainsi que chez divers représentants de la race *féline,* comme le jaguar, la panthère, le *procyon lotor* et la loutre, une égalité constante de longueur dans les os des extrémités homologues.

Il en était de même de différents *oiseaux,* tant chez ceux disposés spécialement pour le vol que chez les échassiers et les palmipèdes.

En examinant 3 squelettes de kangourou, Gaupp trouva chez l'un d'eux que l'extrémité postérieure gauche était de 2 mm plus longue que la droite. De petites différences lui semblent, dit-il, plus fréquentes chez les *singes anthropomorphes,* sans avoir cependant rien trouvé de constant à cet égard.

Chez le *simia satyrus* il trouva dans un cas la clavicule droite de 2 mm plus longue que la gauche et chez un *simia troglodytes* la clavicule droite plus longue d'un mm. La longueur des radius et des humérus variait aussi parfois de 1 à 3 mm; c'était tantôt la droite, tantôt la gauche qui l'emportait. Et il en était de même des extrémités inférieures.

Manouvrier (n° 26, p. 172) dit que sur 6 squelettes de *gorille* examinés par lui, le *fémur* droit l'emportait dans 2 cas, le gauche dans 3, tandis qu'il y avait égalité dans un cas. Les différences de poids variaient de 1 à 39 gr.

Si en somme, les recherches faites sur la dyssymétrie chez les animaux n'ont pas fourni de résultat satisfaisant, c'est qu'on n'a pu découvrir de règle présidant aux différences que l'on a constatées.

Il semble en effet qu'on ait eu l'idée préconçue que l'un des deux côtés dût nécessairement l'emporter sur l'autre dans chaque groupe plus ou moins vaste. Mais s'il y a chez l'homme des différences à cet égard, l'extrémité inférieure gauche, par exemple, l'emportant dans 40 à 50 % des cas, il est peu probable qu'on trouve plus de constance chez les vertébrés supérieurs.

Quant aux différences mêmes existant entre les extrémités des deux moitiés du corps, on devait s'attendre à priori à trouver ces différences, s'il y en a, plus frappantes chez les animaux de grande taille que chez ceux de moindre dimension, et à les trouver à peu près inappréciables chez les animaux les plus petits. C'est ce que l'expérience m'a confirmé. Je ne trouvai aucune différence dans le système osseux des mammifères de taille minuscule; chez les animaux très-petits il pourra y avoir encore dans bien des cas une différence sensible dans le système musculaire, sans qu'elle entraîne de différence dans le système osseux.

Les différences existant dans le système osseux peuvent porter soit sur leur longueur, ayant son expression la plus exacte dans celle de „l'axe mécanique", soit dans leur masse, et elles peuvent alors être décelées par pesée. Dans certains cas on pourra peut-être aussi calculer la section transversale de l'os.

Je ne m'attendais pas à priori à trouver de bien grandes différences: c'est ce que l'expérience est venue confirmer. Chez les animaux construits pour l'aviation, s'il y a des différences dans le système osseux, se traduisant par des inégalités de longueur ou de poids, ces différences doivent de fait être très-insignifiantes, pour ne pas exercer d'influence sensible sur l'équilibre d'un côté à l'autre du plan médian.

Pour ce qui est de la *locomotion circulaire physiologique,* et de son explication que nous avons entreprise ici, il n'importe guère que ce soient les extrémités d'un côté plutôt que celles de l'autre qui jouent un rôle prédominant, pourvu toutefois que la différence constatée soit toujours d'accord avec l'observation biologique.

On dira peut-être que les recherches dont il vient d'être parlé ne prouvent pas la généralité de la dyssymétrie: en effet, les différences trouvées peuvent être accidentelles, et en outre le nombre des individus d'une même espèce soumis à l'observation est par trop restreint — elles se rapportent parfois à un individu unique —. Je répondrai que le nombre des espèces est en revanche si considérable, qu'on peut admettre qu'elle contrebalance, dans une certaine mesure le nombre restreint des individus pris dans une même espèce. On peut du reste, comme je l'ai déjà dit, supposer qu'il y a une asymétrie fonctionnelle, dont le fondement morphologique ne se laisse pas encore déceler par les méthodes dont on dispose jusqu'ici. Mais s'il y a une série de cas où l'asymétrie fonctionnelle soit tout-à-fait congruente avec la dyssymétrie morphologique et avec les expériences auxquelles on s'est livré, on doit pouvoir considérer ces preuves comme positives, et refuser d'y voir l'effet du hasard. Il n'est personne qui n'ait le droit de les reproduire et de les contrôler.

Mon intention est en premier lieu de continuer ces recherches et, plus spécialement, dans la série des vertébrés, mais j'ai cru bon de publier dès maintenant les points capitaux de mes recherches sur les *mammifères* et les *oiseaux*, en y joignant un petit nombre d'observations sur des reptiles et des amphibies: je concède que les matériaux réunis par moi sont trop épars encore pour démontrer la généralité de la dyssymétrie des extrémités, mais ils sont cependant de nature à prouver qu'il existe dans bien des cas une pareille asymétrie. Les mensurations opérées sur les animaux qui ont fourni la preuve expérimentale de la locomotion circulaire physiologique semblent du moins mettre hors de doute qu'il y ait *rapport de cause à effet entre la dyssymétrie des extrémités et la dyssymétrie fonctionnelle* qui à son tour, dans le cas présent, est la base de la locomotion circulaire physiologique. La généralité même de ce type de locomotion reste alors une question réservée, exigeant une nouvelle série de preuves.

On pourra m'objecter que la mesure de la longueur axéale ou maximum, des os longs, ou de leur axe mécanique ne peut pas être l'expression exacte d'une dyssymétrie possible entrainant des conséquences mécaniques. Je l'accorde. Pour conclure surement, il faudrait calculer la longueur, la grosseur et la masse (le poids) des os.

Dans certains cas, j'ai procédé sur un même os à diverses mensurations et à diverses pesées, en vue de contrôler le „diamètre longitudinale“ qui risque peut-être trop de faire pencher la balance constamment du même côté. J'ai *dans tous les cas* trouvé ces mesures parfaitement d'accord. J'ai toujours trouvé une prévalence en longueur accompagnée d'un surcroît correspondant dans les autres dimensions, ainsi que dans le poids. Mais je ne puis nier la possibilité d'un désaccord, et je l'attribuerais alors à une dyssymétrie par compensation. En tout cas, les différences dans la longueur des os est *une* des faces de la dyssymétrie existante, et lorsque je présente ici les résultats dûs à une série de mensurations des extrémités, les valeurs positives obtenues prouvent du moins *qu'il y a une dyssymétrie,* et lorsque les cas se multiplient, il devient de plus en plus probable qu'elle a un caractère général.

A. L'HOMME

On avait déjà observé depuis des temps très reculés que chez l'homme l'extrémité supérieure droite était bien mieux douée au point de vue de la force et de l'adresse que son homologue de gauche. Comme on le sait, cette conception se trahit dans la langue latine par le mot: *dexteritas* et dans le langage vulgaire par des termes tels que ceux d'*adresse* et de *dextérité.*

Les anatomistes, eux aussi savent de vieille date, qu'il y a dans le squelette humain des déviations de symétrie plus ou moins considérables entre le côté droit et le côté gauche, plus spécialement en ce qui concerne les bras. Ce n'est cependant qu'assez récemment qu'on a fait des expériences précises à ce sujet.

J'ai donc récolté dans la littérature la plupart des mensurations qu'elle mentionne, en tant qu'elles concernent les extrémités des deux côtés du corps de l'homme, j'ai mis ces chiffres sous forme de tables et j'y ait joint un certain nombre de mensurations faites par moi, afin d'en pouvoir tirer des conclusions tant soit peu générales au sujet de la dyssymétrie morphologique chez l'homme.

Malheureusement je n'ai pu prendre connaissance de toute la littérature concernant ces matières; il s'ensuit que mes indications bibliographiques ne peuvent être tout-à-fait complètes.

Sömmering (nº 1) dès le siècle dernier et le savant J. F. Meckel (nº 6) au commencement de notre siècle ont attiré l'attention sur les différences existant entre le côté droit et le côté gauche; Hildebrand affirme qu'os et muscles sont plus gros et plus lourds à droite qu'à gauche. P. Harting (nº 18) résume les résultats obtenus par ses recherches très-intéressantes sur une asymétrie du squelette humain, à la manière suivante:

1º Le bras dont on se sert le plus acquiert un plus grand volume que l'autre.

2º Ce ne sont pas seulement les parties molles, les muscles qui gagnent ainsi en volume et en poids: les os participent également à cette augmentation.

3º Chez les enfants nouveau-nés cette différence n'est pas encore appréciable, par voie de mesure, pour les parties molles du bras.

4º Au contraire, chez les enfants nouveau-nés les os du bras droit sont un peu plus pesants que ceux du bras gauche, ce qui est dû probablement à la transmission héréditaire d'une particularité acquise par l'habitude.

Hyrtl (nº 20) entre dans des développements plus précis sur l'inégalité existant entre les dimensions des deux extrémités supérieures et l'énergie déployée par elles, ainsi que sur les causes de cette inégalité. „Il est rare", dit-il, „que les deux extrémités supérieures soient égales. La différence en faveur du côté droit s'élève à 2—3 lignes." Il continue ainsi: „Laurent, Vitry et Noble ont trouvé que la clavicule droite et l'humérus droit sont parfois de 4 lignes plus longs que les os correspondants du côté gauche.

La force, c'est-à-dire le développement musculaire sont rarement congruents d'un côté à l'autre ... D'après des pesées exactes faites sur 4 cadavres, la masse musculaire totale du côté droit est à celle de gauche comme 1 à 0,9527. Pour les extrémités supérieures, ce rapport est comme 1 : 0,929. Pour les extrémités inférieures, il est de 1 : 0,936."

Hyrtl dit encore qu'il est rare que l'homme emploie avec le même avantage deux extrémités homologues.

Malgaigne (nº 9, p. 2 et 3) n'a trouvé parmi 182 individus mâles examinés par lui que 2 ambidextres, mais 15 gauchers. Sur 33 femmes examinées, il ne trouve ni gauchère, ni ambidextre.

Comme on le sait, Hyrtl (nº 20) attribue cette „dextérité“ chez l'homme à des circonstances purement anatomiques et partout mécaniques, tenant à la façon dont les grands troncs artériels s'embranchent sur la crosse de l'aorte.

„En effet l'artère subclaviaire droite a son point de départ plus près du cœur que l'artère subclaviaire gauche. Par suite l'action systolique du cœur s'exerce plus énergiquement à droite qu'à gauche, etc. . .“ Malgaigne (nº 9) croit que si la plupart des personnes emploient de préférence la main et le bras droits, c'est un fait congénital et non acquis et il polémise en conséquence contre ceux qui, répétant Celsus, persistent à affirmer qu'on peut devenir „ambidextre“ à force d'exercice. L'opinion d'Isenflamm (nº 2) est que les membres inférieurs droits sont plus fort que ceux de gauche; selon lui on emploie davantage le pied droit pour s'appuyer sur lui ou pour effectuer certains mouvements unilatéraux. En revanche, Arnold (nº 10) a observé que beaucoup de personnes s'appuient plutôt sur le pied gauche que sur le pied droit. Je reviendrai tout-à-l'heure sur les observations d'ailleurs excellentes d'Arnold.

Du reste la question de la dyssymétrie chez l'homme a dans les temps derniers acquis un intérêt spécial tant au point de vue anthropologique qu'au point de vue médico-légal.

En effet, plusieurs anthropologues prétendent que la dyssymétrie est un des caractères anthropologiques des races d'élite. T. Moilin dit que l'homme est le moins symétrique de tous les animaux, mais qu'il en est aussi le plus parfait, et Broca écrit que „l'asymétrie est un caractère de supériorité“, ce qui n'est guère d'accord avec les observations faites par Garson (23) et d'autres auteurs plus récents.

Jobert (nº 30) conclut de son intéressante étude sur „Les gauchers comparés aux droitiers“, que la gaucherie est très-rare, et qu'il est bien plus fréquent de trouver des ambidextres; la gaucherie serait d'ailleurs plus fréquente chez les enfants, les femmes, les peuplades sauvages, les aliénés et les criminels que chez les adultes mâles en général. Il appelle aussi l'attention sur un phénomène étudié par des auteurs italiens, „la gaucherie pour la sensibilité“, c'est-à-dire une plus grande sensibilité à l'égard des impressions extérieures du côté gauche que du côté droit. Il s'agit donc ici d'inégalités dans la symétrie sensorielle.

a. MENSURATIONS DE LA LONGUEUR DES OS DES EXTRÉMITÉS

Un grand nombre d'auteurs de notre siècle se sont livrés à des recherches de détail sur la dyssymétrie des extrémités dans le squelette humain.

Parmi les anatomistes à qui l'on doit des mensurations originales, il convient de nommer en première ligne F. Arnold (nº 10).

Dans 16 cas, pris parmi des adultes, il a trouvé:

dans 14 cas, soit 87 %, l'humérus droit plus long que le gauche;

dans 12 cas, soit 75 %, l'avant-bras droit plus long que le gauche;

dans un seul cas, l'humérus était égal des deux côtés, dans 3 cas l'avant-bras avait la même longueur.

Chez les 16 mêmes sujets, Arnold trouva ce qui suit, à l'égard des extrémités inférieures:

dans 4 cas, le fémur droit plus long que l'autre,

dans 8 cas, prédominance du fémur gauche, tandis que dans les 4 autres cas, il y avait égalité.

C'est Arnold qui semble avoir le premier attiré l'attention sur ce fait qu'il y a chez l'homme aussi inégalité des extrémités inférieures. Arnold a aussi pratiqué des mensurations sur 20 squelettes de fœtus du 3me au 10me mois, alors que le fœtus est définitivement formé. Il a trouvé que dans ces squelettes de fœtus, il y a égalité parfaite entre les os appartenant aux extrémités des deux côtés.

Par ses recherches sur le squelette chez les enfants, Arnold trouva ce qui suit: Chez un squelette masculin de 3 mois et un de 6 ans, pas de différence; chez un garçon de 8 mois et un de 6 ans, différence typique entre les extrémités supérieures. Dans tous ces cas il y avait égalité des extrémités inférieures.

Dans le squelette d'un garçon de 8 ans tous les os longs des extrémités de *gauche* étaient les plus longs, et dans le squelette d'un garçon de 16 ans, l'humérus droit avait 3 lignes de plus que le gauche, le fémur et le tibia de droite avaient deux lignes de plus que ceux de gauche.

Ces résultats constatés par Arnold sont très-instructifs et s'accordent bien avec les conclusions d'auteurs plus récents. De même

qu'Arnold est le premier qui a signalé par des mesures précises une inégalité entre les extrémités inférieures homologues, ce sont aussi ses mensurations qui ont démontré l'existence d'une dyssymétrie „croisée".

On peut conclure de citations empruntées à Malgaigne que l'inégalité de longueur des extrémités a dû attirer l'attention des chirurgiens, au moins lorsque cette inégalité atteint un degré marqué et facile à constater.

Suivant Busch (n° 15), toute inégalité marquée dans la longueur des extrémités inférieures — il vient sans doute parler d'une inégalité due à une cause pathologique — joue un rôle important au point de vue des origines de la scoliose.

Mon savant collègue, le professeur Dr J. Nicolaysen m'a communiqué qu'il avait, il y a déjà 25 ans, porté son attention sur l'inégalité des extrémités inférieures, et qu'en pareil cas, il ordonnait généralement l'emploi d'un talon exhaussé sous la jambe la plus courte: il avait trouvé cette mesure efficace contre le développement de la scoliose. Il est aussi d'avis qu'un grand nombre de cas de scoliose, au lieu d'être, comme on le croit, des scolioses primaires dorsales et habituelles, sont en réalité de nature statique.

Les médecins militaires fournissent aussi des faits d'expérience relatifs à la dyssymétrie des extrémités. Le Dr *H. Frölich*, médecin en chef de l'état-major allemand (n° 32) dit ainsi (p. 222):

„En général, les jambes sont d'inégale longueur, ce qui fait que dans les cas les plus marqués le bassin finit par se dévier, en faisant remonter la colonne vertébrale, qui décrit par suite des sinuosités."

Il rapporte qu'en mesurant le tour de bras à l'épaule chez 500 soldats — le bras étant étendu horizontalement et la mesure prise à travers la cavité axillaire, en passant au zénith du muscle deltoïde, — Rawitz a trouvé 33,8 cm pour le bras droit, et 31,8 pour le bras gauche; 26 cm à mi-longueur du bras droit, 25,4 au bras gauche et, au gros de l'avant-bras 26,4 à droite, 25,8 à gauche. Parlant ailleurs (p. 395) de la chaussure, il dit qu'en règle générale *le pied gauche est le plus développé.*

Dans le mémoire du Dr I. E. Garson (n° 23) on lit que les médecins américains se sont occupés depuis longtemps de recherches sur l'inégalité de longueur *des extrémités inférieures,* phénomène dont

il est en effet nécessaire de tenir compte, la comparaison des longueurs des deux extrémités inférieures ayant de l'importance au point de vue de la diagnose. En revanche, il semble que les recherches faites, il y a une vingtaine d'années, sur des sujets vivants aient moins bien réussi qu'elles ne l'ont fait depuis.

M. Garson publie le résultat de mensurations du fémur et du tibia sur 70 squelettes des races les plus diverses, de tout sexe et d'âge différent — à partir de 12 ans. Il trouve égalité chez 10 %, prédominance du côté droit chez 35,8 %, du côté gauche chez 54,3 %. La différence de longueur est du reste peu considérable. Sur 25 cas, l'extrémité droite avait en moyenne 3,3 mm de plus que l'autre, tandis que dans 54 % la gauche l'emportait de 2,8 mm.

Si l'on examine de plus près et un à un les cas relatés dans la table de M. Garson (n° 23, à la page 505), on y rencontre beaucoup de cas de cette „dyssymétrie compensée", dont j'ai déjà parlé, et qui consiste en ce qu'une différence très marquée, par exemple entre les deux fémurs, est compensée par une inégalité en sens inverse des deux tibias. C'est là ce qui a lieu plusieurs fois dans des cas, où la longueur totale des deux extrémités est la même; mais on retrouve fréquemment aussi cette compensation dans d'autres cas. Cette „dyssymétrie compensée", sur laquelle j'insiste ici, s'explique suivant moi comme imputable à *la loi générale de corrélation.*

Quoique les recherches de détail sur l'inégalité de longueur des extrémités homologues des deux côtés du corps fussent bien moins développées il y a une quinzaine d'années qu'elles ne le sont maintenant, le savant anatomiste W. Krause (n° 25, p. 9) croyait pouvoir attribuer un caractère général à la dyssymétrie constatée dans la charpente osseuse des extrémités et il calculait qu'en ce qui concerne le squelette, l'extrémité supérieure droite l'emporte de 0,4 % sur la gauche et que l'extrémité inférieure droite l'emporte de 0,2 % sur son homologue de gauche.

Il continue en disant que chez les nouveau-nés il semble n'y avoir aucun écart sensible entre le côté droit et le côté gauche, mais qu'il en existe cependant un. W. Krause explique cette déviation de symétrie par des causes embryologiques.

C'est au Dr Etienne Rollet (n° 37) qu'on doit la plus grande somme de constatations sur l'inégalité physiologique des os longs

homologues dans le squelette humain[1]. Ses résultats sont basés sur la mensuration de 100 squelettes, 50 de chaque sexe, dont il a noté d'avance la taille et l'âge. Les mensurations, qui ne concernent que la longueur des os, ont été effectuées par la méthode de Broca. En effet, Rollet avait un double objet, au sujet duquel il s'exprime ainsi: „Les membres supérieurs et inférieurs du corps humain sont-ils symétriques? n'existe-t-il point une inégalité entre les côtés droit et gauche? Quelles sont les proportions des membres par rapport à la taille?"

Voici les résultats auxquels il est arrivé:

Sur les membres supérieurs, il y a beaucoup de constance.

L'*humérus* est presque toujours plus long à droite. Deux fois seulement il constate l'égalité des deux humérus chez l'homme et deux fois chez la femme, soit en tout dans 4 % des cas. Une fois chez l'homme, deux fois chez la femme — soit 3 % —, il trouve que l'humérus gauche l'emporte. En moyenne l'humérus droit a 5 mm de plus que son homologue, souvent 7 à 8 mm, parfois même de 12 à 18 mm. On voit donc que pour l'humérus, le côté droit a le dessus dans 95 % des cas.

Dans la plupart des cas, c'est aussi du côté droit que le *radius* est le plus long; il a en moyenne 3 mm, et parfois jusqu'à 5 mm de plus que celui de gauche. Parmi les cas examinés, il y avait 3 fois égalité chez les hommes, 2 fois chez les femmes, en tout 5 %. Dans 1 cas chez l'homme et 4 cas chez la femme, le radius gauche était le plus long, soit aussi dans 5 % des cas; il y avait donc prédominance du côté droit 90 fois sur 100, du côté gauche 5 fois sur 100, et égalité dans 5 % des cas.

Le *cubitus* se comporte à peu près de même. L'égalité d'un côté à l'autre était très-rare (3 fois chez la femme et 1 fois chez l'homme, soit en tout 4 %). La prédominance du cubitus gauche fut observée 3 fois chez la femme et 1 fois chez l'homme, soit dans 4 cas sur 100. Le cubitus droit l'emporte donc dans la grande majorité des cas (92 %). La différence moyenne est de 3 mm; elle allait dans un cas jusqu'à 10 mm.

---

[1] Un article de Paul Loye dans le Progrès médical, Année XVII, 1889 (Série II, T. IX). No 10 sur „La mensuration des os longs en médecine légale", n'est qu'un compte rendu des travaux de Rollet.

Pour l'ensemble du *membre supérieur,* Rollet ne trouva jamais égalité parfaite des deux côtés chez l'homme, une fois seulement chez la femme (total 1 %). En moyenne l'extrémité supérieure droite était de 7 à 8 mm plus longue que la gauche; la différence pouvait aller jusqu'à 12, 14 et même 22 mm, elle était le plus souvent de 1 cm. Dans un seul cas, le membre gauche était le plus long, le sujet étant sans doute gaucher; la différence était de 16 mm.

Voici ce qui fut observé pour les os longs des membres inférieurs:

Fémur. En général il y a chez l'homme *inégalité* de longueur entre le fémur droit et le fémur gauche, mais elle est peu considérable, de 3 mm seulement en moyenne. Tantôt c'est le fémur droit, tantôt le fémur gauche qui l'emporte. L'égalité absolue est rare. Il en est de même chez la femme; dans la moitié des cas, le fémur gauche l'emporte, dans l'autre moitié le fémur droit. La différence atteignait fréquemment 6 à 7 mm, dans un cas 10 mm. Il semble ici que les observations de Rollet s'accordent avec celles de Manouvrier en ce qui concerne le fémur, et attestent la prédominance du fémur gauche dans 40 à 50 % des cas.

Chez l'homme, le *tibia* est souvent égal des deux côtés, mais il n'est pas rare qu'il y ait une inégalité constatable, et la différence est alors en moyenne de 2 mm en faveur du côté droit; elle peut atteindre jusqu'à 4 et 5 mm. Dans 4 cas, le tibia gauche l'emportait un peu, mais justement dans des cas où le fémur gauche était le plus long. Même inégalité chez la femme, souvent en faveur du côté gauche (12 cas) et parfois dans les cas où prédominait le fémur droit: il y avait donc dyssymétrie compensatoire.

Le *péroné* était très-souvent égal d'un côté à l'autre, dans 22 cas chez l'homme et 16 chez la femme. Lorsqu'il y a inégalité, elle est de 2 à 3 mm en faveur du côté droit. Dans 3 cas chez l'homme et 5 chez la femme, le péroné gauche était le plus long, et alors souvent simultanément avec le tibia du même côté.

Pour l'ensemble du *membre inférieur* (fémur et tibia), il y avait égalité dans 2 cas (4 %) chez l'homme; les inégalités étaient en faveur tantôt du côté droit, tantôt du côté gauche, la différence étant en moyenne de 3—4 mm, mais pouvant atteindre aussi jusqu'à 15 mm. Chez la femme, les inégalités se manifestaient dans les mêmes conditions.

Toutefois, on trouve ici beaucoup d'exceptions à la règle. Ainsi, il se peut fort bien que fémur, tibia et péroné réunis soient plus longs à droite qu'à gauche, mais dans d'autres cas où le fémur droit est plus long que le gauche, le tibia et le péroné peuvent très-bien en même temps être plus longs au côté gauche, ce qui contribue dans une certaine mesure à compenser la dyssymétrie. Ceci fait dire à Rollet qu'il ne peut établir de règle pour les membres inférieurs, où, dit-il, „les inégalités sont capricieuses".

Dans le cas où le membre supérieur gauche fut trouvé de 16 mm plus long que le droit, et, pour cette raison, attribué par Rollet à un gaucher, le membre inférieur droit l'emportait sur le gauche: le côté gauche l'emportait donc aux membres supérieurs, et le côté droit aux membres inférieurs: „dyssymétrie croisée".

Outre cette examen des os longs des membres des deux côtés du corps, Rollet a aussi fait la mensuration des mêmes os sur 7 squelettes d'enfant.

Il a trouvé que chez les *nouveau-nés il n'y a pas d'inégalité de longueur* entre les os longs des extrémités homologues, tandis que chez deux enfants, l'un de 4, l'autre de 12 mois, il trouva une différence entre le radius droit et le radius gauche. Par contre, chez un enfant de 6 ans, il trouva des différences dans tous les os longs des deux côtés, sauf pour le péroné, qui est aussi sujet à moins de variations chez les adultes.

Le membre supérieur droit l'emportait de 8 mm, tandis que l'os long du membre inférieur gauche ne dépassait que d'un mm celui de droite.

Les recherches de Rollet prouvent avec une netteté suffisante la prédominance de l'extrémité supérieure droite, dans 98 % des cas — et de plus, que l'on n'a pas le droit de conclure de la longueur d'un des os longs à la prédominance de l'un des côtés pour l'extrémité prise dans son ensemble, quoique assurément l'humérus fournisse la preuve d'une grande constance (prédominance du côté droit dans 98 cas sur 100).

A l'égard de l'ensemble du membre inférieur, il est impossible de tirer des recherches de détail consignées dans ce travail du reste si intéressant aucune conclusion précise quant à la proportion des cas où le côté gauche l'emportait, ou vice-versâ; il semble qu'il y ait eu égalité dans 4 cas sur 100. Il semble que les deux côtés se soient

partagé plutôt également la prééminence. En tout cas les résultats obtenus par Rollet prouvent d'une façon éclatante *l'inégalité physiologique exprimée par la longueur des os de deux extrémités homologues.*

Le Dr H. Matiegka (n° 39) a étudié spécialement sur des squelettes la dyssymétrie des extrémités chez l'homme. Il avait spécialement en vue la *prédominance du côté gauche* qui a été signalée comme un caractère très-fréquent chez les criminels (voir Jobert). Les matériaux dont il disposait comprenait 53 squelettes d'adultes ou de sujets un peu plus jeunes, et les mensurations s'appliquaient à la longueur totale des os longs des deux extrémités, *humérus — radius — cubitus* ou *fémur — tibia — péroné.* Je vais rendre brièvement compte des résultats obtenus.

Chez 13 squelettes d'adultes mâles, il trouva *égalité* dans 15,4 %, prédominance du côté gauche dans 7,7 % et du côté droit dans 76,9 % — c'est pour les extrémités supérieures. Pour les extrémités inférieures, il trouvait chez les mêmes squelettes : *égalité* 20,5 %, *prédominance de la gauche* 69,2 %, *de la droite* 10,3 %.

Chez 7 squelettes d'adultes femmes, il trouva pour les membres supérieurs: égalité 4,8 %, prédominance de la gauche 33,3 %, prédominance de la droite 61,9 %.

Aux membres inférieurs, il y avait égalité dans 23,8 %, prédominance de la gauche dans 42,9 %, de la droite dans 33,3 % du nombre total des cas.

Sur 26 squelettes masculins entre les âges de 12 et de 21 ans, Matiegka a trouvé pour les extrémités supérieures égalité dans 30,3 %, prédominance de la gauche dans 5,3 %, de la droite dans 64,4 % des cas.

Aux membres inférieurs des mêmes squelettes, ces chiffres étaient de 29,4, 42,7 et 27,9 %.

Enfin dans 7 squelettes féminins entre les âges de 9 et 19 ans, les extrémités supérieures étaient égales dans 20 %, la gauche l'emportait dans 10 % et la droite dans 70 % des cas; sur les membres inférieurs, ces chiffres étaient de 35 %, 25 % et 40 %.

Matiegka conclut de ses recherches, surtout en ce qui concerne le sexe masculin, à la *dyssymétrie croisée,* qui avait déjà été observée antérieurement et par suite de laquelle c'est le plus souvent le côté droit qui l'emporte pour la longueur des membres supérieurs, tandis que pour les extrémités inférieures c'est la gauche qui est la plus

favorisée. Il ne cite pas des auteurs, ce qui nous porte à croire que les recherches antérieures assez nombreuses dont nous avons rendu compte plus haut, lui sont restées inconnues.

En effet, les recherches d'Arnold, de Bischoff et de Theile militaient déjà en faveur de cette „dyssymétrie croisée“, qui avait déjà fixé mon attention longtemps avant que je connusse les travaux plus anciens, et sur laquelle je reviendrai plus tard. Toutefois, Matiegka croit — et non sans raison — qu'il existe une relation entre la dyssymétrie croisée et le fait que dans certaines armées, par exemple dans l'armée autrichienne, les soldats partent toujours du pied gauche; il admet aussi un rapport entre cette asymétrie et le mouvement alternatif croisé des bras et des jambes pendant la marche, qui rappelle à cet égard la marche des quadrupèdes.

Ces recherches n'indiquent du reste nullement dans combien de cas °/o il y a dyssymétrie croisée, ou dyssymétrie unilatérale de droite ou de gauche: ce qui ne laisserait pas d'avoir son importance.

A une époque plus récente, les recherches les plus approfondies qui aient eu lieu sur la dyssymétrie dans le corps humain sont dues indubitablement au célèbre anatomiste, le professeur Hasse à Breslau (n° 40). Je passe ici sous silence ses importantes recherches sur „les variations de forme dues à la respiration“, ainsi que sur „le bassin chez l'homme“; et je me contente de signaler ses importantes recherches, faites de concert avec le Dr Dehner sur la longueur et la mensuration des bras et des jambes, sur leur rapport avec la taille, etc., recherches faites sur plus de *5000 soldats*. Il faut noter qu'à l'inverse de celles que nous venons de signaler, ces recherches ont eu lieu sur „le vif“.

Hasse und Dehner posent comme règle générale *que dans la plupart des cas les bras et les jambes sont inégaux d'un côté à l'autre du corps, et que d'ordinaire c'est la jambe gauche et le bras droit qui l'emportent comme longueur.*

Sur 5141 soldats, les jambes étaient inégales dans 68 °/o, égales dans 32 °/o des cas; pour les bras il y avait inégalité dans 82 °/o des cas, égalité dans 18 °/o.

Sur ces 5141 hommes, 99 °/o (5083) étaient droitiers, 1 °/o seulement gauchers (58 hommes). La longueur de la jambe gauche l'emportait chez 52 °/o, celle de la jambe droite chez 16 °/o. On constatait un rapport constant entre la scoliose statique et l'inégale longueur des

jambes. Le bras droit l'emportait comme longueur dans 75 % des cas, le bras gauche dans 9 %[1]. Chez les gauchers, c'est le bras gauche qui est le plus long; dans un cas seulement, un gaucher avait le bras droit plus long que le gauche.

Toutefois nos deux auteurs concluent *que la prédominance du bras droit chez les droitiers et du bras gauche chez les gauchers est due à une hypertrophie fonctionnelle,* qui doit être mise au compte de l'emploi plus fréquent de l'un des bras. D'autre part, ils concluent aussi qu'en thèse générale *les différences de longueur entre les deux bras ou les deux jambes sont tout-à-fait indépendantes les unes des autres.* Ils constatent de plus que *les scoliotiques avec déviation vers la droite ont la jambe gauche plus longue que la droite et vice-versâ.*

Il y avait en effet 52 % de scoliotiques vers la droite, 16 % de scoliotiques vers la gauche; la colonne vertébrale avait son plan vertical chez 32 %; une simple comparaison de ces chiffres avec ceux mentionnés plus haut suffit pour faire toucher du doigt le rapport existant entre ces phénomènes.

Par *scoliose* nous entendons ici, cela va de soi, la scoliose statique, qui est si fréquente dans des circonstances d'ailleurs normales.

Si l'on compare ces mesures trouvées par Hasse et Dehner avec celles indiquées par E. Rollet, nous les trouvons parfaitement d'accord: chez les sujets vivants il y a 99 % de droitiers et sur ceux de Rollet 98 % ont l'humérus droit plus long que le gauche. Par contre, la longueur totale du bras droit chez les sujets vivants l'emportait chez 75 %, tous généralement droitiers.

La jambe gauche l'emportait dans 52 cas sur 100, chiffre qui ne diffère guère de ceux trouvés précédemment.

Pour élucider mieux encore la question de la dyssymétrie physiologique dans la charpente osseuse des extrémités chez l'homme, je citerai ici quelques-unes des recherches du Dr R. Lehmann-Nitsche (n° 41) sur les os longs de l'homme préhistorique „des tombes alignées“ dans la Bavière du Sud, qui est considérée comme appartenant aux Bajuvares immigrés jadis en Bavière.

[1] Ce chiffre est en réalité de 7 %, s'il est vrai que chez 18 % des sujets examinés les deux bras soient égaux en longueur.

La *clavicule* droite est plus grosse que la gauche, alors même qu'elles ont même longueur, mais la clavicule *gauche* est cependant la plus longue des deux. Ce fait s'accorde bien avec d'autres observations, malgré des différences d'ailleurs considérables. Ainsi les recherches de Martin sur la clavicule des Patagons montrent que la clavicule gauche est en moyenne plus longue que la droite. Mais il est remarquable de voir que, suivant Lehmann-Nitsche, chez les Souabes et les Alamans, la clavicule droite est plus fortement constituée que la gauche (p. 218).

A droite, l'*humérus* est plus long, plus large et plus gros qu'à gauche, l'humérus droit est aussi relativement plus fort que le gauche.

Il en est du *radius* et du *cubitus* tout comme de l'humérus.

A *gauche* le *fémur* est plus long qu'à droite, mais du côté droit, il est absolument et relativement plus gros qu'au côté gauche. Quant à la linea aspera, c'est-à-dire à l'*indice pilastrique,* on trouva que cette ligne si caractéristique en ce qui concerne l'insertion des muscles était bien plus saillante, à la façon d'une crête du côté droit et surtout chez l'homme, que du côté gauche et chez la femme (l. c. p. 222).

Le *tibia* est plus gros à droite qu'à gauche; quant à sa longueur, les observations sont trop peu nombreuses pour permettre des conclusions.

Chez les Souabes et les Alamans (des sépultures alignées de Dillingen, Gundelfingen, Schutzheim, Memmingen et Fischen) Lehmann-Nitsche a trouvé que la clavicule droite était absolument et relativement plus grosse que la gauche.

L'*humérus* se montra ici (sur 6 paires) plus *court,* mais plus *large* et plus *gros* à droite qu'à gauche, chez l'homme; chez la femme, il était pareil des deux côtés.

Le *radius* et le *cubitus* (11 radius et 10 cubitus) étaient eux aussi un peu plus longs à gauche qu'à droite, et en même temps, quoiqu'à un bien moindre degré absolument et relativement plus gros: c'est là un phénomène remarquable, s'accordant mal avec d'autres observations.

En revanche, c'est l'opposé qui a lieu pour le *fémur* (11 fémurs droits et 13 fémurs gauches): le *fémur droit est plus long* que le gauche, mais le *fémur gauche* est absolument et relativement plus gros que le droit.

Le *tibia* (11 droits et 15 gauches) était *plus long* à gauche, mais absolument et relativement plus fort à droite et dans le sexe masculin.

L'examen des os longs des membres chez les Bajuvares confirme donc le résultat des anciennes mensurations, tandis que chez les Souabes et les Alamans on arrive à des constatations contraires à celles faites sur les Bajuvares. Cependant, il semble, somme toute, que la dyssymétrie croisée se trouve jusqu'à un certain point confirmée. Remarquons toutefois que ces mensurations de squelettes préhistoriques, si intéressantes qu'elles soient à d'autres points de vue, n'élucident pas pleinement la question qui nous occupe ici, car on ignore quelles sont, parmi les extrémités supérieures et inférieures, celles appartenant à un même individu. Les mensurations confirment seulement le fait connu, qu'il y a dyssymétrie de longueur et de force tant entre les membres supérieurs, qu'entre les membres inférieurs, mais ne nous disent aucunement dans combien des cas pour cent il y a égalité, dyssymétrie unilatérale ou dyssymétrie croisée.

Au cours de *mes recherches personnelles* sur la dyssymétrie des extrémités chez l'homme, j'ai mesuré 20 squelettes de différentes races, faisant partie de la *collection anatomique* de notre université. Sur ces squelettes, 16 sont des squelettes d'adultes, 4 d'enfants. Cinq des squelettes sont ceux de nègres australiens, trois de Lapons, les autres sont européens, les uns norvégiens (dont deux du premier âge du fer), les autres allemands et français.

Sur les 16 squelettes adultes, j'ai constaté dans 2 cas ($12^1/_2$ %) l'égalité des membres supérieurs; hors de là, le côté droit l'emportait, sans qu'on pût constater dans aucun cas prédominance du côté gauche.

Aux extrémités inférieures, la droite l'emportait dans 6 cas ($37^1/_2$ %), la gauche dans 10 ($62^1/_2$ %).

Il y avait „dyssymétrie croisée“ dans 9 cas, dyssymétrie unilatérale droite dans 5; dans les deux cas restants, les membres supérieurs étaient égaux, mais la gauche l'emportait légèrement quant aux membres inférieurs.

Sur les 4 *squelettes d'enfants*, de 2 à 16 ans, il n'y avait chez le plus jeune que peu ou point de différence entre les membres inférieurs; chez les deux de 3 ans, il y avait une différence sensible

pour certains os, et chez le squelette de 16 ans, différence d'un côté à l'autre à peu près comme chez les adultes.

La dyssymétrie était croisée dans deux cas, unilatérale droite dans un cas.

En récapitulant l'ensemble des 20 cas, nous trouvons:

Membres supérieurs
- Égalité, 2 cas .... 10 %
- Prédominance du côté droit, 17 cas ..... 85 %
- » » » gauche, 1 cas.... 5 %

Membres inférieurs
- Égalité, 1 cas .... 5 %
- Prédominance du côté droit, 7 cas...... 35 %
- » » » gauche, 12 cas... 60 %

Dyssymétrie croisée, 11 cas .... 55 %

La différence quantitative existant entre les os des membres des deux côtés variait entre $^{1}/_{2}$ et 13 mm.

Si l'on compare les résultats de ces mensurations opérées sur des matériaux peu nombreux, il est vrai, mais de nature variée, avec les résultats consignés plus haut, on les trouve en somme bien d'accord.

S'il y a des différences dans les proportions pour cent, elles sont imputables à la diversité même des matériaux mis en œuvre, ou à celle du nombre des individus examinés par chaque auteur. Dans presque tous les cas, la dyssymétrie compensatoire contribuait à réduire l'écart final.

b. PESÉES DES OS DES MEMBRES CHEZ L'HOMME

C'est chez Bischoff (n° 16) qu'on trouve les premières pesées exactes des os des extrémités, celles d'un homme et d'une femme, adultes tous les deux.

Chez l'homme :

Membres supérieurs,	droit	959 gr.,	gauche	905 gr.
» inférieurs,	»	1933 gr.,	»	1950 gr.

Chez la femme :

Membres supérieurs,	droit	600 gr.,	gauche	600 gr.
» inférieurs,	»	1600 gr.,	»	1600 gr.

Il y a donc égalité chez la femme, tandis que chez l'homme il y a pour les deux extrémités de droite et de gauche une différence notable, constituant dyssymétrie croisée.

Harting (n° 18) indique les nombres suivants comme résultant de la pesée des extrémités supérieures chez un homme: ils comprennent en bloc l'omoplate, la clavicule, l'humérus, le radius et le cubitus: à droite 357,29 gr., à gauche 336,33 gr. — La droite l'emporte donc de 6 %.

Les pesées faites par Liebig (n° 21) sur deux cadavres du sexe masculin confirment aussi l'inégalité des deux côtés.

Dans l'un des cas, les extrémités supérieures pesaient:

droite 708,0 gr., gauche 668,9 gr.,

les extrémités inférieures:

droite 3867,3 gr., gauche 3867,3 gr.;

dans le second cas, les extrémités supérieures:

droite 876,4 gr., gauche 786,1 gr.,

les extrémités inférieures:

droite 2509,9 gr., gauche 2451,3 gr.

Tandis que les pesées des os des membres chez des adultes sont en fort petit nombre, on a en revanche des matériaux bien plus abondants dûs à la pesée des extrémités chez les *nouveau-nés* et les *enfants*.

Je mentionne ici les pesées faites par Bischoff, chez qui les n°s 4 et 5 représentent des nouveau-nés à terme, tandis que le n° 6 provient d'un fœtus né avant terme.

Extrémités supérieures

N° 4	droite	27,5	gr.,	gauche	28,5	gr.
» 5	»	30,0	»	»	30,0	»
» 6	»	7,0	»	»	7,0	»

Extrémités inférieures

N° 4	droite	46,5	gr.,	gauche	44,0	gr.
» 5	»	68,0	»	»	68,5	»
» 6	»	10,5	»	»	11,5	»

Nous trouvons des résultats d'une grande valeur chez Theile (n° 29) qui, on le sait, a consacré des recherches solides et extensives à la pesée des os et des muscles du corps humain. Je reviendrai plus tard à ses pesées des muscles, mais je me contente pour l'instant d'extraire ce qui suit de ses pesées des os des membres:

1° Chez un enfant de 8 jours, du sexe féminin, taille 475 mm, poids total 2,151 kg., il trouva qu'il y avait *égalité* de poids entre les membres des deux côtés, pris en bloc (l. c., p. 451).

2° Chez un garçon nouveau-né bien nourri, délivré par opération césarienne pour cause d'hydrocéphale, il trouva que l'extrémité supérieure droite l'emportait de 4 % sur la gauche, tandis que pour les membres inférieurs, la gauche l'emportait de 1 % (l. c., p. 452). Il y avait donc aussi dyssymétrie croisée.

3° Chez une fille de 7 ans, taille 1,096 m, morte d'hémiplégie, l'extrémité supérieure droite l'emportait de 3 % sur la gauche, mais celle-ci avait l'omoplate et la clavicule plus lourdes. Quant aux extrémités inférieures, la gauche l'emportait de fort peu sur la droite (gauche 296,9 gr., droite 295,3 gr.). Si par contre, on considère les os isolément, on trouve que le fémur droit pèse 5 % de plus que le gauche, différence qui est compensée, et au-delà, par un surcroît de poids de la jambe et du pied. Les deux os iliaques étaient égaux (l. c., p. 464).

Nous trouvons chez E. Gaupp (n° 36) des renseignements très-intéressants et bien d'accord avec ceux rapportés antérieurement, sur le poids des os des membres chez les *nouveau-nés*. Nous en détachons ce qui suit:

Des pesées eurent lieu sur les os des membres chez 8 nouveau-nés.

Dans 3 cas le poids total des os des membres était plus considérable à droite, dans 4 cas à gauche, tandis que dans un cas il y avait équivalence.

Pour les *extrémités supérieures,* prises à part, il y avait égalité dans 3 cas, prédominance du côté droit dans 2, et du côté gauche dans 3 cas. Les différences variaient de 0,53 % à 1,90 %.

Pour les *extrémités inférieures,* prédominance du côté droit dans 4 cas, du côté gauche dans 4. Les différences variaient de 0,58 % à 0,23 %.

Gaupp fait toutefois la remarque, que la valeur absolue des différences est si faible qu'elle n'excède généralement pas les bornes des erreurs possibles de pesée. Il considère une différence de 50 milligrammes comme inférieure à la limite des erreurs possibles, et il en résulte que 3 seulement de ses pesées peuvent être signalées comme établissant de façon certaine qu'il y ait chez les nou-

veau-nés différence entre les os des membres d'un côté à l'autre du corps.

Ainsi interprétées, ses expériences sont d'accord dans les points essentiels avec les mensurations d'Arnold, qui ne trouvait pas de différences chez les nouveau-nés. Cependant il est probable que les différences doivent se manifester plus clairement dans les pesées que par les mensurations en longueur et en grosseur; mais Gaupp rappelle avec raison les grandes difficultés que présente l'examen des os frais, et il confirme l'assertion de Theile, suivant laquelle des os fraîchement préparés, et encore humides, peuvent donner lieu à des écarts par suite „d'inégale évaporation".

Les pesées effectuées par Manouvrier intéressent aussi notre sujet, quoique, parmi les os des membres, elles ne concernent que le fémur.

L. Manouvrier (nº 26), dans son intéressant travail sur „Le poids du crâne comparé à celui du squelette et du fémur", montre comme quoi le poids du fémur est exactement proportionnel au développement du squelette et plus spécialement à celui des membres.

Dans ses tables de „l'indice cranio-facial", Manouvrier cite un grand nombre de mesures prises dans diverses races humaines sur le fémur tant du côté droit que du côté gauche.

Sur 10 squelettes de nègres d'Asie et d'Afrique, d'une taille variant entre 1,510 m et 1,698 m, le fémur gauche l'emportait sur le fémur droit dans 50 % des cas: en prenant la moyenne du poids des fémurs de ces 10 squelettes, on trouvait 345,2 gr. pour le fémur droit et 349,6 gr. pour le fémur gauche.

Chez 10 autres squelettes de nègres, le fémur gauche prédominait dans 6 cas, il y avait égalité dans 2 cas. Dans cette deuxième série, le poids moyen du fémur droit était de 470,8 gr., celui du fémur gauche 477,4 gr. Pour l'ensemble des 20 squelettes de nègres, le fémur gauche pesait plus que le fémur droit dans 55 % des cas.

Sur 15 squelettes du Pérou et de Californie, c'était généralement le fémur droit qui l'emportait (11 cas), tandis que dans 4 seulement le fémur gauche prédominait, ce qui représentait 26,6 % du chiffre total. Sur 34 squelettes de races diverses (Annamites, Péruviens, Néo-Hébridais, Américains, Japonais, Védas, Néo-Calédoniens, Australiens, Lapons, Chinois, Européens, etc.), 15 manifestaient une prédominance du fémur gauche, et 8 une équivalence des deux fémurs. Sur ce nombre, il y avait 14 hommes et 20 femmes. On voit ici que 44 %

environ des squelettes ont le fémur gauche plus lourd que le droit. La différence varie entre 1 gr. et 24 gr.

Chez 20 squelettes d'Européens, il y en avait 4 avec prédominance du fémur gauche (20 %), 5 avec égalité des deux fémurs (25 %); chez 55 % le fémur droit l'emportait.

Si l'on additionne tous ces cas, on voit donc qu'il y a prévalence du fémur gauche chez 40 %, de 50 à 60 % du fémur droit et que l'égalité d'un côté à l'autre n'existe guère que dans un très-petit nombre de cas.

Toutefois, on n'est pas autorisé à conclure des chiffres trouvés pour le fémur à l'ensemble des membres inférieurs, attendu que, comme je l'ai déjà indiqué, la „dyssymétrie compensatoire" rétablit un peu la balance et peut dans un cas donné modifier la symétrie de toute l'extrémité. Sans vouloir élever d'objection contre la règle générale érigée par Manouvrier à l'égard du fémur comme représentant proportionnellement le développement de l'ensemble des membres, il convient de remarquer qu'elle ne s'applique pas au cas actuel, où il ne s'agit que de valeurs absolues très-réduites.

c. PESÉES DES MUSCLES DES EXTRÉMITÉS CHEZ L'HOMME

Pour ce qui concerne la question des différences quantitatives entre les musculatures des extrémités de droite et de gauche, je m'en tiendrai exclusivement à l'excellent travail de F. W. Theile (nº 29) „Gewichtsbestimmungen zur Entwickelung des Muskelsystems und des Skelettes des Menschen", travail que j'ai déjà mentionné. Je n'ai pas eu l'occasion de refaire chez l'homme ces expériences très-laborieuses et demandant énormément de temps, mais j'ai plusieurs séries d'observations empruntées au monde animal.

Dans son chapitre relatif à la musculature de l'homme adulte, sur laquelle Theile a fait 10 séries de recherches, dont 6 se rapportent en tout ou en partie à la musculature des deux côtés, il établit ce fait important, qu'il y a une distribution dyssymétrique variable des muscles des deux côtés chez l'homme adulte (l. c., p. 200). Dans 4 de ses séries d'observations, c'était la droite qui l'emportait.

La masse musculaire des extrémités supérieures manifeste ce fait très-intéressant que les muscles plus rapprochés du centre, les mus-

cles scapulaires et huméraux, diffèrent moins entre eux que les muscles plus excentriques, comme les muscles radio-ulnaires et carpaux. Chez 6 cadavres mâles le poids total des muscles *des membres supérieurs* était comme suit:

								membre droit grammes	membre gauche grammes
1)	homme de	24	ans	(Tab.	n° 1	de Theile)		3307,1	3050,8
2)	„ „	24—28	„	(„	n° 2	„ „	)	3485,5	3320,0
3)	„ „	26	„	(„	n° 3	„ „	)	4231,8	4184,4
4)	„ „	42	„	(„	n° 4	„ „	)	3561,4	3655,0
5)	„ „	34	„	(„	n° 7	„ „	)	3954,7	4179,3
6)	„ „	57	„	(„	n° 9	„ „	)	2698,3	2618,3

Sur ces cas, il y en a 4, les n°s 1, 2, 3 et 6 où les muscles sont plus développés à droite qu'à gauche, tandis que les n°s 4 et 5 manifestent une prévalence du côté gauche.

A l'égard *des extrémités inférieures,* nous trouvons les chiffres relatés dans le tableau suivant, qui suit le même ordre que pour les membres supérieurs:

								membre droit grammes	membre gauche grammes
1)	homme de	24	ans	(Tab.	n° 1	de Theile)		6613,7	6711,5
2)	„ „	24—28	„	(„	n° 2	„ „	)	7208,2	7285,2
3)	„ „	26	„	(„	n° 3	„ „	)	8073,8	7789,2
4)	„ „	42	„	(„	n° 4	„ „	)	7019,6	6928,7
5)	„ „	34	„	(„	n° 7	„ „	)	pas pesé	7608,3
6)	„ „	57	„	(„	n° 9	„ „	)	4575,5	4559,3

Si maintenant nous comparons la relation existant entre ces chiffres avec celle constatée pour les extrémités supérieures, nous retrouvons le fait, déjà connu pour le squelette, *d'une dyssymétrie croisée.* Dans les n°s 1 et 2, où la droite l'emportait chez les extrémités supérieures, c'est la gauche qui domine aux membres inférieurs; au n° 4, où la gauche domine aux membres supérieurs, c'est la droite qui l'emporte aux extrémités inférieures. Au n° 6, il y a prévalence unilatérale du côté droit.

Theile exprime ces relations de la manière suivante, en prenant pour point de départ ses tableaux n°s 1, 2 et 4: *le surcroît de développement de l'une des extrémités supérieures* est en quelque sorte compensé par un moindre développement des muscles du membre inférieur du même côté (voir p. 207 de son mémoire).

Il semble que la règle sur laquelle j'ai appelé déjà l'attention du lecteur, et d'après laquelle il y aurait dyssymétrie compensatoire pour une extrémité isolée, s'applique aussi à l'ensemble du corps.

Tab. 1.	Membre supérieur droit,	l'emportant	de 84 ‰
	Membre inférieur gauche,	„	de 13 ‰
Tab. 2.	Membre supérieur droit,	„	de 49 ‰
	Membre inférieur gauche,	„	de 10 ‰
Tab. 3.	Membre supérieur droit,	„	de 26 ‰
	Membre inférieur gauche,	„	de 27 ‰

Mais ceci n'est évidemment valable que dans les cas de dyssymétrie croisée. Dans beaucoup de cas il y a prévalence unilatérale, et en-dehors de ces tableaux, Theile mentionne la musculature d'un homme de 47 ans, où le membre supérieur droit l'emportait de 107 ‰, et le membre inférieur gauche de 49 ‰.

En fait de cadavres *feminins*, Theile en a examiné 5, dont l'un (tab. 13), celui d'une femme de 22 ans, fut soumis à un examen partiel de la musculature du côté droit et du côté gauche.

Aux extrémités supérieures on ne pesa pas les muscles les plus rapprochés du centre. Le reste des muscles, formant 4 groupes, fournit les résultats suivants:

Bras droit 1920,3 gr., bras gauche 1852,6 gr.

et par conséquent prévalence marquée du côté droit. Cette femme était droitière.

Membre inférieur droit 5185,7 gr., gauche 5185,8 gr.,

c'est-à-dire égalité des deux côtés.

Theile a aussi étendu ses recherches au développement du système musculaire chez l'*enfant* depuis sa naissance jusqu'à l'âge adulte. Tandis que chez l'homme adulte la masse musculaire forme environ 40 % (de 36 à 45 %) du poids total du corps, elle n'en représente que 20 à 22 % chez le nouveau-né.

Chez le *nouveau-né,* Theile ne trouva aucune différence entre les muscles de droite et de gauche pris dans leur ensemble, mais *il y a des différences pour certains groupes de muscles,* c'est-à-dire une dyssymétrie compensatoire plus ou moins prononcée (c. l., p. 308 et 309).

Les recherches faites par Theile sur des individus pris dans l'*enfance* et l'*adolescence* donnent lieu à des remarques intéressantes:

il ne faudrait pourtant pas en tirer de conclusions trop absolues, le nombre des individus examinés étant trop restreint pour cela.

1° Chez un garçon de 8 ans, pesant 15,5 kg., le poids des muscles des membres supérieurs était à peu près le même des deux côtés, tandis qu' aux membres inférieurs, la gauche l'emportait de 3,2 %.

2° Chez un garçon de 15 ans, pesant environ 30 kg., les muscles des extrémités représentaient les poids suivants, exprimés en grammes:

Les muscles de l'extrémité supérieure droite pesaient 1281,0 gr.
„ „ „ „ „ gauche „ 1228,3 „
soit 4,2 % en faveur du côté droit.

Les muscles du membre inférieur droit pesaient 2599,8 gr.
„ „ „ „ „ gauche „ 2636,2 „
soit une différence de 1,4 % en faveur du côté gauche.

Si nous comparons les pesées opérées par Theile sur des muscles de nouveau-nés, d'enfants et d'adolescents avec les recherches faites aux mêmes âges sur le squelette, nous constatons qu'il y a en somme un bel accord.

Chez les *nouveau-nés* il semble généralement n'y avoir aucune différence d'ensemble et la symétrie totale parait donc complète; ce n'est qu'à titre d'indication qu'on constate de la dyssymétrie dans tel ou tel groupe de muscles.

Une trace analogue de dyssymétrie se rencontre aussi parfois dans le système osseux. La compensation est parfaite, et l'on ne peut constater aucune dyssymétrie „réelle“ au point de vue morphologique.

Dans le *premier âge,* sur lequel on a fort peu d'observations, les membres supérieurs étaient généralement identiques ou n'offraient, le cas échéant, qu'une dyssymétrie peu marquée, tandis qu'il y a presque toujours une dyssymétrie morphologique plus ou moins prononcée aux membres inférieurs, l'extrémité inférieure gauche l'emportant le plus souvent sur son homologue.

Quant au squelette, on y trouve parfois au premier âge l'égalité, mais plus fréquemment une légère dyssymétrie. En multipliant les recherches on trouvera probablement cette dyssymétrie plus marquée dans le système musculaire que dans le système osseux, au moins lorsque la dyssymétrie, telle qu'elle se laisse constater morphologiquement, est en rapport direct avec la fonction, ou est l'expression même d'une hypertrophie de cette fonction.

d. DE LA DYSSYMÉTRIE DANS LE SYSTÈME NERVEUX

Dans mon introduction (p. 16), j'ai signalé que dans les recherches relatives à la généralité de la dyssymétrie, il conviendrait d'examiner aussi jusqu'à quel point les fibres nerveuses s'irradiant dans les extrémités sont en nombre égal des deux côtés du plan médian. A vrai dire, une pareille recherche, si on voulait la pousser à fond, faudrait un temps extraordinairement long à l'expérimentateur isolé. Il serait bien plus aisément accessible de compter les fibres nerveuses, par exemple dans le *nervus ischiadicus* de droite et de gauche, qu'on devrait alors trancher à la même hauteur de part et d'autre.

Ce ne serait pourtant pas la peine de faire une pareille recherche isolée, si l'on ne pouvait en même temps faire la pesée et la mensuration tant des muscles que des os, afin de pouvoir constater en même temps s'il y a ou non une relation entre les différences quantitatives constatées dans ces systèmes, et ce genre d'examen sera plus facile à réaliser sur des animaux de petite taille que sur l'homme.

Néanmoins, on a à priori des raisons de croire que l'on doit pouvoir prouver morphologiquement dans le système nerveux l'existence de petites différences quantitatives des deux côtés du plan médian. Je n'ai pas même besoin de rappeler ici le fait bien connu d'une inégalité plus ou moins grande entre les deux hémisphères cérébraux[1].

On ne sait pas bien quel rôle cela peut jouer au point de vue des nerfs périphériques. Comme on le sait, les faisceaux pyramidaux, c'est-à-dire les conducteurs motrices centraux ou cortico-médullaires, sont généralement symétriques. Dans plusieurs cas, on les trouve pourtant dyssymétriques à leur croisement *(decussatio pyramidum)* et Flechsig dit avoir dans 40 % des cas constaté une dyssymétrie dans ces pyramides: on ne sait rien des petites différences quantitatives pouvant exister dans *le nombre* des fibres du côté droit com-

[1] Luys, comme on le sait, a supposé que le lobe gauche du cerveau étant le premier développé et le plus volumineux, l'usage du membre droit s'apprenait d'une façon plus précoce.

paré au côté gauche, autant que je puisse conclure de la littérature dont je dispose.

Les dyssymétries signalées par Flechsig (Med. Centralbl. 1874, n° 36) se compenseraient à ce qu'il rapporte, de telle sorte que „la section des pyramides est la même d'un côté à l'autre dans la moëlle allongée". Il est du reste excessivement difficile de faire un décompte exact des fibres nerveuses, alors surtout qu'elles sont aussi nombreuses que dans le cas qui nous occupe.

L'une des moitiés des pyramides, celle située au-dessus de l'intumescence cervicale, contient en effet 79131 fibres nerveuses, et ce chiffre n'est pas absolu, mais seulement approximatif (v. Van Gehuchten, n° 46). Au-dessous de l'intumescence cervicale, il y a 30554 fibres nerveuses, de telle sorte que 48557 fibres consacrées exclusivement à l'extrémité supérieure du côté opposé, iraient prendre contact avec les cellules nerveuses de la substance grise de la moëlle cervicale. Mais nous ignorons si pareil nombre de fibres nerveuses motrices se rendent au membre supérieur par les cellules de la corne antérieure, ou s'il y en a peut-être davantage. Suivant Stilling le nombre des fibres dans les racines antérieures est de 302265, mais ce chiffre n'est assurément qu'une approximation. Et d'autre part, le nombre des fibres se rendant directement aux muscles pourrait seul fournir l'expression exacte du chiffre en question.

Toutefois, certains anatomistes ont depuis assez longtemps déjà dirigé leur attention sur certaines irrégularités ou dyssymétries des racines nerveuses émanant de la moëlle épinière.

C'est ainsi que chez J. F. Meckel (n° 6), on trouve la remarque suivante:

„Les nerfs ne sont pas pleinement symétriques. L'un s'embranche souvent un peu plus haut que l'autre, et le nombre des cordons qu'ils comprennent d'un côté dépasse fréquemment de 2 à 3 celui de l'autre. Cette différence est d'ordinaire compensée par une différence en sens inverse dans les couples nerveux avoisinants."

C. F. Theodor Krause (n° 11) dit également: „Lorsque les „fibres se réunissent pour former les racines des différents nerfs, il „arrive qu'une racine appartenant à l'un des côtés n'atteint pas la „même grosseur que la racine correspondante de l'autre côté."

Enfin J. Henle (n° 19) signale certaines irrégularités dans les racines spinales.

R. Hilbert[1] s'est livré à un examen plus approfondi des racines desne rfs spinaux et des nerfs spinaux méningiens, ainsi que du „nervus accessorius Willisii“, mais il ne s'est occupé que de leur habitus morphologique. Sa recherche n'embrasse pas seulement l'homme, mais s'étend à une série de formes animales empruntées aux différentes classes de vertébrés. Sans vouloir entrer ici davantage dans le détail de ses recherches, je citerai seulement une de ses conclusions (l. c., p. 55).

„Les racines spinales régulières sont bien en général symétriques „comme force et comme mode d'insertion, ainsi qu'au point de vue „de l'aire dont ils émanent pour diverses paires de nerfs: néanmoins „on rencontre aussi des dyssymétries des branches ascendantes et „descendantes se rendant aux parties avoisinantes.“

Ce qu'on peut en tout cas conclure de ses recherches, c'est que *la dyssmétrie existe dans un certain nombre de cas.* Y a-t-il ou non des dyssymétries réelles, et quels sont leurs rapports avec le système musculaire et avec la dyssymétrie fonctionnelle, c'est ce qu'on ne peut tirer au clair que par un examen minutieux et systématique de chaque cas spécial. En ce qui concerne l'homme, je n'ai pas encore pu me livrer à un pareil examen.

Les recherches de Flechsig (n° 22) tout comme celles d'Hilbert (n° 24), démontrent dans tous les cas qu'il n'est pas rare de rencontrer de petites dyssymétries, qui se compensent mutuellement. Nous avons donc ici le même phénomène qui se manifeste pour chaque extrémité isolée, celui de la „dyssymétrie compensatoire“.

D'après le professeur A. Nicolas (dans le Traité d'anatomie humaine de Poirier, T. III, p. 247, v. la littérature n° 42) la dyssymétrie de la substance grise de la moëlle épinière est très-générale. Je citerai le passage suivant: „Tantôt ce sont les cornes antérieure ou postérieure qui diffèrent de forme ou de volume avec celle du côté opposé, tantôt la moitié droite n'est pas identique à la moitié gauche; ou bien c'est une colonne cellulaire qui sur son trajet longitudinal est très-irrégulièrement disposée, se renfle, s'amincit ou même dis-

[1] Richard Hilbert: Zur Kenntniss der Spinalnerven. Inaugural-Dissertation. Königsb. 1878.

Je suis très-obligé à M. le professeur Gustaf Retzius de m'avoir fait connaître cette pièce.

paraît momentanément. Ces asymétries sont toujours bornées à un segment de la moëlle."

J'ai pu à plusieurs reprises constater de petites inégalités entre le côté droit et le côté gauche de la substance grise de la moëlle épinière dans des coupes de la moëlle. Mais une pareille inégalité, par exemple dans le nombre des cellules radiculaires, peut aisément être compensée par les couches situées plus haut ou plus bas dans les colonnes grises.

Je crois donc en ce qui concerne la façon dont les organes nerveux se comportent vis-à-vis de la dyssymétrie morphologique devoir me borner à dire *qu'il y a assez probablement une dyssymétrie nerveuse analogue à la dyssymétrie musculaire, et formant en dernier ressort la cause morphologique de la dyssymétrie fonctionelle.* En effet, d'après ce que nous savons de la structure du système nerveux central, et de la signification des névrones, connaissance qui s'est singulièrement élargie au cours des deux derniers lustres, je ne vois absolument pas comment une pareille dyssymétrie fonctionnelle pourrait ne pas avoir son expression morphologique.

Quoique la dyssymétrie des extrémités chez l'homme, dans ses degrés les plus marqués, doive à coup sûr être attribuée à un fonctionnement hypertrophique, ce n'est pourtant pas là qu'il convient d'en chercher la cause première, qui doit bien plutôt, comme chez les animaux, être imputée à des influences héréditaires.

B. LES ANIMAUX DE LA CLASSE MAMMIFÈRE

1° QUADRUMANES.

Comme je l'ai déjà dit, Manouvrier (n° 26) et E. Gaupp (n° 36) ont constaté de légères différences entre les os des extrémités des deux côtés chez les singes anthropoïdes.

Je vais de mon côté rendre compte ici du résultat d'un certain nombre de mensurations des os longs des membres chez diverses espèces de singes qu'il m'a été donné d'examiner dans les musées de zootomie et de zoologie de l'université de Christiania.

Simia satyrus, 4 exemplaires,
Hylobates lar, 1 exemplaire,
Macacus nemestrinus, 1 exemplaire,
Macacus silenus, 1 exemplaire,
Cynocephalus porcarius, 1 exemplaire.

1° Chez le *Simia satyrus* j'ai trouvé que le côté droit prédominait dans 2 cas, le gauche dans un cas, et qu'il y avait dyssymétrie croisée (prévalence du membre antérieur gauche et du membre postérieur droit) dans un cas. Je mesurai aussi l'omoplate, et la longueur maximum de la clavicule; mais j'attache relativement peu d'importance à ces mesures de longueur. Ici aussi, dans la plupart des cas, les inégalités se compensaient réciproquement (dyssymétrie compensatoire). Si d'un côté, l'omoplate était plus longue, c'était le plus souvent la clavicule de l'autre côté qui l'emportait.

Les différences constatées entre les os longs des deux côtés variaient entre $^1/_2$ mm et 12 mm.

2° Chez un exemplaire de *Hylobates lar,* je trouvai que les extrémités de droite l'emportaient toutes deux, l'antérieure de 2 mm, la postérieure de 1 mm.

3° Chez un exemplaire de *Macacus nemestrinus,* je trouvai aussi prédominance générale du côté droit, de 2 mm au membre antérieur, de $^1/_2$ mm au membre postérieur.

4° Chez le *Macacus silenus,* je constatai dyssymétrie croisée, le membre antérieur droit l'emportant de 2 mm et le membre postérieur gauche de $1^1/_2$ mm.

5° Chez le *Cynocephalus porcarius,* la gauche prédominait, tant aux extrémités antérieures ($1^1/_4$ mm) qu'aux extrémités postérieures (7 mm). Ici encore, les omoplates et les clavicules différaient entre elles; la différence était légère (1 mm seulement), mais il y avait compensation.

On voit constamment la dyssymétrie compensatoire en jeu pour les extrémités homonymes des deux côtés du corps, de façon à rétablir plus ou moins l'équilibre dans la symétrie totale des extrémités; si, par exemple, il y a une différence notable entre les os longs les plus proches du centre, il se fait une compensation, grâce à une différence en sens inverse des os longs les plus distants du centre, au côté opposé. Certes, les valeurs absolues de ces différences sont minimes, mais elles n'en existent pas moins, et la dyssymétrie compensatoire peut toujours être prise sur le fait.

2° INSECTIVORES

De cet ordre de mammifères je n'ai pu examiner de près qu'un petit nombre d'exemplaires, appartenant à

l'*Erinaceus europœus* (2) et au
Sorex vulgaris (2).

Chez les deux *hérissons*, l'*un* des exemplaires montrait prédominance de la gauche aux membres tant antérieurs que postérieurs (1½ mm et 1 mm), l'*autre* avait même longueur des extrémités, les humérus étant d'égale longueur, tandis qu'il y avait compensation aux os de l'avant-bras, et le côté droit l'emportait en tout de 9 mm aux membres postérieurs; ici, fémurs et os cruraux étaient inégaux des deux côtés.

Chez le *Sorex vulgaris* L., notre musaraigne commune, je déterminai le *poids* total du squelette de chaque extrémité. Chaque membre antérieur pesait 11 milligrammes, chaque membre postérieur 21 milligrammes: il y avait égalité complète, comme je m'y attendais, la patte de derrière droite semblait cependant un peu plus pesante, sans que cela pût être exprimé en chiffres.

3° RONGEURS

Dans cet ordre de mammifères, j'ai examiné le squelette des extrémités chez les espèces suivantes:

Lepus variabilis L., (2),
Lepus cuniculus L., (1),
Castor fiber L., (1),
Capromys piloroïdes (1).

Mon travail ne comprend aucun des petits rongeurs, attendu que chez ceux-ci on ne trouve généralement aucune différence dans les os des extrémités.

Sur les deux exemplaires de *Lepus variabilis,* l'*un* montrait égalité des deux membres antérieurs, mais le côté droit l'emportait de 1 mm aux pattes de derrière. L'*autre* exemplaire montrait une prédominance totale insignifiante du côté gauche tant par-devant que par-derrière (1 mm—½ mm), mais avec différences compensées aux fémurs et aux os cruraux.

Chez le *lapin,* il y avait aux pattes de devant prédominance de $1^1/_4$ mm, à gauche, tandis que les deux pattes de derrière étaient égales; il y avait cependant ici de petites différences ($^1/_2$ mm) entre les fémurs et les os de la jambe, mais avec compensation.

Chez le *castor,* la différence totale de longueur entre les deux membres antérieurs et entre les deux membres postérieurs n'était que de $^1/_2$ mm, tandis que les os pris isolément pouvaient varier de $^1/_2$ mm à $1^1/_2$ mm. Les os de la jambe des deux côtés étaient égaux. Ici aussi il y avait compensation.

Chez un *rongeur cabain,* le *Capromys piloroïdes,* les inégalités entre les membres antérieurs ou postérieurs de côté opposé ne s'élevaient non-plus qu'à $^1/_2$ mm.

Ces chiffres très-petits, tous voisins de $^1/_2$ mm, semblent à vrai dire ne pas sortir des limites des erreurs possibles, mais on peut s'assurer bien vite par diverses mensurations de contrôle, qu'il y a effectivement de petites différences. On ne peut du reste pas s'attendre à trouver des différences considérables chez des animaux aussi petits.

4° CARNASSIERS

A vrai dire, je n'ai pu étudier qu'un petit nombre d'espèces dans cet ordre de mammifères, mais en revanche, j'ai pour l'une d'elles, le *chien,* des séries de recherches faites sur plusieurs individus d'âges différents, et non-seulement en ce qui concerne le *squelette* des extrémités, mais aussi *leurs muscles.* Pour ce qui est de celles-ci, elles offrent un intérêt tout spécial, ayant été faites sur des sujets qui ont préalablement été soumis à des épreuves et à des recherches expérimentales relatives à la „locomotion circulaire physiologique".

Chez un *chat domestique,* on trouva tous les os longs des extrémités inégalement longs, avec une différence variant de $^1/_2$ mm à 2 mm. Aux membres postérieurs, les fémurs étaient égaux, tandis que tibias et péronés différaient de 1 mm d'un côté à l'autre. En somme, le membre antérieur gauche l'emportait de 2 mm, et le membre postérieur droit de 1 mm. Il y avait donc „dyssymétrie croisée".

Chez le *tigre* (le squelette observé était celui d'un tigre royal de l'Inde tué à l'état sauvage), je trouvai l'omoplate droite de 2 mm plus longue que la gauche. Aux membres antérieurs, le côté droit

l'emportait de $4^1/_2$ mm; aux extrémités postérieures la gauche l'emportait de 6 mm, si l'on ne tenait compte que du fémur et du tibia; il y avait donc là „dyssymétrie croisée“, mais par compensation le péroné droit était bien plus long, et, en le comptant, le côté droit l'emportait finalement. Les différences étaient fort considérables pour les différents os. Les deux humérus étaient égaux, mais les os de l'avant-bras offraient des différences considérables, les deux *radius*, par exemple, différaient de 8 mm.

Il y avait aussi différence considérable entre les deux fémurs. La dyssymétrie compensée jouait ici un rôle considérable.

Chez le *gulo borealis*, il n'y avait que des différences minimes. Le membre antérieur droit l'emportait de $^1/_2$ mm, et le membre postérieur gauche de 1 mm. Tandis que par-devant il n'y avait différence qu'entre les humérus, il y avait entre tous les os longs des membres postérieurs une différence de longueur de 1 mm; ce qui était encore une manifestation de la dyssymétrie compensée. Il y avait en outre dyssymétrie croisée.

Chez la *loutre vulgaire*, l'omoplate droite était un peu plus grande que la gauche. Dans les os longs des extrémités, il y avait une différence de $^1/_2$ mm sur la longueur des os des membres pris séparément, le membre antérieur droit l'emportant en tout de $1^1/_2$ mm. Aux membres postérieurs les fémurs et les tibias étaient d'égale longueur, mais les péronés différaient de $^1/_2$ mm. Il est probable que dans cette espèce on trouvera les différences plus marquées à l'extrémité des membres la plus éloignée du centre.

Chez le *renard*, l'extrémité antérieure droite l'emportait de 1 mm et l'extrémité postérieure droite de $1^1/_2$ mm. Ici encore les deux fémurs étaient d'égale longueur, tandis que pour les autres os, les différences allaient de 1 mm à $2^1/_2$ mm, la dyssymétrie compensée contribuant à niveler la dyssymétrie totale desextrémités.

Chien domestique (canis familiaris L.)

a. *Mensurations ostéométriques*

1° Dans le squelette des extrémités d'un chien de garde ordinaire, je constatai au membre antérieur droit un excédant de longueur

de 1½ mm et au membre postérieur gauche, un excédant de 2½ mm, c'est-à-dire „dyssymétrie croisée". La différence de longueur se manifestait chez ce sujet dans l'humérus et le fémur. Ces os furent aussi pesés et je trouvai que l'humérus droit, long de 183 mm, pesait 5½ gr. de plus que l'humérus gauche, qui n'avait que 181 mm. Le fémur droit, dont la longueur était de 211½ mm, pesait 2½ gr. de moins que le fémur gauche, qui avait 214 mm.

2° Dans le squelette des extrémités *du chien lapon* (employé à chasser le renne), les os longs des membres antérieurs étaient égaux. Aux membres postérieurs, c'était le fémur droit qui l'emportait de 1 mm en longueur, et de 1½ gr. en poids sur le fémur gauche. Les deux tibias étaient d'égale longueur.

3° *Jeune chienne* de 4 mois (♀), elle avait dans des expériences de natation, où on avait momentanément éliminé les sens de la vue, de l'ouïe et de l'odorat, exécuté une série de *locomotions circulaires de gauche à droite.*

Après avoir abattu l'animal, je procédai à la pesée des muscles des extrémités, dont je résume le résultat dans le tableau qui va suivre. Une fois la préparation faite, je fit la mensuration des os des membres, et je trouvai

	droite	gauche
Humérus..............	130 mm	130 mm
Avant-bras et métacarpe	231 „	232 „
Fémur................	145,5 „	146 „
Jambe et métatarse	247,5 „	248 „

Aux membres antérieurs, la gauche l'emportait donc de 1 mm, et de 1 mm également aux membres postérieurs. Mais tous ces os étant frais lors de leur examen, je n'ose attribuer une certitude absolue à mes mensurations. En mesurant séparément les mêmes os, isolés les uns des autres, je trouvai que l'humérus, le cubitus et le radius étaient égaux des deux côtés, tandis que le fémur gauche l'emportait, comme on l'a vu plus haut, et que le tibia droit était de ½ mm plus long que le gauche. Hors de là, il y avait égalité.

4° *Un petit chien,* mâle, âgé de 2 mois (♂), avait lors de sa mise en expérience, comme plus haut, fourni une série de nageades circulaires *de droite à gauche.* Après que les muscles eurent été préparés et pesés (voir plus loin), les os préparés furent, étant encore frais, soumis à des mensurations exactes en longueur:

	droite	gauche
Omoplate — hauteur maximum..........	86 mm	86 mm
Humérus — distance maximum entre la face „proximale“ et la face „distale“ ...	104 „	105 „
Cubitus — longueur maximum..........	121 „	121 „
Radius — longueur maximum...........	97 „	97 „
Fémur — longueur maximum...........	115 „	115,5 „
Tibia — longueur maximum.............	110 „	110 „
Tarse et métatarse réunis — longueur maximum..........................	108,5 „	109 „

On voit par ces mensurations que le membre antérieur gauche et le membre postérieur gauche l'emportaient ici de 1 mm et $^1/_2$ mm. Notons que les os étaient frais.

Les mêmes os, à l'exception du tarse et du métatarse, furent ultérieurement macérés, sêchés et pesés. Tous les os furent soumis à ces pratiques pendant un temps égal. Voici quel fut le résultat des pesées.

	droite	gauche
Les os des membres antérieurs pesaient	26,78 gr.	27,73 gr.
„ „ „ „ postérieurs „	19,90 „	20,30 „

Il y a donc excédant de 0,95 pour le membre antérieur gauche et de 0,40 pour le membre postérieur du même côté. On voit que les longueurs correspondent bien aux poids.

5° Un *jeune chien,* mâle, de 4 mois (♂), fut soumis aux mêmes épreuves que les précédents, et fournit une jolie série de nageades circulaires *de gauche à droite.* Les cercles décrits avaient un diamètre de 4 à 5 mètres.

L'animal fut abattu, ses muscles et ses os furent préparés, pesés et mesurés.

La recherche *ostéométrique* fournit les résultats suivants: à l'état frais les os mesuraient en longueur

	droite	gauche
Omoplate.........	112 mm	112 mm
Humérus.........	135 „	135 „
Cubitus...........	160 „	161 „
Radius............	134 „	135 „
Fémur............	151 „	151 „
Tibia.............	150 „	149 „
Tarse et métatarse	130,5 „	131,5 „

Tandis que le membre antérieur gauche l'emporte de 2 mm, les deux membres postérieurs sont, somme toute, également longs, la dyssymétrie compensatoire entrant en ligne de compte; en effet, le tibia droit l'emporte de 1 mm, mais cet excédant est compensé par un excédant en sens inverse du tarse et du métatarse gauches.

Les mêmes os, à l'exception toutefois du tarse et du métatarse, furent ultérieurement soumis à une macération lente avec nettoyage et séchage ultérieurs, après quoi ils furent *pesés*.

	droite	gauche
Omoplate	12,850 gr.	12,870 gr.
Humérus	27,690 »	28,195 »
Avant-bras	20,660 »	21,140 »
Fémur	25,570 »	25,520 »
Tibia	23,070 »	22,870 »

D'après ces pesées, le membre antérieur gauche prédomine de 1,035 gr., tandis que le membre postérieur droit dépasse le gauche de 0,25 gr.: c'est là un excédant minime, qui se serait peut-être trouvé compensé sur les os du pied, si ceux-ci eussent été pesés (quelques-uns d'entre eux furent égarés par accident).

b. *Pesées des muscles*

1° Chez la chienne de 4 mois, dont il a été parlé plus haut (v. n° 3), et qui à l'expérience s'était mue circulairement de gauche à droite, les muscles des extrémités furent disséqués, détachés et pesés en observant les précautions d'usage. Mais auparavant, et à titre de contrôle, je pesai l'ensemble de chaque extrémité, après en avoir éloigné la peau et la graisse et reséqué les pattes aux joints phalongo-métatarsal et phalongo-métacarpal.

La patte	antérieure	droite	pesait	521,58 gr.
»	»	»	gauche	»	526,00 »
»	»	postérieure	droite	»	684,75 »
»	»	»	gauche	»	684,05 »

Il est clair que la dissection des extrémités prises dans leur ensemble ne pouvait pas se faire assez exactement et également des deux côtés pour que cette pesée pût être considérée comme autre chose qu'un résultat provisoire.

Par pesée des muscles et groupes de muscles isolés, j'obtins le résultat suivant:

Poids des muscles des membres antérieurs, en grammes:

	droite	gauche
Musculus pectoralis major	21,49	21,55
— supraspinatus	36,49	37,00
— infraspinatus, deltoideus et teres major	43,45	44,65
— subscapularis et teres major	33,30	33,11
— extensor triceps antibrachii	110,03	110,22
Musculi flexores antibrachii	22,41	21,89
— flexores et pronatores antibrachii	40,84	40,75
— extensores et supinatores antibrachii	19,83	21,31
Somme	327,84	330,48

Poids des muscles des membres postérieurs, en grammes:

	droite	gauche
Musculus glutæus maximus	66,07	64,43
Musculi rotatores externi femoris	57,25	56,25
Musculus extensor cruris et tensor fasciæ latæ	123,35	123,85
Musculi flexores et adductores femoris	155,05	155,85
— flexores longi pedis et digitorum	53,52	54,23
— extensores pedis	18,13	18,49
Somme	473,37	473,10

Aux membres antérieurs, *le côté gauche l'emporte* donc de 2,64 gr., soit environ 0,8 % du poids total des muscles du membre. Aux membres postérieurs il y a prévalence de la droite pour 0,27 gr., ce qui ne fait que 0,05 %. Il y a ainsi une trace de dyssymétrie croisée, si l'on consent du reste à attacher quelque importance à une différence aussi faible que 0,27 gr. ou 0,05 %. Si maintenant nous comparons ces pesées des muscles avec les mensurations ostéométriques, là, où celles-ci comprennent à la fois les os longs et le métacarpe (ou le métatarse), on trouve qu'il y a aux membres antérieurs gauches prédominance tant *ostéométrique* que *musculaire,* mais que la concordance est moins parfaite en ce qui touche les membres postérieurs, qui manifestent cependant un excédant, si minime qu'il soit.

Si l'on compare les pesées musculaires avec le poids d'ensemble des extrémités, il y a accord complet, prévalence notable du membre

antérieur gauche (3,42 gr., soit 0,6 %), et prévalence très-minime du membre postérieur droit (0,70 gr.). Cet excédant osseux et musculaire du côté gauche s'accorde aussi fort bien avec le fait que *l'énergie développée par les muscles de gauche pendant la natation a été plus considérable qu'à droite et que cette „dyssymétrie fonctionnelle" a pu ainsi se traduire par un mouvement de locomotion circulaire dirigé vers la droite.*

2° *Jeune chien,* mâle, de 2 mois, qui fournissait comme nous le disions plus haut une locomotion circulaire de droite *à gauche.*

La pesée des muscles fournit les chiffres suivants:

Poids en grammes des muscles des membres antérieurs:

	droite	gauche
Musc. pectorales	36,78	36,71
— supraspinatus	17,81	17,77
— infraspinatus, teres minor et deltoideus	22,54	22,98
— subscapularis et teres major	17,67	17,44
— extensor triceps brachii et ancon. qu.	49,52	49,52
— biceps et coraco-brachialis	11,49	11,27
— extensor carpi et digitorum	10,41	10,50
— flexores et pronatores	19,06	18,99
Total	185,28	185,18

Poids en grammes des muscles des membres postérieurs:

	droite	gauche
Musc. glutæus maximus	29,51	30,26
— rotatores extensor et tensor fasciæ	27,75	26,54
— extensor quadriceps cruris	48,09	45,96
— flexores et adductores femoris	66,62	66,87
— gastrocnemius et flexores prof.	25,31	25,75
— extensores dig. et peronei	9,83	10,05
Total	207,11	205,43

Ce tableau démontre ce qui suit:

Aux *membres antérieurs,* il y avait un faible excédant du côté droit, 0,10 soit 0,05 % de l'ensemble des muscles examinés. Cette différence est si faible qu'elle doit être considérée comme inférieure à la limite des erreurs admissibles.

Aux *membres postérieurs,* la prévalence du côté droit est bien plus grande: elle est de 1,68 gr. soit 0,8 % du poids total des muscles examinés. Ce résultat a une valeur relative suffisamment grande, pour qu'on puisse ~~lui~~ attribuer une influence fonctionnelle.

Si nous comparons ces pesées avec les mensurations des os, nous trouvons un certain désaccord. Les mensurations des os, tout comme leurs pesées, montrent en effet qu'il y a prévalence, si faible soit-elle, du côté gauche, tandis que les pesées des muscles montrent une prédominance du côté droit, ce qui, somme toute, est l'important au point de vue de la „dyssymétrie fonctionnelle".

Cet exemple intéressant montre que l'on ne peut tirer des constatations ostéométriques de conclusions certaines au sujet des muscles, au moins dans des limites un peu étroites. Il est un élément dont il y a peut-être lieu de tenir compte ici, c'est la jeunesse des sujets et leur croissance rapide, qui, on le sait, n'a pas lieu avec la même force et la même régularité dans les différentes parties du corps, mais qui au contraire est des plus variables.

3° *Jeune chien,* mâle, de 4 mois, qui, au cours des expériences physiologiques a montré une tendance marquée à la locomotion circulaire vers la *droite,* après quoi on l'abattit et procéda à la pesée des muscles des membres.

Poids en grammes des muscles des membres antérieurs:

	droite	gauche
Musc. pectorales	66,20	68,65
— supraspinatus	39,38	40,09
— infraspinatus	44,86	44,55
— subscapularis et teres major	34,60	34,35
— extensor triceps brachii	99,98	103,05
— flexores	22,97	22,28
— extensores manus et digit. et supinatores	20,86	21,25
— flexores et pronatores	39,10	40,16
Total	367.95	374,38

Il y a donc aux *membres antérieurs* une prévalence du côté gauche s'élevant à 6,43 gr., soit 1,7 % de la masse musculaire examinée.

Poids en grammes des muscles des membres postérieurs:

	droite	gauche
Musc. glutæus maximus	69,73	67,85
— glutæus medius, min. obturat. pectineus et quad. femoris	77,05	75,07
— extensor quadriceps femoris	105,24	104,66
— flexores et adductores femoris	152,15	160,20
— extensor. digit. et peronei	19,57	20,08
— gastrocnemius et soleus	34,89	35,85
— flexores prof. pedis et digit.	15,23	16,07
Somme	473,56	479,78

Aux *membres postérieurs* on trouve donc *au côté gauche un excédant musculaire de 7,23 gr.*, soit environ 1,5 % de la masse musculaire examinée.

Si maintenant l'on additionne les résultats de ces constatations, on a la preuve d'une prédominance musculaire d'un seul côté, qui doit suffire complètement à motiver la locomotion en rond, telle qu'elle s'est manifestée dans la perfection, lorsqu'on a temporairement éliminé l'influence des sens gouvernant les mouvements de locomotion. Si nous comparons le poids des muscles avec les résultats ostéométriques, nous trouvons accord parfait aux membres antérieurs, tandis qu'aux membres postérieurs, les os longs sont en léger excédant à gauche, et que cette inégalité trouve probablement sa compensation aux os plus éloignés du centre.

En ce qui regarde les valeurs relatives des pesées faites ainsi que je viens de les rapporter, sur les muscles des extrémités chez des jeunes chiens, elles s'accordent bien avec ce que Theile a trouvé chez l'homme, où la prévalence d'un côté sur l'autre peut varier de 10 ‰ à 5 %. En laissant de côté la différence relative la plus faible que j'ai trouvé, 0,05 %, qui est à vrai dire inférieure à la limite des erreurs négligeables, les différences relatives dans les muscles des extrémités chez mes jeunes chiens se meuvent entre 8 et 17 ‰. En examinant un plus grand nombre de sujets, on verrait sans doute les limites des variations s'élargir davantage.

On saisit sur le fait aussi clairement que possible par ces tableaux sur le poids des muscles, comment fonctionne ici aussi la „dyssymétrie compensatoire“. Dans les tableaux de Theile sur le poids

des muscles chez l'homme, on trouve aussi partout la même chose; dans les tableaux ostéométriques figurant dans la littérature, comme dans toutes les mensurations d'os faites par moi chez l'homme et chez les animaux supérieurs, je vois qu'il en est encore de même. Mais cette influence compensatoire de la nature, qui, considérée dans ses cas particuliers, est reconnue depuis longtemps déjà par l'homme pratique et par le savant, n'apparait certainement pas avec la même netteté, que lorsqu'on se livre à une étude systématique des rapports existant entre les deux moitiés du corps.

Je crois que l'on peut considérer cette tendance de la nature à rétablir la symétrie comme l'expression d'un cas particulier *de la loi générale de corrélation.*

5° PINNIPÈDES (PHOQUES)

Dans cet ordre, je n'ai que deux observations, faites sur deux individus de taille inégale du genre morse (*Rosmarus arcticus,* Pallas).

Les omoplates ne laissaient voir qu'une différence insignifiante, toutefois l'omoplate droite était en léger excédant.

1° Sur le plus grand des deux sujets, le côté droit prédominait au total de $13^1/_2$ mm aux membres antérieurs, tandis qu'aux extrémités postérieures, la gauche l'emportait de 5 mm — il y avait donc „dyssymétrie croisée".

2° Sur le plus petit des deux exemplaires, les différences étaient très-minimes, la droite ayant une prévalence de 1 et 2 mm seulement aux extrémités antérieures et postérieures.

Pour chaque extrémité prise à part, on constatait dyssymétrie compensatoire.

6° PERISSODACTYLES

Comme représentant de cet ordre, j'ai eu l'occasion d'examiner des squelettes de *cheval,* d'*âne* et de *tapir.*

1° *Equus caballus,* L. Les omoplates étaient inégales en hauteur et en largeur, mais avec compensation.

Aux membres antérieurs, les deux avant-bras étaient égaux, tandis que les humérus et les os du métacarpe étaient inégaux: *la droite l'emportait au total de $3^1/_2$ mm.*

Aux *extrémités postérieures,* il n'y avait que de légères différences de longueur, savoir 1 mm entre les deux fémurs, qui furent du reste mesurés suivant plusieurs axes longitudinaux différents, mais toujours avec le même résultat, et $^1/_2$ mm seulement entre les tibias et les os du métatarse. Il y avait aux membres postérieurs une dyssymétrie effective de 1 mm en faveur du côté gauche, et par conséquent „dyssymétrie croisée"

2° *Equus caballus,* L. — Sur un autre squelette de cheval, je trouvai tant au train de devant qu'au train de derrière *une dyssymétrie réelle de 4 mm en faveur du côté droit.* La différence entre les os homonymes des deux côtés variait entre 1 et 3 mm. Pour chaque extrémité isolée, il y a un certain degré de compensation, si on la compare avec son homologue.

3° *Equus asinus,* L. — Sur un squelette d'âne, je trouvai l'omoplate gauche plus large de 3 mm et plus haute de $^1/_2$ mm. Les os longs des *membres antérieurs* laissaient voir des différences mutuelles, sauf pour le métacarpe, dont les os étaient égaux. L'humérus gauche avait $1^1/_2$ mm de plus que le droit, tandis que l'avant-bras droit avait 1 mm de plus que le gauche. La dyssymétrie réelle n'était donc que de $^1/_2$ mm en faveur du côté gauche, ce qui est bien peu si l'on tient compte de la longueur de ces os.

Par contre aux *membres postérieurs,* le côté droit l'emportait en tout de $5^1/_2$ mm, tous les os longs du côté droit étant plus longs que leurs homonymes de gauche.

4° *Tapirus americanus,* L. — Sur un exemplaire pas tout-à-fait adulte du tapir commun de l'Amérique du Sud, je trouvai que l'omoplate gauche l'emportait à la fois en hauteur (2 mm) et en largeur ($1^1/_2$ mm) sur l'omoplate droite. Somme toute, il y avait aux *membres antérieurs* excédant réel de 1 mm au côté gauche, tandis que les différences mutuelles de longueur variaient de $^1/_2$ mm à 2 mm pour les humérus, les cubitus et les radius.

Les *membres postérieurs* manifestaient dans leur ensemble un excédant de 4 mm au côté droit, les deux fémurs et les deux péronés étaient égaux, mais le tibia droit dépassait le gauche de 4 mm. Il y avait là aussi „dyssymétrie croisée".

5° *Tapirus americanus,* L. — Sur un exemplaire adulte de grande taille du tapir américain, je trouvai l'omoplate gauche un peu plus grande que la droite. Les os longs des *membres antérieurs* ont en

tout *un excédant de 13½ mm du côté droit,* mais la *gauche l'emporte de 6 mm* aux membres postérieurs: dyssymétrie croisée.

Ainsi qu'on en peut juger par les résultats obtenus, il y a des dyssymétries visibles chez tous les sujets examinés ici. Importante à noter, la notable différence quantitative existant chez le cheval et chez l'âne entre les extrémités homonymes appartenant aux deux côtés du corps, car, en ce qui concerne le cheval, on a justement de nombreux exemples attestant qu'il a exécuté des „locomotions circulaires biologiques" dans des cas où les sens n'ont pas été là pour guider sa locomotion ou lui fournir une orientation. D'un autre côté, on devait naturellement s'attendre à ce que les différences, à supposer qu'elles existassent, fussent sérieusement marquées chez des animaux de pareille taille.

7° ARTIODACTYLES

Dans cet ordre si important de la classe des mammifères, j'ai eu l'occasion d'examiner des représentants des groupes „Belluæ" et „Pecora". Il serait fort à désirer qu'on pût se livrer à un examen plus approfondi des nombreuses espèces appartenant à cet ordre, surtout si les sujets étaient pris à des âges différents. Dès leur naissance, les animaux de cet ordre sont, comme on le sait, aptes à courir, et il serait intéressant de scruter tant leur squelette que leur système musculaire pour mettre sûrement en évidence la relation de cause à effet entre la dyssymétrie fonctionnelle et la dyssymétrie morphologique. Il se peut fort bien qu'on ait chez les jeunes de cet ordre de nombreux exemples de „locomotion circulaire biologique" et comme un grand nombre d'entre eux sont nos animaux domestiques, il devrait être relativement facile d'instituer sur eux des expériences physiologiques analogues à celles que nous avons faites sur de jeunes chiens.

Les recherches que je vais rapporter doivent plutôt être considérées comme des exemples aptes à prouver l'existence d'une dyssymétrie réelle, qu'une collection de matériaux pleinement satisfaisante au point de vue de la généralité, comme je l'ai déjà donné à entendre.

1° *Hippopotamus amphibius,* L. Hippopotame. — Le squelette de l'individu examiné par moi avait récemment été envoyé de l'Afrique du Sud aux collections de l'université. Les os sont complètement

nettoyés et sêchés. Les os longs des membres tant antérieurs que postérieurs montrent dans leur ensemble une dyssymétrie réelle en faveur *du côté droit,* s'élevant à 5 mm au train d'avant, à 11 mm au train d'arrière. Les différences entre os homonymes variaient de 2 à 6 mm.

2° *Hippopotamus Lemerlei,* Grandidier (syn.: *madagascariensis,* Guldberg). — Le squelette de cet hippopotame subfossile de la Grande Ile était absolument complet en ce qui concerne les os longs des membres.

Les humérus et les radius diffèrent de 1 mm à 2 mm d'un côté à l'autre, et il y a au total dyssymétrie réelle de 3 mm en faveur *du côté droit.*

Aux membres postérieurs, différence considérable entre les deux fémurs (21 mm), mais 1 mm seulement entre les tibias. Ici aussi c'est *la droite* qui prédomine.

3° *Cervus capreolus,* Ham.-Sm., Chevreuil. — Sur le squelette examiné, l'omoplate *droite* était un peu plus large que la gauche, tandis que la hauteur était la même.

Aux membres antérieurs, dyssymétrie réelle de $3^1/_2$ mm à l'avantage du côté droit, les deux humérus étant égaux, tandis que l'avant-bras et l'*os métacarpale* formé par la soudure des 2me et 3me os du métacarpe était plus long à droite qu'à gauche.

Quant aux *membres postérieurs*, la gauche y prédominait de $3^1/_2$ mm; ici, fémurs et tibias étaient inégaux, tandis que les parties plus excentriques des extrémités étaient d'égale longueur. Il y avait en somme „dyssymétrie croisée".

4° *Cervus dama,* Ham.-Sm., Daim. — Dans le squelette de daim que j'ai eu à examiner, les deux omoplates étaient à peu près égales comme largeur et comme hauteur.

Aux *membres antérieurs,* la droite prévalait de 3 mm, les différences portant surtout sur la portion excentrique des extrémités.

Aux *membres postérieurs,* la droite était de même avantagée de 2 mm.

5° Sur un squelette de *chamois* (Capella rupicapra), l'omoplate droite était plus haute et plus large que la gauche.

Aux extrémités antérieures, la droite prévalait de $1^1/_2$ mm, et aux extrémités postérieures, il y avait du même côté un excédant de $1^3/_4$ mm.

Au train d'avant, tous les os longs homonymes étaient d'inégale longueur (différence: $1/2$ mm à 1 mm); au train d'arrière, les deux fémurs étaient inégaux, les autres os d'égale longueur.

6° Chez un autre squelette de *chamois*, l'omoplate gauche l'emportait d'une quantité insignifiante sur la droite en hauteur comme en largeur.

Aux *membres antérieurs*, la droite l'emportait de 1 mm au plus, tandis qu'au total les *membres postérieurs* étaient d'égale longueur. En revanche la plupart des os homonymes étaient différents: l'humérus droit l'emportait de $1^1/_2$ mm, les deux avant-bras étaient à peu près égaux, l'os métacarpal gauche avait 1 mm d'excédant sur le droit. Le fémur gauche avait 1 mm de plus que son homonyme, mais par contre l'os métatarsal droit l'emportait de 1 mm, tandis que les deux tibias étaient d'égale longueur.

Chez ce sujet, on voit que la dyssymétrie était finalement compensée.

7° *Bos bonasus*, L., Bison. — Le squelette de cette espèce rare appartenant à la collection de l'université fut, en ce qui concerne les os des extrémités, l'objet d'un examen minutieux. Cet exemplaire vient de Lithuanie.

Les deux omoplates étaient à peu de chose prés d'égale hauteur et d'égale largeur.

Dans leur ensemble, les *membres antérieurs* (sauf les petits os du carpe et des doigts), manifestaient une dyssymétrie réelle de 2 mm. Toutefois, il résulte du tableau ci-joint qu'il y a des différences notables entre os homonymes:

	droite	gauche
Humérus: de la tête à la face trochleale	$340^1/_2$ mm	342 mm
„ du grand tubercul au condyle externe	$383^1/_2$ „	386 „
Longueur du *radius*	$334^1/_2$ „	333 „
„ du *cubitus*	$452^1/_2$ „	451 „
„ du *métacarpe*	$200^1/_2$ „	197 „

L'axe mécanique longitudinal de l'extrémité passe par l'humérus, le radius et l'os du métacarpe, et quant à l'humérus, on peut supposer son axe mécanique mené par la tête de l'humérus et par le condyle interne.

Aux *membres postérieurs,* le côté droit accuse au total une prévalence de $2^1/_2$ mm; cependant, ici aussi, les différences entre os homonymes sont parfaitement notables, la dyssymétrie réelle se trouvant finalement plus ou moins compensée.

C'est ce qui résulte du tableau suivant:

	droite	gauche
Fémur: du haut de la tête à la face inf. du condyle interne................	$434^1/_2$ mm	437 mm
„ du trochanter major à la face inf. du condyle externe............	458 „	460 „
Tibia: de la face art. du cond. int. à la face articulaire inf...............	435 „	433 „
Os métatarsal (canon bone): dist. entre les faces articulaires................	$246^3/_4$ „	$243^3/_4$ „

Dans ce sujet, le squelette des extrémités présente donc une dyssymétrie réelle unilatérale *en faveur de la droite.*

8° *Bubalus cafer.* J'ai eu aussi occasion d'examiner un squelette du buffle sud-africain. Outre diverses mensurations des os longs des membres et des omoplates, j'ai aussi fait la pesée d'un certain nombre de ces os. Pour ne pas surcharger mon texte de trop de détails et de tableaux, je me contenterai de communiquer ici mes résultats principaux:

L'*omoplate* mesurée sur sa plus grande longueur, avait 2 mm de moins à droite qu'à gauche, tandis que sa largeur l'emportait de 5 mm au côté droit. Le diamètre transverse passant par la cavité glénoïdale était égale d'un côté à l'autre.

Les os longs des *extrémités antérieures* montrent dans leur ensemble une prédominance *du côté droit* de $2^1/_2$ mm et un surcroît de poids de 34 gr. du même côté.

Les os longs des *extrémités postérieures* montrent aussi dans leur ensemble un excédant de 4 mm en faveur *du côté droit,* mais, chose bien remarquable, c'est qu'en poids c'est la gauche qui l'emporte de 6 gr., ce qui décèle une fois de plus une dyssymétrie compensatoire.

Chez les 8 espèces d'artiodactyles que nous venons d'examiner, on voit que cet examen dénote une dyssymétrie plus ou moins marquée du squelette des extrémités, et que cette dyssymétrie apparaît dans les constatations ostéométriques. A vrai dire, les animaux en question sont pour la plupart d'une taille considérable, et les autres

sont encore de taille moyenne: on devait donc, si différence il y avait, s'attendre à ce que cette différence de longueur ou de poids fût assez marquée.

Comme supplément j'ai pu annexer des recherches faites sur 3 squelettes du cerf nain des Grandes-Indes, *Tragulus kanchil,* de Sumatra, dont la taille ne dépasse pas celle d'un chat ordinaire, et dont on connaît la vitesse et la dextérité. Sur ces 3 squelettes, il en est 2 sur qui je n'ai pu constater des différences visibles; la différence n'était que de $^1/_4$ de mm pour plusieurs des os longs des extrémités, valeur absolue trop faible pour qu'on en puisse rien arguer; quant aux pesées, les circonstances ne me permirent pas d'y procéder.

Chez le troisième squelette, par contre, la différence entre les os longs des extrémités homonymes atteignait $^1/_2$ mm et la dyssymétrie finale 1 mm à l'avantage du membre antérieur droit et 1 mm au membre postérieur gauche (dyssymétrie croisée).

Ce résultat en quelque sorte négatif vérifie néanmoins l'opinion émise précédemment par moi, à savoir que chez les animaux de grande et de moyenne taille, on trouve généralement entre les os longs des extrémités une différence quantitative nettement marquée, et se laissant facilement constater au point de vue morphologique, tandis que dans les espèces plus petites il n'y a guère de dyssymétrie dans les os longs des extrémités, ou que cette dyssymétrie ne se laisse pas constater.

8° SIRÉNIENS

Comme représentant de cette ordre, je mentionnerai mes mensurations effectuées sur le squelette de *dugong* (Halicore Dugong) appartenant aux collections de notre Université.

Les *omoplates* étaient inégales en hauteur comme en largeur. L'omoplate droite n'avait, à vrai dire, que 1 mm de plus en hauteur, mais l'omoplate gauche avait un surcroît de largeur de 5 mm.

Membres antérieurs. — Leur dyssymétrie totale était assez peu prononcée, mais tous les os longs homonymes étaient diversement longs d'un côté à l'autre, ce qui se voit par le tableau suivant:

	droite	gauche
Humérus	$195^1/_2$ mm	193 mm
Cubitus	$177^1/_2$ „	180 „
Radius	142 „	141 „

9° CÉTACÉS.

Il y a longtemps que les zoologues savent que dans cet ordre de mammifères, il y a des espèces qui offrent une asymétrie frappante, même dans leur apparence extérieure. Les cétacés sont connus de vieille date pour leurs „asymétries". Dans cet ordre, le crâne de la plupart des espèces manifeste dès qu'on l'examine un peu minutieusement des inégalités d'un côté à l'autre du plan médian: le crâne du *Physeter macrocephalus* (cachalot) exagère même cette singularité; en tout cas, il y a dans cette espéce des asymétries excessives. Il pourrait donc paraître superflu de préciser davantage, en ce qui concerne cet ordre de mammifères.

Cependant je n'ai pas trouvé, à proprement parler, dans la littérature cétologique de données précises sur les inégalités existant dans les „organes de la locomotion".

Ce qui rendrait peut-être un compte exact des faits, ce serait l'examen des muscles de la queue, mais je n'ai pas eu jusqu'ici l'occasion de procéder à pareille recherche. Je puis, en revanche, présenter actuellement des mensurations de la „nageoire caudale horizontale" et de la longueur des membres antérieurs; c'est dans ces parties que la dyssymétrie des organes de la locomotion doit trouver son expression principale extérieure, à supposer qu'elle existe.

1° *Phocœna communis,* Lesson; marsouin. — Chez un exemplaire récemment capturé, et mesurant 1,80 m, voici quelles étaient les dimensions des nageoires thoraciques et de la nageoire caudale.

	droite	gauche
Nageoire thoracique: Distance du bord postérieur de l'aisselle à la pointe de l'extrémité	0,125 m	0,130 m
Nageoire caudale: du milieu à la pointe.....	0,146 „	0,142 „

Dans le *membre antérieur* il y a du côté gauche 5 mm de prédominance, et de l'autre 4 mm au lobe caudal, ce qui constitue une sorte de dyssymétrie croisée extérieure.

2° *Phocœna communis,* Lesson. — Sur un squelette de cette espèce, je ne trouvai que des différences insignifiantes, soit 1/2 mm entre les deux *omoplates,* dont je mesurai la hauteur et la largeur, et entre les os longs des *membres antérieurs* (humérus et radius).

3° *Phocœna communis,* Lesson. — Sur un squelette, provenant d'un jeune, suivant encore sa mère, je trouvai d'assez grandes dif-

férences dans le squelette des membres supérieurs. Les deux omoplates différaient en hauteur comme en largeur, et quant à la distance de la tête de l'humérus au carpe, il y avait 1 mm d'écart en faveur du côté gauche.

4° *Delphinus delphis*, L. — Sur un squelette du dauphin ordinaire, je trouvai à l'omoplate gauche un excédant de 2 mm en hauteur et de 1 mm en largeur sur son homonyme de droite.

Aux *nageoires thoraciques*, la somme de l'humérus et de l'avant-bras était de 3 mm plus considérable à droite qu'à gauche.

La *nageoire caudale* était un peu désséchée: dans ce squelette, son lobe gauche avait 4 mm de plus que le lobe droit.

Si l'on compare ces différences, on trouve encore une sorte de „dyssymétrie croisée".

5° *Orca gladiator*, Lacépède. — Le squelette d'un sujet du tout premier âge[1] donna lieu aux constatations suivantes:

L'omoplate droite excédait la gauche de 1 mm en hauteur comme en largeur. La longueur totale de l'humérus et de l'avant-bras était de $2^1/_2$ mm plus grande à gauche qu'à droite.

6° *Balænoptera musculus*, Companyo. — Les bras d'une baleine ordinaire de Laponie mesurant au total environ 23 m de longueur, témoigna d'une grande différence dans la longueur des membres antérieurs.

	droite	gauche
Longueur totale du membre antérieur du sommet de la tête de l'humérus à la pointe extrême	2,350 m	2,625 m

soit prévalence du côté gauche pour 0,275 m.

7° *Balænoptera musculus*, Companyo. *Foetus* mesurant 0,625 m. — Sur ce fœtus les deux *membres antérieurs* étaient de longueur à peu près égale; mais il était difficile de définir cette longueur avec une précision suffisante. Mais il était plus facile de soumettre à une mensuration précise les deux moitiés symétriques de la nageoire caudale; en voici le résultat:

	droite	gauche
Longueur de la nageoire caudale............	69 mm	71 mm

soit prévalence de la gauche pour 2 mm.

---

1 Reproduit dans „Guldberg et Nansen: On the Development of the Dolphin," 1894.

10° MARSUPIAUX

Dans cette ordre, j'ai eu à ma disposition un squelette de kanguroo. Suivant Gaupp, sur 3 squelettes de kanguroo examinés par lui, un seul aurait fait preuve d'inégalités, l'extrémité postérieure gauche excédant la droite de 2 mm.

Dans le squelette étudié par moi, et qui était d'assez grande taille *(Halmaturus)* je trouvai une prédominance du côté gauche de $1^1/_2$ mm aux membres antérieurs et de $3^1/_2$ mm aux membres postérieurs, et par conséquent prévalence unilatérale du côté gauche.

C. OISEAUX

Dans mon introduction au présent mémoire (p. 6), j'ai établi que la symétrie morphologique devait probablement atteindre son plus haut degré de perfection chez les oiseaux, ou, d'une façon générale, chez les animaux disposés pour le vol. Je n'ose pas affirmer d'une façon absolue qu'il en soit réellement ainsi: mais il semble fort plausible à priori qu'il ne doive y avoir en tout cas qu'une différence *de poids* peu considérable entre les deux moitiés du corps, ce qui n'exclut pas la possibilité de certaines différences de longueur dans le squelette des extrémités. Il résulte des recherches, malheureusement trop clair-semées, que j'ai faites sur des oiseaux, que j'ai pu constater chez eux de petites différences de *longueur* dans les os des extrémités, mais il y a aussi des cas d'égalité. Il n'est pas rare de découvrir aussi de petites différences dans la longueur des plumes des deux ailes. Je n'ai pas cependant eu l'occasion de faire de recherches à ce sujet.

I. MENSURATIONS OSTÉOMÉTRIQUES

1° Chez l'*aigle pêcheur* (Aquila albicilla), j'ai trouvé qu'au point de vue du squelette, le membre antérieur droit dépassait le gauche de $1^3/_4$ mm, tandis qu'aux membres postérieurs, la longueur totale était identique, par suite d'une compensation, les fémurs, tibias et tarses pris isolément offrant des différences de longueur pouvant varier de $^1/_2$ mm à $2^1/_2$ mm.

2° Chez le *coq de bois* (Tetrao urogallus), je trouvai au membre antérieur droit une prévalence de $3^1/_4$ mm, les deux humérus étant d'égale longueur ($124^1/_2$ mm), tandis que les os plus excentriques montraient des différences de longueur. Chez les sujets examinés, les membres postérieurs étaient défectueux, et ne purent donc être soumis à l'expérience.

3° Chez le *coq de bruyère* (tetrao tetrix, L.) et 4° chez le *lagopède des vallées* (Lagopus subalpina, Nilss.), je ne trouvai nulle différence de longueur; peut-être y avait-il chez l'une de ces espèces $^1/_4$ mm de différence de longueur sur l'un ou l'autre des os des extrémités; mais je trouve cette différence si petite, qu'elle est inférieure aux limites permises pour les erreurs de mensuration. Je n'ai pas non-plus, chez d'autres espèces d'oiseaux de taille moyenne ou réduite, pu constater de différences certaines dans la longueur des os longs des extrémités.

5° Sur un squelette d'*ibis* (Ibis religiosa, Cuv.), je n'ai pas pu trouver non-plus de différence de longueur entre les os longs de droite et de gauche du squelette des extrémités.

6° Dans un squelette d'*albatros* (Diomedea exsulans), les os des extrémités antérieures étaient à peu près égaux, sauf un excédant de 1 mm à droite, ce qui est insignifiant eu égard à la longueur des os des extrémités. Les membres postérieurs montrent une prévalence sensible du côté gauche, $1^1/_2$ mm. En somme, il y a indications de dyssymétrie croisée.

7° Dans un squelette de *Mergus merganser*, L., les membres antérieurs droits l'emportaient de 2 mm, et les membres postérieurs gauches de 1 mm: ici encore dyssymétrie croisée.

8° Chez un *cygne nain* (Cygnus Bewickii), les os des extrémités antérieures étaient à peu près égaux, les différences existant entre les os homonymes ne dépassant pas $^1/_2$ mm et se compensant mutuellement.

Aux membres postérieurs, il y avait en somme prévalence du côté droit ($^3/_4$ mm), tandis que tous les os homonymes (fémurs, tibias et tarses) montraient des différences allant de $^1/_2$ mm à $1^3/_4$ mm, différences qui, par suite de la dyssymétrie croisée, se trouvaient finalement ramenées à une dyssymétrie réelle de $^3/_4$ mm.

9° Dans un squelette d'*Anser brachyrhynchus* l'extrémité antérieure droite prévalait de $1^1/_2$ mm, l'extrémité postérieure droite de $1^1/_4$ mm.

Ici encore les os longs étaient tous inégaux, sauf les fémurs, mais la compensation réduisait les dyssymétries réelles aux chiffres ci-dessus.

10° Chez un *ému* (Dromæus Novæ-Hollandiæ), je trouvai à gauche une dyssymétrie réelle de 1 mm; les différences entre les os homonymes (fémurs, tibias ou tarses) variaient de $^1/_2$ mm à 1 mm, mais étaient partiellement compensées.

11° Au squelette des extrémités du *grand cygne* (Cygnus musicus) je trouvai aux membres antérieurs droits une prévalence de $4^1/_2$ mm, humérus, avant-bras et métacarpes étant d'inégale longueur. Aux extrémités postérieures on constatait du côté droit une prévalence de 1 mm. Ainsi, somme toute, prédominance du côté droit en ce qui concerne la longueur des extrémités.

12° Chez le *pélican* (Pelicanus onocrotalus, L.) on trouve aussi une dyssymétrie bien caractérisée. Aux membres antérieurs, il y avait au côté droit 7 mm de prévalence, les deux humérus, les deux avant-bras et les deux métacarpes étant d'inégale longueur. Aux membres postérieurs, la droite l'emportait de 4 mm; ici aussi tous les os longs homonymes étaient inégaux: les différences d'une extrémité à l'autre allaient de 1 à 3 mm.

13° Chez le *pingouin* (Eudyptes chrysocome, Forst.) il y avait aussi d'un côté à l'autre inégalité évidente entre les os correspondants des deux extrémités, quoique en eux-mêmes ces os soient d'une longueur assez réduite. C'est ainsi qu'aux *membres antérieurs*, la droite l'emportait de $2^1/_2$ mm, et aux *membres postérieurs* la droite aussi de 2 mm.

II. PESÉES DES MUSCLES CHEZ DES PIGEONS

Ce qui est certainement bien plus intéressant que la mesure de la longueur des os des extrémités ou leur pesée, c'est l'examen des relations existant entre les divers organes actifs de la locomotion, relations qui trouvent pour une bonne part leur expression dans la pesée des muscles des extrémités. Malheureusement je n'ai pu jusqu'ici me livrer qu'à un petit nombre de recherches de ce genre sur des oiseaux, et plus spécialement sur des *pigeons*.

Pendant qu'ils vivaient, les sujets examinés ont été mis en expérience au point de vue de la „locomotion physiologique circulaire". J'ai en un endroit isolé et paisible et par un temps absolument tran-

quille essayé différents pigeons. La tête de chaque sujet fut recouverte d'un capuchon fermé et impénétrable à la lumière, qui lui enlevait temporairement l'usage de la vue et qui recouvrait en même temps l'orifice externe de l'organe de l'ouïe. Le sujet était alors lancé dans l'air, où il voltigeait pendant quelque temps, *décrivant un cercle plus ou moins grand* par toute une série de coups d'aile consécutifs, les plumes caudales déployées et les pattes étendues comme lorsque l'oiseau s'apprête à se percher.

Au bout d'un temps assez court, le pigeon s'abat épuisé, et tombe fréquemment à la renverse au moment où il touche la terre. On peut alors, après qu'il a repris quelques forces, renouveler l'essai, et pour peu qu'il ne soit pas trop fatigué (dans ce cas, il retombe de suite à terre), il exécute un mouvement de locomotion circulaire du même côté. Pour être sûr de la fidélité du résultat, on peut réitérer l'expérience à plusieurs reprises plusieurs jour de suite. Le sujet qui les yeux bandés et les ouïes fermées vole à droite, fournit toujours une locomotion circulaire vers la droite, et inversement.

Après cela, le sujet est tué et les muscles pectoraux et brachiaux sont soumis à l'examen. Toutefois il faut observer une foule de mesures de précaution. Tout d'abord, il faut que le système musculaire soit disséqué immédiatement après la mort, et il est préférable d'en finir avec le même sujet dans le courant d'une même séance. On ne saurait être trop minutieux pour cette préparation: il faut toujours tenir compte du degré d'humidité, de l'évaporation, du quantum sanguin, etc. Je compte publier ultérieurement des expériences plus détaillées. Je me contenterai d'indiquer ici que ce sont surtout les deux muscles pectoraux qui sont d'une grande importance. Après les recherches de Harting (n° 17), les rapports entre le poids des muscles pectoraux et celui du corps varient de 1 : 3,93 à 1 : 12,50, il a mesuré 21 spécies. La différence existant entre les poids des muscles pectoraux du côté droit et du côté gauche peut atteindre après mes recherches $1^1/_2$ % de la masse du muscle d'un côté.

Il n'est toutefois que trop facile d'atteindre les résultats les plus contradictoires. Si, par exemple, l'animal mis à mort est couché quelques jours ou même heures de suite sur le même côté, afin qu'il soit procédé à la pesée des muscles, le côté sur lequel l'animal a été couché se trouve être le plus lourd. Comme pour des animaux aussi petits, les valeurs absolues dont on a à tenir compte sont elles-mêmes

peu considérables, et que la différence entre les muscles des deux côtés est bien moindre encore, il en résulte évidemment que pour cette recherche les plus grandes précautions et une excessive prudence sont de rigueur. Mais si l'on exécute la recherche en s'entourant de toutes les garanties, on trouve toujours un surcroît plus ou moins grand dans la masse musculaire du côté, servant d'origine à la locomotion circulaire: si donc la locomotion circulaire se fait vers la gauche, ce sont les muscles du côté droit qui l'emportent.

Si l'on considère une à une les pesées des muscles, on trouve, aussi qu'on devait s'y attendre, qu'une dyssymétrie compensatrice se fait sentir partout, tout comme chez les mammifères.

D. REPTILES ET AMPHIBIES

En fait de reptiles d'une certaine taille j'ai eu l'occasion d'examiner un squelette d'*alligator* de plus de 2 m de longueur (espèce inconnue). Chez cet animal je trouvai, aux *membres antérieurs* une prédominance de 3 mm au côté gauche: il y avait inégalité entre les longueurs totales des os du bras, de l'avant-bras et du métacarpe, les différences allant d'ailleurs de $^1/_2$ mm à 2 mm.

Aux *membres postérieurs* il y avait 1 mm de différence entre les fémurs, où le fémur droit l'emportait; par contre, le tibia gauche prévalait de $^1/_2$ mm, les péronés et les articles du pied semblaient être d'égale longueur.

Chez un squelette de *Varanus salvator* de Sumatra je trouvai aux membres de devant des différences entre les deux humérus et les deux avant-bras, les membres situés à gauche l'emportant d'environ $1^3/_4$ mm. Aux membres de derrière, les os longs étaient sensiblement égaux.

Chez des reptiles très-petits je n'ai pu constater aucune différence de longueur; je n'eus du reste l'occasion de faire aucune pesée.

Chez des *amphibies*, j'ai examiné des squelettes de *rainette* (Rana temporaria). Ici on ne constatait nulle différence de longueur, et c'est bien à quoi je m'attendais. Mais je ne pus même trouver aucune différence en pesant les os des extrémités. Chacune des ex-

trémités antérieures pesait 130 milligrammes et chacun des membres postérieurs 400 milligrammes après avoir été préparé et sêché.

Je n'ai pas voulu manquer de consigner ici ces quelques exemples empruntés aux vertébrés inférieurs, attendu qu'ils semblent confirmer la règle établie pour les mammifères et les oiseaux, savoir que les différences de longueur dans les os longs des extrémités ne se laissent constater que chez des animaux d'une certaine taille. Le fait est en lui-même parfaitement plausible, ces différences étant en elles-mêmes extrêmement minimes, et ne faisant qu'un tantième très-faible de la longueur des os.

Pour être à même de prouver plus en détail l'existence de cette loi, il faudrait disposer de matériaux bien autrement riches et autrement bien choisis que ceux que j'ai eus à ma disposition.

CHAPITRE IV

SUR LA DYSSYMÉTRIE FONCTIONNELLE

Dans mon introduction (p. 17) j'ai défini la *dyssymétrie fonctionnelle*. Prise dans son acception la plus large, cette idée pouvait embrasser tous les organes du corps, attendu que, par sa contre-portée, la „symétrie fonctionnelle", on veut dire que tous les organes pairs, et parmi les organes impairs, ceux qui sont situés dans la médiane, exercent leur fonction physiologique dans une égale mesure des deux côtés du plan médian. L'idée de symétrie fonctionnelle n'est donc qu'un cas isolé, mais bien défini de l'idée de symétrie bilatérale, qui du reste ne doit pas être considérée comme n'affectant que le point de vue morphologique, mais en même temps comme s'étendant aux fonctions physiologiques. Dans ce mémoire, où nous nous bornons à l'examen des organes de la locomotion, c'est-à-dire, pour ce qui est des vertébrés supérieurs, à celui des extrémités, il convient d'y faire rentrer tant la symétrie dans la *fonction* des organes locomoteurs, que celle existant dans leur *structure.*

Si d'autre part, on a le droit, à la suite des recherches ci-dessus, de dire qu'il y a dans la structure des extrémités d'un côté à l'autre du corps de petites différences quantitatives comprises sous le vocable commun de „dyssymétrie morphologique", nous avons non-moins le droit de parler à priori d'une „dyssymétrie fonctionnelle", c'est-à-dire, comme il a déjà été dit, les extrémités de l'un des côtés prises à l'état normal, toutes choses égales d'ailleurs et dans l'hypothèse d'une innervation égale, développent une plus grande énergie et une plus grande somme de travail que les membres correspondants du côté opposé. A y regarder de près, cette fonction est purement et simple-

ment d'ordre motrice, en ce qui concerne les points de vue nous intéressant ici.

Mais à considérer ainsi les choses, nous voyons qu'il se présente trois questions à résoudre, pour tirer entièrement au clair le problème du „mouvement circulaire physiologique", dont je suis amené à supposer ici l'existence:

1° Existe-il ou non une dyssymétrie fonctionnelle dans le sens que je définissais tout-à-l'heure?

2° Cette dyssymétrie fonctionnelle est-elle, oui ou non, reliée à la dyssymétrie morphologique comme l'effet à la cause? et enfin

3° Jusqu'à quel point peut-on dire que la dyssymétrie fonctionnelle soit la cause d'un mouvement de locomotion circulaire physiologique et biologique?

Il existe *chez l'homme* une *dyssymétrie fonctionnelle*; le fait est dès longtemps avéré et l'on a depuis les temps les plus reculés observé que dans la plupart des cas, la main droite est plus habile ou plus forte que la gauche. On peut du reste s'en assurer d'une façon plus précise par des épreuves *au dynamomètre*. Chez *les animaux*, il est difficile *à vrai dire* d'avoir recours à des essais dynamométriques, mais on pourrait à la rigueur essayer la force de chaque muscle par la méthode usuelle dans les laboratoires physiologiques, en tranchant le muscle et en lui faisant subir une excitation pendant qu'il est encore en possession de sa vitalité, ou bien en faisant effectuer à l'animal vivant des épreuves de traction sur des poids.

J'ai antérieurement signalé qu'une preuve de dyssymétrie fonctionnelle réside dans ce fait qu'un jeune chien, un lièvre ou un pigeon exécute une perambulation en rond, lorsqu'on élimine temporairement l'action des organes régulateurs de la locomotion; mais je suis dans ce cas parti de l'hypothèse que dans ces conditions le mouvement en rond n'est dû qu'à une différence quantitative plus ou moins grande dans la prestation d'énergie des organes locomoteurs appartenant aux deux moitiés du corps, différence qu'il est facile de mettre en évidence lorsqu'il s'agit de l'homme.

Pour établir avec plus de précision l'existence de la dyssymétrie fonctionnelle chez l'*homme,* j'ai d'un côté réuni des observations éparses dans la littérature, et d'autre part plusieurs médecins militaires norvégiens m'ont fourni des résultats provenant de leur examen des recrues sur les champs d'exercice, ce dont je leur adresse ici mes

remercîments les plus chauds, en même temps que j'ai moi-même, aidé de mon prosecteur à l'institut anatomique, le docteur H. Hopstock, exécuté une série d'essais individuels sur le même sujet. Dans ce but je n'ai pas seulement procédé aux épreuves habituelles de pression avec dynamomètre manuel, mais j'ai aussi fait des épreuves de traction avec les extrémités inférieures, ce qui, on le sait, n'avait pas eu lieu auparavant. Certes, on ne saurait comparer entre-elles les valeurs absolues des lectures dynamométriques pour les extrémités supérieures ou inférieures, attendu qu'elles résultent de méthodes inégales, mais il ne s'agit que de trouver les relations existant entre les membres homonymes, et mes essais sont suffisants dans ce but.

Le professeur Manouvrier (Paris) a bien voulu me faire savoir que sur 65 hommes, il a constaté une pression moyenne de

56 kg. avec la main droite,
46 „ „ „ „ gauche.

Chez 59 femmes ces valeurs étaient de

32 kg. pour la main droite,
26 „ „ „ „ gauche.

En 1887, M. Aug. Koren (nº 35), médecin de corps, a procédé à des essais sur 774 militaires à l'aide du dynamomètre manuel (de Mathieu) et il rend compte de ses résultats pour les différents districts. Il dit entre autres choses: „La force musculaire d'un homme ordinaire est évaluée à 50 kg. environ pour la main droite, et un peu moins pour la gauche, soit de 48 à 49 kg.“ Il considère du reste les dynamomètres manuels comme peu sûrs et d'un usage peu convenable: en cela, il a raison dans bien des cas.

M. Arbo, médecin de brigade, a mis à ma disposition les chiffres résultant de ses mesures dynamométriques des extrémités supérieures chez 190 recrues du Gudbrandsdalen. Il résulte de ses constatations de détail, relevées par moi, ce qui suit:

La main droite l'emportait comme force	dans	138 cas,	soit 72,6 %
„ „ gauche „ „ „	dans	35 cas,	soit 18,4 %
il y avait égalité	dans	16 cas,	soit 8,4 %.
		189	

Pendant l'été de 1896, M. Torgersen, capitaine du service de santé, a fait une série de recherches sur les recrues du Thelemarken et du Valdres, ainsi que sur des élèves de l'école militaire et des sous-

officiers-élèves, soit en tous sur 347 personnes. Il a entre autres recherches mesuré la force manuelle à droite et à gauche à l'aide d'un dynamomètre de Collin, emprunté à l'institut anatomique. Il a bien voulu me communiquer les résultats de ses études et j'ai pu, en ce qui concerne les mesures dynamométriques, en tirer ce qui suit:

Sur 347 hommes

la main droite l'emportait comme force	dans 239 cas,	soit 68,8 %
„ „ gauche „ „ „	dans 70 cas,	soit 20,0 %
tandis qu'il y avait égalité	dans 38 cas,	soit 11 %.

D'après la remarque faite par M. Torgersen, tous les sujets n'avaient pas au même degré fait montre de toute leur force, et il en résulte que dans d'autres circonstances il se pourrait qu'on arrivât à des taux un peu différents.

Ces recherches, tout comme celles de Manouvrier, constatent en tout cas la fréquence relative de la *dyssymétrie fonctionnelle,* en ce qui concerne les extrémités supérieures. Les écarts pour cent avec les chiffres accusés par les recherches ostéométriques et anthropométriques sont certainement imputables à la matière d'expérience dont le choix était peu convenable à divers égards.

Il est évidemment intéressant aussi d'essayer la force relative des *extrémités inférieures*, et dans ce but, je fis faire une série de mesures dynamométriques au laboratoire d'anatomie de notre université.

Outre des épreuves de pression manuelle avec le dynamomètre de Collin, j'essayai la force de *traction* des extrémités inférieures par la méthode suivante, après en avoir conféré avec le prof. Manouvrier à Paris.

Pour obtenir de bons dynamomètres, je m'adressai à une maison bien connue, la maison Collin à Paris, qui m'envoya entre autres un dynamomètre un peu plus volumineux que les dynamomètres manuels ordinaires, et organisé principalement en vue de la traction, afin de mesurer la force musculaire relative des extrémités inférieures.

Les essais eurent lieu de la manière suivante:

Le dynamomètre de traction était fixé à une forte vis rendue solidaire avec le plancher. Le sujet dont on désirait mesurer la force de traction était placé debout sur une caisse basse à la hauteur de l'étrier du dynamomètre de traction, où le pied du sujet était bouclé. Le sujet, debout sur un pied, tire alors de toutes ses forces de bas en haut avec l'autre pied, bouclé dans le dynamomètre de traction. Les essais

sont généralement réitérés plusieurs fois de suite aux fins de contrôle. Le chiffre de traction fournit dès lors l'expression de l'énergie avec laquelle l'extrémité inférieure prise dans son ensemble, avec sa force dorsale infléchie, se reploie dans le joint du genou et dans l'articulation de la hanche.

Chez 22 étudiants en médecine j'ai trouvé pour les *extrémités supérieures :*

prédominance du côté droit dans 86,4 % des cas (19 cas sur 22),
„ du côté gauche dans 9,1 % des cas (2 cas sur 22),
égalité des deux côtés dans 4,5 % (1 cas sur 22).

La force de traction de l'*extrémité inférieure* fut essayée aussi chez ces mêmes étudiants. Je trouvai

prédominance du côté droit chez 45,4 % (10 cas sur 22),
„ du côté gauche chez 45,4 % (10 cas sur 22),
égalité des deux côtés chez 9,0 % (2 cas sur 22).

Dans 9 cas sur 22, il y avait *dyssymétrie fonctionnelle croisée,* c'est-à-dire dans 40,4 % des cas: 8 des sujets avaient un excès de force à l'extrémité supérieure droite et à l'extrémité inférieure gauche, tandis qu'un des sujets était plus fort à l'extrémité supérieure gauche et à l'extrémité inférieure droite.

La dyssymétrie unilatérale fut constatée dans 10 cas sur 22, soit 45 %, et sur ce nombre, 9 avaient la prédominance à droite, 1 à gauche. Sur les sujets examinés, il y avait 3 femmes.

Quant à la valeur de la pression, exprimée en kilogrammes au dynamomètre de Collin, elle variait suivant les sujets entre 35 et 85 kilogrammes pour la main droite et entre 25 et 72 kilogrammes pour la main gauche.

La force de traction exprimée en kilogrammes variait pour l'extrémité inférieure droite entre 50 et 167 kilogrammes, pour l'extrémité inférieure gauche entre 45 et 180 kilogrammes. Dans aucun cas on ne trouva égalité complète et simultanée entre les deux bras et les deux jambes; lorsqu'il y avait, par exemple, égalité entre les deux membres supérieurs, il y avait en même temps une grande inégalité de force musculaire entre les deux extrémités inférieures et vice-versâ.

Sur ma demande, le Dr Halfdan Hopstock, prosecteur du laboratoire d'anatomie, se livra à une série de recherches dynamo-

métriques, effectuées conformément à la méthode que je viens d'indiquer; en voici le résultat:

Chez 59 étudiants en médecine,

l'*extrémité supérieure droite* était la plus forte chez 51, soit 86,44 %,

" " *gauche* " " " " chez 8, soit 13,56 %.

Sur 60 étudiants,

l'*extrémité inférieure droite* se trouvait la plus forte chez 35, soit 58,33 %,

" " *gauche* " " " " " chez 24, soit 40 %,

il y avait *égalité* dans 1 cas, soit 1,66 %.

Sur les 59 étudiants, 22 faisaient preuve de *dyssymétrie croisée*, soit 37,29 %, et sur ce nombre l'avantage restait dans 18 cas (81,82 %) à l'extrémité supérieure droite et à l'extrémité inférieure gauche, dans 4 cas seulement (18,18 %) à l'extrémité supérieure gauche et à l'extrémité inférieure droite.

Vis-à-vis de pareilles mesures dynamométriques on peut élever un grand nombre d'objections quant aux détails. On objecte, par exemple, que les chiffres obtenus dans l'une des séries ne sont pas entièrement commensurables avec ceux de l'autre; il peut aisément se glisser des erreurs dans ces recherches; tel dynamomètre qui convient pour un individu, ne convient pas pour l'autre, etc., etc.

Nul n'est plus disposé que moi à en convenir, car je sais par expérience à quel point il convient d'être scrupuleux et consciencieux même vis-à-vis de sujets très-intelligents. Et il va sans dire que la difficulté est plus grande encore lorsqu'il s'agit de recrues, qui souvent considèrent l'opérateur d'un œil défiant, et ne déploient leurs forces que dans une mesure arbitraire ce qui conduit à des résultats dubieux. Comme les recherches dont il s'agit n'ont cependant pour but principal que d'établir *les relations qui existent entre les prestations musculaires des extrémités de droite et de gauche*, il y a lieu d'admettre que les causes d'erreur qui interviennent pour l'un des côtés, jouent un rôle à peu près identique pour le côté opposé, de telle sorte *que la relation entre les énergies musculaires des deux côtés sera dans tous les cas à peu près correcte*, et c'est là ce qui nous importe surtout ici. Les résultats obtenus montrent bien que la *dyssymétrie morphologique et fonctionnelle dans les extrémités de l'homme constituent*

un phénomène régulier et constant et les faits relatés suffisent pour qu'on puisse avec une probabilité suffisante *établir la connexion de cause à effet entre cette dyssymétrie et la locomotion circulaire, telle qu'elle se manifeste chez l'homme, et telle que je l'ai décrite précédemment.*

Je crois que *dans certaines limites,* on a parfaitement le droit d'accorder pleine créance aux mesures dynamométriques, à la condition de se rappeler toujours ce qu'on entend exprimer par elles. Les mesures de pression, on s'en souvient, sont l'expression de l'énergie développée par les muscles fléchisseurs de l'avant-bras et de la main. Mais il est hors de doute que le développement des muscles extenseurs correspondants doit être en harmonie avec celui des fléchisseurs. Comme on le sait, dans tout mouvement régulièrement coordonné, il y a innervation simultanée des muscles actifs et de leurs antagonistes; c'est même sur l'action de ces derniers qu'est basée l'appropriation du mouvement, et sa réalisation régulière et normale, c'est-à-dire sa coordination; il en résulte que les muscles sont toujours jusqu'à un certain point tenus en exercice, au moins en ce qui concerne les différents mouvements.

A ce que rapporte Ch. Féré, le célèbre Broca attachait une grande valeur aux mesures dynamométriques, et M. Féré lui-même ne leur attribue pas non-plus une mince importance lorsqu'il dit dans son intéressant ouvrage „Sensation et mouvement," Paris 1887: „l'énergie de l'effort momentané est en rapport avec l'exercice habituel des fonctions intellectuelles," — résultat basé essentiellement sur des recherches au dynamomètre.

Une autre question est celle de savoir quelle relation existe entre les muscles du bras et les muscles de l'avant-bras et de la main. Sur ce point le dynamomètre reste muet.

Les muscles proximaux des extrémités supérieures devraient pour cela être l'objet de recherches spéciales; mais les pesées de muscles faites par Theile semblent de nature à donner quelques indications préalables.

Par la mesure des extrémités inférieures *à la traction* qui doit d'ailleurs n'avoir lieu qu'avec des garanties, on obtient l'expression de la force des fléchisseurs de la cuisse et de la jambe, ainsi que des extenseurs de la jambe et de la partie dorsale du pied; si donc on admet que les antagonistes de ces muscles s'harmonisent avec eux au point de vue de l'énergie musculaire, cette épreuve pourra être

considérée comme fournissant une expression suffisamment correcte de la prestation de la force fournie par les extrémités inférieures.

Pour livrer des preuves complètes concernant les rapports intimes entre la dyssymétrie fonctionnelle d'une part et la locomotion circulaire physiologique, ainsi que l'ambulation en rond d'autre part, il y aurait lieu de procéder à des séries d'expériences sur des personnes ayant été l'objet de cette forme de locomotion, et l'on verrait ainsi s'il peut être prouvé que la dyssymétrie fonctionnelle est dans le rapport prévu avec l'ambulation en rond observée sur le sujet considéré. A vrai dire, je n'ai pu jusqu'ici trouver de matériaux applicables dans cette recherche. Je ne puis signaler qu'un exemple.

A l'automne de 1896, A. L., élève à l'école militaire s'égara dans les bois pendant une excursion dans le „Nordmarken". Puis il finit par se trouver à son point de départ à proximité du lac de Bondi.

D'après ses observations détaillées, il avait opéré une ambulation en rond de gauche à droite. Quelque temps après, il voulut bien se laisser essayer par moi au dynamomètre, et il fournit les résultats caractéristiques suivants:

Force de pression de la main droite....	77$^1/_2$	kilogr.
» » » » » » gauche...	65	»
Force de traction de la jambe droite....	115	»
» » » » » » gauche...	130	»

Il y avait donc chez lui *dyssymétrie croisée* et *la force musculaire de la jambe gauche* l'emportait de 15 kilogrammes sur celle de la jambe droite, ce qui explique parfaitement comme quoi l'ambulation en rond, „la locomotion circulaire biologique", devait nécessairement être de gauche à droite.

RÉSUMÉ

Je me permettrai pour finir de tirer des faits exposés ci-dessus un certain nombre de conclusions générales, qui n'auront pourtant rien de définitif, un grand nombre de questions restant encore en suspens.

1° *Chez l'homme,* on trouve généralement, tant par des recherches ostéométriques que par des mensurations sur des sujets vivants, *une différence morphologique appréciable entre les extrémités homonymes des deux moitiés du corps.*

Une différence morphologique du même genre se laisse aussi constater par la pesée *des muscles* des extrémités des deux côtés du corps *(dyssymétrie morphologique).*

Il est très-probable qu'une dyssymétrie morphologique correspondante existe aussi pour le système nerveux.

2° Au point de vue *de la fonction,* on constate aussi généralement chez l'homme une différence plus ou moins grande dans les quantités de travail fournies par les muscles des extrémités de droite et de gauche *(dyssymétrie fonctionnelle).*

3° En général, la dyssymétrie morphologique et la dyssymétrie fonctionnelle sont en rapport intime l'une avec l'autre.

4° C'est la dyssymétrie fonctionnelle des organes locomoteurs qui, chez l'homme, donne lieu tant au „mouvement circulaire physiologique“, qu'à la „locomotion circulaire biologique“, telle qu'on la constate dans certaines circonstances.

5° Chez les *mammifères* et les *oiseaux,* on reconnaît aussi une *dyssymétrie des organes locomoteurs;* on peut, chez les animaux de grande et de moyenne taille, la prouver morphologiquement par la *mensuration des os;* mais il n'en est pas de même chez les animaux

les plus petits. On l'a démontrée morphologiquement dans les *muscles du chien* à divers âges, et dans ceux du *pigeon*. Cette dyssymétrie morphologique a probablement un caractère général, au moins chez les vertébrés supérieurs: toutefois les valeurs absolues de ces différences sont toujours très-minimes.

6° Dans une série de cas, il est prouvé que la dyssymétrie musculaire, et pourtant aussi la dyssymétrie fonctionnelle, sont dans un rapport donné avec la „locomotion circulaire physiologique", tel qu'on le provoque artificiellement, et de telle sorte que la prédominance finale des muscles est en faveur du côté du corps, vers lequel la convexité de la trajectoire se trouve tournée. Si, par exemple, l'animal se meut circulairement de droite à gauche (convexité tournée à droite), c'est le côté droit des muscles qui l'emporte, et vice-versâ.

7° Il est excessivement probable que la *dyssymétrie morphologique,* qui se manifeste de plus en plus durant la croissance de l'individu (elle est à son minimum chez le nouveau-né, pour augmenter plus tard), est la cause ou dans bien des cas l'expression de la *dyssymétrie fonctionnelle,* qui à son tour motive tant le „mouvement circulaire physiologique", dont on fournit expérimentalement la preuve, que la „locomotion biologique en rond", qui se manifeste dans certaines circonstances données chez l'animal vivant en liberté, lorsque les sens servant à régler la locomotion cessent de fonctionner, ou ne fonctionnent plus qu'imparfaitement.

8° Tant dans une extrémité isolée, que dans l'ensemble de toutes les extrémités, on trouve la preuve d'une *dyssymétrie compensée.*

La *dyssymétrie* dite *croisée* rentre certainement dans cet ordre d'idées.

La dyssymétrie compensée est dans une certaine mesure l'expression d'un effort fait par la nature pour arriver à une symétrie complète, qui n'est généralement pas atteinte.

LITTÉRATURE CONSULTÉE

1° Soemmering, S. Th., Vom Baue des menschlichen Körpers. I. Teil. Frankfurt a./M. 1791.

2° Isenflamm, H. F. Verschiedenheiten der rechten und linken Seite; à: Isenflamm u. Rosenmüller's Beiträge für die Zergliederungskunst. B. I. Leipzig 1800.

3° Bichat, X., Recherches physiologiques sur la vie et la mort. IIIme édition. Paris 1805.

4° Heiland, Fr. M., Darstellung des Verhältniss zwischen der rechten und linken Hälfte des menschlichen Körpers. 1807.

5° Rudolphi, Karl Asmund, Grundriss der Physiologie. Bd. I. Berlin 1821.

6° Meckel, Joh. Fr., Handbuch der menschlichen Anatomie. 1817. Bd. III, pag. 614.

7° — „ — Ueber die seitliche Asymetrie im thierischen Körper; à: Meckel's anatomisch-physiologische Beobachtungen und Untersuchungen. Halle 1822.

8° Quetelet, A., Sur l'homme et le développement de ses facultés ou essai de physique sociale. Paris 1835. T. II, pag. 75—80.

9° Malgaigne. J. F., Traité d'anatomie chirurgicale et de chirurgie expérimentale. Paris 1838. T. II, pag. 2—4.

10° Arnold, Fr., Handbuch der Anatomie des Menschen. Bd. I, Freiburg i./B. 1844. pag. 29.

11° Krause, C. F. Theodor, Handbuch der menschlichen Anatomie. Bd. I. Abth. 3, pag. 923.

12° Weber, Edouard, Ueber die Gewichtsverhältnisse der Muskeln des menschlichen Körpers im Allgemeinen; à: Berichte über die Verhandl. d. Kgl. Sächsischen Gesellschaft der Wissensch. zu Leipzig. Mathem. Physisch. Cl. 1849. II.

13° Bergmann C. und R. Leuckart, Anatomisch-physiologische Uebersicht des Thierreichs. 1854.

14° Bronn, H. G., Morphologische Studien. Leipzig 1858.

15° Busch, W., Lehrbuch der topographischen Chirurgie. Abth. I. Berlin 1860.

16° Bischoff, E., Einige Gewichts- und Trocken-Bestimmungen der Organe des menschlichen Körpers; à: Henle u. Pfeffer's Zeitschrift für rationelle Medicin. 1863. Bd. 20, pag. 87.

17° Harting, P., Observations sur l'étendue relative des ailes et les poids des muscles pectoraux chez les animaux vertébrés volants; à: Archives Néerlandaises des sciences exactes et naturelles, etc. Tome IV. 1869. pag. 33—43.

18° — „ — Sur une asymétrie du squelette humain se transmettant héréditairement. Ibid. pag. 44—54.

19° Henle, J., Handbuch der systematischen Anatomie des Menschen. Bd. III. 1871. pag. 454.

20° Hyrtl, Joseph, Handbuch der topographischen Anatomie. 6. Aufl. Wien 1871. Bd. II.

21° Liebig, G. von, Gewichtsbestimmungen der Organe des menschlichen Körpers; à: Archiv f. Anatomie u. Physiol. 1874. pag. 96.

22° Flechsig, Die Leitungsbahnen im Gehirn und Rückenmark. Leipzig 1876.
Le même auteur à Medicinisches Centralblatt. 1874. N° 36.

23° Garson, J. G., Inequality in Length of the Lower Limbs; à: The Journal of Anatomy and Physiology. Vol. XIII. Part. IV. pag. 502—508.

24° Hilbert, Rich., Zur Kenntniss der Spinalnerven. Inaugural-Dissertation. Königsberg 1878.

25° Krause, W., Handbuch d. menschlichen Anatomie. 1879. Bd. II. pag. 9.

26° Manouvrier, Mémoire sur le développement quantitatif, etc. Bull. de la Société de la Zoologie de France. 1882.

27° Thoma, R., Untersuchungen über die Grösse und das Gewicht der anatomischen Bestandtheile des menschlichen Körpers etc. Leipzig 1882.

28° Marey, E. J., La machine animale, Locomotion terrestre et aërienne. 3me édition. Paris 1882.

29° Theile, F. W., Gewichtsbestimmungen zur Entwicklung des Muskelsystems und des Skelets beim Menschen, à: Nova Acta der Kaiserlichen Leop. Carol. deutschen Academie der Naturforscher. Band XLVI. N° 3. Halle 1884.

30° Jobert, L., Les gauchers comparés aux droitiers aux points de vue anthropologique et médico-légal. Lyon 1885.

31° Marschall, William, Ueber Asymetrie im Körperbau der Thiere; à: „Humboldt". Jahrg. V. pag. 241—255.

32° Frölich, H., Militärmedicin. Braunschweig 1887.

33° Féré, Ch., Sensation et mouvement. Bibliothèque de Philosophie contemporaine. Paris 1887.

34° Hasse, C., Gesichtsasymetrien etc., à: Archiv f. Anat. u. Physiol. Anat. Abth. 1887. pag. 119—126.

35° Koren, Aug., Nogle bemærkninger om haand-dynamometeren; à: Forhandlinger i det militær-medicinske Selskab. Christiania 1889.

36° Gaupp, Ernst, Ueber die Maass- und Gewichtsdifferenzen zwischen den Knochen der rechten und der linken Extremitäten des Menschen. Inaug.-Dissert. Breslau 1889.

37° Rollet, Étienne, La mensuration des os longs des membres; à: Internationale Monatsschrift für Anatomie und Physiologie. Leipzig 1889.

38° Schönberg, E., Om Fosterstillingens Ætiologie: Forhandlingerne ved de skandinaviske Naturforskeres 14de Møde. Kjøbenhavn 1892. pag. 589—94.

39° Matiegka, H., Ueber Asymetrie der Extremitäten am osteologischen Material geprüft; à: Prager Medicinische Wochenschrift. Jahrg. XVIII. 1893. N° 47.

40° Hasse, C. und Dehner, Unsere Truppen in körperlicher Beziehung: Archiv f. Anatomie u. Entwicklungsgeschichte. Jahrg. 1893. pag. 249—256.

41° Lehmann-Nitsche, L., Untersuchungen über die langen Knochen der südbayerischen Reihengräberbevölkerung, à: Beiträge zur Anthropologie und Urgeschichte Bayerns. Bd. II. Heft III. München 1895.

42° Poirier, P., Traité d'anatomie humaine. T. III. p. 247.

43° Guldberg, F. O., Ueber die Zirkularbewegung als thierische Grundbewegung etc.: Biologisches Centralblatt. Band XVI. 1896. N° 21.

44° Guldberg, G. A., Ueber die morphologische und funktionelle Asymetrie der Gliedmassen etc. Ibid. N° 22.

45° — „ — Om Extremitetsasymetrien hos Mennesket; à: Norsk Magasin for Lægevidenskab. 1897, N° 2.

46° Van Gehuchten, A., Anatomie du système nerveux de l'homme. 2me édition. Louvain 1897.

TABLE DES MATIÈRES

